

Ramon Mercader (1913-1978). Itinerari vital, ideològic i polític

Ramon Mercader, en una imatge a la presó. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, caixa 75-8 'Asunto Trotsky', número 5. Archivo General de la Nación (Mèxic)

**TESI DOCTORAL PRESENTADA PER EDUARD PUIGVENTÓS LÓPEZ
DOCTORAT EN HISTÒRIA COMPARADA, POLÍTICA I SOCIAL**

Director: Dr. Josep Maria Solé i Sabaté

Catedràtic d'Història Contemporània

UAB

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES

DEPARTAMENT D'HISTÒRIA MODERNA I CONTEMPORÀNIA

Bellaterra, Juny de 2013

*Era duro y severo
grave la voz tenía
y era de acero
su apostasía.
(Era, no. Es,
que todavía que todavía
está el hombre entero.)*

*Es.
De acero.
De acero es.
¡Acero!
¡Eso es!*

[...]

TROTSKY: ¡Ay, qué imbroglío!
¿y no hay vida en la otra vida?
Mira que no he completado
de Stalin la biografía

MORNARD: Lo siento viejo León,
Lion, Lowe, Leone, Lev
Davidovich Trotsky né
Bronstem, Estás como Napoleón,
Lenín, Enjels, Carlomar.
Estás más muerto que el Zar:
Kaputt tot, dead, difunto
mandado pal otro mundo,
ñampiado, mort, morto profundo.
Diste la patada al cubo.

Guillén, Nicolás. Elegía por Jacques Mornard (En el cielo de Lecumberri), dins Cabrera Infante, Guillermo. *Tres tristes tigres*. Seix Barral, Barcelona, 1984. Pàgines 221-256.

SUMARI

Introducció	4
Cos del treball	
- Infància, joventut i família	14
- Guerra Civil i desaparició de Mercader	37
- Un món sense visat: el llarg periple de Lleó Trotski	71
- El naixement de Jacques Mornard	125
- La trama americana	147
- Trotski a Mèxic	155
- Frank Jacson: París, Nova York, Ciutat de Mèxic	172
- L'atemptat de David Alfaro Siqueiros	207
- 'Ja ho faré jo'. Preparant el crim	245
- Contra el trotskisme reaccionari, piolet revolucionari!	268
- Judici i defensa	301
- Els llargs anys de presó	362
- I per fi, el paradís. Ramon Mercader i la URSS	405
- Cuba, qué linda es Cuba	439
Reflexions a l'entorn de Ramon Mercader (conclusions)	473
Epíleg	484
Índex Onomàstic	489
Bibliografia	506

INTRODUCCIÓ

Voltaire deia que els errors històrics sedueixen a nacions senceres, i segurament que no es tracta d'una afirmació grandiloqüent dita a la babalà. Els grans desastres i esdeveniments de fatals conseqüències de la història de la humanitat, des de l'antiguitat als nostres dies, són potser els més coneguts i estudiats, per historiadors i per públic en general. De la mateixa manera, tots els grans personatges de la història tingueren grans encerts, però també grans errors. I no m'equivocaria gaire si diguéssiu que es coneixen potser millor els segons que els primers. Només cal pensar en individus tan distants però atraients que han marcat una època com Alexandre Magne, Carlemany, Saladí, Moctezuma, Napoleó o Hitler, per posar només alguns exemples, tots ells molt controvertits.

Potser tampoc m'equivocaria si diguéssiu que el mal atreu, que fascina. L'estudi sistemàtic del nazisme n'és la prova màxima, pel que suposa d'enigmàtic, per la crueltat mostrada, per la capacitat d'adoctrinament d'un poble, la fe cega en un líder, i les conseqüències generalitzades en forma d'una guerra mundial i un pla genocida a molta gran escala. Però digueu-me sinó quantes pel·lícules s'han rodat, o llibres s'han escrit, sobre les gran batalles, sobre magnicidis i assassinats, sobre accions heroiques i situacions límit. La personalitat dels causants d'aquests desastres ens intriga, volem entendre perquè ho fan, perquè els empeny, qui o què hi ha al darrera. Hi ha una morbositat en ells que crea cert interès – i fins i tot atracció – per les seves, podríem dir-ne, gestes, que comporten alhora l'edició de multitud d'estudis, monografies, treballs periodístics i aproximacions a la seva personalitat i biografia, quan no es resol el tema, en casos més contemporanis, amb l'edició d'una exitosa autobiografia.

Si bé aquestes últimes en molts casos volen ser justificatives d'uns fets, un intent per part de l'autor d'explicar el perquè d'unes decisions, sovint es maquillen les intencions i els resultats per una voluntat clara de ser coherents amb una trajectòria personal: es manipulen els fets o els records per dotar de consistència la pròpia vida, i això els pot fer caure en la banalització o la manca de rigor. Per contra, quan estem davant una biografia (escrita, per tant, per altri diferenciat del protagonista de la mateixa), aquesta sovint se centra no només en el personatge, sinó que també fa una panoràmica del context, i analitza amb major o menor detall els fets des de la perspectiva del biògraf. És, per tant, una anàlisi global de la trajectòria vital del biografat, a qui l'autor pot lloar o rebaixar; pot admirar o denostar; que pot prendre's des d'una perspectiva totalment subjectiva, o bé cercar una

objectivitat que intenti acostar-se el màxim a la veritat. Perquè, com bé deia el grup humorista argentí Les Luthiers, *la veritat absoluta no existeix, i això és absolutament cert*.

El present estudi vol ser, doncs, una aproximació històrica, el més objectiva possible, a la biografia de Ramon Mercader, qui potser era més aviat del parer de Lenin, segons el qual, *la veritat és sempre revolucionària*. El fet és que tot el què s'ha escrit o dit fins ara del personatge en qüestió parteix d'un fet concret, que és el que crea màximament l'interès en la seva figura. L'assassinat de Trotski, l'agost de 1940 a Mèxic, és l'eix central i punt de partida, endavant i endarrere, de la seva existència. El crim que cometé, la manera com ho féu, així com l'ocultació durant molts anys de la seva veritable identitat, l'han fet una persona coneguda i comentada des de tots els àmbits. Surt referenciat a memòries personals, treballs polítics, històrics, d'espionatge, mèdics, novel·lescs, de crònica negra, de crònica rosa... sempre amb contradiccions i diversitat d'opinions. És una història que, a més a més, avui en dia consideràriem 'globalitzada': succeeix entre Catalunya, l'Estat Espanyol, França, Estats Units, Mèxic, la Unió Soviètica i Cuba, i encara amb ramificacions o implicacions que afecten a Bèlgica, l'antiga Txecoslovàquia, la Xina, Turquia, Noruega o l'Iran.

Ens centrarem, doncs, en l'assassí, analitzant-ne la personalitat i els fets que el conduïren a ser qui fou: una persona fidel a una idea, que s'immolà creient que així contribuïa al sorgiment d'un nou món. Intentarem reconstruir la seva vida anterior a l'atemptat per entendre el perquè del mateix; la posterior per analitzar-ne les conseqüències; i el clar component ideològic que mantingué fins als seus darrers dies. I ens deturarem per veure, per exemple, la importància de la Guerra Civil Espanyola en la major part dels personatges que ens apareixen a la recerca, i sobretot, en la seva elecció com a agent soviètic esdevingut finalment executor. Per què triar un català o espanyol, i no reclutar algú a la Xina, on hi havia un conflicte intern entre comunistes i els nacionalistes del Kuomintang? O a França, on també hi havia un conflicte latent amb les forces de dreta? O a Nordamèrica, per exemple? La fidelitat i lleialtat a la URSS a la Catalunya en guerra aporta, sens dubte, informació per a una possible resposta.

L'escriptor Javier Cercas, al seu llibre sobre el fallit cop d'estat del 23-F¹, comença dient que ell es plantejà escriure una novel·la sobre els citats fets, però que justament la complexitat dels mateixos, dels personatges implicats, de les diferents opinions expressades

---

¹ Cercas, Javier. *Anatomia d'un instant*. Rosa dels Vents. Barcelona. 2009.

sobre el tema, el va fer desistir: calia escriure allò que s'aproximés més a la realitat, perquè s'havia arribat a un punt en què no se sabia què era real i què no; si els protagonistes realment havien existit o eren només mera fantasia. Els records personals de cadascú es barrejaven amb la memòria col·lectiva del cop, i les imatges de televisió i els mitjans de comunicació, sens dubte, hi ajudaven.

El cas de la present tesi doctoral és, alhora, similar i diferent al què hem acabat d'exposar. Similar perquè arriba un moment en què costa discernir què és real i què són fets imaginaris; similar perquè se n'ha escrit i parlat molt, perquè a l'assassinat de Trotski i la personalitat del seu assaltant els envolta encara una ombra de dubte i fascinació que potser no s'arribarà mai a resoldre del tot. Però també diferent perquè avui dia, exceptuant Esteban Volkov, nét del revolucionari rus, tots els personatges són morts i no podem recollir-ne un testimoni fidedigne. Diferent perquè estem parlant d'un afer internacional on hi ha un component ideològic molt important al darrera. Tanmateix, la idea fonamental és la mateixa: aquest és un treball d'història però alhora, pels fets que s'hi narren, pot acabar prenent un estil novel·lístic, per bé que totes les dades i afirmacions han estat degudament contrastades per l'autor. I és que l'apassionant biografia de Ramon Mercader (o Jacques Mornard; o Frank Jacson; o Ramón Ivanovitx; o Carrasco), com es veurà, és veritablement una història complexa que molts qualificaríem 'de cine'.

El que no pretenc, en cap cas, és explicar la trajectòria de l'altre protagonista – indirecte – de la història, Trotski, amb pèls i senyals; ni tan sols exposar amb detall les diferents corrents del comunisme dels anys 20 i 30 del segle XX que veiem reflectides i enfrontades al cos del treball. Tot i esbossar algunes pinzellades de la seva vida, de les divergències internes dins el Partit Comunista de la Unió Soviètica, o trames i processos ocorreguts en tercers països, no és la meua intenció fer-ne un relat complet, sinó només aportar aquelles dades que crec necessàries per una bona comprensió i contextualització dels fets i persones que apareixen al text. Però d'altra banda, és cert que hi ha factors que diferencien el magnicidi de Trotski d'altres de la història: en primer lloc, perquè hi ha un estat modern al darrera de l'assassinat d'un sola persona, refugiada en un altre país, a milers de quilòmetres del centre on es prenen les decisions. En segon lloc, perquè l'assassí rebutjà donar a conèixer el seu nom i el motiu real del crim, creant un clima de misteri que acabà per envoltar-ho tot, i que féu sorgir molts més dubtes dels plantejats inicialment: qui ho ordenà (si el propi Stalin o no); si hi havia més gent que n'estigués assabentada; el silenci de la URSS abans i després de les acusacions de Khrushov a Stalin el 1956; la no reparació

moral de Trotski, però en canvi sí d'altres executats per l'estalinisme... I per últim, però fonamental, el propi caràcter de l'assassí i com arribà al seu objectiu.

Un estudi d'aquestes característiques no és, tanmateix, un cas únic. Per exemple, Albert Camus a *L'Homme révolté*, ja havia tractat casos de magnicidi sonats, entre els quals els d'Abraham Lincoln i el seu assassí, John Wilkes Booth; o el del tsar Alexandre II i el germà d'Alexandre III, el Gran Duc Serguei Aleksandròvitx, analitzant, de manera més superficial, la figura dels seus executors, Sofia Perovskaia i Ivan Kàliaiev, respectivament. Però parlant de Ramon Mercader, sí que crec que era determinant poder-nos-hi deturar i fer-ne una veritable immersió des del punt de vista historiogràfic, puix que mancava, des de la meua perspectiva, un treball que abordés el seu itinerari vital, com indiquem en el títol de la present tesi, ressaltant la gran influència de l'ideologia comunista sobre la seva trajectòria i accions.

Si bé és cert que els darrers anys han aparegut monografies o novel·les que prenen una història de fons real sobre la seva figura que volen ser un complement o ampliació de treballs clàssics com els d'Isaac Don Levine o Julián Gorkín², escrits mentre encara era en vida (*El Grito de Trotsky* de José Ramón Garmabella; *El hombre que amaba a los perros* de Leonardo Padura; *Amor i Guerra* de Núria Amat; *El gos cosmopolita i dos espècimens més* de Raül Garrigasait...), el cert és que mancava pouar en les fonts primàries (arxius, biblioteques, documents judicials) per tal d'obtenir unes dades i testimonis fefaents, que fins al moment no havien estat treballades o bé només aïlladament i de manera poc exhaustiva; en cap cas, per part d'un historiador.

A banda, doncs, de treballar amb la bibliografia disponible a la xarxa de biblioteques catalanes, universitàries, especialitzades o la Biblioteca de Catalunya, he hagut de demanar un parell de títols a través del portal Rebiun, de les universitats espanyoles i, sobretot, emprar les possibilitats que ens ofereix la xarxa per obtenir alguns exemplars rars o en altres idiomes difícils de trobar, però que han resultat de gran utilitat en el present estudi: per exemple, les dades sobre el KGB que aporten Christopher Andrew i Vasili Mitrokhin a *The Mitrokhin Archive. The KGB on Europe and the West*; la biografia de Dmitri Volkogonov titulada *Trotsky. The eternal revolutionary*; o bé el recent treball d'Álvaro Alba anomenat *La Pupila del Kremlin*, que recull el testimoni de l'hispano-soviètica Karmen Vega, fonamental

---

² Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*. Signet Book. Nova York. 1960; i Gorkín, Julián. *Así asesinaron a Trotsky*. Círculo de Lectores, S. A. Barcelona. 1972 (edició original de 1948).

en algunes parts del projecte. També cal ressenyar, en aquest camp, que l'estada que vaig fer a Mèxic entre el novembre i el desembre de 2010 em va permetre consultar, entre d'altres, el fons bibliogràfic de la Casa-Museu de Lleó Trotski, així com la Biblioteca i l'Heremoteca Nacional de Mèxic, que m'aportaren llibres molt complicats de trobar a Europa.

Tanmateix, metodològicament parlant, el gruix de la investigació m'ha portat a furgar i consultar la documentació original que podem resseguir, encara avui dia, en diferents arxius catalans, estatals i de l'estranger. Així, si bé algunes recerques han estat infructuoses (com les consultes realitzades, per exemple, a l'Arxiu Militar d'Àvila, a l'Arxiu de la Universitat de Barcelona o a l'Arxiu de l'Audiència Territorial de Barcelona), altres han aportat dades fins ara inèdites: per ressaltar-ne només alguna, una fotografia interessantíssima de Caritat Mercader el 1936 que van facilitar-me l'Institut d'Estudis Socials d'Amsterdam; la documentació que es conserva a l'Arxiu General d'Institucions Penitenciàries del Ministeri de l'Interior; o bé les dades obtingudes del Registre Civil de Barcelona.

Sens dubte, però, la rellevància documental té a veure amb la consulta de l'Archivo General de la Nación, de l'Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora, i de l'Archivo Histórico de l'Instituto Nacional de Migraciones, situats a Ciutat de Mèxic. Havent practicat les diligències prèvies pertinents, l'estada a la capital de l'estat centreamericà em possibilità accedir a la documentació resguardada als citats arxius, molt rics i alhora inexplorats. L'Archivo General de la Nación, situat justament a l'antiga presó de Lecumberri, la Penitenciaría que li diuen els mexicans, on Ramon Mercader passà divuit anys de la seva condemna, és el pal de paller de la recerca efectuada. Allà vaig poder consultar els riquíssims fons judicials del Tribunal de Justícia del DF que, si bé no conserven el sumari relatiu a Mercader, sí que se'm va ocórrer demanar el de la seva amant i també encausada inicialment, Sylvia Ageloff, que conté moltes còpies de les declaracions del seu company. Alhora, els documents conservats a la secció d'arxius presidencials (especialment el fons referent al president del moment, Lázaro Cárdenas del Río), o a l'Arxiu Fotogràfic, particularment el fons dels fotògrafs Díaz, Moreno y Delgado, han resultat fonamentals per contrastar, confirmar i il·lustrar allò que testimonis i estudis anteriors havien pressuposat. El viatge a Mèxic també em permeté conèixer de primera mà els espais pels quals es mové Mercader durant la seva estada allà, 75 anys enrere; i alhora poder parlar, en una agradable conversa, amb Esteban Volkov, nét de Trotski i ferm

defensor de la figura del seu avi. En aquest sentit, haig d'agrair moltíssim que el personal de l'Instituto del Derecho de Asilo - Museo Casa de León Trotsky m'obrissin les portes de bat a bat per contribuir en aquesta recerca.

Un any després, el desembre de 2011, vaig poder també anar a investigar a Cuba, on morí Ramon Mercader. En aquest cas, però, no vaig tenir la complicitat de les autoritats cubanes, i si bé havia ultimat els detalls amb molta antel·lació, no vaig poder treballar a cap institució oficial (Archivo General de Cuba, Instituto de Literatura, Biblioteca Nacional José Martí) per temes burocràtics. Tanmateix, la recerca aleshores es centrà en altres factors: visitar els espais on havia viscut i fet vida Ramon Mercader; intentar posar-me en contacte amb el lloc on havia treballat; contrastar si es conservava documentació sobre la seva mort al Cementiri de Colón de l'Havana o a la Funeraria de Calzada y K, la que gestionava els trasllats internacionals; i em permeté conèixer a persones fantàstiques que m'ajudaren molt, com el personal de la Societat de Beneficència de Naturals i Descendents de Catalunya (el casal català situat al carrer Consulado, entre Genios i Refugios de la capital cubana); el professor universitari Óscar Zanetti; i sobretot l'escriptor i novel·lista Leonardo Padura.

Tota aquesta recerca es complementa amb una sèrie d'entrevistes personals, via *Skype*, o per correspondència amb correu electrònic, que enriqueixen enormement, des del meu punt de vista, la tesi. Les dades, opinions i visions que m'oferiren Tomàs Pàmies (fill de la recentment traspasada Teresa Pàmies), Karmen Vega o Jean Dudouyt, nebot de Ramon Mercader, permeten entendre el personatge d'una altra manera, copsar-se més la personalitat, i fer-se una idea de la seva manera de fer o de pensar.

He estructurat la present tesi de manera clara i senzilla, atenent-me senzillament a criteris cronològics: començo amb el naixement de Ramon Mercader, i acabo amb la seva mort, passant per totes les etapes de la seva vida. En total, catorze capítols entre els quals n'introdueixo un parell sobre Trotski, i un altre sobre les ramificacions de la trama per assassinar-lo als Estats Units, perquè em semblen indispensables per entendre el context i la decisió presa per Mercader d'esdevenir ell, finalment, l'executor del líder revolucionari. Sí que és cert que, per la transcendència que adquirí, he dedicat un capítol també a David Alfaro Siqueiros i l'atemptat que encapçalà el maig d'aquell 1940, perquè fou justament el seu fracàs el què posà al centre de totes les travesses a Mercader per prendre el rol que acabà tinguent.

A banda d'això, només afegeixo al cos del treball la present introducció, unes pàgines dedicades a les conclusions, un epíleg que em semblava que havia d'escriure, la corresponent bibliografia i fonts emprades, i un índex onomàstic. Davant la munió de personatges que apareixen al llarg de tot l'estudi, ja he anat afegint petites biografies dels referenciats a través de notes a peu de pàgina explicatives en el moment en què els anomeno per primera vegada.

Degut a la manera que he tractat el text, i la seva llargada, m'abstinc de posar annexes al final: tota la documentació està degudament identificada, i les interessants fotografies que he pogut anar localitzant afegides entre els paràgrafs, per fer-los més entenedors. He cregut, doncs, que uns annexes no eren necessaris i no suposarien cap millora a la tesi en si.

Prenent tots els factors en consideració, doncs, crec que no és agosarat dir que la recerca, per tant, pretén aprofundir en l'estudi d'un personatge fill de les lluites i tensions de la seva època, com a fil conductor d'un món complex que encara ara els historiadors hem d'acabar d'analitzar i comprendre. Em sembla important destacar, d'altra banda, que és i pretén ser, malgrat tot, una tesi feta des de Catalunya, que té en compte la nostra idiosincràsia i que vol ser una aportació universal des d'una perspectiva nacional. Perquè, ens agradi o no, per bé o per mal, Ramon Mercader esdevé també una figura de català universal, com ho poden ser personatges històrics de la seva mateixa època com Pau Casals, l'espia Joan Pujol "Garbo", o Joan Miró.

Abans de finalitzar, però, haig de tenir en compte totes aquelles persones que m'han ajudat al llarg d'aquests quatre anys que ha durat l'elaboració d'aquesta tesi doctoral. En primer lloc, el meu director, Josep Maria Solé i Sabaté, persona brillant com pocs, que sempre que l'he necessitat m'ha escoltat i ofert els seus coneixements per a poder esmenar errors o resoldre dubtes. Ha sabut pressionar-me en els moments necessaris, i treure ferro a les meves preocupacions per a aconseguir el resultat que aquí presentem, deixant-me la màxima llibertat per a què tirés endavant i em sentís còmode realitzant aquest treball.

En un lloc tan distant com Mèxic, amb una sèrie de peculiaritats a nivell cultural i organitzatiu, fou clau la figura de Dolors Pla, que sabé a qui dirigir-me quan necessitava respostes, i que no tingué manies ens fer-nos d'amfitriona en aquell país; va saber fer-nos sentir com a casa. Però també haig d'agrair l'orientació que m'oferí Edgar Paul Ríos Rosas a l'Archivo General de la Nación, així com les facilitats donades pel seu director, Jorge

Frías Villegas, per a què pogués treballar amb tranquil·litat. No em voldria deixar, tampoc, l'acolliment per part de Laura Ivette González Cortés a l'arxiu de l'Instituto Nacional de Migraciones, que pràcticament estrenàvem; ni la bona voluntat del personal de l'Arxiu Històric del DF, que malgrat les limitacions s'esmerçaven en ajudar-nos tant com podien. Menció a part mereixen les figures de Pedro Alberto Heredia, guia de la Casa-Museu de Trotski, que ens féu una magnífica visita guiada i ens oferí els recursos de què disposaven, així com la delicadesa d'Esteban Volkov en voler-me rebre i conversar amb mi, malgrat la seva edat i el cansament d'un viatge recent a Veneçuela.

A Cuba em va ser indispensable l'acolliment i calidesa de Dolors Rosich i Idania Rodríguez, del Casal Català de l'Havana, per oferir-nos consell i fer-nos sentir com a casa. I la complicitat de l'arxivera, Luisa Ribot. També la confiança mostrada per Julio Márquez a l'Archivo General de Cuba, així com el temps de José Sorí a la Funeraria de Calzada y K, un xic desconcertat davant la demanda d'un jove que havia vingut expressament a un lloc apartat com aquell a demanar-li consultar llibres de trasllats de cadàvers d'estrangers de 1978. Interessantíssimes foren les converses amb Leonardo Padura, reconegut escriptor internacional, a qui visitàrem a casa seva, al barri de Mantilla, i intercanviàrem opinions, recerques i punts de vista sobre la figura de Ramon Mercader, de qui feia poc que havia escrit una novel·la. Per últim, però no menys important, fou també la conversa amb Óscar Zanetti als balancins del pati de casa seva, assessorant-me en alguns aspectes de la meua investigació en terres cubanes, així com el contacte que em proporcionà amb Sergia Martínez, qui pogué revisar en nom meu els diaris i revistes als quals no vaig poder tenir accés.

Haig d'agraïr també a Jaume Casanova, de Nova York, que em posés en contacte amb Amaya Lacasa, resident a Madrid, amb qui vaig tenir una interessant conversa telefònica. I a Javier Rioyo que m'escoltés, des de Nova York estant, encara no que en traguéssim l'aigua clara.

L'*Skype* em va facilitar poder tenir dues llargues i molt productives converses amb la pintora Karmen Vega, amb qui vaig contactar gràcies a l'adreça que apareix a la seva galeria virtual. De Miami estant, em va aportar una visió del personatge totalment decisiva per entendre el final de la seva vida. Gràcies, Karmen.

I dels Estats Units a França, perquè vaig tenir l'oportunitat de fer un viatge llampec a París per tal de trobar-me, en un restaurant a la vora de l'estació de Montparnasse, amb

un dels nebots de Ramon Mercader, Jean Dudouyt. Sabedors mútuament de la importància del treball, ambdós parlàrem i parlàrem llargament sobre l'oncle, descobrint detalls que l'altre desconeixia. Després d'això, hem intercanviat alguns correus, a l'espera de poder finalitzar el present treball. Val a dir que vaig voler parlar també amb una altra neboda, Caritat Mercader, afincada a Barcelona, però que va refusar col·laborar amb mi.

Des de la nostra Catalunya, haig d'agrair la diligència i amabilitat de les arxiveres de l'Audiència Territorial de Barcelona, Fabiola Zuleta i Sílvia Cabezas, a qui aprecio molt. La confiança de Jordi Maluquer de Motes, que sense conèixer-me, sabent només que venia de part d'en Solé i Sabaté, em posà en contacte amb Óscar Zanetti. A Tomàs Pàmies, amb qui vaig tenir una molt agradable i sorprenent conversa via *Skype*, ja que em desvetllà una sèrie de condicionants personals molt indicatius de la relació de Mercader amb ell mateix i sa mare, i més tenint en compte la proximitat en el temps del seu traspàs. A la Sílvia Tutusaus i l'Hernando Baquero, per oferir-me el seu parer d'experimentats doctors. I també a alguns companys historiadors, amics i podríem dir que també mestres, amb qui he intercanviat algunes impressions o m'han ofert petites suggerències o col·laboracions: Jordi Oliva, Josep Lluís Martín Berbois, Ramon Batalla i Jaume Roca. Sense oblidar-me de les recomanacions en les comissions de seguiment de la tesi de Joan Serrallonga i Josep Puigsech, qui també m'oferí col·laboració davant la impossibilitat d'investigar a Rússia, després que via correu electrònic el Cap Adjunt d'Arxius de l'FSB – el Servei Federal de Seguretat de la Federació Russa –, A. Shishkin, se'm traiés de sobre molt amablement.

Sens dubte, però, res no hauria estat possible sense l'empenta de la meva família, com no podria ser d'altra manera. Als avis per anar llegint els primers capítols, fent preguntes i suggerències que em servien després per millorar el text. Als sogres, per ser tan insistents i empènyer-me a acabar d'una vegada. I sobretot als pares i al Joan, per escoltar-me, donar-me suport, veure les hores que em passava davant l'ordinador sense dedicar-los potser el temps que es mereixien, i compartir els progressos que feia.

En darrer terme, agrair infinitament a la Maria la seva paciència i acompanyament en aquest llarg camí. Per la seva companyia a Cuba, a Mèxic, i a casa; per les seves observacions al text; per aguantar els meus maldecaps i animar-me quan em semblava que em quedava encallat. Aquesta tesi també és en part seva; i de tots els que m'han ajudat.

I és que tot allò que en principi era només material per fer la tesi doctoral, més tard es convertiren en vivències i històries personals. Com bé deia l'historiador recentment

traspasat Josep Maria Ainaud de Lasarte, darrera dels documents, els testimonis i els llibres, hi ha un drama humà, massa humà, com és el cas de Ramon Mercader. I un cop destriat el gra de la palla, la realitat de la ficció, aquest n'ha estat el resultat.

Rubí, juny de 2013

INFÀNCIA, JOVENTUT I FAMÍLIA

Ramon Mercader del Río nasqué a Barcelona, el set de febrer de 1913³. Era fill de Pau Mercader Marina i de Caritat del Río Hern andez, domiciliats al carrer Illas i Vidal número 24. Nasqué a les 8 del matí a la torre familiar, i fou inscrit el dia 10 als jutjats del seu barri, Sant Gervasi. Li foren imposats, com era costum a l' poca, tres noms: Ramon, Berenguer i Ròmul. Era el segon de cinc germans: Pau, nat el 1911; Montserrat, el 1914; Jorge, el 1915; i posteriorment en Lluís, el 1923.

La família podia viure amb certa comoditat. L'avi d'en Ramon, Narcís Mercader i Sacanell, havia bastit una empresa familiar forta, amb vàries fàbriques a la zona de Badalona. A la seva mort, ocorreguda el 25 d'agost de 1894, havia nomenat hereu al seu fill gran, Joan, però el pare d'en Ramon, en Pau, treballava també per ells. La mare, Caritat, nascuda a Cuba, provenia d'una família aristocràtica de Cantàbria, i el seu pare havia estat governador a la província de Santiago de Cuba, poc abans de la pèrdua de les colònies. De tradició burgesa i conservadora, el pare Mercader era també molt religiós, i imperava, per tant, una moral recta i ordenada.

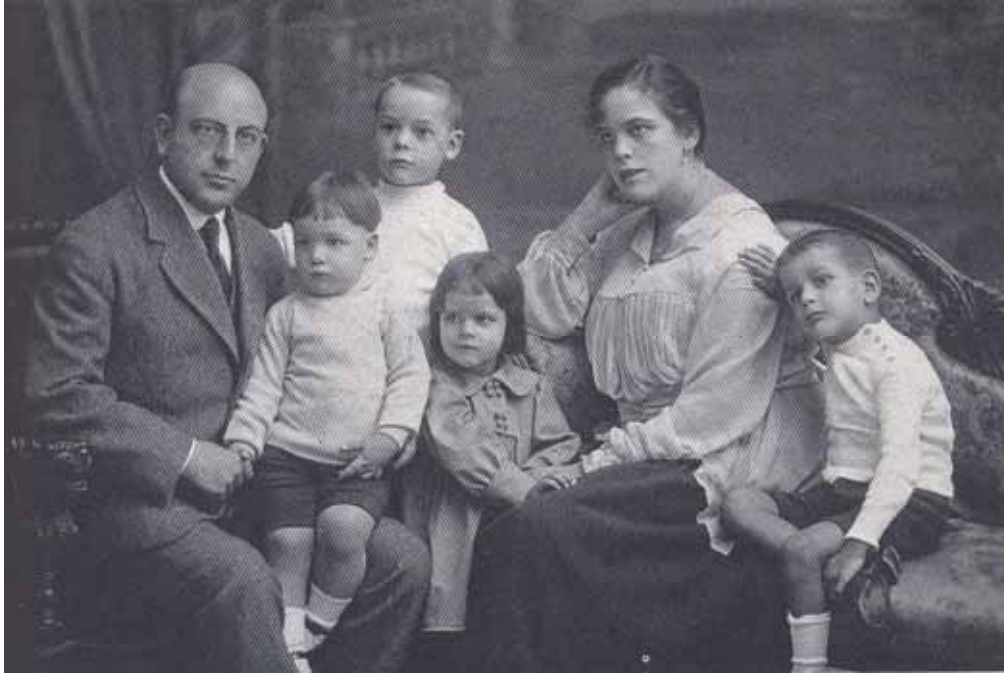
En Ramon havia nascut raqu tic⁴, però sobrevisqué gràcies a les cures rebudes. Era un nen dòcil i agradable. Estudi  a l'institut anglès i més tard als Escolapis del carrer C rsega⁵. La seva mare parlava perfectament l'anglès i el franc s, i els fills, per obligació, tamb ⁶. Els esperava un futur pròsper.

---

³ Registre Civil de Barcelona. Districte XI. Tom 40. Pàgina 212. Si fan una cerca ràpida a la xarxa, o llegeixen algun dels múltiples llibres que parlen sobre la seva figura, troben que apareix com a Jaume Ramon de nom, i la data de naixement, sovint el 7 de febrer de 1914 (tot i que en l'aspecte de la data darrerament alguns llocs ho han rectificat, com per exemple la Viquipèdia). Pel que fa al nom no s  explicar el perquè de la repetició i creença que es deia Jaume; tanmateix, s  que en tinc una pel que fa a la data de naixement: la majoria d'escriptors beuen de les dades publicades per Alfonso Quiroz Cuarón, el metge que en destap  la identitat a Mèxic i que més endavant ja tractarem. Quiroz determin  que era Ramon Mercader a partir de la fitxa policial que es conservava a la Direcció General de Seguridad de Madrid, on hi consta, erròniament, que era nat el 1914, i no el 1913 com és correcte. Lligall 56, expedient 13. Archivo General. Subdirecció General de Estudios y Relaciones Institucionales. Secretar  General T cnica. Ministerio del Interior.

⁴ Don Levine, Isaac, a *The mind of an assassin*, diu haver-se entrevistat amb Pau Mercader a Barcelona, el 1959, qui li hauria confirmat tal extrem.

⁵ No he pogut confirmar aquest extrem. El pare Joan Florensa m'inform  que a l'arxiu de les Escoles Pies no es conserva documentació d'aquella  poca, però que una còpia dels expedients es transmetia a l'Institut de Barcelona (avui dia Balmes), els fons del qual es conserven a l'Arxiu de la

La família Mercader-del Río, a inicis dels anys 20. Encara hi faltava en Lluís, nat el 1923. En Ramon és a la dreta, repenjat a sa mare. Extreta de Mercader, Lluís. *Ramon Mercader, mi hermano. Cincuenta años después*. Espasa-Calpe. Madrid. 1990. Pàgina 183.

Fins el 1921 tingueren una vida familiar plàcida i tranquil·la. Anaven inclús de vacances, a Sant Feliu de Guíxols. Aleshores, però, un fet trastocà la situació econòmica i social i, de retruc, també la personal entre els pares d'en Ramon. L'avi Mercader, com hem dit, havia cedit les propietats al seu fill Joan, qui n'havia fet una gestió pèssima i s'arruïnà⁷. Marxà amb tota la família a Buenos Aires (excepte una filla que se n'anà a París), deixant a son germà a l'estacada i sense feina ni ingressos. La família hagué de traslladar-se a un pis del carrer Ample, al costat de la basílica de la Mercè (barri de Ciutat Vella), i mentre el pare feia de comptable per a petites editorials i de tenedor de llibres, la Caritat començà a donar algunes lliçons particulars de matemàtiques, a disgust del seu marit. Fou aquells anys, fruit

---

Universitat de Barcelona. Tanmateix, des del citat Arxiu se'm comunicà, en data de 12 de febrer de 2010 i presencialment el 15 de setembre de 2011, que no se'n conservava l'expedient.

⁶ Al documental *Asaltar los cielos*, de José Luis López-Linares i Javier Rioyo, Teresa Palau, comunista de Reus (Baix Camp), que havia conegut en Ramon l'any 1932 quan ell hi feia la *mili*, i que després de 1939 visqué a Moscou, explica que a casa els Mercader els obligaven a parlar fins a la una del migdia en francès; d'aleshores en endavant, en anglès; i els germans havien d'aprendre-ho a la força si no volien quedar-se sense menjar!

⁷ Garmabella, al seu llibre *El Grito de Trotsky. Ramón Mercader, el asesino de un mito* (Ed. Debate. Barcelona. 2007), situa els fets el 1921, però ens inclinem a pensar que hauria estat pels volts de 1923, coincidint amb el canvi de domicili de la família, de feina d'en Pau, i d'actitud vital de la Caritat; no fou, en tot cas, més enllà en el temps.

potser de la proximitat a les Rambles i el Raval, així com de no poder tenir una vida tan dissipada com anteriorment, que la mare començà a tenir certa relació amb grups més marginals, sentint-se atreta, sobretot, pels anarquistes. I fou també aleshores que les relacions entre la parella empitjoraren i acabaren de la pitjor manera possible. No ens avancem, però, als fets.

Pau Mercader – nat a Barcelona el 27 d'agost de 1884 – i Caridad del Río⁸ – Santiago de Cuba, 23 de març de 1892 – s'havien conegut a la capital catalana vers l'any 1908. Ell era fill, com hem esmentat, del fabricant tèxtil Narcís Mercader Sacanella i de Rita Marina Bruigas, però no en sabem gaires coses més, excepte que era una família força influent. De la Caritat, segurament per la seva projecció posterior, en coneixem molts més detalls. Era filla de Ramón del Río Pacheco i Natalia Hernández del Castillo. El pare, oriünd de San Miguel de Aras (Cantàbria), on la família hi tenia un castell⁹, havia estat un dels darrers governadors de la província de Santiago de Cuba, encara sota dominació espanyola. Era força conegut per haver promogut l'alliberament d'esclaus negres, però també per les simpaties de la seva dona, cubana de naixement, cap als mambises, grups armats que lluitaven contra Espanya. Aquest factor el féu dimitir i abandonar l'illa poc temps abans de que en aquesta s'iniciés un nou moviment revolucionari que la portés, amb la intervenció decisiva dels Estats Units, a la seva independència. Fou aleshores que, segons Lluís Mercader, fou nomenat ambaixador a Tòquio, mentre que la resta de la família s'establiria a Barcelona.

La Caritat havia tingut una molt bona formació: havia estat internada a les Escoles del Sagrat Cor de Jesús de Barcelona, París i Brighton, dominant a la perfecció el català, castellà, anglès i francès en una edat primerenca. Segons Levine, s'establí definitivament a Barcelona el 23 d'octubre de 1910, quan comptava amb 18 anys, després d'haver ingressat, per poc temps, de novícia amb les Carmelites Descalces. Anava al Liceu, es relacionava

---

⁸ A molts llocs podem trobar-la també com María Eustasia de la Caridad, encara que desconec també d'on surt aquest nom; als documents oficials que conservo, apareix sempre com Caritat o Maria de la Caritat del Río, o Caritat Mercader, com se la coneixerà més endavant. De fet, el seu fill Lluís explica que es deia Maria de la Caritat a les seves memòries.

⁹ Lluís Mercader explica que encara el 1980 hi havia descendents dels del Río a aquella població, per bé que del castell en quedava poca cosa. Com a anècdota, explica que Ramón del Río havia cedit la part dreta de l'edifici a un fill; l'esquerra a l'altre; però que la Caritat en tenia els drets sobre l'entrada i l'escala principal, de manera que els seus dos germans li havien de demanar permís per poder anar al seu tros.

amb l'aristocràcia i l'alta burgesia, i era sobretot amant dels cavalls¹⁰, per la qual cosa freqüentava l'hipòdrom. Era culta però alhora rebel i atrevida. Inclús el 1912, ja casada, fou amenaçada d'excomunicació per haver volat sobre el Prat de Llobregat amb el seu padrí¹¹. Volar no era cosa de dones.

Caritat Mercader a Barcelona, vers l'any 1910. Extret de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 27.

En el moment de l'enllaç, el sis de gener de 1911¹² a la parròquia de Santa Anna, tenien, doncs, 26 i 18 anys, respectivament. No havien tingut massa temps per a conèixer-

---

¹⁰ Prova d'això és que, segons el relat del seu fill Lluís, <<la invitaban a montar a caballo a todas partes y de ese modo conoció a la aristocracia española, Me contó algunas excursiones locas a caballo con mujeres de la nobleza en Mallorca>>. Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 31.

¹¹ En Lluís ens explica el perquè. Resulta que el padrí de Caritat <<pertenecía a los Croix de Feu, organización fascista francesa de antes de la guerra>>, i fou <<uno de los pioneros de la aviación en el mundo: según tengo entendido, el primero que cruzó los Pirineos y el Sahara en los años diez; Recuerdo que en Toulon me llevaba en su avión, que parecía un ataúd volante>>. Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 33.

¹² Malgrat que José Ramón Garmabella dóna com a data de casament el 12 de juny de 1912, el cert és que segons les actes de casament, la data correcta és la que esmentem. Els nuvis havien anat a veure el capellà responsable del casori en tres ocasions entre novembre i desembre de 1910, per tal d'obtenir el permís per casar-se, que els concedí la notaria major de la diòcesi de Barcelona el 28 de

se. Visqueren primerament a la Carretera de Sarrià, 8, 4art, per mudar-se el 1912 a la torre del carrer Illas i Vidal. Mentrestant, però, havien tingut ja el seu primer fill, en Pau. Ell es dedicava als negocis familiars i al comerç; ella, de mestressa de casa. Levine indica que inclús, pels volts de 1925, començà a pintar sota la tutela de Borràs Abella¹³. Segons Gregorio Luri¹⁴, en Pau era caporal del sometent de Sant Gervasi i tenia la Creu al Mèrit Militar que li havia imposat el mallorquí Valerià Weyler, capità general de Catalunya en tres ocasions i sanguinari governador de Cuba durant la darrera guerra. Anaven de tant en tant a Argentona (el Maresme) a visitar l'àvia Mercader, que hi estiuejava. Però era una vida potser massa avorrida per a una personalitat impulsiva i nerviosa com la de Caritat.

Lluís Mercader explica al seu llibre, però també més explícitament al documental *Asaltar los cielos*, que sa mare estava empenyada amb el seu marit, entre altres coses, perquè la duia a bordells a veure com altres dones tenien sexe amb clients, per 'despertar-li' l'esperit sexual. Tot amb tot, sembla que tant ell com en Ramon coincidien a dir que el pare era molt bona persona, un tros de pa, que havia d'aguantar les cada cop més freqüents excentricitats de la dona, que l'acusava de tots els seus mals.

Quan nasqué en Lluís, el fill petit¹⁵, s'havien traslladat a una torre del carrer Calaf, però poc després anaren al domicili del carrer Ample que hem comentat anteriorment. Les relacions entre la parella començaren ara a canviar dràsticament. Cansada del seu món, Caritat començà a freqüentar el món bohemi del Paral·lel; un Paral·lel que havia patit una important transformació els anys precedents¹⁶. Es posà en contacte sobretot amb grups

---

desembre. El seu enllaç consta al Registre Civil de Barcelona, Matrimonis, Tom 45-5, foli 392, núm. 8. Agraïxo a Jean Dudouyt que m'hagi facilitat aquests documents.

¹³ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 22. El valencià Vicent Borràs i Abella era fill del també pintor Vicent Borràs i Mompó, i s'havia establert des de jove a Barcelona, on fou catedràtic i acadèmic de l'Escola de Belles Arts de Barcelona. Destacà com a retratista.

¹⁴ Luri, Gregorio. L'amor perdut de Caritat Mercader, dins el diari *Ara*, 03/02/2013, pàgina 35.

¹⁵ Introdueixo en aquest punt una nota aclaratòria que considero important. Queda clar, consultant el Registre Civil, Jutjat 11, tom 53, pàgina 244, que en Lluís és fill de Pau Mercader i Caritat del Ríu, nat el 9 de juliol d'aquell 1923 a ¼ de dues de la matinada. En cap cas fou el pare Leonid Eitingon, espia rus de qui en parlarem en capítols posteriors. És una fantasia que atribueixo a Garmabella (veure les primeres pàgines de *El Grito de Trotsky*), qui en el seu llibre erra en gairebé totes les dates i situacions claus de la vida de Caritat i la infància d'en Ramon, però que ha fet fortuna i he vist repetida en altres relats.

¹⁶ A partir de l'Exposició Universal de 1888, i lligat al món dels negocis, havien obert portes nombroses cases de barrets i locals d'espectacles, que havien atret sobretot els elements més

anarquistes, molt forts durant els primers anys vint, mantenint un dur pols amb la patronal que acabava, sovint, amb atemptats a les fàbriques i morts d'un i altre bàndol pels carrers, en el fenomen que coneixem com el *pistolisme*. I tenien en el Paral·lel com una de les seves zones 'naturals' de relació, podríem dir-ne, un espai on es podien permetre certes llicències i podien contactar de manera més discreta¹⁷. És en aquest punt que ens convé fer un altre aclariment: Lluís Mercader, al llibre on parla de son germà i esbossa la seva vida, indica que sa mare ajudava inclús als seus nous companys a posar bombes a les fàbriques del seu marit, alhora que a través d'un germà seu, José del Río, jutge municipal de Barcelona, accedia a informacions privilegiades dels judicis en curs i sobre els magistrats que els duïen a terme. Així, podia informar als llibertaris, qui s'encarregarien d'amenaçar als jutges en qüestió o plantejar millor les sessions. Autors com Javier Juárez¹⁸ han donat per vàlides també aquestes afirmacions i les consideren certes.

Tanmateix, crec que tot plegat va per un altre cantó. Potser sí que es deixà seduir, més per rebel·lia que per convicció, per les persones que conegué pels baixos fons de l'anomenada *Barcelona canalla*. Potser també fou aleshores que associà la figura del pèrfid burgès amb la del seu marit. Però no crec que atemptés contra unes empreses familiars ja en caiguda lliure o bé inclús perdudes recentment – i que, per tant, ja no eren de la família. Leonardo Padura, a la seva novel·la sobre Ramon Mercader, especula també que ajudés als

---

populars i, alhora, els més miserables. Però la I Guerra Mundial, amb la injecció diners que havia suposat per la burgesia catalana, així com la vinguda de personatges d'arreu d'Europa, feren de Barcelona, i en especial del Paral·lel, el centre neuràlgic de la diversió, l'espionatge i la circulació de diners. Del món de la delinqüència i la prostitució, s'havia passat a un ambient més sofisticat. Màrius Carol ho explica molt bé quan diu que el Paral·lel <<acogía a empresarios del music-ball, prostitutas, vedettes de revistas, actrices, adivinas, cantantes... y a una variada fauna de hombres de negocios, espías e industriales. Así que, sin imaginárselo nadie, de la noche a la mañana, la urbe se convirtió en la capital de la dulce vida, y una avenida polvorienta y provinciana como el Paralelo, donde convivían les charlatanes de feria y los sacamuelas criminales, los tióvivos rudimentarios y los circos monstruosos, se iba a transformar rápidamente en una avenida con cosmopolitas salas de fiesta, teatro de variedades y espectáculos de erotismo nunca vistos>>. Carol, Màrius. *Las plumas del Marabú. Crónica erótico-sentimental de la Barcelona canalla*. La Esfera de los Libros. Madrid. 2009, pàgines 10-11.

¹⁷ Hem d'entendre que, en aquell context, hi hagués una corrent cultural i política dins la CNT propera a la delinqüència i la criminalitat. Eren els elements més radicals, homes d'acció que assalten bancs, roben, claven pallisses... com una fórmula d'enfrontament amb el sistema i la societat. Entre ells, òbviament, també s'hi colaven delinqüents comuns. Tenien cert suport social. Hem de suposar, doncs, que són homes d'aquest tipus amb els que Caritat Mercader tindria contacte al Paral·lel.

¹⁸ Juárez, Javier. *Patria. Una española en el KGB*. Barcelona. Ed. Debate. 2008. Pàgina 103.

anarquistes a preparar vagues o inclús que hi participés¹⁹. Crec que caiem en el mateix error. Sabem que tenia un germà anomenat José del Río; però podem afirmar que, tot i que visqués a Barcelona, no es dedicava a la judicatura. No hi ha cap document a l'Arxiu de l'Audiència Territorial de Barcelona on aparegui un jutge o fiscal amb aquest nom; una ràpida ullada a les guies judicials de Catalunya dels anys vint ens ho confirmen, també²⁰. Fou, doncs, tot plegat, una invenció de Lluís Mercader o de la pròpia Caritat?

Com se sol dir, però és ben cert, els fills foren qui més patiren aquesta situació. Anaven al col·legi, feien esport, aprenien idiomes..., però veien poc al pare i la mare. Un intentant salvar els negocis o fent petites feines per tirar endavant la família i un ritme de vida alt; la mare, que gaudia de la vida nocturna i s'enganxà a les drogues, no se n'encarregava gaire. Aquí sí que el testimoni d'en Lluís és excepcional per aclarir-nos-ho: <<Ramón, que me llevaba diez años, me contaba que Caridad había sido drogadoicta y se inyectaba heroína>>²¹. Ella mateixa li havia comentat que aquesta li ocasionava una dependència horrosa.

---

¹⁹ Padura, Leonardo. *El hombre que amaba a los perros*. Tusquets editores. Barcelona. 2009.

²⁰ Haig d'agradir les gestions fetes per les arxiveres del Palau de Justícia, Fabiola Zuleta i Sílvia Cabezas, per esbrinar-me aquests petits detalls que tanmateix considero importants. Alhora, tingueren l'amabilitat de cedir-me perquè pogués consultar-les, la *Guia Judicial de Cataluña 1927*. Imprenta Elzeviriana i Librería Camí, S. A. Barcelona. 1927; i la *Guia Judicial de Cataluña 1929*. Imprenta Elzeviriana i Librería Camí, S. A. Barcelona. 1929, on en cap cas apareix el nom de José del Río. Tanmateix, l'existència de José del Río queda demostrada en una carta d'en Ramon a en Lluís, de març de 1977, reproduïda a la pàgina 275 del llibre de Lluís Mercader, que parla d'un tal <<tío Pepe, hermano de nuestra madre, mayor que ella, seguramente desaparecido. Vivían en Tres Torres>>.

²¹ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 30. El fenomen de la droga ve lligat també a la transformació del Paral·lel. Conegudes ja des de feia alguns anys (a *La Vanguardia* dels anys 1912-1913 podem trobar tant anuncis farmacèutics de la cocaïna com articles periodístics advertint-ne els perills), el cosmopolitisme dels anys de la I Guerra Mundial en propicià l'extensió com també d'altres substàncies com la morfina, consumides més aviat en ambients bohèmics o de negocis, sense percebre'n les conseqüències per la salut. És així, que personatges de la talla del Doctor Vivancos o Josep Sunyol i Garriga, fundador del setmanari esportiu *La Rambla* i president del Futbol Club Barcelona els anys 30 - i famós desgraciadament per haver estat afusellat pels franquistes a la Sierra de Madrid - se'n feren addictes i requeriren tractament posterior. El periodista i bohemí Jaume Passarell deia que el 1914 <<va introduir-se el microbi de la cocaïna, que era mot més ultra-literari... Devia portar-la un dels innumbrables ballarins que pul·lulaven pels cabarets de la banda de baix de la ciutat... La cocaïna va infectar el Bar del Centro primerament, i s'escampà després per tot el districte cinquè>>. És, doncs, un tipus de consum allunyat de les classes més populars o del món de la delinqüència; consum alliberador i eufòric per a personatges més distingits. A primers dels anys 20 és ja generalitzada de tal manera que és freqüent a la premsa llegir-hi notícies sobre la detenció de pinxos que en venien; o articles com l'aparegut el 14 de febrer de 1924 a *La Vanguardia*, on parla

En un intent de salvar el matrimoni, Pau Mercader, segurament amb el vist-i-plau dels germans de la seva dona (com sembla ser que explicava la Caritat, segons el seu fill), la internaren a un manicomi. Més que per evitar el seu contacte amb els anarquistes o que cometés atemptats, el motiu sembla més obvi: era una cura de desintoxicació. Estem parlant de 1924 o inicis de 1925. S'estigué tres mesos tancada a l'Hospital de la Nova Betlem²², de Sant Gervasi²³, patint dutxes d'aigua freda i tenint poca comunicació amb l'exterior. Fou aleshores quan donà un tomb a la seva vida i odià, per sempre, els Mercader i la seva classe social.

Pau Mercader, amb els seus quatre fills, al terrat de la casa del carrer Illas i Vidal, a inicis dels anys 20. Fotografia cedida per Jean Dudouyt.

---

dels perills d'aquestes drogues, molt esteses per culpa de la literatura, l'oci, el teatre i els usos mèdics vinculats a la calma del dolor.

²² Els principals centres psiquiàtrics de l'època eren el Manicomi de Sant Boi; el depenent de Sant Pau; el Frenopàtic de les Corts; i l'Hospital de la Nova Betlem. Marta Noguera i Pilar Salmeron, de l'actual hospital Benito Menni (Sant Boi) i de l'Arxiu Històric de Sant Pau, em confirmaren que no apareix el nom de Caritat Mercader en els seus registres d'ingressos. Les sospites requeien, sobretot, en la Nova Betlem, del barri de Sant Gervasi, ja que allà hi havia viscut durant força anys. Germán Sánchez, a *Mujeres españolas al servicio del KGB*, dins *Cambio 16* núm. 1250 (06 de novembre de 1995), em confirma les sospites ja que ressenya les visites d'una familiar a Caritat al citat hospital. Tanmateix, la recerca no ha pogut anar més enllà: Sara Fajula i Alfons Zarzoso, del Museu d'Història de la Medicina, depenent del Col·legi Oficial de Metges de Catalunya, m'indicaren molt amablement que les històries clíniques i documentació de la Nova Betlem, clausurat el 1942, ja no existeixen.

²³ La institució de la Nova Betlem fou traslladada de Gràcia a Sant Gervasi pel doctor Giné i Partagàs el 1873-74, aprofitant part d'un santuari en honor a la Mare de Déu de Betlem, erigit el segle XVIII pels frares jerònims de la Vall d'Hebrón. Era a tocar de l'Avinguda Tibidabo, a la vora de la carretera d'Horta a Sant Gervasi, limitant al nord amb el torrent de l'Infern. No distava gaire de l'estació de ferrocarril de Sant Gervasi o del Santuari de la Bonanova, més al sud, on hi arribaven carruatges des del centre de la ciutat de Barcelona.

Crec que també és llegenda urbana el que s'explica que fos alliberada pels anarquistes; o bé que les pressions que aquests exerciren feren que la família la traguessin del manicomi. Segurament, el tractament duraria uns tres mesos; o bé la família no podia pagar-lo més temps. Ja sabem que en aquells moments no disposaven de gaires diners i els pares d'ella imaginem que tampoc: el pare feia anys que era mort i la mare, jubilada, vivia a Madrid²⁴.

La Caritat era enèrgica i volia canvis. No podia perdonar al seu marit i la família. Així que a la que en tingué ocasió, a mitjan any 1925, prengué els nens i fugí a França. Suposem que agafà alguns diners i les joies de la família, per poder tirar endavant al principi, i que comptava amb l'ajuda d'alguns coneguts seus; si més no, del seu padrí, el *Croix de Feu*, ja que en Lluís, com hem vist abans, comenta que l'havia dut en avió. De les seves trobades amb ell, segurament, en sortí el rumor que Caritat tenia un amant aviador, que fou el responsable que s'interessés pel comunisme²⁵. Ja el 1948 Julián Gorkín exposava aquesta suposada relació²⁶, i d'aquí que s'hagi anat repetint constantment des d'aleshores.

S'establiren primerament a Dax, població a uns 50 quilòmetres de Baiona, destacada ciutat del País Basc francès. Llogaren una granja, on hi tenien porcs per recollir trufes; gallines; oques per obtenir-ne foie gras; i una euga, la Conchita. Els fills col·laboraven amb la mare i anaven a l'escola. Aviat abandonaren aquest municipi i s'instal·laren a Toulouse, on la Caritat regentà un petit restaurant. *“Allí ella intentó suicidarse, aunque desconozco las causas. La tuvieron que trasladar urgentemente a un hospital porque se estaba muriendo. Nos quedamos los niños solos y yo sobreviví – según me contaron más tarde – gracias a mi hermana Montserrat, que me llevaba ocho años y me estuvo alimentando con crema, que era lo único que*

---

²⁴ Al registre de naixement d'en Lluís, de 1923, consta que l'àvia materna era viuda i estava domiciliada a Madrid.

²⁵ En Lluís és molt explícit en aquest sentit: <<de todo esto surgió la leyenda de la relación de mi madre con un aviador “que la hizo comunista”, historia que a mí me parece ridícula>>. Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 33. Gregorio Luri, en un article al diari *Ara* del 3 de febrer de 2013, exposa una sèrie de raonaments segons els quals l'aviador en qüestió era Louis Delrieu, persona molt vinculada a una empresa pionera en aquest sentit, anomenada Latécoère, qui havia conegut als Mercader per haver aterrat d'emergència una vegada en una propietat seva al País Valencià.

²⁶ Gorkín, Julián. *Así asesinaron a Trotsky*, pàgina 200. La primera vegada que ho exposà fou el 1948. Don Levine beu també d'aquesta font per fer les seves afirmacions.

*una niña sabía hacer*²⁷. Possiblement la desesperació, el cansament de guanyar-se la vida per ella i la família, o potser l'addicció no superada a les drogues, empenyeren Caritat a buscar solucions més dràstiques²⁸. Era a finals de 1928.

El personal de l'hospital localitzà a Pau Mercader, qui anà a buscar les criatures a França. La Caritat havia ingerit una quantitat de verí molt elevada, i trigaria un temps a recuperar-se; potser no era el primer intent que patia. Aquell fou el moment de ruptura definitiva de Pau i Caritat: no ens consta que es veiessin més des d'aleshores. Isaac Don Levine havia explicat que el pare havia intentat seguir a la família a França, i que de setembre de 1925 a març de 1926 hauria conviscut amb ells, mentre buscava una ocupació dins Air France; tanmateix, en Lluís no en fa cap esment a les seves memòries, per la qual cosa, juntament amb la mala relació de parella que hauria fet inviable una convivència comuna, m'atreveixo a afirmar que és un altre dels rumors que circulen sobre la família²⁹.

El pare, però, no pogué endur-se als cinc fills: la Montserrat, en Pau i en Lluís el seguiren; en Ramon (que aleshores comptava amb 15 anys) i en Jorge (14) es quedaren interns a l'Escola d'Hostaleria de Toulouse³⁰. <<Jorge se hizo “chef de cuisine” y Ramón “maître d’hôtel”. Más tarde Jorge trabajó en esta especialidad en el paquebote Atlantique, que hacía la ruta Bordeaux-Buenos Aires. Ramón volvió a Barcelona y se colocó en el Hotel Ritz>>³¹.

---

²⁷ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 37.

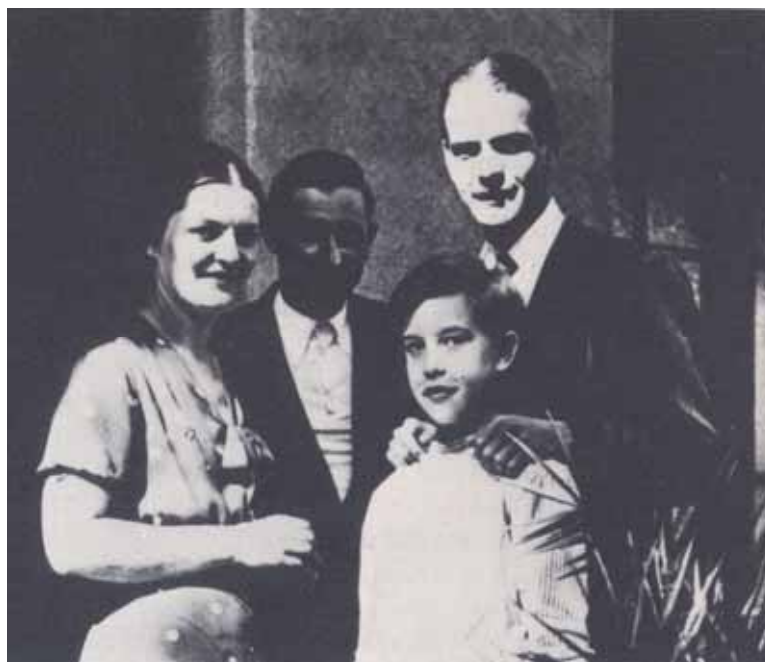
²⁸ El periodista José Ramón Garmabella, a *El Grito de Trotsky*, exposa que la Caritat hauria entrat de seguida en contacte amb grups anarquistes i comunistes, en els quals conegué l'agent de la GPU (els serveis secrets soviètics), Leonid Eitingon, de qui fou amant, amb qui tingué en Lluís, qui pagà els estudis als nanos, i que l'intent de suïcidi respon al fet que ell l'havia abandonat. Tot plegat, però, em sembla més aviat un conte. En Lluís hem ja demostrat que era fill de Pau Mercader; i el suïcidi frustrat té altres explicacions. En aquella època dubto que Caritat Mercader i Eitingon es coneguessin. Tot i així, aquest personatge tindrà un paper importantíssim en la vida de la Caritat i en Ramon.

²⁹ Levine, tanmateix, afirma que tingué una conversa amb Pau Mercader, a Barcelona, el 1959, qui li explicà que fou iniciativa seva anar a Tolosa, i que no pogué suportar-ho pel fet que la Caritat es veia amb altres homes, com havia fet el 1921 amb un anomenat Luis; i que la seva ideologia política començava a radicalitzar-se. *The mind of fan assassin*, pàgina 178. Són informacions contradictòries que no ens acaben de quadrar.

³⁰ Vaig intentar contactar per telèfon i correu electrònic amb l'escola, per saber si es conservaven els llistats dels alumnes que hi havien passat aquells anys, però tanmateix no vaig obtenir-ne resposta. Vaig fer un darrer intent enviant una carta ordinària certificada a finals de gener de 2011, també sense resultat.

³¹ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 37.

En Pau Mercader guanyava unes 300 pessetes al mes, que invertia en els internats pels tres fills i el seu manteniment. Els visitava els diumenges i se'ls enduia uns dies de vacances. La Caritat es quedà a França. Anà a viure a París, on s'afilià a l'SFIO (la Secció Francesa de la Internacional Obrera, de corrent socialista), i tingué els primers contactes amb el Partit Comunista Francès (PCF), on sembla que ingressà més tard. La seva filla Montserrat s'escapà, als 16 anys, del convent on estudiava i se n'anà a viure amb ella, afiliant-se al PCF. Més tard, potser per pressions polítiques, es traslladà a Bordeus. No tornà definitivament a Catalunya fins l'any 1935, però sabem que com a mínim hi havia fet una estada el 1933, ja que en Lluís publicà una foto amb sa mare i en Ramon d'aquell any.

Lluís Mercader, en la visita que sa mare i son germà Ramon li feren a l'escola, el 1933. Fou la única vegada que l'anaren a veure durant els 6 anys que hi fou internat. Extreta de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 31.

Crec que no hem de fer massa cas a la rumorologia que indica que a París hi treballava d'enllaç de grups comunistes belgues i francesos³², depenent de la Komintern – la Internacional Comunista –; o que tingué varis afers amb personatges de primer nivell com Maurice Thorez (secretari general del PCF), Jacques Duclos (representant a l'Assemblea per

---

³² Gorkín és el primer que farà aquestes afirmacions, ja que assegura que tenia 'bons amics' dins la secció XV de la SFIO, la més esquerranosa, que li confirmaren la militància a aquesta organització de la Caritat i la filla, i els altres extrems. Gorkín, Julián. *Así asesinaron a Trotsky*, pàgina 200.

part també del PCF), i amb <<una figura de primer ordre en el Partit Comunista Espanyol, la reputació i fiabilitat del qual és reconeguda tant pels seus companys polítics com pels seus enemics>>³³. Ja hem vist anteriorment com també se la relacionava amb els anarquistes del Paral·lel, o a França mateix amb Leonid Eitingon o amb un aviador. El cert, però, és que aquesta fama de promiscuïtat de la Caritat ha estat potser atada més aviat per part dels seus enemics. Lluís Mercader explicava, com hem vist, que el seu pare fins i tot la duia a cases de prostitució per intentar despertar-li aquest instint³⁴.

Mentrestant, en Ramon havia tornat a Barcelona, primer treballant de missatger per l'Exhibició pel Centenari de la mort de Goya³⁵; i més tard ingressant a l'Hotel Ritz³⁶ com ajudant del xef o noi dels encàrrecs. Per la seva educació, modals i idiomes, fou incorporat sense problemes a un hotel d'aquesta distinció. Almenys durant un temps, visqué amb el seu pare.

En Ramon era fort físicament: esportista, feia també anelles i barres, i es diu que era capaç de doblegar una moneda de coure amb tres dits. Tenia bona planta, era elegant, inclús una mica presumit. Però contràriament al què podria pensar-se per la imatge projectada, no era un noi faldiller. Ho descriu molt bé en Lluís quan indica que <<él era un hombre muy estricto también en lo sexual. Nunca le he conocido amigas frívolas, aventuras o cosas así. No creo, por ejemplo, que haya estado nunca en un prostíbulo. Era una persona de un puritanismo comunista

---

³³ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 25.

³⁴ <<[m]i madre nunca ha sido muy dada a lo sexual: Ella misma me contó que tenía problemas con su marido precisamente porque ella rebuía las relaciones sexuales más normales>>. Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 56.

³⁵ No sabem en què es deuria concretar aquesta participació que esmenten el seu germà i Levine. Els actes principals del centenari se celebraren a Madrid i Saragossa, amb exposicions els mesos d'abril i maig de 1928 al Museo del Prado (ressenyat a www.museodelprado.es) i al Museu de Saragossa, organitzada per la Real Academia de Bellas Artes de San Luis. A Barcelona se celebrà algun acte de menor importància a la Reial Acadèmia de Bones Lletres. Tanmateix, creiem que per les dates en Ramon encara hauria de ser a Toulouse.

³⁶ Al llibre de Josep Espunyes Esteve *Peramolins amb nom* (Garsineu Edicions, Tremp, 2011) s'hi recull una petita biografia de Josep Serra i Molleví, qui de jove havia treballat a l'Hotel Ritz de Barcelona. Allà s'havia conegut amb Mercader i hi havia fet força amistat, <<fins al punt de formar part d'una mateixa colla amb dos peramolins més: Minguet Ros i Santaenlòlia, de cal Felip, i Enric Soler i Hospital, de cal Joan del Pola-rosa>>. El seu testimoni apareix també al documental "Ramón Mercader, crimen y castigo", efectuat per Televisió Espanyola el 1990.

exacerbado>>³⁷. Fanatisme polític que el portarà també, per exemple, a desconsiderar la sardana per tenir-la com un ball burgès³⁸ – però també el fet d’anar a ballar en general–.

Ramon Mercader, poc després de la seva tornada a Barcelona, vers el 1930. Extreta de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 39.

Era també un amant del militarisme. Tot i ser de la lleva del 1934, tot sembla indicar que ingressà a l'exèrcit de voluntari el 1932 o 1933, essent destinat al Regiment d'Infanteria de Jaén³⁹. Passà també algun temps a Reus, on conegué a Teresa Palau, activa militant comunista. <<*Ramón había hecho el servicio militar como cabo de gastadores pero no le*

---

³⁷ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 123.

³⁸ Teresa Pàmies ho explica a les seves memòries quan parla d'una visita al front de combat, a la unitat de Mercader: <<*Hi havia hagut també una evolució del tarannà de Ramon Mercader i de Penyarroya [dirigents del batalló Jaume Graells], ja que ambdós JSUC provenien de les Joventuts Comunistes, una generació tan absolutament sectària que considerava el ball – i molt més encara, la sardana – un instrument despolítitzador, d'evasió – com diríem ara –, i tan arrelada era la fòbia que alguns joves foren expulsats de les JC per anar a ballar*>>. Pàmies, Teresa. *Memòries de guerra i d'exili. Quan érem capitans. Quan érem refugiats*. Proa edicions. Barcelona. 2000. Pàgina 92. Tanmateix, en el paràgraf següent hi afegeix: <<*Era allò que se'n diu un xicot molt guapo, ben plantat i simpàtic. Les noies se'l disputaven i li he conegut tantes “promeses” que no podria anomenar-les. Ah, però la noia que Ramon Mercader va estimar com un foll era la Lena Imbert. La va estimar molt [...]*>>. En aquest punt crec que Pàmies exagera.

³⁹ Qui ens dona el nom del regiment és Isaac Don Levine, indicant inclús que arribà a ser-ne sergent. Per fer-ne la comprovació, hem demanat el seu expedient als Arxius Militars d'Àvila, Segòvia i Guadalajara, on desgraciadament no consta cap mena de document sobre ell.

acceptaron por ser comunista. Eso le dolió toda la vida>>⁴⁰. I és que podria ser que des de la seva tornada de França en Ramon estigués ja influenciat per idees revolucionàries. Havia pres consciència de classe provenint, justament, de la contrària. S'havia deixat encisar, com sa mare, per la idea d'un món millor, pel què es deia de la Unió Soviètica, la pàtria dels obrers. Així que a inicis dels anys trenta podia declarar-se ja comunista, en un moment en què se situaven clarament en la marginalitat política⁴¹. Serà segurament aquells anys quan entrà a formar part del Partit Comunista de Catalunya o de les seves joventuts.

Ramon Mercader i la seva àvia paterna, el 1933, amb l'uniforme militar. Extreta de Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgines centrals.

---

⁴⁰ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 41.

⁴¹ Els partits que podríem considerar comunistes que actuaven a Catalunya (Partit Comunista de Catalunya; Partit Català Proletari; i Bloc Obrer i Camperol, principalment) sí que eren molt marginals; hem de pensar que l'auge d'aquesta ideologia no arribarà fins l'esclat de la Guerra Civil i la formació del Partit Socialista Unificat de Catalunya. Amb tot, això no vol dir que no hi hagués un fenomen general d'admiració de la societat catalana cap a la Unió Soviètica, que es veia no només com una experiència d'estat obrer, sinó també com un referent de progrés i modernitat que atreia a varis sectors econòmics, polítics, artístics i culturals. Només cal tenir en compte que rebé elogis de personatges tan distants com Antoni Rovira i Virgili (*Viatge a la URSS*), Josep Pla (*Notícies de la URSS*), Carles Pi i Sunyer (*Com vaig veure Rússia*), o que inclús la CNT formés part del grup fundacional de la Internacional Comunista, i que Àngel Pestaña en fes un retrat crític a *Setenta dies en Rússia*. Hi havia una fascinació que no es traduïa en militància, però que influenciava directament en els programes dels partits polítics o en la intel·lectualitat de l'època. Inclús Francesc Macià, futur president de la Generalitat republicana, en la preparació del Complot de Prats de Molló, visità la URSS a la recerca d'aliats.

Així, el 1934, havent ja retornat del servei militar, Ramon Mercader era present a les reunions que pretenien la unificació de les Joventuts Socialistes i les Joventuts Comunistes⁴²; unes reunions que no arribaren a bon port per divergències internes i per l'esclat dels anomenats Fets d'Octubre, que truncaren els diferents processos oberts d'aliances obreres i les esperances de les esquerres fins a la victòria d'aquestes a les eleccions de febrer de 1936.

L'aixecament dels miners asturians i els durs enfrontaments amb l'exèrcit; la proclamació de l'Estat Català per part del President de la Generalitat, Lluís Companys, i els enfrontaments a Barcelona; o el paper del Partit Socialista Obrer Espanyol i les sindicals obreres en la preparació d'una vaga general que no tingué èxit i en el tràfic d'armes, desencadenà una brutal repressió que deixà un pòsit per a la futura Guerra Civil. Així, l'abús dels militars encapçalats per Francisco Franco a Astúries; l'empresonament del propi Companys i el seu govern al Penal de Santa María (Cadis); i la destitució generalitzada d'ajuntaments d'esquerres, amb no pocs regidors tancats a la presó i/o depurats, creà un clima d'enfrontament i polarització entre dretes i esquerres que es materialitzà el febrer de 1936 en la creació d'una coalició de republicans d'esquerra i partits obrers, el Front Popular (Front d'Esquerres a Catalunya), però que no aconseguí la unió de les dretes en un mateix grup, excepte a Catalunya (Front Català d'Ordre).

Tot i que les forces del general Batet, a Barcelona, no trobaren gairebé oposició, petits grups protagonitzaren alguns enfrontaments amb l'exèrcit, entre els que es destaca la mort de Jaume Compte i Manuel González Alba, dirigents del Partit Català Proletari, que es feren forts als locals del Centre de Dependents del Comerç i de la Indústria (el famós CADCI), a les Rambles⁴³. Altres petits grups sortiren també al carrer, però la ràpida solució per part de Batet, la manca d'una reacció unitària als militars, i la poca planificació d'aquesta, va fer que molts gressin cua i se'n tornessin a casa. Ramon Mercader, segons

---

⁴² Així ho explica Santiago Carrillo al citat documental d'*Asaltar los Cielos*.

⁴³ Sobre els Fets d'Octubre, per una visió general es pot veure, per exemple, el capítol que hi dedica Gabriel Jackson en el clàssic *La República Española y la Guerra Civil*, de la que hi ha varies edicions. Pel cas de Catalunya, més proper a la trajectòria vital de Ramon Mercader, tenim, per exemple, Dencàs, Josep. *El 6 d'octubre des del Palau de Governació*. Curial. Barcelona. 1979; Cruells, Manuel. *El 6 d'octubre a Catalunya*. Ed. Pòrtic. Barcelona. 1970; o els treballs periodístics de Joan Costa i Deu i Modest Sabaté i Puig, reeditats el 2006 per Cossetània edicions, *La Nit del 6 d'octubre a Barcelona* i *La veritat del 6 d'octubre*.

sembla, participà en alguna acció promoguda per les Joventuts Comunistes, però no en prengué part activa, ja que no fou pas detingut ni se'n coneixen més detalls⁴⁴.

Són uns anys que el personatge es desvinculà de les famílies Mercader i del Río. En una carta que recull son germà, datada del 24 de març de 1977, on li responia a en Lluís sobre els seus parents pel fet que aquest darrer volia establir-se altra vegada a Barcelona, li escrigué: <<[...] yo ignoro si aún tenemos parientes a quién podamos dirigirnos. Más aún, no sé si tenemos (que los debemos tener casi seguro) aún parientes vivos. Ten en cuenta que yo desde 1931 había cortado todos los lazos del parentesco Mercader, y sólo de muy de vez en cuando iba a casa de tío Pepe [...]. De éstos, sólo me llevaba bien con mi primo Cheché, médico, José Luis del Río Mercader, de mi edad>>⁴⁵. Els parents observaren, doncs, un canvi en el jove Ramon: ja no els visitava, semblava estar ficat en alguna mena de secta o grup estrany.

No sabem exactament on vivia, però no pas amb el pare i en Lluís al pis del carrer Ample. Continuava, possiblement, amb la seva feina al Ritz, però havia iniciat ja l'activitat clandestina que, a partir de 1937, no l'abandonaria pràcticament la resta de la seva vida. I és que era un dels encarregats de propiciar les reunions d'una cèl·lula clandestina de les Joventuts Comunistes a Barcelona. Sota el nom de 'Peña Artística y Recreativa Miguel de Cervantes', es trobaven al bar Joaquin Costa del carrer Guifré núm. 11, on hi treballava la secretària del grup. Juntament amb 17 joves més, foren detinguts en una batuda encapçalada pel comissari Pedro Polo Borreguero, el 12 de juny de 1935.

La fitxa policial que li feren, i que fou conservada per la Dirección General de la Policía a Madrid⁴⁶, fou summament important posteriorment ja que les autoritats mexicanes, un cop empresonat en aquell país, no tingueren la certesa de qui era realment aquell reu fins que no aconseguiren comprovar la seva fotografia i empremtes dactilars amb les conservades en aquesta fitxa. Així, s'hi diu que, efectivament, fou detingut a Barcelona,

---

⁴⁴ Garmabella indica, a la pàgina 18 de *El Grito de Trotsky*, que Mercader sortí al carrer amb altres membres del PCC a trencar aparadors i a tirar pedres a la Guàrdia Civil, cosa que, francament, dubtem que sigui certa. El seu germà Lluís, igual que Don Levine, indiquen només el fet que sortís al carrer amb una unitat comunista, sense especificar-ne res més.

⁴⁵ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 275.

⁴⁶ Des del Ministeri de l'Interior m'enviaren, a finals de desembre de 2010, una còpia d'aquest expedient policial, espero que complet, però no s'ha localitzat, tanmateix, el seu expedient de presons. Dirección General de Seguridad de Madrid. Lligall 56, expedient 13. Archivo General. Subdirección General de Estudios y Relaciones Institucionales. Secretaría General Técnica. Ministerio del Interior.

el 12 de juny de 1935. Feia 1,80 metres, i consta domiciliat a casa son pare, carrer Ample núm. 7, i de professió escriptor. Clarament s'hi indica que se'l deté per ser comunista. No podem indicar els noms d'altres companys ja que a la còpia que m'ha estat facilitada aquests han estat tapats, però s'especula que hi hagués, entre altres, Jaume Graells (jove dirigent comunista mort durant el 19 de juliol a Barcelona), o Joan Brufau⁴⁷.

Tancat a la presó de San Miguel de los Reyes (País Valencià), hi fou retingut fins que immediatament després de la victòria electoral de les esquerres, declarant-se una amnistia generalitzada, pogué sortir-ne i establir-se novament a Barcelona. De fet, podem trobar-lo ja a la manifestació de benvinguda del president Companys, qui arribà a la ciutat comtal l'01 de març de 1936 i fou rebut de forma apoteòsica per milers de catalans.

Ramon Mercader, al centre, portant una bandera, a la manifestació de suport a Companys, l'01 de març de 1936. Extreta de la revista Triunfo, núm. 822 (28/10/1978), pàgina 20.

---

⁴⁷ Així ho indica José Ramón Garmabella, qui afegix que fou condemnat a cinc anys. Com hem comentat, ens resulta impossible contrastar aquestes dades al no conservar-se l'expedient penal de Mercader.

Mentrestant, Caritat del Río havia tornat de França cap all  el 1935. Expulsada de Par s⁴⁸, sembla que darrerament havia viscut en una granja a prop de Bordeus. Ingressà de seguida al Partit Comunista de Catalunya i a la Unió de Dones Antifeixistes. Ben aviat, però, tast  la política repressiva del Bienni Negre: detinguda per la policia, l'apallissaren de tal manera que, segons Lluç Mercader, perd  la visió durant 15 dies.

En Ramon s'ocupava d'altres temes. Son germà indica que feia de professor de català; Don Levine, que organitzava vagues de mestres. Però fou sobretot la Olimpíada Popular de Barcelona el que el portà m s de corcoll. Aquesta havia de celebrar-se a partir del 22 de juliol, com una reacció als Jocs Olímpics de Berlín d'aquell any. El missatge que envi  el Comit  Català Pro Esport Popular, impulsor de la Olimpíada, al president republicà Manuel Azaña, l'abril de 1936, és ben clara: <<El régimen nacionalsocialista utiliza el movimiento deportivo para sus fines reaccionarios, para la militarizaci n de la juventud y para la preparación de la guerra. Con su sistema terrorista, suprimir cualquier expresión de libertad deportiva, excluye del ejercicio de sus derechos deportivos a los pertenecientes a las "razas inferiores" y reprime el movimiento deportivo popular con medidas b rbaras>>⁴⁹. Per tant, calia organitzar un campionat no només d'àmbit català, sinó internacional, que un s a les classes populars contràries al totalitarisme nazi i a qualsevol forma de feixisme, que se servia de l'esport per als seus fins. L'esport fou molt important en el moviment obrer d'entreguerres, sobretot en zones de forta implantació marxista; a Catalunya, tanmateix, pel clar predomini anarquista, l'esport podríem dir-ne proletari o bé obrer, fou substituït per un esport popular de caire catalanista.

Rafael Abella⁵⁰ em posà sobre la pista que el què deia Lluç Mercader i José Ramón Garmabella sobre la implicació de Mercader a l'organització de la Olimpíada era cert. Fou escollit membre del Comit  Executiu del Comit  organitzador, que comptava amb el suport d'entitats i associacions esportives d'arreu del país, moltes d'elles vinculades a

---

⁴⁸ Alfonso Quiroz Cuarón, el metge que destap  la identitat de Ramon Mercader a Mèxic, demanà a Emili Benhameir, comissari de policia a París, que li deixés veure la fitxa policial de Caritat del Río, i sembla ser que hi era, el que indicaria la possibilitat real de l'expulsió. Ens hem de refiar en aquest cas de José Ramón Garmabella, que entrevist  Quiroz el 1977 i ho indica a la pàgina 288 de *El Grito de Trotsky*.

⁴⁹ Santacana, Carles; Pujadas, Xavier. *L'altra Olimpíada. Barcelona'36*. Llibres de l' ndex. Badalona. 2006. Pàgina 119.

⁵⁰ Abella, Rafael. *Julio 1936. Dos Espa as frente a frente*. Plaza & Janés editores. Esplugues de Llobregat. 1981. Pàgina 26.

partits, sindicats, ateneus de caire polític i grups propers al Front d'Esquerres. Així, ben aviat passà a dir-se Comitè Organitzador de la Olimpíada Popular (COOP), que rebé el suport de diaris i personatges destacats de tot l'àmbit espanyol. A la carta d'agraïment que dirigiren al President de la Generalitat per haver acceptat la presidència honorífica d'un acte de tal importància hi apareix, doncs, la signatura també de Ramon Mercader, juntament a la d'altres personatges importants com Jaume Miravittles o Francesc Parramon⁵¹. Altres notícies van apareixent al llarg d'aquells mesos a la premsa que es fan ressò de la feina del Comitè, apareixent sempre el nom de 'R. Mercader'⁵², secretari d'organització del mateix.

Tanmateix, hem de desmentir un altre dels tòpics que hem vist repetits múltiples vegades: i és que tot i ser Ramon Mercader un excel·lent esportista, com hem vist anteriorment, no tenia previst participar directament a la Olimpíada, almenys que en quedi constància. Garmabella diu que era el capità de l'equip d'equitació⁵³. Tant sa mare com son pare havien estat bons genets, i podria ser que en Ramon en tingués nocions. Però és que l'equitació era més aviat un esport elitista, fora de l'abast de la majoria de la població; i si fem una ràpida ullada al programa de l'Olimpíada ens n'adonarem que mai hi fou inclòs⁵⁴.

La Caritat també tingué un paper actiu en la preparació de la Olimpíada. Exercia de col·laboradora del Servei de Propaganda Internacional de la mateixa, en tasques de secretaria a les oficines de l'organització, situades al local del CADCI, a la Rambla Santa Mònica de Barcelona.

Abans de la inauguració dels esdeveniments, però, els mitjans donaren la notícia de la revolta d'una part de l'exèrcit espanyol destinat a l'Àfrica. Era el 17 de juliol, i entre el 18 i el 19, el moviment s'estengué per la majoria de províncies i capitals espanyoles. Això marcà un abans i un després en la vida de Ramon Mercader. La Guerra Civil fou, com veurem al llarg del treball, molt més important del què a priori pugui semblar. Tan per la trajectòria posterior de Mercader com la del propi assassinat, Lleó Trotski.

---

⁵¹ Reproduïda al diari *Última Hora*, pàgina 5 del 8 de maig de 1936. Haig d'agrair a Ramon Batalla la seva col·laboració en la recerca de les fonts hemerogràfiques.

⁵² A la pàgina 9 de *La Humanitat* del 4 de juliol, per exemple, pot llegir-se: <<Els atletes madrilenys van ser rebuts per Ramon Mercader, Secretari d'Organització del Comitè de l'Olimpíada Popular>>.

⁵³ Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky...* pàgina 21.

⁵⁴ Podem veure el llistat sencer d'esports que hi havia previst que es duguessin a terme a Santacana, Carles; Pujadas, Xavier. *L'altra Olimpíada...*, pàg. 168. En cap cas, però, apareix l'equitació.

Caritat Mercader, a la seu de l'Olimpíada Popular. L'home que dicta, a la dreta, és Francesc Parramon, secretari de la mateixa. Extret del diari *Justícia. Octubre. Social*. Número 2 (17 de juliol de 1936)

Abans d'avançar en la història, però, voldria fer unes reflexions, a propòsit d'unes afirmacions que Lluís Mercader fa al seu llibre. No creu que sa mare fos responsable de com sortiren els fills perquè visqué poc amb ells, s'hagueren d'espavilar sols en molts casos. *<<Ella misma me lo reconoció una vez, llorando, en Moscú en 1943. Me dijo entonces que se consideraba la culpable de todas las desgracias de nuestra familia, de que todos los hermanos viviéramos separados en distintos rincones del mundo y de que apenas nos conociéramos [...]. De todo esto es fácil deducir que mi madre influyó en nosotros más por ausencia que por su presencia activa>>*⁵⁵. Jo crec, tanmateix, que tingué més influència de la que vol admetre; és més: crec que fou decisiva en l'educació i formació dels seus descendents. El mateix sentiment de culpa de la mare per la trajectòria dels fills ens ho mostra clarament. Què impedia als Mercader-del Río tenir una vida tranquil·la, pròpia de gent de la seva categoria? Què hagués passat si la Caritat no s'hagués rebel·lat contra la seva condició social? Fou realment l'actitud del marit la que l'empenyé a canviar la seva vida (i no només la seva, sinó també la dels fills)?

---

⁵⁵ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgines 29 i 37.

Òbviament, tot hi influeix. Ortega y Gasset va encunyar la cèlebre frase del 'Jo sóc jo, i les meves circumstàncies'. Caritat del Río tenia una personalitat nerviosa, impulsiva, imprevisible. La seva inquietud es mostrà de jove ja fos amb la hípica, les ganes de provar coses noves, o el fet que sortís del convent perquè no era el seu lloc. Per un pacte entre famílies, o per la seva pròpia impulsivitat, es casà molt jove, amb 18 anys, i encara no havia complert els 20 que tingué el primer fill. Aquell món tan obert de què gaudia (recordem les excursions a Mallorca, segurament coneixia la casa familiar a Cantàbria, havia viscut en internats a l'estranger, era nascuda a Cuba...), es tancà precipitadament per les obligacions que la moral de l'època imposaven a una dona casada de l'alta societat. A partir d'ara, la cura de la casa, del marit i de les criatures se la menjà. Ella, una dona encara jove, rebel, se sentia incòmode i encrostada en una vida que no era per a ella. De manera que quan les circumstàncies propiciaren que conegués un altre món, el més bohemí i transgressor de la zona del Raval i el Paral·lel, se sentís seduïda per aquest i qüestionés la seva ascendència i classe social. El seu contacte amb grups anarquistes, les drogues, i la reacció familiar, feren la resta.

Decididament, els fills visqueren marcats per aquest canvi de rumb a la vida de la mare. Ells també marxaren a França; ells també patiren les escassetats de la nova situació; ells també se sentiren, poc o molt, atrets per les idees que ara professava la mare. Potser sí que es descuidà bastant d'ells a partir d'aquell moment (i en Lluís podia sentir-ho més que ningú al veure-la només un cop en sis anys), però l'aurèola del personatge, la influència que exercia sobre la seva descendència, continuà sent forta. Sinó, com veurem més endavant, no s'entén que continués mantenint contacte amb els fills; que fins al moment de la seva mort visqués amb un i altre. Potser sí que els influí més per absència que per presència; però a vegades la figura absent és també determinant en la configuració de la idiosincràsia dels fills.

Pau Mercader ens apareix com una figura impotent; mentre els negocis rutllaven, la família mantenia els cànons clàssics d'una família de la seva classe. No en sabem gaire cosa, el que ens fa pensar que tingués una vida discreta i plàcida, enterbolida només pel desfalc de son germà Joan que propicià la fallida de les empreses familiars i l'obligà a canviar de modus vivendi. El deteriorament de la seva relació amb la Caritat més aviat es deu a l'excentricitat d'aquesta i el canvi de visió del món que tingué amb el trasllat de domicili i els sacrificis que patiren al reduir-se els ingressos familiars. Provà de cuidar-se dels fills i d'arreglar el seu matrimoni, cosa que Caritat no permeté. I no ho devia fer tan malament ja

que en Ramon i en Lluís reconegueren, molts anys més tard, que els hagués agradat mantenir-hi el contacte. <<Él me decía [Ramon] que nuestro padre era una persona demasiado buena, un pedazo de pan y que todo lo que había pasado en nuestra familia era por culpa de nuestra madre, que era “una mandona caprichosa y una dictadora”>>⁵⁶.

Ramon Mercader, doncs, cresqué en una família burgesa en decadència, amb conflictes entre els progenitors i dificultats econòmiques. Tanmateix, rebé una educació i formació que li serien útils per a la resta de la seva vida. Aprengué de galanteria i formalitat; aprengué idiomes; i quan la mare se'ls endugué a França, aprengué també a espavilar-se per si sol. La seva personalitat es forjà durant la seva infantesa i joventut; una joventut marcada també per la guerra civil que esclatà quan comptava amb 23 anys.

Els seus estudis a Toulouse li permeteren posteriorment obtenir una bona feina al Ritz, que alhora li servís de tapadora per les activitats clandestines en les que aviat prengué part. El seu gran error d'aquella època fou, segurament, haver estat pres el 1935: les fotografies i empremtes dactilars adjuntes a la seva fitxa policial el desemascararen 15 anys més tard. Però els anys de la II República espanyola li serviren també com a escola de formació política i social: la seva consciència comunista l'adquirí bregant als carrers amb les Joventuts Comunistes; durant els Fets d'Octubre de 1934; a la presó; a la organització de la Olimpíada Popular. Arribats a 1936, en Ramon té les idees clares, sap de quin cantó està. Ha trencat lligams amb la família, té una participació decidida en la vida política del país. Les seves amistats estan a l'òrbita del partit i grups comunistes; això el farà ser, també, més fanàtic i inclús diríem que sectari. <<En estas cosas, los militantes de origen burgués se comportan con celo, como si quisieran borrar “el estigma de clase”>>, que diria Teresa Pàmies⁵⁷.

La Guerra Civil fou, i mai millor dit, la prova de foc de la seva militància i d'acció. Arribà en un moment de maduració personal; les decisions preses aleshores foren conseqüència directa de la formació adquirida els anys precedents. Ramon Mercader era, el 1936, un comunista de cap a peus, que confiava cegament en la direcció del partit i les directrius que provenien de la Unió Soviètica. Però no només ell: la mare i resta de germans patiren també les conseqüències d'una militància ideològica que els marcarien la vida per sempre més.

---

⁵⁶ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 199

⁵⁷ Pàmies, Teresa. *Ramon Mercader: Misión cumplida*, dins *Triunfo*, núm. 822 (28/10/1978), pàgina 20.

La seva infància i joventut, que a priori pot semblar només una part supèrflua de la vida de Ramon Mercader, són summament importants perquè ens ajudaran a entendre part de la seva trajectòria posterior i dels fets que a continuació explicarem.

Fotografies i empremta dactilar incloses a l'expedient policial de Ramon Mercader.

GUERRA CIVIL I DESAPARICIÓ DE MERCADER

La nit del 18 al 19 de juliol foren pocs els que pogueren aclucar l'ull a Barcelona. S'esperava que d'un moment a un altre les unitats acantonades a diferents punts de la ciutat secundessin el cop d'estat de l'exèrcit d'Àfrica, que havia triomfat ja a d'altres zones de l'Estat. Seguint les ordres de plans concebuts les darreres setmanes, grups de civils vinculats sobretot a Falange Española i el carlisme, acudiren a les casernes com a element de suport als militars, que en qualsevol moment havien d'emprendre una acció destinada a ocupar els punts estratègics del cap-i-casal. Vençudes les reticències i l'oposició d'alguns oficials, les tropes sortiren al carrer ja de matinada.

Però l'acció havia estat prevista tant per les forces de seguretat lleials al govern republicà i la Generalitat (la majoria d'unitats de la Guàrdia d'Assalt i els Mossos d'Esquadra), dirigides per Frederic Escofet i Vicenç Guarner; com per partits i sindicats obrers, en especial la CNT, que havien pres les principals confluències de carrers, posicions en terrats i places, i vigilaven les casernes repartides per la ciutat, en especial les de Drassanes, el Bruc, Girona, Sant Andreu i l'Avinguda Icària. Al so de les sirenes de les fàbriques que anunciaven la sortida dels revoltats al carrer, voluntaris de tota mena s'uniren per combatre l'exèrcit amb allò de què disposaven.

Després de dos dies de combats, el cop fracassà a la capital catalana. Els darrers reductes dels que havien secundat l'*Alzamiento* es rendiren i l'alegria s'apoderà dels vencedors en aquest primer assalt d'una confrontació que durà gairebé tres anys. A partir d'aleshores les circumstàncies s'acceleraren de tal manera, que s'assentaren les bases d'una veritable revolució a tota la zona republicana – i en especial a Catalunya⁵⁸.

La participació popular, sobretot de membres de la CNT i la FAI, havia estat decisiva per a la derrota dels militars. La força dels anarquistes fou aleshores indiscutible: el cop no havia triomfat gràcies a la seva decidida acció. A més, l'assalt a la caserna de Sant Andreu els proporcionà milers d'armes que allà s'hi guardaven. Si a això hi sumem la desfeta de la majoria de cossos policials i militars lleials a la República, ens adonem de seguida que en aquell moment la preponderància quedava a les seves mans, i en mans

---

⁵⁸ Una molt bona obra per a aquest període, que tracta la majoria de temes relacionats no només amb l'evolució dels fets bèl·lics, sinó també de la vida a la reraguarda i els canvis polítics, socials i econòmics que s'esdevingueren aleshores, és *La Guerra Civil a Catalunya*, sis volums dirigits per en Josep Maria Solé i Sabaté i publicats per Edicions 62. Recomano fermament als lectors que tinguin alguna mena de dubte que acudeixin primerament a les seves pàgines.

també d'altres grups que havien aprofitat el moment i es feren amos del carrer: poumistes i comunistes d'obediència soviètica en bona mesura.

Tot plegat portarà a una situació de dualitat de poders, amb una Generalitat desbordada pels esdeveniments i unes noves institucions, revolucionàries, que influïen en totes les decisions: el Consell de Milícies Antifeixistes, les Patrulles de Control, els consells obrers i camperols en fàbriques i propietats col·lectivitzades... Els grans terratinents, eclesiàstics, persones significades de dretes i tot aquell que pogués ésser qualificat com a contrari a la nova situació, fugia, si no volia que algun dels mal anomenats 'grups d'incontrolats', malgrat els esforços de la Generalitat, acabessin amb la seva vida. S'expropiaren béns i propietats, es crearen nous ajuntaments, s'establiren punts de control a les entrades i sortides dels pobles, es redefiní la política econòmica del país, s'organitzaren columnes de voluntaris per anar a combatre els rebels a l'Aragó o a Mallorca... Era el moment de posar en pràctica totes les aspiracions revolucionàries que fins aleshores havien estat només pura utopia. La legitimitat adquirida els primers dies de combats empenyia a totes les organitzacions i partits polítics, així com als sindicats, a cercar el seu lloc en aquesta nova societat que floreixia.

Sembla ser que la participació de la família Mercader fou també destacada en els combats a Barcelona. En Ramon, segons Garmabella, havia participat a la lluita sostinguda en un convent del carrer Pau Claris, a Sarrià, juntament amb la seva companya, Lena Imbert, qui també fou vista disparant a les Drassanes contra els militars, a primera fila. Teresa Pàmies, com hem llegit, deia que en Ramon n'estava bojament enamorat. Comunista de cap a peus, fervent i fanàtica, la Lena Imbert era delegada de les Joventuts Comunistes a l'Aliança Nacional de la Dona Jove, on hi participaven membres de tots els partits d'esquerres. Imbert <<tenia aleshores uns vint-i-tres o vint-i-quatre anys; era mestra i membre d'una família de treballadors immigrants [...]. La Lena era molt popular al seu barri, una mena d'heroïna. No li va costar gaire de fer-se nomenar delegada del seu "radi". L'acompanyaven unes sis o set noies que jo també coneixia: rebeques, sectàries, decidides i boniques>>⁵⁹. Parlava sempre en castellà, i era clara la seva oposició a qualsevol mena d'autoritat que no fos la del partit. <<Somos la joven guardia / que va forjando el porvenir, / nos templó la miseria, / sabremos vencer o morir>>, solia cantar. <<Expressava un instint revolucionari molt estès en aquell moment, encara que ja no tant entre els PSUC i les JSUC. La Lena estava molt preparada teòricament i coneixia els trencacolls de la revolució

---

⁵⁹ Pàmies, Teresa. *Quan érem capitans...*, pàgina 40.

rusa, que no hauria triomfat si l'haguessin dirigida els burgesos liberals i els menxevics>>, prossegueix Pàmies. I encara hi afegirà: <<la Lena Imbert no era conseqüent. Entrava i sortia de les reunions quan li venia de gust; es presentava a Barcelona quan es cansava del front, si al front no hi havia tomate, i se'n tornava sense avisar ningú. Organitzava uns mulladers de pronòstic al seu "radi" o al local que el comitè de Barcelona tenia a la rambla dels Estudis o de Santa Mònica, pujava a la caserna Vorotxilov, a Sarrià, i amb el primer camió d'intendència se'n tornava a les trinxeres a disparar uns quants trets. Era el que no hi ha, la nostra Lena. Li teníem por, l'envejàvem, sabia moltes coses i era instruïda, parlava com els àngels; era una morena d'ulls molt grossos i negres, com els de les imatges de l'art gòtic; tenia una pell color oliva, un cabell molt negre i abundant, unes dents de blancor fabulosa, però separades al centre; una gran personalitat, malgrat ésser un tap: no feia més d'un metre cinquanta>>⁶⁰.

Aquesta era la noia que tenia el cor robat a Ramon Mercader i amb qui hi mantenia una relació amorosa: una relació, però, supeditada als interessos superiors que marcaven el partit i la lluita contra el feixisme. Visqueren junts fins a 1939 (primer a Barcelona i després a París), quan els seus camins se separaren; però no sabem cap mena de detall de la seva vida en parella. Segons explica Lluís Mercader, la Lena Imbert venia ja de família revolucionària: un dels seus avis o besavis havia estat afusellat el 1870 per haver participat a la Comuna de París⁶¹.

Lena Imbert, al capdavant d'uns milicians a Barcelona, a l'inici de la Guerra Civil; i una fotografia on podem apreciar la descripció feta per Pàmies. Extretres de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 217.

⁶⁰ Pàmies, Teresa. *Quan érem capitans...*, pàgina 44.

⁶¹ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 124.

La Caritat prengué un paper encara més decisiu que en Ramon. Amb la vitalitat que li corresponia, que li feren guanyar-se el respecte de molts companys de partit, es reuní amb uns quants homes a les Rambles i decididament s'enfrontà als militars que disparaven des de l'edifici de la Comandància Militar. Parapetada rere una tapia amb reixes que separava el moll del passeig de Colom, disparava el seu fusell i dirigia inclús un canó que havien pres als rebels. Fou de les primeres en entrar a l'edifici quan la tropa es rendí, i es diu que fou ella qui detingué el general Goded, cap dels sollevats (evitant que la multitud o altres milicians el linxessin) i l'acompanyà al cotxe que el duria al Castell de Montjuïc. <<En esas jornadas se ganó el apodo de la Pasionaria Catalana>>⁶², indica Javier Juárez.

A la imatge, civils armats que van Rambles avall a combatre els militars. Entre ells, hi destaca una dona: Caritat Mercader, veritable heroïna dels combats a la Capitania General. Fotografia conservada a l'Institut d'Història Social d'Amsterdam, fons Fulgur (París), negatiu 2068.

---

⁶² Juárez, Javier. *Pàtria. Una espanyola...*, pàgina 108. L'autor narra com, un cop pres Goded, <<la intención era ejecutarlo en el acto, pero frente a esa decisión se impuso el criterio de una mujer vestida con el uniforme azul de miliciana y además autoritario, que arengó a sus compañeros a respetar su vida y entregarlo a las autoridades. Su tono exaltado y sobre todo su nombre eran conocidos y respetados entre los círculos más extremistas de la izquierda catalana. Su propuesta fue aceptada, no sin ciertos reparos. Esa mujer se llamaba Caridad Mercader>>. Ídem, pàgines 53-54. L'hispanista Hugh Thomas també ho recull a la seva obra pionera *La Guerra Civil Española* (Ed. Grijalbo. Barcelona. 1976), volum 1, pàgines 260-261: <<Al atardecer, el viejo edificio de capitania general, en el que Goded había instalado su cuartel general, junto al Puerto, fue tomado por asalto. Goded (que, al parecer, se salvó de las iras de la multitud gracias a una famosa comunista de Barcelona, Caridad Mercader, la madre del futuro asesino de Trotsky) fue capturado [...]>>.

La pròpia Pasionaria, Dolores Ibárruri, ens parla de Caritat Mercader, a qui havia conegut al Comitè Nacional de Dones Antifeixistes⁶³. D'entre la delegació catalana, en recorda, sobretot, <<las hermanas Imbert>> (Lena i Obdúlia), i la Caritat. I és poc després d'haver tornat de França, se n'havia mostrat com una de les seves dirigents, en representació de la Unió General de Treballadors (UGT), sindicat socialista que adquirí, però, cada cop un to més comunista al ingressar-hi a les seves files molts militants provinents del recentment creat PSUC. Fou aleshores quan deixà de ser definitivament Caritat del Ríu per passar a ser coneguda com Caritat Mercader. <<[...] la llamàbamos 'la Mercader' porque era un apellido más catalán y menos rimbombante>>, explica Teresa Pàmies⁶⁴.

En Lluís, mentrestant, vivia encara amb son pare, qui segurament veia amb esglai els fets que se succeïen. Pocs dies després d'haver-se iniciat la guerra, en Ramon l'anà a veure amb un Hispano Suiza amb xofer requisat al consolat belga; duïa una pistola Winchester que li ensenyà a fer anar. El local de les Joventuts Comunistes era al carrer Ample mateix, molt a la vora de casa el pare. Però en Ramon no tingué gaire temps a fer-la anar, la Winchester, almenys a la reraguarda. Ben aviat, mare i fill marxaren al front per combatre els facciosos, com se'ls anomenava a l'època.

Abans, però, de prosseguir, m'agradaria introduir en el relat la figura d'África de las Heras, <<la espía española más activa y prolífica al servicio de Moscú durante casi medio siglo>>⁶⁵; i el lector entendre de seguida el perquè. África de las Heras Gavilán havia nascut a Ceuta el 1909, en el si d'una família acomodada de militars. De jove, ja de personalitat rebel, mantingué contactes amb sindicalistes a Melilla i Madrid, i trencà definitivament amb el seu passat benestant després de separar-se del seu primer marit i la mort del fill d'ambdós, de curta edat. Instal·lada a la capital espanyola el 1933, conegué Amaro del Rosal, Margarita Nelken i el que seria el seu company, Luis Pérez García-Lago, que influenciaren

---

⁶³ Ibárruri, Dolores. *Memorias de Dolores Ibárruri, Pasionaria: la lucha y la vida*. Ed. Planeta. Barcelona. 1985, pàgina 187. A mitjans de 1933 arribà a Espanya una delegada del Comitè Mundial de Dones contra la Guerra i el Feixisme, amb seu a França, per constituir-hi un comitè propi. En col·laboració amb dones socialistes, comunistes i algunes republicanes, van organitzar-se. Tanmateix, després dels Fets d'Octubre de 1934 patiren també la repressió, i no reprengueren una activitat destacada fins el 1936. Caritat Mercader en formava part activa.

⁶⁴ Pàmies, Teresa. Ramon Mercader: Misión cumplida. Pàgina 21.

⁶⁵ Juárez, Javier. *Pàtria. Una española...*, pàgina 13. Reclutada per l'NKVD el 1937, arribà a ser coronel del KGB i Col·laboradora Honorària dels Òrgans de la Seguretat de l'Estat, títol concedit per la URSS a molt poques persones. Mai la descobriren, tot i mantenir-se en actiu fins els 76 anys, quan es retirà el 1985.

decisivament en ella, fent que ingressés al PSOE i a la UGT. Participà en els Fets d'Octubre de 1934 i, arribats al 1936, mentre era a Barcelona amb García-Lago convidats per Antonio López Raimundo⁶⁶, la sorprengué la revolta militar.

De las Heras actuà amb decisió en la repressió de la revolta, i aviat es féu famosa; tant, que començà a ocupar càrrecs dins el Comitè de Milícies Antifeixistes. L'octubre de 1936 s'incorporà al Comitè Central representant la UGT, dirigint la Secció de Denúncies i Investigacions. Eren vox populi els rumors que l'acusaven de sortir a matar amb la seva patrulla i després celebrar-ho amb orgies sexuals, així com de ser especialment dura en els interrogatoris a presoners a la txeca de Sant Elies⁶⁷.

Què té a veure, però, amb Ramon Mercader? Leonardo Padura, en la seva novel·la sobre el personatge, recull una de les nombroses històries que han fet fortuna sobre una possible relació entre ambdós: el fet que fossin amants i que tinguessin una filla en comú: Lenina Mercader de las Heras⁶⁸. Tot plegat, però, és fals. Com hem vist, Àfrica no arribà a Barcelona fins el 1936 mateix, i anteriorment hauria estat impossible que es coneguessin (en Ramon havia estat fent el servei militar i havia passat per la presó; ella no es bellugà de Madrid aquells anys). A tots els escrits se la descriu com una noia de molt bon veure, atractiva i seductora⁶⁹. Possiblement, el fet que una fos l'espia per excel·lència, la més

---

⁶⁶ López Raimundo, germà del que posteriorment seria secretari general del PSUC, Gregorio, era en aquells moments un dels principals dirigents de les Joventuts Comunistes Unificades, i morí justament combatent els militars a Barcelona.

⁶⁷ Jaume Miravittles, destacat dirigent d'Esquerra Republicana i responsable de l'acció propagandística de la Generalitat durant la Guerra Civil, en féu una descripció al seu llibre *Gent que he conegut* (Ed. Destino. Barcelona. 1980. Pàgines 96-100). <<Es deia Àfrica. Era el seu nom de pila. I era, efectivament, d'un físic molt africà. Espanyola, naturalment, però probablement d'un origen que es fonia en les generacions anteriors i amb arrels africanes: morena, d'ulls negres penetrants, de llavis molsuts, sensuals, de dents brillants i regulars: un cos molt sinuós, amb moltes corbes prometedores. Era el prototipus de la dona sexual [...]. Sembla que la patrulla d'Àfrica, després d'haver executat, assassinant-los amb el fusell o amb el revòlver, set o vuit "feixistes" probablement innocents, tornaven al Nàutic, accentuadament estimulats pel sensualisme [...]. De tornada de la seva tasca sinistra, després d'haver matat, o vist matar de prop, molts innocents, aquella petita cèl·lula humana de sis homes i una dona es traslladaven al Nàutic, pujava al tercer pis i, en la quietud de l'albada, en el silenci glacial de les primeres hores del dia, els sis mascles de la patrulla feien l'amor amb Àfrica. Segons sembla, alguns d'ells repetien>>.

⁶⁸ Padura, Leonardo. *El hombre que amaba a los perros*. Trobarem suposats diàlegs entre ambdós i la història de la filla, d'encertat nom, entre els capítols 6 i 8.

⁶⁹ Margarida Abril, companya seva a les Joventuts Socialistes de Catalunya, a les que Àfrica s'afilià poc després d'iniciar-se la guerra, la descriu com <<una mujer para la que emprender nuevas actividades era sinónimo de vivir. Muy inteligente, de formación autodidacta, muy guapa y liberal en lo amoroso>>. Sánchez, Germán. *Mujeres españolas al servicio del KGB*, pàgina 50.

enigmàtica i atractiu; i en Ramon Mercader el mateix però en masculí, és el que ha fet que sovint s'hi volgués veure una relació amorosa al darrera que hauria fructificat en la gestació d'una filla en comú que, segons Padura, donaren als avis materns, residents aleshores a Màlaga, perquè la cuidessin.

Sembla possible que de las Heras es conegués amb els Mercader, encara que tinguessin càrrecs i ocupacions en àmbits diferents. Si més no, depenien tots plegats dels enviats soviètics que aleshores voltaven per Barcelona i que, a petita escala, aplicaven els dictàmens de Moscou a la reraguarda catalana. Però no hi ha cap circumstància que ens pugui fer pensar en una relació d'amistat o col·laboració mútua.

Àfrica de las Heras, en una fotografia que data aproximadament de mitjans dels anys 40. Extreta de Juárez, Javier. *Patria. Una española en el KGB*, pàgines centrals.

En Ramon fou un dels organitzadors de la columna dirigida per José del Barrio, unitat formada majoritàriament per voluntaris adscrits al recentment fundat PSUC i a la UGT. Creada a la caserna Jaume I de Barcelona (antic regiment d'Infanteria d'Alcántara núm. 14), serà part integrant de la divisió Karl Marx, posteriorment la 27 Divisió de l'Exèrcit Popular. Segons Miquel Ferrà⁷⁰, hi entrà com a tinent i comissari polític, assessor

---

⁷⁰ Les dades les extraiem de la novel·la de Ferrà, *La guerra secreta de Ramon Mercader* (Edicions de la Magrana. Barcelona. 1987, pàgina 53), però a les que donem versemblança per les comprovacions que hem pogut efectuar. Isaac Don Levine, en un article primerenc a la revista americana *Life* del 28 de setembre de 1959, indica també que Mercader sortí de Barcelona amb aquesta unitat.

del capità Enric Sacanell. Sortí de Barcelona el 25 o 26 de juliol, establint el Quarter General a Grañén (província d'Oscà), des d'on controlaven el front de Tardienta i la Serra d'Alcubierre. Segons Garmabella, accentuant-ne la imatge de milicià, en Ramon anava amb una camisa oberta fins a mig pit, amb un sac creuat; pantalons de campanya amb cinturó, on hi tenia la cantimplora i granades de mà; i un mocador blanc que li protegia el cap i les espatlles⁷¹.

L'aventura, però, sembla ser que no li durà gaire. Com a responsable d'un destacament de milicians, vetllà per la vida dels seus companys, fins al punt que fos ferit, segons les memòries del seu germà Lluís, per no atrevir-se a enviar-ne cap a una missió que li semblà perillosa: per evitar que l'enemic tingués corrent elèctrica, decidí pujar a uns pals per a tallar-ne els cables, exposant-se a ser abatut pel foc dels feixistes. Assolida la tasca amb èxit, quan ja entrava de nou a la trinxera, una bala perduda xocà contra una roca i de rebot li entrà a l'avantbraç dret. De l'impacte, la bala havia quedat plana i fou com un ganivet, que en contacte amb el braç li tallà els tendons. Fou traslladat a l'Hospital Militar de Lleida⁷².

Allà es trobà amb sa mare i compartiren algunes setmanes d'internament. La Caritat havia marxat al front amb la columna Durruti també els primers dies del conflicte⁷³. I ben aviat també hagué de tastar la duresa dels combats: mentre corria camp a través, feren explosió molt a la vora seu dos obusos que li provocaren onze ferides de metralla, algunes molt greus: cuixa oberta, intestí gros foradat, el pit dret gairebé arrencat del tot, i metralla incrustada al braç amb el que es protegia la cara. Fou evacuada, inconscient, a Lleida, i operada d'urgència⁷⁴. Estigué varies setmanes entre la vida i la mort, però se'n sortí⁷⁵. Tanmateix, hauria de patir dolors crònics a resultes de les ferides la resta de la seva vida.

---

⁷¹ Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky...*, pàgina 25.

⁷² Consultant el fons del Centre d'Història Contemporània de Catalunya relatiu al projecte del Cost Humà de la Guerra Civil, vaig topar amb una còpia dels llibres d'entrades i sortides de l'hospital de Santa Maria de Lleida, recopilada per Jordi Oliva, que exercia d'hospital militar a Lleida. Si bé hi consten multitud de milicians i milicianes ferits al front atesos en aquell centre, el nom de Ramon Mercader no apareix en cap cas.

⁷³ Se'ns fa estrany que, havent-hi ja algunes unitats comunistes creades, i essent ella una persona reconeguda en el partit, es decidís a anar amb la Columna Durruti, anarquista. Però així ens ho relata el seu fill Lluís, i així apareix a la majoria de monografies.

⁷⁴ Segons la relació d'internats a l'Hospital Provincial de Lleida publicat a *La Vanguardia*, del dia 1 d'agost de 1936, pàgina 9, Caritat Mercader hi ingressà el 28 de juliol, procedent dels combats a la

Imatge apareguda al diari *Treball*, el 02 de setembre de 1936, pàgina 8. Als jardins de la Clínica Montserrat de Lleida, Caritat Mercader surt acompanyada del redactor del diari Amadeu Bernadó, les infermeres que en tenien cura, i a darrera el seu fill Ramon.

Una delegació de les JSU de Lleida, capitanejada per Teresa Pàmies (nascuda a Balaguer), anà a visitar la Caritat per dur-li flors. Allà conegué en Ramon (<<era un muchacho de veintidós años, alto, fornido, algo exaltado en sus formas de expresarse y sumamente cordial>>), que quedava eclipsat, però, per sa mare: <<Caridad del Río era más impresionante, no sólo por lo físico

---

zona de Casp (Saragossa). Tanmateix, consultant el fons citat anteriorment corresponent a l'hospital de Santa Maria de Lleida, hi consta que el 27 de juliol hi ingressava "Caridad Mercadé del Río" (sic), a conseqüència de "ferides metralla diferents parts del cos". Sortí d'aquest hospital el dia 31 per a ser traslladada a la Clínica Montserrat de la mateixa capital de la terra ferma, per continuar amb la seva recuperació. Arxiu de la Diputació de Lleida. Fons-Arxiu de l'Hospital de Santa Maria. Llibre Registre General (1934-1937) Sig. Y-011/49.010, núm. 534 (còpia dipositada al Centre d'Història Contemporània de Catalunya).

⁷⁵ *Treball*, òrgan del PSUC, donà la notícia de la seva lesió a l'edició el 29 de juliol, pàgina 8. Tanmateix, indica que fou ferida per un bombarder en la presa d'Osca, mentre avançava amb la seva columna. L'endemà mateix fou visitada a l'hospital pel secretari general del PSUC, Joan Comorera, ja que la Caritat ostentava també el càrrec de membre del Secretariat de Cultura i Esport del partit. <<Sembla que la ferida no és de gravetat, i, si no hi ha complicacions, aviat estarà guarida>>, indicava el redactor. El fet que se li dedicués un breu al diari indicaria la popularitat de què gaudia entre els seus.

– alta, espléndida dentadura, melena corta prematuramente blanca, espesa y alborotada –, sino por su vitalidad y capacidad de entusiasmo. Cuando volví a verla, ya restablecida, vestía una chaqueta de cuero sobre falda ancha, calzaba botas de soldado y, pese a su atuendo guerrillero, se la veía distinguida>>⁷⁶.

En Ramon no trigà gaire temps a recuperar-se. El seu caràcter fort i una militància decidida feren que de seguida retornés al combat. Així que quan Dolores Ibàrruri féu una crida als comunistes de tota Espanya per ajudar en la defensa de Madrid, el PSUC hi col·laborà enviant uns quants batallons d'homes armats. Ramon Mercader fou nomenat comandant de la centúria Lina Òdena, de les Joventuts Socialistes Unificades, participant en els combats a la Casa de Campo del novembre d'aquell any⁷⁷. Però patiren tantes baixes que el desembre tornaren a Barcelona per reorganitzar-se. Serà en aquest moment que, juntament amb altres companys, fundaren el batalló Jaume Graells (en honor al secretari general de les JSUC mort en els combats del 19 de juliol), enquadrat dins la Columna de Ferro de la Divisió Karl Marx, dirigit pel brigadista italià Nino Nanetti. Tenien la seu a la caserna Vorotxílov, a Sarrià, en un convent requisat. <<Yo estuve en el de Sarriá [la caserna] muchas veces, viviendo con mi madre y con Ramón – cuando éste estaba con nosotros – en el Estado Mayor del batallón, una torre contigua requisada personalmente por Ramón, que era su comandante>>⁷⁸. Era aquesta una torre molt gran al passeig de la Bonanova propietat d'un parent seu, el marquès de la Villota⁷⁹, fugit per por als esdeveniments que es produïen aquells primers mesos de guerra. Després d'un període d'instrucció, Ramon Mercader retornà a Madrid per Nadal, al sector nord-oest de la capital, a Villanueva de la Cañada; i més tard encara participà als combats a Hita i Torre de Burgo, a la ofensiva de Guadalajara de març de 1937.

Mentrestant, la direcció del partit tenia altres plans per la Caritat, tot just recuperada de les ferides sofertes. Amb una comissió del PSUC, i acompanyada de la Lena Imbert que li feia de secretària, marxà a Mèxic a finals d'octubre d'aquell any per aconseguir armes i diners per a la causa republicana, així com per negociar l'acolliment d'uns 500 nens

---

⁷⁶ Pàmies, Teresa. Ramon Mercader: Misión cumplida... pàgina 20.

⁷⁷ La Pasionaria parlà de l'enorme esforç de guerra desenvolupat pel PSUC, enviant columnes no només a l'Aragó, sinó a varis punts de l'Estat. Recorda molt bé com a la defensa de Madrid hi tingueren un paper actiu les JSUC, amb Lluís Roca, Jaume Brufau i Ramon Mercader al capdavant. Ibàrruri, Dolores. *Memorias de Dolores Ibàrruri...*, pàgina 433.

⁷⁸ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 45.

⁷⁹ Una cosina d'en Ramon, filla del germà del seu pare, Joan Mercader Marina, estava casada amb el marquès de la Villota, personatge que esdevingué molt proper al dictador Francisco Franco durant la postguerra.

espanyols en aquell país. Entraren a Mèxic pel port de Veracruz, el 6 de novembre, a bord del vaixell Durango⁸⁰, havent fet escala a Cuba. Com que anaven amb falsos passaports mexicans, foren detinguts, i a través del cònsol espanyol, el govern mexicà els concedí un visat de turistes. Els arxius de l'Instituto Nacional de Migraciones mexicà detallen que acompanyava a Mercader i Imbert també un tal Juan Ruiz, i que venien documentats com a mexicans pel cònsol d'aquest país a Barcelona. Però el cap de la oficina de Veracruz no s'ho cregué, i hagueren d'esperar-se aquests deu dies fins que arribà un visat temporal de la Secretaria de Governació per sis mesos. Tanmateix, el govern de Mèxic no quedà satisfet amb les gestions fetes i prosseguiren les seves investigacions: és així que consta que <<El 10 de Noviembre de 1936 la Secretaría de Gobernación se dirigió a la de Relaciones Exteriores a fin de que llamara la atención de Cónsul de México en Barcelona, por haber documentado como mexicanos a estas personas; habiendo contestado dicho funcionario que en registro de tripulantes embarcados en el vapor "Durango" no se encontraban los nombres de las referidas personas. En Febrero 1937 la Secretaría de Gobernación giró circulares a las oficinas de Población, a los CC. Gobernadores, a las autoridades policíacas de toda la República a fin de que fueran localizados Caridad Mercader y sus acompañantes, habiendo sido inútil porque no fue posible localizarlas>>. I és que en aquelles dates ja havien retornat a casa.

El seu periple pel territori mexicà se centrà, sobretot, en fer mítings a diferents punts del país per aconseguir finançament i armes per a poder afrontar la guerra contra el feixisme. Mèxic era un país especialment sensible a la causa republicana, amb unes organitzacions sindicals i obreres fortes, que gaudien d'un moment de popularitat amb la presidència de Lázaro Cárdenas. El Partit Comunista de Mèxic brindava suport a la campanya, acompanyant als visitants en els seus llargs viatges en tren, oferint-los allotjament i provisions, i organitzant part dels actes que es duïen a terme.

---

⁸⁰ Archivo Histórico del Instituto Nacional de Migraciones (Mèxic), expedient 4-354-3-1940-12675. Garmabella explica un viatge més espectacular, que hauria passat per creuar la frontera francesa i dirigir-se al port de Le Havre; des d'allà agafar un vapor que els portaria a Nova York; i allà prendre un tren fins a Ciutat de Mèxic. Levine, a *The mind of an assassin*, indica que havien arribat a bord del vaixell Manuel Arnuz, però no és cert: la confusió ve perquè les autoritats mexicanes els concediren primerament un visat per només deu dies, a la finalització del qual havien de sortir del país a bord del citat vaixell.

Carta del Partit Comunista Mexicà per facilitar la tasca de Caritat Mercader mentre durà la seva estada al país. Conservada al Centro Documental de la Memòria Històrica de Salamanca. P. S. Barcelona, caixa 815, expedient 9, foli 41.

Caritat Mercader, Lena Imbert i Juan Ruiz (el de més a l'esquerra) a Mèxic, amb representants de l'obrerisme mexicà, mostrant exemplars del diari *Mundo Obrero*. Fotografia del fons Díaz, Delgado y García, caixa 59/2 'Milicianos españoles'. Archivo General de la Nación (Mèxic).

Sens dubte, l'acte més important que dugueren a terme fou quan Caritat Mercader es dirigí, des de la columna d'oradors, als parlamentaris mexicans, el 17 de novembre de 1936. Convidats pel Bloque Revolucionario del Congreso Diputados, i un cop finalitzada la sessió ordinària d'aquell dia, per acord de la presidència es permeté l'entrada del grup de milicians, que foren aplaudits pels 88 parlamentaris presents mentre es posicionaven a les files capdavanteres de l'hemicicle. El diputat Pérez H. Arnulfo els féu d'amfitrió, agraint-los la seva presència allà i oferint-los la càlida acollida de les esquerres mexicanes, que se solidaritzaven amb la lluita del poble espanyol contra el feixisme internacional. De la mateixa manera que havia fet anys abans la Revolució Mexicana, la Revolució Espanyola combat per uns ideals de llibertat i de construcció social que cal donar suport, que són els mateixos que sent la societat mexicana. Després d'un discurs força èpic, doncs, el president de la cambra cedí la paraula a Caritat Mercader, qui inicià la seva intervenció donant les gràcies per l'acollida i per la defensa de la figura de la dona, a Mèxic i a ella com a representant de les espanyoles. Tot seguit, llegí el missatge que duia en nom dels comunistes espanyols, en agraïment a Mèxic i al seu president, Lázaro Cárdenas⁸¹, i que fou molt aplaudit.

També fou molt destacada la seva participació a l'acte que s'organitzà només tres dies més tard, el dia 20, coincidint amb l'aniversari de la Revolució Mexicana, que la portarien a adreçar-se a milers de persones congregades a la plaça del Zócalo, veritable centre de la Ciutat de Mèxic. Allà els digué que el món havia d'escollir entre el feixisme i el

---

⁸¹ <<Ciudadanos Diputados: Respetuosamente, pero con un respeto que rompe nuestra gran emoción ante las muestras de cordialidad y entusiasmo que por todas partes se nos prodiga como fiel expresión de la solidaridad que une al pueblo de México con el pueblo de España, nos llegamos frente a ustedes hasta este recinto del Congreso de la Unión el grupo de milicianos españoles, que en viaje de gratitud y expresión máxima de simpatía hacia el pueblo mexicano y su insigne Presidente C. General Lázaro Cárdenas, se ha trasladado desde España comisionado por nuestro Gobierno popular y la inmensa mayoría del propio pueblo español, que heroicamente lo respalda en estos momentos angustiosos de lucha. Y aquí estamos, ciudadanos diputados mexicanos; aquí estamos haciendo acto de presencia y depositando en vuestras manos de representantes oficiales del pueblo mexicano este mensaje que os rogamus transmitáis a todos y cada uno de los distritos del extenso territorio mexicano como fiel expresión sentida de la voz de la España republicana: Mexicanos ¡hermanos generosos y cordiales!: España entera os aclama y saluda. El nombre de vuestro gran país juntamente con el de vuestro insigne Presidente Cárdenas, están ya consagrados como dos jalones de la nueva historia de España y además están grabados de manera indeleble en el corazón de todos los españoles; Jamás en la historia de Hispano - América los hombres habían llegado a entenderse, solidarizarse y estimarse como hoy, que vuestro Presidente, haciéndose eco de vuestros mandatos a través de la Revolución, ha dejado a un lado las palabras para plasmar en hechos tangibles el entendimiento, la solidaridad y la estimación: Mexicanos ¡Viva México! ¡Viva la Revolución Mexicana! ¡Vivan vuestro Presidente Cárdenas y su Gobierno y gritar con nosotros ¡Viva el pueblo Español! Salud>>. Diarios de los debates de la Cámara de Diputados del Congreso de los Estados Unidos Mexicanos. Legislatura XXXVI - Año III - Período Ordinario - Fecha 19361117 - Número de Diario 15 (<http://cronica.diputados.gob.mx/DDEBates/36/3er/Ord/19361117.html>).

comunisme, i que eren justament aquests darrers els únics que ajudaven a l'Espanya Republicana. Vestida de miliciana, encapçalà la marxa posterior a l'acte amb Vicente Lombardo Toledano (secretari general de la Confederació de Treballadors de Mèxic, principal sindicat mexicà, controlat pels comunistes), i hi conegué al cèlebre pintor Diego Rivera.

El grup de milicians espanyols, molts d'ells catalans, encapçalats per Caritat Mercader, a la Cambra de representants de Mèxic, el 17 de novembre de 1936. L'acompanya, en les dues fotografies, Lena Imbert, qui també dirigí unes breus paraules als parlamentaris. Fotografies del fons Díaz, Delgado y García, caixa 59/2 'Milicianos españoles', números 7 i 8. Archivo General de la Nación (Mèxic).

Segons Isaac Don Levine, més tard encara tingueren algunes trobades més, amb representants, per exemple, de la Unió de Mestres Mexicans; o del Socors Roig Internacional. Després d'unes setmanes d'intensa activitat, el 7 de gener reembarcaren per tornar a Barcelona, juntament amb 96 voluntaris que s'hi dirigien per engrossir les files de la Brigada Lincoln.

Tanmateix, no eren l'únic grup que s'havia desplaçat des de Catalunya per demanar ajut als mexicans. A inicis de novembre, potser una mica abans que la delegació del PSUC, un total de 21 homes, molts d'ells lligats al Partit Obrer d'Unificació Marxista (el POUM, partit comunista d'adscripció no-stalinista), arribaren a Mèxic amb, a priori, les mateixes intencions que els seus coreligionaris: aconseguir armes i diners per al bàndol republicà. Entraren al país com a part integrant de l'equip campió de beisbol espanyol. Però alhora tenien una missió paral·lela, encomanada només a uns quants: aconseguir l'asil polític pel revolucionari rus Lleó Trotski.

Jean Van Heinejoort, secretari de Trotski al llarg de set anys del seu exili, publicà, a les seves memòries, les intencions del líder comunista de dirigir-se a Barcelona: <<El 19 de julio estalló la guerra civil española. Hacia fin de mes, Trotsky comunicó a Liova su intención de ir clandestinamente a Cataluña. Liova y yo hicimos algunos planes. Pensábamos en un barco pesquero que iba de Noruega a España, pero nada fuera de algunas conversaciones>>⁸². La cita, però, indicaria que tot plegat no passà de ser una mera possibilitat que aviat es deixà de tenir en compte. Amb tot, sembla que ser que hi hagueren més gestions de les descrites per Van Heijenoort.

George Vereeken recull les investigacions de l'historiador italià Paolo Spriano, qui, en la seva recerca de dades per realitzar una història del Partit Comunista Italià, topà, als arxius policials d'aquell país, amb una còpia d'una carta escrita per Trotski des de Noruega dirigida a Andreu Nin, antic secretari seu al Departament de Relacions Exteriors de la Unió Soviètica, cap del POUM, i aleshores conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya. Aquesta carta, interceptada per agents secrets italians, no arribà mai a mans de Nin. Havia estat enviada abans del 2 de setembre de 1936 (moment en el que Trotski, en el seu exili noruec, fou traslladat i pràcticament incomunicat a Sundby), i dirigida a Jean Rous (delegat de la IV Internacional a Barcelona), perquè li fes entrega a Nin. El document <<contenia una resposta favorable de Trotski a la sol·licitud de col·laboració amb l'objectiu d'ajudar la Revolució

---

⁸² Heijenoort, Jean Van. *Con Trotsky, de Prinkipo a Coyoacán. Testimonio de siete años de exilio*. Nueva Imagen. Mèxic. 1979, pàgina 97.

Espanyola. De fet, la premsa burgesa anunciava per aquelles dates que Trotski tenia la intenció d'anar a Barcelona. En aquesta carta el Vell envià una resposta favorable al telegrama que havia rebut, però no dubtava que fora incapaç d'obtenir un visat >>⁸³.

A la carta, Trotski deixa de banda les diferències ideològiques o programàtiques amb el POUM, i aposta per una entesa amb els anarquistes per a poder tirar endavant la revolució a Espanya. <<La Natàlia i jo estaríem completament a punt per anar a Barcelona. L'assumpte – perquè reeixís – havia de ser abordat amb la màxima discreció possible >>.⁸⁴ Discreció necessària per a un personatge que se li tancaven una rere l'altra les portes de molts països. A més a més, no era la primera vegada que les autoritats espanyoles estaven alerta d'una possible entrada de Trotski pels Pirineus: els informes policials de la Dirección General de Seguridad indiquen que els guardes de frontera de la zona de Jaca (Osca) haurien estat previnguts, ja el 1934, quan el revolucionari deambulava per França, per tal d'evitar que aconseguís creuar-la⁸⁵.

Les negociacions s'havien iniciat aquell agost. Reiner Tosstorff recull dos documents de l'italià Fosco (col·laborador en matèria de contactes internacionals del POUM), dirigits a Trotski, on escriu: <<Els camarades de l'antiga ICE, Nin, Molins, etc., donen una importància de primer ordre a la vostra intervenció directa en al revolució espanyola>>; i també, parlant altra vegada de Nin i Molins, <<m'han expressat la seva intenció de treure importància a les seves diferències d'opinió i a establir contactes amb el Secretariat Internacional>>⁸⁶.

Així és que el dia 5 arribà a Barcelona una delegació del Secretariat Internacional trotskista, dirigida per l'anteriorment citat Jean Rous, qui es mantenia en contacte amb Trotski a través de telegrams. Es trobaren amb Fosco i, per mediació seva, es posaren en contacte amb el Comitè Executiu del partit, presentant una proposta de col·laboració del

---

⁸³ Vereeken, George. *The GPU in the Trotskyist Movement*. New Park Publications. Londres. 1976, pàgina 165.

⁸⁴ Vereeken, George. *The GPU in the Trotskyist Movement...*, pàgina 165.

⁸⁵ Es conserven alguns telegrams com el següent: 'General ordena extrema vigilancia porque se tienen noticias ruso Trotski intentará utilizar pasaporte falso'. Lligall 27, expedient 2701, signatura 136/65. Archivo General. Subdirección General de Estudios y Relaciones Institucionales. Secretaría General Técnica. Ministerio del Interior.

⁸⁶ Tosstorff, Reiner. *El POUM en la revolució espanyola*. Editorial Base. Barcelona. 2009, pàgina 114; extret, segons comenta, de l'Arxiu Trotski, números 1038 i 14008, de la Universitat de Harvard (Estats Units).

revolucionari amb *La Batalla* (òrgan periodístic del POUM), a canvi de que se li aconseguís un permís de residència. Els oferiren també voluntaris per anar al front, i suport material.

Trotsky havia trencat amb el POUM després de la seva participació al Front Popular. Amb l'esclat de la guerra, continuà amb les seves crítiques al partit, però les possibilitats d'un acostament féu que fossin més moderades. <<En la situació actual seria un crim si ara nosaltres, enmig d'aquesta gran lluita, ens deixéssim portar pels records d'un període precedent. Tot i que hagi diferències d'opinió respecte al programa i el mètode, aquestes diferències d'opinió no haurien d'excloure de cap manera – i més després de l'experiència viscuda – un apropament sincer i durador. L'experiència posterior farà la resta>>⁸⁷.

Víctor Alba⁸⁸ parla de dos intents de dur Trotsky a Barcelona: el primer, aquest de l'agost, que no arribà a bon port⁸⁹; el segon, al desembre, quan Andreu Nin ho presentà a la reunió de Govern de dia 7, i que fou rebutjat, sembla ser, per pressions del cònsol soviètic a Barcelona, Antonov Ovseenko⁹⁰.

Les desavinences internes i la pressió dels comunistes més ortodoxes, doncs, sumades a una situació de guerra, desaconsellaren que Trotsky es decidís a instal·lar-se a Barcelona. Una estada que, segurament, hagués portat de cap al govern republicà i al de la

---

⁸⁷ Recollida a Tosstorff, Reiner. *El POUM en la revolució espanyola*, pàgina 113. Tanmateix, podem trobar-la també a altres publicacions com Vereeken, George. *The GPU in the Trotskyist Movement*, pàgina 166; o bé a Trotsky, León. *La revolución española (1930-1940)*. Fontanella. Barcelona. 1977, pàgines 65-66.

⁸⁸ Alba, Víctor. *Història del POUM*, dins *El marxisme a Catalunya, 1919-1939*, vol. 2. Barcelona. 1974, pàgines 153-156.

⁸⁹ Aviat arribaren un seguit de voluntaris trotskistes per unir-se al POUM (veure *la Batalla*, del 7 i el 18 d'agost de 1936), però tornaren a sorgir tensions: Julián Gorkín censurà l'únic article de Trotsky que arribà a aparèixer a *La Batalla*, el 27 d'agost, perquè criticava els aliats del POUM a França, Marceau Pivert, pel seu suport al Front Popular Francès. I a més a més, hi hagué enfrontaments entre les fraccions trotskistes estrangeres a Barcelona. Més tard, la participació de Nin al govern català, a finals de setembre, propicià la ruptura definitiva. Tanmateix, la possible organització a Barcelona, per part del POUM, d'un congrés internacional d'esquerres revolucionàries que donés pas a la creació d'una nova Internacional, interessà novament a Trotsky i els seus seguidors. Una vegada més, els intents no reeixiren i la persecució del POUM després dels Fets de Maig – i l'assassinat de Nin a mans d'agents stalinistes –, acabaren de truncar-ho. Durant els mesos precedents, Trotsky i el POUM (a través de *La Batalla*), continuaren polemitzant. El rus deia de Nin <<Aquest és el meu amic. El conec molt bé. Però li faig una crítica molt explícita>> (recollit per Tosstorff, pàgina 119). Amb la seva mort, Trotsky l'homenatjà públicament.

⁹⁰ Víctor Alba indica que, d'entrada, no tothom dins el partit era favorable a aquelles gestions. <<Això era una ximpleria de primer ordre>>, en diria el propi Alba (*Història del POUM*, pàg. 154). I indica que Ovsenko amenaçà a Companys de suspendre l'ajut de la URSS si ho acceptava.

Generalitat, i que hagués suposat una font de conflicte amb la URSS, únic país que col·laborava amb la República.

Retornem a Mèxic. Bartomeu Costa-Amic era un dels integrants de la delegació del POUM que s'hi dirigí el novembre de 1936. Juntament amb Daniel Rebull 'David Rey', i Manuel Martínez 'el Guapo', eren els encarregats de demanar al govern mexicà l'acolliment de Trotski al seu país. Duïen amb ells una carta redactada per Andreu Nin i dirigida al president Lázaro Cárdenas, exposant-li els motius del perquè creien que era necessari que Mèxic donés asil a l'exiliat soviètic. Però com arribar fins a Cárdenas?

L'atzar féu que al poc d'arribar a terres americanes coneguessin Ramón García Urrutia, periodista espanyol afincat a Mèxic. Desorientats, li explicaren el tema de la carta i fou aquest qui posà fil a l'agulla: els concertà una entrevista amb el general Francisco Múgica, amic seu, Secretari de Comunicacions i un dels homes forts del govern cardenista, company de revolució del president. Altra vegada li exposaren la situació, i aquest no dubtà en arranjar una visita amb Cárdenas, que havia de ser quatre dies més tard (estem parlant de voltants del 10 de novembre segons el relat de Costa-Amic).

La comissió havia de ser clara, concisa, i presentar-se davant el president mexicà d'una manera convincent. És per això que el dia anterior a la reunió s'entrevistaren amb Diego Rivera, cèlebre pintor muralista mexicà, i li explicaren que la seva missió no només consistia a sol·licitar ajuda per a la República Espanyola, sinó també per entregar la carta i aconseguir l'asil per a Lleó Trotski. <<Jijos de la chingada, no habíamos pensado en ello>>, exclamà Rivera. <<Y acordamos que, de cara a la opinión pública mexicana, se declararía que la solicitud se asilo para el insigne perseguido político la había efectuado el grupo de Diego Rivera>>⁹¹. De fet, és aquesta la creença de la societat mexicana, i així com consta a la majoria de la historiografia que han tractat la vida de Trotski o la seva estada a Mèxic. Hi contribueix, sens dubte, el relat que en féu Octavio Fernández Vilchis, líder del trotskisme mexicà, segons el qual ell i Rivera, per acord del Buró Polític de la Secció Mexicana de la Lliga Comunista Internacional, s'entrevistaren amb Cárdenas a Torreón (estat de Coahuila, Mèxic), el 23 de novembre de 1936. La única referència de Fernández a la delegació del POUM és quan diu que estigueren per Mèxic aconseguint diners i armes, i que <<el

---

⁹¹ Costa-Amic, Bartomeu. *León Trotsky y Andreu Nin. Dos asesinatos del stalinismo (Aclarando la historia)*. Costa-Amic Editores, S.A. Mèxic D.F. 1994. Pàgina 11. S'afegeix a les pàgines 43-44 del llibre una carta del poeta i escriptor mexicà Horacio Espinosa Altamirano, on corrobora la versió de Costa-Amic.

asesoramiento que proporcionó Rebull a Fernández en las medidas de seguridad para el arribo de Trotsky, fue de extrema utilidad>>⁹².

Fos com fos, ambdós testimonis conclouen el mateix: que Cárdenas no dubtà gaire en concedir l'asil a Trotski, després d'escoltar els arguments de la delegació. <<*Puedo dar fe, en honor a la verdad histórica, que a los dieciocho minutos escasos aquel extraordinario Presidente ordenaba a su secretario, Luis O. Rodríguez, girar avisos telefónicos a todos los consulados mexicanos de aquella ruta, de extender visado irrestricto para León Trotsky y su esposa, con permiso de residir en México*>>⁹³.

L'objectiu, doncs, s'havia acomplert. És més: Cárdenas oferí a Costa-Amic i Rebull la possibilitat de desplaçar-se en el cotxe-llit 'Cuba', i dos cambres; només calia que diguessin on volien anar i se'ls enganxava al tren pertinent. I és que es feren un fart de fer mítings al llarg dels dos mesos que restaren al país: més d'un centenar. Paradoxalment, moltes de les primeres conferències les havia organitzat Lombardo Toledano. <<*Todo marchaba sobre ruedas; se organizaron salidas a provincia, hasta que... hasta que llegó Caridad Mercader a México y se entrevistó con Lombardo [...]. Nunca más, a partir de ese momento, me recibió Lombardo, ni su mosquetero "el Ratón Velasco"*>>⁹⁴.

Costa-Amic coneixia els Mercader. La seva primera esposa havia treballat amb la Caritat als tallers dels magatzems 'La Innovación' de Barcelona, i sovint l'havien acompanyat, a la sortida de la feina, fins al tramvia, parlant de política. <<*Conocía también a Ramón Mercader, de antigua militancia común; con el tiempo se había convertido en "oreja" para detectar las actividades de los militantes disidentes*>>⁹⁵. No és d'estranyar, doncs, que quan Caritat Mercader participà a manifestacions contràries a l'arribada de Trotski a Mèxic, anant-hi al capdavant amb Lombardo Toledano i Fidel Velázquez, Costa-Amic la reconegué de seguida i li espetés: <<*Tu, cabrona, has vingut a preparar l'assassinat de Trotski*>>⁹⁶.

---

⁹² Fernández, Octavio. Como se obtuvo el Derecho de Asilo para León Trotsky en México. *La Prensa*, edició del 20 d'abril de 1956. Recollit també a www.caip.org.ar/160307

⁹³ Costa-Amic, Bartomeu. *León Trotsky y Andreu Nin...*, pàgines 10-11.

⁹⁴ Costa-Amic, Bartomeu. *León Trotsky y Andreu Nin...*, pàgina 25.

⁹⁵ Costa-Amic, Bartomeu. *León Trotsky y Andreu Nin...*, pàgina 24.

⁹⁶ Reproduïda al seu llibre, recomano que n'escoltin el relat que fa el propi Costa-Amic al documental *Asaltar los Cielos*.

Cal que matisem, però, aquestes darreres afirmacions. I és que com hem comentat, Caritat Mercader marxà de Mèxic el 7 de gener de 1937: dos dies abans, per tant, que Trotski arribés al continent americà. I no hi tornarà, clandestinament, fins el 1940, quan formà part del grup encarregat, ara sí de manera definitiva, de matar el revolucionari. A més a més, en aquells moments no hi havia encara cap atemptat preparat contra Trotski en terreny mexicà (tot just feia un mes que se sabia que hi aniria, i es desconeixien tots els detalls de com ho faria i on s'instal·laria), i menys encara que aquest seria encarregat a Caritat Mercader, qui fins aleshores no havia estat mai a Mèxic, i desenvolupava tasques a milers de quilòmetres de l'objectiu, en un país en guerra per més inri. És més: Costa-Amic situa la manifestació el 20 de novembre, que com sabem és el dia que Mercader es dirigí a la multitud al Zócalo – i aleshores encara no es tenia notícia que Trotski aniria al país.

Arribats a aquest punt, però, crec que puc afirmar que Costa-Amic fa un relat interessat de la seva trajectòria per terres mexicanes, i el suposat enfrontament, aleshores, del PSUC amb el POUM. Inicialment havia pensat que la seva memòria li hauria jugat una mala passada, ja que escriví les memòries quan ja era força gran. Però ja en el tram final d'escriure aquest treball, i repassant fotografies, em vaig adonar de la similitud d'un noi que apareixia a la fotografia del congrés mexicà amb una de les fotografies del llibre de Costa-Amic. Si no m'equivocava, era justament ell, de jove, el que indicaria que les dues delegacions haurien treballat, almenys inicialment, juntes, ja que haurien visitat conjuntament als parlamentaris mexicans. Per tant, allò que explica Costa-Amic que els haurien dificultat la seva tasca seria, almenys parcialment, fals.

És així que cercant si podia obtenir el text del diari de sessions del Congrés mexicà, vaig poder observar que, efectivament, uns quants representants del POUM estigueren conjuntament amb els del PSUC, aquell 17 de novembre, al citat congrés. És més: tots ells signaren la missiva que havia llegit Caritat Mercader, i, per acabar-ho d'adobar, fou el propi Costa-Amic qui adreçà també unes paraules als parlamentaris després d'ella. La seva al·locució, molt més llarga i argumentada, recull la mateixa demanda de solidaritat i reconeixement mutu entre ambdós països i ambdues lluites, però a més a més demana que s'expropiï el Casino Espanyol del carrer d'Isabel la Católica de Ciutat de Mèxic, per ser un

cau de feixistes que recullen i envien diners a l'Espanya de Franco⁹⁷. La seva intervenció fou seguida de paraules d'ànims per part d'altres parlamentaris mexicans.

Costa-Amic⁹⁸, doncs, si bé no podem estar segurs del tot que en aquest apartat menteix, sí que podem afirmar si més no que no explica tota la història, ja que obvia deliberament la seva compareixença al Congrés mexicà, i el missatge que adreçaren conjuntament amb Caritat Mercader al poble mexicà.

El que sí que és cert és que la delegació del POUM, abans d'entornar-se'n a Barcelona, feren una visita a Trotski, quan aquest feia poques setmanes que era a Mèxic. Acollit per la parella de pintors Diego Rivera i Frida Kahlo, (a la coneguda com Casa Azul), tingueren una agradable conversa. Prova d'això en serien unes fotografies que, aquí sí, Costa-Amic publicà, recollides també per altres autors.

La repercussió de les actuacions del POUM a Mèxic encara tingué ressonància uns mesos més tard. I és que durant el procés a què els sotmeteren després de la seva il·legalització per una suposada concomitància amb els feixistes, a Julián Gómez 'Gorkín', se li preguntà en un dels interrogatoris sobre les gestions fetes pel POUM per aconseguir l'hospitalitat a Trotski, contestant que *<<al saber que Trotski era expulsado de Noruega y que no encontraba refugio, públicamente solicitamos que se le autorizase para residir en Cataluña, aún no siendo nosotros trotskistas. –Respecto a las cartas de Méjico en las que se dice que la Comisión política deportiva mandada por el P.O.U.M. a aquel país, se encuentra en relación con los trotskistas dice el que declara no saber nada de ella, pero supone que efectivamente estuvieron en relaciones con ellos, así como también con los demás partidos políticos y sindicales >>*⁹⁹.

---

⁹⁷ Diarios de los debates de la Cámara de Diputados del Congreso de los Estados Unidos Mexicanos. Legislatura XXXVI - Año III - Período Ordinario - Fecha 19361117 - Número de Diario 15 (<http://cronica.diputados.gob.mx/DDebates/36/3er/Ord/19361117.html>).

⁹⁸ Bartomeu Costa-Amic retornà a Mèxic el 1939, en aquest cas com a refugiat. A l'Archivo Lázaro Cárdenas, dins l'Archivo General de la Nación (Mèxic), referència 546.6/212-9, es recullen dos curts documents on hi ha la petició que Costa-Amic adreçà al president Cárdenas per demanar-ne l'asil per ell i la seva parella, Araceli Pareja, ja que en aquell moment es trobaven al camp de concentració de Sant Ciprià (Catalunya Nord).

⁹⁹ Alba, Víctor; Ardèvol, Marisa. *El Proceso del POUM*. Ed.Lerna. Barcelona. 1989. Pàgina 59.

Fotografia a la Casa Azul, a inicis de gener de 1937. A primera fila, Natalia Sedova, esposa de Trotski, Frida i Cristina Kahlo, i Ruth Ageloff, secretària. A darrera, Trotski, Costa-Amic, Martínez, Daniel Rebull i un desconegut. Extreta de Dugrand, Alain. *Trotski, Mèxic 1937-1940*. Siglo XXI editores. Mèxic. 1992. Pàgina 33.

Caritat Mercader arribà a Barcelona, doncs, a mitjans de gener de 1937. Només baixar del vaixell, li donaren una mala notícia: el seu fill Pau havia mort el 3 gener, en combats produïts entre Guadalajara i Madrid (tot i que en algun lloc podem trobar també que fou a Brunete). Segons en Lluís, l'afectà molt la seva mort, i no és veritat els rumors que circulaven que se n'havia alegrat per considerar-lo un traïdor. Segons aquesta teoria, que exposa molt bé Levine, es diu que en Pau tenia una relació amb una jove anarquista, a qui no volia abandonar tot i les ordres del partit de fer-ho. Com a càstig, li fou encomanat matar tres presoners polítics, amb una esquadrilla. Però en comptes de fer-ho en un soterrani o lloc amagat, ho féu a l'aire lliure, abandonant els cossos al carrer. Aleshores l'enviaren a primera línia de front. <<Ramon i sa mare no varen intercedir per en Pau. I poc després quan en Pau fou mort en acció, en Ramon obertament insinuà que son germà havia rebut el que es

mereixia>>¹⁰⁰. La veritat és que és una versió difícil de creure. Pau Mercader morí aixafat per un tanc, mentre era en un niu de metralladores, disposat a llençar-li una granada. Amic des de feia temps de Teresa Pàmies, en recordava que <<*semblava un d'aquells nois que no han de morir mai, mai, mai. [...] Volia fer com l'antitanquista Coll, però la seva mort va ésser més trista, si és que no ho són totes, les morts, quan es tenen vint anys*>>¹⁰¹.

Pau Mercader, en una fotografia recollida a Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 187.

Mentrestant, en Ramon continuava al front, però hem de suposar que de tant en tant gaudia de permisos i visitava a mare i germà a la reraguarda. No fem gaire cas de la descripció que en fa Gorkín sobre l'activitat que duia aquells mesos, ja que afirma que

---

¹⁰⁰ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 38. Aquesta versió podem trobar-la també, per exemple, al relat que en fa Domènec Pastor; segons l'autor, Pau Mercader fou detingut <<*per haver comès un acte condemnable*>> i l'enviaren a una brigada de càstig a Madrid, on morí <<*tot just arribar-hi*>>. Pastor Petit, Domènec. *Els Espies Catalans*. Proa. Barcelona. 2006. Pàg. 220.

¹⁰¹ Pàmies, Teresa. *Quan érem capitans*, pàgina 101. Jordi Oliva em féu arribar la que fou, segurament, la darrera certificació de permanència al front de Pau Mercader, que li donava dret a cobrar un subsidi que ell cedia al seu pare. Segons aquest document, el 14 de desembre de 1936 Pau Mercader es trobaria al front de Tardienta (Osca), amb la columna del Barrio, adscrita al PSUC. Arxiu Nacional de Catalunya, fons Generalitat de Catalunya (Segona República). Referència ANC1-1-T-6530 (Acusament de recepció de subsidis de guerra rebuts per milician i familiars de milicians). Imatge 147.

<<El llamado Mornard perteneció a las Milicias comunistas de Cataluña [...]. No se le conocía oficio ni beneficio. Habíase habituado a vivir sin trabajar, a frecuentar los prostíbulos, a satisfacer todos sus vicios. Era un aventurillero sin porvenir>>¹⁰².

Per la seva banda, la Caritat participava activament de la vida a la reraguarda, i estava ben connectada amb els principals dirigents del PSUC al govern. *La Vanguardia*¹⁰³, per exemple, dóna notícia d'un 'Mítin de Mujeres Antifascistas. Por la unidad sindical', celebrat al teatre Olímpia de Barcelona i organitzat per dones de la CNT i l'UGT, i que fou presidit per Caritat Mercader. O sabem també que es dedicava a reorganitzar seccions del partit, per bé que no sempre era ben rebuda¹⁰⁴. Però segurament el més destacat és la vinculació que adquirí amb els principals dirigents de la delegació soviètica a Barcelona, començant per Ernst Gëro, àlies Pedro, delegat del Komintern (la III Internacional o Internacional Comunista) a Catalunya¹⁰⁵. En Lluís explicarà a les memòries que sa mare en parlava molt i se l'apreciava. I a través d'ell, conegué també a Leonid Eitingon, àlies Kotov, Alukov o camarada Pablo.

Nahum Isakovitx Eitingon nasqué l'01 de desembre de 1899 a Sklov, Bielorrússia. El 1917 entrà a militar al Partit Socialista Revolucionari, i el 1918 ingressà a l'Exèrcit Roig, d'on passà a la CHEKA¹⁰⁶, dirigint-ne la secció de Gomel (Bielorrússia). El 1920 es féu del

---

¹⁰² Sánchez Salazar, Leandro; Gorkín, Julián. *Así asesinaron a Trotski*. Editorial del Pacífico, S. A. Santiago de Chile. 1950.

¹⁰³ Edició del 02 de maig de 1937, pàgina 10.

¹⁰⁴ Al Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca, on es conserva encara part de la documentació espoliada a Catalunya per les tropes ocupants el 1939, hi ha una carta datada l'1 d'abril de 1937 on la responsable del radi de Mataró, Juana Ramos, li diu a la Caritat que <<nos vemos precisadas a suspender por ahora tu venida a organizar la comarca, nosotras también tenemos que organizarnos y cuando nosotras lo estaremos entonces hablaremos de la comarca>>. P. S. Barcelona, caixa 815, expedient 9, foli 43.

¹⁰⁵ Nascut el 1898 a Hongria, Ernst Gëro o Geroe feia temps que es dedicava a l'espionatge. Responsable de l'NKVD a Barcelona des de 1933 o 1934, Alcofar Nassaes ens diu que tenia el seu quarter general en una casa vora el Tibidabo, mantenint absoluta independència respecte les missions diplomàtiques. Se l'acusa de ser un dels que pressionà per a la dimissió de Largo Caballero al capdavant del govern republicà espanyol, així com de la destitució de l'ambaixador Marcel Rosenberg (a Madrid), i el cònsol Antonov-Ovseenko (a Barcelona). Marxà a França el 1937, on actuà amb l'àlies de 'Singer', i posteriorment col·laborà amb Manuïlski dins la Komintern, fins que fou depurat el 1941. Alcofar Nassaes, José Luis. *Los asesores soviéticos (los mejicanos) en la guerra civil española*. Ed. Dopesa. Barcelona. 1971. Pàg. 132.

¹⁰⁶ Crec que és necessari fer un breu apunt de com funcionaven les delegacions soviètiques a l'estranger. Una de les primeres decisions que prengueren els bolxevics un cop aconseguiren el

Partit Bolxevic. D'origen jueu, es canvià el nom als anys 20 pel de Leonid Aleksandrovitx, per evitar sospites¹⁰⁷. Ferit en un cama el 1921, fou transferit a Moscou, on fou nomenat coronel per la prestigiosa Acadèmia Frunze. Ingressà aleshores al Departament d'Afers Estrangers de l'OGPU i fou enviat a la Xina, on fou l'únic supervivent de l'atac a l'ambaixada soviètica de Xangai el 1927. S'encarregà d'enviar agents a Califòrnia i de controlar la falsificació de passaports o documents. Parlava perfectament el castellà, l'anglès i el francès. La seva primera dona morí mentre paria el seu primer fill, Vladimir; i més tard es casà amb Olga Naumova, tot i que també tenia algunes amants (a Espanya, per exemple, s'entenia amb una oficial menor, Aleksandra Kotxergina). Durant la Guerra Civil Espanyola fou responsable d'operacions de sabotatge i espionatge a la reraguarda franquista; i un cop acabada aquesta, actuà a Anglaterra i Turquia, on preparà un fallit atemptat contra Franz von Papen. Empresonat el 1951, un any i mig més tard fou alliberat. Però quan Khrusxov i Bulganin es feren amb el poder i Beria fou afusellat, el tornaren a tancar, fins el 1964, acusat de connivència i col·laboració amb l'estalinisme. Encara es casà dues vegades més, i visqué a Moscou fins a la seva mort, el 1981. No fou rehabilitat fins el 1992.

---

poder, fou crear un organisme per combatre la dissidència interna i qualsevol acte considerat 'contrarevolucionari': la Cheka, versió reduïda del que podríem traduir com Comissió Extraordinària de totes les Rússies per combatre la Contrarevolució i el Sabotatge. És així que encomanaren la missió al sinistre Felix Dzierzynski, qui dirigí amb mà de ferro un veritable òrgan repressor, una mena d'estat dins de l'estat, amb ramificacions també fora de la Unió Soviètica. Al llarg de la seva història tingué varis noms: CHEKA, GPU, OGPU, NKVD (Comissariat d'Afers Interns) o GUGB, NKGB, MGB, MVD, KGB... Hi havia altres organitzacions dins l'NKVD als anys 30, com ara l'INO (Departament d'Afers Estrangers, responsable de posar en marxa centres d'espionatge o rezidenturas), i l'Administració de Tasques Especials, creada per Menzhinski el 1926, pensat inicialment per actes de sabotatge i penetració de manera il·legal en països occidentals. Pavel Sudoplatov descriu que <<Il·legal és un terme per espies que operen sense immunitat diplomàtica i viuen en un país estranger amb identitat falsa>> (Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks. The memoirs of a fan unwanted witness. A Soviet Spymaster*. Little, Brown and Company. Londres. 1994, pàgina xxii). En un país estranger, cadascuna de les ramificacions podien tenir els seus agregats, i funcionar independentment de les missions diplomàtiques i militars.

¹⁰⁷ Les dades que exposem, tot i que apareixen a moltes publicacions, les hem extret del llibre de memòries de Pavel Sudoplatov, superior d'Eitington, ja que segons indica, les tragué del seu expedient a l'NKVD. Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks...*, pàgina 32.

Eitingon, en una imatge que podem trobar a moltes publicacions. En aquest cas, extreta de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 61.

Eitingon i Caritat Mercader iniciaren una profunda amistat – i potser quelcom més. Ja hem vist que el soviètic no era pas el pare d'en Lluís, i tampoc havia estat l'amant de Caritat a França; però certament es tenien estima¹⁰⁸. La seva coneixença data segurament d'aquest període de la guerra, quan Eitingon era el màxim responsable de l'entrenament de soldats per a la seva infiltració en territori enemic. Amb els noms en clau de 'Tom' i 'Pierre' per a l'NKVD¹⁰⁹, es movia per tot el territori fidel a la República, però tenia la seu principal a Barcelona. I és que segons John Costello i Olga Tsarev¹¹⁰, la primera escola d'espies soviètics fora de la URSS, controlada per l'NKVD i emmirallada amb l'escola militar de Moscou, fou feta secretament, d'amagat de les autoritats republicanes, a aquesta ciutat. Un cop formats, però, els espies podien actuar en territori peninsular o bé a l'estranger.

---

¹⁰⁸ Deia en Lluís: <<Yo no creo que mi madre y Leonid fueran amantes. Yo los he visto juntos durante muchísimos años, en Francia, en España y en la Unión Soviética. Mantenían unas relaciones sencillamente amistosas, fraternales, propias de camaradas comunistas. Ésa es también la opinión de los hijos de Eytngon>>. Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 56.

¹⁰⁹ Així ho indica Sudoplatov a les memòries que escriví amb el seu fill Anatoli, pàgina 31.

¹¹⁰ Costello, John; Tsarev, Olga. *Deadly Illusions*. Century-Random house. Londres. 1993. Pàgina 276.

La URSS estava molt interessada en la nostra guerra civil. <<L'alliberament d'Espanya del jou dels reaccionaris feixistes no és un assumpte privat només dels espanyols, sinó que és causa comuna de tota la humanitat>>¹¹¹, hauria dit Stalin. Per això volien exercir un control sobre tot l'aparell social, polític i militar de l'Estat. Tenien un ambaixador a Madrid (Marcel Rosenberg); un cònsol a Barcelona (Antonov-Ovseenko, que mantenia contactes amb la Generalitat); un cap de l'NKVD per tota Espanya (Orlov) i un altre per Catalunya (Ernst Gëro)¹¹²; un dirigent de la intel·ligència militar soviètica com a general agregat a l'Exèrcit Popular republicà (Jan Berzin); els principals quadres de les Brigades Internacionals¹¹³; i un control efectiu sobre el Partit Comunista d'Espanya (PCE) i el PSUC a través dels diferents delegats de la Internacional Comunista. Si a això hi sumem l'arribada d'uns 600 assessors, més de 1000 tanquistes i pilots, i unes 600.000 tones de càrrega, veiem que la dependència de la República respecte a la Unió Soviètica fou espectacular, donat que cap altra potència volgué ajudar-la (excepte el suport més aviat escàs que podia oferir Mèxic)¹¹⁴. A més a més, els actes propagandístics entorn de la rebuda d'aquesta ajuda (només cal veure a la premsa de l'època la rebuda del vaixell Zirianin al port de Barcelona el 15 d'octubre de 1936),

---

¹¹¹ Thomas, Hugh. *La guerra civil española*. Vol. 1. Pàgines 460-461.

¹¹² El fet que Catalunya rebés un tracte especial respecte a altres zones de l'Estat, té a veure amb les particularitats pròpies del país (altres potències disposaven també de cònsols a Barcelona per informar de l'evolució de la política catalana i el fet diferencial català); les particularitats pròpies de la guerra (Barcelona, molt més que Madrid, era el centre neuràlgic de la revolució); i el fet que fos aquí on el POUM, partit comunista anti-stalinista, tingués més força. Walter Krivitski, general de l'NKVD que desertà als Estats Units a inicis dels 40, deia al seu llibre *Yo, jefe del Servicio Secreto Militar Soviético* (Nos, editorial. Guadalajara. 1945. Pàgina 137), que la voluntat d'Stalin era tenir controlat el govern català, perquè era molt fort, i estava <<dominado por revolucionarios de inclinaciones anti-stalinistas. [...] Si Stalin había de hacer de España un peón en su juego de poderío, debía aplastar toda oposición en la República Española. La cuña de esta oposición estaba en Cataluña>>.

¹¹³ Krivitski indicaria que no es permeté a russos que s'allistessin a les Brigades Internacionals; aquests, només eren designats per Stalin o l'NKVD directament, i sempre per motius d'infiltració o bé de direcció.

¹¹⁴ Aquesta ajuda, però, no fou gratuïta. El govern republicà hagué de pagar amb les reserves d'or del Banc d'Espanya, el famosíssim 'Oro de Moscú', que s'ha xifrat en unes 510 tones, valorat en 518 milions de dòlars en preus de 1936, una autèntica brutalitat. Els tancs i avions rebuts eren moderns, molt millors que els que disposaven els franquistes, però molts dels fusells i armes eren força antigues (moltes de la guerra russo-japonesa de 1905 i alguna inclús de la Guerra de Crimea de 1853-56!). A més, eren de difícil manteniment: fusells i artilleria de 8 nacionalitats, 10 tipus diferents, i 6 calibres, un 25% dels quals eren fusells austríacs i francesos d'11 mm de 1880 i que s'havien deixat de fabricar feia anys, amb la conseqüent manca de subministrament. Recomano, per aprofundir en aquestes dades, l'article de Daniel Kowalsky *Los rusos en España*, dins Miralles, Ricardo et alii. *Juan Negrín: Médico y Jefe de Gobierno 1892-1956*. Sociedad Estatal de Commemoraciones Culturales. Madrid. 2006; i sobretot el clàssic d'Àngel Viñas *El Oro de Moscú*. Grijalbo. Barcelona. 1979.

sumat als reportatges que s'hi dedicaven als diaris, l'emissió de pel·lícules soviètiques, o la visibilitat adquirida pels partits i sindicats comunistes més ortodoxes, reforçaven encara més la imatge de la URSS dins la societat¹¹⁵.

El veritable pal de paller de la influència russa a Espanya era sens dubte, Orlov, fins al punt que Costello i Tsarev conclouen que <<La documentació ens ofereix un saludable recordatori que, si a Orlov li haguessin deixat fer la seva, Espanya podria haver esdevingut un estat satèl·lit soviètic com els països d'Europa de l'Est, alliberats per l'Exèrcit Roig durant la II Guerra Mundial només per trobar-se encadenats a la URSS d'Stalin>>¹¹⁶. Aleksandr Feldbin – nom real d'Orlov, conegut també com Leiba Lazarevich, Nikolsky o Schwed –, havia nascut el 21 d'agost de 1895 a Bobrysk (Bielorrússia) i, com moltes de les figures visibles del bolxevisme, era d'ascendència jueva. S'enrolà a l'Exèrcit Roig durant la Guerra Civil russa, i col·laborà amb els serveis de contraespionatge. Magistrat a l'Alt Tribunal Bolxevic, el 1924 entrà a la GPU i més tard a l'INO, acomplint missions a Geòrgia, França, Alemanya, Estats Units i Anglaterra. Fou enviat a Espanya, segons Sudoplatov, el juliol de 1936, després de què Galina Voitova, una jove de l'NKVD, es disparés davant la Lubyanka (seu principal de l'NKVD, a Moscou), perquè Orlov, amb qui mantenia una relació, no havia volgut deixar la seva dona. S'encarregà d'operacions de guerrilla i <<més important encara, era el responsable de segrestos o d'operacions de tipus terrorista contra els Trotskistes i aquella gent a qui el Servei Especial d'Operacions volia neutralitzar>>¹¹⁷. Fou el responsable, per exemple, que la transferència de l'or de Moscou es produís sense incidents; o bé de l'operació de descrèdit del POUM que

---

¹¹⁵ Josep Puigsech, en un article recent, analitza tota una sèrie de mites sobre la suposada “sovietització” d'Espanya, i aporta dades i reflexions a l'entorn de l'armament rebut, els diners pagats, els assessors enviats, la diplomàcia, o bé sobre aquesta voluntat de voler fer de la República Espanyola una mena de república popular controlada des de Moscou, com les aparegudes a partir de la fi de la II Guerra Mundial. Puigsech rebutja totes aquestes tesis i planteja la relació República Espanyola – Unió Soviètica senzillament com una col·laboració necessària per als primers, que anaven marcant les pautes i obeïen al pagament d'una transacció comercial habitual entre estats. Puigsech, Josep. Claves sobre la presencia militar y diplomática soviética. El Kremlin nunca quiso dominar España, dins Viñas, Ángel [ed.]. *En el combate por la Historia*. Pasado & Presente. Barcelona. 2012, pàgines 235-249.

¹¹⁶ Costello, John; Tsarev, Olga. *Deadly Illusions*, pàgina 266.

¹¹⁷ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks...*, pàgina 45.

acabà amb la seva il·legalització i el segrest i assassinat d'Andreu Nin¹¹⁸. Per això li concediren l'Orde de Lenin.

Espanya s'havia convertit en un doble camp de batalla: un combat contra el feixisme, al front; i un combat contra el trotskisme, a la reraguarda, on tot s'hi valia. I això que el POUM no era pròpiament trotskista, com hem vist, però sí anti-stalinista, contrari als abusos que es cometien a la Unió Soviètica en nom de la revolució, i crític respecte a les discussions ideològiques dels comunistes ortodoxes i el seu seguidisme de la Komintern i les ordres de Moscou.

La voluntat d'Orlov de crear una mena de policia secreta sota ordres directes de l'NKVD per "stalinitzar" el país, i de control sobre la classe política d'una manera tan clara, féu inclús que Jan Berzin enviés un informe demanant que se l'aturés¹¹⁹. Berzin l'acusava de tractar la República espanyola com una colònia més que no pas un aliat. Però és que les ordres que havia rebut la primavera d'aquell 1937 eren clares: calia liquidar els líders trotskistes, i és així que el propi Orlov facilità documentació al govern republicà per desacreditar el POUM com una organització nazi-feixista, col·laboradora amb Franco. El 16 de juny Nin i altres 40 persones foren arrestades, el partit il·legalitzat, i les seues tancades i incautades. Els processos de Moscou s'havien iniciat a Catalunya¹²⁰.

Segons Levine, Eitingon (o Kotov; o camarada Pablo), sota les ordres d'Orlov, preparà homes <<per operacions de comando i sabotatge, entrenant-los i organitzant-los en destacaments

---

¹¹⁸ Recomano la visualització del documental elaborat per Dolors Genovès i Llibert Ferri Operació Nikolai, que tracta sobre la desaparició i mort de Nin a mans d'agents soviètics. Sudoplatov en dirà que <<L'Orlov aconseguí publicar un pamflet anti-trotskyista amb la signatura d'Andreu Nin, qui ja havia estat afusellat per un equip d'assassins d'Orlov, sota les ordres d'Stalin [...]. Fou una exitosa peça de desinformació de la que Stalin fou informat directament per Iejov>>. *Special Tasks*, pàgina 45.

¹¹⁹ Costello, John; Tsarev, Olga. *Deadly Illusions*, pàgina 268.

¹²⁰ El grau de sofisticació de l'NKVD a territori espanyol arribà a tal extrem que tenien un crematori secret on dur les seves víctimes per fer-ne desaparèixer el rastre. Vasili Mitrokhin, que havia estat arxiver del KGB, fugí a la Gran Bretanya amb tota una sèrie de documentació que, un cop treballada i filtrada pels serveis secrets, deixaren que publicués amb l'ajuda del professor Christopher Andrew. Segons aquests documents, el crematori l'havia construït l'heroi de la Unió Soviètica més condecorat de tota la història, Alekseiévix Vaupshasov, i era custodiat per José Castelo Pacheco (agent JOSE, PANSO o TEODOR en nom clau), comunista nascut a Salamanca el 1910 i reclutat per Eitingon el 1936. En una data tan tardana com 1983, la seva companya sentimental rebé una compensació econòmica pels serveis de Castelo a la URSS. Andrew, Christopher; Mitrokhin, Vasili. *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West*. Penguin Books. Londres. 2000. Pàgines 97-98.

per actes terroristes i de distracció>>¹²¹. Tenien 6 escoles per sabotejadors, reclutats entre els comunistes. La de Barcelona comptava amb 600 estudiants, i n'hi havia una altra a Valldoreix, depenent del XIV Cos d'Exèrcit, on hi havia estat Josep Gros¹²². Segons Javier Juárez, <<Orlov reconeixió en una entrevista a Stanley G. Payne en 1968 que los efectivos guerrilleros sobrepasaron los catorce mil integrantes>>¹²³.

Caritat Mercader tenia, doncs, contacte amb tota aquesta elit dirigent provinent de la URSS, i hi col·laborava. La confiança era tal, que inclús durant els Fets de Maig, i tement per la vida d'en Lluís, que vivia amb ella d'un temps ençà, Caritat l'envià a l'ambaixada soviètica, on el creia més protegit dels esdeveniments i hi tenia bons amics. Mentrestant, ella i les seves companyes de l'Agrupació de Dones Antifeixistes portaven munició i armes als companys que lluitaven contra anarquistes i poumistes. Els Fets de Maig¹²⁴, que enfrontaren els partidaris de continuar amb la revolució a la reraguarda alhora que es lluitava al front contra el feixisme (principalment la CNT-FAI i el POUM), contra els que creien que primer s'havia de guanyar la guerra i després aplicar les mesures necessàries (Esquerra Republicana de Catalunya, el PSUC, Estat Català i altres), es presentà, als ulls del món, com una mena d'insurrecció de grups anarquistes i del POUM en suport al feixisme, situació aprofitada per Orlov, com hem vist abans. La victòria als carrers de Barcelona per part de les forces que feien costat al govern, i que costà uns 265 morts¹²⁵, se saldà amb

---

¹²¹ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 36.

¹²² Gros, nascut a Manresa, fou un militant comunista que lluità a la Guerra Civil Espanyola i col·laborà amb els enviats soviètics. Acabada la contesa bèl·lica, anà a la URSS i combaté als alemanys amb l'Exèrcit Roig durant la II Guerra Mundial. Deixà escrites unes memòries, *Relatos de un guerrillero comunista español*. ATE. Barcelona. 1977. Segons aquestes, hauria conegut Caritat Mercader a les patrulles, però li hauria perdut el rastre fins a retrobar-la a Moscou, anys més tard.

¹²³ Juárez, Javier. *Patria. Una española en el KGB*, pàgines 80-81.

¹²⁴ Els Fets de Maig es desenvoluparen entre el 3 i el 8 de maig, principalment a Barcelona, però també amb algunes repercussions a ciutats com Tortosa, Cadaqués, Tarragona o Vic. Suposaren el moment de màxima tensió a la reraguarda entre les forces antifeixistes, i suposà la fi de la preponderància dels anarquistes. Hi ha varies obres que han tractat abastament els esdeveniments, com els clàssics de Manuel Cruells (*Els fets de maig, Barcelona 1937*. Ed. Joventut. Barcelona. 1970) i Ramón Salas Larrazábal (*Pérdidas de la guerra*. Ed. Planeta. Barcelona. 1977); o les obres més recents de Ferran Gallego (*Barcelona, mayo de 1937: la crisis del antifascismo en Cataluña*. Ed. Debate. 2007) i Ferran Aisa (*Contrarevolució: els Fets de Maig de 1937*. Edicions de 1984. Barcelona. 2007). Sens dubte, però, qui potser ha contribuït més a la coneixença internacional d'aquests fets fou George Orwell amb el seu llibre *Homenatge a Catalunya*, traduït en varis idiomes.

¹²⁵ Les xifres que publicà la premsa de l'època, repetides àmpliament a la majoria d'obres sobre la Guerra Civil fins a dia d'avui, parlen de 500 morts. Tanmateix, l'aproximació més científica ens

l'arribada de centenars de Guàrdies d'Assalt des de València, seu del govern republicà, que suposaren la fi de l'ampli autogovern de què havia gaudit Catalunya fins aleshores; la fi de la preponderància anarquista i un retorn a l'ordre; la condemna del POUM; el trasllat del govern de la República a Barcelona; i la intromissió a Catalunya del temut Servicio de Investigación Militar (el SIM), òrgan creat a imatge i semblança de la Txeca i que s'encarregà de perseguir tots aquells delictes considerats "d'Alta Traïció".

En Ramon Mercader, per la seva banda, era també a Barcelona durant aquesta mena de guerra civil dins la guerra civil, però no tenim constància de la seva participació en els combats. Tanmateix, és en aquestes dates que alguns autors situen el seu reclutament per part de l'NKVD. <<En Ramon estava sent entrenat en tàctiques de guerrilla a Barcelona sota la supervisió d'Eitingon>>¹²⁶. En una de les escoles que dirigia el bolxevic, hauria après a infiltrar-se en línies enemigues per sabotejar trens, matar oficials, robar o inutilitzar municions¹²⁷. Kirill Khenkin, jueu rus que també lluità a la Guerra Civil, confirmaria aquest extrem: <<D'acord amb el relat de Khenkin, Mercader tenia privilegis especials perquè era ben vist 'pels de dalt' [...]. Mercader es convertí en membre del cercle més íntim d'Orlov>>¹²⁸. Leonardo Padura, entenent que la seva obra es tracta d'una novel·la, inclús especula una mica més: al capítol 11 explicaria com un home de Kotov, Maximus, el reclutà per una cèl·lula de sis homes anomenats "pretorians", tots amb noms llatins: Graco, Cèsar, Màrius... ell seria l'Adrià. La seva missió seria controlar els moviments dels dirigents del POUM, per després enviar-ne

---

l'ofereixen Josep Maria Solé i Sabaté i Joan Villarroja, en el seu estudi Les víctimes dels Fets de Maig, dins *Recerques* núm. 12 (1982), pàgines 97-109, on parlen, pel cas de Barcelona, de 236 víctimes; i de 265 per tota Catalunya.

¹²⁶ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 37.

¹²⁷ Aquesta història sobre en Ramon, que no ens acabem de creure, té punts de contacte, tanmateix, amb el què explicà el brigadista internacional David Crook a les seves memòries. Arran d'una discussió sobre trotskisme, sense tenir-ne coneixement, fou reclutat per l'NKVD. <<T'agradaria fer alguna cosa especial pel Moviment Internacional?>>, li digueren. <<Pel moviment, és clar, faré qualsevol cosa que em demanin>>. Entrenat per oficials russos i un britànic a una escola de Pozorubio (vora Albacete), fou instruït en l'art del sabotatge i les armes. Li encomanaren la missió d'espionar membres del POUM a Barcelona, i els britànics brigadistes membres del British Independent Labour Party. A inicis del 1938 fou definitivament reclutat i enviat a Xangai, en missió secreta. Rob Evans, periodista del diari anglès *The Guardian*, insinuà en un article titulat Briton spied on Orwell in Spain. Surveillance for Soviets during civil war claimed writer's wife having affair (05/05/2003) que Ramon Mercader hauria estat el seu entrenador. Tanmateix, no trobem cap rastre de Mercader al text. Crook, David. *The Autobiography of David Crook* (www.davidcrook.net).

¹²⁸ Costello, John; Tsarev, Olga. *Deadly Illusions*, pàgina 279.

informes als responsables de l'NKVD. Tanmateix, totes aquestes afirmacions semblen més aviat, una vegada més, fruit de la rumorologia que envolta el personatge.

Segons el meu parer, tot i tenir contactes amb membres de la delegació soviètica de Barcelona i fer amistat amb Eitingon, Ramon Mercader continuava estant majoritàriament al front de Guadalajara. Altra vegada Teresa Pàmies ens ofereix unes línies que ens ho aclareixen: <<A finales de 1937 [octubre, més o menys] un grupo de chicas catalanas visitamos el ya famoso batallón [Jaume Graells], y junto al tranquilo comisario Peñarroya vimos a un Mercader eufórico y elegantísimo con sus pantalones de montar y relucientes polainas de cuero. Recuerdo que celebrábamos una reunión de JSUC en una dependencia del Club del Soldado, instalado en un caserón de la Alcarria [comarca entremig de les províncies de Guadalajara i Conca], y Ramón Mercader se pasó la sesión paseando arriba y abajo a grandes zancadas, como solían hacerlo los comisarios de las películas soviéticas>>¹²⁹. Josep Farreras, català resident a Mèxic, combatent al batalló Jaume Graells, em confirmà, en conversa telefònica el dia 25 de novembre de 2010, que Mercader era un dels dirigents d'aquell batalló a l'Alcarria. A les seves memòries, Pàmies amplia aquestes informacions. La reunió tingué lloc a Torre Burgo, amb l'excusa de portar una caixa de cava Codorniu als soldats en nom de les JSUC. I fou en algun lloc d'aquell front que succeí un fet que marcà per sempre més Ramon Mercader. Deixem que ho expliqui el seu germà Lluís.

<<En esa época [estaríem parlant de la tardor de 1937] nombraron a mi madre responsable de la Agrupación de Mujeres Antifascistas. Entonces, no sé si fue el Partido Comunista o quién, ahora ya empiezo a dudar de todo, nos dieron un coche – me acuerdo que era un Ford de aquellos – con un chofer y, a través de Valencia, mi madre y yo nos fuimos a Madrid para ver a Ramón>>. Feia molt fred i anaren a la Sierra de Guadarrama, des d'un lloc on es veia l'Escorial. Arribà un punt que no pogueren avançar més. S'esperaren unes hores fins que arribà en Ramon. <<Caridad y Ramón charlaron entre ellos. No sé qué ocurrió, pero estoy convencido de que fue a partir de entonces cuando empezó su vinculación con el NKVD>>¹³⁰. En Ramon acabava de ser reclutat per sa mare. Ben aviat se li assignaria una missió important i calia que es preparés.

---

¹²⁹ Pàmies, Teresa. Ramón Mercader: Misión cumplida, pàgina 22.

¹³⁰ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. Ramón Mercader..., pàgina 46.

Acreditació que permetia a Caritat Mercader moure's lliurement pel territori lleial a la República. Conservada Centro Documental de la Memòria Històrica de Salamanca. P. S. Barcelona, caixa 815, expedient 9, foli 42.

Unes setmanes més tard, a finals d'any, en Ramon retornà a Barcelona, malalt. <<Volví a verle en Barcelona, también en un hospital, pero no herido, sino enfermo de disentería. Recuerdo que al entrar en su cuarto una joven enfermera le reprendía algo con fingida severidad y él consiguió apaciguarla con *zalamerías*>>¹³¹. Levine situa per aquestes dates l'anterior lesió al braç, que recordem que no havia estat tractada a Barcelona sinó a Lleida, i contribueix a engrossir la fama de faldiller (diu que mantingué una relació amb una comunista de l'habitació del costat, l'holandesa Fanny Castedo¹³²); i a la de personatge extravagant de Mercader. <<Fou conduït de tornada del front amb una ferida al colze, i ingressà a l'hospital improvisat de l'edifici de la Caixa de Pensions a Montjuïc. Mentre era en tractament per la seva ferida, patí un atac

¹³¹ Pàmies, Teresa. Ramón Mercader: Misión cumplida, pàgina 22.

¹³² Fanny Castedo, de 24 anys, era una comunista holandesa que havia treballat per la Internacional Comunista i el diari *l'Humanité* de París. Havia viatjat a la URSS, i d'allà, camí d'Àfrica, s'havia deturat a Barcelona, on feia un any més o menys que hi era. Enrolada amb les milícies del PSUC, havia estat ferida durant les primeres setmanes de la guerra i atesa a l'Hospital de sang número 18 de Barcelona, on rebia nombroses visites i hi editava un diari, *Trabajadores*. L'òrgan del PSUC, *Treball*, l'hi dedicà una entrevista en la seva edició de l'11 de setembre de 1936, on s'hi inclou una fotografia.

d'icterícia. La seva mare el visitava freqüentment. Però quan son pare anà un cop a veure'l, el fill en un rampell de ràbia li digué que no volia cap mena de tracte amb elements burgesos>>¹³³.

Sota la batuta d'Eitingon, a inicis de 1938 desaparegué del país, i no el retrobarem fins al cap d'uns mesos a París. Casualtat o no, per les mateixes dates també desaparegué África de las Heras, qui darrerament havia treballat pels soviètics. La Guerra Civil deixava de ser el seu principal camp de batalla i s'obria una nova vida davant seu. Mentrestant, però, els seus companys prosseguien amb la cacera de bruixes contra el trotskisme, tot i que la guerra, sobretot després de la derrota a l'Ebre, es donava ja per perduda. <<*Quan la Guerra Civil Espanyola finalitzà, no hi havia lloc al món per Trotski*>>¹³⁴.

---

¹³³ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 37.

¹³⁴ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 31.

UN MÓN SENSE VISAT: EL LLARG PERIPLE DE LLEÓ TROTSKI

Leiba Davidovitx Bronstein (o Leib; o Lev; o Liev; o Liova; o Leo; o León; Lleó en català). Amb aquest nom arribà al món Trotski, el 26 d'octubre de 1879, en el si d'una família jueva a la localitat de Ianovka, a l'actual Ucraïna. Els seus pares feia poc que s'havien establert en una granja que duia el mateix nom, Ianovka, cognom de l'anterior propietari de les terres (el militar Ianovki), que l'havia venut a una colònia jueva establerta a la contrada. I és que per aquelles èpoques, uns 25.000 professors d'aquesta religió o cultura, vinguts de tots els racons de l'Imperi Rus, cercant millors oportunitats de vida, aprofitaren els decrets tsaristes que els permetien comprar terres en dues províncies del sud, a la vora del Mar Negre. Era una zona de camps i pastures, llunyana de ciutats i el progrés; a 24 quilòmetres de l'oficina de correus més propera, 35 de l'estació de ferrocarril, on no hi arribaven els diaris o el telègraf. Ianovka formava part de la colònia Gromekleia, la darrera en fundar-se de les vint-i-dues existents a la zona, en unes terres conquerides als turcs al segle XVIII i que foren també repoblades per polonesos i ucraïnesos.

El pare Bronstein era tot just de la segona generació de pagesos – l'avi de Trotski, també anomenat Liev, havia emigrat des de Poltava, al nord, a mitjan segle XIX –, i s'havia casat amb una noia d'Odessa, Anna. Generalment, els colonitzadors procedien de les capes més baixes de la població jueva; i és que aquests havien estat durant segles habitants de les ciutats, essent l'agricultura un *modus vivendi* estrany per a ells¹³⁵; tot i així, David Bronstein fou capaç no només de sobreviure, sinó de prosperar en aquella recòndita província de Kherson: amb els anys, arribà a comprar un nombre considerable d'hectàrees i a convertir-se en un propietari mitjà.

Trotski fou el setè de vuit fills, dels quals només en sobrevisqueren quatre: Alexandr; Elisheba o Elizabeta; ell; i Golda o Olga. Els seus progenitors eren jueus no practicants, i no utilitzaven tampoc el jiddisch, sinó un dialecte barreja de rus i ucraïnès. Per això, quan als set anys fou enviat a l'escola de Gromoklei, hebrea, <<*no hice amistad con*

---

¹³⁵ Així ho explica Isaac Deutscher a *Trotsky. El profeta armado*. Ediciones ERA, S. A. Mèxic. 1966. Pàgines 19-20.

ninguno de los chicos de la escuela, pues no hablaba el judío>>¹³⁶. No hi estava a gust, i al cap d'uns mesos retornà a casa¹³⁷.

Justament per aquelles dates, un cosí matern de la mare de Trotski, Moses Filípoovitx Spentser (el nom del qual podem trobar escrit també com Moshe, Moste o Moisès), passà una temporada a la granja com a part de la cura de la tuberculosi; com era habitual a l'època, sovint es recomanaven estades al camp o en sanatoris a l'aire lliure, de manera que Moses tirà de parentela i s'establí amb els seus cosins a Ianovka. Allà conegué el petit Leiba, i oferí als seus pares endur-se'l a Odessa perquè pogués estudiar. Era un personatge més aviat liberal, humanista. Feia de periodista, traductor, escriptor, professor, editor... Amb ell aprengué uns modes més refinats i cert gust per la literatura i la política. <<*Él me enseñó muchas cosas de que yo no tenía ni idea: cómo se cogían los vasos, cómo había que lavarse, cómo se pronunciaban ciertas palabras, y por qué la leche recién ordeñada era buena para el pecho. Spenzer salía a pasear, escribía, jugaba a los bolos y me enseñaba aritmética y ruso [...]. Yo le adoraba*>>¹³⁸. Ianovka li quedava petita quan hi tornava de vacances!

La formació rebuda al llarg de set anys a la Realschule Sant Pau d'Odessa, dirigida per la comunitat alemanya, li fou sens dubte molt útil per al seu futur. Allà hi aprengué llengües (rus, alemany, francès), literatura, matemàtiques, i l'ambient propici que tenia a casa de Moses i la seva dona Fanni feia que prosseguís la formació pel seu propi compte, llegint novel·les i obres generals de tot tipus.

El gran canvi succeí, però, al darrer any dels seus estudis. Era 1896, quan tenia entre 17 i 18 anys, i havia de decidir quin lloc volia ocupar en la societat que l'havia vist créixer. D'Odessa es traslladà a Nikolaiev, un port més secundari del Mar Negre on son pare era habitual que hi tingués tractes comercials. Allà hi cursà l'últim curs de la Realschule, preparant-se per una eventual entrada a la universitat. David Bronstein volia que fos

---

¹³⁶ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*. Ed. Zero. Algorta. 1972. Pàgina 49.

¹³⁷ La qüestió de la identitat jueva de Trotski ha estat comentada i estudiada per part d'alguns autors, ja que en la seva autobiografia i en l'actuació pública, el revolucionari sempre obvià la seva procedència i esquivà la problemàtica. Joel Carmichael indica que, estant en un poble on tots parlaven hebreu; havent anat a una escola on era la llengua vehicular i estant el professor content amb ell (encara que ell indiqui que només hi aprengué rus); i residint amb els seus tiets Abraham i Raquel que l'utilitzaven habitualment, ell l'hauria d'haver après segur. Perquè tot i no ser practicants els seus pares, la mare sí que guardava repòs els dissabtes i algun cop de tant en tant assistien a la sinagoga, per la qual cosa suposem que els progenitors si més no el comprenien perfectament.

¹³⁸ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 51.

enginyer; Liev no sabia si decantar-se per les matemàtiques o bé seguir una via més revolucionària. I és que a Nikolaiev havia començat a freqüentar estudiants socialistes, vells narodniki¹³⁹, antics deportats a Sibèria. <<Mi padre vino a Nikolaief a vender el trigo y se enteró, no sé por qué conducto, de mis nuevas amistades. Presintió el peligro que tras ellas acechaba e intentó desviarlo poniendo en juego su autoridad paterna. Esto dio motivo a una violenta discusión entre padre e hijo. Yo defendía rabiosamente mi independencia, el derecho a trazarme el camino de mi vida. La cosa terminó renunciando a la ayuda material de mi familia y abandonando la pensión en la que estaba para irme a vivir con Shvigovski>>¹⁴⁰.

Franz Shvigovski era un jardiner d'origen txec, d'idees més aviat narodniki, que acollia joves al seu hort, creant, com li deien ells, una 'comuna'. Coneixedor d'idiomes i subscriptor de revistes i diaris estrangers, els facilitava llibres i pamflets prohibits als estudiants que els servia com a tema de discussió. En el tracte amb els seus nous companys, és quan Trotski decidí optar per la via revolucionària. <<El atractivo de las ideas radicales fue muy fuerte entre los jóvenes rusos en las tres décadas anteriores a la Primera Guerra Mundial: la credibilidad del emperador y su gobierno era escasísima, ante los cambios económicos y sociales que tenían que producirse, y muchos jóvenes veían en el orden político imperial un freno para el progreso que anhelaban. Miles de ellos se adscribían a grupos como el del jardín de Shvigovski y experimentaban con la política radical. Leiba, por su condición de judío, tenía un motivo adicional para detestar el statu quo público>>¹⁴¹. I fou aleshores que canvià el diminutiu de Leiba pel de Liev, per semblar més rus i menys jueu.

Aviat es destacaren per petites accions que alertaren la Okhrana, la policia secreta tsarista, que mantenia sota ferma vigilància qualsevol tipus d'activitat que posés en perill l'estabilitat política i social del règim. Protestes per evitar un augment del preu de l'annualitat de la biblioteca; creació de l'anomenada Unió de Treballadors del Sud de Rússia; xerrades amb obrers; edició de pamflets... Tot i que no eren pas un grup de masses, eren vigilats

---

¹³⁹ Els narodniki o populistes eren un moviment heterogeni, que pensava en una societat futura basada en les tradicions igualitàries i d'autogovern del camperolat rus. La comuna rural seria el model organitzatiu del país. Gaudiren de gran popularitat arran dels seus atemptats contra destacats dirigents del tsarisme, que culminaren amb l'assassinat d'Alexandre II. Coneguts posteriorment com a Social-revolucionaris, foren realment forts fins els primers mesos de la Revolució de 1917.

¹⁴⁰ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 107.

¹⁴¹ Service, Robert. *Trotsky. Una biografía*. Ediciones B. Barcelona. 2010. Pàgina 75.

cada cop més properament i una delació propicià que els membres del grup fossin detinguts el gener de 1898.

Fou a la presó on es féu definitivament marxista, de la mà de la única persona del grup qui defensava aquestes idees: Alexandra Lvovna Sokolovskaia, qui poc després es convertiria en la seva esposa. El marxisme havia estat introduït a Rússia des dels anys 60 del segle XIX, però no fou fins el 1883 que es fundà la primera organització marxista, l'Emancipació del Treball, encapçalada per Gueorgui Plekhànov¹⁴², juntament amb Vera Zasulitx, Pavel Axelrod i Lev Deutsch. Fins a aquell moment, Trotski n'havia estat adversari acèrrim; però la lectura i la reflexió d'aquells mesos l'encaminaren cap al marxisme: <<No había descubierto nada nuevo. Todas las argumentaciones metodológicas a que llegué hacía largo tiempo que estaban descubiertas y aplicadas. Pero el caso era que yo había llegado a encontrarlas por mi cuenta – hasta cierto punto – y tanteando en la sombra [...]. Más tarde encontré en Marx, en Engels, en Plejanof, en Mebring confirmación de lo que en la cárcel creyera ideas mías propias y a las que entonces no había podido contrastar ni dar fundamento>>¹⁴³. Grigori Zig, company a la Unió de Treballadors del Sud de Rússia a Nikolaiev, amb qui també compartí presó, al seu llibre sobre Trotski escrit el 1921, recorda que <<el principal objectiu del jove Bronstein a la vida era simplement ser el primer, tots els altres aspectes de la seva ment no eren més que eines auxiliars. Però des de que ingerí totalment la idea de la Revolució, ja no hi hagué més conflicte entre la Causa i el seu propi ego – tot allò que pogués ajudar la Causa ajudaria també a estendre el seu ego>>¹⁴⁴.

---

¹⁴² Plekhànov fou un dels primers teòrics del marxisme a Rússia, i mantingué discussions amb populistes, anarquistes i liberals sobre la revolució. Fou dels qui més contribuï a l'extensió del marxisme per l'Imperi Tsarista. Fundador també del Partit Obrer Socialdemòcrata Rus, s'alineà amb la fracció menxevic i donà suport a la guerra contra Alemanya. Partidari de les reformes empreses a partir de la Revolució de Febrer de 1917, s'oposà, en canvi, a la d'Octubre, encapçalada per Lenin, de qui arribà a assegurar que "És la meva criatura, però la seva revolució serà una desgràcia per a tot el moviment obrer". Morí el 1918.

¹⁴³ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgines 127-128.

¹⁴⁴ Carmichael, Joel. *Trotsky. An appreciation of his life*. Hodder and Stoughton. Londres. 1975. Pàgina 60.

Fotografia amb alguns membres del grup de Nikolaiev, el 1896. Trotski és a la dreta; la dona és Alexandra Sokolovskaia. Extreta de vulpeslibris.wordpress.com.

El seu periple, iniciat a les presons de Nikolaiev, Kherson, Odessa i Moscou, acabà amb una condemna de deportació a Sibèria, cap a on es dirigí la tardor del 1900. L'acompanyava Sokolovskaia, d'origen jueu com ell, a qui un rabí casà a la presó de Moscou per evitar que els separessin. Els enviaren a Alexandrovskoe, vora Irkutsk i el llac Baikal. Més tard, 650 quilòmetres més al nord, a Ust-Kut i Verjolensk. Allà continuà la seva formació marxista, intercanviant impressions, llibres i revistes amb les diferents colònies de deportats de la zona. Inclús col·laborà amb un diari: es feia dir 'Antid Oto' (La Ploma), 'Pero' o 'Petr Petrovitx'. Però Trotski anhelava un camp d'acció més ampli: feia ja quatre anys i mig que deambulava entre presons i poblacions siberianes. Començava a ser conegut, volia volar ben alt. Així que, després de llegir el llibre de Lenin *Què fer?*, i un número del diari editat per ell i altres des de Londres, *Iskra* (l'Espurna), prengué la decisió de fugir per a trobar-los. La seva dona li donà suport¹⁴⁵, i, tot i que ja tenien dues filles, l'ajudà col·locant coixins i mantes per fer creure que encara era a la cabana: quan els guardes se n'adonessin, ja seria ben lluny. Aquell 1902 <<hi havia una epidèmia d'escapades. Tants exiliats s'inflamaren amb el prospecte de l'acció que molts hagueren d'esperar-se per determinar l'ordre de fugida. Camperols

---

¹⁴⁵ Trotski escriví: <<Ella fue quien decidió que tenía que ser. Los deberes revolucionarios pesaban más sobre su espíritu que toda consideración, principalmente si ésta era de orden personal. Ella había sido la primera en hablar de la posibilidad de una huida>>. Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 137.

pietosos els ajudaren a passar inadvertits pels 'polítics' en barques, carros i tartanes. No hi havia oportunitat de ser capturats; el país era tan vast i la policia tan escassa que el principal perill era ofegar-se o congelar-se>>¹⁴⁶. Amb Sokolovskaia i les nenes, Nina i Zinaida, haurien de veure's molt poc a partir d'aquell moment i per sempre. <<Liev Davidovitch s'evadi sol, però l'amistat afectuosa i la comunió de pensament que s'havien establert entre ell i Alexandra durarien la resta de les seves vides... El 1937, ens assabentàrem de l'arrest, a Leningrad, i la deportació a un llogarret perdut del nord de l'Ienissei d'Alexandra, envellida i malalta, però que mai havia dissimulat la seva oposició irreductible als dictats totalitaris>>¹⁴⁷.

És en aquest moment que prengué el nom de Trotski: la versió més estesa és que agafà el nom del seu primer carceller a la presó d'Odessa i l'inscriví al passaport que aconseguí per fugir de Sibèria¹⁴⁸; tanmateix, Robert Service, citant la versió d'Ilià Sokolovski, indica que es féu dir Trotski perquè era el nom que ja constava al citat passaport, propietat d'un habitant d'Irkutsk anomenat així. Fos com fos, l'evasió fou un èxit i, a través de Samara, Kharkov, la frontera austríaca i l'ajuda de Viktor Adler, líder dels socialistes austríacs, reeixí a arribar a Londres via Zuric i París.

A Londres es presentà a casa de Vladímir Iliitx Uliànov, Lenin, i la seva dona, Nadejda Konstantinovka Krúpskaia. Ja l'esperaven: a través seu, conegué altres futurs dirigents menxevics i bolxevics, membres del Partit Obrer Socialdemòcrata Rus (POSDR) i col·laboradors d'*Iskèrà*: Gueorgui Plekhànov, Julius Martov, Pàvel Axelrod, Alexandr Potresov o Vera Zasulitx. I és que Londres, en aquells moments, era una mena de Meca pels revolucionaris russos. Després d'un període d'aprenentatge, fou enviat a diverses ciutats europees per fer conferències i servir d'enllaç amb els diversos grups d'*Iskèrà*. Una temporada la passà a París, on conegué la que seria la seva companya fins el dia de la seva

---

¹⁴⁶ Carmichael, Joel. *Trotsky. An appreciation of his life*. Pàgina 67.

¹⁴⁷ Relat de Natàlia Sedova dins Serge, Victor. *Vie et mort de Léon Trotsky*. Volum I. François Maspero. París. 1973. Pàgina 15. Fou una decisió dura per Sokolovskaia deixar marxar al seu marit: ella es quedaria sola amb dues criatures a Sibèria. <<Però als seus ulls, Lev era un geni, i estava destinat a ser famós. Ella pensà que era lleial a la causa revolucionària sacrificant-se en nom d'uns ideals. Ella ho sacrificaria tot: el seu marit, les seves filles, els seus gendres, els néts i finalment ella mateixa>>. Volkogonov, Dmitri. *Trotsky: The Eternal Revolutionary*. The Free Press. Nova York. 1996. Pàgina 15.

¹⁴⁸ És citat així, per exemple, a Deutscher Isaac. *Trotsky. El Profeta Armado*, pàgina 64. A la seva autobiografia, Trotski no indicà en cap moment l'origen del seu sobrenom, només que <<llevava en la mano un tomo de Homero traducido en hexámetros rusos por Gnedich y en el bolsillo un pasaporte extendido a nombre de Trotsky, nombre que había escrito al azar, sin sospechar ni mucho menos que había de quedarme con él para toda la vida>>.

mort, Natàlia Ivanovna Sedova¹⁴⁹. <<El 1902, jo vivia a París [...] Fou ell [Martov] qui m'anuncià un dia l'arribada d'un jove evadit de Sibèria. I Lïev Davídotx vingué al carrer Labande el mateix dia de la seva arribada a París. Tenia vint-i-tres anys; venia de passar tres anys d'exili a la Sibèria oriental. La seva vitalitat, la seva vivacitat d'esperit, la seva capacitat de treball em van fer ja reconèixer en ell una personalitat enèrgica i formada [...]. A partir d'aquella època, la meua vida no se separà més de la seva>>¹⁵⁰.

Es donà a conèixer en el Segon Congrés del POSDR (que podria considerar-se veritablement el fundacional, ja que el primer, celebrat a Minsk el 1898, havia aplegat tot just 8 delegats), amb 60 representants de diferents grups i tendències. Havia de celebrar-se a Brussel·les, tot i que per pressions polítiques i policials tingué lloc finalment a Londres, a partir del 30 de juliol de 1903. En aquest congrés hi hagué ja, però, l'escissió en dos grups, entre *durs* i *tous*, que deien ells mateixos: Trotski donà suport a Martov i els menxevics (de men'sheviki, els minoritaris), davant els bolxevics de Lenin (bol'sheviki, els majoritaris). Uns apostaven per una àmplia base de suports i una democràcia parlamentària com a factors previs per arribar al socialisme; els altres, per una via més directa, un partit fort que fos l'avantguarda del proletariat i que tingués com objectiu immediat la revolució. La divisió fou sonada, i les acusacions personals i retrets entre ambdós grups continuaren a través de la premsa i les obres que escrivien.

Mentrestant, Trotski estava al mig; erigit com un dels líders menxevics, alhora no li desagradaven alguns dels plantejaments de Lenin. Diguéssim que era bolxevic per naturalesa i menxevic per necessitat. Així que ben aviat trencà amb les dues faccions i prosseguí la seva pròpia via, tot i mantenir els contactes amb el grup de Martov¹⁵¹. Passà un temps a Ginebra i més tard a Munic, amb Alexandr Helfand, conegut com Parvus, <<un judío ruso que se había establecido en Alemania y había ganado prestigio como economista, publicista y

---

¹⁴⁹ Natàlia Sedova, Natasha com li deia Trotski, era estudiant a Moscou. Després d'haver fet circular llibres prohibits, decidí anar a estudiar a Ginebra. Com altres dones de la seva generació, canalitzà la seva rebel·lia cap al marxisme. Fou a Ginebra que ingressà a Iskrà, a través d'un militant seguidor de Plekhànov. I més tard desenvolupà tasques també a París, on conegué, doncs, a Trotski, i on estudiava a la Sorbona.

¹⁵⁰ Serge, Victor. *Vie et mort de Léon Trotsky*. Volum I. Pàgines 17-18.

¹⁵¹ <<Era imposible seguir viviendo en el extranjero. Desde el Congreso había roto las relaciones con los bolcheviques. Tampoco me unía ya a los mencheviques ningún lazo de organización. No me quedaba, pues, otro camino que arreglármelas como pudiese>>. Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 137. Era una figura incòmode tant pels uns com pels altres, a qui tanmateix reconeixien, però, com un excel·lent orador i influent teòric.

autor de libros marxistas eruditos>>¹⁵². Fou allà on el sorprengueren les notícies dels primers fets que iniciaren la Revolució de 1905: la repressió per part del Tsar d'una manifestació davant el Palau d'Hivern, d'obriers, sí, però encapçalats pel papa Gueorgui Gapon i proveïts d'insígnies monàrquiques i religioses. No s'ho pensà dues vegades i gràcies altra vegada a Adler, que li aconseguí un passaport fals a nom d'Arbusov, general de l'exèrcit, entrà a territori rus. S'establí a Kiev unes setmanes amb la Natàlia, sense fer soroll per no cridar l'atenció de l'Okhrana, abans de dirigir-se a Finlàndia i més tard Sant Petersburg. <<*Trotsky ya era Trotsky*>>, que en diria Service¹⁵³.

L'experiència de 1905 el féu famós. Primer, escrivint articles i col·laborant en l'edició de fins a tres diaris; després, erigint-se com a president del primer Soviet, que durà cinquanta dos dies, i que havia propugnat vagues i protestes no només contra la repressió del règim tsarista, sinó també contra les mesures liberalitzadores que s'havien pres per apaivagar la situació de contestació social que vivia el país. Un dels seus èxits fou la jornada laboral de vuit hores. Anatoli Lunatxarski¹⁵⁴ deixà escrit al seu llibre *Siluetes de la Revolució* que <<*Trotsky sortí de la Revolució de 1905 amb el major guany en popularitat; essencialment ni Lenin ni Martov guanyaren res [...]. D'ara en endavant Trotsky estava a primera fila. Tot i la seva joventut, era el més preparat*>>¹⁵⁵. Trotsky no havia aconseguit fer la revolució; però havia guanyat a molts obrers per a la seva causa¹⁵⁶.

Pres i sentenciat de nou a Sibèria per la seva actuació, a inicis de 1907 havia de ser traslladat a la colònia penitenciària d'Obdorsk, al cercle polar Àrtic. Però arribant al darrer poble amb estació de tren, Berezov, simulà un atac de ciàtica i al cap d'uns dies aconseguí

---

¹⁵² Deutscher, Isaac. *Trotsky. El Profeta Armado*. Pàgina 102.

¹⁵³ Service, Robert. *Trotsky. Una biografia*, pàgina 129.

¹⁵⁴ Anatoli Vasílievitx Lunatxarski fou un marxista ucraïnès, membre del POSDR des dels seus inicis. Bolxevic primer, i més tard menxevic, s'uní altra vegada als primers després de la Revolució d'Octubre i fou nomenat Comissari d'Instrucció, càrrec que mantingué fins a 1929. El 1930 fou nomenat ambaixador de la URSS a la Societat de Nacions i el 1933 ambaixador a Espanya, càrrec que no pogué ocupar degut a la seva prematura mort, ocorreguda a França.

¹⁵⁵ Extret de Carmichael, Joel. *Trotsky. An appreciation of his life*, pàgina 111. Trotsky, a la seva autobiografia, pàgina 187, també cita l'obra de Lunatxarski, però amb una versió del text una mica diferenciada.

¹⁵⁶ Ell mateix deixà escrita la seva experiència en el llibre *Rússia i la Revolució*, editat posteriorment amb el títol de *1905*. En castellà, podem trobar-lo en una edició de la Fundació Federico Engels de l'any 2005 titulada *1905. Revolución y perspectivas*; o bé una més antiga de l'editorial Planeta, de 1975, amb el nom de *La Revolución de 1905*.

escapar – després d'un espectacular viatge a través de l'estepa nevada –, i retornà a Sant Petersburg, on es retrobà amb Natàlia Sedova i el primer dels dos fills que tingué amb ella, Liova. No podien estar gaire temps amagats. Amb l'ajuda de Lenin i els seus contactes finlandesos, Trotski empenia per segona vegada el camí de l'exili. Aquesta vegada trigaria 10 anys a tornar a Rússia.

S'establí a un poblet a la rodalia de Viena, Hütteldorf, i poc després arribaren també la dona i el fill. Ell continuava amb la seva teorització del marxisme, desenvolupant idees com la de la Revolució Permanent¹⁵⁷, escrivint per varis diaris i revistes occidentals i de Rússia, assistint a congressos, fent conferències. I amb els guanys que obtenia, escrivia llibres i rellançà el diari *Pravda – Veritat* – (aparegut intermitentment des de 1903), a partir de 1908, any en què nasqué el seu segon fill, Serguei.

Foren uns anys en què es relacionà amb destacades figures del marxisme europeu, com Rosa Luxemburg, August Bebel o Karl Liebknecht, per exemple. Pensava en com hauria de ser enfocada una revolució futura: <<D'entre els negres núvols de la reacció que ens assetgen s'hi entreveu ja la resplendor triomfant d'un nou octubre>>, escrivia a *Pravda* el 9 de desembre de 1909. I no cessava en l'intent de voler ajuntar de nou les dues corrents del POSDR.

L'experiència de fer de corresponsal a les guerres balcàniques de 1912 i 1913 pel diari ucraïnès *Kievskaja Mysl* li serviren per allunyar-se una mica de les polèmiques entre els emigrats russos, i alhora per aprendre de la mateixa guerra en sí: tàctiques militars, organització de la tropa, vida a la reraguarda, la tragèdia de les víctimes i la destrucció. <<Los años de 1912 y 1913 me pusieron en íntima relación con Servia, con Bulgaria, con Rumania... y

---

¹⁵⁷ Introduïm en aquest punt una explicació que ens servirà posteriorment quan parlem de les relacions i diferències entre Trotski i Stalin. Plantejada el 1905, la teoria de la revolució permanent deia que Rússia no podia avançar sola molt temps, en cas de què es produís la revolució, si s'aturava a les seves fronteres. Calia que s'estengués arreu del planeta, començant per l'Europa industrialitzada. Només quan hi hagués un sol món, socialista, amb un sol sistema econòmic, es podria arribar a un comunisme ple i a un veritable progrés de la humanitat. Però en aquesta primera fase, el que calia era convèncer al proletariat que no s'havia d'esperar a què la burgesia prengués el poder, sinó que se'ls havia de passar al davant. Isaac Deutscher ho explica molt bé quan diu que Trotski <<sostruvo que la clase obrera se vería obligada, en virtud de su propia supremacía política en la revolución, a llevar a la Revolución Rusa de su fase burguesa a su fase socialista, aun antes de que la transformación socialista se hubiera iniciado en el Occidente. Este sería un aspecto de la "permanencia" de la revolución: sería imposible encerrar el proceso revolucionario dentro de los límites burgueses>>. Deutscher, Isaac. *Trotsky. El Profeta Armado*, pàgina 147. Però aquesta teoria també defensava, com havia escrit anteriorment el ja citat Parvus, que la revolució no era un estadi que començava i acabava, esperant el següent, sinó que havia d'anar evolucionant i redefinint-se per mantenir constantment la flama encesa, fins a aconseguir l'objectiu final: un socialisme ple, sense diferències de classe.

con la guerra. Fue, en muchos aspectos, una buena escuela, cuyas enseñanzas habían de serme útiles no sólo en el 14, sino en el 17>>¹⁵⁸.

Quan esclatà la I Guerra Mundial, Trotski es trobava a Viena, després d'un viatge a Brussel·les on juntament amb Martov i Plekhànov havien demanat al buró de la II Internacional que intervingués en la disputa entre les dues faccions socialistes russes, per tal d'unir-les i fer front comú. Però la Internacional anava perdent pes cada dia davant les aspiracions i tensions nacionalistes dels partits membres, de manera que quan s'iniciaren les hostilitats i els governs decretaren les mobilitzacions generals, aquesta deixà pràcticament d'existir. Una onada de xovinisme ofegà els crits dels que demanaven una unió proletària davant una guerra que era burgesa. Per posar un exemple, a Alemanya el poderós SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, el Partit Socialdemòcrata Alemany) donà suport en bloc als crèdits de guerra: només Karl Liebknecht s'hi oposà. Això va fer que la neutral Suïssa es convertís en refugi de nombrosos revolucionaris, especialment dels russos que vivien a Alemanya i Àustria, enemigues de la seva pàtria. Trotski s'instal·là a Zuric, on es retrobà amb exiliats bolxevics com Karl Ràdek – futur secretari de la Internacional Comunista–; Nikolai Bukharin – amb qui mantingué estires i arronses durant el seu enfrontament amb Stalin –; o el mateix Lenin. Al novembre, però, s'instal·là a París com a corresponsal de guerra del mateix diari de Kiev.

L'any següent tornà a Suïssa. Del seu pas pel país alpi, en destacà, sobretot, el paper central que tingué en l'organització de l'anomenada Conferència de Zimmerwald, prenent el nom de la petita localitat propera a Berna que els acollí. El 5 de setembre de 1915 s'inicià el que fou la primera conferència internacional de socialistes des de l'esclat de la guerra, amb una voluntat pacifista i de continuació de l'esperit d'agermanament proletari que havia propugnat sempre la II Internacional. Trenta-vuit delegats d'onze països hi assistiren, amb Lenin com a delegat pels bolxevics, Axelrod pels menxevics, i Trotski en qualitat de redactor del diari *Nashe Slovo*, el director del qual era Antonov-Ovseenko – a qui veurem vint-i-un anys més tard com a cònsol de la URSS a Barcelona. De totes les idees que es discutiren, en sorgí un manifest que redactà el propi Trotski, i que bàsicament es traduïa en una condemna a la guerra, on s'acusava el capitalisme de ser-ne el causant, i exhortava als obrers a aturar-la. Només hi posaren certes objeccions Lenin i el seu grup, que eren partidaris que el Manifest inclogués una arenga directa als pobles en lluita per <<convertir la

---

¹⁵⁸ Trotski, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 230.

guerra imperialista en una guerra civil>>, ahora que caldria avançar cap a la constitució d'una nova Internacional¹⁵⁹.

Trotsky s'estava convertint en una figura incòmode; les seves cròniques i opinions sobre la guerra, el seu missatge revolucionari, les crítiques als governs bel·ligerants, Zimmerwald... la paciència dels francesos (i dels seus aliats russos destacats a França) s'acabà el 15 de setembre de 1916. Tancaren el Nashe Slovo i l'endemà decretaren una ordre d'expulsió contra ell. <<*En la Prefectura de Policia de París me comunicaron que podía trasladarme al país que mejor me pareciese, si bien advirtiéndome que tanto Inglaterra como Italia renunciaban al honor de brindarme hospitalidad. Bien, pues retornaría a Suiza. Pero ocurría... que el Consulado suizo se negaba a visarme el pasaporte [...]. A Holanda y Escandinavia no había modo de ir más que pasando por Inglaterra. No me quedaba, pues, más que España*>>¹⁶⁰.

És així que el 30 de setembre de 1916 creuà la frontera acompanyat per uns gendarmes. Entrà per Irun, anà a Sant Sebastià i d'allà a Madrid. <<*Heme aquí en una ciudad en que no conocía a nadie – ni a un alma – y en que nadie me conocía. Y como tampoco sabía español, ni en medio del Sahara ni recluido en la fortaleza de San Pedro y San Pablo podía sentirme más solo. No me quedaba otro camino que acogerme al lenguaje del arte*>>¹⁶¹. Així que es dedicà a visitar museus. Però el detingué la policia i el tancaren a la presó, a l'espera, també, de ser expulsat del país. L'enviaren a Cadis per ser embarcat rumb a l'Havana. Però amb cartes de protesta al govern, a un parell d'amics, diaris i diputats, aconseguí que se li permetés esperar-se, vigilat per la policia, a Cadis¹⁶², fins que arribés un vaixell amb destí a Nova York. Com que aquest sortia de Barcelona, li donaren permís, tot i que amb moltes traves i sotmès a vigilància perquè hi anés, per trobar-s'hi amb la seva família¹⁶³. El 25 de desembre embarcaren al

---

¹⁵⁹ Deutscher, Isaac. *Trotsky. El Profeta Armado*. Pàgina 213.

¹⁶⁰ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgines 257-258.

¹⁶¹ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 261.

¹⁶² Darrerament ha sortit publicat, inclús, el llistat de llibres que Trotsky llegí al seu pas per la ciutat andalusa. Ho podem trobar recollit a l'edició del diari *El País*, del 24 d'octubre del 2010.

¹⁶³ És curiós que, del seu pas per Barcelona, Trotsky només en recordés el mar i la fruita. Segons el seu testimoni, recorregué la ciutat, seguit sempre per espies, però no fa cap referència, per exemple, a la vaga general conjunta de la UGT i la CNT que la mantingué paralitzada aquell 18 de desembre. Algunes dades recollides per Andreu Castells apunten, inclús, que el revolucionari es desplaçà fins a Sabadell el dia 22, per fer un acte polític i visitar els locals de la Federació Obrera de Sabadell (FOS). Castells, Andreu. *O tot o res. 1904-1918*. Vol. III de *Sabadell, Informe de l'Oposició*. Edicions Riutort. Sabadell. 1978. Pàgina 15.35.

vaixell *Montserrat* de la Companyia Transatlàntica; una nau bastant desmantellada, amb passatgers i mercaderia. A bord hi anaven, sobretot, desertors de varis països. El 13 de gener arribà a Nova York.

A la ciutat dels gratacels hi tingué una estada força breu. Poc més d'un mes després de la seva arribada, esclatà la Revolució de Febrer a Rússia. En només tres dies, els 400 anys de poder dels Romanov s'esfumaren. El seu lloc fou ocupat per les dues organitzacions que conformarien el nou règim: el Govern provisional i el Soviet d'Obrers i Camperols. El poder requeia, teòricament, en el govern; però, de facto, era exercit pel Soviet, que controlava el carrer. Quan les notícies arribaren a Trotski féu mans i mànigues per a poder tornar a Rússia, tot i les traves que volgueren posar-li. El 27 de març de 1917 salpà amb la família de Nova York; i arribà a Petrograd el 17 de maig, on <<*una muchedumbre que enarbolaba banderas rojas sacó a Trotsky del tren, y ante esa muchedumbre hizo él inmediatamente su llamado a una nueva revolución*>>¹⁶⁴. Trotski s'uní aleshores als bolxevics, ja que Lenin havia adaptat la seva teoria de la Revolució Permanent en les seves famoses *Tesis d'Abril* i per tant estaven d'acord en un punt: no havien d'esperar que la burgesia fes la revolució per després fer ells la seva, més endavant, quan s'hagués produït ja en algun dels països més industrialitzats: calia també fer fora als Kadets¹⁶⁵ i que el proletariat assaltés el poder per passar directament a la fase socialista. A la seva *Història de la Revolució Russa*, Trotski ho justificava dient: <<*Tal i com França va saltar-se la Reforma, així Rússia se saltà l'etapa d'una democràcia formal*>>¹⁶⁶.

Segons l'esquema de Marx, la transició al Socialisme acabaria sent inevitable en una societat capitalista; tanmateix, es feia necessari assaltar el poder a la força. I un combat pel poder implica que la lluita pugui perdre's. Però el Partit Revolucionari, que recull les aspiracions del poble, és l'encarregat de la presa del poder en representació d'aquest. <<*Ha arribat l'hora no només d'entendre el món, sinó de canviar-lo*>>, hauria dit encara un jove Marx. I exactament això és el que cercaven els bolxevics.

---

¹⁶⁴ Deutscher, Isaac. *Trotsky. El Profeta Armado*. Pàgina 233.

¹⁶⁵ El Partit Democràtic Constitucional, més conegut com a Partit Kadet (de les sigles en rus, K-D), fou el responsable primer del govern provisional, en col·laboració amb socialistes revolucionaris i inclús alguns menxevics. El seu objectiu era avançar cap a una democràcia o pseudodemocràcia a l'estil europeu, amb mesures econòmiques de caire liberal i amb la intenció de prosseguir la guerra que havia iniciat el tsarisme. Però ben aviat fracassaren.

¹⁶⁶ Recollit a Volkogonov, Dmitri. *Trotsky: The Eternal Revolutionary*, pàgina 203.

Trotski arribant a l'estació de Petrograd, el 17 de maig de 1917, i fent de seguida una arenga als qui l'estaven esperant. Extret de Volkogonov, Dmitri. *Trotsky: The Eternal Revolutionary*, pàgines 92-93.

Els mesos previs a la Revolució d'Octubre Trotski era l'orador més popular de Petrograd, qui encenia les masses i les encaminava cap als postulats d'una nova societat revolucionària. Es reemprenia allò que havien aturat el 1905, i calia avançar cap a un objectiu clar. Els governs d'Alexandr Kerenski, amb ministres menxevics i socialistes moderats, tampoc donaven sortida als anhels de la major part de la classe obrera; i el que és pitjor: prosseguien amb la guerra que tantes vides i patiments suposava per a Rússia. A les manifestacions s'escoltaven els crits de 'Fora la guerra!', 'Tot el poder als Soviets!'. S'estava gestant una nova revolta dins el si de la fracció bolxevic. En aquestes, Trotski fou escollit president del Soviet el 23 de setembre.

L'oportunitat no trigà a arribar: la nit del 24 al 25 d'octubre¹⁶⁷, els bolxevics, ajudats per unitats de l'exèrcit i simpatitzants, es llançaren a la conquesta del poder. Prengueren les estacions, les centrals de Correus i Telègrafs, el Banc Nacional... Kerenski fugí. Quedava només assaltar el famós Palau d'Hivern, residència del tsar i lloc on es replegaren els

---

¹⁶⁷ Segons el calendari julià, imperant aleshores a Rússia, parlem del 24 al 25 d'octubre (i d'aquí que se la conegui com la Revolució d'Octubre); tanmateix, segons el calendari occidental, correspondria a la nit del 8 al 9 de novembre (per això alguns autors parlen de la Revolució de Novembre). Rússia adoptaria el calendari gregorià parcialment el 1918, i definitivament a tot el territori a partir de 1923.

ministres del govern provisional. La Guàrdia Roja, comandada per Antonov-Ovseenko, se'l féu seu la tarda del dia 25. La revolució havia triomfat. Trotski i Lenin estaven més que satisfets: feia poques setmanes eren encara il·legals: ara detentaven el poder. L'u de novembre, en la sessió del Comitè Central del partit, Lenin proposà que es nomenés Trotski com a president del Consell de Comissaris del Poble (nom que posaren al nou govern), qui tanmateix ho rebutjà. <<*No hi ha millor bolxevic que Trotski*>>¹⁶⁸, exclamà el futur líder soviètic.

És en aquest moment, doncs, que es forjà el mite de Trotski. Un dels principal protagonistes de la presa del poder; mà dreta de Lenin; respectat per la majoria del partit bolxevic; i, un cop nomenat Comissari de la Guerra, creador de l'Exèrcit Roig que havia de defensar la incipient revolució dels atacs que rebria, i que costaria una guerra civil de quatre anys consolidar-la. De 1917 en endavant, captà l'atenció mundial per tot allò que havia aconseguit, per l'impacte de la primera revolució proletària mundial, pels primers passos encaminats a la fundació del primer estat obrer de la història, la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques, que nasqué oficialment el 29 de desembre de 1922.

No fou gens fàcil. Els bolxevics havien fet seus tres principis no necessàriament marxistes, però que eren els que demanaven amb ànsia les masses obreres i camperoles: la fi de la guerra; pa; i redistribució de la terra. I això els donà popularitat i un cert marge d'actuació¹⁶⁹. És per això que, amb un govern tan feble, la única opció d'aconseguir enfortir-se era utilitzar els decrets com a mitjà de propaganda, i crear un Comissariat d'Afers Estrangers (anomenat més tard de Guerra), per tal de negociar la pau i organitzar un cos armat que defensés la incipient Revolució dels atacs que pogués patir. I la figura clau en aquest punt fou Liev Trotski.

---

¹⁶⁸ El propi Trotski ho recull a la seva autobiografia, pàgina 340.

¹⁶⁹ Com bé escriu Joel Carmichael, <<molta gent eren pro bolxevics en el sentit que defensaven una 'Democràcia dels Soviets', enfront l'Antic Règim i els seus partidaris>>. *Trotsky. An appreciation of his life...*, pàgina 240.

Trotski i Lenin a Petrograd, envoltats de partidaris, mesos després de la Revolució d'Octubre.
Extret de www.marxists.org.

Lenin ja s'encarregaria dels assumptes que podríem qualificar més “d'Estat”; Bukharin seria necessari per controlar la premsa; Stalin contribuiria a l'organització del partit. Però... quin era el lloc reservat per a Trotski? Sverdlov¹⁷⁰, predecessor d'Stalin al càrrec de secretari general del partit, trobà l'encàrrec ideal: <<*A Leo Davidovich debemos colocarlo frente a Europa: que se encargue de los asuntos extranjeros*>>¹⁷¹. I el tema que requeria més immediatesa era, sens dubte, aturar la guerra, que tanta sangia representava pel país. El decret sobre la Pau havia estat aprovat el 26 d'octubre.

Un mes i mig més tard, el 9 de desembre d'aquell 1917, començaren les negociacions amb Alemanya, Àustria i l'Imperi Otomà a Brest-Litovsk, a l'actual Bielorrússia. Les posicions, tanmateix, eren allunyades: mentre que els soviètics demanaven

---

¹⁷⁰ Iàkov Mikhàilovitx Sverdlov (conegut per ser considerat l'ideòleg moral de l'assassinat del tsar Nicolau II i la seva família) fou qui mínimament ensenyà a Trotski com funcionava el partit, ja que el revolucionari, més enllà de les idees, no coneixia la manera d'actuar de l'aparell del mateix, o els entrellats interns. Potser per això encara no coneixia bé Stalin, qui mica en mica havia anat prenent-hi posicions.

¹⁷¹ Trotski, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 342.

una pau retornant a les fronteres de 1914, i sense cap mena de compensació o penalització, les Potències Centrals collaven per obtenir-ne beneficis, sabent-se en una posició de superioritat. <<No hem enderrocat al tsar i a la burgesia per agenollar-nos davant el Kàiser alemany>>¹⁷², hauria dit Trotski. Així doncs, seguint les consignes dictades pel Comitè Central – un Comitè Central dividit sobre si calia continuar la guerra o no –, allargà les negociacions tant com pogué, creant cada cop més suspicàcies entre la delegació alemanya, el cap de la qual, el general Hoffmann, era cada cop més hostil al representant bolxevic.

Els delegats alemanys a Brest-Litovsk reben als seus homòlegs russos. Trotski, al centre, observa com donen la benvinguda a Lev Kàmenev i Adolf Joffe, com llegim a la llegenda. Extret de <http://www.dhm.de/lemo/objekte/pict/ph003806/index.html>.

El 10 de febrer Trotski anunciava la retirada dels exèrcits russos del front i se'n tornava cap a Moscou: no s'havia arribat, tanmateix, a cap acord concret. Els alemanys, indignats, respongueren amb un telegrama que arribà directament a les mans de Lenin: a partir del dia 18, a les 12 de la nit, tornarien a considerar-se en estat de guerra amb Rússia. Davant el seu ràpid avanç – les trinxeres eren pràcticament buides –, acceptar les seves condicions semblava inevitable. Lenin no creia que poguessin sostenir una guerra

¹⁷² Deutscher, Isaac. *Trotsky. El Profeta Armado*. Pàgina 331.

revolucionària gaire temps; i tot i que Trotski no creia que un tractat pogués salvar-los, no hi havia més remei. <<El día 3 de marzo nuestra delegación suscribió el tratado de paz sin leerlo>>, afirmà Trotski¹⁷³. Rússia havia fet importants concessions territorials (Letònia, Estònia, Ucraïna, Finlàndia), però era el preu a pagar per a poder tirar endavant la revolució i aconseguir la pau que tant anhelaven. El *Diktat* de Brest-Litovsk fou un cop molt fort per al nou estat soviètic, ja que suposà la pèrdua d'un 44% de la població, d'un 27% dels recursos de l'estat, d'un 80% de les fàbriques de sucre, d'un 75% de les de carbó i un 73% de les de ferro, per posar alguns exemples¹⁷⁴.

Encara amb el regust amarg de la pau forçada, els bolxevics hagueren de fer front a un altre problema, aquest, inclús, molt més greu: l'organització d'exèrcits contrarevolucionaris dins el seu propi territori, formats pels anomenats russos blancs (militars partidaris de l'antic règim imperial) i per multitud de mercenaris i presoners estrangers, que lluitaven a les files de l'exèrcit tsarista, i que havien quedat atrapats a la Rússia Soviètica, com per exemple la coneguda Legió Txecoslovaca, establerta a Sibèria. I la situació s'agreuà encara més quan, acabada la I Guerra Mundial, les potències vencedores van decidir-se a intervenir contra els bolxevics, atemorits davant la possibilitat d'una extensió del fenomen revolucionari a Europa (com acabà passant, per exemple, amb la República dels Consells de Baviera el 1919).

Mentrestant, els bolxevics havien dissolt l'Assemblea Constituent, on els resultats de les votacions els eren adversos, i havien traslladat la capitalitat de Sant Petersburg a Moscou, per estar més ben protegits. D'aquí que també social-revolucionaris i menxevics s'hi mostressin contraris, i encapçalessin manifestacions que demanaven un retorn a l'Assemblea. Tot plegat, doncs, penjava d'un fil: aquell estiu de 1918, el territori que era controlat pels bolxevics tot just s'aproximava al què havia estat el Gran Ducat de Moscou. <<A ratos parecía como si todo se desmoronase, como si no hubiera nada sobre que apoyarse>>¹⁷⁵, escriuria Trotski anys més tard.

---

¹⁷³ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 390.

¹⁷⁴ Broué, Pierre. *Trotsky*. Librairie Arthème Fayard. París. 1988. Pàgina 235.

¹⁷⁵ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 396.

Calia donar un cop de timó. I altra vegada la figura clau fou Trotski. Segons el decret del 15 de gener de 1918, es creava l'Exèrcit Roig Obrer i Camperol, per a defensar les conquestes del proletariat i el socialisme davant els atacs provinents de l'exterior i de la contrarevolució. Amb les bases de la Guàrdia Roja bolxevic i de voluntaris, s'engendrà l'embrió del que acabaria sent un dels majors exèrcits del moment, que arribaria a tenir fins a cinc milions d'efectius en només dos anys i mig d'existència. Trotski en prengué el comandament el 14 de març d'aquell any¹⁷⁶, i en féu una reforma interna que el portà a derrotar als enemics a tots els fronts, al llarg d'una guerra civil que s'allargà fins el 1921. Sens dubte, era necessari comptar amb la col·laboració d'antics oficials i soldats imperials, de manera que s'optà per dues vies per tal d'assegurar-ne la lleialtat: prendre les famílies com a hostatges; i, sobretot, la creació de la figura del comissari polític: un càrrec dins cada estructura de l'exèrcit que s'encarregaria de garantir la puresa ideològica de cadascuna de les unitats, alhora que exercia d'element punitiu i denunciant de qualsevol que infringís la nova ètica revolucionària. El nucli central bolxevic de cada regiment arrossegava als altres elements, potser més vacil·lants i poc compromesos.

Amb una direcció forta i decidida, Trotski controlà amb efectivitat aquest nou exèrcit. Intel·ligentment, adaptà les vies ferroviàries per a transportar ràpidament les tropes d'un cantó a un altre, i ell mateix adequà un comboi que li permeté bellugar-se al llarg de tots els fronts, seguint de primera mà l'evolució del conflicte i arengant als seus soldats per a la victòria. Víctor Serge en dirà: <<Trotski va haver de viure en el seu tren de guerra més de dos anys i mig, és a dir, fins el 1920, recorrent entre cent i dos-cents mil quilòmetres [...]. El tren, completat a continuació amb un tren auxiliar, transportava cotxes, canons, estocs d'armes, municions, queviures, medicaments, impresos. A més de dues locomotores, hi tenia una impremta, una biblioteca, servei de telègraf i ràdio, telèfons fàcils de connectar, lavabo. Transportava un secretariat, un Estat Major, un tribunal, equips de combatents d'elit, tots vestits de cuir negre. La regla absoluta fou de no admetre-hi dones>>¹⁷⁷. Si l'Exèrcit Roig, malgrat la inexperiència de molts dels seus membres, l'escassetat de municions i equipament, la gana, les malalties, i les situacions adverses, aconseguí no només

---

¹⁷⁶ Per estar al capdavant d'una tasca tan important, imprescindible per a la supervivència de la Revolució, calia algú que fos organitzat, hàbil políticament, determinant, enèrgic, que sabés exhortar les masses de soldats, convèncer als generals, que no li tremolés el pols per dictar sancions dures. Sens dubte, el perfil de Trotski, malgrat la seva inexperiència en el camp de batalla, era el que més s'hi adeia.

¹⁷⁷ Serge, Víctor. *Vie et mort de Léon Trotsky*, vol. I. Pàgina 107. En total, segons les dades de l'Arxiu Militar de l'Estat Rus (RGVA) recollides per Robert Service (pàgines 311-312), eren un total de 380 homes, entre guardes, soldats i personal de serveis.

plantar cara a l'enemic, sinó fins i tot sortir-ne airós, es degué, sobretot, a la disciplina i organització marcada per Trotski, infatigable en el seu objectiu¹⁷⁸.

La Rússia Soviètica va tenir sort que els seus enemics blancs no anessin units, sinó que cadascú lluités pels seus interessos, en uns fronts discontinus i sense coordinació. Així doncs, superades les adversitats que feren que l'espasa de Dàmocles pengés sobre el cap dels bolxevics al llarg de 1918-1919, els exèrcits blancs anaven essent derrotats pel cada cop més imparable Exèrcit Roig. Els generals Anton Denikin, Nikolai Iudénix i Aleksandr Koltxak, principals cabdills enemics, havien quedat pràcticament fora de joc a finals de 1919, i restaven només algunes places fortes a conquerir a Crimea i l'Extrem Orient. Així, el 1920, immersos també en una guerra amb Polònia, quan els soviètics iniciaren una contraofensiva que els portà a la frontera polonesa amb facilitat, Trotski demanà que s'aturessin les hostilitats i es negociés una pau avantatjosa que no enutgés a les potències imperialistes, sobretot Gran Bretanya. Però Lenin i altres capitosts bolxevics creien que la presa de Varsòvia aixecaria en armes el proletariat contra els seus, creant un nou estat obrer que serviria d'exemple a altres països europeus i, sobretot, als alemanys. El resultat fou desastrós¹⁷⁹.

Calia acabar de derrotar els enemics interns i deixar-se d'altres aventures. <<Ya sólo nos queda la Crimea, que el Gobierno francés ha convertido en fortaleza suya. Al frente de las guardias blancas que forman la guarnición de esta fortaleza francesa se halla un general a sueldo, de estirpe germanorusa, el barón Wrangel. La gran familia de camaradas de nuestro tren se dispone a entrar en una nueva campaña. ¡Ojalá sea la última!>>¹⁸⁰. Trotski no s'equivocà gaire: tot i l'esforç de Wrangel, que comptava amb 150.000 homes, aquests hagueren de retrocedir poc a poc, fins que els

---

¹⁷⁸ <<La Guerra Civil plantejà un altre problema de violència i autoritat. La guerra era entre l'Exèrcit Roig que Trotski havia creat pràcticament des de zero – l'antic exèrcit Tsarista havia desaparegut però després de dos anys i mig Trotski comandava cinc milions d'homes – i l'Exèrcit Blanc de la contrarevolució, que era conduït per senyors de la guerra autònoms als Urals i a Ucraïna, i consistia a l'Oest en soldats semi-mercenaris ajudats per la Gran Bretanya i França. Trotski, en una immensa demostració d'energia personal, guanyà>>. Mosley, Nicholas. *The Assassination of Trotsky*. Sphere Books. Londres. 1972. Pàgina 67.

¹⁷⁹ <<A Polònia no es produí cap moviment revolucionari d'obrers i pagesos; el patriotisme nacional fou el més fort. D'altra banda, durant els dies crítics, en el moment en què Tukhatxevski arribà a les portes de Varsòvia, la I^a Armada de cavalleria, comandada per Boudienni i la XIV^a Armada Roja, comandada per Vorotxílov i Stalin, en lloc de sostenir l'ofensiva contra Varsòvia, marxaren cap a Lvov, cosa que permeté a Weygand i Pilsudki llançar una contraofensiva amb un èxit per ells inesperat. Sembla evident que Boudienni, Vorotxílov i Stalin, tenint la presa de Varsòvia per certa, intentaren conquerir Lvov pels seus propis llores>>. Serge, Víctor. *Vie et mort de Léon Trotsky*. Pàgina 115.

¹⁸⁰ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 422.

darrers soldats foren evacuats el novembre de 1920. Les principals campanyes militars havien conclòs. Tot i així, l'Exèrcit Roig encara hagué de combatre uns mesos més a l'Orient, fins que la darrera gran ciutat en mans encara del Govern Provisional, Vladivostok, capitulà l'octubre de 1922. La Guerra Civil finalitzà del tot quan el 17 de juny de 1923 caigué Ayano-Mayski, a la costa del Pacífic, controlada fins aleshores pel general blanc Pepeliaiev.

Trotsky s'havia convertit en un emblema pel partit i el nou règim, un personatge brillant, de masses, a l'alçada de Lenin. <<En el zènit de la seva carrera i, indubtablement, en el punt més alt de la seva vida, Trotsky, informant a l'Executiu Central dels Soviets del triomf bolxevic, fou aclamat com el seu arquitecte, i clamorosament guardonat amb l'Orde de la Bandera Roja>>¹⁸¹. Stalin, qui no era a la cerimònia i tampoc havia tingut un paper tan destacat, li reteren també el mateix honor¹⁸².

Però el llegat de la I Guerra Mundial i de la Guerra Civil era desolador pels bolxevics: havien d'implantar el socialisme en un país destrossat, afamat, sense una classe obrera forta i sense garanties d'un mínim benestar per a la població; una població que no acabava de veure clar ni el nou règim ni el nou sistema, i que sovint donava mostres del seu descontentament. Si inicialment havien fet confiança en els bolxevics, ara, després d'uns anys de guerra i penúries, no les tenien totes. El comunisme havia d'uniformitzar els nivells de vida i abolir les desigualtats econòmiques, però la societat es trobava que el comunisme de guerra que s'aplicava, resultat de la desintegració social i econòmica del país, ho intentava, però tirant cap avall; és a dir, el que féu va ser uniformar i universalitzar la pobresa i la misèria. I un exemple patent d'aquesta situació límit a la que s'havia arribat fou sens dubte l'aixecament de Kronstadt de 1921, reprimint durament per Trotsky¹⁸³.

---

¹⁸¹ Carmichael, Joel. *Trotsky. An appreciation of his life*, pàgina 249.

¹⁸² <<Durant la guerra civil, i certament fins 1925, Trotsky va romandre al front de l'Exèrcit Roig, i fou aclamat com el pare de la victòria. Stalin, malgrat que fou recompensat amb l'ordre més important [la de la Bandera Roja], no era més popular en acabar la guerra tret que no ho era en començar-la>>. Deutscher, Isaac. *Stalin. Una biografia política*. Edició de materials, S. A. Barcelona. 1967. Pàgina 234.

¹⁸³ Kronstadt era segurament la base marina de l'exèrcit més important de Rússia, situada davant de Petrograd. Essent un dels baluards bolxevics de 1917, 4 anys més tard reclamaren canvis davant el que creien inoperància del nou règim, les vagues a Petrograd, i la manca d'una autèntica democràcia als Soviets. Després de l'arrest d'alguns dels seus líders per aquestes demandes, va haver-hi un motí amb el lema "Avall la tirania bolxevic! Llibertat i germanor entre nacions!". Acusats de contrarevolucionaris, foren atacats per divisions de l'Exèrcit Roig. Després d'uns dies de combats, es rendiren. La matança que se succeí aleshores fou una taca a l'expedient de Trotsky, i

Però l'actuació del revolucionari no es cenyí només a aquesta activitat repressiva. Tingué en aquells moments, per exemple, la difícil missió d'estendre, modernitzar i racionalitzar els transports, especialment la xarxa dels ferrocarrils – que aconseguí en part utilitzant la disciplina militar –; o mantenir unes relacions cordials amb els sindicats. Sense oblidar-nos del seu paper en la constitució d'una nova Internacional Comunista¹⁸⁴.

Imatge de Trotski, Lenin i Kàmenev, el 1920, a Moscou, mentre se celebra el Segon Congrés del Partit. Extreta de digitalgallery.nypl.org.

Durant aquests anys, doncs, Trotski es guanyà molts admiradors, però també molts enemics. Entrà en contradicció amb alguns dels seus principis per les circumstàncies de la guerra, però per aconseguir la victòria hagué d'actuar amb mà de ferro i de forma

---

una de les acusacions que li retragueren contínuament al llarg de la seva vida tant els stalinistes com els seus seguidors. Havia estat el botxí de l'orgull i glòria de la Revolució – com els havia qualificat ell mateix el 1917.

¹⁸⁴ La Internacional Comunista, coneguda també com la III Internacional o Komintern (de la seva abreviatura en rus, *Kommunisticheskiï Internatsional*, fou fundada per iniciativa de Lenin el març de 1919 per tal d'agrupar els partits comunistes de tots els països. Trotski hi participà activament, preparant els manifestos dels quatre primers congressos, i col·laborant en l'elaboració dels seus estatuts, o del treball d'algunes comissions.

autoritària¹⁸⁵. <<En la cúspide misma del poder, al igual que el protagonista de una tragedia clásica, dio un traspié>>, n'escrivia Deutscher. <<Sus pasos fueron el resultado casi inevitable de todo lo que había hecho antes, y sólo un paso separaba ahora lo sublime de lo siniestro: aún su negación de los principios era dictada por los principios. Y, sin embargo, al obrar como lo hizo destruyó el terreno que pisaba>>¹⁸⁶. Trotski era alhora un heroi, pels mèrits de guerra, i un tirà, pels recursos que havia hagut de mobilitzar per guanyar-la i la militarització d'una part de la societat. I fou justament aquesta posició contradictòria, juntament amb la seva fe cega en el partit, el que acabà propiciant-ne el seu distanciament – i posteriorment la pugna que mantingué amb Stalin i de la que en resultà perdedor.

Stalin havia nascut amb el nom de Iósif Vissariónovitx Djugaixvili a Gori (Geòrgia), el 1879, el mateix any que Trotski. De naturalesa rebel, havia estat expulsat del seminari per les seves idees revolucionàries, i havia entrat al POSDR de jove. Home de partit, havia apostat per fer costat al Govern Provisional després de la Revolució de Febrer, i era dels contraris, inicialment, a la Revolució d'Octubre. Tanmateix, ocupà càrrecs en els primers òrgans de govern bolxevics, i participà activament en la Guerra Civil.

Isaac Deutscher troba ja inicis de la seva enemistat amb Trotski, de fet, durant la guerra, quan la figura de Trotski era associada sempre a la de Lenin, i en canvi Stalin no era gaire conegut tot i les seves responsabilitats al Comitè Central i com a Comissari de Nacionalitats. Feia el que li semblava, prenia decisions arbitràries i no avisava de les accions que empenia; era massa ambiciós i vanitos. Tant és així, que l'octubre de 1918 Trotski escrigué a Lenin: <<Insisto categóricamente en la necesidad de destituir a Stalin>>¹⁸⁷; i és que aquest havia donat suport als seus companys Klim Vorotxílov i Boudienni, comandants del Xè Exèrcit del front del sud, en un acte d'insubordinació al general Sitin, cap dels exèrcits de la zona, que tenia la total confiança de Trotski. I no era la primera vegada que Stalin el

---

¹⁸⁵ Sovint, l'èxit de Trotski en la consolidació de l'Exèrcit Roig es veu enterbolit per la duresa que aplicà, ordenant en alguns casos execucions i càstigs exemplars. De la mateixa manera, el seu suport a la política de terror aplicada aquells anys per la Txeka de Dzierzhynski, que empresonava i assassinava enemics polítics, sobretot després de l'atemptat que patí Lenin el 1919, el feren ser un personatge si més no qüestionat per cercles del Partit. Lenin, però, tenia clar que Trotski era una figura clau, i escrigué: <<Comarades! Conec la severitat de les ordres de Trotski, però estic tan convençut – i de manera absoluta – de que aquesta ordre particular del camarada Trotski és correcta, necessària i vital pel bé de la causa, que recolzo sense reserves l'ordre donada>>. Recollit a Service, Robert. *Trotski. Una biografia*, pàgina 322.

¹⁸⁶ Deutscher, Isaac. *Trotsky. El Profeta Armado*. Pàgina 445.

¹⁸⁷ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 443.

qüestionava o desobeïa. A més a més, ja l'havia atacat anteriorment quan Trotski donava suport als menxevics.

En el seu primer estadi, la rivalitat Stalin-Trotski hauria estat només personal, per passar després a disputes de tipus ideològic i polític. Però inicialment no passaven d'enveges i gelosies pròpies de la direcció de qualsevol país o govern, que, tanmateix, les circumstàncies posteriors tendiren a exagerar. <<L'estudiós més pedant de la seva carrera no trobarà cap seriosa diferència de principi que creï divisió entre el Comissari de Guerra i el Comissari de les Nacionalitats en aquest moment [...]. Cada un d'ells en el seu camí i en el seu terreny treballava per una causa comuna. Ambdós maldaven amb totes les molt diferents habilitats i energies llurs per tal de salvar la revolució de la desfeta. Era molt humà que, tot i seguir llur vocació revolucionària, no es deslliuressin de les ambicions i passions temporals>>¹⁸⁸. Enveges perquè Trotski era un nouvingut al partit, un home brillant de fora que es guanyà els militants i les grans masses, i que en poc temps es catapultà per damunt de la vella guàrdia. Aquesta circumstància creà també un fort ressentiment entre els 'històrics' del partit, que podríem dir en una terminologia més actual.

Un segon moment d'enfrontament el tingueren després de la invasió de Geòrgia dictada per Stalin¹⁸⁹, amb la sanguinària col·laboració del cap de la Txeca, Felix Dzierzynski, i el representant d'aquesta al Comitè Central, Ordjonikidzé. Lenin ho tingué clar i demanà que s'aturés el 'xovinisme rus' i es prenguessin mesures contra ells tres. Però les seves demandes no foren ateses del tot, davant una política de fets ja consumats.

Amb aquestes, Stalin fou escollit Secretari General del Partit en el XIè Congrés del PCUS, el 1922, a iniciativa de Zinóviev, tot i que sembla ser que amb certa oposició de Lenin. <<El Congreso lo eligió en la creencia de que estaba ante una candidatura presentada por el Comité Central en su conjunto. Por lo demás, nadie daba gran importancia a la elección. Era evidente que, bajo las órdenes de Lenin, el cargo de Secretario general, creado en aquel Congreso, no podía tener más que un carácter técnico sin el menor relieve político>>¹⁹⁰. I és que a aquest càrrec tan novell se li

---

¹⁸⁸ Deutscher, Isaac. *Stalin. Una biografia política*. Pàgina 225.

¹⁸⁹ Fins el febrer de 1921, a Geòrgia hi manava un règim menxevic, amb el qual els bolxevics havien signat un tractat. Tanmateix, en paraules d'Isaac Deutscher, <<casí todo el Cáucaso estaba ya bajo dominio soviético, y la Georgia menchevique era una espina en su costado>> (Trotsky. *El profeta armado*, pàgina 432). Aquesta Geòrgia era un perill per a la consolidació dels bolxevics a la regió, i el Politburó, assessorats per Stalin i Ordjonikidzé, georgians, decidí actuar d'esquenes a Trotski i ocupar el petit estat caucàsic.

¹⁹⁰ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 467.

atribuïen, en un inici, senzillament tasques administratives i anodines. Fou pensat només com un executor de les decisions preses pel Partit i el Comitè Central, però que Stalin sabé aprofitar, ja que ho compaginà amb altres càrrecs que havia anat adquirint: càrrecs que no requerien gran vàlua intel·lectual, però sí organització, treball i paciència, particularitats que no li mancaven. Per exemple, el càrrec de Comissari del Poble per la Inspecció dels Treballadors i els Camperols, el de Membre del Consell Militar Revolucionari, o el de Membre del Comitè Central.

El Xè Congrés del Partit (març de 1921) havia deixat la porta oberta a aquest acaparament de poder del Secretari General. Amb la prohibició del faccionalisme, les opinions podien ser discutides obertament, però no pas pensades i organitzades prèviament, el que reforçava el poder de la elit dirigent. A més a més, els dissidents només podien publicar-ho a la premsa bolxevic, per la qual cosa s'exercia també una mena de censura. Per tant, ja en vida de Lenin, doncs, el règim s'estava convertint en una estructura monolítica, basada en la homogeneïtat del partit, amb un control executiu exercit per la burocràcia. En paraules de l'historiador Joel Carmichael, calia esperar que un cop pres el poder, els bolxevics <<deixessin de ser un grup d'intel·lectuals, agitadors, conspiradors i bohemis, giravoltant en un món de la seva pròpia societat establerta, i fossin, per contra, un cos d'administradors, una burocràcia>>¹⁹¹. La instauració del partit únic suposà no només fer callar les veus dels enemics, sinó també les dels considerats 'amics'. Les diferents corrents dins el bolxevisme anaven quedant cada cop més diluïdes, a la par que creixia una atmosfera de terror i repressió que impossibilitava qualsevol mena de diàleg o discussió interna. Stalin ho sabé aprofitar i ho potencià cada vegada més, castigant qualsevol dissidència utilitzant la GPU, la policia secreta. Les primeres expulsions tingueren lloc ja aquell 1921.

Quan Lenin emmalaltí, doncs, l'aura de Trotski era massa gran. Molts el veïen com el seu successor natural, tant per la col·laboració que havien tingut entre ells, pel seu paper destacat en la Revolució d'Octubre i la creació de l'Exèrcit Roig, la seva influència en les masses, com el seu anàlisi de la realitat i les propostes que feia. I aquesta circumstància espantava a molts dels membres del Comitè Central. <<Antes de 1917, Trotski había sido un enemigo del bolchevismo, y muchos bolcheviques no se lo perdonaron jamás: cuando Lenin cayó en 1922

---

¹⁹¹ Carmichael, Joel. *Trotsky. An appreciation of his life*, pàgina 272.

mortalmente enfermo, el resto del Politburó temió que Trotski se erigiera como su único sucesor>>¹⁹². Segons el propi Trotski, Kàmenev, cunyat seu per més inri, hauria comentat a alguns dels vells bolxevics: <<*Tolerarem, realment, que Trotski s'erigeixi com a cap exclusiu del partit i de l'Estat?*>>¹⁹³.

El propi Lenin, tot i tenir certes suspicàcies, ho tenia clar: Trotski havia de ser l'home que el substituís. Volia atacar directament a Stalin en el XIIè Congrés, l'abril de 1923, però un atac el mantingué postrat pràcticament fins el dia de la seva mort, uns mesos més tard. El volia criticar per la seva ambició personal, la gestió del partit, com duia la qüestió de les nacionalitats, el seu xovinisme rus, les pressions a la seva dona, Krúpskaia... Però no pogué, i això salvà Stalin¹⁹⁴.

En el text que és conegut com el seu testament¹⁹⁵, Lenin escriu clarament que Stalin és massa egoista, que ha concentrat massa poder, i que hauria de ser rellevat del càrrec. Però la seva salut no li permeté fer-se valer, i el text només acabà per sortir a la llum un cop ell traspassà. Sorprenentment, però, el testament fou llegit en el XIIIè Congrés i... fou

---

¹⁹² Service, Robert. *Trotski: una biografia*. Pàgina 29. <<*Era inevitable que Trotski fes molts enemics. No només pel seu execrable passat no-bolxevic, no només, com altres, per haver comès errors seriosos [...]. Molts no podien acceptar la seva forma de treballar, la seva duresa i inflexibilitat, però per sobre de tot, el seu judici independent i el seu intel·lecte superior*>>. Volkogonov, Dmitri. *Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgina 191.

¹⁹³ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 492.

¹⁹⁴ <<*Lenin sabia tractar Stalin: tenia molt bona vista per adonar-se de les seves febleses i tenia molta cura de no ofendre-li innecessàriament la sensibilitat o l'amor propi. La manera d'actuar de Trotski era exactament la contrària. Menyspreava el seu adversari i no concedia cap importància a la seva ambició, i l'ofenia gairebé sempre que l'ocasió se li presentava. Això venia de la seva manera de fer natural, més que d'una intenció deliberada*>>. Deutscher, Isaac. *Stalin. Una biografia política*. Pàgina 229.

¹⁹⁵ Als reculls de les seves obres, apareix amb el títol de “Carta al Congrés”, unes petites recomanacions al Congrés dels Soviets, datades del 24, 25 i 26 de desembre de 1922, amb uns afegits del 4 de gener de 1923. En aquests escrits, dictà Lenin: <<*Em refereixo a l'estabilitat com a garantia contra la escissió en un futur, i tinc el propòsit d'exposar aquí diverses consideracions d'indole purament personal. Jo crec que el que és fonamental en el problema de l'estabilitat des d'aquest punt de vista, són tals membres del CC com Stalin i Trotski. Les relacions entre ells, al meu entendre, tanquen més de la meitat del perill d'aquesta escissió [...] El camarada Stalin, arribat a Secretari General, ha concentrat a les seves mans un poder immens, i no estic segur que sàpiga utilitzar-lo amb la suficient prudència. D'altra banda, el camarada Trotski, segons demostra en la seva lluita contra el CC amb motiu del problema del Comissariat del Poble de Vies de Comunicació, no es distingeix únicament per la seva gran capacitat. Personalment, potser sigui l'home més capaç de l'actual CC, però està massa ensuperbit i massa atret per l'aspecte purament administratiu dels assumptes [...]. Stalin és massa brusc, i aquest defecte, plenament tolerable en el nostre mitjà i en les relacions entre nosaltres, els comunistes, és intolerable en el càrrec de Secretari General. Per això proposo als camarades que pensin la manera de passar a Stalin a un altre càrrec i nomenar per a aquest càrrec a un altre home que es diferenciï d'Stalin en tots els altres aspectes només per un avantatge: que sigui més tolerant, més lleial, més correcte i més atent amb els camarades, menys capritxós, etc*>>. Lenin, Vladimir Ílitx. *Obras escogidas*, vol. 3. Ed. Progreso. Moscou. 1966. Pàgines 763-765.

declarat nul. Kàmenev i Zinóviev – gelosos de Trotski, units a Stalin per succeir ells al difunt Lenin –, feren pinya amb el Secretari General per defensar-lo, i el text fou amagat. Trotski, tot i ser-ne el principal beneficiari, per no semblar vanitós, no s’hi oposà.

Lenin morí el 21 de gener de 1924. Trotski, que feia un temps que patia cert malestar, coincidí que se n’havia anat a descansar a Geòrgia. De Tblisi estant, preguntà quan seria la cerimònia d’enterrament. <<El funeral serà dissabte. No seràs a temps de tornar. El Politburó pensa que degut al teu estat de salut, t’hauries de quedar a Sukhumi. Stalin>>¹⁹⁶. Però el funeral fou diumenge, dia 27. Podia haver-hi arribat, però queda clar que Stalin l’enganyà. Mentre els principals dirigents bolxevics, a la Plaça Roja de Moscou, a 40 graus sota zero duïen el cos del seu cabdill cap al panteó, tothom es preguntava: ‘On és Trotski?’; no entenien que no hagués fet mans i mànigues per assistir-hi, que preferís prosseguir amb la seva convalescència i descans. Una mala jugada que li faria molt de mal.

Tot es començava a tòrcer per a Trotski després d’aquella mort. El ‘trio’, que ell anomenava (Kàmenev, Zinóviev i Stalin), feia un temps que maldava per apartar-lo del poder, i començava a parlar de ‘trotskisme’, és a dir, com si les idees de Trotski fossin ja una variant del marxisme, desviades d’una línia bolxevic o leninista. De la mateixa manera, a través del control d’assemblees i la premsa del partit, es mirava d’eliminar el seu nom de les presidències d’honor, molt esteses, i d’anar-hi intercalant els seus noms, principalment el d’Stalin. <<Aquellos fueron días terribles – cuenta mi mujer en su Diario –; días en que L. D. hubo de luchar duramente contra los vocales del Buró Político. Era él solo, y enfermo, a luchar contra todos. A causa de su enfermedad, las sesiones se celebraban en nuestro domicilio. Sentada en la alcoba de al lado, le oía hablar. Hablaba con todo su ser, y parecía, por la pasión y la “sangre” con que hablaba, como si con cada uno de aquellos discursos diese una parte de sus fuerzas. Luego venían las réplicas frías e inertes de los otros. Ya estaba todo convenido de antemano, ¿para qué excitarse? [...] Así fue la primera etapa de la lucha, hasta que el combate salió a la luz pública...>>¹⁹⁷. Amb la mort del gran líder de la Revolució, doncs, tot el procés s’accelerà, inclús, de manera inconscient, amb l’ajut del propi afectat.

---

¹⁹⁶ Patenaude, Bertrand M. *Stalin’s Nemesis. The Exile and Murder of Leon Trotsky*. Faber and Faber. Londres. 2009. Pàgina 171.

¹⁹⁷ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 502.

I és que el mateix Trotski havia fet i féu a partir d'aquell moment, una sèrie de declaracions i demandes que acabarien per girar-se-li en contra. Per exemple, quan demanà al partit, en el mateix desè Congrés del que hem parlat anteriorment, que es deixés de banda, de moment, la democràcia proletària, i se centressin en una 'Democràcia de Productors'; és a dir, que els treballadors es veiessin privats d'escollir els seus representants en benefici d'una dictadura del Partit, a canvi d'obtenir més participació en els òrgans de reconstrucció econòmica. Tanmateix, <<cuando Trotsky instó al partido bolchevique a "sustituir" a las clases trabajadoras, no pensó, en medio de la precipitación del trabajo y las controversias, en las siguientes fases del proceso, aun cuando él mismo las había pronosticado hacía mucho tiempo con extraña clarividencia. "La organización partidaria sustituiría entonces al partido en su conjunto; entonces el Comité Central sustituiría a la organización; y finalmente un solo dictador sustituirá al Comité Central">>¹⁹⁸. No va fer cas ni tan sols de la seva pròpia intuïció, no essent conscient del tot de quin era el veritable procés que s'estava produint a la Unió Soviètica.

Havia fet tasques importantíssimes per a la creació i consolidació d'un estat soviètic, però havia estat només una eina de la Revolució. No havia arrelat a dins del partit, patia un ostracisme creixent en una cada cop més complicada lluita de bàndols, i ell no n'estava en cap!¹⁹⁹ Ara, era el partit qui havia de prendre les decisions importants: i el partit, després de la mort de Lenin, era sobretot Stalin²⁰⁰. Com deixà escrit Anatoli Lunatxarski, el caràcter de Trotski va fer que fos incapaç d'organitzar no només un partit, sinó tampoc alguna de mena de grup petit. <<Pràcticament no tenia partidaris del tot: l'obstaculitzava l'extrema definició de la seva personalitat [...]. Si impressionava en el Partit era exclusivament per la seva personalitat [...]. Un autoritarisme enorme, i una mena d'incapacitat o mala disposició per ser almenys afalagador i atent amb la

---

¹⁹⁸ Deutscher, Isaac. *Trotsky. El Profeta Armado*. Pàgina 477.

¹⁹⁹ Trotski havia rebutjat, el 1923, nombrosos càrrecs que se li havien ofert (càrrecs importants com el de President del Consell d'Economia o de president adjunt del Sovnarkom), i no havia pres part activament en cap dels bàndols d'opinió que s'anaven formant, sinó que maldava sempre per la seva visió, i oferia oportunitats als seus oponents per desacreditar-lo o ocupar el seu lloc. Inclús, havia desaprofitat l'opció d'atacar Stalin, tal i com li havia demanat Lenin dies abans del seu darrer atac d'apoplexia, per la seva actuació a Geòrgia. Però <<pensó, probablemente, que estaba por debajo de sus atribuciones prestarle una excesiva atención al secretario general: a los ojos de Trotski, Stalin sería siempre una mediocridad política y una nulidad intelectual>>. Service, Robert. *Trotsky. Una biografía*, pàgina 395.

²⁰⁰ Stalin entengué que havia d'erigir-se com a defensor de l'herència de Lenin després de la seva mort, i enfocar la seva lluita dins el partit, doncs, des d'aquesta perspectiva. Trotski, tanmateix, es perdia amb discussions teòriques i semblava que sempre havia de justificar-se o defensar-se, cosa que el desacreditava.

gent, una absència d'aquesta simpatia que sempre embolcallà Lenin, condemnà Trotski a una certa solitud>>²⁰¹.

Es desencadenà una campanya de la premsa oficialista contra Trotski, menystenint el seu paper a la Revolució, i enfrontant-lo amb Lenin. L'hagiografia del partit començava a fer-lo veure com un menxevic, només convertit al bolxevisme a partir de 1917 i, per tant, no com un revolucionari 'autèntic'²⁰². Tot això afectà òbviament a Trotski, qui patia cada cop més febres i malestar d'origen desconegut, que amb prou feines el deixaven actuar en els seus càrrecs com a Comissari de Guerra i d'Instrucció Pública. <<A una señal que dio la Pravda, en todos los rincones y en los extremos más remotos del país, desde todas las tribunas, en las planas y columnas de todos los periódicos, en todos los escondrijos y lugarejos, se desató una campaña rabiosa contra el "trotskismo". A su modo, aquello era un espectáculo mayestático. La calumnia tomaba las proporciones de una erupción volcánica. La masa del partido sintióse conmovida ante el ataque. Yo estaba postrado en cama, presa de la fiebre, y guardaba silencio. La prensa y los oradores en los mítines no se ocupaban más que de hacer revelaciones acerca del "trotskismo". Nadie comprendía lo que significaba todo aquello. Día tras día, se le servían al público nuevos episodios desgajados a viva fuerza del pasado, citas polémicas y artículos de Lenin, que fueran escritos veinte años antes; y estas noticias se le servían retorcidas, falseadas, desfiguradas, y todas – que era lo más importante – como si se refiriesen a hechos ocurridos el día antes>>²⁰³.

---

²⁰¹ Carmichael, Joel. *Trotsky. An appreciation of his life*, pàgina 296. Max Eastman seria encara més explícit: <<Podia comandar ments; podia comandar exèrcits; podia influenciar les masses des de la segura distància d'una plataforma. En temps de tempesta revolucionària, quan tots els homes es van aixecar per majors esperances i onejants desesesperances en el reialme de les idees, i les seves motivacions es convertiren en quelcom impersonal a gran escala, Trotski, amb la seva presència, voluntat audaç, i lògica blanca irònica, era tot el que un gran personatge històric podia ser. Era el major concepte d'heroi. Però en temps de calma no podia mantenir al seu costat dos homes forts com a amics i retenir-los>>. Eastman, Max. *Heroes I Have Known: Twelve Who Lived Great Lives*. Simon and Schuster. Nova York. 1942. Pàgines 258-259.

²⁰² Lev Kàmenev, per exemple, en digué: <<Algun leninista digne d'aquest nom admetrà que aquesta lluita sistemàtica contra Trotski des de fa anys podria haver tingut raons individuals. Aquesta és la tendència del trotskisme hostil al bolxevisme, servil al menxevisme que Lenin combaté>>. Extret de Broué, Pierre. *Trotsky*. Pàgina 449.

²⁰³ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 516. Pierre Broué, al seu llibre biogràfic de Trotski, pàgina 455, recull també el testimoni de Boris Souvarine (periodista i activista comunista, d'origen jueu ucraïnès, afincat a París), que escrigué a finals de 1924: <<El país està inundat literalment de "literatura" antitrotskista. Els mateixos texts són impresos i reimpressos a tot tipus de diaris [...]. Totes les firmes d'edició rivalitzen en servilisme. Es llançarà una sèrie de volums i opuscles especialment consagrats a l'antitrotskisme: una dotzena són ja en curs d'impressió. I hi ha una emulació general a casa de tots els 'aduladors' i els 'arribistes'; cada dia hi ha una nova ignominia>>.

Molts bolxevics i revolucionaris, aposentats en el poder i amb ganes d'aprofitar-se de la nova situació, només actuaven com a buròcrates, i miraven de gaudir de la vida i dels privilegis que els oferia el nou sistema que estaven construint. Així, la teoria de la Revolució Permanent de Trotski, que hem comentat anteriorment, i segons la qual calia estendre el comunisme arreu del món, i actuar constantment com a revolucionaris, és a dir, no creure en un sistema tancat, sinó que fos constantment en evolució per evitar justament un acomodament i una perversió del mateix, començà a desvetllar sentiments d'animadversió entre totes les capes dels vells revolucionaris, però especialment entre els seus dirigents. I era Stalin qui començava a moure els fils de tota aquesta conxorxa. S'anaven formant cercles d'amistat moguts per interessos, favors a canvi d'altres favors o d'una lleialtat. Els càrrecs no s'oferien segons la vàlua de cadascú, sinó pels 'mèrits' aconseguits. D'aquesta manera, s'anà reformant no només la cúpula del Partit Bolxevic, sinó també els seus quadres mitjans i menors, els òrgans de decisió econòmica del país, les files de la Komintern. <<La época de los epígonos queda separada de la época de Lenin, aparte del inmenso abismo espiritual, por una subversión completa en la organización. Stalin es el instrumento principal de este proceso de subversión. No se puede negar que tiene sentido práctico, perseverancia y tenacidad para conseguir lo que se propone. Pero su mentalidad política no puede ser más limitada, ni más bajo y primitivo su nivel teórico>>²⁰⁴.

El gener de 1925 fou rellevat del càrrec de Comissari de Guerra. El Comitè Central declarà, en absència de Trotski, que era impossible que continués treballant en el Consell Militar Revolucionari. Tot i així, no prosperà la proposta de Zinóviev i Kàmenev d'expulsar-lo també del Comitè Central i del Politburó. Semblava que fent aquest pas, la lluita quedava solventada. Almenys, per cert temps. Trotski no volgué utilitzar l'exèrcit, que encara li era lleial, a favor seu, per no caure en contradicció amb el Partit: aquest sempre tenia la raó com a representant darrer i legítim de la classe obrera²⁰⁵. Aleshores, es lliurà a tasques menors que li assignà Stalin, i es mantingué al marge de qualsevol actuació pública.

---

²⁰⁴ Trotski, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 508.

²⁰⁵ Trotski havia dit al Congrés del Partit de maig de 1924: <<El partit en darrera anàlisi té sempre la raó, perquè el partit és l'únic instrument històric donat al proletariat per a la solució dels seus problemes fonamentals. Ja he dit que davant el propi partit res no podia ésser més fàcil que reconèixer una equivocació, res no podia ésser més fàcil de dir: totes les meves crítiques, totes les meves declaracions, els meus advertiments, les meves protestes: tot era una simple equivocació. Jo, però, camarades, no puc dir-ho perquè no ho penso. Sé que hom no ha de tenir raó en contra el partit. Hom només pot tenir raó amb el partit, o a través del partit...>>. Sarcàsticament, fou Stalin qui rebutjà la declaració dient que el Partit no tenia cap pretensió d'infal·libilitat. Extret de Deutscher, Isaac. *Stalin. Una biografia política*, pàg. 301-302

Aquell abril, el XIVè Congrés del Partit rebutjà definitivament la tesi de la Revolució Permanent i adoptà la idea del ‘socialisme en un sol país’²⁰⁶. Alhora, Stalin iniciava un nou moviment: amb Bukharin, Ríkov i Tómski com a nous aliats, relegà a Kàmenev i Zinóviev a un segon pla, ja que aquests començaven a denunciar l’autoritat que anava acumulant.

Certament, el maig de 1925 li foren oferts a Trotski càrrecs menors: cap de la Cambra Electro-Tècnica, de la Cambra Científico-Tècnica d’Indústria, i del Comitè de Sancions, tasques per tenir-lo aïllat i entretingut, que tanmateix desenvolupà amb abnegació i dedicació. El vell revolucionari s’ho prenia tot amb passivitat: passivitat davant les acusacions en contra seva; passivitat davant el seu arraconament; passivitat quan se’l menystenien²⁰⁷. Ell, que havia dirigit una Revolució i una guerra, ara renunciava a la lluita. <<Muchas veces me han preguntado, y aún es hoy el día en que hay quien me pregunta: “¿Pero cómo dejó usted que se le fuese de las manos el Poder?” Y generalmente parece como si detrás de esta pregunta se dibujase la representación simplista de un objeto material que se le resbala a uno de las manos; como si el perder el Poder fuese algo así como perder el reloj o un carnet de notas>>²⁰⁸. Tot plegat era un procés gradual i força complicat, a voltes imperceptible ni pels propis afectats.

Els bolxevics havien identificat la voluntat i les idees de la classe obrera amb les seves; es consideraven els intèrprets de les seves aspiracions i necessitats. I havent fet aquest procés de justificació i d’usurpació, era més fàcil la instrumentalització no només del propi partit, sinó de la societat sencera. La Vella Guàrdia comunista actuava amb convicció, autoritat i abnegació, però també sovint amb arrogància. <<Se identificaban con el destino histórico de la revolución, pero también identificaban ese destino con ellos mismos. En su intensa devoción al socialismo, llegaron a considerar la lucha por alcanzarlo como un asunto de su exclusiva pertenencia y casi

---

²⁰⁶ En comptes de resignar-se i no actuar, Trotski podria haver parat els peus a Stalin. Com bé exposà Max Eastman, que havia col·laborat amb ell a la Unió Soviètica i més tard a Turquia, <<Trotski podria haver anat a les fàbriques i casernes amb xerrades directes i aixecar tots i cadascun dels lluitadors revolucionaris de Moscou i Leningrad contra la camarilla d’Stalin. Però això hagués volgut dir guerra [...]. Trotski era un teòric, i no hi havia lloc a les seves teories per cap guerra que no fos entre els treballadors i la burgesia>>. Eastman, Max. *Heroes I Have Known*, pàgina 255.

²⁰⁷ Stalin havia començat a treballar colze a colze amb Bukharin per desautoritzar Trotski en aquest punt. Tal i com indica Service a la seva biografia, pàgina 425, <<Stalin había empezado a hablar de la posibilidad de “construir el socialismo en un solo país”, cuando Trotski sostenía que no cabía concebir ningún objetivo último hasta que las revoluciones comunistas hubieran tenido lugar en otros países. Lenin había coincidido con él en este tema, pero Stalin distorsionaba los textos de Lenin de manera que pudiera reclamar la autenticidad marxista-leninista para sus propias políticas. Bujarin, por otro lado, afirmaba que la teoría de Trotski sobre la “revolución permanente” y la pretendida desconfianza hacia los campesinos que contenía – era antileninista>>.

²⁰⁸ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 504.

como una cuestión personal; y se inclinaban a justificar su conducta y aun sus ambiciones en los términos teóricos del socialismo>>²⁰⁹.

Lev Kàmenev i Grigori Zinóviev veien ara les orelles al llop, i volgueren acostar-se a Trotski i als seus seguidors, amb el que es coneixia com “l’Oposició”²¹⁰. Però Liev Davidovitch no els féu cas: les seves relacions havien quedat força enverinades, i potser no era conscient encara del que podia caure-li a sobre si no feia front comú contra Stalin. Els veia com uns oportunistes, poc decidits; i segurament estava travessant una etapa de desencís per tot el que se succeïa. Però es trobaven sovint, per intentar convèncer a Trotski que calia fer-ho: <<Hi hagué trobades constants al Kremlin, a vegades al pis de Trotski, a vegades al de Kàmenev, al de Zinóviev o al de Radek. Zinóviev i Kàmenev s’excusaren de les circumstàncies de la seva col·laboració amb Stalin, com de desconfiats havien hagut de ser, el perquè de la seva cultura primitiva, la seva escassa comprensió de les idees, com el seu diferent rerefons intel·lectual havia pesat tan durament sobre ells>>²¹¹. La Oposició, però, no obtingué gaire ressò d’aquestes trobades, i encara menys resultats. És més: això encara els aïllà més dins el Partit, que tenia la unitat com una mena de dogma indestructible. Els estires i arronses amb la direcció només feia que anessin quedant reduïts a espais d’expressió cada cop més petits. I és que segons el mateix Trotski, <<el aparato burocràtic stalinista seguía pegado a mis talones>>²¹².

Aquell juliol de 1926 l’Oposició signà una mena de declaració on es postulaven a favor d’imposar els seus criteris als diferents quadres del Partit, cosa que provocà una irada reacció d’Stalin, qui els amenaçà davant el Comitè Central de considerar-los culpables de crims contra els estatuts del partit, i de dissoldre ‘el partit que havien format dins el partit’. Així, poc temps després, justament en una reunió del Comitè Central el 23 d’octubre, Trotski acabà pronunciant una de les seves frases més cèlebres incriminatòries a Stalin i tota la seva gestió: <<El Secretari General s’està postulant com a enterrador de la Revolució!>>.

---

²⁰⁹ Deutscher, Isaac. *Trotsky. El profeta desterrado*. Ediciones ERA. Mèxic. 1968. Pàg. 33-34.

²¹⁰ Trotski havia iniciat el que es coneixia com Oposició d’Esquerres l’octubre de 1923 amb una carta dirigida al Comitè Central del Partit, signada per 46 persones, on es demanava menys burocratització de l’estat i el propi PCUS, i una economia planificada. Amb Kàmenev, Zinóviev i els seus seguidors, es passà a conèixer com la “Oposició Unida”.

²¹¹ Carmichael, Joel. *Trotsky. An appreciation of his life*, pàgina 337.

²¹² Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 523.

Empípat, Stalin sortí de la sala sense dir res²¹³; tanmateix, en una ràpida resolució, l'endemà Trotski fou expulsat del Politburó, i Zinóviev destituït com a cap de la Komintern. Era la darrera reunió a la qual assistí.

Última imatge coneguda on Stalin i Trotski apareixen plegats. És una fotografia de juliol de 1926, durant l'enterrament de Dzerzinski. D'esquerra a dreta hi tenim Rikov, Tukhatxevski, Kalinin, Trotski, Kàmenev, Stalin i més a la dreta, Bukharin. Extreta de Volkogonov, Dmitri. *Trotsky: The Eternal Revolutionary*, pàgines 316 i 317.

L'Oposició lluità contra els stalinistes fins el novembre de 1927. Trotski feia tots els possibles per a 'despertar' el partit. Es reunia amb partidaris seus a Moscou, Leningrad i altres llocs. Escrivia i atacava durament la política que duia a terme el Politburó. <<*Sin embargo, esta gran contienda tuvo lugar en un terrible vacío. En cada uno de los bandos sólo participaron pequeños grupos. La nación permaneció muda*>>²¹⁴. La majoria dels elements del Partit no hi participaven, no es posicionaven: eren només persones obedients, fàcils de modelar i influir, que es movien segons els vents que corrien. Mentrestant, Trotski hagué de

---

²¹³ <<*El Secretari General s'aixecà, dominant-se a si mateix i se n'anà directe de la sala fent tancar la porta. Vam comprendre tots que la ruptura era irreparable*>>. Explicat per Víctor Serge a *Vie et mort de Léon Trotsky*, volum I, pàgina 173.

²¹⁴ Deutscher, Isaac. *Trotsky. El profeta desterrado*, pàgina 254.

comparèixer davant una Comissió Central de Control, on es demanava la seva expulsió del partit²¹⁵.

Aquesta no es féu esperar gaire temps més: dos fets donaren via lliure a Stalin i al citat Comitè per aconseguir-ho. En primer lloc, l'assalt de la GPU a una impremta de l'Oposició. El setembre de 1927, la premsa comunista d'arreu del món publicà que havia estat descoberta a Moscou una impremta clandestina que fomentava la contrarevolució, encapçalada per un ex oficial de l'exèrcit blanc, i amb la col·laboració de trotskistes i zinovievistes. Trotski i Zinóviev, decidits, interrogaren el cap de la GPU, Viatxeslav Menzhinski, qui acabà reconeixent la falsedat de la intervenció. Però el mal ja havia estat fet, i Trotski llançà dures crítiques al partit que no agradaren gens a Stalin.

El segon fet fou la ocasió procliu que Stalin estava cercant. Coincidint amb el desè aniversari de la Revolució, el set de novembre es feren una sèrie d'actes commemoratius, i l'Oposició no volia perdre l'oportunitat de mostrar-se en públic. Així doncs, Trotski i Kàmenev a Moscou, i Zinóviev a Leningrad, convocaren manifestacions pacífiques amb eslògans contra la uniformització del partit, la burocràcia i l'oportunisme estatal. Reprimides durament per la policia amb cops, càrregues i insults, una setmana més tard es convocà una reunió extraordinària del Congrés del Partit, que dictaminà l'expulsió de Trotski. I poques setmanes després, s'autoritza a les forces d'ordre perquè fos deportat a Alma Ata, actualment Kazakhstan, a 4.000 quilòmetres de Moscou i a la vora de la Xina. Centenars d'opositoristes foren expulsats del partit, i aquest procés es cobrà la primera víctima: Adolf Joffe, qui havia negociat amb Trotski a Brest-Litovsk, es suïcidà d'un tret.

El 16 de gener de 1928 era la data marcada perquè la GPU el transportés a ell, la Natàlia i el seu fill Liova a Alma Ata (l'altre fill, Serguei, es quedà a Moscou²¹⁶); però hagué de ser endarrerit perquè alguns joves i obrers, assabentats, muntaren una manifestació a

---

²¹⁵ Els debats Trotski-Stalin de 1927 feren que el segon furgués entre els detalls de la vida del primer, per intentar treure a la llum aquelles dades que, degudament utilitzades, poguessin ser emprades per atacar-lo. Stalin havia de desacreditar les relacions de Trotski amb Lenin i el seu paper durant la Revolució, alhora que reforçar les seves credencials de lideratge.

²¹⁶ Serguei era molt diferent al seu germà: rebel·lant-se contra el pare, no havia volgut ingressar a la Komsomol – les Joventuts Comunistes –, havia rebutjat interessar-se pel Partit, i encara menys s'havia immiscit en assumptes de l'Oposició. Estava més interessat en el joc, l'esport i les arts, i més tard per la ciència i les matemàtiques.

l'estació. Tanmateix, actuant a traïció, la GPU se'ls endugué a la força l'endemà; i aquesta vegada sí que empengueren el llarg viatge.

<<A las pocas semanas de llegar a Alma-Ata, L. D. Había reanudado todos sus trabajos científicos y políticos. Poco tiempo después, Liova descubrió también una mecanógrafa. La GPU la dejó trabajar con nosotros>>²¹⁷. Malgrat patir febres pel paludisme, a Alma Ata Trotski se sentí atret per les muntanyes, els rius, els animals, i ho aprofità per, en certa manera, descansar, després de tants anys de feina i tensions. Aviat els Bronstein llogaren uns terrenys on hi feien fruita; anaven a caçar o pescar; gaudien de la natura; i s'interessaven per la vida en aquells paratges tan distants de Moscou. Sobretot, però, Trotski tenia una activitat frenètica escrivint cartes a les seves amistats, copiant pamflets, reenviant missives a uns i altres²¹⁸. La màquina d'escriure treia fum. I això no agradava a tothom.

Trotski, Natàlia Sedova, i Liova, amb el seu gos Maia, en una fotografia del seu exili a Alma Ata.
Extreta de quotationsbook.com

---

²¹⁷ Trotsky, León. *Mi vida (Autobiografía)*, pàgina 551.

²¹⁸ Es calcula que, només d'abril a octubre de 1928, hauria rebut més de 1000 cartes i 700 telegrams, dels quals a més a més n'hauria respost més de 800 i 550, respectivament. Ho recull, entre altres, Pierre Broué a *Trotsky*, pàgina 550.

Ben aviat, però, els arribà una mala notícia: Nina, una de les filles de Trotski amb Alexandra Sokolovskaia, havia mort a Moscou el 9 de juny. El seu marit, Man Samóilovix, feia un temps que havia estat empresonat; ella treballava per l'Oposició, però tingué la desgràcia a més a més d'agafar tisis, fruit de les penúries que passava i la malnutrició, i morí al cap de poques setmanes. Havia de ser la primera de les víctimes de l'estalinisme en la família del revolucionari: pràcticament cap dels seus membres se salvà de la seva fúria.

La tardor d'aquell any, 1928, li tallaren les comunicacions (correu, telèfon), i un oficial de la GPU li demanà que deixés d'oposar-se a la direcció del Partit i la Internacional Comunista: o sigui, que no tingués més activitat política. Com que no ho acceptà, fou llavors que des de les altes esferes maquinaren com poder-lo fer callar, o la manera de treure-se'l de sobre: assassinar-lo encara els hagués dut molts mals de cap – malgrat tot, Trotski continuava essent un personatge popular i reconegut dins la Unió Soviètica; la seva mort hauria provocat un escàndol de grans repercussions al país. De manera que s'iniciaren els tràmits per a una altra sortida: l'exili. Així, el 18 de gener de 1929, Stalin, temorós que algunes de les discussions internes afavorissin al seu rival, proposà al Politburó que fos expulsat de la URSS; només Bukharin s'hi oposà²¹⁹. De manera que dos dies després arribà l'ordre de portar-lo a Istanbul²²⁰. Després d'un llarg viatge en camió i tren, arribaren a Odessa, on el vaixell Ílitx els esperava per embarcar-los cap al seu nou destí. Trotski deixava de trepitjar, en aquells moments, terra soviètica. Ja no hi tornaria mai més. Les peticions d'asil a Alemanya i Gran Bretanya no havien estat acceptades, tenint la hostilitat inclús d'alguns sectors de l'esquerra d'aquells països.

Stalin confiava que, a Turquia, Trotski quedaria reduït a la inactivitat. Lluny d'això, però, continuà amb la única arma que li quedava: la seva ploma. <<No se sentia inclinat a prendre's a la lleugera la influència que Trotski començava a exercir inesperadament des de

---

²¹⁹ Segons Volkogonov, Stalin féu una sèrie de dures declaracions davant el Politburó: <<"El degenerat fou expulsat del Comitè Central i del Partit, però no ha après la lliçó. Què, ens asseurem i l'esperarem que comenci a organitzar el terror o una rebel·lió?" La resta es mantingueren un silenci. Stalin anuncià la seva decisió: "Proposo que el deportem". Seguidament, després d'una pausa, digué: "Si canvia la seva mentalitat, la tornada no li serà tancada">>. Volkogonov, Dmitri. *Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgina 314.

²²⁰ <<Después de deliberar acerca de la situación del ciudadano León Davidovich Trotsky, incurso en el artículo 58/10 de la Ley penal, por acusarse de sostener campañas contrarrevolucionarias consistentes en al organización de un partido clandestino hostil a los Soviets, cuya actuación se redujo durante este tiempo a provocar un alzamiento antisoviético y a preparar un movimiento armado contra el poder de los Soviets, Decretamos que el ciudadano León Davidovich Trotsky sea expulsado del territorio de la Unión de los Soviets>>. Comunicació rebuda per Trotski, segons la qual se l'expulsava del país, extreta del llibre d'actes de la GPU del 18 de gener de 1929, i que ell mateix recull a la seva Autobiografia, pàgina 566.

l'estranger>>²²¹, afirma Deutscher. Res es movia si Stalin no ho dictaminava, era una gran maquinària burocràtica on els funcionaris feien només d'engranatges, sense iniciativa ni responsabilitat: Stalin ho decidia tot. Però Trotski s'entestava en desafiar-lo, en no voler cedir al seu poder, i això cada vegada l'irritava més. Era una veu dissonant, contrària, que li creava malestar.

Mentrestant, però, alguna cosa estava canviant en la política d'Stalin. A les manifestacions de l'onzè aniversari de la Revolució, unes estranyes consignes eren fomentades des dels organismes oficials, ressonant per tot el país i arribant a tots els racons: “Ataquem al kulak!”, “Lluitem contra els nous rics de la NEP”, “Accelerem la Industrialització!”, l'any anterior els oposicionistes havien estat acusats de contrarevolucionaris per cridar eslògans semblants. Ara, el Partit, Stalin, s'apropiava d'unes idees que Trotski feia anys que intentava inculcar a la massa soviètica. El nou programa que proposava el Secretari General era una còpia del de Trotski, sobretot referent a una ràpida industrialització o a les col·lectivitzacions, que hauria anat eliminant gradualment la NEP. Tanmateix, la forma en què fou aplicada – cruel i brutal per a obrers i sobretot pels camperols –, suposà enormes costos humans i econòmics, així com la utilització de la GPU i del terror per aconseguir aquesta finalitat.

El 12 de febrer els Bronstein arribaren a l'antiga Constantinoble. Tot i que només trepitjar terra Trotski féu arribar una nota al dictador Mustafà Kemal Atatürk (en aquells moments conegut com Kemal Pasha) que estava allà forçadament, aquest li respongué que podia estar-se a Turquia tot el temps que li fes falta²²². Visqueren primerament al consolat soviètic; però a causa d'una polèmica amb diaris estrangers²²³, li donaren 1500 dòlars i l'expulsaren. A partir d'aquell moment, la URSS es desentenia del tot de qui havia estat un dels seus fundadors.

---

²²¹ Deutscher, Isaac. *Stalin. Una biografia política*, pàg. 375.

²²² Segons el secretari de Trotski, Jean Van Heijenoort, aquest li estava agraït per l'enviament d'armes que la URSS havia fet a Turquia durant la guerra que tingueren amb Grècia.

²²³ A través de dos amics francesos, Alfred i Marguerite Rosmer, que havia conegut a Zimmerwald el 1915 – i que més endavant trobarem també en el relat –, Trotski exposà les dissidències internes del PCUS al New York Times o al Daily Express britànic. Aleshores es quan es féu oficial el desterrament (fins aleshores constava que Trotski i la seva dona i fill eren a Turquia en viatge oficial) i abandonaren el consolat. Alfred Rosmer, representant del Partit Comunista Francès a la Internacional Comunista, n'havia estat expulsat per la seva amistat amb Trotski.

Calia buscar un lloc segur; no només per protegir-se de la GPU, sinó també dels russos blancs refugiats a Istanbul, que podien atemptar contra la seva vida. La solució que els semblà més pràctica i resguardada fou llogar una caseta en una de les illes del Mar de Màrmara, les conegudes com illes de Prinkipo o Büyük Ada (les illes dels Prínceps, perquè sembla ser que allà hi eren reclosos els membres de la família reial otomana que feien certa nosa; Büyük Ada perquè era la ‘illa gran’). Era una casa molt modesta, en una petita illa de població grega, de pescadors. Per garantir la seva seguretat, uns policies li foren assignats a Trotski. Era l’abril de 1929.

Mentrestant, entre 1929 i 1930 sorgiren grups de l’Oposició a diferents parts del món (EUA, Anglaterra, França, Espanya, Indonèsia, la Xina, Mèxic...). Diguéssim que tots aquells grups crítics amb Stalin, i a mesura que altres fraccions com els zinovievistes i els buxharinistes quedaven desarticulades o desapareixien fruit de la persecució, acabaven abraçant el trotskisme. I Trotski s’esforçava per intentar mantenir uns lligams i una certa unió amb aquests grups, amb l’esperança de convertir-se en una veritable oposició. Calia defensar la URSS com a primer Estat dels treballadors del món – era un deure de tot comunista; però no en la manera en què la Revolució havia derivat. Era, per tant, contrari a la deriva ‘nacional socialista’ del marxisme, que havia sucumbit a les conveniències del nacionalisme rus que fomentava Stalin. Així, aquests grups havien de formar una amalgama internacionalista més fidel als principis originaris del marxisme. Calia potenciar la Komintern: una Komintern que el 1923 Trotski ja havia criticat per desviacionista. <<Sin embargo, incluso luego de haber sido expulsado de Rusia por Stalin en 1929, Trotsky siempre consideró que su objetivo era reconducir a la Internacional Comunista al camino de la ‘Revolución’, y no crear una organización rival. Aunque formalmente excluidos de las filas de la organización oficial, los trotskistas se consideraban parte de una oposición que por el momento estaba afuera, pero que un día recuperaría su lugar en las filas de la Internacional Comunista>>²²⁴. Tanmateix, el resultat fou descoratjador i l’Oposició es desféu ràpidament²²⁵. Inclús partidaris de la talla de Ràdek o Preobrajenski²²⁶,

---

²²⁴ Van Heijenoort, Jean. *Con Trotsky, de Prinkipo a Coyoacán*, pàgina 14. Trotski, anys més tard, canvià d’opinió i fomentà la creació d’una IV Internacional.

²²⁵ <<Los grupos trotskistas no carecían de hombres dotados de inteligencia, integridad y entusiasmo. Pero fueron incapaces de romper el ostracismo que el stalinismo les imponía>>. Deutscher, Isaac. *Trotsky. El profeta desterrado*, pàgina 65.

²²⁶ Karl Ràdek era un revolucionari ucraïnès, participant en les revoltes de Varsòvia de 1905 i d’Alemanya entre 1918 i 1920. Membre del POSDR des de 1898, el 1917 ingressà a la fracció bolxevic, desenvolupant tasques en el si de la Internacional Comunista. Expulsat del partit el 1927,

que mantenien l'oposició interna a la URSS, a finals d'any cedirien a la voluntat d'Stalin i trencarien amb ells. S'afegien a altres que ja havien claudicat, com Kàmenev, Zinóviev, Tomski, Rikov, Antonov-Ovseenko... tots obeïen i acataven les directrius oficials del Partit. I ja hem recordat abans que el Partit era Stalin.

No hi estava malament del tot, a Prinkipo. Havia fet certa amistat amb els guardes, que inclús els ajudaven en tasques quotidianes; sortia a pescar amb alguns dels pescadors de l'illa; rebia visites de partidaris seus d'arreu del món; escrivia, llegia, pensava. Li arribaren els primers encàrrecs d'editors europeus i americans, que li demanaven les seves memòries, biografies de Lenin i Stalin, reports sobre la situació a la Unió Soviètica. I en part, l'havia ajudat molt que el seu arxiu s'hagués conservat intacte, malgrat les situacions viscudes.

Trotski, en un moment de treball durant la seva estada a Turquia. Extret de Service, Robert. Trotski. Una biografia, entre les pàgines 416 i 417.

Escrivia sobre història o teoria política, pamflets sobre temes d'actualitat, tenia abundant correspondència. Començava a treballar a les 8 del matí i s'hi estava fins la una

---

a finals de 1929 es 'reconcilià' amb Stalin i fou admès altra vegada. Condemnat en les Purgues de 1937, morí en estranyes circumstàncies en una presó el 1939. Per la seva banda, Ievgueni Alekséievitx Preobrajenski havia estat el responsable del partit als Urals, i era col·laborador de Bukharin en les seves obres. Fou un dels màxims crítics a la idea de socialisme en un sol país, i ferm defensor de la industrialització pesant i les col·lectivitzacions. Expulsat el 1927, a finals de 1929 fou també readmès. El 1936 fou empresonat i executat l'any següent.

del migdia. Dinava, i després descansava llegint alguna novel·la, fent la migdiada, o prenent el te. De quatre a set s'hi tornava a posar, fent una pausa, i encara continuava fins les nou o quarts de deu del vespre. Les jornades eren destinades gairebé exclusivament, doncs, a l'estudi. Max Eastman²²⁷ li féu d'agent literari mentre era a Turquia i li costà força perquè Trotski preferia atendre les seves tasques com a revolucionari abans que complir els contractes que havia signat amb els editors que li cercava.

Foren uns mesos de canvis. No mancaren mai les visites al reconegut revolucionari, però sens dubte el que trastornà la seva estada a Prinkipo foren els vaivens dels seus fills. Liova, que l'havia seguit a Alma Ata, el 1931 decidí anar-se'n a viure a Berlín²²⁸, empès potser per diferències amb el seu pare, des d'on intentaria organitzar l'Oposició a Europa, i milloraria la seva formació. Trotski es quedava, doncs, sense el seu fill, però també sense la seva mà dreta. I poc abans de la marxa d'aquest, arribà, el 8 de gener de 1931, la segona filla que tingué amb Sokolovskaia, Zinaida, que venia acompanyada del seu fill Vsiévolod Platonovix, anomenat per tots Sieva. La seva altra filla, Alexandra, la deixà amb sa mare.

Zinaida estava greument malalta de tuberculosi, i en la seva agonia havia estat autoritzada a marxar a l'estranger. Divorciada del seu primer marit, Zakhor Borísovix Moglich – que acabaria sent afusellat el 1937 –, s'havia casat en segones núpcies amb Plató Ivanovix Volkov, empresonat a un camp de concentració o *gulag* soviètic, on acabaria morint-hi el 1936. Amb una salut mental força deteriorada i bastants problemes personals, Zinaida, que estimava molt a son pare, no rebé el suport que ella esperava d'aquest, més concentrat en la seva tasca que en la família. Volia treballar-hi colze a colze, amb una feina similar a la que realitzava en Liova²²⁹, però la seva pròpia situació no li permetia.

---

²²⁷ Max Eastman, als escrits del qual ja n'hem fet alguna referència, fou un filòsof, poeta, crític literari, periodista i escriptor americà. Marxista convençut, viatjà a la URSS, on s'hi estigué per un període de dos anys, per aprendre rus i conèixer de primera mà l'experiència soviètica. Col·laborador de Trotski i traductor dels seus llibres, amb la Gran Depressió es desencantà del socialisme i acabà prenent part en el moviment conservador dels Estats Units.

²²⁸ La vida a Berlín no seria pas fàcil per a Liova, qui tindria moltes dificultats per aconseguir finançament per a les publicacions. Rebutjat primerament pel govern francès, anà a Alemanya amb un visat d'estudiant. A més a més, el 1932 es divorcià de la seva dona, Anna, que s'havia quedat a la Unió Soviètica amb el seu fill Lev, a qui pràcticament ja no veuria més i que acabà desapareixent. Tanmateix, havia iniciat una relació amb Jeanne Molinier, esposa d'un dels líders trotskistes francesos, Raymond Molinier.

²²⁹ Membre de les Joventuts Comunistes de Leningrad des de 1917, n'escrivia el diari local que editaven i més tard fou professora d'una de les escoles del Partit Comunista. Castigada pel règim

Hospitalitzada i medicada, el seu caràcter cada vegada empitjorava, patint inclús crisis de violència i agressivitat. Estava gelosa de la Natàlia i d'en Liova; es veia com una filla no desitjada per son pare, la reacció del qual <<era lluny de la que hauria de ser per curar-la. Entenia la malaltia mental de la seva filla com una agressió, tracta la malaltia en termes morals. Com que no ho entén, s'indigna, s'irrita, en fa un sermó, exigeix més educació, es deixa endur per les discussions [...] i agreuja involuntàriament, pel seu comportament, els dolorosos problemes de la jove>>²³⁰. Així, Trotski i la Natàlia aviat es quedaren sols: segons Jean Van Heijenoort, el 12 de febrer d'aquell 1931 marxava en Liova cap a Berlín; i la Zinaida s'hi està només fins el 22 d'octubre, quan decidí abandonar Turquia i dirigir-se també a la capital alemanya, farta de la situació. Quan el 20 de febrer de 1932 el govern soviètic decretà la pèrdua de la nacionalitat a Trotski i tots els seus familiars que fossin a l'estranger²³¹, sens dubte a qui afectà més fou a ella. Tractada sense èxit, feia poc que li havien diagnosticat també esquizofrènia; i sense voler ser ajudada pel seu germanastre²³², quan el govern de Von Schleicher començà a fer gestions perquè fos expulsada del país, decidí posar fi a la seva vida el 5 de gener de 1933, després de portar el nen a escola. Obrí el gas. Trotski perdia la segona de les seves filles.

Però no tot fou tan greu: com hem comentat anteriorment, a Prinkipo tampoc s'hi estava malament. A més a més, fou on es forjaren les principals relacions i amistats que hauria de tenir Trotski fins al moment de la seva mort. Secretaris, visites, companys de lluita a diferents països... fou el moment en què conegué o enfortí el seu vincle amb persones com Alfred i Marguerite Rosmer; Raymond i Henri Molinier; Gérard Rosenthal (que acabà sent el seu advocat), Rudolf Klement, Jean Van Heijenoort, Otto Schüssler, Max Schachtman... Però a Turquia rebé també visites que marcarien el destí que l'esperava: estem parlant dels primers casos d'infiltració en el seu cercle i de persecució fins a la mort

---

per ser filla de qui era, entrà en un estat nerviós que la perjudicà greument. Segons Deutscher, <<era la que se li assemblava més; tenia els mateixos trets aguts i foscos, els mateixos ulls brillants, el mateix somriure, la mateixa ironia sarcàstica, la mateixa intensitat emocional profunda i també alguna cosa del seu esperit indomable i de la seva eloqüència>>. Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 206.

²³⁰ Broué, Pierre. *Trotsky*. Pàgina 692-693.

²³¹ Decret aparegut a *Pravda* en la seva edició d'aquell dia. El dia 30 es repetí la notícia, en aquest cas anunciant la pèrdua de la nacionalitat a 30 menxevics.

²³² Lev Sedov escrigué a son pare, en una carta recollida per Dmitri Volkogonov (*Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgina 350), i conservada a l'Arxiu d'Història Social d'Amsterdam, núm. 91, 330/23, 16/06: <<Ella està més deprimida del que ha estat mai [...]. La Zina està terriblement oprimida, deprimida, es veu completament destruïda, em compadeixo d'ella, Pare, molt i molt. M'és dolorós veure-la [...]. Necessita més tendresa. En altres paraules, [el metge] em va donar a entendre que seria molt important que l'escrivissis i que hi exercissis una influència directa>>.

per tenir contacte amb Trotski, i ho personifiquem en dos estranys personatges: Jack Soble i Jacob Blumkin.

Jack Soble era un agent de la GPU infiltrat a Prinkipo, on hi havia arribat recomanat per Adler el maig de 1930. L'anomenaven Sobolevicius, per bé que a la correspondència amb Trotski apareix com a Senin. Lituà, fill d'un ric mercant jueu, havia ingressat a l'Oposició a Alemanya el 1927, i col·laborava activament amb Trotski fins que trencaren per diferències ideològiques. Tenia un germà, Richard, que també havia tingut alguna mena de contacte amb Trotski. Sembla ser, doncs, que Stalin començava a estrènyer el cercle: l'havia anat marginant dins el partit; després l'havia apartat dels càrrecs dirigits; vingué posteriorment l'expulsió del Politburó i del Comitè Central; l'expulsà en darrera instància del Partit; el desterrà a Alma Ata; més tard l'obligà a exiliar-se a Turquia; i en aquells moments inicià una infiltració en el seu cercle més íntim per tal d'obtenir-ne el màxim d'informació. Ja sabem quin seria, doncs, el següent pas. I és que a partir d'aquelles dates, però sobretot des de 1933, Trotski començà a captar majoritàriament l'atenció de l'NKVD (nom de la GPU als anys 30), substituint el principal enemic fins aleshores: els russos blancs, i més concretament la Guàrdia Blanca, establerta a París²³³.

Així doncs, ambdós passaven informació als seus superiors dels serveis d'intel·ligència. <<Durant tres anys des de la tardor de 1929, els dos germans estaven entre els confidents més propers a Trotski. Tenien accés a codis, tintes secretes, i adreces tapadora utilitzades per Trotski per respondre secretament als seus seguidors a la Unió Soviètica>>²³⁴. Tanmateix, no fou una col·laboració de les més estretes i que durés més temps. Soble deixà Prinkipo pels volts de 1932. Anys més tard, fou detingut pels americans i empresonat per activitats considerades antipatriòtiques, en l'època de la cacera de bruixes del senador McArthur²³⁵.

---

²³³ Christopher Andrew i Oleg Gordievsky així ho afirmen, basant-se en una publicació sobre la història del KGB efectuada pel propi organisme, on hi participà el mateix Gordievsky el 1980 – obra que sembla ser que està encara classificada. Inclús alts càrrecs de la Guàrdia Blanca, desmoralitzats o comprats, s'havien reconvertit en agents de l'NKVD, com l'Almirall Krylov; el General Monkevitz; o fins i tot la mà dreta del prestigiós general Kutepov durant la guerra civil, el també general Steifon.

²³⁴ Andrew, Christopher; Gordievsky, Oleg. *KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachov*. Harpercolins. Nova York. 1992. Pàgina 155.

²³⁵ Per a més informació, podem consultar en línia a www.archive.org el seu procés. *Hearings before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of*

Un cas diferent seria el de Jacob Blumkin. Blumkin, que havia estat col·laborador i amic de Trotski a la Unió Soviètica, el visità aprofitant una de les seves missions com a il·legal a la península anatòlica. La trobada fou molt cordial, i el revolucionari li donà un missatge per a què el fes arribar a Karl Ràdek i als oposicionistes. Tanmateix, l'NKVD se n'assabentà, i decidí eliminar-lo. Per fer-ho, se serví de l'agent Lisa Gorskaia (la seva amant), i del resident legal a Turquia, un tal... Leonid Eitingon! – en aquest cas amb el sobrenom de Nahumov. Enviat a la URSS, fou executat²³⁶. Stalin traspassava un altre límit i començava a proferir la pena capital per motius de dissidència interna en el partit. L'estalinisme havia passat a ser, definitivament, la concreció dels interessos i els desitjos d'Stalin; havia deixat de ser una corrent d'opinió dins el Partit per representar només al seu líder: un partit cada cop més monolític i enquistat per la voluntat d'un sol home.

La tranquil·la dinàmica que tenien a Prinkipo quedà truncada per l'incendi que es declarà la nit del 28 febrer a l'1 de març de 1931. Accidental o provocat? El foc, que cremà part de la planta baixa i el primer pis, sembla ser que s'inicià per l'acció d'una caldera mal instal·lada en el bany; tot i així, només hagueren de lamentar la desaparició d'alguns llibre i documents de l'arxiu de Trotski²³⁷. <<Fou un xoc per la família, la interrupció brutal d'un període de retrobaments calorosos, el capbussament en una atmosfera de por, el desordre, la tristesa de la destrucció de llibres i peces de roba, la necessitat de trobar un altre asil>>²³⁸. Trotski i els seus col·laboradors hagueren d'abandonar la illa durant un temps. Mentrestant, visqueren a Kadiköy, Istanbul, fins que trobaren una altra casa molt propera a Prinkipo mateix, el gener de 1932.

---

the Committee on the Judiciary United States Senate. Eighty-Fift Congress. Part 87., 21/11/1957, pàgines 4875-4876.

²³⁶ <<La ejecución de Blumkin fue la primera de su género. Es cierto que otros trotskistas habían pagado ya sus convicciones con la vida, pereciendo de hambre y agotamiento; el año anterior, por ejemplo, Bútov, uno de los secretarios de Trotsky, había muerto en la cárcel después de una prolongada huelga de hambre. Sin embargo, la regla de que los bolcheviques no deberían repetir nunca el error mortal de los jacobinos y recurrir a la ejecución en sus luchas intestinas, había sido respetada hasta entonces, formalmente cuanto menos. Ahora la regla fue violada. Blumkin fue el primer miembro del Partido al que se infligió la pena capital por un delito interno del partido, un delito que no había ido más allá de establecer contacto con Trotsky>>. Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 92.

²³⁷ El fet que l'incendi afectés part de la biblioteca i despatx de Trotski, cremant-s'hi alguns dels seus papers, és el que fa pensar a alguns estudiosos i historiadors en un atemptat. Tanmateix, tot sembla indicar que fou un incident puntual. Robert Service apunta a una possible responsabilitat de Zinaida, en aquells moments ja amb trastorns mentals força desenvolupats.

²³⁸ Broué, Pierre. *Trotsky*. Pàgina 692.

Però Trotski començava a sentir-se engabiats en territori turc. Volia estar més a la vora dels seus seguidors – i no tan proper a la Unió Soviètica, ja que podia resultar perillós. A més a més, tenia dificultats financeres. Però els governs europeus li rebutjaven el visat que constantment demanava per entrar als respectius països: Alemanya, França, Anglaterra... inclús altres països com Holanda, Àustria o la República Txeca no li concedien el permís. Mentrestant, havia realitzat un viatge a Copenhague, convidat a fer una conferència commemorativa dels 15 anys de la Revolució d'Octubre. No exempta de polèmica, aquesta es realitzà el 25 de novembre de 1932, congregant-s'hi més de 1500 persones. Seria la darrera aparició pública de Trotski davant un públic entusiasta, i potser la més multitudinària d'ençà de 1917. En total, estigué dos mesos fora de Prinkipo, entre l'anada i la tornada, havent hagut de travessar França i agafar un vaixell per arribar-hi.

L'esperança acabà arribant de França. I és que per la pressió exercida pel seu grup de seguidors, i la intercessió d'amics seus, el govern radical-socialista aixecà l'ordre d'expulsió que tenia contra ell des de 1916, i li permeteren instal·lar-se al país sempre i quan complís una sèrie de requisits: en primer lloc, viure al sud; en segon lloc, no anar mai a París; mantenir-se d'incògnit; i en darrera instància, permetre que el vigilés la policia. Tot i les primeres protestes, Trotski acceptà les condicions. Així, el 17 de juliol de 1933 abandonà Turquia en direcció a Marsella, on hi arribà el 24²³⁹.

Davant l'expectació que havia causat la seva arribada, desembarcà en una llanxa, i per despistar als periodistes, els diferents membres de la seva comitiva anaren a la seva nova llar, a Saint-Palais-sur-Mer, 5 quilòmetres al nord de Royan, a les costes de l'Atlàntic, per separat. Es feren passar per un matrimoni americà que havia llogat la modesta torre, coneguda com les Embruns, per passar-hi una temporada. Des del primer moment, joves trotskistes s'hi apropaven per fer-hi guàrdies, cuinar, ajudar a condicionar el lloc, fer de secretaris... <<Teníem de 15 a 20 visites al dia>>, deia la Natàlia²⁴⁰. Tot i ser freqüentats per amics i seguidors, no era massa estès ni coneguda la seva ubicació, de manera que estaven tranquils.

---

²³⁹ Quan França li concedí el visat, escriví Trotski al seu seguidor parisenc Maurice Parizhanin: <<Em va sorprendre rebre el teu telegrama... Em costa imaginar que el govern francès vulgui donar-me un visat mentre està cercant amistat amb Stalin>>. Extret de Volkonov, Dmitri. *Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgina 61. L'autor el cita en base a l'arxiu de INO-OGPU.

²⁴⁰ Mosley, Nicholas. *The Assassination of Trotsky*, pàgina 120.

Durant aquelles jornades s'acabà de perfilar la idea d'una IV Internacional per rivalitzar amb la Komintern, controlada absolutament per Stalin. Seria l'organisme encarregat de fomentar un nou canvi en el comunisme que acabés amb la burocratització a què era sotmesa la URSS. Trotski preferia que es digués Internacional Comunista (bolxevics-leninistes), perquè, de fet, seguien els passos de la III Internacional fins a les disposicions preses al 4art Congrés; però guanyà la idea del primer nom. Primer s'havien d'ocupar de seleccionar els quadres, per després acostar-se al gran públic. Trotski s'havia decidit a trencar amb la III Internacional després de l'ascens de Hitler al poder, i l'assalt a la casa de Karl Liebknecht i del Reichstag per part dels nazis. Acusant el Komintern de la manca d'oposició dels comunistes alemanys, que prosseguien la seva lluita contra els socialdemòcrates (els social-feixistes, que en deien), inclús fent front comú amb els nazis contra els governs conservadors precedents, havien permès arribar a aquest extrem tot i les seves advertències en un article publicat al Butlletí de l'Oposició, anomenat "La tragèdia del proletariat alemany", que escenificava totalment aquesta ruptura (14/03/1933). El fracàs de la III Internacional podia equiparar-se al de la II en el seu intent d'aturar la I Guerra Mundial, davant la claudicació evident als postulats interessats de la cúpula soviètica. Com podia ser que hagués estat derrotada d'aquesta manera el més gran moviment de la classe treballadora mundial? Ara era el moment d'actuar²⁴¹, de confrontar-se al règim que ell havia ajudat a crear.

A l'octubre, la parella Bronstein-Sedov feren uns dies de vacances a Banhères de Bigòrra i inclús visitaren el santuari de Lourdes. Després d'aquest viatge, decidiren abandonar Saint-Palais i establir-se a Barbizon, una ciutat a 50 quilòmetres de París, sense avisar les autoritats. Allà, Trotski prosseguí la seva tasca habitual: escriure, estudiar, trobar els seguidors. Tot i així, seguia arrossegant aquella malaltia que agafà a la Unió Soviètica de febres i malestar general, i no acabava de convèncer els seus partidaris de la creació d'una IV Internacional. Un fet, però, trastocà la seva rutina francesa. Van Heijenoort ho relata de la manera següent: <<El 12 de abril de 1934, a las 11 de la noche, Rudolf Klement regresaba a Barbizon en una bicicleta a motor. Había ido a pasar el día a París, había visto a Liova²⁴² y ahora traía

---

²⁴¹ <<Era un problema espinós: podía atacar el régimen d'Stalin abiertamente? Abandonar, a la fi, la unidad del Partit?>>. Carmichael, Joel. *Trotsky. An appreciation of his life*, pàgina 393.

²⁴² Davant l'ascens del nazisme a Alemanya, Liova havia marxat de Berlín i s'havia establert a París. A partir d'aquell moment, per les gestions que inicià Trotski per a la creació d'una IV Internacional, la pròpia presència del líder revolucionari a l'estat francès, i la instal·lació de Liova a París, podríem

el correo. Dos gendarmes lo interpellaron bajo el pretexto que las luces no estaban en regla. Le pidieron la licencia de circulación de la bicicleta a motor. No estaba a su nombre, sino, me parece, el mío. Lo acusaron de andar en una bicicleta robada. Klement transportaba cartas venidas de todo el mundo, periódicos en lenguas extranjeras. No pudo explicar claramente quién era y a dónde iba y además hablaba francés con acento alemán. Todo eso era más que suficiente para volverlo sospechoso; los gendarmes lo detuvieron>>²⁴³. Així doncs, es destapà la llebre i saberen, mirant les cartes, que Trotski era allà.

La notícia no trigà en saber-se i la premsa assetjà la casa de Barbizon. *L'Humanité*, òrgan del Partit Comunista Francès, havia iniciat una campanya en contra seu. Tot simulant que encara era allà, per una farsa duta a terme pel seu secretari Van Heijenoort, aconseguiren marxar-ne sense cridar l'atenció i guanyar així un parell de dies, temps preciós per triar un altre lloc on viure. S'establiren a varis llocs (le Tronche, Saint-Pierre-de-Chartreuse, Chamonix, Lió...), fins arribar finalment a Domène, un poble a 10 quilòmetres de Grenoble. Acol·lits pel mestre de l'escola, visqueren amb ell gairebé 11 mesos, sense tenir visites, ni secretaris, ni guardaespalles. Mentrestant, la campanya anti-Trotski continuava.

Quan el maig de 1935 el Front Popular francès (format per elements socialistes i comunistes) firmà un pacte d'amistat amb la URSS, ara sí que es buscà una alternativa, ja que les pressions d'aquests darrers posaven a França entre l'espasa i la paret. Trotski no podia estar-se més temps al país, tenia por de ser deportat a una de les colònies o inclús a la pròpia Unió Soviètica. Algú o altre l'havia d'acollir. I aquesta vegada foren els noruecs qui acceptaren que residís al seu territori.

Mentrestant, però, havien succeït coses. A la Unió Soviètica s'havien iniciat les cèlebres 'purgues', que suposaven no només l'expulsió de membres del Partit que es desviessin de la doctrina oficial, sinó també l'empresonament primer, a presons o camps de concentració, i en molts casos l'afusellament, de centenars de milers de ciutadans soviètics, delatats per companys, amics o familiars, en un deliri de raptos, tortures i assassinats que portaren a la URSS al caire de la catàstrofe. La brutalitat i el terror era la única manera que tenia Stalin de controlar amb mà de ferro un país tan extens i amb tants habitants, d'assegurar-se una lleialtat incondicional a la seva persona, de convertir-se en jutge i àrbitre de tota la societat. Stalin va deixar consumir el foc de la revolució i després n'aprofità les

---

dir que aquesta passà a ser la capital del trotskisme, el principal focus d'activitat que ara vigilava l'NKVD, com ho havia estat en altre temps dels russos blancs.

²⁴³ Heijenoort, Jean Van. *Con Trotsky, de Prinkipo a Coyoacán*, pàgina 74.

brases per cuinar el seu propi sistema. Els que morien, per la confiança cega en el marxisme, ho feien convençuts que calia que ho fessin per un bé superior (òbviament, després d'haver estat sotmesos a cruels tortures). Com Hitler a Alemanya, calia assegurar-se la fidelitat i l'obediència del país. Cadascú d'ells, Hitler i Stalin, provocaren centenars de milers, o milions, de morts en els seus respectius països, preparant-se potser per una inevitable guerra entre ambdós que, un cop es produí, causà vint milions de morts més. Aquesta era la veritable naturalesa del totalitarisme que s'estava gestant. Com bé digué també Isaac Deutscher, <<Stalin, que representaba una ambigua combinación de "ortodoxia leninista" con un rechazo del principio revolucionario, pareció efectivamente, en ocasiones, conducir a Rusia al borde mismo de la Restauración [...]. El mismo terror, sin embargo, acosaba al propio Stalin; de ahí que se lanzara contra su propia burocracia y, bajo el pretexto de combatir el trotskismo y el bujarinismo, la diezmará en cada una de las purgas sucesivas. Uno de los efectos de las purgas fue impedir que los grupos de administradores se consolidaran como un estrato social. Stalin estimulaba sus instintos más voraces y les retorció el pescuezo [...]. Mientras por una parte el terror aniquilaba a los viejos cuadros bolcheviques e intimidaba a la clase obrera y al campesinado, por otra parte mantenía a la burocracia entera en un estado de flujo, renovando permanentemente su composición y no permitiéndole pasar de una conducción de amiba o protoplasma a la de un organismo compacto y articulado con una identidad sociopolítica propia>>²⁴⁴.

L'1 de desembre de 1934 Serguei Kírov havia estat assassinat²⁴⁵. Tot i que segurament aquest fet havia estat ordenat per Stalin, el secretari general ho féu servir com a excusa per iniciar la Gran Purga contra molts dels antics dirigents del partit i gran part de la burocràcia i l'exèrcit. Era una doble jugada que sortí molt bé a Stalin: eliminà la única

---

²⁴⁴ Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 282.

²⁴⁵ Serguei Mironovix Kíostrikov, anomenat Kírov, era el secretari general del PCUS a Leningrad, i un dels homes de confiança d'Stalin. Tanmateix, per la seva oposició a algunes de les mesures que havia anat prenent, havia adquirit tanta popularitat que inclús alguns el postulaven com el seu successor. En el darrer congrés celebrat, el XVIIè, només tres membres del partit no li donaren suport per a ostentar càrrec dins el Comitè Central, pels 292 vots negatius que obtingué Stalin. És més: rebé gairebé tants aplaudiments com Stalin (que tenia una durada marcada de 10 minuts d'aplaudiments, per només dos dels altres membres del Politburó). Així que l'NKVD preparà el seu assassinat de manera que semblés un fet aliè a la seva significació política. Alexander Orlov n'explicà el procés detallat al seu llibre *Historia de los crímenes de Stalin*, editat en castellà per Destino el 1955. Sembla ser que Kírov s'entenia amb Milda Draule, treballadora a la seu del partit a Leningrad, però esposa d'un antic membre de les Joventuts Comunistes, Leonid Nikolaiev. Aquest, armat i amb la connivència de l'NKVD, que li deixaren via lliure perquè entrés a l'edifici i s'acostés a Kírov sense ser molestat, l'esperà un dia als passadissos de l'Smolny (l'edifici dels sindicats), i li disparà. Una altra versió indica que el pretext utilitzat fou que Nikolaiev havia estat expulsat del seu lloc de feina com a funcionari, i també del partit, deixant-lo a la misèria, de manera que hauria volgut venjar-se.

persona que podia arribar a fer-li ombra dins el Partit, alhora que encetava la fase final de les seves purgues.

Kàmenev i Zinóviev foren detinguts, acusats com a presumptes autors intel·lectuals de l'assassinat, expulsats per tercera vegada del Partit, i condemnats en primera instància a 10 anys de presó. Trotski seria acusat, aleshores directament, de ser el cap del complot, i les conseqüències recaigueren sobre els seus familiars: Alexandra Sokolovskaia fou desterrada primer a Tobolsk i més tard a Omsk, deixant els tres néts que tenia amb ella al càrrec d'una germana seva, ja molt gran; els seus gendres, Man Nevilson i Plató Volkov – empresonats des de 1928 –, se'ls allargaren les penes de deportació; i finalment, l'NKVD detingué i empresonà també al seu fill petit, Serguei. No cal dir que tots quatre acabaren morint²⁴⁶.

Davant l'opinió pública soviètica, i de retruc la mundial, Trotski passava a ser, definitivament, l'instigador de la majoria de desgràcies de la Unió Soviètica, i el cap de la major part, també, dels condemnats a les purgues. Els partits comunistes de tot el món feien propaganda als seus respectius territoris i àmbits d'influència, d'aquesta circumstància. Liev Davidovitx era degradat encara un esglaó més, i Stalin es preparava el terreny per a una condemna encara més dura.

No ens avancem, però, als fes. Noruega, dèiem, li havia concedit un visat. Aquest tenia una durada de sis mesos, amb la condició de no exercir cap mena d'activitat política en el país. El 18 de juny de 1935 desembarcà a Oslo, i s'establí a casa del diputat laborista Konrad Knudsen, a Wexhall, a 60 quilòmetres de la capital. El periple del revolucionari continuava.

---

²⁴⁶ Man Samóilovitx Nevilson, marit de la Nina, fou afusellat el 1937; Plató Ivanovitx Volkov, segon marit de Zinaida, morí en un gulag el 1936; Sokolovskaia fou també afusellada el 1938 a Sibèria. Serguei, científic, treballava a l'Institut Tecnològic Superior de Moscou, i des de 1929 que no havia tingut contacte amb son pare. Fou detingut el 1936 i reclòs a la presó de Butirki, a Moscou, on l'NKVD volia que repudiés al seu pare, cosa que no aconseguí. Condemnat a treballs forçats a Vorkuta, Sibèria, l'acompanyà la seva companya sentimental, Genrietta Rubinstein, amb qui tingué una filla, Yulia. Allà participà en una vaga de fam dels trotskistes que hi eren empresonats. A inicis de 1937 fou traslladat a Moscou, on patí durs interrogatoris, fins que finalment fou afusellat. Natàlia Sedova ho descriu així, segons Serge, Victor. *Vie et mort de Léon Trotsky*, vol. II, pàgines 77-78: <<El nostre fill Serguei Sedov (ja que els nostres fills porten el meu nom), de 28 anys, fou deportat a Krasnoyarsk, Sibèria Central, on també l'afusellaren. Els processos de Moscou mencionen el seu nom; un accident es produí a l'oficina on treballava, i fou acusat d'haver "organitzat l'enverinament en massa d'obres pels gasos...">>. Havien rebut la seva última carta el 12 de desembre de 1934, on els deia que estava en una situació 'difícil'.

Des de bon començament hagué de fer front a tota mena d'adversitats: en primer lloc, perquè trencà relacions amb el grup trotskista que encapçalava Raymond Molinier, qui li reclamà que li tornés una sèrie de diners que li havia deixat, i que suposà pràcticament la bancarrota per a Trotski. En segon lloc, en paraules de Joel Carmichael, <<en aquest moment de calma començaren a reunir-se núvols de tempesta. Amb eleccions convocades per a la tardor, alguns pro-nazis, encapçalats per Quisling, s'havien començat a organitzar; atacaren el Govern per refugiar a Trotski. Molt més sinistre, el Partit Comunista Noruec, evidentment sota instruccions soviètiques, l'acusà per primera vegada de fer de Noruega una base terrorista>>²⁴⁷. Amb aquests entrebancs, doncs, Trotski buscava continuar amb la seva tasca de sempre, amb el suport de Knudsen, que l'acolli en tot moment.

Al desembre Trotski anà a la zona força despoblada de Hønefoss, a descansar, i feia sortides de pesca amb Knudsen i amics seus. La relació amb el govern noruec, en especial amb el ministre laborista Trygve Lie, era cordial. Fins que, d'un dia per l'altre, l'actitud de les autoritats noruegues canvià: l'acusaren d'haver violat els termes del seu permís de residència, i a partir d'aleshores el mantingueren reclòs a casa del seu mentor. Les pressions de la Unió Soviètica feien efecte: tot i no demanar-ne formalment l'extradició – ja que això comportaria un llarg procés judicial on Trotski podria defensar-se davant Noruega i el món –, n'esperaven una deportació. I és que resulta que mentre era en una de les seves sortides de pesca en un fiord, Knudsen manà al seu hoste escoltar la ràdio amb atenció: s'estaven transmetent les declaracions dels acusats en el primer gran Procés de Moscou, l'agost d'aquell 1936. Els setze inculpats, amb Lev Kàmenev i Grigori Zinóviev al capdavant, foren acusats de formar una cèl·lula terrorista dirigida per Trotski, que tenia com a objectiu assassinar Stalin i altres membres del Politburó, així com sabotejar infraestructures del país i l'enverinament en massa d'obrers. El jutge, l'implacable i cínic Vixinski²⁴⁸, Fiscal General de la URSS, no dubtà en utilitzar una dura oratòria contra els acusats, i fer de braç executor d'Stalin en la demanda de les penes més elevades i de presentar-los a la societat soviètica i al món com els grans traïdors al comunisme. El súmmum és que no es presentà cap tipus de

---

²⁴⁷ Carmichael, Joel. *Trotsky. An appreciation of his life*, pàgina 419.

²⁴⁸ Andrei Ianuarevitx Vixinski fou un mestre, jurista i diplomàtic soviètic, company d'Stalin a la presó el 1908, que participà a la Revolució de 1917 com a menxevic, i es féu bolxevic a partir de 1920. Exercí de fiscal durant els anys 20, i de rector a la Universitat de Moscou, per passar a esdevenir Fiscal Suprem de la URSS a partir de 1935, on actuà amb gran rigidesa contra els acusats. Vice-primer ministre durant la II Guerra Mundial, fou l'encarregat soviètic de preparar els Judicis de Nuremberg. Com a recompensa per la seva tasca, fou premiat assistint a la ONU com a delegat de la Unió Soviètica. Morí a Nova York el 1954.

prova o evidència: es condemnava només en base a les autoinculpacions dels acusats, òbviament realitzades sota tortures, coaccions i amenaces a la família. Trotski i el seu fill Lev Sedov passaven ara a ser, doncs, oficialment els grans enemics de la Unió Soviètica, uns dimonis que cercaven la destrucció del país des de l'exterior²⁴⁹.

Les declaracions de Zinóviev no presentaven cap mena de dubte: <<*Sóc el culpable d'haver estat l'organitzador, segon només per darrera de Trotski, del bloc trotskista-zinovievista, que es fixà l'objectiu d'assassinar Stalin, Vorotxílov i altres dirigents... Em declaro culpable d'haver estat el principal organitzador de l'assassinat de Kírov. Vam formar una aliança amb Trotski. El meu defectuós bolxevisme es transformà en antibolxevisme i, a través del trotskisme, vaig arribar al feixisme. El trotskisme és una variant del feixisme, i el zinovievisme és una variant del trotskisme*>>. I per si encara no havia quedat prou clar, Ivan Nikitx Smirnov, Comissari del Poble de Comunicacions, digué: <<*No existeix un altre camí per al nostre país que no sigui el que ara segueix; i no hi ha, ni pot haver-hi, una altra direcció que la que la història ens ha donat. Trotski, que envia directives i instruccions sobre el terrorisme i considera el nostre Estat com un Estat feixista, és un enemic. Està a l'altra banda de la barricada*>>²⁵⁰.

El Trotski a qui perseguia Stalin era la figura, qui havia estat i la seva aura, no pas la força real, cada cop més minvada, que tenia en aquells moments. Tot i així, calia que fos el cap de turc, i les conclusions de Vixinski no podien ser més clares: <<*Liev Davidovitx Trotski i el seu fill Liev Liovitx Sedov, convictes d'haver preparat directament i dirigit personalment l'organització d'actes terroristes a la URSS, són subjectes, en el cas de ser descoberts en territori de la URSS, a immediat arrest i procés per part del Col·legi Militar de la Suprema Cort de la URSS*>>²⁵¹. De Noruega estant, Trotski escoltava glaçat aquell veredict, que el condemnava definitivament a no poder tornar a la Unió Soviètica, i alhora el convertia en enemic declarat del seu país, i, per tant, podia patir represàlies. Stalin havia signat la seva sentència

---

²⁴⁹ Lev Sedov escrigué, el 1936, la seva obra magna, *El Llibre Vermell sobre els Processos de Moscou*, on defensava la innocència del seu pare, i alhora atacava la farsa dels judicis que es produïen a la Unió Soviètica. És un intent reeixit que obtingué força ressò, i que en castellà podem trobar, per exemple, editat per Thomas Guinta, el Trotsky Memorial Trust i la Fundación Federico Engels a Mèxic el 2006.

²⁵⁰ Aquestes declaracions de Zinóviev i Smirnov podem trobar-les en diverses publicacions. En aquest cas, les he tret de Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgines 305-306.

²⁵¹ Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 307.

de mort²⁵². Crec que molt encertadament, Nicholas Mosley compara la lluita de Trotski per defensar-se de les acusacions dels Processos de Moscou amb voler tallar els caps de l'Hidra: quan fent gala de la veritat en rebutjava un, en sortien 4 o 5 més que el posaven encara més contra les cordes.

Arran d'aquest veredictes, doncs, s'entén que l'ambaixador soviètic a Noruega pressionés el govern laborista perquè expulsessin el revolucionari del país si no volien comprometre les relacions entre ambdós Estats. Però el procés no es podia realitzar així com així: calia canviar algunes lleis i evitar que en les compareixences de Trotski davant el tribunal aquest deixés en evidència al govern noruec. Per això, i esperant una resolució definitiva a la situació, les condicions d'estada al país escandinau foren més restrictives, i ell i la seva esposa foren aleshores confinats a Sundby, 30 quilòmetres distant d'Oslo, vigilats per policies, sense comunicació amb l'exterior, i podent veure només el seu advocat noruec i el parisenc (Michael Puntervold i Gérard Rosenthal); uns policies membres del partit pro-nazi de Quisling, qui també havia pressionat per a la seva expulsió de Noruega. <<Vostè i el vostre Primer ministre domesticat, sereu tots refugiats, expulsats del vostre país abans de dos anys>>, hauria dit Trotski a Trygve Lie²⁵³. No s'equivocà pas gaire: el 1940 Alemanya envaïa Noruega.

A finals d'agost, els seus secretaris Irwing Wolf i Jean Van Heijenoort foren expulsats del país, i enviats a París via Suècia, Dinamarca i Bèlgica. Els seus partidaris feien nombroses gestions per trobar un país que volgués acollir-lo, sense resultats immediats. El govern noruec també feia mans i mànigues per a treure's de sobre un convidat tan incòmode. Finalment, la notícia positiva, com ja sabem, acabà arribant de Mèxic: el president Lázaro Cárdenas concedí l'asil a Trotski i la seva esposa.

---

²⁵² <<A partir dels processos de Moscou, l'assassinat de Lleó Trotski esdevé una necessitat política i una necessitat lògica. No serveix de res afusellar a desenes de milers d'homes si el cap més alt de la generació revolucionària, aquell que serà impossible d'esborrar de la història, sobreviu en llibertat. I és evident que, contra Trotski, denunciat com el personatge més diabòlic de la història, tot és permès als ulls del món rus intoxicat pel procés d'impostura>>. Serge, Victor. *Vie et mort de Léon Trotsky*, vol. II, pàgines 141-142.

²⁵³ Lie, futur Secretari General de l'ONU, sabia del cert que Trotski no havia pogut ser l'artífex de totes aquestes acusacions que se li feien, però tanmateix li convenia estar bé amb una potència com la URSS. Malgrat la seva posició oficial, en privat escriví una nota a l'ambaixador soviètic a Noruega, Iakoubovitx, el 3 de setembre de 1936, on li deia: <<El govern noruec vol remarcar que, fins i tot abans de les peticions russes, ha sotmès Trotski (i la seva dona) a un control que fa totalment impossible tota acció de la seva part que fos susceptible de perjudicar o amenaçar els interessos de l'Estat rus>>. Recollit per Broué, Pierre. *Trotsky*, pàgina 830.

El 16 de desembre s'embarcaven amb el petrolier *Ruth*, direcció a l'altre continent. El Ruth no duia petroli, sinó 1200 tones d'aigua de mar per llast: o sigui, que era exclusivament per Trotski i la seva dona. Un grup de policies l'acompanyaren fins al seu destí. Durant el viatge, Trotski llegí llibres sobre Mèxic, informant-se del que seria la seva darrera llar. A terra, al vell continent, s'hi quedaven amics, seguidors, secretaris, com, entre altres, Walter Held²⁵⁴. Diria la Natàlia Sedova del seu marit, reflexionant sobre els albors d'aquesta nova aventura que els esperava: <<Té la seixantena. Està sol. Se sent el darrer combatent d'una vella legió. I esdevé així, per molts homes, un símbol, i ell ho sap. El seu deure és mantenir dreta, clara, una doctrina, una veritat històrica, una resolució esperada. Per totes aquestes raons, l'han condemnat. Les execucions de Moscou, de Sibèria, del Turkestan, d'Ucraïna, els assassinats de Barcelona, de Lausana, de París condemnen el proscrit a Mèxic. Ho sabia, ho sabíem. Després del primer procés de Moscou, és a dir, després de més de tres anys, esperàvem els assassins amb una franca actitud interior>>²⁵⁵. Però malgrat Stalin, malgrat la desviació dels principis de la Revolució de 1917, la URSS continuava sent la única alternativa al capitalisme i la única consecució d'un estat obrer. <<Aunque no dejara de proclamar la constante degeneración de la URSS, Trotski nunca abandonaba la esperanza de que se redimiera>>²⁵⁶. Amb aquesta il·lusió arribaren a Mèxic, la darrera etapa del seu particular viatge sense visat per un món cada cop més hostil.

El *Ruth* desembarcà al port de Tampico el 9 de gener de 1937; tot i les pors inicials, el fet de veure que els havien anat a rebre amics seus, George Novak, Max Shachtman i Frida Kahlo²⁵⁷, els deixà més tranquils. Però mentre Trotski s'acimatava a un nou país, a l'altre cantó de l'Atlàntic Ramon Mercader es preparava, també, per a la seva particular missió.

---

²⁵⁴ Held era un alemany refugiat a Noruega i naturalitzat. Col·laborà amb Trotski mentre hi estigué, però les autoritats li denegaren el permís per viatjar a Mèxic. Envaïda Noruega per la Wehrmacht, arribà a Suècia, on demanà al consolat soviètic poder travessar el país amb el Transsiberià per poder-se embarcar rumb a Amèrica. Però a mig camí desaparegué. Les darreres notícies d'ell són de setembre de 1940.

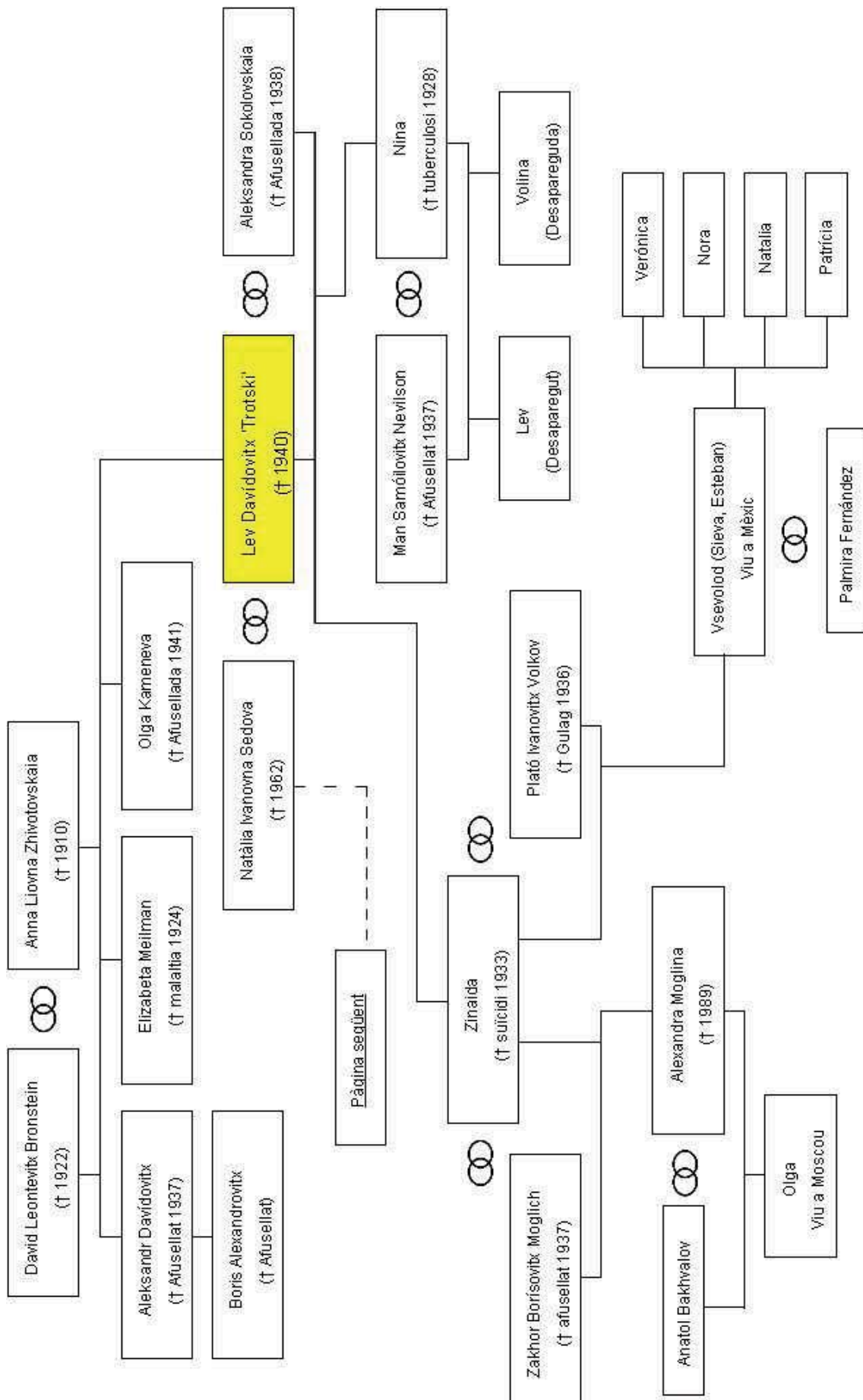
²⁵⁵ Serge, Victor. *Vie et mort de Léon Trotsky*, vol. II, pàgina 113.

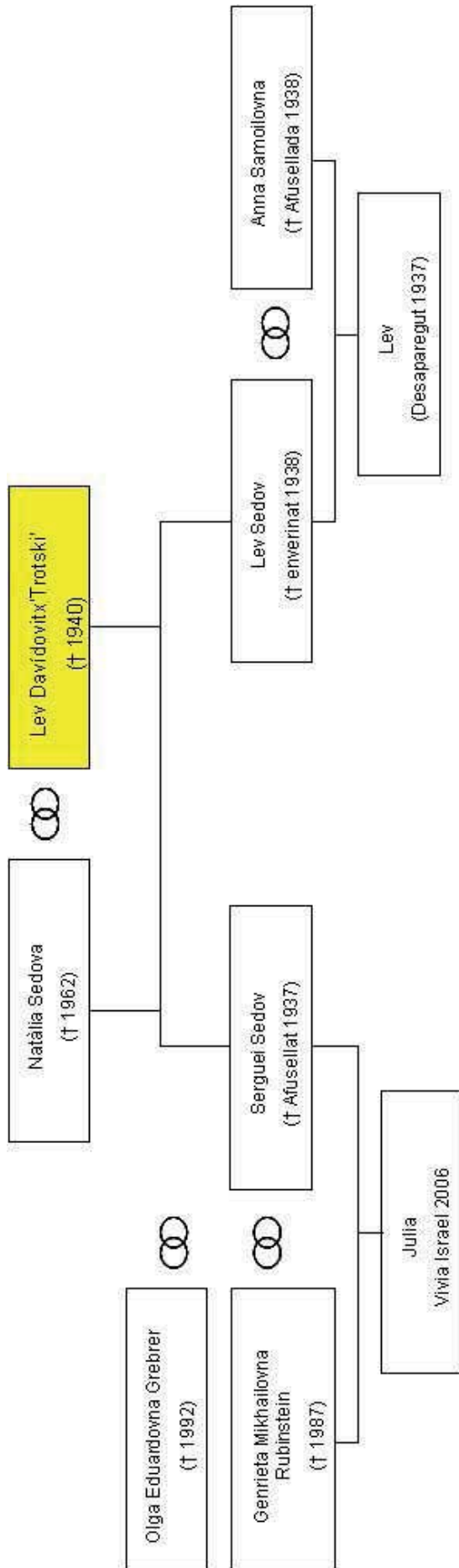
²⁵⁶ Service, Robert. *Trotsky. Una biografia*, pàgina 587.

²⁵⁷ George Novak era el secretari del Comitè de Defensa de Lleó Trotski als Estats Units; Max Shachtman era el fundador del moviment trotskista també als EUA; i Frida Kahlo era la famosa artista, esposa de Diego Rivera.

Trotsky i Natàlia Sedova, en el moment de desembarcar a Mèxic, acompanyats de Novak, Shachtman i Frida Kahlo. Fotografia del fons Díaz, Delgado y García, 61/21 'Trotsky' número 18. Archivo General de la Nación (Mèxic).

EL NAIXEMENT DE JACQUES MORNARD I LA SEDUCCIÓ DE SYLVIA AGELOFF

Les nord-americanes Sylvia Ageloff i Ruby Weil arribaren a París el juny de 1938. La Ruby hauria fet una escala d'uns dies a Londres, on suposadament hauria visitat una germana²⁵⁸, mentre que la Sylvia es dirigí a la capital francesa per fer turisme. Era la segona vegada que la Ruby creuava l'Atlàntic i trepitjava terreny de la vella Europa; la Sylvia, segons el que es desprèn de les seves declaracions posteriors a l'assassinat de Trotski, hi havia estat també vers el 1930, en una rocambolesca història que l'hauria dut a moure's per varis països durant vuit mesos, pagat tot pel seu pare. Ella encara no ho sabia, però a resultes d'aquest viatge es convertiria en protagonista involuntària de l'assassinat del líder del partit al qual militava.

La Ruby Weil treballava en un diari novaiorquès, el *People's Press*, i s'havia ofert per acompanyar la Sylvia, a qui havia conegut a través de la germana d'aquesta, l'Hilda, el 1936²⁵⁹, a visitar París abans que aquesta s'emboqués amb la preparació i organització del seu principal motiu de viatge: la que havia de ser l'assemblea fundacional de la IV Internacional, el que Trotski, el seu impulsor, havia suggerit que es digués Partit Mundial de la Revolució Social. Tot i així, a les declaracions que féu anys més tard al Comitè d'Activitats Antiamericanes, indicà que el viatge fou merament de plaer.

I és que París era, en aquells moments, el quarter general del trotskisme arreu del món. Des de París s'editava el *Butlletí de l'Oposició*, principal òrgan d'expressió del revolucionari; a París hi vivia Lev Sedov; a París hi havia part de la documentació de l'arxiu de Trotski; i des de París s'arribava a la majoria dels col·laboradors i amics que encara li quedaven a Europa. París fou el gran centre d'operacions fora de la URSS durant molt de temps, ja que hi tenien seu tant els trotskistes com la Guàrdia Blanca. Per tant, era un lloc

---

²⁵⁸ Remarco aquest *suposadament* perquè, com veurem en el capítol dedicat a la trama americana, el fet que la Ruby Weil viatgés amb la Sylvia no fou un fet casual, sinó forçat per la missió que havia de complir. Per tant, dubto fins i tot de la veracitat que tingué una germana, i encara més que fos establerta a Londres.

²⁵⁹ Les germanes Ageloff, simpatitzants trotskistes, haurien conegut a Ruby Weil en trobades de caire polític. A més a més, l'Hilda la coneixia perquè tenia constància que junt amb un cunyat seu, treballaven en un diari de Nova York. Tanmateix, la Ruby aviat deixà la feina i corria el rumor que s'havia fet stalinista, per la qual cosa s'havien distanciat, tot i que alguna vegada amb la Sylvia o la pròpia Hilda s'havien trobat al cinema i haurien conversat.

vigilat de prop per Stalin i els seus agents; totes les organitzacions estaven infiltrades, hi havia talps als més alts nivells. Era un feu tant de la revolució com de la contrarevolució, que diríem en terminologia de l'època; i òbviament, un lloc perillós²⁶⁰.

La Sylvia Ageloff Maslow, nascuda el 1909, era una psicòloga graduada en ciències per la Universitat de Nova York (1930), i llicenciada per la Universitat de Columbia el 1934 en sociologia. De pares emigrants russos, dominava perfectament l'anglès, el francès i el rus, i això la feia extremadament versàtil i valuosa per a l'organització trotskista a la qual pertanyia: l'American Workers Party, o sigui, el Partit dels Treballadors Americà, oposat al Partit Comunista dels Estats Units, seguidor de la línia més ortodoxa que es marcava des de Moscou. La Sylvia seguia els passos de les seves germanes grans: l'Hilda havia treballat ja algunes vegades per Trotski; i la Ruth havia estat mecanògrafa i ajudant de la Comissió Dewey, una mena de judici fet a Trotski al seu exili mexicà, el 1937; de fet, l'hem vista en la fotografia que es feren els membres del POUM durant la seva visita al vell revolucionari. La Ruth Ageloff gaudia de les simpaties de Trotski, qui la veia com una persona molt treballadora i obstinada²⁶¹, i per tant, la Sylvia podia comptar també amb la seva més absoluta confiança. Havia treballat en un hospital de Brooklyn, i en el moment del seu viatge a Europa estava empleada pel Departament de Psicologia de la ciutat de Nova York. Posteriorment, el maig de 1939, obtindria una plaça al Departament de Benestar Públic de la mateixa ciutat, estant al càrrec d'una oficina d'investigació sobre les necessitats dels sectors més pobres de la societat novaïorquesa.

Pocs dies després d'haver-se instal·lat a París, la Ruby anà a trobar la Sylvia juntament amb sa germana Corinne, la que vivia a Anglaterra, ja que tenien ganes de veure un amic de la seva altra germana Gertrude, que havia viscut a París. Les especulacions sobre qui podia ser aquesta tal Gertrude, que era l'agent soviètica que hauria preparat la

---

²⁶⁰ <<Des dels primers dies de la Txeca i de la Guerra Civil Russa, la intel·ligència soviètica estigué preocupada pels complots dels expatriats, particularment allà on s'havien concentrat plegats, a París i Nova York, però aquestes comunitats també oferiren bones oportunitats pel reclutament, havent-hi moltes famílies que tenien familiars vulnerables en el vell país>>. Nigel, West. *Venona. The Greatest Secret of the Cold War*. Harper Collins Publishers. Londres. 2000, pàgina 198.

²⁶¹ <<Nos había ayudado mucho, traduciendo, escribiendo a máquina, buscando documentos. No había vivido en la casa pero durante varias semanas había venido casi diariamente a compartir nuestra vida y nuestro trabajo. Trotsky conservaba de ella un excelente recuerdo>>. Van Heijenoort, Jean. *Con Trotsky, de Prinkipo a Coyoacán*, pàg. 152.

trobada, són variades: Isaac Don Levine²⁶² ens parla de Gertrude Allison, del grup Jimmy Higgins Bookshop de Greenwich Village, casada a Mèxic amb Eduardo Machado, veneçolà, i membre de la Lliga Anti-Imperialista. Ell, expulsat dels EUA el 1932, actuava com a representant de la Komintern a diferents països. José Ramón Garmabella, però, ens posa sobre la pista d'una altra Gertrude, Shildback en aquest cas, coneguda de Lev Sedov i, per tant, susceptible de ser una infiltrada en el seu cercle. I és que tot apunta que ella fou l'esquer que portà l'ex agent soviètic Ignace Reiss, que feia poc que s'havia posat en contacte amb Sedov, a la mort.

Tanmateix, segons el que s'entén de les declaracions de Sylvia Ageloff, un xic confoses, aquesta tal Gertrude no féu acte de presència en cap moment, sinó només la Ruby i sa germana Corinne: <<Vam anar en vaixell fins a París, i vingué amb mi a l'hotel on jo m'estava. Després va dir-me que tenia una germana, la Gertrude, que coneixia algú a París amb qui havia tingut una amistat, un jove estudiant que l'acostumava a visitar a la seva casa de París, i que volia posar-s'hi en contacte. De manera que el trucà i vingué a la vora de l'hotel. En aquells moments la seva altra germana, Corinne, la que vivia a Anglaterra i amb qui s'havia trobat en el vaixell, vingué a París, i les tres vam anar plegades a fer turisme>>²⁶³. Per tant, es dedueix que la única suposada germana de la Ruby que anà amb elles a París era la tal Corinne²⁶⁴.

Sigui com sigui, les tres dones acudiren a la cita a l'hotel Saint Germain, on conegueren un jove molt elegant, amb barret i una càmera de fotos, que es deia Jacques Mornard. Era l'hereu d'un diplomàtic belga ja mort, molt adinerat, i treballava ocasionalment pel diari esportiu *Le Soir*, alhora que acabava la carrera de periodisme a la

---

²⁶² Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 48.

²⁶³ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky. Hearings before the Committee of Un-American Activities House of Representatives. Eighty-first Congress. Second Session.* Oficina d'Impremta del Govern. Washington. 1951. Pàgina 3402.

²⁶⁴ Les declaracions de Ruby Weil al mateix comitè que les germanes Ageloff, segons les actes que se'n conserven, pàgines 3409-3416, indiquen que aquesta tal Gertrude no era germana seva, sinó una coneguda de Nova York que vivia a París, Gertrude Sauzea, i aquest noi que havien de conèixer era amic seu. Weil en cap moment parla de què tingués germanes i molt menys que les hagués d'anar a visitar, sinó només que volia fer unes vacances. En els interrogatoris policials que se li feren a Mèxic, Mercader explicà que el 1932-33 havia conegut una noia a París, Gertrude, i que aquesta tenia una amiga anomenada Weil de cognom, a qui havia deixat el seu pis una temporadeta, i amb qui coincidia sovint. El 1936, li arribà una carta de la germana d'aquesta tal Weil [no en diu en cap moment el nom], Ruby, dient-li que tenia ganes de conèixer-lo i saludar-lo, i que així les conegués. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 8.

Universitat de la Sorbona de la capital francesa. De seguida quedaren les tres embadalides amb aquell noi tan atent i ben educat.

Jacques Mornard era la nova identitat de Ramon Mercader. Des de que havia desaparegut enmig de la Guerra Civil Espanyola, la tardor de 1937, no es té coneixement de què havia passat amb ell. És estesa la idea que, un cop reclutat per Eitingon, havia estat enviat a la Unió Soviètica per entrenar-lo per una gran missió, l'assassinat de Trotski; per això, se l'havia instruït en com utilitzar armes, en la infiltració en l'enemic, en ser una persona dura, freda i calculadora, inclús les recreacions de Leonardo Padura a la seva novel·la *El hombre que amaba a los perros* indicarien que se l'hauria obligat a matar presoners a sang freda per què s'hi anés acostumant. Pedro Alberto Heredia²⁶⁵, parlant en nom dels membres de la Casa Museu de Trotski, em comentà que ells creuen que Mercader fou entrenat en una escola de la GPU per nens i joves. Un dia en parlà del tema amb una dona, que ell deduí que era la filla de Ramon Mercader, Laura, encara que no s'identifiqués, i aquesta li comentà que segurament Mercader havia estat programat en aquell centre per a dur a terme l'operació, però que un cop acomplerta se'n penedí sempre. Li féu l'efecte, a Heredia, que s'havia acostat a la casa, abans de marxar a Cuba, buscant demanar alguna mena d'excusa. Aquesta mena de versions, molt comunes, crec però que no s'adiuen gaire al què succeí, encara que dos personatges que arribaren a tenir un paper força important dins la jerarquia de l'NKVD del moment, Nikolai Khokhlov i Vladimir Petrov²⁶⁶, en certa manera ho corroboren²⁶⁷. Per exemple, Isaac Don Levine escrigué que, sota la batuta

---

²⁶⁵ Conversa tinguda el 30 de novembre de 2010.

²⁶⁶ Nikolai Khokhlov era un jove soldat de l'exèrcit soviètic que havia estat reclutat per l'NKVD durant la Segona Guerra Mundial. Per les seves missions rere les línies alemanyes a Bielorrússia, el 1943 havia estat recompensat amb la medalla de la Pàtria. Entrenat per Pavel Sudoplatov, li havien estat encarregats assassinats i sabotatges amb l'Administració de Tasques Especials. Però les coses no anaven pel bon camí, i un cop mort Stalin demanà abandonar l'organisme, cosa que li denegaren. El 1954 fou enviat a l'Alemanya Federal per coordinar l'assassinat de l'emigrant rus Gueorgui Okolovitz, qui estava al càrrec de l'Aliança Nacional de Solidaristes Russos, entitat que promovia activitats antisoviètiques. Ell ho aprofità per desertar, i des d'aleshores es dedicà a denunciar les atrocitats del KGB, per la qual cosa fou enverinat amb tali radioactiu que li fou posat al cafè. Tanmateix, se'n sortí, i anà a viure als Estats Units. Vladimir Petrov era un especialista en descriptar i desxifrar missatges i comunicacions militars. Reclutat per l'NKVD el 1933, se salvà de totes les purgues i prosseguí amb les seves tasques dins l'organisme fins que ell i la seva dona Eudokia, també agent del KGB, decidiren desertar a Austràlia el 1954, on feia un temps que hi treballava muntant una xarxa d'espies, desil·lusionats pel sistema comunista i la falta de llibertat a la Unió Soviètica.

²⁶⁷ En una conferència de Nikolai Khokhlov a Bonn (aleshores capital de la República Federal Alemanya), però organitzada pels EUA, digué que <<L'assassinat de Trotski fou organitzat pel General

d'Eitingon, anà a Moscou i fou entrenat en les 'arts del terror', alhora que se li mostraren els arxius sobre Trotski.

L'error, al meu entendre, ve ja d'origen, és al punt de partida de les interpretacions. Potser sí que Ramon Mercader rebé alguna mena d'entrenament militar, però en aquest cas l'hauria rebut encara a Espanya, quan, recordem, se li atribuïren una sèrie d'accions de sabotatge i infiltració a la rereguarda franquista. Però un cop se li perdé la pista, aquella tardor-hivern de 1937, no en tenim més notícies fins que apareix el juny de 1938 a París. Aquests sis, set o vuit mesos que se li atribueixen a la Unió Soviètica els podia haver passat, tranquil·lament, en algun lloc de la rereguarda republicana o a França mateix, que seria la meua opinió. En Lluís, el seu germà, recordem que ens indica que ell i la Lena Imbert haurien anat aleshores a viure plegats a París, i fins a 1939 que mantindrien el contacte en aquella ciutat; i Pavel Sudoplatov, qui a partir d'aquell mateix any s'encarregà de l'Administració de Tasques Especials – i per tant persona coneixedora de tota la trama que acabà portant a l'assassinat de Lleó Trotski –, escrigué a les seves memòries que en Ramon passà directament de Barcelona a París, sense anomenar en cap moment Moscou o la Unió Soviètica²⁶⁸. Tindria sentit que amagués aquesta informació quan bé que dóna noms i dades molt més destacades i confidencials? I fixem-nos que en cap moment indica que Mercader fos reclutat per a la missió de matar a Trotski. És aquesta, per mi, la clau de volta de tot l'entrellat, l'error en el qual es fonamenten la majoria d'argumentacions: parteixen de què a Mercader se li assignà, des d'un inici, la missió d'assassinar el vell revolucionari; per tant, havia de rebre formació específica en les arts de matar, la infiltració, el sabotatge o les tècniques secretes; i, òbviament, aquesta formació l'havia de rebre a la URSS. Però no fou així. Ell, en un principi, havia de ser només un talp més dins la xarxa que vigilava el

---

*Eitingon, el mateix general que a Espanya amb el nom de Kotov [...] reclutava espanyols per activitats divisionàries de la Intel·ligència Soviètica [...]. I així és que reclutà un espanyol que fou enviat a la Unió Soviètica, i que fou informat amb detall, i que més tard fou enviat a Mèxic amb el nom de Mornard>>. Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàg. 36. L'autor diu que treu les dades del *Hearings before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary United States Senate. Eighty-Fift Congress*, part 86, en dates de l'01 i el 16 d'octubre de 1957, pàgina 5. Tanmateix, tot i haver-hi declaracions de Khokhlov, aquesta referència a Eitingon i Trotski no l'he trobada. Petrov també coneixia Eitingon <<a qui recordo haver vist a la seu general de l'NKVD a Moscou>>, i confirmà des del seu exili australià el que deia Khokhlov. Petrov, Vladimir i Evdokia. *Empire of Fear*. Andre Deutsch. Londres. 1956. Pàgina 222.*

²⁶⁸ <<Com que en Ramon era totalment desconegut entre els trotskistes, Eitingon, qui aleshores estava encara estacionat a Espanya, havia decidit enviar-lo a París des de Barcelona l'estiu de 1938, fent-se passar per un jove i aventurer home de negocis amb un estil de vida llibertí qui de tant en tant donava suport a extremistes polítics donada la seva actitud hostil contra tots els governs>>. Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, p. 70.

trotskisme, havia de seduir la Sylvia per extreure'n informació de la IV Internacional i del què en pensava Trotski, en virtut que n'era un correu i membre fundacional (això un cop se sabé que viatjaria a Europa). Res més. Potser més endavant ja es veuria, però aleshores, repeteixo, no tenia cap altra missió. Pensar que la trajectòria inicial de Mercader l'havia de conduir inevitablement a la casa de l'Avinguda Viena i a l'assassinat de Trotski em sembla totalment fora de lloc. Era, senzillament, una peça més de l'engranatge stalinista que, per una sèrie de circumstàncies, acabà prenent el rol d'executor – un rol que a priori no li tocaria agafar. És cert que en el seu relat Sudoplatov comet alguns errors en dates i noms (com per exemple dir que Mercader i Ageloff es conegueren el setembre), però són elements secundaris. Així doncs, tenim que Ramon Mercader i sa mare anaren a viure a París, <<*havent esdevingut agents per la Unió Soviètica, formalment reclutats per Eitingon*>>²⁶⁹; un Eitingon que els vigilaria a distància, des de la seva posició a Espanya.

Tornem, però, a juny-juliol de 1938. Segurament en Ramon Mercader feia unes setmanes (o mesos) que residia a París, per prendre consciència del seu nou rol i identitat, per conèixer la ciutat, per adaptar-se a les costums dels parisencs, per acostumar-se a emprar el francès. És en aquest moment que passà a ser Jacques Mornard, que la seva vida prengué un camí de no-retorn. A partir d'aquell moment, deixà de ser Ramon Mercader. I no tornaria a ser-ho fins pràcticament el moment de la seva mort, esdevinguda 40 anys més tard.

La seva versió sobre com conegué a la Sylvia, segons una de les incomputables compareixences davant la policia que recollí Albert Goldman, advocat de Trotski, és la següent: <<*Mientras estuve en París encontré a una chica americana denominada Gertrude [una altra vegada ens torna a aparèixer l'enigmàtica Gertrude!]. Un día me dijo que una amiga suya, Ruby Weil, buscaba un apartamento, y como yo abandonaba el mío, se lo dejé a ella. Por medio de la hermana de Ruby conocí a Sylvia Ageloff. Las dos venían de Londres. En París, las acompañé a los Museos, las llevé a paseo en automóvil. Después la hermana de Ruby se fue, permaneció Sylvia y nos hicimos novios*>>²⁷⁰. Un cop encaminada la situació, Ruby Weil i sa germana Corinne desaparegueren del mapa. <<*No vaig tornar a veure més la Ruby des d'això*>>²⁷¹, explicaria la Sylvia.

---

²⁶⁹ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 70.

²⁷⁰ Goldman, Albert. *Quién está detrás del asesinato de León Trotsky: los hechos y los argumentos que prueban la culpabilidad de Stalin*. Ed. Clave. Mèxic D. F. 1941, pàgina 13.

²⁷¹ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina 3402.

Ageloff de seguida caigué en el parany. De cop i volta havia trobat el seu príncep blau, tot eren flors i violes. Jacques Mornard – Jac, com li deia ella –, la duia a passejar, a sopar a llocs elegantíssims, al teatre, a visitar el París nocturn, a l’Hipòdrom... L’atrapà tant, que després de poques setmanes, ja es mudà a l’apartament que ell tenia. Un Jac la doble vida del qual no podia sospitar de cap manera. Marie Craipeau, trotskista francesa i amiga de la Sylvia, explicà al documental *Asaltar los cielos* de José Luis López Linares i Javier Rioyo, que ben aviat la relació funcionà, i per això anaren a viure plegats. <<Nosaltres tres sortíem sempre junts>>, narrava al film.

Sylvia Ageloff, a l’esquerra, en una fotografia de joventut; i a la dreta, en una imatge dels dies de l’atemptat, el 1940. Extretes, respectivament, de International Committee for the Fourth International. *How the GPU Murdered Trotsky*. Londres. 1976; i Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 125.

El fet que l’NKVD volgués apropar-se a Ageloff respon a la voluntat d’infiltració en els cercles trotskistes i, més remotament, d’intentar obtenir alguna via més indirecta d’acostament al revolucionari. Recordem que Trotski coneixia a les germanes de la Sylvia, sobretot la Ruth²⁷². Pierre Broué en digué, respecte a l’establiment de la relació Ageloff-Mercader: <<Però, per què aquesta trobada? L’explicació tradicional és simple. Coneixent la personalitat de la Sylvia, la GPU pensà que podia ser fàcilment seduïda. L’establiment d’un llaç personal entre ella i Mercader obria moltes possibilitats, ja que la germana de la Sylvia, Ruth, havia treballat a Coyoacán els temps de la Comissió d’Investigació i que la casa era oberta als seus, i per tant per la Sylvia i un eventual company seu. Aquesta explicació no ens sembla satisfactòria en absolut. De fet, l’únic atractiu

²⁷² <<Trotsky conservaba de ella un excelente recuerdo y una hermana de Ruth no podía sino ser bien recibida por él y por Natalia>>, escriuria Jean Van Heijenoort a *Con Trotsky, de Prinkipo a Coyoacán*, pàgina 152.

que Sylvia Ageloff podia haver tingut per a la GPU era aquest paper que ella duia a terme sovint com a “correu” de la IV Internacional i que era d’interès pels serveis soviètics, sobretot a la vigília de la conferència mundial d’aquesta organització amb seu a Europa i a la que ell hi assistí>>²⁷³.

Mercader depenia de l’Administració per Tasques Especials, recordem, aquella unitat d’elit especialitzada en sabotatge, control d’enemics polítics i la seva eliminació, sobretot fora de la Unió Soviètica. Era, per tant, un més dels ‘il·legals’ que hi havia en aquell moment a França, treballant clandestinament. Per a tots, ell era el belga Jacques Mornard, un noi de casa bona gens interessat en política a qui li agradaven els plaers de la vida. Alain Dugrand recollí unes declaracions de Marie Craipeau, parlant sobre ell: <<*Era un personaje incoloro, un gentil muchacho elegante, que podía estar no importa dónde en sociedad. Hablaba de los numerosos puestos diplomáticos de su padre, de su madre, a la que adoraba y que practicaba la equitación con fervor. Jac no se interesaba por las cosas y seguramente no por la política. Cuando hablábamos Sylvia y yo se salía del cuarto. Era amable, encantador, generoso. Nada, pues. Más tarde, cansada de Paris, Sylvia quiso regresar a Nueva York por su trabajo, pero dudaba en hacerlo a causa de Jac. Entonces, sorpresivamente, éste le propuso traducir unos artículos de psicología del inglés al francés para una agencia, y yo ayudé a Sylvia a pasar a máquina sus textos. Recibíamos un buen salario por eso. Luego, un día en que estábamos trabajando, yo me paré repentinamente con los dedos sobre el teclado de la máquina, y me volví hacia ella: ‘Escucha, Sylvia, esto no tiene sentido, no existen trabajos de este tipo tan bien pagados’. Entonces nos sentamos en la cama, encendimos un cigarro como de costumbre, y lo analizamos platicando. A él no le interesaba la política... No participaba de nuestras conversaciones... ¿Entonces? Pensamos que estaba tan prendado, tan locamente enamorado, que no quería que ella se fuera. Ésa fue nuestra conclusión*>>²⁷⁴.

A finals d’estiu, com explica Craipeau, la Sylvia li digué que havia de retornar als Estats Units, encara que la seva voluntat era quedar-se amb el seu amant. De manera que ell li trobà una feina: escriure uns articles per a una revista de psicologia, controlada per l’editorial parisenc Argus Press. Era una feina ben pagada²⁷⁵, que la Sylvia acceptà de bon gust. Era una manera de poder tenir-la al seu costat, de prosseguir amb la seva tasca d’infiltració. Ella, tot i adonar-se que era una feina fictícia, li seguí la corrent, com acabem

---

²⁷³ Broué, Pierre. *L’assassinat de Trotsky*, pàgina 115.

²⁷⁴ Dugrand, Alain. *Trotsky en México*, pàgina 63.

²⁷⁵ Segons declarà al seu interrogatori després de l’atemptat, uns 3000 francs mensuals.

de llegir: deuria estar tan enamorat que no la volia perdre, i com que tenia diners, s'havia inventat aquella història.

Marie Craipeau, Jacques Mornard (Mercader) i Sylvia Ageloff, a París, el 1938. Extreta de International Committee for the Fourth International. *How the GPU Murdered Trotsky*.

Segons totes les fonts, però, la Sylvia no era una noia gaire agraciada, i no acabava de creure's que un noi tan guapo i elegant es fixés en ella. Per bé que exagerada, al meu parer, Garmabella en féu una descripció: <<Lo único que debió costarle Trabajo a Mercader-Mornard, si acaso, fue acostumbrarse a la presencia y fingirle amor a una mujer de apenas algo más de metro y medio de estatura, cara infestada de peces, siempre desaliñada y, para colmo, miope al grado de tener que usar lentes muy gruesas y con una voz chillona, absolutamente desagradable, que encima, andando el tiempo, sería poseída por celos rayados en lo enfermizo>>²⁷⁶.

La història que Mercader explicà sobre els seus orígens a les noies és la mateixa que repetí, dos anys i escaig més tard, als seus interrogadors a Mèxic. Segons aquesta, ell havia nascut a Teheran (Iran, aleshores Pèrsia), el 17 de febrer de 1904, fill de Robert Mornard,

---

²⁷⁶ Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgina 128. En un dels primers informes que la policia féu després de l'atemptat, és curiós que se la descriguí de la següent manera: <<[...] inteligente, catedrática de psicología, hermana de la ex-Sra. de Trotsky, de 28 a 30 años, sabe de política, fea>>. Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caixa 126. Expedient 27. Full 100.

diplomàtic belga destinat allà. Establert a Bèlgica dos anys més tard, amb l'ocupació alemanya de 1914 anà a viure a París amb sa mare, Henriette Vandendresch. Finit el conflicte militar, el 1918 retornà a Brussel·les, on ingressà al col·legi jesuïta de Sant Ignasi de Loiola per cursar el batxillerat. El 1921 ingressà a contracor al Col·legi d'Aspirants a l'exèrcit, i l'any següent a l'Escola Militar de Dixmude, per desig de son pare, qui morí de malària el 1926 i deixà una fortuna d'entre 3 i 4 milions de francs. Matriculat a l'Escola Politècnica de París el 1924, el 1927 passà a estudiar periodisme a la Sorbona. Sa mare li pagava la carrera. Però el 1928 ella es posà malalta, de manera que hagué d'interrompre uns mesos la seva estada a la capital francesa per cuidar-la. A partir de 1930 aconseguí una feina parcial de periodista esportiu al diari *Le Soir*, amb un tal Paul Delaouet. Tenia un germà gran, en Robert, també diplomàtic. El 1934 contragué matrimoni amb Henriette van Pruscht, però als tres mesos justos ja se n'havia separat, i un cop conegué la Sylvia accelerà els tràmits per aconseguir el divorci, que s'acomplí el 1939. Havia tornat a la Sorbona el 1935. Una història un xic rebuscada però que satisfieia la curiositat d'Ageloff i Craipeau²⁷⁷.

És curiós el fet que, tot i narrar que era periodista esportiu, mai les convidà a espectacles o esdeveniments d'aquest caire. <<*Sense ni tan sols haver anat mai a veure un partit de futbol o la darrera etapa d'una cursa ciclista – el Tour de France acabava de començar –, es va fer passar per un periodista esportiu*>>²⁷⁸, escriuria el trotskista George Vereeken. Però això tampoc féu sospitar a una Sylvia que n'estava bojament enamorada. En les seves declaracions a la policia, Mercader indicà que ja el setembre podien considerar-se amants. També deuria pensar-ho la policia, ja que al sumari que s'obrí a la Sylvia es pot llegir que fou, doncs, aquell setembre que la parella decidí anar a viure plegats: <<*en agosto marchó de París a Bruselas Jacques y más tarde ella fue a dicho lugar por invitación que le hizo, regresando ambos en setiembre a la Capital de Francia, donde se unieron en amasiato*>>²⁷⁹.

---

²⁷⁷ Aquesta suposada vida de Jacques Mornard la trobem repetida en moltes de les monografies, tot i que potser qui ho explica amb més detall és Julián Gorkín a *El asesinato de Trotsky*. Si anem a cercar les fonts originals, però, he seleccionat el primer interrogatori que li féu el Coronel Sánchez Salazar el 23 d'agost de 1940, força incisiu, transcrit parcialment, i que es conserva a Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caixa 126. Expedient 27. Folls 117-128; i que apareix resumit però complet al sumari contra Sylvia Ageloff, Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 6-12.

²⁷⁸ Vereeken, George. *The GPU in the Trotskyist Movement*, pàgina 337.

²⁷⁹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 3. Tanmateix, unes pàgines més enllà, a la 32, la Sylvia rectifica i diu que

La Sylvia no dubtà mai de les històries que li explicava en Jac, i no es qüestionava tampoc d'on sortien els diners per mantenir aquell nivell de vida. <<A la pregunta relativa sobre si se ha convencido de la forma en que Jackson obtuvo el dinero para vivir contestó que no se convenció, pero sí aceptaba como cierto lo que Jackson le decía, pues siempre andaba con bastante dinero y frecuentaba los mejores lugares>>²⁸⁰. De fet, ella mateixa havia viscut força temps de les rendes del seu pare, acabat constructor. No l'havia vist mai treballar, ni llegit cap de les seves cròniques esportives, tot i escriure per varis diaris (Le Nationale Belge, Le Soir, Les dernieres nouvelles, Les Sports...). <<También supo que en París Mornard o Jackson desempeñaba un trabajo de cronista de deportes para un Periódico diario titulado "Auto", siendo este trabajo como sustituto del escritor que lo tenía encargado por el periódico y al que Mornard suplía las veces que aquel no podía ir; [...] también le dijo que todos los trabajos que hacía para la Argus Press los desempeñaba en las oficinas del periódico "Auto" donde estaba la mecanógrafa, y que esta razón por la que no trabajaba en presencia de la declarante; [...] también le dijo Jackson que era corresponsal de un periódico belga que cree recordar se llamaba "Le Nationale Belge", y que le transmitía sus crónicas desde París telefónicamente y en Bruselas se las traducían al flamenco, pues él no conocía el flamenco; pero tampoco vio ninguna vez a Jackson realizar estos trabajos, pues todo lo que sabe es lo que él le contó; que durante ese tiempo no conoció ningunos amigos de Jackson o Mornard, quién le decía que todos ellos eran muy ricos y que como él no tenía buenas entradas por entonces había suspendido relaciones con ellos; que tan solo frecuentaba al mismo grupo de amigos de la declarante americanos y camaradas franceses>>²⁸¹.

<<la declarante no fue a Bruselas por invitación que le hiciera Jacson, ni encontró allí a Jacson, pues la declarante, viajando por diversas ciudades de Europa, fue también a Bruselas por su espontanea decisión, y a pesar de que había dirigido telegrama a Jacson, con propósito de encontrar-lo allí, sin embargo no lo encontró>>.

²⁸⁰ Archivo General de la Nación (México). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 18.

²⁸¹ Archivo General de la Nación (México). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 67.

Primera pàgina del sumari instruït contra Sylvia Ageloff, que conté varies declaracions de Mercader, conservat a l'Archivo General de la Nación (Mèxic).

La Sylvia no li coneixia amics, doncs; explica només un parell de situacions en què en Jacques saludà a algú, o preguntaren per ell: un cop un home que trucà per telèfon (i que li digué que era el redactor del diari); una tal Madame Godefroy, amb qui es cartejava; i que en un cafè saludà a la senyora Ceuppoint, una dona ben vestida, d'uns 35 o 40 anys, amiga de la família Mornard (i amb qui es creuarien un cop a Mèxic, al bar 'One Two Three'). Però, en detriment del que pot semblar, doncs, en Mercader no estava sol. Es veia de tant en tant amb sa mare, son germà²⁸² i la Lena Imbert, almenys fins a 1939, quan en Lluís i la Lena foren enviats a la Unió Soviètica, i ell es veié obligat a viatjar als Estats Units per prosseguir amb les ordres que li eren encomanades. Escriu en Lluís que, mentre estigueren a París, <<Caridad, Ramón y Eytinton salían y entraban de nuestra casa y se ocupaban de cosas secretas [...]. Sólo recuerdo cosas aisladas, muy difíciles de ligar entre sí>>²⁸³. Un cop finalitzada la Guerra Civil a Catalunya, Eytinton anà unes setmanes a Rússia, i s'establí tot seguit a la capital francesa per donar suport a la missió. Pensem, però, que durant aquests mesos la Sylvia ja

²⁸² En Lluís, tot i veure's amb en Ramon i sa mare, no vivia amb ells. S'estigué primer amb sa germana Montserrat; i després amb una amiga de la família, la mare de Daniel Béranger. Amb la fi de la guerra a Espanya, i donada la tensa situació futura que es preveia a Europa, Caritat decidí enviar-lo a la URSS.

²⁸³ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 124.

no hi era, i per tant Mercader tenia més màniga ampla per col·laborar en altres tasques. Per exemple, Lluís Mercader parla confusament de màscares antigàs de l'exèrcit francès; o d'una infiltració a la casa reial egípcia del rei Faruk a través del casament d'un dels seus fills amb una noia mallorquina, espia, que treballava per ells.

Tot i que la Sylvia adduí sempre que el motiu del seu viatge a Europa havia estat purament de plaer, el cert és que prengué part activa en el congrés fundacional de la IV Internacional, que tingué lloc a París el setembre de 1938. Cinc anys abans, l'agost de 1933²⁸⁴, hi havia hagut un primer intent per gestar-se l'organització, també a París, però aleshores, dels 14 partits i grups representats, trotskistes, només tres votaren a favor de la seva constitució. El procés encara havia de madurar, faltava crear vincles d'unió entre els diferents grups oposicionistes i antistalinistes de la majoria de països. S'havia volgut convocar la conferència de fundació el juliol de 1936, però encara hi havia massa divisió interna. Arribats a l'estiu de 1938, però, es veien suficientment forts i decidits per fer el pas. Havien d'afanyar-se, ja que la lluita contra els trotskistes dins i fora de la Unió Soviètica no cessava: només per posar un exemple, les estadístiques del report fet en aquelles dates per Lazar Kaganovitx, Comissari Soviètic de Transports, sobre la feina feta de “desarrelament” dels trotskistes al seu comissariat, parlen de 220 detinguts a la secció política, i en el Comissariat en si, acomiadats 485 antics tsaristes, 220 ex menxevics i socialrevolucionaris, 572 trotskistes, 1415 oficials blancs, 285 destructors i 443 espies. Tots tenien suposats vincles amb el bloc trotskista²⁸⁵.

Jacques Mornard, tot i no estar gens interessat en política, acompanyà la Sylvia al congrés, per bé que es quedà als jardins, fumant i passant l'estona. Coneixia alguns dels delegats perquè eren amics de la seva xicoteta, altres li foren presentats aleshores, per bé que no hi intimà pas. Volia mantenir-se'n al marge, demostrar que les activitats polítiques de la Sylvia no li interessaven el més mínim, encara que les coneixia. Ell mateix comentà anys més tard que <<[...] en septiembre de 1938 ya sabía que Sylvia Ageloff era trotskista y en relación con los trotskistas, y miembro del partido trotskista, si bien sobre esto último no recuerda que Sylvia se lo hubiera dicho específicamente; que unas veces solo con Sylvia y otras con sus compañeros o camaradas hicieron ambos numerosas excursiones, habiendo ido a Chateau Thierry, a Verdun, a Metz, a Touts, a

---

²⁸⁴ Robert Service indica que tingué lloc a Brussel·les, el 28 de febrer de 1934.

²⁸⁵ Volkogonov, Dmitri. *Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgina 374. Indica extreu-ho de l'Arxiu Central del Partit de l'Institut Marxista-Leninista (actualment RGASPI, Arxiu Estatal Rus d'Història Social), f. 17, op. 2, d. 612, vvp. III, ll. 34.

*Blois, a Chartres, a Dauville, etcétera; que entre los camaradas amigos de Sylvia trotskista, que recuerda se contaban, Manni, Waltha, Naty, Frank, Elizabeth y otros>>²⁸⁶. Natalia Sedova comentà, a la seva declaració a la policia mexicana després del crim, que la <<Sylvia Ageloff era conocida de muchos de los miembros de nuestra organización desde hace varios años, como perteneciente a la sección norteamericana del partido. En 1937 [sic], participó ella en un congreso o conferencia internacional de la organización en París. En esa ocasión conoció a nuevos compañeros, entre los cuales se contaron nuestros viejos amigos Alfred y Margueritte Rosmer, ligados con nosotros desde 1913. Sylvia presentó a Jackson como su marido, y los Rosmer supieron entonces que Jackson, aun sin pertenecer a la organización, la ayudaba financieramente>>²⁸⁷. Tanmateix, en contra del que comenta la Natàlia i del que molts autors han suggerit, els Rosmer i Mercader no es conegueren a París durant el Congrés sinó que els fou presentat un cop ja a Mèxic, si fem cas al què escrigué el propi Alfred Rosmer en un article a la revista *Révolution Proletarienne*, anys més tard²⁸⁸.*

Sigui com sigui, el tres de setembre de 1938 es trobaren a la casa d'Alfred i Margueritte Rosmer a Périgny (a uns 30 quilòmetres del centre de París), 28 delegats trotskistes, representants de partits i grups d'onze països diferents. Es discutiren i es votaren el programa i les resolucions proposades pel propi Trotski durant aquell estiu. En total sumaven molt pocs afiliats, i la idea de com fer-ho per tirar-la endavant encara era molt vaga, ja que no hi havia un programa clar de futur. Tanmateix, s'escolliren càrrecs directius i es nomenaren uns presidents honorífics: Trotski; i els recentment desapareguts Lev Sedov i Rudolf Klement, que havien de ser els responsables de gestionar i fer funcionar l'organisme.

Lev Sedov, com sabem, era "l'home" de son pare al vell continent, el màxim responsable del *Butlletí de l'Oposició*, i també, òbviament, un dels principals blancs de l'NKVD. En lloc seu, al congrés hi havia anat el seu inseparable company i home de confiança, Mark Zborowski, conegut per tots com 'Etiénne'. Etiénne hi participà com a representant dels trotskistes soviètics, essent un dels delegats més respectats per haver estat proposat pel propi Trotski. Tanmateix, Zborowski era un agent de l'NKVD, i havia estat

---

²⁸⁶ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 73.

²⁸⁷ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 39-40.

²⁸⁸ Rosmer, Alfred. Une Mise au Point sur l'Assassinat de León Trotsky, dins *Révolution Proletarienne*, núm. 321, pàgina 21. (novembre de 1948).

implicat en el robatori de part dels arxius de Lleó Trotski a França²⁸⁹ o suposadament també en l'assassinat del mateix Lev Sedov. Anem, però, a pams.

Mark Zborowski havia nascut el gener de 1908 a Ucraïna, però anà a viure amb els seus pares a Polònia el 1921, on fou empresonat per organitzar-hi vagues. Casat amb Regina Levi, era militant del Partit Comunista Polonès. Havent sortit de la presó el 1928, es traslladà primerament a Berlín i el 1933 a París, on inicià estudis de medicina; i també estudià filosofia a Rouen i Grenoble. Reclutat per la GPU amb el nom en clau de B-187 per Aleksandr Sevastianòvitx Adler, la seva primera ocupació fou la de secretari de la Unió de Repatriació a Rússia, oficina dels serveis secrets soviètics per fomentar el retorn d'oficials tsaristes a la URSS i alhora dividir els emigrants. L'organització, però, i segons paraules de Henry Kasson, també servia com una reserva d'agents per tasques com segrestar i assassinar²⁹⁰. Zborowski ens apareix, el 1934, fent-se passar per estudiant de medicina a les universitats de Rouen i Grenoble. És per aquelles dates que es féu amic de Liova i, quan Trotski abandonà França, es convertí en la seva mà dreta. Emigrat als Estats Units amb l'esclat de la II Guerra Mundial, el 1944 el trobem amb el nom en clau de TULIP en una missió d'acostament a Viktor Kravtxenko, industrial soviètic desertat als EUA. En una data tan tardana com el 1958, Zborowski fou jutjat pel Comitè d'Activitats Antiamericanes pel seu passat d'agent soviètic, però en cap cas responent pels actes comesos a Europa. De fet, el Comitè Internacional per la IV Internacional denunciava, el 1976, que Zborowski visqués tranquil·la i acomodadament a Califòrnia, sense el més mínim remordiment o càstig per les seves actuacions de joventut.

---

²⁸⁹ La nit del 6 al 7 de novembre de 1936 es produí el robatori d'una part de l'arxiu de Trotski, dipositat a la seu de París (a la rue Michelet) de l'Institut d'Història Social d'Amsterdam. La transferència d'aquesta documentació només era coneguda per Lev Sedov, Zborowski (qui havia fet personalment els 15 paquets de què es composava), la també col·laboradora Lola Estrine i òbviament el director de l'Institut, el menxevic Boris Nikolaievski. Avisats per Zborowski, agents de l'NKVD llogaren el pis de sobre l'Institut, per controlar-ne les entrades i sortides. A més a més, els provocà una averia al telèfon perquè un dels seus companys, i posteriorment ell mateix, hi accedissin com a suposats tècnics i així poder conèixer l'espai i controlar-ne les comunicacions. La professionalitat dels lladres, i el fet que s'enduguessin només documentació de Trotski, de seguida féu pensar la policia i Lev Sedov en agents soviètics. Segons Christopher Andrew i Vasili Mitrokhin (*The Mitrokhin Archive*, pàg. 93) tot i que s'endugueren retalls i documents de poca importància, queda palesa la rellevància que li donà Stalin en el fet que concedí l'Orde de la Bandera Roja als integrants del grup.

²⁹⁰ Kasson, Henry. *The Zborowski Case*, dins *The New Leader*, edició del 21/11/1955.

Sigui com sigui, Sedov confiava tant en Zborowski que li havia facilitat l'accés a la seva bústia, li demanava que obrís el correu, o inclús que guardés arxius i documents confidencials a casa seva. Aquest, doncs, tenia al seu abast tota una sèrie d'informacions que passava a Moscou, sobre les activitats que es duïen a terme, la correspondència que rebia Sedov, els contactes que mantenia amb opositoristes o dissidents, les notícies que li arribaven de son pare a l'exili, o els feia arribar els articles del *Butlletí* inclús abans de què fos publicat. Els 'polecats' (les fures, *kborki* en rus, nom en clau que rebien els trotskistes) no feien, doncs, un moviment sense que se n'assabentés l'NKVD.

La intenció dels agents soviètics era poder oferir Lev Sedov a Stalin; però arran de l'esvalotament general per la mort del cap dels russos blancs Ievgeni Karlovitx Miller (segrestat a plena llum del dia a París, drogat i enviat la Unió Soviètica en vaixell, per tal de ser jutjat i executat)²⁹¹, decidiren no fer el mateix amb Sedov i esperar l'ocasió propícia. Aquesta arribà mesos més tard: el 8 de febrer de 1938, Lev Sedov ingressà a un hospital per apendicitis. Aconsellat pel seu fidel Etiénne, no ho féu en un hospital francès, sinó a una petita clínica privada de russos emigrats, on es creia fora de la influència de l'NKVD. Excepte Lola Estrine, cap altre membre del grup trotskista francès sabia on s'estava, sempre sota el pretext de protegir-lo. Tanmateix, la realitat era ben diferent.

La clínica on fou operat Sedov (ingressat com monsieur Martin, enginyer) era propietat del Dr. Boris Girmounski, un veterà metge de la Txeca que havia sortit de la URSS el 1929 amb un passaport normal i corrent (el que confirmaria que continuava tenint relació amb els serveis secrets), i que amb els calers que havia fet, havia muntat la clínica en qüestió, on hi acudien sobretot russos exiliats: per tant, segurament es tractava d'un focus de russos blancs, que eren vigilats per agents de l'NKVD amb la connivència del citat Girmounski. Alain Dugrand ho explica de la següent manera: <<Por decisión de Lola Estrine, doctora y cuñada de uno de sus colaboradores, es conducido a la clínica Mirabeau, dirigida por unos rusos blancos, calles Narcisse-Diaz, distrito XVI de Paris. En realidad, como lo demostró una encuesta posterior, el propietario era un personaje altamente sospechoso: el doctor Boris Girmusnki, ex médico de la Checa, que había salido legalmente de la URSS y había adquirido la clínica a un precio irrisorio>>²⁹².

---

²⁹¹ <<El Pla per l'abducció de Sedov estava en una etapa avançada quan en Miller desaparegué. Un vaixell de pesca havia estat llogat a Boulogne per portar-lo en una primera escala del seu viatge cap a la Unió Soviètica. L'operació, tanmateix, fou avortada>>. Andrew, Christopher; Mitrokhin, Vasili. *The Mitrokhin Archive*, pàg. 99.

²⁹² Dugrand, Alain. *Trotski. México 1937-1940*, pàgina 38.

També contribuï a la seva decisió d'anar a la Clínica Mirabeau el fet que pràcticament es refiés només d'Zborowski, com indica Vereeken: <<Su falta de confianza en los trotskistas franceses, por otro lado, tal vez le costó la vida. Cuando se sintió enfermo, en febrero de 1938, hubiera podido dirigirse a alguno de los dirigentes del grupo trotskista francés Rous, Naville o Gérard, que conocían a excelentes médicos. El padre de Gérard, en particular, era un gran médico parisino, podía dar los mejores consejos y abrir todas las puertas>>²⁹³.

L'operació fou un èxit, i la recuperació anava a bon ritme. Però, de sobte, al quart dia tingué una recaiguda desconcertant pels metges: crits, dolors, deliris. Hi ha testimonis que indiquen que anava pels passadissos parlant i cridant, sense que se'l pogués entendre. Tot i les nombroses transfusions de sang, morí amb un gran patiment, tres dies més tard, 16 de febrer, amb només 32 anys. Un enverinament? Era conegut que l'NKVD tenia una secció farmacèutica, la *Kamera*, controladora i experimentadora amb drogues i verins; però no hi ha proves que incriminin als serveis secrets soviètics directament, i els informes mèdics apunten que morí a causa de complicacions postoperatòries (oclusió intestinal, síncope cardíac i debilitat general). Les investigacions policials no determinaren res. Però el fet que anés a la Clínica; que l'NKVD estigués avisat; que no hi hagués personal pendent del seu estat; que fins al quart dia hagués anat tot bé, torçant-se tot de cop; que no es volgués que rebés visites; que patís deliris... tot sembla apuntar cap a una sòlida direcció.

<<El rol jugat per Zborowski en la mort de Sedov resta subjecte a discussió al no tenir una resposta definitiva a la qüestió de les circumstàncies mateixes de la seva mort. Hi ha qui diu que Zborowski prevení la GPU que Sedov havia estat hospitalitzat en aquesta clínica on certament hi tenia antenes, o encara més, homes i dones al seu servei>>²⁹⁴. Tanmateix, autors com Costello i Tsarev, que aposten per la versió oficial de què morí per causes naturals²⁹⁵, recullen els rumors que l'incriminarien directament, posant aquest verí en una taronja enverinada (perquè mentre delirava es veu que tirà pell de taronja pel terra). L'autòpsia posterior no trobà, però, rastres

---

²⁹³ Heijenoort, Jean Van. *Con Trotsky, de Prinkipo a Coyoacán*, pàgina 101.

²⁹⁴ Broué, Pierre. *L'assassinat de Trotsky*, pàgines 43-44.

²⁹⁵ Costello, John; Tsarev, Olga. *Deadly Illusions*, pàgines 283-284. Aposten per la línia oficial després d'haver tingut accés a l'expedient de Serguei Spigelglass (cap d'Afers Exteriors, purgat el 1938 i executat el gener de 1941), on hi deia que l'NKVD no havia estat el responsable de la mort de Sedov, però que en Iejev ho reportà així per penjar-se uns galons. Aquesta mateixa versió és la que dona Sudoplatov al seu llibre de memòries, pàgina 83. Segons aquest, Zborowski només passava informació, i qui actuava era un altre grup, que depenia directament de Serebrianski.

de verí (que podria ser que hagués estat absorbit totalment pel cos o bé que no fos un informe complet).

98
Здравствуйте, Л. Седов, во Франции
именно в связи с тем что вы квадрате,
то вопросу о 2-м московском
процессе и роли в нем
определенные подруги (Радека,
Айвазов и др.) заявили:
"Почему коммунда больше всего,
"Сталинка лучше всего"
Видно, что заявление было
направлено исключительно это
и не имеет на него ^{никакой} факти-
ческой. Л. Седов тут же провел
разговор на другие вопросы.
из Зборова Л. Седов в присутствии
Левин и Гавриил А. Зоринский,
Фрэнсис Фреду Гавриил же сдер-
жались как и в-ю. В связи
на это во заявление, Л. Седов
на сказала: "Версия Зорин
за дураки!". Больше и орому
вопросу не обсуждалась.
М. Зборова К.

Carta de Mark Zborowski a Moscou, datada el 2 de febrer de 1937, on explica que Trotski i el seu fill planegen assassinar Stalin, ja que Lev Sedov hauria expressat en una conversa privada la necessitat que el líder soviètic desaparegués. Extret de Costello, John; i Tsarev, Olga. *Deadly Illusions*, pàg. 428.

La notícia, òbviament, trastornà molt els Trotski, al seu exili de Mèxic. Ell i la Natàlia estigueren uns dies que pràcticament no dirigiren la paraula a ningú. Amb la mort de Liova, el revolucionari no perdia només el darrer fill que li quedava en vida, sinó també el seu major col·laborador. A partir d'aleshores, el *Butlletí* passà a publicar-se a Nova York, per bé que continuà havent-hi una edició europea conduïda per Zborowski i Estrine durant un temps, ja que gaudien de la confiança absoluta de Trotski.

L'encàrrec de tirar endavant la conferència fundacional de la IV Internacional havia estat fet aleshores a Rudolf Klement, col·laborador de Trotski des de feia uns anys. Alemany de 28 anys, estudiant a Hamburg, s'havia unit al revolucionari a Prinkipo, el 1933, com a secretari, i estigué amb ell també durant la seva estada a França. Tanmateix, l'NKVD es fixà en ell, i Klement no arribà a veure la reunió de Perigny: desaparegut uns dies abans, el seu cos fou trobat a les aigües del Sena el 13 de juliol de 1938, esquarterat i pràcticament

irreconeixible²⁹⁶. Hi havia algú que tenia molt interès en què la reunió no se celebrés, i maldava per decapitar la IV Internacional inclús abans de què s'arribés a constituir²⁹⁷. Algunes vegades s'hi ha volgut involucrar, en aquesta mort, a Mercader, relacionant-ho amb un suposat viatge que féu Mornard a Bèlgica, excusant-se uns dies davant la Sylvia, amb el pretext d'un accident familiar²⁹⁸.

Abans d'explicar aquest afer del viatge, però, m'agradaria presentar, encara, el cas d'un tercer homicidi, en aquest cas el d'Ignace Reiss. Reiss es deia en realitat Ignace Poretzky, i era un comunista polonès, conegut dins l'NKVD amb els àlies de Ludwig o Reiss. Treballà pels serveis secrets soviètics de 1925 a 1937 a Alemanya, França, Àustria i Hongria. Aquell any desertà, i envià una carta a Moscou, retornant amb ella l'Orde de la Bandera Roja que li havia estat concedida, on es proclamà seguidor de Trotski. <<He arribat fins aquí amb vosaltres, però no faré cap pas més... Qualsevol que romanguí en silenci esdevé un còmplice d'Stalin i un traïdor a la causa de la classe obrera i el socialisme>>²⁹⁹. Resident il·legal a Bèlgica, demanà ajuda a Hank Sveevliet, diputat comunista al parlament holandès però reconegut oposicionista, que mantenia contactes amb Trotski. Per intentar trobar una

---

²⁹⁶ La descripció potser més realista la trobem al llibre de Marjorie Ross, *El secreto encanto de la KGB. Las cinco vidas de Iósif Grigulevich*, a la pàgina 69, on escriu que Klement havia quedat per anar a sopar amb el seu amic Aleksandr Taubman, jueu lituà, i uns coneguts d'aquest. Quan la porta del pis s'obrí, <<todo pasó en cosa de instantes. Adentro estaba Aleksandr Mikhailovic Korotkov, en compañía de un ex oficial del ejército turco, bien entrenado para ese tipo de operativas [...]. Ni siquiera tuvo Klement tiempo de sorprenderse, camaradas. El turco lo apuñaló rápidamente. Luego le cortó la cabeza, brazos y piernas y, como es una de sus Especialidades, así como tiró el cuerpo de Agabekov al mar [un trotskista que traficava amb joies], puso el de Klement dentro de una maleta y lo lanzó al Sena>>.

²⁹⁷ Trotski rebé una teòrica carta seva (enviada des de Nova York), i els trotskistes francesos una còpia (des de Perpinyà), on es mostrava desil·lusionat, i on <<denunciaba la alianza de Trotsky con Hitler, su colaboración con la Gestapo, etc.>>. Tot i que més tard aparegué el cos, i, per tant, el document perdé tota credibilitat, ni ell mateix ni ningú del seu cercle arribaren a prendre-se-la seriosament. <<[...] La misiva contenía tantas incongruencias y errores, que Klement de ninguna manera podía haber cometido>>. Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 368. És curiós, però que el també trotskista George Vereeken, al capítol 17 del seu llibre sobre la GPU, el presenta com un personatge cínic, traïdor, que acabà sent assassinat per l'NKVD però que morí sense dignitat.

²⁹⁸ La primera incriminació directa que trobo referenciada és a les declaracions que féu el secretari de Trotski Otto Schussler després de la mort d'aquest, el 25 d'agost de 1940 davant la policia: <<[...] Manifiesta el declarante que en su concepto considera que Jackson [Ramon Mercader] sea el responsable en la muerte del señor Rodolf Clement [...] fundándose esa suposición en que el mismo Jackson le informó que había estado en los Pirineos y cuando ocurrió dicha muerte se recibió de ese lugar, de la Ciudad de Perpignan una carta más o menos en los mismos términos que la fué encontrada a Jackson después del crimen que cometió>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 15.

²⁹⁹ Volkogonov, Dmitri. *Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgina 442.

sortida a Reiss, Sveevliet volgué avisar en Liova, però ho féu a través d'Zborowski, qui teòricament li havia concertat una visita amb Sedov a la ciutat francesa de Reims. Isaac Don Levine indica que Zborowski avisà l'NKVD, que prepararen un parany per ell: el dia abans de la seva trobada amb Sedov, Reiss havia quedat per veure's a Lausana (Suïssa) amb una amiga; la seva dona i fills l'esperarien a un lloc segur. Segons Andrew i Gordievski, fou assassinat el 4 de setembre de 1937, només quatre setmanes després d'haver desertat, utilitzant l'agent Gertrude Schildbach (altre cop la tal Gertrude!), suposada amiga de la família Poretzki, d'origen jueva-alemanya, i refugiada a Suïssa³⁰⁰. Un grup de l'NKVD li disparà amb una metrallera mentre anava per la carretera de Lausana a Chamblandes. A casa d'un dels seus assassins, el monegasc Roland François Rossi (àlies Abbiati), la policia helvètica hi trobà un plànol de la casa de Trotski a Mèxic³⁰¹. Trigaren un dies a identificar-lo, ja que duia documentació falsa a nom de Hans Eberhardt, txecoslovac. Si els assassins fallaven, un altre grup estaria preparat per acomplir la missió a Reims: de fet, en el cos de Reiss s'hi trobà un bitllet a aquella ciutat.

Després de l'assassinat de Reiss, segons Dmitri Volkogonov, <<els companys de Liova li feren avinent que per la seva seguretat hauria de desplaçar-se a Mèxic amb son pare. Però ell no hi estava d'acord; tot i el perill, considerava que havia de romandre a París, que el seu lloc era irremplaçable>>. I poc després, doncs, arribà el seu torn.

Mentrestant, però, Jacques Mornard i Sylvia Ageloff continuaven la seva particular lluna de mel. Ell tenia diners i cotxe, i anaven a visitar llocs, a cabarets, a menjar i beure a bons restaurants. Parlaven de música, teatre, famosos, esports. Un bon dia, però, en Jac avisà a la Sylvia que havia de tornar precipitadament a Bèlgica, que els seus pares havien tingut un accident (contradient així el fet que expliqués que son pare havia mort el 1926). D'aquí que alguns pensin que Mercader hagués pogut tenir alguna cosa a veure amb l'assassinat de Klement o la missiva enviada a Trotski des de Perpinyà, ja que desaparegué per les mateixes dates. La carta que rebé la Sylvia, datada del 26 de juliol d'aquell 1938,

---

³⁰⁰ Andrew, Christopher; Gordievsky, Oleg. *KGB: The Inside Story*, pàgina 162. Altres dades afirmen que l'agent que l'enganyà era una tal Renata Steiner.

³⁰¹ Sembla ser que Abbiati i el seu company Charles-Étienne Martignat havien anat darrera la pista de Trotski, seguint-lo fins a Mèxic el març de 1937. És dels primers indicis, com indica Olivia Gall a *Trotsky en México: Y la vida política en el período de Cárdenas. 1937-1940*. Ediciones Era. Mèxic D. F. 1991, pàgines 109-110, de l'activitat soviètica contra el revolucionari al país centreamericà.

explica l'accident dels pares, i que sa mare l'havien hagut d'operar dues vegades³⁰². Com que preveïé que la cosa anava per llarg, la Sylvia aprofità per fer una escapada a França i de tornada passar per Brussel·les, on havia de trobar-se amb en Jac. <<En comptes d'això, trobà una dona a l'adreça designada que li digué que en 'Mornard' havia estat cridat sobtadament des d'Anglaterra>>³⁰³. Així doncs, retornà a París, on rebé algunes cartes més, excusant-se per no poder ser al seu costat, fins que reaparegué a inicis de setembre. La versió que li donà fou diferent: que no s'havia mogut de Brussel·les, però que havia passat uns dies arrestat per no voler servir a l'exèrcit. Què havia estat fent aquelles setmanes? Entrenant-se, rebent ordres? No ho sabem. Tanmateix, la Sylvia se'l cregué o volgué creure-se'l, i no insistí. No féu cap mena de comprovació sobre l'autenticitat del què li explicava: no consultà els diaris (l'accident d'una família tan distingida hagués pogut aparèixer publicada); no preguntà si a Bèlgica s'empresonava per aquests temes; i, òbviament, encara menys s'interessà per conèixer si algun diplomàtic belga es deia Mornard. L'engany seguia endavant.

La història de la parella des de setembre al febrer de 1939, quan la Sylvia tornà als Estats Units, ja la sabem. Una convivència gairebé matrimonial en el pis d'ell; trobades i sortides amb amics d'ella; la conferència de la IV Internacional; les estones d'oci a París; els articles de psicologia que havia d'escriure la Sylvia... Inclús tenim notícia d'una conversa entre Mercader i la Frida Kahlo! La reconeguda pintora mexicana, casada amb el controvertit i admirat muralista Diego Rivera, estigué uns dies a París, i segons recull el seu biògraf, es trobaren en una mostra d'art. La Frida recordava: <<En París conocí a Mornard, el que lo mató [a Trotski, òbviament]. Andaba por ahí insinuándome que lo llevara a la casa de Trotski. "Ya no lo voy a hacer, porque tengo problemas con el Viejo", le contesté. "Sólo te estoy pidiendo que por favor me encuentres una casa cerca de ahí". "Pues búscala tú, porque yo estoy demasiado enferma para andarle buscando casa a alguien. No te puedo alojar en la mía ni puedo presentarte a Trotski; no te lo voy a presentar jamás". Sin embargo, fue su novia quien los presentó>>³⁰⁴. Segons la mateixa referència, l'amiga francesa de la Sylvia, Marie Craipeau, digué que en Mornard una vegada li explicà que quan s'assabentà que la Frida Kahlo era a París, la seguí per varis llocs fins que

---

³⁰² Albert Goldman, a *Quién está detrás del asesinato de León Trotsky*, la transcriu a les pàgines 39-40.

³⁰³ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 52.

³⁰⁴ Herrera, Hayden. *Frida: una biografía de Frida Kahlo*. Ed. Planeta. Barcelona. 2002, pàgina 318.

finalment, en una mostra d'art, volgué donar-li un ram de flors que ella rebutjà. Però no li explicà mai perquè la volia conèixer³⁰⁵.

El temps passava, i la Sylvia no podia romandre a Europa per gaire temps més; a Nova York l'esperaven la família i el seu lloc de treball, de manera que ja de cara a l'hivern, comunicà a en Jac que tornava a casa. No les tenia totes, ja que això podia suposar la ruptura de la parella. Però havia de tornar, i ho féu el 6 de febrer de 1939. Ara bé, marxà amb el compromís d'en Jac que se les enginyaria per trobar feina als Estats Units, ja fos de corresponsal per un diari belga o el que calgués; que l'esperés, que amb unes quantes setmanes podrien retrobar-se. <<*Sylvia dejó París y prometimos casarnos cuando fuera oportuno*>>³⁰⁶.

El pas ja estava fet. En Ramon Mercader – Jacques Mornard faria el salt al Nou Món, prosseguint la seva tasca d'infiltració. Però calia pensar bé què fer a partir d'ara, cap a on enfocar-ho. De manera que, aviat, la Sylvia rebé males notícies: en Jac no podia aconseguir el visat i necessitaria més temps per poder creuar l'Atlàntic. El que no li digué és que aprofitaria aquest temps per perfilar, juntament amb els seus superiors, una orientació definitiva a la seva missió.

Mentrestant, però, la maquinària soviètica no afluixava, i a mesura que la Guerra Civil Espanyola anava decantant-se cap al cantó franquista, calia buscar una sortida als homes que hi tenien destinats. Amb la intensificació de la lluita i la campanya contra el trotskisme, l'elecció d'alguns d'ells per a treballar en aquest camp era clara: <<*A més de Ramon Mercader, l'assassí de Trotski, Orlov va facilitar a Moscou altres agents espanyols que creuaren l'Atlàntic i donaren adreces fiables a Mèxic a la demanda del Centre*>>³⁰⁷. Al vell revolucionari no li duraria gaire la tranquil·litat.

---

³⁰⁵ Les paraules de Frida i el testimoni de Craipeau desconcerten una mica, ja que és dubtós que Mercader, sense conèixer prèviament a Kahlo, i sabent que ella havia estat fins feia poc molt propera a Trotski, li demanés tal favor. Pot ser ben bé verídica que l'anés a trobar en una galeria d'art, però d'aquí a fer-li una petició d'aquella mena, i més tenint en compte que aleshores la missió de Mercader no era pas, encara, la infiltració en el cercle més proper del revolucionari, hi ha un bon tros.

³⁰⁶ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 9.

³⁰⁷ Costello, John; Tsarev, Olga. *Deadly Illusions*, pàgina 292.

LA TRAMA AMERICANA

Si bé Trotski no arribà a trepitjar sòl nord-americà en aquest segon exili forçat (recordem que sí que hi havia estat el 1917), certament no es pot entendre la seva estada a Mèxic, i tampoc la història vital de Ramon Mercader, sense fer unes pinzellades a tot l'entramat que s'hi estava donant, tant per part d'uns com dels altres. La cèlebre frase atribuïda a Porfirio Díaz de “*Pobre México. Tan lejos del cielo y tan cerca de los Estados Unidos*”, podríem aplicar-ho també ben bé a la presència de Trotski en aquest país.

Els Estats Units era el país on Trotski gaudia de més popularitat, i d'un nombre de seguidors més elevat en xifres absolutes. L'American Workers Party, dirigit per James P. Cannon, controlava alguns sindicats i era capaç de congregar centenars de persones als actes que organitzava, sobretot en zones de gran concentració industrial com Chicago o Nova York. El revolucionari sort en tenia, dels diners que li arribaven dels seus seguidors americans, així com del suport que alguns dels seus membres li oferien com a advocats, editors, col·laboradors... De fet, als Estats Units és on sorgí la Comissió de Defensa de Lleó Trotski, quan aquest patia amb major intensitat l'efecte de les purgues soviètiques; foren ells qui l'ajudaren a crear la Comissió Dewey, de la que en fem esment al capítol dedicat a l'estada de Trotski a Mèxic; a Harvard anaren a parar part dels seus arxius; i nord americans eren molts dels seus secretaris i guardaespalles. Tant és així, que els seus seguidors buscaven, de ja feia temps, que fos aquest país qui l'acollís com a exiliat: és conegut, perquè ho trobem reproduït per Olivia Gall i Alain Dugrand³⁰⁸, que ja el 1934 li havien fet arribar al mateix president, aleshores Franklin Delano Roosevelt, una petició d'asil; i que tornaren a provar-ho el 1936, però al ser rebutjada altra vegada, fou quan pensaren en Mèxic³⁰⁹. En el primer intent, George Novack, trotskista i secretari del Comitè de Defensa de Lleó Trotski, havia demanat ajuda a Ernst Morris, <<[...] *consejero jurídico de la American Civil Liberties Union, un amigo personal de la familia Roosevelt. Cenaba con ellos un domingo por la noche, en la Casa Blanca, y al terminar le dijo a Roosevelt: 'Tengo un amigo con problemas y quisiera obtener el asilo político para él'. Roosevelt preguntó: '¿Quién es ese amigo, Morris?' León*

---

³⁰⁸ Gall, Olivia. *Trotsky en México*, p. 37; i Dugrand, Alain. *Trotsky. México 1937-1940*, p. 20.

³⁰⁹ <<El 21 de noviembre de 1936, ante el nuevo rechazo del gobierno de Roosevelt a la solicitud de asilo en Estados Unidos para el revolucionario ruso hecha por el American Committee for the Defense of Leon Trotsky, Anita Brenner, ejecutando instrucciones del Secretariado Internacional de la Cuarta Internacional, le había enviado un telegrama urgente a Diego Rivera en el que le pedía, como “asunto de vida o muerte”, que contestara de inmediato si el gobierno mexicano aceptaría que “El Viejo Barbitas” fuera a su país>>. Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàg. 21-22.

Trotsky, contestó... Tomado por sorpresa, Roosevelt aplastó su cigarro y dijo: 'Bueno... ése es un asunto difícil... Antes que nada debo consultar al Departamento de Estado'. Éste se negó a abrir las puertas de Estados Unidos a Trotsky>>.

Però els Estats Units era també un lloc on s'estenia l'espionatge soviètic, i des d'on s'organitzaven atacs a dissidents polítics, quan no tenien lloc al seu territori mateix³¹⁰. O, com es veurà, fou també lloc de refugi per alguns dels que participaren en el primer atemptat contra Trotski, i on es decidí que Ramon Mercader complís la missió d'acabar amb la vida del revolucionari.

De 1932 a 1941, segons David J. Dallin³¹¹, el cap de l'espionatge soviètic als Estats Units era un agent amb el pseudònim de Gaik Balaovix Ovakimian, conegut sobretot amb aquest darrer nom. Jacob Golos³¹², advocat del Departament de Justícia, treballava per ell i li passava informes de l'FBI.

Els soviètics se servien de la Creu Roja Russa als EUA per les seves activitats d'espionatge, com per exemple robar correspondència, intervenir paquets, investigar agents, o fer servir l'entitat per encobrir activitats il·legals. Durant molts anys, alguns dels seus membres s'hi dedicaven a temps complet. El seu màxim responsable era Grigori Rabinowitz o Rabinovix (el podem trobar amb tots dos noms), conegut com "Roberts", qui estava en contacte amb l'NKVD i tenia fil directe de comunicació amb Moscou. <<Més important que Sterngluss era el Dr. Gregor Rabinovix, àlies "Roberts", "John Rich", un físic, ostensiblement un oficinista de la Creu Roja a Nova York, que havia estat enviat als Estats Units al zenit de les purgues amb la tasca d'investigar els Trotskistes i organitzar l'assassinat de Lleó Trotski.

---

³¹⁰ Per posar només dos casos dels que tingueren més repercussió, podem parlar de Walter Krivitski, general desertor de l'NKVD, el cos del qual fou trobat a l'habitació d'un hotel a Washington el febrer de 1941; encara que deixà fins a tres notes de suïcidi, sembla clar que fou assassinat per agents soviètics com a resposta a la publicació de les seves memòries, incriminant Stalin i els seus serveis secrets d'una sèrie de crims. El segon cas és el de l'assassinat el 1943 de l'anarquista italià Carlo Tresca a Nova York, l'autoria del qual molts atribueixen a Vittorio Vidali, el comunista cèlebremenent conegut pel seu paper a la Guerra Civil Espanyola sota el nom de Comandante Carlos.

³¹¹ Dallin, David J. *Soviet espionage*. Yale University Press. New Haven. 1955, pàgina 402.

³¹² Jacob Golos, realment anomenat Jacob Rasin, era un home baixet, pigat i esquifit. Entrà al Partit Comunista poc després de la seva fundació, i era una mena de policia dins del mateix, controlant i espiant-ne els seus membres. <<Als anys 30 encapçalà *World Tourists*, ostensiblement una agència de viatges i vaixells, que fou emprada com a coberta per varis propòsits; més tard, també com a coberta, fundà la *United States Service and Shipping Corporation*, que portava via vaixell menjar i altres donacions dels ciutadans americans als seus parents a Rússia>>. Morí el 1943. Dallin, David J. *Soviet espionage*, pàgina 411.

Louis Budenz, del *Daily Worker*, fou assignat pel Partit Comunista dels Estats Units per assistir en Rabinowitz³¹³. A Rabinowitz se li encarregaven tasques com controlar aquells que demanaven el visat soviètic; el cercles i grups trotskistes; les organitzacions clandestines considerades antistalinistes... i que per això mirava de saber qui integrava aquests grups, on residien, i quines eren les seves vies de comunicació (adreça, fotografies, contactes, lloc de treball, qui feia arribar els escrits de Trotski als Estats Units, etc.).

Louis Budenz era un escriptor i periodista catòlic, molt influenciat, però, pel comunisme. El 1935, a partir del viratge i canvi de rumb que havia imposat Stalin al VII Congrés del Komintern – on es promogué el frontpopulisme, una unió de forces dels diferents sectors obrers i deixava d'atacar-se potser més frontalment a l'Església –, es decidí a ingressar al Partit Comunista dels Estats Units. Fou membre destacat del Consell Nacional del Partit, i director del seu principal òrgan de premsa, el *Daily Worker*. Un cop provada la seva lleialtat, doncs, com hem llegit fou assignat per col·laborar en les tasques il·legals que Rabinowitz promovia des de la seva tapadora que era la Creu Roja. Segons ens descriu a les seves memòries³¹⁴, ell senzillament explicava a Rabinowitz allò que sabia dels investigats, donava pistes sobre com investigar-ne el passat, o presentava informes de la seva actuació dins el partit, en el cas dels comunistes que hi eren a dins.

A mitjans o finals de 1937, Roberts – Rabinowitz li demanà que li presentés a Ruby Weil, una jove comunista que treballava amb ell i que coneixia del partit. En clau, era anomenada 'Miss Y'. Relata Budenz: <<Un día Roberts me sobresaltó pidiéndome que le presentara a miss Y, una joven de quién sospechaba que fuese amiga de Sylvia Ageloff, “la correo trotskista”. Había conocido a miss Y en la CPLA (Conference for Progressive Labor Action) y advertí que tenía relaciones con los trotskistas y los stalinistas. No estaba muy seguro de que era “leal”, aunque no hubiera hecho con anterioridad Trabajo clandestino. Por eso deseaba que se la presentase, cosa que yo hice

---

³¹³ Dallin, David J. *Soviet espionage*, pàgina 407.

³¹⁴ Budenz abandonà el comunisme el 1945, retornant al sí de l'Església catòlica i anant a viure a Roma una temporada. Des d'aleshores, exercí d'advocat contra el comunisme, i escriví diversos pamflets i obres denunciant-ne les atrocitats i allò que li havien manat fer. La seva biografia *This is my history* (de la que en tenim una edició en castellà del 1947, *Ésta es mi historia*, publicada a Barcelona per Los libros de nuestro tiempo), fou un best-seller a l'època i la mostra més clara de la seva renúncia. En ell, explica que no fou fins a 1941 que descobrí que Rabinowitz, a qui tenia per una bona persona, l'havia estat utilitzant, a ell i molts d'altres, per a finalitats criminals, encaminades a satisfer les ordres de la maquinària soviètica.

inmediatamente>>³¹⁵. Heus aquí, doncs, que la Ruby Weil, membre del Partit Comunista dels Estats Units, havia estat escollida per fer una primera aproximació al trotskisme, com a infiltrada, aprofitant que anteriorment havia militat al costat de les germanes Ageloff, reconegudes trotskistes, i que s'havia avingut bé amb la Sylvia.

Als interrogatoris que se li feren a Weil el 1950³¹⁶, tanmateix, indicà que havia ingressat al Partit Comunista el 1936 però que a mitjans del 1937 ja l'havia abandonat³¹⁷, i que el propòsit del viatge a Europa de l'any següent amb la Sylvia era només per vacances. Alhora, ho negà tot: indicà que no s'havia trobat mai amb ningú anomenat Rabinowitz o Roberts de la Creu Roja, i que mai havia rebut instruccions d'aproximar-se a la Sylvia o als trotskistes per infiltrar-s'hi; que no havia rebut diners pel viatge; que no havia tingut converses del fet amb Budenz; que després d'allò pràcticament no es veieren més... Defugint el tema, donà per fals, doncs, el testimoni de Budenz al seu llibre i a les declaracions que féu al Comitè d'Activitats Antiamericanes, l'11 de novembre de 1950.

<<En Roberts i jo vam estar d'acord que hauria de ser conegut com 'John Rich' per la Senyora Weil, i així els vaig introduir. [...] en Roberts em donà una considerable suma de diners en efectiu per donar-li a la Senyora Weil per les seves despeses. Eren pel propòsit específic que li permetessin anar ben vestida, i mantenir el telèfon i altres comunicacions. [...] Amb el temps, ella no es reuní només amb en Roberts, sinó també amb mi mentre vaig ser a Nova York i quan vaig mudar-me a Chicago (novembre del 1937)>>³¹⁸. Un cop la van tenir convençuda que era necessària la seva col·laboració per evitar que els complots dels trotskistes per eliminar Stalin i perjudicar la URSS tinguessin èxit, feren que s'acostés a les germanes Ageloff i li demanaren que la portés a París, on una agent de l'NKVD ja li donaria les indicacions pertinents. <<Pel que sé d'aquestes trobades entre en Roberts i la Senyora Weil, vaig assabentar-me que seria enviada a París i que havia persuadit la Sylvia d'acompanyar-la, o bé que ella acompanyava la Sylvia. L'ocasió del viatge fou un Congrés Internacional

---

³¹⁵ Budenz, Louis Francis. *Ésta es mi historia*, pàgina 171.

³¹⁶ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgines 3409-3416.

³¹⁷ Segons el testimoni de Budenz, el que diu la Ruby és cert parcialment: resulta que mentre durà la missió, es donà de baixa temporalment del partit per precaució, però en tot cas no fou el 1937 sinó el 1938. Un cop aquesta fou assolida, però, seguint directrius de l'NKVD, no se li permeté acostar-se a la seu del partit o a Budenz. I encara més, un cop recuperada d'una malaltia que tingué, Jacob Golos comentà amb oficials de l'NKVD i els cònsols soviètics si era prudent que la Ruby tornés a la militància activa. << ell [Golos] va informar-me que la Senyora Weil no podria obtenir el carnet del Partit Comunista>>. *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina VIII.

³¹⁸ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina VII.

*Trotskista a la capital francesa, i que Ruby Weil hi anà amb l'excusa que estava interessada en el trotskisme i de que havia de visitar una germana a Anglaterra>>*³¹⁹.

La Ruby rebé alguna mena d'entrenament sobre com dur a terme la missió. Havia d'aconseguir anar amb la Sylvia a Europa, i després fer el que li digués l'agent Gertrude, a qui havia conegut a Nova York, que també es desplaçaria a París. Però la cosa va estar a punt de sortir malament: tenir relació amb els trotskistes era considerat contrarevolucionari i estava mal vist per la gent del partit; com que aquests no sabien cap a on estava encaminada l'actuació de Ruby, l'observaven i sospitaven que no es tractés d'una agent infiltrada. Això, òbviament, incomodava força a Weil, qui estigué a punt de deixar-ho pels comentaris de traïció que escoltava. *<<Alguns amics seus que eren comunistes l'havien vista una o dues vegades en companyia de les germanes Ageloff i ho havien denunciat a l'aparell secret del partit per dubtosa lleialtat a la causa comunista. Això m'arribà, i vaig enviar una carta a l'organitzador de la secció del partit que ella estava immersa en una feina secreta important>>*³²⁰.

Donat l'èxit de l'operatiu un cop acomplert, el propi Roberts es mostrà complagut per l'esplèndida actuació de Weil. Tanmateix, ella no ho tenia tan clar: després de l'atemptat que costà la vida a Trotski, al veure-hi implicada la Sylvia i en Mornard, el noi que li havia presentat a París, se sentí utilitzada i caigué malalta fins al punt d'haver-la d'ingressar en un sanatori. Mentre era convalescent, li explicà la veritable història a Budenz (encara que com hem dit abans ella ho negà davant la Comissió que l'interrogava), qui en inici no la cregué. Un any més tard, amb ella ja recuperada d'una tuberculosi i ell trobant-se més aviat escèptic davant l'actitud del partit (que després del pacte germano-soviètic d'agost de 1939 inclús donà consignes clares de donar suport a Hitler i grups neonazis i d'atacar políticament al govern Roosevelt), tornaren a parlar i veieren que realment havien estat només una peça més dels interessos d'uns altres. Aquest fet havia fet trontollar les relacions de Budenz amb el partit, fins que com hem dit el 1945 l'abandonà definitivament. És clar que estava al corrent del viatge, però fins aleshores no li caigué la bena dels ulls, ja que *<<tanto ella como yo suponíamos que se trataba únicamente de descubrir a los terroristas saboteadores que pretendían entrar en Rusia y los procedimientos de que se valían para conseguirlo>>*³²¹.

---

³¹⁹ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina VII.

³²⁰ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina VII.

³²¹ Budenz, Louis Francis. *Ésta es mi historia*, pàg. 173.

No era, però, la única persona infiltrada en l'entramat d'organitzacions trotskistes americanes: Budenz també relata com a Chicago, i sota les ordres de Rabinowitz, es posà en contacte amb Jack Kling, cap de la Lliga de Joves Comunistes, per obtenir agents per a les missions. Aquest li presentà la controvertida Sylvia Franklin, qui acabaria sent la secretària del líder trotskista James Cannon; per tant, tenien accés a la majoria de comunicacions d'aquest amb Trotski i la bona marxa o no de les coses per Mèxic.

Encara, però, afegirem unes notes més sobre la participació directa o indirecta dels Estats Units en els darrers anys de la vida de Trotski i el seu assassinat. I per fer-ho, ens servirem d'Aleksandr Orlov, a qui hem trobat anteriorment dirigint les xarxes d'espionatge soviètiques a la Guerra Civil Espanyola, i responsable directe de la mort d'Andreu Nin.

Orlov explica a *Historia de los crímenes de Stalin*, com després de rebre un telegrama de Iejov el 9 de juliol de 1938, on li comunicava que es personés a Ambers el dia 14 per pujar a un vaixell soviètic, i sabent que li paraven una trampa per purgar-lo, enganyà als seus superiors fent veure que sí que hi aniria però aleshores decidí desertar. Arribà amb la seva família a París, i anaren a l'ambaixada americana, però l'ambaixador no hi era; de manera que provaren amb els canadencs. Des d'allà escriviren per demanar un visat, però alhora s'embarcaren en un vaixell a Chereburg direcció a aquell país. Un cop al Canadà, escriví a Stalin i Iejov informant-los de la seva deserció i amenaçant-los de publicar tot el que sabia si s'atrevien a seguir-lo. El 13 d'agost entrava als Estats Units, i no fou fins el 1953 que publicà les seves memòries. A través de l'advocat John Finerty, conegut per haver defensat els italians Sacco i Vanzetti, aconseguí reunir-se amb James L. Houghteling, del Comissariat d'Immigració i Naturalització dels Estats Units a Washington, per obtenir el permís de residència al país, però no fent-ho constar oficialment, atès que podia patir represàlies per part dels soviètics si era descobert.

Doncs bé; un cop regularitzat i establert a la Costa Oest dels EUA, Orlov, en un gest estrany, decidí avisar Trotski que hi havia una operació muntada contra ell per assassinar-lo, i que alguns dels seus principals col·laboradors eren perillosos. Aquesta carta, enviada des de Filadèlfia el 27 de desembre de 1938, i conservada a l'Arxiu Trotski de la Universitat de Harvard, número 6137, sobretot recalca que qui volia matar-lo era un tal Mark, assistent del seu fill a París. Llegim-ne un extracte: <<Ell és literalment l'ombra de Sedov; ell informà la Txeca de pas d'en Sedov, així com de les seves activitats i la seva correspondència personal que el provocador llegia amb el seu acord. Aquest provocador s'havia guanyat la confiança total del seu fill i

sabia tant com ell de les activitats de la vostra organització. Gràcies a ell, diversos txequistes han estat condecorats. Aquest provocador ha treballat fins el 1938 amb els arxius o bé a l'institut del ben conegut menxevic Nikolaievski a París i encara pot ser-hi. És aquest Mark qui va robar una partida dels seus arxius de l'apartament de Nikolaievski (dues vegades, si no m'equivoco). Aquests documents foren transferits a Moscou [...]. Aquest agent provocador té entre 32 i 35 anys. És jueu, originari de la part russa de Polònia, i escriu bé el rus. Porta ulleres. Està casat i té un nen>>³²². Orlov parlava, òbviament, d'Zborowski, encara que no en sabia el nom complet: només s'hi refereix, doncs, com a 'Mark'. <<Lushkov expressà l'aprensió que en ara l'assassinat de Trotski era a l'agenda, i que Moscou provaria de plantar assassins amb l'ajuda d'aquest agent provocador, o a través d'agents provocadors d'Espanya sota la disfressa de trotskistes espanyols>>³²³.

En la seva declaració davant el Comitè Judicial del Senat, el 28 d'octubre de 1955, Orlov digué que avisà Trotski només arribar als Estats Units perquè coneixia forces detalls d'Zborowski, arran de les seves missions i tasques a la Guerra Civil Espanyola i a Moscou. Volia prevenir el revolucionari perquè era el principal enemic d'Stalin, aquell qui l'havia utilitzat i després havia volgut fer-lo desaparèixer perquè sabia massa.

Ho havia fet esgrimint una identitat falsa (es féu passar per un emigrant rus als EUA, oncle del general Lushkov, que havia obtingut la informació a través del seu nebot, cap de l'NKVD a l'Est, i que feia poc que havia desertat al Japó), i enviant la carta a casa de Trotski, amb una còpia també per la seva dona, la Natàlia. Signava com a Stein. Orlov li donà al revolucionari, alhora, instruccions de com contactar amb ell per poder obtenir més informació i, si calia, reunir-se: havia de publicar una nota al butlletí trotskista de Nova York, *Socialist Appeal*, en els números de gener o febrer de 1939. Tot plegat feia sospitar Trotski, que ho considerà una maniobra més de l'NKVD per aixecar-li la camisa. Tot i així, contestà amb una nota al diari: <<Insisteixo en que vagi a les oficines de l'editorial i parli amb el camarada Martin>>. Orlov hi anà, però el tal Martin li causà mala impressió, i no hi arribà a parlar.

Es dóna la circumstància que quan arribà la missiva, Lola Estrine, recordem, la companya de Sedov a París, era a Mèxic. Fou ella qui, havent llegit la carta ja que Trotski n'hi havia demanat la seva opinió, el persuadí perquè no li fes cas, argumentant que deuria

---

³²² Broué, Pierre. *L'assassinat de Trotsky*, pàgines 45-46.

³²³ Costello, John; Tsarev, Olga. *Deadly Illusions*, pàgina 317; i Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 55.

ser una provocació, un intent per dinamitar la xarxa trotskista a Europa, i desvià les sospites que requeien en Zborowski. Estrine, o Lila Dallin (que alguns historiadors identifiquen com l'agent soviètica 'Neighbour' – 'Veïna'³²⁴), quan arribà a París comentà l'assumpte amb Zborowski, que tragué ferro a tot plegat.

Orlov tornà a posar-se en contacte amb Trotski telefònicament: <<[...] vaig provar de trucar en Trotski per telèfon. Vaig parlar amb la seva secretària. Trotski no volgué posar-s'hi. Tenia por que només fos un periodista que el volgués explotar pel meu propi benefici. I això fou tot>>³²⁵. A partir d'aleshores, Orlov ja no insistí més. Zborowski podia respirar tranquil. I el procés d'infiltració en el cercle més íntim del vell revolucionari al seu nou país d'acollida, Mèxic, podia tirar endavant.

---

³²⁴ Per exemple, ho afirmen Costello i Tsarev a *Deadly Illusions*, pàgina 322.

³²⁵ International Committee for the Fourth International. *How the GPU Murdered Trotsky*, s/p.

TROTSKI A MÈXIC

Tres dies abans de la sortida de Trotski cap a Mèxic des de Noruega, l'agent 'Mack' envià una notificació a Moscou, advertint-los del nou destí del revolucionari. <<En Sonny [Lev Sedov] està molt decebut per això, esperava que l'Home Vell [Trotski] passés per França i poguessin trobar-se amb ell i els seus amics. El visat de trànsit francès havia estat rebut... Sonny decidí enviar Van [Heijenoort] i Jan Frankel a Mèxic com a persones amb qui confiar>>³²⁶. Aquest tal 'Mack' no era altre que Mark Zborowski. Les autoritats russes, i l'NKVD en particular, estaven avisades i posaren en marxa ràpidament la maquinària per tenir Trotski controlat de la mateixa manera que a França o Noruega. El pròfug no estaria pas gaire temps a resguard: sempre tindria algun agent que el vigilaria o que buscaria infiltrar-s'hi, com el propi Zborowski³²⁷.

El general Beltrán, en nom del president Lázaro Cárdenas, el rebé al seu desembarcament a Tampico. Tal i com havíem comentat anteriorment, les gestions fetes per elements del POUM, Diego Rivera i Octavio Fernández, havien donat els seus resultats, i un cop vençudes les reticències del ministre Eduardo Hay³²⁸, Trotski havia tingut via lliure per accedir al país, com a hoste personal del mateix Cárdenas, qui inclús envià el tren militar *Hidalgo* perquè el revolucionari pogués arribar còmodament a la Ciutat de Mèxic. La petició oficial havia estat gestionada pel ministre mexicà a París, el Coronel Adalberto Tejeda, segons telegrama xifrat del 12 de desembre de 1936, i admès el dia 15 en qualitat d'exiliat polític amb la única condició de respectar les lleis mexicanes i no fer

---

³²⁶ Volkogonov, Dmitri. *Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgina 372-373. Extret dels arxius de l'INO-NKVD a Moscou.

³²⁷ Després de la mort de Lev Sedov, Zborowski demanà varies vegades, via Van Heijenoort, poder viatjar a Mèxic i incorporar-se al cos de secretaris o seguretat de Trotski, però tanmateix no li foren contestades les sol·licituds. Extret també del llibre de Dmitri Volkogonov, pàgina 444, qui treu la informació dels arxius de L'INO-OGPU-NKVD, f. 33 660, d.9067, t. I, l. 163.

³²⁸ A l'Archivo General de la Nación es conserven també, dins els Arxius Presidencials, referència 546.6/77, una sèrie de telegrams de diverses societats obreres i de sindicats, datades la majoria dels dies 2 i 3 de desembre de 1936, on es pressiona Cárdenas per a què concedeixi l'asil a Trotski. Formaven part, segurament, de l'estratègia per a convèncer-lo de la necessitat d'oferir-li un lloc on poder refugiar-se. També es conserva la carta que dirigí, en data 3 de desembre, el mateix Cárdenas a Hay per demanar-li que acceptés la sol·licitud d'asil quan aquesta arribés a les seves mans. Inclús arribà una carta d'agraïment del parlamentari noruec Knudsen i altres intel·lectuals.

propaganda política³²⁹. El 23 de desembre del 1936 l'ambaixador mexicà a Suècia indicà que Trotski sortiria del país amb el vapor noruec *Ruth* i entraria a Mèxic per Puerto Arturo i Tampico. Per a poder complir els tràmits administratius, se li donà passaport mexicà amb el número 3643 amb l'ordre de recollir-lo un cop fos ja arribat al país.

Quan el 9 de gener el vell revolucionari, la seva dona i ajudants desembarcaren, es trobaren un país que patia una sèrie de profundes transformacions. El Mèxic que governava Lázaro Cárdenas era un país d'uns 18 o 20 milions d'habitants, on la majoria de la població depenia de l'agricultura, amb un obrerisme situat sobretot a les grans ciutats, destacant-se la capital, que aleshores comptava amb una mica més d'un milió d'ànimes. Cárdenas formava part de la coneguda com 'generación de 1915', aquells que s'havien forjat durant el període revolucionari; unes 300 persones, representatives de totes les zones i activitats econòmiques del país, que es repartiren el poder i dirigiren el Mèxic dels anys 20 i 30. La majoria havia lluitat al costat de Carranza, només mitja dotzena amb Emiliano Zapata, i cap d'ells amb Pancho Villa. Molts tenien estudis superiors i havien vist món: eren una mena d'oligarques amb actituds economicistes, socialistes, nacionalistes i patriarcals, que buscaven una sortida a la situació sorgida després de la Revolució de 1910-1917, i que per a molts no havia estat ben conclusa. Zapata havia parlat d'una 'restitució' de la terra als pobles, o sigui, d'una revolució involutiva; hi havia, per tant, qui havia lluitat per un futur de la nació a realitzar; però altres s'ho havien plantejat com un retorn als orígens. Obregonistas, callistas, carrancistas, cardenistas... Mèxic estava dividit políticament entre diferents faccions, seguint els lideratges dels personatges més destacats de tot aquest entramat (Álvaro Obregón, Plutarco Elías Calles, Venustiano Carranza, per posar alguns exemples). El repartiment de terres havia estat frenat el 1930 per considerar-se ineficaç pel progrés del país, i a més a més havia provocat un endeutament innecessari de l'estat, hi havia una patent manca de recursos, i els pagesos –pensaven– no tenien formació suficient per treballar-les. Hi havia molta tensió, també amb els sindicats, l'Església o les comunitats indígenes.

---

³²⁹ Archivo Histórico del Instituto Nacional de Migraciones (Mèxic), expediente 4-351-8-1936-149, referent a Lleó Trotski. <<El gobierno mexicano puede tener plena Seguridad de que no violaré las condiciones que me fueron impuestas y con las cuales estoy de acuerdo, es decir, total y absoluta no intervención en la política mexicana y abstención total de cualquier acción que pudiera ser nociva para las relaciones de México y otros países>>, hauria declarat Trotski. Recollit a Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgina 91.

Cárdenas, que havia guanyat les eleccions de novembre de 1934, havia destacat sobretot per haver reprès la Reforma Agrària, haver nacionalitzat els recursos petrolers, haver acollit refugiats espanyols i jueus, haver construït escoles i hospitals sobretot a les regions més desfavorides, i haver creat zones de terres comunitàries, però també per haver cercat una bona entesa amb els sindicats i grups obrers, totes elles mesures que li havien donat molta popularitat entre les classes més baixes³³⁰. Foren, segurament, les reformes socials i econòmiques més avançades que es produïren al Mèxic revolucionari i post-revolucionari, que amb Cárdenas arribaven al seu zenit.

El Partit Comunista Mexicà (PCM) havia estat brutalment reprimit abans de la pujada al poder de Cárdenas: il·legalitzat; militants detinguts, deportats i en alguns casos assassinats; diaris prohibits; locals clausurats; simpatitzants perseguits... Per això, tingueren una posició bel·ligerant en contra seva, com a successor del criticat Plutarco Elías Calles, tot i que un dels seus primers gestos havia estat permetre que tornessin a l'escena pública. L'entesa s'inicià sobretot arran del VIIè Congrés de la Internacional Comunista, l'agost de 1935, que aprovà la política del frontpopulisme davant l'ascens del feixisme arreu. A partir de novembre, doncs, els comunistes feren un canvi de xip i passaren de qualificar el govern del nou president com "nacional-reformista", progressista i demòcrata – tot i que potser no hi acabaven de creure del tot. Paral·lelament a aquest procés, el febrer de 1936 es constituí la Confederación de Trabajadores de México (CTM), unió de sindicats i grups obrers sota la batuta de l'astut Vicente Lombardo Toledano, qui es trobà proper al comunisme després de la visita a la URSS que havia efectuat l'any anterior. Olivia Gall l'arriba a qualificar com <<la segunda figura política de México>>³³¹, després del president, per la seva retòrica, contactes i influència dins la CTM. Amb la refundació el 1938 del Partido Nacional Republicano de Cárdenas com a Partido Revolucionario Mexicano (PRM), d'àmplia base, per a ser el partit del Front Popular, el PCM no s'hi integrà però sí que hi donà suport, i de fet es comprometeren a no presentar candidats si el PRM en presentava. Aquesta era la situació, a grans trets, del Mèxic que trobà Trotski a la seva arribada.

---

³³⁰ Per aquest període de la història mexicana, he consultat els volums 14, 15 i 16 de la *Historia de la Revolución Mexicana* editada pel Colegio de México. Els recomano per a una breu pinzellada a la situació econòmica, social i política del Mèxic dels anys 30.

³³¹ Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgina 132.

Una arribada, però, que de la mateixa manera que creà adhesions, suposà també una àrdua oposició per part justament del PCM i tota la seva òrbita. Un cop vençudes les reticències inicials de Toledano, que es mostrava més aviat prudent, els comunistes, a través de la CTM, iniciaren una veritable campanya contra Trotski, qualificant-lo de còmplice del feixisme i agent de la Gestapo, i d'inferència en els afers interns del país. <<Pressió, entrenon, intimidació i amenaces, corrupció, violència, tots els mitjans a la seva mà foren utilitzats per aconseguir l'extraordinari resultat del vot, el 6 de març de 1938, per unanimitat de centenars de delegats sindicals, d'una resolució contra Trotski>>³³². A Trotski se l'acusà de ficar-se en la vida política del país; d'haver matat Kirov a la URSS; de ser element feixista; de sabotejador; d'incitar a la divisió dins de Mèxic; etc. Els diaris se'n feren ampli ressò, i multitud de cartes i telegrams foren adreçats a Cárdenas i al seu govern demanant una expulsió formal del revolucionari. La propaganda stalinista havia calat fort entre les masses, i es comptaven per milers les persones que es congregaven als actes públics de denúncia de la presència de Trotski que es convocaven a tots els racons del país³³³. Una situació que durà ben bé fins a la seva mort de manera ininterrompuda.³³⁴

L'Home Vell (The Old Man), com era conegut Trotski entre els seus, s'establí a la coneguda com a Casa Azul, al carrer Londres 127 de Coyoacán, residència dels pintors

---

³³² Broué, Pierre. *L'assassinat de Trotsky*, pàgina 66.

³³³ Només per posar un exemple de l'èxit de la campanya dictada en contra de Trotski, reproduïm un fragment de la carta que féu pública el Sindicato de Trabajadores en la Industria del Calzado y Similares de Guadalajara, on en demanen l'expulsió per al bé del país: <<Todos los trabajadores estamos enterados de la traición hecha por este elemento contra-revolucionario al pueblo de la Unión Soviética, así como también la funesta labor que ha desarrollado en Noruega, dividiendo las Organizaciones de Trabajadores que ha redundado en grave perjuicio para los obreros que luchan por su mejoramiento. Estamos enterados también que Trotski, es un descarado agente del fashismo, pues en el último proceso en que se condenó a los sinovietistas y a los trotskistas de la Unión Soviética, se puso de manifiesto la conexión que Trotski guarda con la Policía Secreta de los Nazis [...]>>. Extret de l'Archivo General de la Nación. Archivos Presidenciales. Lázaro Cárdenas del Río. Referència 546.6/77.

³³⁴ Inclús el mateix dia de la seva mort, Trotski havia estat treballant en una carta de contesta al diari *El Popular*, que continuava, tres anys i mig després, la campanya contra ell. Però és que al llarg de 1937, 1938 i 1939, les cartes i pressions al govern mexicà, no només de societats, sindicats i grups mexicans, sinó també de forans (sobretot dels Estats Units), continuaven. En una carta del 16 de novembre de 1938, per posar un exemple, la Sociedad Local de Crédito Ejidal escrivia a Cárdenas: <<Esta Sociedad se ha enterado por la prensa de la labor que han estado desarrollando los elementos contrarevolucionarios, traidores a la patria, dentro del seno de las masas magisteriales provocando escándalos en lugares públicos [...], que calificamos como política futuriata, dirigidos por el líder refugiado, León Troski, elemento odiado por todos los trabajadores del mundo. Considerando perjudicial al avance de las conquistas de la Revolución dichos actos protestamos ante Ud. de la manera más respetuosa, pero enérgica, contra esos elementos y pedimos a Ud. la expulsión del Líder León Troski del país por ser este el autor intelectual de todos los movimientos opositores a su gobierno>>. Extret de l'Archivo General de la Nación. Archivos Presidenciales. Lázaro Cárdenas del Río. Referència 546.6/77, doc. 631.

Diego Rivera i Frida Kahlo. Allà, rodejat d'amics i partidaris, esperava poder trobar un espai de tranquil·litat que li permetés continuar la seva denúncia dels crims stalinistes, per una banda; escriure sobre teoria marxista, per una altra; i també fer passos fermes en pro de la creació d'una IV Internacional que agrupés no només els seus seguidors, sinó també aquells grups contraris a la política que sorgia del Kremlin. Malgrat la persecució i les dificultats, continuava essent un revolucionari de pedra picada³³⁵.

Amb Rivera es coneixien des de feia anys, quan havien intercanviat algunes cartes de to afectuós, ja que s'admiraven mútuament. De seguida, ell i la seva esposa es convertiren no només en camarades, sinó també en amics, guies i iniciadors de Trotski en la història, cultura i política mexicana. Les seves relacions foren excel·lents fins ben bé l'estiu de 1938.

Trotski, acompanyat de Diego Rivera i el pintor francès André Breton, amb qui el revolucionari havia preparat un manifest adreçat als artistes, a la Casa Azul. Extret de Dugrand, Alain. *Trotski: Mèxic 1937-1940*, entre les pàgines 48 i 49.

Coyoacán és un barri situat a uns 10 quilòmetres del centre de la ciutat de Mèxic. D'influència colonial, hi trobem places, jardins i carrers empedrats. A la Casa Azul –

---

³³⁵ <<No tots els revolucionaris russos, un cop escaparen o foren expulsats de la Rússia Soviètica, continuaren lligats a la causa universal de la revolució Marxista. Alguns esdevingueren metges i enginyers, homes de negocis, arxiviers i llibreters de vell, guardant només records romàntics d'una joventut aventurera. Trotski compartia amb ells un profund odi a Stalin i la seva feina, però, havent deixat la Unió Soviètica, es mantenia plenament actiu en la promoció de la revolució mundial>>. Extret de Volkogonov, Dmitri. *Trotski. The Eternal Revolutionary*, pàgina xxvii.

construïda el 1904 pel pare de Frida, el fotògraf jueu-hongarès Guillermo Kahlo –, Trotski hi duia una vida força tranquil·la. Compartia estada amb els seus mentors, i diferents delegacions de trotskistes l'anaven a visitar, ja fossin mexicans, americans, o d'altres parts del món (com per exemple, el grup del POUM). Escrivia, dictava, llegia. I més encara quan, només dues setmanes després de la seva arribada al país centreamericà, l'opinió pública mundial conegué l'inici del Segon Procés de Moscou. Els presoners, acusats de ser agents de Hitler i del Japó amb la missió de destruir la Unió Soviètica provocant tota mena de calamitats, tenien darrere seu el gran instigador i conspirador, la persona qui realment movia els fils de tot: Trotski. Les notícies que li arribaven, doncs, no eren gens esperançadores.

Els judicis de gener de 1937 foren coneguts com el Procés dels Disset: entre aquests disset acusats hi havia vells bolxevics com Iuri Piatakov, Karl Ràdek, Grigori Sokolnikov o Nikolai Muralov. Vixinski es mostrà, una vegada més, implacable, i la resolució se sabé ben aviat: el 30 de gener es llegiren els veredictes, que suposaven la condemna a mort de tretze dels acusats i treballs forçats pels altres quatre. A Moscou, aquell vespre i desafiant les baixes temperatures, 200.000 manifestants, convocats a la Plaça Roja pel Partit Comunista de Moscou, i liderats per Nikita Khrusxov, futur secretari general del PCUS, esgrimiren pancartes i cridaren lemes com “Stalin és la nostra bandera”, “Judes-Trotski” o “Stalin és la nostra voluntat, Stalin és la nostra victòria”.

Mentrestant, havia vist la llum als Estats Units el Comitè de Defensa de Lleó Trotski, organisme que pretenia defensar el revolucionari de les difamacions que arribaven des de l'altre cantó de l'oceà. I és que els Estats Units era el país que més seguidors de Trotski acollia en aquells moments. La idea que es tingué en compte fou crear un tribunal que pogués interrogar-lo, i que servís per proclamar la seva innocència o, si fos el cas, la seva culpabilitat, per presentar davant el món una visió diferent a la que es publicitava des de Moscou. Així, es buscaren figures públiques a Amèrica i Europa que volguessin formar part d'aquest tribunal, que acabà coneixent-se amb el nom de Comissió Dewey, ja que el seu president fou el reconegut filòsof, humanista i pedagog John Dewey, gairebé octogenari, aleshores.

Trotski dedicà tot el temps de què disposà, des de pràcticament la seva arribada a Mèxic, a preparar les al·legacions i respostes que caldria donar al tribunal. Reunits a la pròpia Casa Azul, tingué lloc del 10 al 17 d'abril de 1937, i congregà sobretot a periodistes

mexicans i americans. Com Émile Zola havia fet amb Alfred Dreyfus el 1898, el particular *J'accuse* l'entonà el propi Trotski, denunciant els crims d'Stalin, i defensant-se fermament de les acusacions que podien llegir-se en les declaracions dels acusats als Processos de Moscou³³⁶. Una a una, totes foren refutades i demostrades per Trotski i els seus col·laboradors – entre els quals s'hi comptava Ruth Ageloff, germana de la Sylvia –, que acabaven esgotats. En la darrera sessió, Trotski finalitzà fent un balanç final que deixà a tothom en silenci, fins que Dewey afegí: <<Tot el que jo pugui dir, seria un anticlímax>>. Havia dit: <<L'experiència de la meua vida, en la que no han escassejat els triomfs ni els fracassos, no només no han destruït la meua fe en el clar i lluminós futur de la humanitat sinó que, ans al contrari, m'han donat un temps indestructible. Aquesta fe en la raó, en la veritat, en la solidaritat humana, que a l'edat de divuit anys vaig endur-me a les barriades de al ciutat provinciana de Nikolaiev, l'he conservada plena i completament. S'ha fet més madura, però no menys ardent>>³³⁷.

Tothom marxà més o menys satisfet, inclús Trotski. Tanmateix, la resolució final es féu esperar, i no arribà fins al setembre, quan la comissió havia ja ponderat totes les proves i declaracions. El veredict, previsible, alegrà molt al revolucionari: totes les acusacions podia dir-se que no eren més que maquinacions sorgides des de Moscou. <<Declararen Trotski no culpable de tots els càrrecs. Això hauria d'haver impressionat el món: el món amb prou feines escoltà>>³³⁸. Pràcticament no tingué impacte més enllà dels cercles trotskistes, i fou bàsicament una satisfacció personal. Els informes, publicats al *Butlletí* de febrer de 1938, fou la darrera tasca duta a terme per Lev Sedov.

Mentrestant, la maquinària stalinista continuava implacable el seu avanç, i l'11 de juny d'aquell 1937 iniciava una nova Purga, aquesta vegada dins l'estament militar. Conegut com Procés Tukhatxevski o Cas de l'Operació Militar Trotskista Antisoviètica, foren una sèrie de judicis secrets contra Mikhaïl Tukhatxevski i altres generals de l'exèrcit (Iona Iakir, Ieronim Ubovievitx, Vitali Primakov i altres), amb la intenció de tenir un control absolut

---

³³⁶ Les actes les podem trobar publicades en anglès, a <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1937/dewey>, tot i que també en tenen còpia en paper en algunes universitats. Darrerament ha sortit una versió en castellà, publicada a finals del 2010 pel Centro de Estudios, Investigaciones y Publicaciones León Trotsky de Buenos Aires, anomenat *El Caso León Trotsky. Informe de las Audiencias sobre los cargos hechos en su contra en los Procesos de Moscú*. La majoria de biografies de Trotski inclouen també un apartat dedicat a aquest fet.

³³⁷ Fragment extret de Garmabella, José Ramón. *El grito de Trotsky*, pàgina 84. També podem trobar-ho, per exemple, a Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgina 107.

³³⁸ Mosley, Nicholas. *The Assassination of Trotsky*, pàgina 127. Una còpia de la resolució final podem trobar-la a Glotzer, Albert. *Trotsky: Memoir & Critique*. Prometheus Books. 1989, pàgina 273-274.

sobre la cúpula de l'Exèrcit Roig, i, qui sap, potser esvair la por d'Stalin a un possible cop d'estat davant la situació que emprenia el país. Tanmateix, les conseqüències posteriors foren funestes: la decapitació de l'exèrcit davant una imminent Guerra Mundial, per tal de posar-hi homes més lleials, teòricament, al secretari general, hipotecà la sort de la Unió Soviètica durant el conflicte bèl·lic.

Trotsky, però, i malgrat els atacs del Kremlin i la premsa stalinista mexicana, sembla ser que recuperà part de les seves aficions. Feia algunes excursions (degudament vigilat i prenent precaucions), anà algun cop de pesca, rebia visites, inclús es permeté el luxe d'iniciar alguna aventura amorosa: ni més ni menys que amb l'esposa del seu valedor a Mèxic: Frida Kahlo. Pintora molt reconeguda, un accident amb autobús l'hi havia provocat una fractura múltiple de la columna vertebral i la pelvis, que li produïa un fort dolor i que la marcà per vida: en 29 anys se li efectuaren fins a 32 operacions. Tanmateix, era una dona que per la seva mentalitat, el seu treball i les seves faccions, barreja de diferents races, atreïa als homes. Trotsky no se'n sabé estar, i li escrivia cartes i notes que li deixava entremig de llibres. Però tal i com afirma un dels biògrafs de Frida, Hayden Herrera, la relació afectuosa durà només uns mesos: Frida ho feia només com una mena de venjança a Diego Rivera, amb qui acabà trencant uns mesos més tard; per part de Trotsky, tot s'acabà quan la Natàlia prengué consciència del que estava succeint. <<*A comienzos de julio, para aplacar la tensión que crecía entre ellos, Trotsky y Natalia decidieron separarse por algún tiempo. Trotsky se instaló en la hacienda de un terrateniente, Landeno, que Antonio Hidalgo y Diego Rivera conocían [...]. Podía pescar y andar a caballo. Llegó allí el 7 de julio. Natalia se quedó en Coyoacán. El 11 de julio Frida se fue a ver a Trotsky a la hacienda. Tengo buenas razones para creer que luego de esa visita Trotsky y Frida decidieron poner fin a sus relaciones amorosas*>>³³⁹. I aleshores Trotsky escriví llargues cartes de penediment a la Natàlia, i retornà a casa amb l'esperança de recuperar-la.

---

³³⁹ Heijenoort, Jean Van. *Con Trotsky, de Prinkipo a Coyoacán*, página 121.

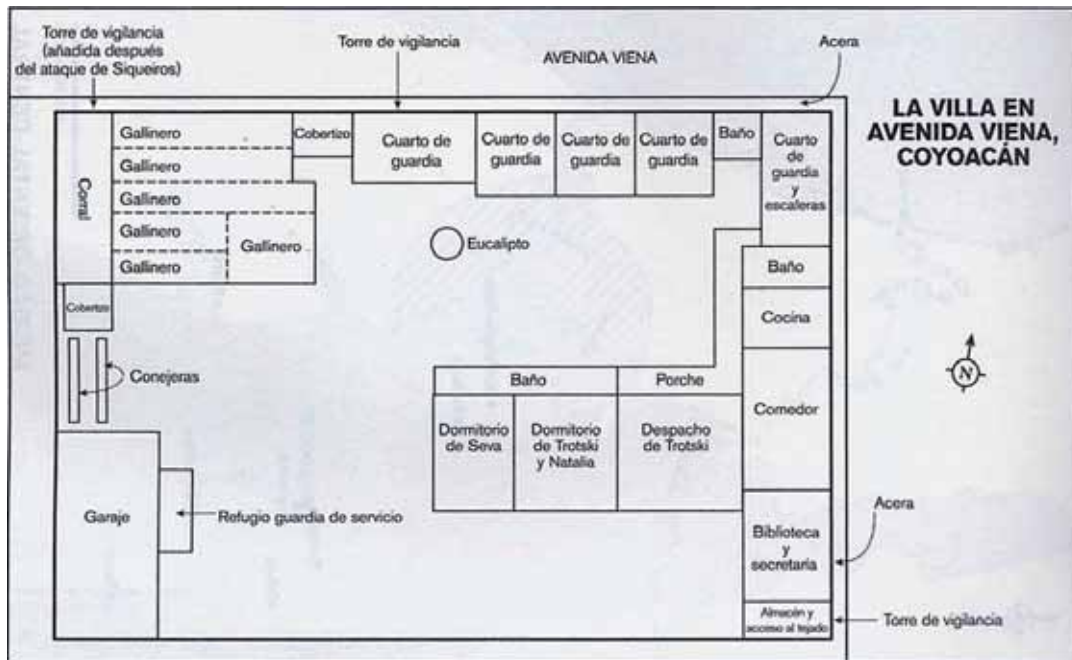
A l'esquerra, Trotski i Natàlia Sedova, en una imatge de la seva estada a Mèxic. A la dreta, Trotski pescant a Veracruz, en una de les poques sortides que hi féu. Extretes, respectivament, del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 8, de l'Archivo General de la Nación (Mèxic); i de Patenaude, Bertrand M. *Stalin's Nemesis. The Exile and Murder of Leon Trotsky*, pàgines centrals.

El maig de 1939 Trotski es traslladà a una nova casa, a l'Avinguda Viena, 19, de la capital mexicana. Era a la vora de la Casa Azul, però estava apartada, i donava per un cantó al riu Churubusco. L'havia fet fer la família Turati, italians establerts a Mèxic, com a lloc d'estiueig. Però se l'havien venut, i abans d'arribar-hi Trotski era una fàbrica d'ulleres. Era – és encara avui dia –, un lloc molt humil³⁴⁰. Els murs eren baixets, i els alçaren només establir-s'hi. L'Home Vell també féu fer la casa dels guardes (tres habitacions a la planta baixa i tres més al pis de dalt), amb un petit balcó, que s'hi accedia per una escala a fora el pati que després s'habilità internament; i instal·là els lavabos, que no hi eren, amb un sostre de làmina, molt senzill. Segons explica Pedro Alberto Heredia³⁴¹, guia de la Casa-Museu de Trotski i gran coneixedor de la vida del revolucionari, per poder estalviar, ell mateix s'havia fet els mobles amb fustes, claus, escaires... inclús la seva taula-escriptori. I és que amb els diners que rebia dels americans i alguns dels mexicans, amb prou feines arribava a donar un petit sou als guardes, pagar el servei, i fer front a les despeses de la casa. Molts dels

³⁴⁰ La descripció que en féu Alain Dugrand, al seu llibre *Trotski en México*, pàgina 35, és més aviat d'un to llastimós: <<Coyoacán. En la esquina de Morelos con Viena, los muros Ciegos evocan el arrebato. Ocre y color óxido, como la quilla arruinada de un transatlántico que amerita el desguazamiento, pero que aún navega, rompiendo el asfalto de las aceras... una casa que nada vale, ya fantasmal cuando los Trotsky la rentan>>.

³⁴¹ Conversa tinguda a la Casa-Museu de Trotski, el 30 de novembre de 2010.

encàrrecs que acceptà estant a Mèxic, doncs (escriure una biografia d' Stalin, reemprandre la de Lenin, articles per diaris, etc.), es degueren a la precarietat de les seves finances, que en alguns moments fregaven la insolvència.

Plànol de la casa de l'Avinguda Viena. Primerament s'hi accedia per una porta al sud que venia de front a l'habitació del seu nét Sieva, de qui en parlarem tot seguit; després, es tapià i s'habilità una porteta allà on hi havia el garatge, a baix a l'esquerra. Extret de Service, Robert. *Trotsky. Una biografia*, pàgina 20.

Fotografia de la casa de l'Avinguda Viena, amb una garita per a la policia que s'instal·là posteriorment. Fons Díaz, Moreno y Delgado, 61/21 'Trotsky', número 15. Archivo General de la Nación (Mèxic).

Trotsky s'hi havia traslladat després d'haver trencat la seva amistat amb Diego Rivera. El pintor desconeixia la seva aventura amb la Frida, però amb el temps havien anat tenint desavinences personals a causa del caràcter d'ambdós, i darrerament també maldecaps polítics: Trotsky s'hauria negat a tenir Rivera com a secretari general d'un futur partit trotskista mexicà; el pintor s'hauria queixat també de censura a la revista trotskista 'Clave'; entremig hi hagué també tibantors arran del conegut com Assumpte O'Gorman³⁴²; i a més a més, Rivera donava suport als opositors a Cárdenas³⁴³. Tot plegat havia conduït a un enverinament de les relacions amb retrets, intrigues, cartes creuades i una manca patent de confiança mútua. Així que, després de més de dos anys d'hostatjar-se a la Casa Azul, Trotsky l'abandonà. Decidí comprar la que seria la seva última residència, per por a que agents soviètics poguessin adquirir-la: fou la primera i alhora la darrera propietat que tingué al llarg de la seva vida.

Els secretaris i guardes el seguiren a la nova casa. Després de la marxa de Van Heijenoort, en tingué forces més, entre els que destacaren, per la confiança que els féu, Otto Schüssler (alemany, que hi anà acompanyat de la seva dona Trude); Harold Robbins (nat com a Harold Rappaport a Nova York, fill de russos immigrants, el 1908); Charley Cornell; i Al Young, qui fou reemplaçat per Robert Sheldon Harte el 07 d'abril de 1940. Majoritàriament, els guardes eren nois nord-americans de classe mitja, acabats de sortir de la universitat, amb poca experiència de secretaris o guardes; els obrers que es declaraven trotskistes no podien permetre's abandonar-ho tot per anar a Coyoacán. Era una tasca que requeria suportar una gran pressió i responsabilitat, i no tothom ho aguantava. <<Los hombres venían y se iban: al cabo de unos cuantos meses un miembro de la guardia se desanimaba e indisciplinaba fácilmente y tenía que ser sustituido>>³⁴⁴. Segons Pedro Alberto Heredia, els membres de la seva Guàrdia no eren mexicans per dos motius: perquè Trotsky s'havia compromès a no ficar-se en assumptes interns de Mèxic, i el fet de tenir mexicans podia

---

³⁴² Diego i Frida s'oposaren a la destrucció d'uns murals que el pintor O'Gorman havia fet a l'aeroport, i que el govern considerava ofensius. Feren tota una campanya en la seva defensa, però Trotsky no els volgué donar suport.

³⁴³ Segons Dmitri Volkogonov, la gota que féu vessar el got fou un article que Rivera escriví acusant Cárdenas de ser còmplice de Moscou. Trotsky no podia suportar que criticés aquell qui tan honestament li havia permès l'estada al país. Víctor Serge en digué al respecte: <<Léon Davidovitch, de vegades seduït, de vegades divertit per la seva imaginació eferescent, admirava en ell l'artista penetrant, en les seves millors pintures, en qualsevol cas, d'un sentiment apassionat, encara que bastant elemental, de la lluita social; no li reconegué pas la fermesa, la claredat d'esperit necessàries per a qui es dedica a les activitats polítiques>>. Serge, Víctor. *Vie et mort de Léon Trotsky*, vol. II, pàgina 116.

³⁴⁴ Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 437.

donar-hi peu; i lligat a aquest factor, ell i el govern mexicà eren molt conscients que podia patir un atac en qualsevol moment, de manera que no volia que morís o resultés ferit algun mexicà, ja que implicaria segurament conflictes diplomàtics amb la URSS, atenent que l'autoria del crim provindria segurament d'aquell país.

Eren aquests els guardes que anaven amb ell quan es decidia a fer alguna sortida o excursió, a Patzcuaro, Taxco, el Desierto de los Leones... Allà a Mèxic, on el clima l'acompanyava, Trotski s'aficionà a la jardineria, al no poder pescar o caçar – aquelles activitats d'oci que més l'omplien i que li permetien també fer alguna mena d'exercici. Primer, li donà per les falgueres i les caputxines; i després, la seva obsessió foren els cactus, que anava a cercar a Pedregal. Al mudar-se, incorporà també a les seves aficions la cria de gallines i conills. D'aquests segons, Trotski n'arribà a tenir més de cent!³⁴⁵

El benestar, però, no li durava pas gaire. El març de 1938, quan encara no havia passat un any de la Comissió Dewey, s'inicià la darrera gran Purga a la Unió Soviètica, coneguda com el Procés dels Vint-i-u, i que acabaria d'esborrar del mapa als vells bolxevics que encara quedaven. Entre els acusats, noms il·lustres com els d'Aleksei Ríkov, Nikolai Bukharin, Nikolai Krestinski, o el propi Guènrikh Iagoda, cap de l'NKVD fins a setembre de 1936 i un dels màxims responsables de les purgues anteriors. <<Entre els homes que hi havia al banc dels acusats en aquests judicis hi havia tots els membres del Politburó de Lenin tret del mateix Stalin i de Trotski, el qual, tanmateix, tot i ésser absent, era el principal acusat. Entre ells, a més, hi havia un ex-primer ministre, diversos vice-primers ministres, dos antics caps de la Internacional Comunista, el cap dels sindicats (Tomski, que se suïcidà abans del procés), el cap de l'Estat Major General, el principal comissari polític de l'exèrcit, els Comandants suprems de tots els districtes, militars importants, gairebé tots els ambaixadors soviètics a Europa i Àsia, i, finalment, però no pas menys importants, els dos caps de la política: Iagoda [...] i Iejov>>³⁴⁶. Per tant, és una purga completa de tots els elements de direcció del partit: purga política; purga a l'NKVD; purga a l'exèrcit; purga contra dissidents; depuració de funcionaris i diplomàtics; de la secretaria de l'executiu dels Soviets; purga dins els quadres mitjans i inferiors del partit; dins la intel·lectualitat... res ni ningú s'escapà dels tentacles d'Stalin i la seva maquinària. <<Los 'hombres del aparato' no

---

³⁴⁵ <<Todas las mañanas consagra una hora a la alimentación de sus conejos, con una meticulosidad casi científica que debe seguramente aburrir a sus allegados y despertar la curiosidad de los amigos mexicanos: el conejo no es un animal de corral en México, y en este país indígena hace reír la afirmación de que su lomo es sabroso. Costumbres de europeos...>>. Extret de Dugrand, Alain. *Trotski. México 1937-1940*, pàgina 50.

³⁴⁶ Deutscher, Isaac. *Stalin. Una biografía política*, pàg. 398.

fueron capaces de actuar contra su jefe [...]. Era la descomposición misma de la facción stalinista la que los hacía incapaces de actuar. Stalin los dominaba dividiéndoles, creando grupos rivales y formando su guarda pretoriana, cuyos miembros no abrigaban ningún sentimiento de lealtad para los camaradas de otros tiempos y estaban dispuestos a apuntalar el mando personal de su jefe>>³⁴⁷.

Les declaracions dels acusats a les purgues eren una mena d'últim servei al partit i a la causa, fruit d'un llarg procés d'exclusió i tortura psicològica. I tots, altra vegada, apuntaven a Trotski com a màxim responsable dels seus crims³⁴⁸. Bukharin, per exemple, declarà: <<La monstruosidad de mis crímenes no tiene límites, sobre todo en esta nueva etapa de la lucha de la URSS. Ojalá sea este proceso la última y penosa lección, y compruebe todo el mundo que la tesis contrarrevolucionaria de la estrechez nacional de la URSS permanece suspendida en el aire como un miserable guiñapo. Todo el mundo ve la sabia dirección del país, asegurada por Stalin>>. Rakovski s'acusà més directament: <<Soy un espía por partida doble. En 1924 entablé relaciones criminales con el Intelligence Service, y en 1934 con el Servicio de espionaje japonés. En 1927 entré en contacto con ciertos grupos capitalistas franceses de derecha, cuya finalidad era, en último término, igualmente hostil a la Unión Soviética>>. I, encara que sembli increïble, Iagoda s'adreçà al tribunal de següent manera: <<Nuestro país, poderoso y fuerte como nunca, está limpio de espías, agentes de diversión, terroristas y otras deshonras, y os ruego, ciudadanos jueces que, en el momento de pronunciar mi sentencia, consideréis la utilidad revolucionaria que, en este momento, pueda tener mi ejecución>>³⁴⁹.

El bloc 'dreta-trotskista', que en deia la premsa, havia quedat totalment desarticulat, i els seus principals líders, executats. Res ni ningú podia fer ombra a Stalin. Després d'això, quedava només un darrer pas: la mort del propi Trotski. Per bé que les xifres oficials parlen "només" de 353.074 executats el 1937 i 328.618 el 1938, altres fonts parlen d'entre 7 i 8 milions d'afusellats, i un total d'entre 18 i 21,5 milions de represaliats, si allarguem el

---

³⁴⁷ Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, página 167.

³⁴⁸ Orlov, al seu llibre *Historia de los crímenes de Stalin*, ho escriu clarament: <<Encara que Trotski fos a milers de quilòmetres de la sala de justícia, tothom sabia que era precisament ell el principal acusat, aquí i als judicis previs. Fou precisament per ell que la gegant maquinària falsificadora d'Stalin es posà en marxa una altra vegada, i cadascun dels acusats podia sentir clarament l'odi d'Stalin prement-los aquí, i la set de revenja d'Stalin, dirigida al distant Trotski>>. Les acusacions fabricades contra Trotski sembla ser que foren decidides en una reunió que, a mitjans de maig de 1935, havia congregat Stalin, Iejov, Iagoda i els seus lloctinents Agranov, Moltxanov i Mironov.

³⁴⁹ Totes tres referències són extretes de Glasman, Gabriel. *El camarada incómodo. La caza de León Trotski por el poder stalinista*. L. D. Books. Mèxic D. F. 2009. Pàgina 69.

període fins a 1941 o 1943³⁵⁰. <<Stalin ejecutó a más revolucionarios que todos los zares rusos juntos>>, arribà a escriure Orlov³⁵¹.

La vida de Trotski, doncs, anava quedant cada cop més relegada dins les parets de la casa de l'Avinguda Viena. Tenia feina a escriure els encàrrecs dels editors, però també a respondre constantment als atacs que rebia per part de la premsa, no només la comunista, sinó també una part de la liberal i òbviament també la de la dreta i l'extrema dreta – una dreta, però, que representava una amenaça dèbil per la feblesa que tenia en el Mèxic d'aquells anys³⁵², i que veia com l'esquerra ja li feia la campanya contra Trotski. El vell revolucionari contestava totes aquestes acusacions que se li feien perquè creia que atemptaven contra el seu honor polític. <<Se me acusa ahora, no ya de preparar la huelga general o la insurrección fascista, sino de viajar por México, de hospedarme en hoteles, de toparme con ciudadanos mexicanos y de conversar con ellos(!), y agrego que lo he hecho con gran satisfacción>>³⁵³.

Una alegria que tingué (potser de les darreres), fou poder gaudir de la companyia del seu nét Sieva, que ja havia viscut un temps amb ell a Turquia. Després de la mort del seu fill Liova, era pràcticament l'únic familiar que li quedava. Pobre noi, havia passat també un tràngol molt dur: havent marxat de la URSS amb sa mare, passà una temporada a Prinkipo i després viatjà a Berlín, on la Zinaida es suïcidà el 1933. Acollit per en Lev Sedov, visqué també a Viena i París, cuidat pel germanastre de la seva mare i la seva companya sentimental, Jeanne Molinier. El seu pare moriria el 1936 en un gulag soviètic, destí similar al de la seva àvia materna, i sense saber res més de la seva germanastra Alexandra. Per acabar-ho d'adobar, a la mort del seu oncle l'avi Trotski demanà poder-se'n fer càrrec, però Jeanne ho rebutjava. De manera que no hi hagué cap més sortida que Trotski en demanés la custòdia judicialment. Un cop el jutge li donà la raó, calgué esperar que algun amic fes el viatge cap a l'altre continent, i el portés amb ell.

---

³⁵⁰ Andrew, Christopher; Mitrokhin, Vasili. *The Mitrokhin Archive*, pàgina 769.

³⁵¹ Orlov, Aleksandr. *Historia de los crímenes de Stalin*, pàgina 321.

³⁵² <<Sólo la violencia, la brutalidad y el objetivo de asesinato de la guerra estalinista contra Trotsky pueden explicar la relativa pasividad que manifestaba la derecha en esa época ante el antiguo dirigente de la revolución rusa>>. Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgina 183.

³⁵³ Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgina 175.

Aquest amic fou Alfred Rosmer, acompanyat de la seva esposa Marguerite. El 8 d'agost de 1938, arribaren a Coyoacan amb en Sieva. Van Heijenoort indica que amb els Rosmer <<[E]ra la primera vez que se veían desde 1929, en Prinkipo. En 1930 se había producido la ruptura política entre Trotsky y Rosmer, cuando Trotsky decidió apostar a Raymond Molinier. Durante toda la estadia de Trotsky y Natalia en Francia, de 1933 a 1935, no había habido contacto de ningún tipo con los Rosmer>>³⁵⁴. Però sembla ser que la seva relació havia millorat substancialment des d'aleshores, i l'Home Vell els confià ni més ni menys que el seu nét. Els Rosmer s'establiren amb els Trotski primer a la Casa Azul, després a l'Avinguda Viena. S'estigueren a Mèxic més o menys fins el maig de 1940, quan les seves obligacions a Europa, i les circumstàncies de la guerra, els empenyeren a retornar a França. Foren pràcticament les úniques amistats veritables que tingueren durant aquella darrera etapa de la seva vida, i companys de sortides i tertúlies.

Trotski i Natàlia amb el seu nét Sieva (Esteban) Volkov, al pati de la casa de l'Avinguda Viena. Fotografia extreta de Dugrand, Alain. *Trotski. Mèxic 1937-1940*, entre les pàgines 16 i 17.

Segons Esteban Volkov³⁵⁵, en l'etapa final de la seva vida, el seu avi tenia un caràcter diferent del que havia tingut durant la Revolució, òbviament, però també del que

---

³⁵⁴ Heijenoort, Jean Van. *Con Trotsky, de Prinkipo a Coyoacán*, pàgines 149-150.

³⁵⁵ Entrevista amb Esteban Volkov, a la Casa-Museu de Trotski, el 30 de novembre de 2010.

mostrava a Prinkipo, on havien coincidit. Potser a causa de l'aïllament, del clima, de la idiosincràsia dels mexicans, de l'edat... el cert és que s'havia tornat més afectuós i cordial. Era càlid amb la família i les amistats, una cara diferent de la que coneixem pels llibres i relats.

Com hem comentat, però, el setge a Trotski no cessà en els tres anys i mig que estigué a Mèxic. I el mes d'agost de 1939, s'obrí un nou front, que creà una gran polèmica dins i fora de les seves files. Arran de la signatura del pacte germano-soviètic – i que com hem comentat creà una profunda divisió en el ja dèbil trotskisme –, es presentà Trotski davant l'opinió pública mundial ara no tant com un agent del feixisme, sinó de l'imperialisme. Els comunistes ho justificaren de la següent manera, en paraules del paraguaià Óscar Creydt Abelenda, responsable de la Universitat Obrera de Mèxic, a la revista *Futuro* de març de 1940: <<Avui que l'imperialisme del EUA ha esdevingut el factor més franc i obert de la intervenció contra la URSS (per mediació de Mannerheim), al mateix temps que l'organitzador directe de la intervenció estrangera contrarevolucionària a Mèxic (per mediació d'Almazán), Trotski i els seus agents provocadors s'han posat, com és lògic, al servei de l'FBI dels Estats Units. La seva fórmula ha variat en conseqüència, però el contingut és aquell de la diversió: avui que s'ha concentrat de nou la vigilància revolucionària pel perill que arriba del Nord, els agents de Trotski a Mèxic lluiten per despistar l'atenció de Mèxic i Amèrica Llatina cap Alemanya i la Unió Soviètica>>. Per tant, la idea que es volia transmetre era que Trotski trencà amb la Gestapo perquè creia, en aquells moments, més efectiu lluitar contra la URSS amb els Estats Units. O sigui, que eren faves comptades: la naturalesa de Trotski i el trotskisme els duia, bàsicament, a aliar-se amb aquell qui millor podria combatre la Unió Soviètica, tant li fa qui fos si podien servir-se'n per assolir el seu objectiu. Els discurs podia canviar-se segons les necessitats, no s'hi feien massa càbales. La qüestió era aconseguir el màxim aïllament possible per al revolucionari sense entrar en contradicció amb la línia general del partit i del Kremlin, i totes les tàctiques valien.

Per això, quan la manifestació convocada per a l'1 de maig de 1940 per part dels comunistes, amb la participació de milers de treballadors, prengué el lema de “¡Fuera Trotski!”, es veia que tot plegat acabaria malament. S'estava covant alguna cosa que presagiava un acte de força imminent. <<Era ya un secreto a voces dentro del Partido Comunista Mexicano que David Alfaro Siqueiros, probablemente con colaboración extranjera, preparaba a plena luz

del día y con gran ligereza un atentado armado a la casa de Trotsky>>³⁵⁶, escriuria anys més tard Garmabella. Potser no era tan exagerat, però sí que tothom estava preparat per alguna mena d'acció. Trotski n'era molt conscient, i sabia que calia estar preparat. Al desembarcar a Tampico, el 1937, ja havia declarat: <<Mis enemigos utilizan hábilmente el ambiente de alarma general y sin duda proseguirán su campaña en el Nuevo Mundo. No me hago ninguna ilusión sobre esto. Mi defensa consiste en exponer mis ideas, mis planes y mis actitudes ante la opinión pública. Deposito mis esperanzas en la imparcialidad y en la objetividad de la prensa del Nuevo Mundo>>³⁵⁷. No s'equivocava. La campanya havia prosseguit, la premsa no estava al seu costat, i el clima de violència al seu voltant augmentava. Era només qüestió de temps que algú canviés la ploma per la pistola. I el dia escollit fou el 24 de maig de 1940.

Exemple de fulletons i notes de premsa que feien servir els comunistes per tal de desacreditar Trotski i els seus seguidors. Archivo General de la Nación (Mèxic). Archivos Presidenciales. Lázaro Cárdenas del Río. Referencia 546.6/77.

³⁵⁶ Garmabella, José Ramón. *El grito de Trotsky*, pàgina 153.

³⁵⁷ Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgina 169.

FRANK JACSON: PARÍS - NOVA YORK - CIUTAT DE MÈXIC

El febrer de 1939 la Sylvia Ageloff se n'havia entornat a Nova York, amb la promesa de casori del seu company, el belga Jacques Mornard. Potser ella no hi confiava gaire: tanta distància, un canvi tan gran de vida... Però vaja, tot això que hi havia guanyat, que es diu popularment. Havia tingut una experiència inoblidable, uns mesos idíl·lics al costat d'un home que l'estimava i la respectava. Quan temps trigaria en Jac a traslladar-se als Estats Units? Hi aniria, realment? Havia de ser optimista.

Ramon Mercader enviava de tant en tant cartes a la Sylvia, perquè aquesta veiés que l'assumpte era seriós; i ell, Jacques Mornard, era un home com cal. Però havia de pensar junt amb els seus superiors quins passos hauria de seguir a partir d'aleshores, si continuar per aquesta via o bé si li era assignada una altra missió. Mentrestant, la Guerra Civil a Catalunya havia acabat, i sa mare, son germà i la Lena Imbert eren també a París, i podia trobar-s'hi més sovint, sense les obligacions que l'empenyien a estar amb la Sylvia. I poc després, es reuní amb ells també Eitingon, qui havia de portar notícies fresques de Moscou.

Eitingon, un cop traspasada la frontera amb França amb les darreres unitats de l'Exèrcit Republicà en retirada (alguns testimonis el situen a inicis de febrer a la vora de Figueres cremant llibres i documentació oficial³⁵⁸), anà a Moscou a passar informes de la situació i a rebre noves instruccions. Era un home valuós, i de la total confiança del nou home fort dins l'Administració de Tasques Especials – i per tant, dels operatius secrets fora les fronteres de la Unió Soviètica –, Pavel Sudoplatov. Sudoplatov havia substituït a Iàkov Isaakovitx Serebrianski, arrestat i afusellat per no haver acomplert la missió de matar a Trotski, víctima de la seva pròpia cacera de bruixes, acusat de ser espia al servei de França i Anglaterra; una víctima més de la desenfrenada espiral de violència d'Stalin contra amics, enemics i col·laboradors per tal d'erigir-se com a líder suprem del comunisme i únic particip dels designis de la Unió Soviètica. El mateix cas que li havia passat a Serguei Mikhàilovitx Spigelglas (1897-1940), qui ocupà el càrrec de subdirector del Departament

---

³⁵⁸ José Ramón Garmabella recull el testimoni de l'agent soviètic Ilià Ehrenburg a *El Grito de Trotsky*, pàgines 113-114: <<Me dijeron que mis compañeros soviéticos se habían situado en una aldea a ocho kilómetros de Figueras. Tuve que emplear tres horas para llegar a esa aldea. Las noches eran frías [...] Entré a una casa campesina y quedé paralizado de gozo. ¡Allí ardía una chimenea! Ante ella estaban Savich y Kotov [nom en clau d'Eitingon]. Savich me contó que se habían llevado la biblioteca de la embajada en un camión y que había que quemarla; no iban a dejar libros rusos a los fascistas. Yo sentía recelo del hombre que en España se llamaba Kotov; no era ni un diplomático ni un militar. Echaba los libros al fuego con gran satisfacción [...] >>.

d'Exteriors fins el juliol de 1938, i arrestat el novembre d'aquell any per no haver sabut, tampoc, planificar bé l'assassinat de Trotski.

I és que els continus articles que aquest escrivia des de Mèxic, criticant Stalin, la burocràcia i les purgues, irritaven cada cop més al dictador, qui creia que la tasca d'aïllament i pressió contra el seu principal enemic no era prou diligent i eficaç, sinó que calia arribar fins a les darreres conseqüències, i Serebrianski i Spigelglas no havien sabut com dur-ho a terme. És per això que, un cop nomenat Sudoplatov, convocà ben aviat una reunió extraordinària, el març de 1939, per parlar de com liquidar-lo – per tant, es confirma la idea de què, quan es reclutà Mercader el 1937-1938, no ho havia estat amb la intenció inicial de preparar l'assassinat de Trotski, sinó més aviat com una figura més dins l'entramat d'infiltració i guerra bruta contra el trotskisme que es venia duent a terme des de feia temps.

A la reunió hi foren presents Beria, Sudoplatov i el mateix Stalin. Segons Sudoplatov, Stalin li comentà que estava descontent amb l'eficàcia dels serveis d'intel·ligència, i que Spigelglas, a qui li havia encarregat la missió el 1937, havia fallat. Fou molt clar en els seus plantejaments i demandes respecte a la tasca que se li demanava: *<<No hi ha figures polítiques importants en el moviment trotskista tret del propi Trotski. Si s'acaba amb Trotski l'amenaça serà eliminada [...]. Trotski hauria de ser eliminat abans d'un any, abans de que esclati inevitablement la guerra. Sense l'eliminació de Trotski, com demostra l'experiència espanyola, quan els imperialistes ataquin la Unió Soviètica no podrem confiar en els nostres aliats en el moviment comunista internacional. Ells tindran grans dificultats per complir la seva contribució internacional per desestabilitzar la rereguarda dels nostres enemics amb operacions de sabotatge i guerra de guerrilles si han de conviure amb infiltracions traïdores de trotskistes a les seves files>>³⁵⁹. Les prediccions d'Stalin, doncs, anaven un xic errades: la guerra no trigaria un any a esclatar, sinó tot just sis mesos, encara que els soviètics no la patirien directament al seu territori fins el juny de 1941. El que està clar, doncs, és que la por del dictador era que, un cop la URSS fos atacada (perquè ho seria inevitablement per uns o per altres), Trotski s'erigís com a figura cabdal que guiés als atacants, com a veu vàlida que aixequés les masses en contra seva, i alhora, que pogués col·locar seguidors seus infiltrats que fessin la seva pròpia guerra des de la rereguarda, desestabilitzant el país internament. Tot i l'exili, la campanya en contra seva i la persecució que havia sofert, doncs, l'ombra de Trotski, del que havia estat i del que encara podia*

---

³⁵⁹ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 67.

arribar a ser, planava sobre Stalin. Era l'únic que podia arrabassar-li el poder, l'únic que tenia prou autoritat, en un moment determinat, per qüestionar-lo i encarar-s'hi. No se'n refiava gens, ni tan sols coneixent la precària situació en què es trobava a Mèxic, i només respiraria quan sabés que fos mort. D'aquí els recursos que s'hi esmerçaren, el personal que s'hi dedicà, i les represàlies per aquells que no havien fet bé la seva feina. Sudoplatov no podia negar-s'hi, però demanà suport: ell parlava poc castellà i no coneixia el terreny, de manera que sol·licità permís per reclutar veterans de la Guerra Civil Espanyola. <<És la teva feina i un deure del partit trobar i seleccionar personal de confiança que encaixi per dur a terme l'assignació. Seràs proveït amb qualsevol assistència i suport que necessitis. Informa directament al Camarada Beria i a ningú més, però la total responsabilitat de dur a terme la missió recau en tu. Hauries de fer personalment les gestions per enviar una força de treball a Mèxic des d'Europa i informar-ne només amb el teu propi puny i lletra>>³⁶⁰. Stalin hi afegí: <<Aquest mercenari feixista ha de ser liquidat sense més ni més. No escatimis despeses. Porta a qui vulgueu>>. Tanmateix, li recordà, per cobrir-se les espatlles i com a demostració d'autoritat, que l'ordre provenia directament del Comitè Central, i no pas d'ell sol. <<No t'haig de dir el què això significa>>³⁶¹.

Era Trotski, realment, un perill? A aquelles alçades ja no. Però era un teòric, un home d'acció. Ja havia sorgit del no-res el 1905 i el 1917, i qui diu que no tornaria a aparèixer en el context d'una propera guerra? La pròpia Unió Soviètica era fruit de l'onada revolucionària que havia provocat la Gran Guerra de 1914 a 1918; qui diu que en aquest nou horitzó bèl·lic no n'hi hauria una segona, que afectés la majoria de països capitalistes, de la Xina a França, i que apel·lessin a la figura de Trotski com el seu referent? La possibilitat d'un triomf de Trotski davant una imminent Segona Guerra Mundial era tema de debat, inclús, per l'altra banda: en el transcurs d'una trobada entre l'ambaixador francès a Alemanya, Robert Coulondre, i Adolf Hitler en persona, aquest es vanagloriava del pacte firmat amb la URSS, i del fet que aviat triomfaria militarment a Europa. <<Jo li parlo llavors de les conseqüències d'una guerra que degeneri en una guerra general, sense cap mena de dubte de llarga durada, i que deixaria una misèria infinita i trastorns socials. "Vostè pensa en si mateix com un guanyador, com ha dit, i jo crec el contrari. Però ha considerat vostè en una altra possibilitat, que el

---

³⁶⁰ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 68.

³⁶¹ Volkogonov, Dmitri. *Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgina 445.

vencedor sigui Trotski?” Es va sobresaltar, com si li hagués donat un cop de puny a l'estómac [...]>>³⁶². Hitler li hauria comentat, aleshores, que era una raó de més perquè França i Gran Bretanya es possessin al seu cantó en cas d'una hipotètica guerra. I és que, segons la historiadora mexicana Olivia Gall, <<en 1939, las Cabezas de la reacció mundial tenían miedo a Trotsky. Y Trotsky lo sabía. También sabía que su vida no podía durar mucho, que la guerra sería una coyuntura muy favorable para que sus enemigos lo liquidaran. Cuál de sus dos más feroces enemigos, Hitler o Stalin, le asestaría el golpe final, era imposible saberlo; pero el golpe final no tardaría en llegar>>³⁶³.

El mateix dia que Sudoplatov acceptà la missió de planificar l'assassinat de Trotski, Eitingon, que feia uns deu dies que havia arribat a Moscou, l'anà a veure. Estava molest perquè el vigilaven (havent estat tant temps a Espanya, era sospitós d'haver mantingut contactes amb elements contrarevolucionaris), i li demanà si podia respondre per ell. Havia arribat en el moment propici. Amb el vist-i-plau de Beria i Merkulov³⁶⁴, Sudoplatov li oferí a Eitingon integrar-se a l'equip, i aquest acceptà. Eitingon parlava bé el castellà, havia fet una important tasca contra el trotskisme a Espanya, tenia al seu càrrec una sèrie d'agents, i a més a més coneixia qui podria ser la o les persones adequades per a què la missió reeixís. De fet, fou ell qui suggerí que l'operació es digués 'Utka', 'Ànec' en rus, perquè a banda de l'animal, l'expressió russa 'Quan els ànecs estan volant', vol dir que la premsa està desinformant i creant confusió – que de fet és el que es volia fer al voltant de la figura de Trotski.

D'inici, doncs, Ramon Mercader no era pas el perfil de persona que estaven buscant. A partir del moment que Eitingon assumí fer-se càrrec de la missió, i aprofitant el paper que havia fet amb la Sylvia Ageloff, potser podria explotar-se més la relació per cercar un acostament al cercle íntim de Trotski, però calia una acció decidida i directa, algú

---

³⁶² Coulondre, Robert. *Von Moskau nach Berlin. 1936-1939. Erinnerungen des Französischen Botschafters*. Athenaüm-Verlag. Bonn. 1950, pàgina 423. Agraeixo a Marlene Klein que em corregís els errors de traducció.

³⁶³ Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgina 291.

³⁶⁴ Vsévolod Nikolaiévitch Merkulov era un azerbaidjanès col·laborador des de feia anys de Laurenti Beria. Estudiant de matemàtiques i física excel·lent, entre 1921 i 1922 abandonà els estudis per treballar per la Txeca, arribant a ser el cap de la GPU a la regió d'Adjària i membre de les operacions secretes a Geòrgia entre 1925 i 1931. Ajudant dels òrgans repressors de l'estat soviètic, fou mà dreta de Beria fins que el nomenaren cap de la Secció de Seguretat de la URSS el 1941, i més tard del 1943 a 1946. Desenvolupà també altres tasques dins l'NKVD i com a ministre. Fou executat amb Beria el 22 de desembre de 1953.

que tingués experiència en la lluita antitrotskista i que no es qüestionés els mètodes a emprar. El nom que aparegué amb més força fou el de l'agent Grigulevitx.

Iósif Romualdovitx Grigulevitx Lavrestski era un comunista lituà, nascut el 1913. La seva família emigrà aviat a l'Argentina, on cresqué, fins que ja més gran anà a estudiar a la Universitat de la Sorbona, a París. Dominava l'anglès, el francès, el castellà i el rus, cosa que el feia extremadament versàtil. Reclutat per l'NKVD, la seva primera missió fou a Barcelona, amb el nom en clau de Iúzik o general Maximov. Hi arribà el 5 d'octubre de 1936; poc després es traslladà a Madrid, on rebria ordres del delegat de la Komintern al PCE, Codovilla. La seva missió era clara: acabar amb els traïdors trotskistes. Com a mà dreta d'Orlov, i més tard d'Eitingon, Grigulevitx (conegut al llarg de la seva vida amb molts altres àlies, com Miguel, Felipe, Padre, Arturo, Maks, José Ocampo, I. P. Laretski, I. Grigoriev...) era un dels encarregats de preparar els grups de contraespionatge a Madrid i als camps d'entrenament de Benimàmet (País Valencià) i Barcelona. En aquests camps ensenyaven als reclutats a descarrilar trens, fer saltar pels aires centres de municions, com carregar un màuser ràpidament, com infiltrar-se en l'enemic, coordinació, es treballaven els reflexes, es feien classes de formació ideològica... De fet, és per un d'aquests camps on es comenta que passà Mercader un cop desaparegué del front la tardor-hivern de 1937-1938. Segons la seva biògrafa, la costa-riquenya Marjorie Ross³⁶⁵, Grigulevitx fou molt actiu en la persecució dels membres del POUM, fins al punt de participar activament en els Fets de Maig i fent alhora tasques de “desinformació” als mitjans estrangers, presentant-ho com un putsch trotskista per acabar amb la República. Després d'aquests fets, fou còmplice d'Orlov en la manipulació de la documentació preparada per inculpar al POUM de connivència amb la Cinquena Columna, i passà a la història també com un dels executors de l'Operació Nikolai que acabà amb la desaparició d'Andreu Nin. Era, per tant, la persona perfecte per acompanyar Eitingon en aquesta missió.

---

³⁶⁵ Ross, Marjorie. *El secreto encanto de la KGB. Las cinco vidas de Iosif Grigulevich*. Editorial Norma Heredia. Costa Rica. 2004. Després dels plans d'assassinar Trotski, Grigulevitx continuà treballant pels serveis soviètics a Amèrica del Sud i Europa, on combaté els nazis i se li assignà, posteriorment, la missió d'assassinar el mariscal Tito a Iugoslàvia, cosa que finalment no acomplí per la mort d'Stalin. Acabà essent enviat a Costa Rica amb el nom de Teodoro B. Castro, on arribà a ser diplomàtic i ministre plenipotenciari del govern presidit pel fill de catalans Josep Maria Figueres Ferrer. Retornat a la URSS, exercí diversos càrrecs en institucions acadèmiques del país fins a la seva mort, el 2 de juny de 1988.

Fotografia de Iósif Grigulevitx, extreta de www.marjorieross.com

Calia, però, actuar ràpid. Aquella mateixa primavera de 1939 Stalin s'adreçà a Sudoplatov perquè accelerés les seves gestions: <<La guerra s'acosta. El trotskisme s'ha convertit en còmplice del feixisme. Hem de donar un cop a la Quarta Internacional. Com? Decapitant-la>>³⁶⁶. És per això que, segons Ross, Eitingon, Sudoplatov i Grigulevitx es trobaren al Boulevard Saint Michel de París, per parlar de com organitzar-ho tot, encara que el més probable és que només Eitingon fos qui s'encarregués d'informar a mare i fill en primera instància. Segons la documentació que Vasili Mitrokhin, antic arxiver del KGB, publicà amb l'historiador britànic Christopher Andrew³⁶⁷, l'operació Utkà es dividia en tres grups: el primer era una xarxa il·legal encapçalada per Caritat Mercader (àlies 'Mare'), captada per Eitingon, i el seu fill Ramon com a agent principal ('Raymond'), que es faria passar per un canadenc, Frank Jacson; a través de la dona a la qual havia seduït, Sylvia Ageloff, miraria d'acostar-se al cercle més íntim del revolucionari per tal de passar informació. L'atac havia de ser perpetrat per un segon grup, comandat pel muralista mexicà David Alfaro Siqueiros (àlies 'Kone'), veterà de la Guerra Civil Espanyola i membre del Partit Comunista Mexicà. Un tercer grup, que finalment acabà ajuntant-se amb el segon i que havia de ser-ne merament de suport, l'encapçalava Grigulevitx (àlies 'Maks', 'Felipe' i conegut a les cròniques com 'el judío francés'), amb la col·laboració del també pintor mexicà i company d'armes de Siqueiros a Espanya, Antonio Pujol (àlies 'José') i la seva futura dona i assistent,

---

³⁶⁶ Volkogonov, Dmitri. *Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgina 456.

³⁶⁷ Andrew, Cristopher; Mitrokhin, Vasili. *The Mitrokhin Archive*, pàgines 113-114.

la comunista mexicana Laura Araüjo Aguilar àlies 'Luisa'. Ens centrarem, doncs, en aquest primer grup; de Siqueiros i Grigulevitx en parlarem més endavant.

Després d'unes setmanes d'impàs entre la marxa de la Sylvia i l'assignació d'un nou full de ruta per a Mercader, calia tornar a posar en marxa la maquinària de l'engany i la infiltració. En Lluís, com hem vist, indica que a la casa que tenien a París es trobaven de tant en tant sa mare, en Ramon i l'Eitingon, qui fou el cervell de tota l'operació. A partir d'aquell moment, però, les coses serien diferents, de manera que entre els tres prepararen el seu trasllat i el de la Lena Imbert, aleshores malalta de tuberculosi, a Moscou, per posar-los a resguard no només de les activitats que durien a terme a partir d'aquell moment, sinó també de la imminència de l'esclat d'una nova guerra a escala europea. Res no els podia torbar.

Sudoplatov supervisaria i coordinaria les operacions des de Moscou, emplaçat a l'habitació 735 del 17è pis de l'edifici de la Lubyanka. En una carta que ell mateix envià al Comitè Central del PCUS a finals dels anys 80, quan demanà la seva rehabilitació, explicava que ell es quedaria a la capital soviètica, mentre que Eitingon *<<i un gran nombre d'agents, la majoria d'ells d'Espanya, marxarien a Mèxic. Entre ells hi havia els militars espanyols Martínez, Álvarez, Ximénez i els txequistes Rabinovitz, Grigulevitx i altres que estaven ben familiaritzats amb Amèrica Llatina. Els hauria d'haver acompanyat Zborowski, però quan arribà Trotski ja era mort>>*³⁶⁸. Aquesta carta ens provaria, doncs, que hi havia més plans preparats pel futur per si fallaven els programats. A més a més, ens apareixen dos noms coneguts: Rabinowitz, el responsable de la Creu Roja als Estats Units, que havia convençut a la Ruby Weil perquè acompanyés la Sylvia Ageloff a Europa, i responsable també de proporcionar suport i cobertura als agents soviètics que operaven en territori americà; i Mark Zborowski, mà dreta de Lev Sedov a Europa i informador de l'NKVD.

Mentre tot aquest operatiu era preparat, però, sembla ser que l'NKVD tenia ja algun agent infiltrat a Mèxic mateix, inclús dins el cercle més proper a Trotski. Recordem que havíem comentat que els assassins d'Ignace Reiss tenien mapes de la Casa Azul. Però Sudoplatov ens posa sobre la pista d'un agent molt més important: quan Orlov desertà als Estats Units, l'estiu de 1938, per desgràcia per l'NKVD hagueren de cridar a Moscou "la nostra millor agent", que escriuria, per precaució. Secretària del mateix Trotski des de

---

³⁶⁸ Volkogonov, Dmitri. *Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgines 446-447, amb dades extretes de l'arxiu de l'INO-OGPU.NKVD, f. 31 660, d.9067, t. I, l. 312.

Noruega, María de la Sierra (en realitat Àfrica de las Heras), era coneguda per Orlov, ja que havien treballat plegats els primers mesos de la Guerra Civil, i no podien exposar-se a que fos reconeguda i que tot plegat se n'anés en orris. Efectivament, i sense que en tinguessin notícia, dos mesos més tard Orlov envià un anònim a Trotski avisant-lo que no confiés en ningú provinent d'Espanya. Segons Juárez, quan fou reclutada pels serveis secrets soviètics i desaparegué d'Espanya, <<viajó a México y se relacionó con el círculo de amistades de Frida Kablo y Diego Rivera a fin de someter a vigilancia al huésped de ambos en la Casa Azul de Coyoacán, León Trotsky>>³⁶⁹.

Sudoplatov erra en comentar que de las Heras havia estat secretària des de Noruega, ja que per aquelles dates hem vist que era a Barcelona, amb càrrec dins el Comitè de Milícies Antifeixistes. Però sí que és ben possible que, com indica Juárez, a la primavera de 1937 voltés ja per la capital mexicana. Contractada com a secretària inicialment per només tres mesos (abril-maig-juny, mentre durà la Comissió Dewey i les seves conseqüències), sembla ser que després seguí lligada amb Trotski d'alguna manera. El testimoni de Iuri Paporov, funcionari soviètic a Mèxic als anys 50 ho narra així: <<María, como agente del KGB, llegó aquí en 1937 con intención de introducirse en el grupo de Trotsky. Creo que estuvo cerca unos cuantos meses, cuando Trotsky desde enero de 1937 vivió en la Casa Azul. Trotsky, que necesitaba urgentemente una secretaria para preparar el contraproceso que tuvo lugar en abril y mayo de 1937 (su alegato contra los procesos que había iniciado Stalin a los disidentes en la Unión Soviética), contrató a María para trabajar allí unos tres meses. Cuando terminó el proceso María salió de la casa de Frida. Ella pudo haber preparado los planos de la casa de Frida, pero no los de la Casa de Trotsky en la calle Viena, donde se realizaron los atentados. Los planos de esta casa los entregó Bob Sheldon, el guardia que abrió las puertas a David Alfaro Siqueiros, según me contó años más tarde el agente del KGB Yosif Grigulevich>>³⁷⁰.

Tanmateix, cal tenir en compte un parell de factors claus que el propi Juárez indica, i que creen molts dubtes: en primer lloc, que Àfrica de las Heras no coneixia el rus (Trotski volia secretàries que en sabessin perquè els dictava sovint en aquest idioma); i en segon, que el seu nom no apareix ni a les nòmimes conservades dels treballadors, ni als escrits de Heijenoort, i Esteban Volkov tampoc en coneixia l'existència. <<Nadie recuerda el paso de

---

³⁶⁹ Juárez, Javier. *Patria. Una española en el KGB*, pàgina 16.

³⁷⁰ Juárez, Javier. *Patria. Una española en el KGB*, pàgines 134-135, qui ahora ho extreu de Barreiro, Fernando. *La KGB en Montevideo*, dins *Revista 3* (Uruguai), 20/08/1998.

María de la Sierra por la Casa Azul>>³⁷¹. En aquest sentit, potser hem de fer cas a la interpretació del periodista de *El País* a Moscou, Rodrigo Fernández, qui el 8 de març de 1998 escriví un article titulat “La estrella española del KGB”, on apunta que de las Heras no treballava ni coneixia a Trotski, però sí el seu entorn d'intel·lectuals i artistes, probablement Diego Rivera i Frida Kahlo. Alhora, indica que el que sí que és cert és que enviava informes manuscrits a mà a Moscou a través del resident soviètic a Mèxic. Sigui com sigui, tothom coincideix en què quan Orlov desertà, de las Heras fou rellevada per evitar complicacions innecessàries, no sense abans haver-se endut uns plànols de la casa, i haver donat valuosa informació un cop arribada a Moscou, dels vigilants de la casa i dels secretaris de Trotski. Unes dades que Sudoplatov faria arribar més tard a Eitingon i Siqueiros.

Eitingon i Sudoplatov coincidiren en què el grup hauria de treballar autònomament de l'estructura de l'NKVD, cosa que suposaria una despesa de 300.000 dòlars per muntar tot l'equip i la xarxa de suport als Estats Units i Mèxic. Havent descartat utilitzar els contactes d'Orlov per precaució, i havent-ho discutit amb Beria, decidiren iniciar-ho tot des de zero, i que ja els seria facilitat d'alguna manera el finançament necessari.

És per això que el juny de 1939, Sudoplatov i Eitingon es desplaçaren a París per assessorar els grups que havien de ser enviats a Mèxic. Amb passaport fals, Sudoplatov hi havia arribat fent un llarg recorregut: de Moscou a Odessa; d'allà a Atenes; canviant la seva identitat, s'embarcà en vaixell fins a Marsella; i finalment prengué un tren fins a la capital francesa. Així, es reuniren primer amb en Ramon i la Caritat; i més tard amb part del grup que havia de capitanejar Siqueiros. <<*Els dos grups de treball no es trobaren i ni tan sols estaven assabentats que l'altre existia*>>, escriuria Sudoplatov³⁷². Ell mateix suggerí a Eitingon que

---

³⁷¹ Juárez, Javier. *Patria. Una española en el KGB*, pàg. 136. L'uruguaià Raúl Vallarino indica que era la seva traductora ocasional, fent allò que les altres secretàries no podien. Silenciosa i eficient, Trotski, que l'hauria contractat per la recomanació d'un espia soviètic infiltrat al seu entorn a Noruega, li hauria anat allargant el contracte. En les seves entrades i sortides, s'hauria fixat en el treball dels guardaespalles, en les mesures de seguretat, la distribució de la casa... Però és una explicació que no acaba tampoc de convèncer. Vallarino, Raúl. *Nombre clave: Patria, una espia del KGB en Uruguay*. Ed. Sudamericana. Montevideo. 2006.

³⁷² Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 72. Donada la importància del que explica Sudoplatov a les seves memòries, li dono una especial rellevància en el cos del treball, encara que segurament s'atribueixi alguna part d'èxit i/o responsabilitat que li tocava fonamentalment a Eitingon. El gener de 2010 vaig posar-me en contacte amb el Departament d'Economia i Demografia de la Universitat de Moscou per intentar parlar amb Anatoli Sudoplatov, el seu fill,

entrenés durant un mes a mare i fill en les habilitats bàsiques d'infiltració i espionatge, ja que no hi estaven familiaritzats (i això, segons el soviètic, els permeté evadir un petit grup de contraintel·ligència trotskista que hi havia a Mèxic).

Per no aixecar cap mena de sospita, i seguint ordres, Ramon Mercader – Jacques Mornard es limità ocasionalment a fer visites i proporcionar diners als trotskistes francesos, sense interrogar-los en què els volien emprar. Mentrestant, anava preparant el seu viatge als Estats Units. És així que escriví a la Sylvia dient-li que no podia anar-hi, encara, perquè no podia obtenir el visat americà, considerant que les autoritats belgues no el deixarien marxar per evasió del servei militar³⁷³. En aquest sentit, la maquinària soviètica tornà a posar-se en marxa i li proporcionaren un passaport fals perquè pogués creuar l'Atlàntic, i la història explicada a la Sylvia li seria la coartada perfecte. Un cop enllestit l'entrenament, i amb unes directrius clares, Mercader estava preparat ja per embarcar-se rumb al continent americà.

La data escollida fou l'1 de setembre de 1939: el mateix dia que esclatava la Segona Guerra Mundial a Europa, Mercader (i algunes fonts diuen també que la seva mare), a bord del vaixell Ile de France, en una cabina de primera³⁷⁴, sortia del port de Le Havre direcció a Nova York. Per tant, hauria arribat a la ciutat dels gratacels a mitjans de setembre, atès que el trajecte en vaixell, per aquelles dates, durava uns 15 dies. Mercader indicà a un dels seus interrogatoris que s'assabentà que França havia declarat la guerra a Alemanya pocs dies després de salpar; aquest fet es produí el 3 de setembre d'aquell 1939, per la qual cosa les dates ens quadren.

Havia estat de sort: si hagués posposat la sortida uns dies, segurament hagués tingut sèries dificultats per abandonar el Vell Continent. És el que li passà a Leonid Eitingon: disposava d'un fals passaport polonès, però amb l'esclat de la guerra i la invasió de Polònia

---

però llastimosament traspassà el 2005. Agraïxo l'atenció del Professor Boris Denisov per la informació.

³⁷³ Si fem un cop d'ull als interrogatoris conservats a l'Archivo General de la Nación de la Ciutat de Mèxic, i que són una font d'informació importantíssima, d'aquesta correspondència no en trobem cap ressenya o comentari. La Sylvia es limita a dir que <<desde esa fecha [febrer] hasta septiembre del mismo año se estuvieron escribiendo, correspondencia que se suspendió al presentarse él personalmente en Nueva York>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 3.

³⁷⁴ <<Quise comprar pasaje de segunda para el "Ile de France" pero no había camarote de segunda porque estaban evacuando Europa muchos norteamericanos; con este motivo saqué boleto de primera cuyo importe pagué de mi peculio>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 9.

per part dels alemanys, tots els visats i passaports d'aquell país patiren fortes restriccions. A més a més, al haver de retardar la seva sortida, el passaport li caducà, de manera que quedà atrapat a França i només tenia tres opcions: ser mobilitzat a l'exèrcit francès; ser internat en camps de treball; o bé aconseguir una nova identitat per a poder escapar d'una Europa en guerra. Escollí aquesta darrera opció, i restà amagat mentre el cònsol general Tasarov (que en realitat era l'agent de l'NKVD a París Lev Vasilevski) feia gestions per aconseguir-li els papers vàlids. Segons Pavel Sudoplatov, el tingueren en un hospital mental regentat per un emigrant rus amb un passaport intern francès com si fos un jueu sirià amb una malaltia mental. D'aquesta manera podia estar-se un temps a França i eludir el servei militar, però li calia un visat per traslladar-se a Amèrica: Maksim Steinberg, un home de negocis suís, era la clau: agent seu, tenia contactes amb el consolat dels Estats Units, però no sabien si podien confiar plenament en ell ja que el 1938 no havia obeït a la crida d'anar a Moscou, per por a una més que possible purga; des d'aleshores, anava sempre armat per si de cas. Un contacte de Vasilevski es trobà amb ell a Lausana, i després de convèncer-lo, acceptà l'encàrrec. Al cap d'una setmana ja tenia el visat a les mans, i el contacte retornà satisfet a París. Eitingon tenia via lliure per creuar l'oceà.

<<Eitingon arribà a Nova York l'octubre de 1939 i establí una companyia d'importació i exportació a Brooklyn, que utilitzàrem de centre de comunicacions. I el més important, proporcionà cobertura a Ramon Mercader, aleshores establert a Mèxic amb un passaport canadenc fals sota el nom de Frank Jacson, per fer viatges freqüents a Nova York per trobar-se amb l'Eitingon i rebre'n diners>>³⁷⁵. Només arribar, doncs, la maquinària soviètica es posava en funcionament: amb el fals nom de Peter Lubeck, Eitingon creà una empresa fictícia que servís de suport i tapadora per als seus agents als Estats Units, en especial a Ramon Mercader, qui tenia la missió, doncs, d'avançar un pas més en la seva tasca d'infiltració en el moviment trotskista. Grigori Rabinowitz seria el seu mentor, per si necessitava quelcom; a Mèxic, l'NKVD aviat hi col·locaria un home de total confiança, Lev Vasilevski, el mateix que li havia aconseguit el passaport a París i que pocs dies després havia estat nomenat primer secretari del Consolat de la URSS al país centreamericà.

Així doncs, la base operativa de la missió es traslladava de París a Nova York. Eitingon hi estaria instal·lat per donar cobertura a Mercader, i aviat hi arribaria també la Caritat: segons les memòries del seu fill Lluís, sa mare fugí de França unes setmanes abans

---

³⁷⁵ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 73.

que caigués en mans dels nazis (per tant, potser a inicis de 1940), i estigueren amb Eitingon a Nova York i, segons ell, també a Cuba, on anecdòticament explica que el soviètic es feia dur pomes perquè no li agradava gens la fruita tropical. Tot sembla indicar que certament Caritat Mercader estigué a Cuba³⁷⁶, però no a inicis de 1940, sinó a l'abril, quan ella féu gestions per obtenir la nacionalitat cubana (recordem que havia nascut a Santiago de Cuba, però en una època en què encara era de domini espanyol, i havia marxat amb la seva família cap a la Península en el transcurs de la guerra d'independència de la colònia, i per tant no en tenia la nacionalitat). Potser aleshores estava pensant ja en una possible via d'escapament per ella i el seu fill; sinó, arran de què volia obtenir la ciutadania cubana? Sembla ser que, en el transcurs d'aquesta estada, és quan féu contactes amb membres del Partit Comunista Cubà, per a que l'ajudessin en la seva tasca. Podem apuntar un parell de noms, personatges destacats posteriorment, tals com Harold Gramatges – amb qui treballà a París uns anys més tard i amb qui mantingué l'amistat fins al moment de la seva mort –; i Juan Marinello, entre altres³⁷⁷.

Mentrestant, en Ramon s'havia presentat, només arribar als Estats Units, a casa la Sylvia, a l'Avinguda Livingstone número 50 del barri de Brooklyn. No cal dir que l'alegria de la noia fou immensa, ja que no se l'esperava³⁷⁸. En Jac li digué que havia aconseguit marxar d'Europa gràcies a un passaport fals que havia comprat a un grup clandestí per uns 3000 \$, l'equivalent entre uns 8000 i 10000 francs belgues, i així havia escapat de la mobilització de l'exèrcit. Ara, per a tothom, era Frank Jacson, un enginyer mecànic canadenc, nascut a Montreal (i, per tant, francòfon, cosa que l'ajudaria a amagar el seu suposat origen belga).

---

³⁷⁶ Conversa mantinguda amb Leonardo Padura el 19 de desembre de 2011.

³⁷⁷ Fill d'un emigrant català de Vilafranca del Penedès, Marinello nasqué a Cuba el 1898. Estudià entre Cuba, Catalunya i Madrid, llicenciant-se en dret civil i dret públic. Fundador del diari *Venezuela Libre*, de l'Institut Hispano Cubà de Cultura i de la revista *Avance*, aviat entrà en els cercles comunistes de l'illa, que el portaren a dirigir el diari *la Palabra*, òrgan del Partit Comunista de Cuba; o la revista *Masa*, de la Lliga Antiimperialista. Perseguit per la seva activitat política, s'exilià a Mèxic i passà pel Congrés d'Escriptors Antifeixistes de València el 1937. Empresonat diverses vegades durant la dictadura de Fulgencio Batista, amb la Revolució promogué, entre altres, la Reforma Universitària, i fou nomenat rector de la Universitat de la Havana i ambaixador de Cuba a la UNESCO. El 1965 fou nomenat membre del Comitè Central del Partit Comunista, i el 1974, ponent de la comissió que escriví la Constitució Socialista de 1976.

³⁷⁸ <<Un dia vaig arribar a casa de la feina i el vaig trobar allà>>, diria la Sylvia. *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina 3405.

De bones a primeres ja comentà la seva situació il·legal a la Sylvia i la resta de la família, inclús que era a Nova York només de pas, que es dirigiria a Mèxic perquè allà havia trobat feina. Almenys aquesta és la idea que es desprèn de les declaracions de la germana de la Sylvia, l'Hilda: <<El vaig conèixer quan vingué a casa, el dia que va aparèixer sobtadament i digué que havia acabat d'arribar d'Europa, que havia arribat en un vaixell, que la guerra havia començat. Tot plegat era molt dramàtic [...]. Estava de camí a Mèxic. Hi tenia una feina; no volia estar a l'exèrcit belga, no volia combatre [...]. I ens digué que tenia feina a Mèxic amb una Comissió de Compres, importació-exportació, alguna cosa d'aquestes, amb un importador belga. No en conec els detalls, no hi vaig parar gaire atenció>>³⁷⁹.

Segons el que s'extreu del judici que s'efectuà a Mèxic contra Sylvia Ageloff, Mornard–Jacson–Mercader s'estigué als Estats Units només unes tres setmanes <<y solo paró en New York; que allí no estuvo sino con Sylvia y sus familiares y amigos, todos trotskistas, salvo la familia; que con ningunas otras gentes tuvo relación; que no fue a viaje de negocios, sino solo a ver a Sylvia; que aunque hoy no tiene dinero, entonces tenía suficiente para hacer esos Viajes; que su dinero es suyo y procede de su familia y de su trabajo; que su familia es rica, y su trabajo era productivo, consistiendo ese Trabajo en el periodismo, como ha dicho; que en Bruselas su madre le dió 5000 cinco mil dólares, en un cheque sobre la “Banque Nationale de Belgique”, siendo esto como el 25 veinticinco 28 veintiocho de agosto de 1939 mil novecientos treinta y nueve y pudiendo así obtener el declarante los 5000 cinco mil dólares en moneda corriente americana, dinero que no tuvo obstáculo en sacar del banco, ni en sacar de Europa al venir aquí a América, pues la declaración de guerra de Francia, y no de Bélgica, la supo el declarante en alta mar [...]>>³⁸⁰.

Donat que el judici contra Ramon Mercader no es conserva en cap estament oficial, però sí que fou publicat parcialment el 1994 pel fill del jutge instructor Raúl Carrancá³⁸¹, majoritàriament faig servir les còpies de les declaracions que trobem al sumari contra Sylvia Ageloff, acusada de col·laborar en l'assassinat, i que havia de demostrar la seva innocència. És per això que sovint els extractes de les declaracions que apareixen fan referència a la

---

³⁷⁹ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina 3408.

³⁸⁰ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 30.

³⁸¹ Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*. CONEPOD. Mèxic, D.F. 1994. A través de l'escriptor Leonardo Padura vaig poder obtenir-ne una còpia parcial, que conserva al seu arxiu personal, i que molt amablement m'ha deixat consultar. Posteriorment, vaig poder posar-me en contacte via correu electrònic amb el propi Raúl Carrancá, qui tanmateix no m'oferí les respostes que li demanava. Agraïxo moltíssim la seva aportació, indispensable per a un treball d'aquestes característiques.

Sylvia, i escoltem per boca d'ella els fets relacionats amb en Mercader, encara que també hi ha incloses declaracions seves. És per ella que sabem que, als Estats Units, en Mercader-Mornard no tingué cap mena d'activitat laboral, almenys oficialment, sinó només de tipus ociós. Mentre la Sylvia treballava, ell anava a passejar per parcs, al cinema o a conèixer la ciutat, en un parell d'ocasions (segons li confià en Jac a la Sylvia), acompanyat pel cònsol de Costa Rica a França, amb qui suposadament havia fet el viatge des d'Europa, i amb qui hauria visitat la Fira Mundial de Nova York. Al tenir un passaport fals, evitaren qualsevol mena d'activitat política i social, de manera que es feren veure en comptades ocasions, la majoria de vegades per anar al cinema, al teatre o a bons restaurants, ja que en Jac es gastava els diners fàcilment, que en diria l'Hilda³⁸². S'estigué els primers dies en un hotel, però ben aviat s'instal·là amb la família Ageloff al seu pis; una família que l'apreciava i a qui anaren tots a acomiadar a l'estació de tren quan marxà a Mèxic.

<<Vaig tenir la impressió que havia estat abans a Nova York, en retrospectiva, perquè em comentà que en el vaixell explicava a tothom què era Manhattan i així successivament, i li vaig dir: "Com podies explicar-los-hi, com ho sabies?". Em digué que havia estat tan interessat que havia estudiat fotografies i tot. Quan hi vaig pensar em vaig fer a la idea que hauria d'haver estat abans a Nova York, encara que digués que no>>³⁸³. Certament, Mercader no havia estat abans a Nova York, tot i que òbviament n'havia rebut força informació i havia estat instruït per les tasques concretes de la missió. Havia de saber-s'hi moure sense massa complicacions, però la idea de què ja hi havia estat anteriorment, que indica la Sylvia als interrogatoris del Comitè d'Activitats Antiamericanes, és compartida també per altres autors, com José Ramón Garmabella.

Fem, abans de continuar, un breu apunt del passaport fals de Mercader, que ens remet, una vegada més, a la Guerra Civil Espanyola. Deixem que els informes policials adjunts al sumari de la Sylvia ens expliquin la naturalesa del passaport: *<<[e]l pasaporte que exhibió tenía el número 31377 treinta y un mil trescientos setenta y siete y fue expedido el 22 veintidós de marzo de 1937 mil novecientos treinta y siete por el Departamento de Asuntos Extranjeros de Canadá, en Ottawa, con validez hasta el 22 veintidós de marzo de 1942 mil novecientos cuarenta y dos, acreditando a "Frank Jacson" como ciudadano británico nacido el 13 trece de junio de 1905 mil novecientos cinco en Lovinac, Yugoslavia; y declaró; a este respecto: que justamente es así, y que efectivamente declaró también en el Consulado Americano, que su domicilio fijo estaba en "St. Denis Street n° 1269, Montreal,*

---

³⁸² Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 47.

³⁸³ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina 3406.

Canadá”>>³⁸⁴. És curiós que aparegui com a ciutadà canadenc però nascut a Iugoslàvia, i que tingui un domicili fixe a Montreal. La resposta és un xic peculiar: resulta que el passaport que l’NKVD utilitzà per a Mercader no era ben bé una falsificació, sinó un passaport real al qual s’hi havia fet uns retocs, concretament canviant el nom de la persona i la fotografia; la resta, s’havia mantingut exactament igual! L’original havia estat expedit, correcte, a Ottawa (Canadà), però era propietat de Tony Babitx, un iugoslau que havia obtingut la nacionalitat canadenca el 1929. El 1936, el tal Babitx, comunista convençut, demanà un visat a les autoritats del seu país per poder anar a visitar la família a Iugoslàvia, però el que en realitat féu, un cop trepitjà Europa, fou enrolar-se a les Brigades Internacionals i combatre el feixisme en territori espanyol. Babitx morí en acció de guerra³⁸⁵, però el seu passaport, que havia arribat a mans dels responsables de l’NKVD (com la majoria de passaports dels brigadistes que entraven a Espanya, recollits pels membres del Partit Comunista francès a les oficines de París on es reclutaven), fou aleshores emprat per a altres finalitats. Senzillament canviant la fotografia, i afegint-hi un nom que podia ser força comú (Frank Jackson, l’error ortogràfic de Jacson s’atribueix al desconeixement del falsificador en qüestió), era totalment reutilitzable. Preguntat Mercader sobre aquest fet, contestà: <<No conoce, ni nunca ha conocido, a ningún Tony Babich. Se le interroga en estos términos: cómo explica usted, que el pasaporte que ha reconocido haber usado des de París hasta Estados Unidos y México, sea el mismo que se expidió a Tony Babich, ciudadano canadiense por nacionalización y oriundo de Lovinac, Yugoslavia, según solicitud que dicho Babich hizo el 26 veintiséis de febrero de 1937 mil novecientos treinta y siete, desde Vancouver, Canadá [...]. Sabe usted que Tony Babich era un comunista stalinista, que, después de obtener su pasaporte y en vez de irse a Yugoslavia lo que hizo fue irse a Madrid ingresando en las Brigadas Internacionales de las que es sabido que formaban parte los comunistas stalinistas, y que Babich desapareció, habiendo certificado su muerte el gobierno español y desapareciendo también su pasaporte, el mismo que vino a aparecer en manos de usted?>>³⁸⁶.

---

³⁸⁴ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 76.

³⁸⁵ A *El Caso Trotsky*, de Raúl Carrancá y Rivas, pàgina 221, hi figura un document del consulat nordamericà al DF, on expliquen al jutge del cas les seves conclusions, i que són les reflectides per la policia. En aquest, però, es diu que les autoritats espanyoles remeteren un certificat de defunció segons el qual el tal Babitx hauria mort el 12 de maig de 1939, per tant, ja amb la guerra finalitzada. Probablement la data correspon al moment en què s’expedí.

³⁸⁶ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 77. Sembla ser que la confirmació final de l’afer amb el passaport no

Fotografia de Ramon Mercader com a Frank Jacson, inclosa en el passaport fals que emprà per entrar als Estats Units i posteriorment a Mèxic. Extreta de *El Caso Trotsky*, pàgina 317. La imatge la podem trobar també a les pàgines centrals del llibre d'Isaac Don Levine *The mind of an assassin*.

Els Ageloff, però, no donaren massa importància a la utilització d'aquest passaport fals, ja que havia estat necessari per eludir la guerra i poder viatjar als Estats Units. Mercader – Jacson s'estigué unes tres setmanes a Nova York amb la Sylvia, evitant qualsevol contacte amb membres de l'NKVD o el Partit Comunista. En diria Sudoplatov que es mantindrien <<curiosament allunyats d'Eitingon. En una ocasió Eitingon observà en Ramon i la Sylvia en un restaurant, però mai li fou presentat a ella>>³⁸⁷. Haurien coincidit, però, per ben poc, ja que com hem comentat anteriorment Eitingon tingué forces dificultats per obtenir una identitat que li permetés creuar l'Atlàntic sense impediments. En Ramon continuava a la seva, aparentment sense cap mena d'interès per la política, i menys per la causa trotskista.

Després d'aquest curt període de temps, doncs, Mercader es traslladà a Mèxic. <<Digué que se n'anava a Mèxic, que la seva mare li havia acordat una feina per ell amb... – no recordo ara el nom de l'home; se suposava que era el cap de la Comissió de Compres pels Aliats, i que a través de les connexions de sa mare aquest home li donaria feina, i que hi treballaria a temps complet. Tot el temps havia dit que no s'hi estaria, a Mèxic, que aquest home li arreglaria una feina per ell a Nova York i que això era només temporal; que obririen també una oficina a Nova York i que ell seria el representant a Nova York>>³⁸⁸. Aquest home de qui la Sylvia no recorda el nom no és altre que Peter

---

arribà fins el 1946, quan, segons Victor Serge exposa al seu llibre biogràfic de Trotski, es publicà un "Rapport se la Comission royale du Canada sur l'espionage soviétique".

³⁸⁷ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 74.

³⁸⁸ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina 3403.

Lubeck; o sigui, Eitingon i la seva tapadora. Teòricament com a delegat comercial de l'empresa de Lubeck, Mercader aniria a la Ciutat de Mèxic per tal d'acordar una sèrie de compres i vendes per a l'empresa, que era subministradora de productes per als exèrcits aliats en contesa amb els alemanys. Negocis vinculats amb el sucre, el petroli, el ferro, la copra (carn de coco assecada)... D'aquesta manera s'assegurava, però, poder iniciar una aproximació més directa a l'entorn de Trotski, establert ja a la casa de l'Avinguda Viena. Nogensmenys, no descuidaria la seva relació amb la Sylvia, ja que en algun moment li podria ser de gran utilitat. Per això, continuava escrivint-s'hi, i li demanava que l'acompanyés a la capital de Mèxic.

Segons la documentació conservada a l'Arxiu Històric de l'Instituto Nacional de Migraciones³⁸⁹, situat al DF, Frank Jacson ingressà al país pel pas fronterer de Nuevo Laredo (estat de Tamaulipas), el 12 d'octubre d'aquell 1939, un mes després de la seva arribada al continent americà, amb la targeta número 179319. Se li concedí un permís de turista per cinc mesos, que amplià el 13 de març de 1940 amb cinc mesos més, adduint com a motiu principal <<por haber encontrado el clima de acuerdo con lo que requiere mi estado de salud>>. Per demostrar que podia mantenir-se per si sol, adjuntà la sol·licitud de la targeta de crèdit de l'American Express Company, número 41789. Curiosament, no fou fins el 22 d'agost de 1940, quan ja havia consumat el crim, que se li comunicà que en data del 12 d'abril se li havia concedit la pròrroga per 5 mesos més. I la situació és encara més grotesca quan a l'expedient s'hi afegí una carta, del 23 de gener del 1943 dirigida al Cap de Serveis d'Inspeccions, on s'avisava que Frank Jacson tenia la documentació migratòria caducada. El contestava un inspector, Manuel Carrillo, dient que havia abandonat el país l'agost de 1940, i <<que tienen noticias que se encuentra en Montreal Canadá y que es persona muy conocida por ser Ingeniero Mecánico muy capacitado>>.

---

³⁸⁹ Expedient 4-354-3-1940-12675 (obert el 13/03/1940), on també s'hi inclou l'expedient de la Secretaria de Governació número 4-354."40"/12675. La fitxa original d'entrada al país, i que apareix en alguna monografia, està perduda, però comptem amb còpies posteriors del mateix.

ESTADOS UNIDOS MEXICANOS
SERVICIO DE MIGRACION
Tarjeta PASE para Turistas VALOR \$ 3.50

Núm. 179319 Form 11

Tarjeta núm. 1985 expedida el 6 de octubre de 1939
a Sr. FRANK JACSON Sexo Hombre
Estado Civil Soltero profesión u oficio DC. MECANICO
Nacionalidad actual CANADIENSE Domicilio: 1909 St. Denis 3
Montreal, Canada a donde se dirige México, D.F.
Motivo del viaje Recreo Valores que lleva consigo \$200.00

Nota:—Esta tarjeta es individual para personas de 15 años de edad en adelante y es buena para un viaje redondo comprendido en el territorio de la República de México.

P. O. DELEGADO GENERAL de México, D.F. de 1939
El VICE-CONDE JEFE de la Oficina Ejecutiva de Inmigración y Salto del Jefe de la Oficina que Autoriza la Presente
ALFREDO BANOS

El suscrito ha sido debidamente advertido de que, al obtener esta tarjeta, la quedará enteramente incapacitado para cambiar su calidad de turista mientras se encuentre dentro de la República de México. En este sentido ha hecho declaración escrita y la ha firmada consciente de que cualquier gestión que hiciere encaminada a quitar a su viaje el carácter único de viaje de recreo implicaría falsedad de tal declaración, y por dicha falsedad se haría acreedor a las penas respectivas.

The undersigned has been duly advised that once he obtains this card he is expressly unable to change his tourist status while he is in the Republic of Mexico. In this respect he has made a written declaration and he has signed it conscious that any step he takes tending to take from his tour its sole character of a pleasure trip will imply same declaration as a false one, and for this fault he will be subject to an adequate punishment.

Personas menores de 15 años de edad

SECRETARIA DE GOBERNACION
OFICINA DE PUBLICIDAD
OCT 12 1939
Nuevo Laredo, Tamaulipas

Firma del interesado al iniciar su viaje
Frank Jacson

Visat de turista d'entrada a Mèxic per Ramon Mercader. A baix a l'esquerra, podem apreciar com signa com Frank Jacson. Ho publicà el diari *Excelsior*, en la seva edició del 23 d'agost de 1940.

L'NKVD no en tenia prou, però, amb què Mercader fos ja a Mèxic i que el grup que encapçalava Siqueiros estigués preparant un assalt a la casa de l'Avinguda Viena. Calia posar homes de confiança als llocs clau, aconseguir el suport d'una part del moviment comunista mexicà per tal de reclutar-hi homes per a les seves accions i per tenir no només una cobertura a un possible assassinat, sinó també una corrent d'opinió favorable i un clima de tensió propici, com hem vist que realment succeïa. Però no era una tasca senzilla, ans al contrari. A les files del comunisme mexicà no tot eren flors i violes, i hi havia qui no veia gaire clara la política que es duia a terme contra Trotski; potser no tant políticament parlant (el menyspreu a la figura del revolucionari era compartida per la majoria dels comunistes), sinó la manera d'aïllar-lo i, sobretot, la voluntat de fer-lo desaparèixer físicament. Això és el que pensaven els dos principals dirigents del PC Mexicà, Valentín Campa i Hernán Laborde. Ells creien fermament que la decisió presa per Lázaro Cárdenas de donar asil a Trotski havia estat un error, empès pel general Francisco Mújica i davant les pressions dels liberals, que l'acusaven de ser una mena d'agent d'Stalin i del comunisme a Centreamèrica; i que la presència del revolucionari al seu país havia causat només divisió i un enverinament

de les relacions amb l'Estat. Participaven activament en la campanya de denúncia organitzada pel CTM i el PCE, com a màxims responsables, inclús intervenint en mítings com el que tingué lloc a l'Arena de la capital mexicana el 26 de setembre de 1938. En aquest, hi parlaren Carlos Rivera (líder del PC de Colòmbia); Margarita Nelken (representant el PCE); Jacques Griesa (diputat del PC de França); i el propi Hernán Laborde com a secretari general dels comunistes mexicans. La consigna era clara: <<Al analizar la situación internacional en ese mitin (eran las vísperas de la Segunda Guerra Mundial), Trotsky fue desenmascarado; estaba derrotado políticamente, exhibido por sus excesos reaccionarios al hacerle el juego a Hitler y Mussolini contra la Unión Soviética>>³⁹⁰. Però tanmateix no creien en mesures més expeditives, sinó que supeditant Trotski a un fort ostracisme era suficient per aconseguir la seva derrota definitiva, en el camp personal i en el de les idees.

Però poc després d'aquest acte, Laborde cridà a Valentín Campa i a Rafael Carrillo, membres del secretariat del Comitè Central del partit, <<para tratarnos un problema confidencial sumamente delicado>>, en paraules del propi Campa a les seves memòries. Resulta que un representant del Komintern havia requerit la seva ajuda i la de camarades fidels per participar en l'eliminació física de Trotski. Ho discutiren els tres i arribaren a la conclusió que era un greu error plantejar aquell assassinat, per dos motius: perquè Trotski estava acabat, tenia ja poca influència i una mala imatge; i perquè una acció d'aquelles característiques embrutaria el nom del PCM, del moviment revolucionari del país, i de retruc també la URSS i el comunisme internacional. Així ho exposà Laborde al representant de la Internacional Comunista, qui després d'escoltar-lo l'amenaçà d'emprendre accions severes per la seva indisciplina. Fou per aquest motiu que decidiren anar a Nova York a entrevistar-se amb Earl Browder, membre del Comitè Executiu de la Komintern i un peix gros dins el PC dels EUA: aquest els digué que havien fet bé de reportar-li aquell fet, i que ja parlaria directament amb Moscou per tractar l'assumpte.

La qüestió, però, és que la resposta del Kremlin fou enviar, a les poques setmanes, el veneçolà Martínez, l'italo-argentí Vittorio Codovilla³⁹¹ i altres membres de la III

---

³⁹⁰ Campa, Valentín. *Mi testimonio. Memorias de un comunista mexicano*. Ediciones de Cultura Popular. Mèxic, D. F. 1978. Pàgina 161.

³⁹¹ Codovilla, nascut a Itàlia però emigrat a l'Argentina el 1912, fou un actiu membre del Partit Comunista Argentí, el Socors Roig Internacional, i la Internacional Comunista. Enviat a Espanya el 1932, tingué un paper actiu durant la Guerra Civil en la repressió del POUM i el trotskisme, i hi ha qui el fa responsable també dels fets de les matances de Paracuellos (vegi's *El País*, edició de l'1 de novembre de 2008). Enviat posteriorment a Mèxic per controlar el seu Partit Comunista i preparar

Internacional, per “cooperar” amb el Partit Comunista Mexicà. El que realment suposava això, però, era intervenir directament en els assumptes interns del partit: apartaren a Laborde i Campa dels seus càrrecs, i feren un gir en la política duta a terme fins aleshores, que la pròpia Internacional havia marcat un temps abans. Per la seva desobediència, a inicis de 1940 a Laborde i Campa se’ls expulsà del partit. Però no feren públiques les intencions secretes de la nova direcció per por: <<El ambiente general en el movimiento comunista internacional era de una disciplina incondicional a la III Internacional dirigida por el PCUS. Plantear discrepancias implicaba expulsión del movimiento comunista con la satanización correspondiente>>³⁹².

Com també explica Lyle Brown, aquesta substitució del líders del Partit Comunista es degué <<ante la imposibilidad de demostrar una actitud de franca y leal autocritica>>³⁹³. El comunisme no s’adapta a un ordre o a les característiques d’una societat o de les persones que l’integren; sinó que crea un ordre preestablert, dogmàtic, i fa encabir-hi tot el sistema, tingui les particularitats que tingui. Res pot sortir-se d’aquest marc, tothom ha d’obeir. D’aquí l’interès en defenestrar a Campa i Laborde: no havien acomplert el principi bàsic de la lleialtat absoluta i inqüestionable. Aquesta nova direcció buscava certa confrontació amb Cárdenas i acusava l’anterior grup dirigent d’haver fet passar el partit a una segona fila afavorint el PRM del president; però sobretot, cercava que acomplissin cegament les tasques que els eren assignades (inclusivament col·laborar en l’assassinat de Trotski). El mateix Trotski estava atent als moviments dins el Partit, i fins i tot escrigué un article relacionant les expulsions amb la intenció d’Stalin de voler matar-lo: <<Lo que sucedió, muy probablemente, fue que la GPU encontró cierta oposición entre los dirigentes del Partido Comunista [...] quien se oponga a un atentado contra la vida de Trotsky, es, evidentemente, un trotskista>>³⁹⁴.

Un altre home enviat a Mèxic per tal de preparar el terreny per a un eventual assassinat fou Vittorio Vidali, el cèlebre Comandante Carlos del Vè Regiment de l’Exèrcit

---

el terreny per l’assassinat de Trotski, acabada la seva missió retornà a l’Argentina i prengué part activa en la direcció del seu PC fins a la seva mort, el 1970. Es mantingué sempre ben relacionat amb la direcció soviètica, i prova d’això és que morí i fou enterrat a Moscou.

³⁹² Campa, Valentín. *Mi testimonio. Memorias de un comunista mexicano*, pàgina 164.

³⁹³ Brown, Lyle C. *Los comunistas y el régimen de Cárdenas*, dins la *Revista de la Universidad de México* vol. XXV, 09/05/197, pàgina 33.

³⁹⁴ Brown, Lyle C. *Los comunistas y el régimen de Cárdenas*, pàgina 33.

Republicà durant la Guerra Civil Espanyola³⁹⁵. Conegut com a Sormenti, la feina de Vidali era sobretot generar a la premsa i a la societat l'ambient propici perquè l'atemptat fos un èxit, alhora que brindar la cobertura necessària als atacants per part del partit. La propaganda a diaris i revistes de l'òrbita comunista fou seguida d'una sèrie de mítings i actes polítics organitzats en molts casos també per ell a diversos llocs de la capital, per encendre els ànims vers la figura de Trotski. Probablement tingués a veure, també, amb la purga interna del PCM, però la seva consigna era, bàsicament, acompanyar doncs aquesta 'ofensiva' contra Trotski a través de la opinió pública propera als comunistes mexicans – i qui sap si quelcom més³⁹⁶.

Per tant, veiem com el cercle que estrenyia Trotski era cada vegada més petit: i és que el minso oasi que havia aconseguit tenir a Mèxic (tot i que amb moltíssimes restriccions i mesures de seguretat), no podia ser del tot inexpugnable. Els serveis secrets soviètics estaven preparant no només un atac físic, sinó també un aïllament social i polític que aconseguís escanyar-lo del tot, vàries penetracions alhora que el fessin més dèbil i fràgil, per tal de tenir diverses possibilitats per donar-li el cop final; i una vegada reeixit, que les conseqüències fossin mínimes. Codovilla, Vidali, Siqueiros, Grigulevitx, Mercader... cadascú per la seva banda, però amb un mateix objectiu. La seva mort era una 'Tasca

---

³⁹⁵ Vidali, nat el 1900 a Muggia (vora Trieste, actualment Itàlia, aleshores però sota l'administració de l'Imperi Austríac), es féu militant comunista des de jove, i després de l'ascens del feixisme, fugí als Estats Units. Expulsat d'aquell país, el 1927 es refugià a Mèxic, on se l'acusà sovint de ser el cap de la depuració del Partit Comunista el 1929, o de l'assassinat del comunista cubà Julio Antonio Mella aquell mateix any. Aviat es traslladà a Moscou, treballant per la Internacional Comunista. El 1934 fou enviat a Espanya, com a delegat del Socors Roig Internacional, i el 1936, un cop esclatà la guerra, fou un dels fundadors del Vè Regiment. Durant el conflicte inicià una relació amb la coneguda fotògrafa Tina Modotti. Responsable directe de la repressió contra anarquistes i pumistes, resultà implicat en l'assassinat d'Andreu Nin. Gaudí de gran influència sobre el govern i l'exèrcit republicà. El 1939, es refugià novament a Mèxic, treballant com a redactor del diari *El Popular*, i essent delegat en aquell país de la IC i de la GPU. També organitzà, com hem vist, la depuració de 1940 amb la col·laboració de Codovilla. Anys més tard acabà involucrat, també, en altres assassinats, com el de l'anarquista Carlos Tresca als Estats Units, o el de Sandalio Junco a Cuba. Amb la mort d'Stalín, aconseguí un bon lloc dins del PCI, i amagà el seu passat. Morí el 1983.

³⁹⁶ Segons el que escriví Valentín González 'el Campesino' a les seves memòries (*Vida y muerte en la URSS*. Ediciones Maracay. Venezuela. 19??, pàgines 287-290), als tres grups que prepararen l'atemptat contra Trotski hi havia ex combatents de la Guerra Civil Espanyola (fins aquí no anava pas errat!), però ell hi involucra també, directament, a Vidali. Segons això, el Comandante Carlos hauria rebut l'ajuda dels espanyols Pedro Martínez Cartón (ex diputat i comandant durant la guerra); i uns tals Puentes i Álvarez, comissaris de Líster. Es deia que havien estat preparats per l'NKVD a Moscou i que foren enviats a Mèxic per provocar varis assassinats, no només el de Trotski. Álvarez fou detingut per aquests fets, no aconseguint-se, però, evidències de res; i més tard, Martínez Cartón fou gerent de la FOARE, empresa espanyola subvencionada pel govern republicà a l'exili de Negrín. Gorkín en dóna una versió similar al seu llibre sobre l'assassinat de Trotski.

Especial' pels soviètics, i, segons la definició de Pavel Sudoplatov, la paraula 'especial' dins el seu departament equivalia a <<*sang, verí i terrorisme*>>³⁹⁷.

Retornem, però, a Mercader. Havia entrat, teòricament de manera legal, a Mèxic, i s'instal·là de seguida a la seva capital. Fins pels volts de Nadal, quan hi arribà la Sylvia, la seva tasca fou, sobretot, estudiar la ciutat, la situació de la casa de Trotski, i pensar en actuacions futures per a poder-s'hi acostar. Sense la Sylvia que li servís de ganxo per poder-s'hi relacionar, de moment havia d'acontentar-se amb aquesta faceta. És així que, segons les seves pròpies declaracions, passà a residir, per un espai de temps de tres o quatre setmanes, a l'Hotel Guardiola³⁹⁸, un dels més antics de la ciutat. Tot indica que una de les primeres coses que féu quan arribà a Mèxic fou comprar un cotxe, un Ford, a l'agència Hernández, situada a la cantonada de l'Avinguda Morelos i el carrer Itúrbide. Li costà uns 3500 pesos, que pagà trinco-trinco. El 7 de desembre, però, hi tornà tot dient que el Ford no el convenia, i el canvià per un Buick model de 1937 (un cotxe de més alt standing)³⁹⁹. <<*En una altra ocasió, anà a aquest mateix lloc acompanyat d'una dona que tenia més de cinquanta anys que introduí com sa mare*>>⁴⁰⁰. Com que era estranger, es veia obligat a renovar la llicència de trànsit cada mes, ja que pels turistes era de només trenta dies; però mai li posaren cap objecció.

El cert, però, és que tenim molt poques notícies de les activitats que Jacques Mornard / Frank Jacson realitzà durant aquests dos mesos i mig que teòricament estigué sol a la Ciutat de Mèxic. A les declaracions davant la policia, de fet, es ressenya pràcticament només una estranya història relacionada amb la obtenció del piolet de Mercader: es discutia si se l'havia endut des d'Europa (on ell deia que practicava sovint l'escalada i inclús que havia patit un aparatós accident als Alps), o bé l'havia comprat un cop ja a Amèrica. Segons ell, s'havia fet amic d'un tal Senyor Patiño, oficinista al DF de la Panamerican Airways, amb qui parlaven d'excursionisme i, sobretot, d'escalada. Resulta que amb ell i una dotzena d'homes més anaren aquell novembre al Popocatépetl, el conegut

---

³⁹⁷ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina xiii.

³⁹⁸ *Declaraciones de Jacques Mornard Vandendresch*, segons interrogatori efectuat per la policia el 23 d'agost de 1940, pàgina 43. Arxiu personal de Leonardo Padura.

³⁹⁹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 54.

⁴⁰⁰ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgines 64-65. Cita les declaracions de Maria Ricaud, estudiant que resseguí aquesta pista.

volcà, per escalar-lo, tot i que en Mercader no aconseguí arribar-hi a dalt⁴⁰¹. Aquest tal Patiño explicà a la policia que el seu company feia viatges sovint a Sudamèrica en avions privats per negocis en mines, i que movia forces diners; tot plegat, però, és més una invenció que el propi Mercader explicà a aquest home per impressionar-lo que no pas una altra cosa. La qüestió, però, és saber si realment en Ramon Mercader anà d'excursió, ja que ell clamà que durant aquells mesos també escalà les muntanyes Ajusco i Citlaltépetl⁴⁰².

Mentrestant, i per assegurar-se l'èxit de la seva empresa, no descuidà pas la relació amb la Sylvia Ageloff, a qui explicava que la seva ocupació a Mèxic era només temporal i que aviat s'establiria a Nova York, però li insistia que, mentre això no es produís, a veure si podia anar a viure amb ell, que la trobava a faltar molt. Explicà posteriorment Hilda Ageloff: <<*Sylvia empezó a recibir cartas des de México escritos los sobres con letra extranjera, no típicamente americana, y además Sylvia le comunicó, a la declarante, que recibía cartas de Mornard; que también recibía telegramas, y tanto las cartas como los telegramas eran sin mayor importancia y sólo cartas de enamorado*>>⁴⁰³. Però no tenien tan poca importància per a una Sylvia que el que més desitjava era retrobar-se amb el seu amant, i que pensava com poder-ho fer per passar una temporada amb ell a Mèxic. La solució arribà al cap d'unes setmanes: <<*Com que s'acostaven les vacances de Nadal, la Sylvia simulà trobar-se malament per tal d'abandonar la seva feina de treballadora social a la ciutat de Nova York confiant en la nota d'un metge on deia que patia d'una*

---

⁴⁰¹ <<[...] al Popocatepetl en compañía de 10 diez ó 12 doce personas, entre las que iban 2 dos ó 3 tres que eran sordomudos, guiándolos a todos un señor cuyo nombre no sabe y que era uno de los sordomudos, y figurando también en el grupo un señor Patiño, cuyo nombre no puede precisar, pero que está seguro es empleado de la Panamerican Airways, pues allí lo ha tratado [...] al sentirse fatigado por la altura y tener que desistir de seguir subiendo, ofreció su piolet a un muchacho, que tenía el suyo imperfecto o quizá lo que tenía era un bastón [...]; que por no haber resistido la ascensión, sólo llegó al límite del bosque, y que después para entrenarse hizo varias excursiones, ya completamente solo, recordando, entre ellas, una al Ajusco y otra al Desierto de los Leones, así como otras a los montes que rodean esta Capital y cuyos nombres no recuerda, y finalmente pudo ir también sin acompañantes, salvo un guía indio del lugar, al Citlaltépetl>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 29; i també a Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 98.

⁴⁰² La impressió és que, almenys, aquesta excursió al Popocatepetl sí que la feu, ja que el tal Patiño ho corroborà en un interrogatori posterior, indicant que a més a més posteriorment el grup es trobà en una cantina per parlar, pagant en Jacson. Carrancá, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 289.

⁴⁰³ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 48.

dolència del sinus i que requeria un clima més càlid per recuperar-se. Volà a la Ciutat de Mèxic el dia de Cap d'Any de 1940>>⁴⁰⁴.

La pròpia Sylvia ho explicà, anys més tard, deixant entreveure que havia posat una mica més de pa que formatge en la seva dolència, per tal de tenir l'excusa perfecta per anar amb en Jac: <<El gener de 1940 vaig anar a Mèxic. Havia tingut una infecció al sinus, i vaig anar-hi. Hi hagués anat igualment, estava ansiosa per veure'l, de manera que vaig anar-hi el gener i vaig estar-m'hi fins el març. En aquells moments treballava, així que el març vaig entornar-me'n>>⁴⁰⁵.

No acaba de quedar clar, amb la documentació, on s'allotjà la parella aquells mesos, com tampoc on s'estigué Mercader des de que abandonà l'hotel Guardiola, a mitjans de novembre, fins al gener quan es trobà amb la Sylvia. Segons el que consta als interrogatoris⁴⁰⁶, després del Guardiola Ramon Mercader passà per l'Hotel Maria Cristina (situat al districte de Cuauhtémoc) i al carrer Hamburg 159 (suposadament un apartament), abans d'anar a parar als apartaments de Shirley Courts l'abril d'aquell any, sense que poguem especificar més. Però mentre que en Jac estava, a priori, ocupat per les seves obligacions laborals, la Sylvia no tenia cap mena d'activitat. Els únics vincles que podia tenir a la Ciutat de Mèxic eren en referència amb Trotski, per a qui, recordem, havien treballat les seves germanes ocasionalment. A banda de les amistats de l'entorn de l'Home Vell, doncs, no coneixia ningú més. Per tant, és lògic que s'acostés a la casa de l'Avinguda Viena de tant en tant per saludar el personal i fer-se veure, o oferir-se per al que calgués. En les seves declaracions a la policia mexicana, explicava que el mes de gener hi anà tres cops; però no sabem si entre febrer i març s'hi acostà gaires vegades més⁴⁰⁷, tot i que les

---

⁴⁰⁴ Patenaude, Bertrand M. *Stalin's Nemesis...*, pàgina 218.

⁴⁰⁵ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina 3403.

⁴⁰⁶ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 24.

⁴⁰⁷ Si fem cas a les dades de Julián Gorkín, als llibres de registre on s'apuntava qui entrava i sortia de la casa, la Sylvia hi apareix només una vegada, el 19 de març, arribant-hi a les 20.35 hores. Sabem que va estar-hi més vegades, òbviament, perquè en coneixem testimonis. Però tot i la instrumentalització que Gorkín fa del tema en el seu llibre, té sempre una part de raó i veritat, amb algunes dades certament força acurades. Això es deu, sens dubte, a què pogué treballar amb informació de primera mà, tot i que de manera força irregular. Una frase en concret del seu llibre explicaria perquè el judici de Ramon Mercader no es conserva amb els altres a l'Archivo General de la Nación de Mèxic: <<Poseo y he puesto en lugar seguro todos los documentos oficiales relativos al asesinato de Trotsky; constituyen un total de 1200 folios debidamente nimerados, timbrados y firmados>>. O sigui, que segurament pels seus vincles amb la policia mexicana, pogués endur-se, literalment, l'expedient, i d'aquí que arribés a saber tantes coses. Només he pogut tenir accés a una tercera part d'aquest

circumstàncies ens fan pensar que sí. Tanmateix, no ho faria en qualitat de secretària de Trotski o de mitjancera entre els trotskistes novaiorquesos i el revolucionari⁴⁰⁸, sinó simplement com a simpatitzant i col·laboradora.

I és que si en Ramon Mercader – Jacques Mornard – Frank Jacson era conegut en aquella casa, era justament per la seva relació amb la Sylvia. A gairebé totes les monografies i publicacions que parlen sobre el personatge, queda clar que la manera que tingué en Mercader de fer-se veure fou acompanyar-la, els dies que la Sylvia anava a casa els Trotski, amb el cotxe, i esperar-se a la porta que ella sortís, ja fos molta o poca estona. Així, primer no comentava res als vigilants que, expectants, el miraven de cua d'ull des de les torres de vigilància o a través de la mireta de la porta. Mica en mica, començaren a intercanviar algunes paraules i comentaris, després llargues converses sobre les seves activitats o ritme de vida, i inclús els convidava a fumar. Poc a poc, doncs, passà de ser un total desconegut a una persona familiar als ulls dels trotskistes, “el marit de la Sylvia”⁴⁰⁹. Tanmateix, sempre es quedava al carrer, i no arribà mai a entrar a la casa – almenys de moment. Hi ha, però, una afirmació curiosa en les declaracions de la Sylvia, i que creen certs dubtes: quan li pregunten pel Buick d'en Mercader, diu: *<<a la pregunta relativa sobre qué marca de coche trajo Jackson a esta capital, dijo que no trajo ninguno, sabiendo solo por el dicho del mismo Jackson que había comprado en esta capital un “Buick”, el mismo que había dejado al Servicio de la familia Trotsky cuando Jackson había tenido que regresar a los Estados Unidos, pero que al hacer el viaje a Guadalajara, como estuviera el coche muy maltratado, lo había vendido en Toluco, sabiendo todo esto por el mismo Jackson, ya que la declarante*

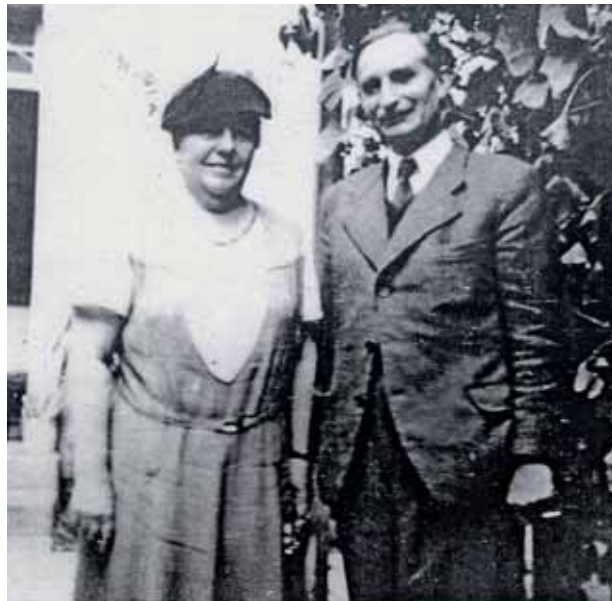
---

volum de documentació, unes 400 pàgines, i gràcies a Leonardo Padura (per bé que el judici de Sylvia Ageloff recull bona part dels testimonis). On va anar a parar l'original d'aquest judici, doncs?

⁴⁰⁸ José Ramón Garmabella apunta que una de les secretàries de Trotski es posà malalta i féu cridar aleshores a la Sylvia Ageloff, que com a filla d'emigrants russos entenia bé aquella llengua, per a substituir-la. Segons aquesta història, Ramon Mercader l'acompanyaria i l'aniria a recollir cada dia, i compartiria llargues estones amb els guardes. Tanmateix, en cap de les declaracions, repeteixo, en cap ni una de les conservades en els diferents informes i interrogatoris, que sumen centenars de pàgines, els protagonistes indiquen que la Sylvia tingué cap tasca en l'entorn més immediat del revolucionari, ni tan sols ella mateixa.

⁴⁰⁹ El mateix cap de la guàrdia personal de Trotski, Joseph Hansen, explicava a la revista *Fourth International*, número d'octubre de 1940, pàgines 118-119, com ho havia fet Mercader per guanyar-se la seva confiança: *<<En Jacson arribà a Mèxic l'octubre de 1939 [...]. Durant mesos, no vingué a Coyoacán, però s'estigué a la ciutat. Quan la Sylvia Ageloff, la seva esposa, que era ben coneguda per l'entorn de la casa, vingué a Mèxic, no provà d'entrar a la casa amb ella. Però la utilitzà per acostar-se als Rosmer [...]. A través d'aquesta gent de confiança fou conegut per tothom. Molts dels guardes el coneixien, i s'acostumaren a admetre'l uns moments a dins del pati mentre s'esperava per trobar-se amb algú a qui havia vingut a veure [...]. En Jacson cultivava les relacions d'amistat amb una habilitat consumada>>*.

nunca conoció ese carro pues siempre que iban a alguna parte utilizaban coches de alquiler>>⁴¹⁰. És inqüestionable que el Buick havia existit, com comentarem quan parlem dels mesos anteriors a l'atemptat, però resulta que la Sylvia no l'havia vist mai. I això que visqué tres mesos amb ell a Mèxic, i que suposadament l'acompanyava a casa els Trotski. Potser en fem un gra massa, i veritablement la Sylvia no hi anava tan sovint? De fet, als interrogatoris pràcticament no en fa esment. O bé donem més protagonisme a Mercader del què realment tingué? Sigui com sigui, el que sí que ens queda clar és que, poc o molt, Mercader havia començar a gaudir de la simpatia d'alguns dels vigilants del revolucionari, i, sobretot, del matrimoni Rosmer.

Fotografia del matrimoni Rosmer, a Coyoacán. Extret de International Committee for the Fourth International. *How the GPU Murdered Trotsky*, s/p.

Els Rosmer, com sabem, havien arribat a Mèxic amb l'objectiu de dur al petit Sieva amb el seu avi, però s'hi havien quedat de manera indefinida. Tenien molt bona relació amb Trotski i la Natàlia Sedova, així com amb moltes de les amistats i convidats que solien passar per la casa de l'Avinguda Viena de la capital mexicana. Sembla ser que amb la família Ageloff es coneixien perquè, a banda d'haver tingut relació amb la Sylvia en el congrés fundacional de la IV Internacional a París, poc abans de què el matrimoni s'embarqués rumb a Amèrica, <<*la declarante tuvo en su casa como huéspedes al nieto de Trotsky y al matrimonio*

---

⁴¹⁰ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 19.

Rosemer, en Brooklyn, New York, cuando ellos llegaron de Europa>>⁴¹¹. Quan diu “la declarante”, en tot cas hauríem d’entendre la seva família, ja que ella en aquella època era a París, encara.

Sigui com sigui, la Sylvia tenia molt bona relació amb els Rosmer, principalment amb la Marguerite, a qui li confiava preocupacions i dubtes. Com per exemple, quan li explicà que el seu enamorat estava en situació il·legal al país, amb passaport fals, i que tenia una feina no gaire convencional. Ho comentava per demanar-li consell, però alhora perquè, en el cas que en tingués ocasió, li tragués el tema a Trotski perquè n’estigués assabentat i no li vingués de nou si algun dia li arribava la notícia.

En Ramon, però, queia en gràcia als Rosmer: els conegué parlant amb ells a la porta de casa els Trotski – i no pas, recordem, de la seva estada a París⁴¹². Aquests aviat li agafaren confiança, intercanviaren unes paraules, i es deixaren convidar per en Jacson a menjar o a passejar. De fet, els Rosmer sembla ser que de tant en tant li demanaven petits favors (que els portés a algun lloc, que els aconseguís algun producte), i s’hi sentien tan còmodes que inclús convidaren a la parella a alguna de les excursions que feien per distreure’s i sortir d’aquell reduït espai que era la casa de l’Avinguda Viena. Les bones relacions venien, sobretot, per part de la Marguerite, que el veia com un noi atent i considerat, generós, de tracte afable i molt maco⁴¹³. Com el descrivia Sudoplatov, <<*En Ramon era guapo; la seva aparença no era massa diferent a la gentil bona presència de l’actor francès Alain Delon. Tenia un encant magnètic al que la Sylvia ja havia sucumbit a París*>>⁴¹⁴. Aquesta nova amistat, a més a més, suposava poder tenir algú amb qui parlar d’alguna cosa més que no fos política, ja que en Jacson semblava no estar gens interessat en ella. Així doncs, per exemple, a finals de febrer són convidats a anar d’excursió al Monte Toluca, no només amb els Rosmer, sinó també amb els ajudants de Trotski Otto Schüssler i Al Young, i el petit

---

⁴¹¹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 35.

⁴¹² El propi Mercader ho reafirma quan diu que <<*nunca tuvo ocasión de encontrar al matrimonio Rosmer en París, y que vino a conocerlos hasta en México, Capital; que los conoció cuando ellos vinieron a la casa del declarante, en Hamburgo 159*>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 57.

⁴¹³ <<*Adolfo Zamora, quien en 1940 frecuentaba bastante asiduamente la casa de Coyoacán, me contó en 1972 que hubo, por parte de los Rosmer, y sobre todo de Marguerite, una verdadera pasión por Ramón Mercader. Le pedían constantemente pequeños servicios que, por cierto, él estaba siempre dispuesto a prestar*>>. Van Heijenoort, Jean. *Con Trotsky, de Prinkípo a Coyoacán*, pàgina 152.

⁴¹⁴ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 74.

Sieva. Per bé que no podia considerar-se un amic “íntim” del limitat cercle trotskista, sí que doncs havia aconseguit, en poc temps, fer-se un lloc entre els coneguts que de tant en tant freqüentaven la casa. En les investigacions de Sánchez Salazar, aquest preguntà a Jake Cooper, secretari del revolucionari, si creia que Jacson era, a ulls de la gent de la casa, una persona de confiança. Contestà: <<Se le mirava como a un amigo. Hizo algunos regalos a Natalia Sedova>>⁴¹⁵. El propi Esteban Volkov em comentà que era <<un joven correcto, amable, que sabía quedar bien, siempre listo para ayudar. Nunca demostró interés en conocer a Trotsky. Estableció lazos de amistad con los guardas, conmigo>>⁴¹⁶. A ell li havia fet alguns regals, joguines. En recorda una que eren ‘modelos de armar’ d’un avió; com també recorda que havia anat d’excursió amb els Rosmer, algun guàrdia, la Sylvia i ell. El tenia en tan bona consideració, i la gent de la casa se’n refiava tant, que algun dia l’havia acompanyat a l’escola i fins i tot havien anat tots dos sols d’excursió, a las Peñas de la Marquesa, un parc natural a mig camí de Ciutat de Mèxic i Toluca.

Malgrat les constatacions de la bona predisposició dels Trotski cap a en Jacson – Mercader, i més després de saber que havien permès que s’endugués al seu nét, les paraules posteriors de Natalia Sedova semblen indicar tot el contrari. Després d’una d’aquestes sortides d’esbarjo, en les que els portaren alguns petits records (crema, per exemple), feren un pensament, i decidiren correspondre una mica més les atencions del xicot de la Sylvia, <<aproximándolo un poco más a nuestra casa>>. Tanmateix, segurament influïda pels fets, tot seguit intenta desacreditar, en part, que els Rosmer (i possiblement ells mateixos), n’estiguessin tant, d’en Jacson: <<la opinión de los Rosmer era que Jackson no podía ser tomado en serio políticamente. Frecuentemente les oímos decir que Jackson era un hombre atolondrado, cuya mente era un caos político; poco serio, siempre saltando de un tema a otro. [...] Opinaban que era peligroso entrar en relación con Jackson porque en caso de descubrirse públicamente algún negocio sucio de éste, Trotsky podría verse comprometido. Los Romer [sic] nos dijeron que ni Sylvia misma parecía estar enterada de los medios de vida de Jackson. Dadas esas circunstancias, mi marido y yo no hicimos nada por traer a Jackson cerca de nosotros. Él, en cambio, hizo todo por despertar nuestras simpatías, a través de los servicios que prestaba o que constantemente ofrecía prestar a los Rosmer y a todos los demás camaradas>>⁴¹⁷.

---

⁴¹⁵ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 132.

⁴¹⁶ Entrevista efectuada el 30 de novembre de 2010.

⁴¹⁷ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 40.

L'únic que podia inquietar una mica a la Sylvia i als membres de l'entorn de Trotski era l'ocupació que tenia en Frank Jacson. Es mostrava una mica enigmàtic i poc convincent en les explicacions, fins al punt de crear certa rumorologia al seu voltant, inclús quan ja posteriorment havia tingut ocasió de parlar amb Trotski. I és que <<*resultaba extraño que Jacson, tan locuaz con cualquier motivo, fuese tan reservado en cuanto a su trabajo. Que aunque él pretendía recibir 200 dólares mensuales de un patrón que comerciaba y especulaba en grande, ellos nunca habían sabido con precisión quién era ese patrón ni dónde estaba, ni qué hacía exactamente. Los Rosmer suponían que se trataba de algún comercio más o menos peligroso y clandestino, aprovechando situaciones propias del tiempo de guerra*>>⁴¹⁸. Però preferien no saber-ne gaire més, no fos que tingués alguna mena de concomitància amb els feixistes i pogués posar en una situació incòmode o comprometre a l'Home Vell. Arran, però, d'una conversa entre la Sylvia i la Marguerite, acabà arribant-li a les orelles aquell rum-rum sobre la seva feina; i perquè no semblés que allò era molt estrany, de seguida mirà de posar-hi remei: a la primera ocasió que tingué, s'esplaià com mai explicant amb tota mena de detalls els negocis del seu patró. <<*[M]ientras Trotsky daba de comer a los animales, Jackson o Mornard no hizo otra cosa que hablarle a Trotsky de su patrón y de sus negocios magníficos, pues decía que su patrón era un verdadero genio de los negocios y que cuanto emprendía le daba muchísimos miles de pesos o de dólares, así como que le pagaba a él, Jackson, espléndidamente, y hasta ya le había comprado el automóvil que tenía; seguía diciendo Jackson que iba a hacerse fabulosamente rico con un negocio de brillantes, para lo cual traería de Bélgica y Holanda unos talladores de brillantes que, como es sabido, son famosos en el mundo de esos países, y que ya había resuelto traer a 2 para que trabajaran aquí y así no tendrían ningún competidor serio en toda América, inclusive Estados Unidos; que Jackson se afanó por hablar sin cesar, diciendo hasta tonterías, con tal de dejar la impresión de negocios y ganancias fabulosas [..]*>>⁴¹⁹.

Teòricament, el seu cap li pagava un sou d'uns 50\$ setmanals, i li proporcionava un espai al conegut com "Edificio Ermita" de la capital federal, despatx 820, que li causà més d'un maldecap. I és que un dia de març de 1940, a la Sylvia li convenia trobar-se amb en Jac per explicar-li que havien d'operar a sa germana, però al telèfon que li havia donat li digueren que no es corresponia a aquell edifici i que no coneixien cap Frank Jacson. De manera que demanà a sa germana Hilda, que havia anat a passar unes setmanes amb ells a

---

⁴¹⁸ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 40.

⁴¹⁹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 53.

Mèxic per aquelles dates, que l'anés a trobar. El cas és que tingué una bona sorpresa: aquell despatx no existia! Ramon Mercader s'excusà dient que s'havia equivocat, que no era el 820, sinó el 620; però allò no convencé a la seva promesa. <<La Sylvia començà a sospitar de la naturalesa de la seva feina>>⁴²⁰, escriví després del crim Albert Goldman, advocat de Trotski. I és que li passà pel cap que el seu estimat Jacques no estigués implicat en alguna mena de negoci irregular que beneficiés els interessos de les potències feixistes, com hem comentat, o inclús que no fos un agent del servei d'intel·ligència britànic. Angoixada, demanà consell a Marguerite Rosmer, qui la tranquil·litza i li prometé esbrinar l'entrellat d'aquella història, que segurament tot plegat era més aviat un malentès o que es tractava d'alguna mena de mesura de protecció del seu home tenint en compte que la seva situació no era del tot legal. Així doncs, la senyora Rosmer s'acostà un dia a l'edifici en qüestió, i allà un noi, possiblement conxorxat amb els soviètics, li indicà que, efectivament, aquella era l'oficina del senyor Jacson, però que en aquells moments no hi era. Alleugerida, Marguerite Rosmer li comunicà a la Sylvia el resultat de les seves gestions, i ambdues es donaren per satisfetes. Temps després se sabé que en aquell mateix edifici, no sabem si per mera coincidència o no, qui hi tenia activitat era David Alfaro Siqueiros...⁴²¹

És curiós constatar que, tot i les divergències òbvies i notòries entre les declaracions de Mercader i les de la Sylvia Ageloff posteriors a l'assassinat, en el cara a cara que mantingueren el 29 d'agost de 1940 es posaren d'acord en explicar una anècdota: segons sembla, a principis d'any la parella assistí no se sap ben bé perquè a una conferència al Teatre de Belles Arts de la Ciutat de Mèxic, on hi intervingueren destacats líders stalinistes, entre ells el nordamericà James Ford; escoltant les barrabassades que, al seu entendre, estaven dient tots plegats, la Sylvia volgué intervindre-hi, però en Jac l'aturà, fent-li veure el que allò podia comportar, atès que la majoria dels assistents eren stalinistes convençuts. Tanmateix, deixant de banda situacions com aquesta, el cert és que tenim ben poques dades de la seva estada conjunta a Mèxic aquelles primeres setmanes de l'any 1940, si bé acceptem

---

⁴²⁰ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 68. Aquest edifici es trobava situat a l'Avinguda Revolució 11, a Tacubaya. Segons un informe efectuat per un agent judicial, el despatx 620 estava ocupat per una tal Isolina Barona des de febrer de 1937; per tant, no el podia haver tingut mai en Frank Jacson. El despatx 604 estava arrendat pel pintor David Alfaro Siqueiros, i com a curiositat val a dir que el poeta Rafael Alberti, per aquelles dates tenia el 611. Carrancá, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 235.

⁴²¹ El 13 de setembre de 1940, Mercader, preguntat sobre l'incident de l'edifici Ermita, féu una rectificació i digué que mai havia estat en aquell edifici, que sabia quin era perquè hi havia passat amb el cotxe, però que qualsevol persona que hagués dit que ell treballava allà fantasiava.

que duïen un ritme de vida elevat, similar al què havien gaudit a París, sortint i anant amb freqüència a menjar fora⁴²². L'Hilda comentava que en Jac moltes vegades sortia de casa sol, però que de tant en tant s'enduïa a sa germana, o a les dues, a voltar. Mai anaren, però, els tres a casa els Trotsky, tot i que en parlaven sovint quan estaven plegats. <<*Sylvia decía, en ocasiones, que había visitado la casa de Trotsky, y, de manera muy general, se refería lo que había hablado en la visita*>>⁴²³.

Ramon Mercader, en un parell d'instantànies a Mèxic, entre 1939 i 1940. Extreptes de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 131; i de Mosley, Nicholas. *The Assassination of Trotsky*, pàgines centrals.

De fet, aquesta vida bastant desenfrenada tindria sentit si fem cas a les sumes de diners que extreia periòdicament de la delegació de la Wells Fargo and Co. de Ciutat de Mèxic. Segons el memoràndum de la seva targeta de crèdit, número 41789, des del 15 de novembre de 1939 al 7 de febrer de 1940, hauria extret fins a 1050 dòlars, n'hauria pagat 150 més a la Companyia Mexicana d'Aviació, i hauria fet encara algunes transaccions més

---

⁴²² La Sylvia declarà que <<*aceptaba como cierto lo que Jackson le decía, pues siempre andaba con bastante dinero y frecuentaba los mejores lugares*>>. Declaracions de Sylvia Ageloff a la policia mexicana, 26 d'agost de 1940. Carrancá Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 60.

⁴²³ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 49.

indeterminades a través del Banc de Mèxic els dies 12, 18 i 23 de gener i 28 de febrer i 11 de maig⁴²⁴.

A mitjans o finals de març, però, la Sylvia hagué d'entornar-se'n a Nova York; no podia faltar més temps a la feina. Entristida, però alhora confiada per aquella relació que tirava endavant, s'assegurà que el seu amant estigués bé, i li féu prometre que mentre ella no hi fos, no aniria a la casa de Trotski. Mercader acceptà, tot i que internament segur que maldava per veure com podria trencar la seva paraula sense causar cap daltabaix a la relació. Una promesa que la Sylvia li manà fer per dos motius, relacionats entre sí: la casa de Trotski i el seu entorn era un lloc custodiat per la policia, i tenia por que, a causa de les precaucions rutinàries que poguessin prendre, o bé que per algun problema derivat de la seva incòmode activitat comercial, la policia l'arribés a identificar i arran d'això fos descoberta la seva falsa identitat, cosa que suposaria que pogués ser repatriat a Europa – i això amoïnava molt a la Sylvia; però és que, de retruc, això podria afectar també a Trotski, i causar-li problemes.

Mercader s'allotjà per uns dies a l'Hotel Avenida⁴²⁵ i, ja entrats a l'abril de 1940, al lloc conegut com Shirley Courts, habitació número seixanta-cinc: en el transcurs de les investigacions policials posteriors a la mort de Trotski, l'agent núm. 63, René Urquidí, i l'inspector núm. 24, ho descobriren. Shirley Courts (les Corts de Shirley, el cognom del propietari), eren una mena d'apartaments o pensió per a turistes a la rodalia de la ciutat. L'amo els digué que en Jacson s'hi havia estat de l'11 d'abril al 13 de juny, absentant-s'hi només entre el 12 i el 17 d'abril, quan representa que féu estada a la ciutat de Tampico (Tamaulipas), per negocis, de la mateixa manera que deia que anava de tant en tant als ports de Veracruz o Acapulco pel mateix motiu. S'hi hostatjà com si fos un enginyer canadenc que havia rebut l'encàrrec del govern mexicà de construir una carretera a l'estat de Chiapas, i estigués fent-ne els preparatius. Soltà al propietari que es mostrés especialment recelós d'un bagul, que no volia que toqués ningú, i que li insistí repetidament que havia d'estar a resguard de tothom, essent força esquerp en aquest tema. Com que li feia mala espina, el senyor Shirley el tenia més vigilat que als altres clients, ja que hi havia quelcom que no li

---

⁴²⁴ Archivo General de la Nación (Mèxic). Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales, caixa 126, exp. 27, pàgines 102 i 103. La targeta hauria estat cancel·lada a Nova York, mentre hi féu estada, el 27 de juny de 1940, a l'oficina de Broadway.

⁴²⁵ Al mexicà Archivo General de la Nación (Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales, caixa 126, exp. 27, pàgina 100), ens apareix aquest nom, que ben bé podria ser on s'allotjà en aquest impàs de temps.

agradava. Gràcies a aquest fet, tenim recollides algunes observacions força interessants, com per exemple saber que <<todos los días tenía llamadas telefónicas entre 1 y 2 veces al día, habiendo reconocido en el 99% de esas veces que eran llamadas de una voz con acento alemán y también de una voz femenina con acento francés. Estas llamadas eran aproximadamente entre las 11 y las 12 de la mañana, porque ya en la tarde el Sr. Jacson no se encontraba en el establecimiento>>⁴²⁶. Segons sembla, era molt reservat i sortia poc de l'habitació per bé que de tant en tant rebia també la visita d'un parell de mexicans, i d'un altre home que el senyor Shirley identificava com el seu xofer perquè venia amb un cotxe amb matrícula mexicana i marxaven plegats, deixant allà el Buick. Sigui com sigui, ens serveix per constatar que ja des de mitjans d'abril Ramon Mercader estava coent alguna cosa grossa. Posaria la mà al foc que l'home amb accent alemany i la dona amb accent francès es corresponen a Eitingon i sa mare. Segurament li deuriem parlar en francès – amb l'accent “jueu” que la majoria de testimonis identifiquen com a deix propi de qui manegava l'operació–, i en català, però en Shirley, americà, no deuria identificar-ho bé. Julián Gorkín explicaria també que Mercader hauria aconseguit el piolet que posteriorment utilitzà per assassinar Trotski del fill de l'amo, el que tanmateix podem desmentir. Segons ell mateix, <<El hijo del señor Shirtley era un joven apasionado por el alpinismo; hablaba frecuentemente de su deporte favorito con Jacson, y debió de decirle algo acerca del piolet comprado cuatro años antes, del que se servía en sus excursiones. Al día siguiente del atentado perpetrado contra Trotsky, al saber por los periódicos que el arma con que se cometiera el crimen era un piolet, el señor Shirtley pidió a su hijo que le enseñara el suyo. El objeto había desaparecido misteriosamente: ¡Jacson lo había robado!>>⁴²⁷. Però aquesta història, que José Ramón Garmabella reproduceix d'una altra manera⁴²⁸, no pot pas ser: en primer lloc, per la desconfiança mostrada per Shirley; i de manera més concloent, perquè la Sylvia declarà que li veié el piolet per primera vegada el gener d'aquell any, entre els seus trastos, aspecte que la seva germana Hilda ratificà

---

⁴²⁶ Archivo General de la Nación (Mèxic). Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales, caixa 126, exp. 27, pàgina 108.

⁴²⁷ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 164.

⁴²⁸ Garmabella (*El Grito de Trotsky*, pàgines 199-201) explica que el 16 d'agost era l'aniversari del fill del senyor Shirley, on estarien allotjats clandestinament Eitingon i Caritat, i aquest hauria convidat a clients i visitants a menjar un tros de pastís en honor seu. Al nano, li haurien regalat un piolet, que captà l'atenció de Mercader, present aquell dia a la festa. Fent-se passar per un experimentat alpinista, hauria convidat al noi a anar a provar-lo al Popocatepetl aquell diumenge, dia 18. A l'hora convinguda, l'hauria recollit amb el cotxe, però al cap de mitja hora hauria fingit trobar-se malament i tornaren a l'hotel. Tanmateix, només baixar del cotxe en Bob Shirley, Mercader hauria arrancat ràpidament, fent cas omís als crits del noi, que no hauria tingut temps de treure el piolet del cotxe.

posteriorment⁴²⁹. No tenia exactament el mateix aspecte, perquè Mercader manà retallar-lo prèviament al crim, però es tractaria del mateix objecte.

Així doncs, amb la Sylvia altra vegada a Nova York, en Mercader havia de buscar la manera de continuar apropant-se a la casa de l'Avinguda Viena, no deixant perdre aquella oportunitat de, mica en mica, anar-se introduint en el cercle més íntim de l'exiliat. I, sortosament per ell, aquesta no es féu pregar: Alfred Rosmer es posà malalt poc després de la marxa de la Sylvia, i el matrimoni requerí el suport d'en Mornard – Jacson per fer alguns desplaçaments a l'hospital o a buscar medicaments. Sense creuar mai la porta, veié l'ocasió propícia per aproximar-se més a l'Home Vell. Trencant la promesa de no acostar-se a la casa de Trotski (envià una carta a la Sylvia per explicar-li que no hauria tingut més remei), Ramon Mercader hi féu varies visites, encara sense traspasar-ne la porta, però participant de la vida de l'entorn del revolucionari. Així, segons la Natàlia Sedova, el 7 d'abril fou convidat a una altra excursió, participant-hi altra vegada els Rosmer, Al Young, en Sieva i l'Otto Schüssler, però afegint-s'hi l'esposa d'aquest darrer⁴³⁰. Però Alfred Rosmer no acabava de recuperar-se del tot, i el matrimoni decidí – imaginem-nos que amb certa contradicció o preocupació per la imminent rendició de França als nazis –, tornar a París.

Totes aquestes maniobres abonarien la tesi de Lluís Mercader, segons la qual en Ramon només tenia la missió d'acostar-se a Trotski i els seus col·laboradors i anar-ne informant a Eitingon; com a molt, havia d'aspirar a entrar suficientment en el cercle íntim del revolucionari com per a esdevenir-ne secretari o col·laborador, però no pas convertir-se en el seu executor. Quan inicià el seu camí dos anys abans, el 1938, no se sabia ben bé quin seria el seu recorregut, quin potencial arribaria a tenir Mercader en la tasca d'infiltració. Dos anys entre París, Nova York i Ciutat de Mèxic, amb alguns entrebancs, però avançant amb pas ferm en el seu propòsit. Ningú, quan fou reclutat, ho féu amb la voluntat decidida que seria ell l'encarregat d'assassinar el líder revolucionari; per això ja n'hi havia d'altres. De fet, haver arribat fins allà podria considerar-se ja un èxit, però no corresponia a ell decidir quin seria el seu paper a partir d'aleshores: Stalin pressionava per accelerar el procés. La guerra que tenia lloc a Europa en qualsevol moment podia afectar a la Unió Soviètica; i encara més: com havia succeït a la I Guerra Mundial – la pròpia URSS n'era el principal exemple–,

---

⁴²⁹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 33 i 49.

⁴³⁰ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 40.

revolucions socialistes podien tenir lloc a qualsevol dels països que hi participaven i, per tant, calia eliminar el més aviat possible la única persona que podia qüestionar el seu lideratge en el món comunista, la única persona a qui realment temia. Trotski, amb qui pràcticament no comptava ningú, havia capitalitzat els moviments contestataris de 1905 i 1917: calia evitar que, com l'au fènix, ressorgís de les seves cendres i aconseguís posar-se al capdavant, una vegada més, de les utopies revolucionàries que podrien albirar-se en un futur no gaire llunyà.

Mentre Ramon Mercader anava d'excursió i feia petits encàrrecs per als habitants de la casa, un grup d'homes es preparava per assaltar-la. Dirigits per Iosif Grigulevitx, la seva tasca no havia de ser merament aproximativa o de suport com la de Mercader, sinó directa i contundent. La sort de Trotski, però també el futur de Mercader (i d'Eitingon; i de la Caritat), depenia de l'èxit o no d'aquella acció.

L'ATEMPTAT DE DAVID ALFARO SIQUEIROS

<<Tècnicament parlant, res hagués estat més fàcil a Stalin que fer assassinar Trotski el 1927 quan s'escribia amb els seus camarades de tendència de la plataforma de l'Oposició d'Esquerres, o quan marxà d'Alma Ata el 1928 amb el seu fill a la caça del tigre depredador, o encara a l'inici de 1929 quan l'autobús que el duïa s'hagués perdut a les neus d'Ata; o quan el seu tren s'equivocà a través de les estepes segons les instruccions indicades posteriorment. Des d'aquesta època, Stalin tenia totes les raons de voler suprimir el principal adversari del seu poder absolut, l'encarnació de les forces de classe que s'oposaven al seu règim de casta. Des d'aquesta època, Stalin odiava a Trotski. A més, disposava d'una autoritat pràcticament absoluta sobre els milers d'agents de la GPU que es beneficiaven dels mitjans materials i tècnics il·limitats per tota intervenció [...]. Decidí a l'inici de 1929 que s'acontentaria amb expulsar-lo de territori soviètic: en un estat d'equilibri de forces, no podia incontestablement patir el risc de les conseqüències eventuals a l'interior del país de la mort de Trotski, que li hauria estat atribuïda>>⁴³¹. L'historiador trotskista Pierre Broué exposa de manera clara que Stalin, si hagués volgut, hauria pogut assassinar el seu rival, amb total impunitat, a dins del territori soviètic, mentre en tingué l'oportunitat. Res hagués estat més fàcil que simular un accident, un assalt, aprofitar qualsevol oportunitat que li brindava la seva condició d'opositor al partit o de desterrat. Però l'opinió interna en el mateix partit, i a la pròpia Unió Soviètica, no estava encara preparada. La desaparició d'un líder carismàtic com Trotski, per bé que vingut a menys i defenestrat, hauria creat una gran revolada i podria haver provocat un gran malestar que s'hauria pogut concretar en protestes al carrer o fins i tot revoltes. La millor opció per Stalin, aquell 1929, semblava que havia de ser un exili forçat: que el creador de l'Exèrcit Roig fos lluny de territori soviètic, per evitar al màxim la seva influència en els assumptes interns del país. Però passats onze anys, el fantasma de Trotski encara era present i ben viu. Feia ja un temps que l'ordre de la seva eliminació havia estat donada, però calia crear, abans, les condicions òptimes, a través de la maquinària de l'estat i dels partits comunistes d'arreu del món, per aconseguir el seu ostracisme (polític i físic): una condició necessària per a poder treure-se'l de sobre sense causar un gran escàndol.

El clima anti-Trotski, que com hem llegit feia uns anys que s'estava coent (a la Unió Soviètica, a França, a Noruega, a nivell mundial a través dels Processos de Moscou), estava arribant al seu clímax a Mèxic, abans de l'atemptat de Siqueiros, a través de mítings, manifestacions, cartes enviades a la presidència del país i, sobretot, amb la premsa: per

---

⁴³¹ Broué, Pierre. *L'assassinat de Trotsky*, pàgines 53-54.

exemple, el 19 de maig de 1940 el diari *La Voz de México* escrivia: <<Trotsky, el viejo “traidor”, como un día lo llamó el camarada Lombardo Toledano, cada vez que se le presenta la ocasión nos demuestra que, entre más envejece, más cínico se vuelve. Espía al Servicio de las fuerzas reaccionarias, agente de la Comisión Dies en México, Trotsky debe responder ante las autoridades del país por sus actos antiproletarios y antimexicanos [...]. Está claro que Trotsky busca una tribuna para proseguir su acción nociva contra los trabajadores de México. Pero el pueblo no le dará ninguna tribuna. En lo que concierne a Trotsky, los trabajadores mexicanos ya nos pronunciaron su veredicto: ¡Hay que echarlo de este país!>>.

Trotsky es trobava entre l'espasa i la paret: per la dreta mexicana, era l'executor del tsar i la mà dreta de Lenin en la creació de la URSS; per l'esquerra, era l'home que encarnava l'Imperi del Mal, aquell qui havia traït la gran revolució per vendre-la als americans i als feixistes. <<Esta izquierda mexicana es una izquierda estructuralmente débil e ideológicamente sectaria, cuyo dogma principal es el culto a Stalin, y está dispuesta a todo por hacer triunfar las ideas del socialismo soviético>>⁴³², indica Ross. Tot estava llest i preparat, doncs, per a una acció de força: i aquesta estaria protagonitzada pel cèlebre muralista mexicà David Alfaro Siqueiros, tot un referent en aquell país.

Siqueiros havia nascut el 1896 a Chihuahua, fill d'un reconegut advocat. S'educà a l'acadèmia d'art San Carlos de la Ciutat de Mèxic, fins que l'esclat de la Revolució Mexicana interrompé els seus estudis. S'uní a les forces d'Álvaro Obregón, esdevenint coronel. El 1919 es desplaçà a París com a agregat de l'exèrcit mexicà (on conegué Diego Rivera), i posteriorment a Itàlia i Barcelona, per tal d'ampliar els seus coneixements artístics. Retornat a Mèxic el 1922, aconseguí ser un dels majors muralistes del moment, obtenint una gran fama que el féu cèlebre dins i fora de Mèxic. Formà part del Sindicat de Pintors i Escultors, i coeditava la revista “El Machete”. Participà com a delegat del citat sindicat al Congrés Internacional de Sindicats Rojos que se celebrà a Moscou el 1928. Comunista fervent, participà a les Brigades Internacionals durant la Guerra Civil Espanyola, arribant a comandar una unitat de l'exèrcit republicà⁴³³, i esdevenint el líder dels voluntaris mexicans que hi anaren. Retornat a Mèxic el febrer de 1939, acceptà diversos encàrrecs (com el que li

---

⁴³² Ross, Marjorie. *El secreto encanto de la KGB*, pàgina 92.

⁴³³ Segons ell mateix explica al capítol XVI de les seves memòries, tenia sota la seva responsabilitat les brigades mixtes 46 i 82 d'Extremadura. Després anà a lluitar a Terol, i més tard el nomenaren oficial de la 45 Brigada Mixta. Participà també en els combats a Pozoblanco i Valsequillo (Còrdova). Estava al capdavant d'un grup de 300 combatents mexicans, voluntaris, dels que només en tornaren 59 al seu país, un cop escenificada la retirada de les Brigades Internacionals d'Espanya, el novembre de 1938.

féu el sindicat d'electricistes mexicans l'agost d'aquell any, quan li demanaren que pintés un mural a la seva nova seu), amb l'ajuda dels seus companys Luis Arenal i Antonio Pujol, que ja havien col·laborat amb ell a l'estudi que tenia a Nova York. Tanmateix, la seva principal obsessió, derivada de les observacions que li feren des dels serveis secrets soviètics, fou preparar un atemptat contra la vida de Trotski, el traïdor al comunisme que posava en perill la pau social al país centreamericà. <<Stalin estaba preocupado de que en su exilio en México, Trotsky pudiera ser el centro de otro movimiento chovinista que buscara sustituirse a sí mismo por el poder soviético. Así que ordenó a un alto funcionario de la NKVD, Leonid Eitingon, organizar la liquidación física de Trotsky y le concedió medios ilimitados>>⁴³⁴. Eitingon pensà en Grigulevitx, i ambdós en Siqueiros com la persona ideal per dur a terme una missió tan destacada.

Tanmateix, hem de buscar els orígens d'aquesta missió a l'altre cantó de l'oceà: <<La cosa empieza en España>>, diria el propi David Alfaro Siqueiros a les seves memòries⁴³⁵. Si bé Ramon Mercader havia estat reclutat enmig de la guerra que assotava el país, Siqueiros no, ho fou posteriorment, però aquesta experiència li havia servit per entrar en contacte directe amb els màxims responsables soviètics, i s'havia creat un grup de fervents seguidors i companys d'armes, que haurien de ser-li de gran ajuda posteriorment. Juan Bautista Gómez (cap de la 91 Brigada Mixta), Ruperto García Arana (major de la 82 BM), Bernabé Barrios, Néstor Sánchez (adscrit a la Brigada Internacional Polonesa), Gabucio Cartiller, el comandant Francisco Gómez... Un dels més destacats era però, sens dubte, Antonio Pujol Jiménez, fill d'un emigrant mallorquí a Mèxic: Pujol també era pintor i muralista. Uns anys abans, havia entrat en contacte amb Rivera i Siqueiros, a Nova York, amb qui hauria col·laborat en alguna ocasió. Després de participar en el Primer Congrés Panamericà de Pintors contra la Guerra i el Feixisme, viatjà a Espanya. Allà s'afilià al Sindicat d'Artistes Revolucionaris de Barcelona, i participà activament, com a membre del cos de tancs de Madrid, en les batalles de Belchite, Brunete o el Jarama. Dibuixà i gravà diverses portades de la revista de la seva unitat militar. Desfilà amb la Brigada Lincoln en el comiat de les Brigades Internacionals.

---

⁴³⁴ Campa, Valentín. *Mi testimonio. Memorias de un comunista mexicano*, página 165.

⁴³⁵ Siqueiros, David Alfaro. *Me llamaban el Coronelazo: memorias*. Grijalbo. Mèxic DF. 1977, página 355.

Isaac Don Levine, tanmateix, difereix del què acabem d'exposar, i indica que Siqueiros seria agent soviètic des de, ben bé, 1928, i que seria durant la guerra que els seus companys foren reclutats pels russos, essent un dels reclutadors Pedro Checa – qui s'hauria canviat el cognom en honor a la Txeka russa –, responsable del PCE a Mèxic, i secretari d'organització a Espanya. Segons el mateix autor⁴³⁶, Siqueiros hauria conegut a Caritat Mercader durant el seu viatge a Mèxic, i que ella, alhora, li hauria presentat el seu fill Ramon el gener de 1937, quan Siqueiros arribà a Espanya per combatre-hi, establint-se, primerament, a Barcelona, d'on s'hauria fet membre de la Unió d'Artistes Revolucionaris. Tanmateix, aquesta versió sembla del tot inversemblant, atès que Mercader estaria aleshores al front, i que no era, encara, una persona tan important com per a ésser rellevada de les seves tasques militars només per a fer d'amfitrió de personalitats estrangeres. Si bé sabem del cert que Siqueiros estigué un temps a Barcelona⁴³⁷, d'altra banda no podem aprofundir-hi més. Alguns rumors, segons els quals Siqueiros fou acollit a casa els Mercader, semblen totalment infundats⁴³⁸.

D'Espanya estant, Siqueiros tenia molt clar que els Fets de Maig havien estat obra del POUM, seguint consignes de Trotski i la IV Internacional (tot i que formalment encara no havia estat creada), i havia rebut amb extrema preocupació la notícia de què Cárdenas hagués acceptat donar asil polític al vell revolucionari. En aquell moment, es decidí a fer un jurament, segons el qual combatria el nazifeixisme internacional, i tot allò que hi hagués de contrarevolucionari no només a Espanya, sinó també a Mèxic. <<[...] *nuestro juramento de honor se manifestó impotente: nosotros, los mexicanos, cueste lo que cueste, pondremos fin a la ignominia. Lo haremos por el pueblo español, con cuya sangre hemos derramado la nuestra y por los intereses más vitales de México, que no puede detener la marcha iniciada por la Revolución Mexicana*>>⁴³⁹.

De manera que, havent retornat a Mèxic (Barcelona – París – Le Havre – Southampton – Halifax – Nova York – Mèxic), ara tots plegats, decidiren que havien de posar fi, d'alguna manera, a l'activitat que els trotskistes feien des del seu país, essent

---

⁴³⁶ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 64.

⁴³⁷ L'escriptor Eudocio Ravines certifica que Siqueiros era a Barcelona durant la Guerra Civil a la seva obra *La gran estafa*. Ed. Francisco de Aguirre. Buenos Aires. 1977, pàgina 258.

⁴³⁸ International Committee of Fourth International. *Trotsky's assassin at large: security and the Fourth International*. Londres. 1977, pàgina 3.

⁴³⁹ Siqueiros, David Alfaro. *Me llamaban el Coronelazo*, pàgina 360.

aquesta la seva contribució a la revolució mundial. Així, demanaren també la col·laboració a David Serrano “el Chivo” i a Néstor Sánchez, tots dos veterans, com ells, de la guerra espanyola, per començar a posar fil a l’agulla. Constituïts com a Sociedad Francisco Javier Mina de Excombatientes de España, volgueren, inicialment, exercir pressió per a foragitar Trotski del país a través de visites al president Lázaro Cárdenas i alguns dels seus ministres i col·laboradors (Luis Ignacio Rodríguez o Ignacio García Téllez, per exemple), però no n’aconseguien cap compromís en ferm. Tant és així, tan decebuts quedaren, que fou aleshores que pensaren en una acció més contundent, un cop esgotada una via més “diplomàtica”, diguem-ne. I és que creien, seguint la propaganda del partit, que Trotski i Diego Rivera s’immiscien en activitats polítiques internes a Mèxic, i que donaven suport al candidat opositor a Cárdenas, Juan Andreu Almazán (d’ascendència catalana), per desestabilitzar el país. A més a més, consideraven que Trotski aprofitava la seva posició per escriure articles contraris a Stalin i la Unió Soviètica des de vàries capçaleres mexicanes, i que això no era tolerable de cap de les maneres. <<Incuestionablemente Cárdenas no veía lo que el trotskysmo podía significar al estallar la guerra contra el nazifascismo. Sin duda alguna, tanto el nazismo, con Hitler a la cabeza, como el imperialismo yanqui, concebían a Trotsky y el trotskysmo como un peón de reserva de inevitable valor cuando llegara el momento>>⁴⁴⁰.

David Alfaro Siqueiros, al centre, amb alguns dels seus companys el dia que arribaren a Ciutat de Mèxic provinents d’Espanya, el 22 de febrer de 1939, i foren rebuts per part de la població. Fotografia del fons Díaz, Delgado y García, caixa 59/2 ‘Milicianos españoles’, número 3. Archivo General de la Nación (Mèxic)

⁴⁴⁰ Siqueiros, David Alfaro. *Me llamaban el Coronelazo*, pàgina 368.

L'avís a Trotski, com havíem comentat, s'havia produït ja en les manifestacions de l'1 de maig d'aquell 1940, quan uns 20.000 comunistes uniformats havien desfilat pels carrers de la capital al crit de "¡Fuera Trotsky!". De manera que a la casa de Coyoacán havien extremat les precaucions: de fet, per aquelles dates s'estava pensant en modificar el sistema d'alarma que tenien. L'Home Vell, aleshores, escrigué encertadament: <<Així és com la gent que escriu es preparen per canviar el bolígraf per una metralladora>>⁴⁴¹.

Mentrestant, el grup de Siqueiros, àlies KONE (segons la documentació obtinguda per Vasili Mitrokhin), estava fent els darrers passos per acostar-se a la casa de l'Avinguda Viena. Amb l'ajuda d'Antonio Pujol (àlies JOSE) i dels seus cunyats, els germans Arenal, convenceren uns quants homes, veterans de la Guerra Civil Espanyola i comunistes companys de Siqueiros a la zona minera d'Hostotipaquillo, per tal de preparar l'atemptat. Hauria de ser una acció ràpida, que deixés de seguida als guardes fora de joc, i prou contundent com per acabar amb Trotski de manera segura. És per això, que les darreres setmanes es proveïren amb armes, granades i fins i tot alguna metralladora, i recolliren de varis llocs uniformes de l'exèrcit i de la policia, per tal de simular un atac relacionat més aviat amb la situació política interna de Mèxic. Al darrera de Siqueiros, però, hi havia Iosif Grigulevitx, el qual, instal·lat a Santa Fe (Nou Mèxic, Estats Units), i sota la mampara d'una farmàcia (en tenia coneixements), contactà amb els seus homes i els féu entrega de documentació falsa, alhora que els donà instruccions, a l'espera d'actuar; era, en definitiva, el responsable últim de l'operació, l'encarregat de donar suport a Siqueiros perquè la cosa funcionés. Un cop semblava que tot estigués llest, entrà a Mèxic com a ciutadà francès, ja que parlava bé aquesta llengua, establint-se en una casa del barri de las Acacias de la capital federal. És la persona que apareix a tots els relats, doncs, com el "judío francès".

Mentrestant, Pavel Sudoplatov, de Moscou estant, estava atent al què pogués succeir, però alhora estava fermament convençut del pas que havien de donar. <<Nosaltres no creïem que hi hagués cap qüestió moral involucrada en matar Trotski o cap altre dels nostres antics camarades que s'havien girat en contra nostra. Creïem que érem en una lluita a vida o mort per la supervivència del nostre gran experiment, la creació d'un nou sistema social que protegiria i proveiria de dignitat a tots els treballadors i eliminaria la cobdícia i l'opressió del benefici capitalista>>⁴⁴².

---

⁴⁴¹ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 72.

⁴⁴² Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 4.

El cert és que, en primera instància, els serveis secrets soviètics intentaren comprar la casa, per cercar potser un major estat d'indefensió del revolucionari: si hagués hagut de marxar a un altre indret, i hagués hagut, per tant, de començar de nou, estaria més desprotegit i seria més fàcil acostar-s'hi. Ho sabem de manera fefaent per les investigacions policials efectuades després del fallit atemptat, segons les declaracions dels legítims propietaris de la casa, la família Turati⁴⁴³; és per això que, poc després, Trotski es decidí a comprar-la, amb els diners provinents dels seus seguidors nordamericans, i així evitar més incerteses.

Per entrar a la casa de l'Avinguda Viena calia passar un primer control de la policia, i després el propi que feien els guardes de Trotski. No podia accedir-hi qualsevol, i calia que tothom estigués assabentat de la visita. A la imatge de l'esquerra, podem veure com, pistola en mà, un dels guardes demana la identificació a un periodista. Archivo General de la Nación (Mèxic). Fons Díaz, Delgado y García, caixa 61-21 'Trotsky', números 6 i 14.

⁴⁴³ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126. Expediente 28, pàgina 20. L'inspector P-S-24 informa que entre els assaltants s'hi deuen incloure, segur, tres individus a priori de nacionalitat espanyola, un d'ells potser rus, que amb l'excusa de voler instal·lar-hi una granja de conills i gallines, el dia 10 de maig es personaren a casa els Turati (Teófila López, vidua, i Mario Turati, el fill), per tal de negociar la compra de la finca. S'hi adjunta una descripció física, i una sèrie de comentaris de la seva actuació.

El pla, doncs, feia uns mesos que estava en marxa: com a mínim, des de gener⁴⁴⁴ de 1940. No podia ser quelcom fet a la babalà: calia pensar com amagar l'autoria, com aconseguir les armes, com despistar els policies que vigilaven l'entrada a la casa, com accedir a dins de la mateixa, la fugida... Així, cada membre tenia una tasca assignada que, amb una bona coordinació, conduiria a l'èxit.

Ja hem dit que Grigulevitx, inicialment, proporcionà la documentació necessària als assaltants des del seu refugi de Santa Fe; però el que calia era iniciar una tasca de control dels membres de la casa. Per aquest motiu, fou llogat un habitatge molt a la vora de la casa de Trotski, on s'hi instal·laren Julia Barradas Hernández (primera esposa de David Serrano Andónegui, membre del Buró Polític del PCM) i Ana López Álvarez, amiga seva, companya del també comunista Pedro Juan Zúñiga Camacho, per tal d'informar als membres del grup de les entrades i sortides del personal de la casa, controlar-ne les rutines, i intimar amb els policies de la garita, amb la finalitat darrera de seduir-los. Segons les seves declaracions, qui els oferí la missió fou Antonio Pujol⁴⁴⁵, tot i que es trobaren amb Siqueiros 5 o 6 vegades, la primera el mes de març, i la darrera el dia abans de l'atemptat, quan els donà 100 dòlars, que elles creien provinents dels fons del Partit Comunista. En els registres efectuats per la policia als seus apartaments, al carrer Abasolo de la capital federal, s'hi trobaren esboços de la casa de l'Home Vell, així com diversa propaganda del PCM, que corroboraria la seva implicació; una implicació que fou també comentada per un dels assaltants, Mariano Herrera, qui explicà que les dues noies treballaven directament per Siqueiros i el famós “judío francés”⁴⁴⁶.

L'altra peça fonamental era Robert Sheldon Harte, conegut com Bob, secretari de Trotski des del 6 d'abril d'aquell 1940. Sheldon Harte era un talp, un infiltrat de l'NKVD dins la casa, i que hauria de ser fonamental no només per facilitar informació de primera mà de l'activitat de Trotski, els guardes, i visitants, sinó també per passar plànols de la casa,

---

⁴⁴⁴ Els informes de la policia indiquen que Julia Barradas i Ana López, implicades indirectament en l'atemptat, reconegueren que elles en tingueren coneixement per aquelles dates. Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126. Expediente 28, pàgina 87.

⁴⁴⁵ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126. Expediente 28, pàgina 90.

⁴⁴⁶ Una prova més que Grigulevitx seria, en darrera instància, el cap de l'operació, ens la proporcionen Vasili Mitrokhin i Christopher Andrew, que recullen dades dels registres i memòries del KGB segons les quals s'identifica Grigulevitx com el líder real de l'assalt a la casa de Trotski. *The Mitrokhin Archive*, pàgina 114.

i, el dia de la veritat, ajudar a entrar als assaltants. Harte havia arribat a Coyoacán en substitució del també guarda i secretari nordamericà Neil Young. Segons Joseph Hansen⁴⁴⁷, era ben conegut a la branca trotskista del centre de Nova York, ja que fins i tot era membre del seu Comitè Executiu – i per tant, un home d'extrema confiança. Havia ingressat al Partit Americà dels Treballadors després d'assistir a una manifestació al Madison Square Garden de Nova York, el febrer de 1939. Venia de bona família, però veia al seu voltant les desigualtats del sistema capitalista i quedà encisat per la teoria trotskista. Així, tot i que li hagués agradat ser escriptor, o potser dramaturg, es decidí a anar a Mèxic, quan tenia només 24 anys, per tal de servir als seus ideals – o això és el que es pensaven.

Amb el nom en clau d'AMUR, Harte era un agent al servei dels soviètics. El seu rol, com a membre de la Guàrdia de Trotski, era aconseguir que el grup armat entrés a la casa de l'Avinguda Viena sense dificultats. Segons Marjorie Ross⁴⁴⁸, Grigulevitx s'hauria trobat amb en Harte a Nova York, abans que aquest viatgés a Mèxic, per tal de donar-li instruccions. La confirmació de què Harte estava al servei de Moscou ens la dóna l'inspector PS-15 de la policia federal mexicana: en un informe destinat a Cipriano Arriola, cap de l'Oficina d'Informació Política i Social de la Secretaria de Governació, es diu que <<la Policia Federal Americana informo que en el cuarto que tiene en Nueva York, el Sr. Sheldon habia una fotografia con dedicatoria de Stalin y interrogado al padre de este confirmo que era cierto>>⁴⁴⁹. El rumor de què Harte tingués una fotografia d'Stalin a Nova York havia estat àmpliament difós des del primer moment de la seva desaparició, però negat per part dels seus companys trotskistes una i altra vegada, atesa la confiança que li feia el mateix Trotski: <<Nadie sospechó de Sheldon. Absolutamente nadie. Nadie. Nuestro círculo era extramadamente ingenuo y confiado. Nos infiltraban y metían a toda la gente que querían esos hijos de la chingada>>⁴⁵⁰.

---

⁴⁴⁷ Hansen, Joseph. The Attempted Assassination of Leon Trotsky, dins *Fourth International*, agost de 1940, pàgina 85.

⁴⁴⁸ Ross, Marjorie. *El secreto encanto de la KGB*, pàgina 108.

⁴⁴⁹ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126. Expediente 28, pàgina 22.

⁴⁵⁰ Esteban Volkov, a Oliva, Héctor. Ramon Mercader. La Santíssima Trinitat, dins *Passatge a Amèrica. La vida desmesurada de cinc catalans a ultramar*. La Magrana. Barcelona. 2007, pàgina 187.

Fotografia de Robert Sheldon Harte. Extreta de International Committee of Fourth International. *Trotsky's assassin at large*, pàgina 17.

L'ex funcionari soviètic Iuri Paporov incrimina també directament a Sheldon Harte: <<Los planos de esta casa los entregó Bob Sheldon, el guardia que abrió las puertas a David Alfaro Siqueiros, según me contó años más tarde el agente del KGB Yosif Grigulevich>>⁴⁵¹. Aquest, de tant en tant feia escapades a la ciutat, quan segurament tenia trobades amb Siqueiros o Grigulevitx. A la seva habitació, es trobà la clau número 37 de l'Hotel Europa, on hi tenia una misteriosa maleta amb segells de Moscou. Interrogats per la policia, els treballadors de l'hotel explicaren que la nit del 21 de maig, dues nits abans de l'atemptat, doncs, en Harte hi havia anat, totalment begut i amb un feix de bitllets, amb una prostituta. Els rumors que deien que durant aquelles escasses sis setmanes en Bob havia conegut en Ramon Mercader amb les seves visites a la casa; que havien anat a sopar plegats; i que seria en Mercader qui l'hauria convençut per obrir la porta el dia de l'atac, doncs, semblen més aviat això,

---

⁴⁵¹ Juárez, Javier. *Patria. Una española en el KGB*, pàgines 134-135, qui ahora ho extreu de Barreiro, Fernando. *La KGB en Montevideo*, dins *Revista 3* (Uruguai), 20/08/1998. Iuri Paporov, que apareix, per exemple, al documental *Asaltar los Cielos*, té un llibre anomenat *Trotsky sacrificado (Confesiones de Rivera y Siqueiros)*, on relata una sèrie de circumstàncies de l'assalt, però malgrat la meua recerca, m'ha resultat impossible localitzar-lo.

rumors⁴⁵². De fet, no hi ha constància que els dos grups (el de Siqueiros i el de Mercader; el de Eitingon i el de Grigulevitx), tinguessin cap mena de contacte.

El pla anava, doncs, perfilant-se: Siqueiros reclutava homes; Grigulevitx els facilitava armes i documentació; les dues noies que vigilaven; i Harte com a home clau a dins de la casa. Només calia deixar madurar-lo, aconseguir el material necessari, i esperar el dia propici. Aquest, fou la nit del 23 al 24 de maig d'aquell 1940. La missió havia entrat en la fase anomenada "Cavall".

A les deu de la nit, els assaltants havien estat convocats al carrer Cuba, cantonada amb el carrer Xile, a tocar de la plaça del Zócalo, al centre de Ciutat de Mèxic. Entraren en un apartament del carrer Cuba, i esperaren a què aparegués Siqueiros amb altres homes, que arribaren pels volts de la mitjanit. Els repartí una sèrie d'uniformes de policia, un parell de metralleres marca Thompson, algunes armes, i unes bombes incendiàries. Els deixà també unes cordes i guants de goma, i licor abundant, donant-los estrictes instruccions de permanèixer allà fins que ell no donés l'ordre de marxar. A les dues de la matinada, tornà a lloc, aquest cop abillat amb un uniforme de comandant i ulleres i bigoti postís, per evitar ésser identificat en el cas que el veiessin. Pujaren tots plegats en quatre cotxes, i es dirigiren cap a Coyoacán.

Els policies que custodiaven la casa de l'Avinguda Viena estaven ben tranquils, aquella nit. Eren cinc: tres dormien, els altres dos estaven mínimament desperts. Havia fallat un d'ells, un tal Rodolfo Fregoso, que havia cedit a l'amable invitació de Julia Barradas i Ana López a fer una visita al seu pis. De sobte, però, essent aproximadament 2/4 de 4 de la matinada, dos homes vestits de policia i un altre de militar, es presentaren a la garita. Sorpresos, els dos que estaven desperts sortiren per tal d'esbrinar què passava, i presentar els informes corresponents sobre la vigilància d'aquella nit, al creure'ls superiors seus. <<En estos momentos fueron desarmados, en seguida atados y amenazados de muerte en caso de hacer ruido. Entre tanto, llegó del lado contrario un individuo vestido de Mayor seguido de quince a veinte hombres, todos menos uno uniformados, ya como militares ya como policías. Despertaron y ataron también a los tres gendarmes restantes>>⁴⁵³.

---

⁴⁵² Vegi's, per exemple, el relat que en fa José Ramón Garmabella a *El Grito de Trotsky*.

⁴⁵³ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126. Expediente 28, pàgina 13.

La casa de l'Avinguda Viena, per la part del darrera, amb la garita de policia a primer terme, i uns oficials al costat. Archivo General de la Nación (Mèxic). Fons Díaz, Delgado y García, caixa 77-10 'Jurado Trotsky', número 22.

Per tal de simular un atac per raons de política interna mexicana, els assaltants reduïren els policies al crit de “¡Viva Almazán!”, explicant als guardes que altres grups com ells haurien reduït els policies que controlaven altres parts de la ciutat, en una mena de cop d'estat. Es dirigiren aleshores a l'entrada de la casa de Trotski on, fent cas a les informacions facilitades pels seus contactes, tallaren els cables corresponents a l'alarma i el telèfon. Oberts des de dins per Robert Shledon Harte (que era l'encarregat de la vigilància), aquest grup de 20 a 25 homes es posicionaren al pati, i a la senyal de Siqueiros, que es quedà a fora juntament amb en 'Felipe' (el jueu francès, o sigui, Grigulevitx), començà el sarau.

*<<L'atac es produí a l'alba, cap a les quatre de la matinada. Jo dormia profundament, havent pres un somnífer després d'una dura jornada de treball>>⁴⁵⁴. Així comença el text que escriví Trotski després de l'atemptat, anomenat *Stalin vol la meva mort*, i on diu que, a resultes de la medicació, ell creia que aquell soroll que començà a sentir era una mena de festa mexicana amb focs artificials, d'aquelles que ell no acabava d'entendre. Fou la Natàlia qui s'adonà del què passava, i reaccionà davant la greu situació; en sentint els trets i els crits, llençà al seu marit a terra i el protegí amb el seu cos. Una de les metralladores apuntava directament*

⁴⁵⁴ Secretariat de la IVe Internationale. *L'assassinat de León Trotsky*. París. 1946. Pàgina 7.

sobre l'edifici on dormien els guardes. <<*No surtis i no et passarà res*>>, deia un dels assaltants als guardes, en un perfecte anglès⁴⁵⁵. Aquests, doncs, quedaren refugiats a la seva habitació, sense poder repel·lir l'atac degut a l'intens foc que els assetjava des del pati. I en Bob? – es preguntaven.

Els assaltants acribillaren a trets les habitacions on dormien el matrimoni Trotski i la del seu nét, en Sieva. Dispararen a tort i a dret, amb clars efectes d'embriaguesa, sense apuntar enlloc. L'informe policial indica que les bales venien de tres direccions diferents: <<*por un balcón al jardín, que se encuentra a altura menor de un metro sobre el nivel del jardín; tras este balconcito se encuentra una puerta-ventana que estaba protegida por maderas*>>. Les bales hi entraren, però, al anar de baix cap a dalt, quedaren incrustades a la part de dalt de la paret i al sostre. En segon lloc, <<*desde el lado opuesto del jardín, a través de una ventana entreabierta; cuando menos uno de esos disparos hizo blanco en la cama de Trotsky*>>. I finalment, <<*desde el despacho o el comedor (cuya puerta de comunicación se encontraba abierta), a través de la puerta cerrada que comunicaba con la recámara de los Trotsky, y luego a través de otra puerta abierta hasta quedar impactados en al pared del último cuarto, que es el del nieto de Trotsky*>>. El foc, que durà de tres a cinc minuts, deixà més de 200 impactes de bala a les parets de la casa, 73 d'elles a l'habitació dels Trotski – algunes de les quals encara podem veure'n les marques deixades avui dia –, però incomprendiblement no feriren ningú de gravetat: només una d'elles roçà el peu esquerra d'en Sieva, que fou atès al cap de poc pel metge català Wenceslau Dutrem, i que no tingué més complicacions per tractar-se d'una rascada. Els atacants, abans d'abandonar la casa, llençaren algunes bombes incendiàries, alguna de les quals féu explosió i altres no. De fet, estigueren molt de sort, perquè deixaren una bomba amb 1,5 quilos de dinamita, que hagués pogut fer saltar pels aires la casa, però fallà.

El moment crític es produí quan tres homes entraren a l'habitació d'en Sieva – qui indicà a la policia que s'havia llençat també a sota el llit, i que els intrusos no veieren –, i un d'ells es posicionà a la porta que donava a l'habitació dels seus avis, disparant una sèrie de ràfegues de metralladora, i, abans de marxar, deixant una bomba incendiària a l'habitació del nét. <<*En la foscor de l'habitació, i no escoltant-se cap altre so ara que les metralladores estaven en silenci, l'assassí indubtablement va prendre la forma de la roba de llit per les formes sense vida de Natàlia i*

---

⁴⁵⁵ Declaracions del guarda Jake Cooper a la policia. Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126. Expediente 28, pàgina 87

Lleó Trotski. Buidà la seva pistola en aquelles formes i fugí>>⁴⁵⁶. Arraulits en una cantonada, sota el llit, en Trotski i la Natàlia es feien creus que no els hagués passat res.

Aspecte reconstruït de l'habitació de Trotski i Natàlia Sedova; i a la dreta, marques dels impactes de bala que encara podem apreciar avui dia. Fotografies de l'autor.

A l'esquerra, efecte de l'explosió d'una de les bombes incendiàries en el despatx de Trotski; a la dreta, una de les que quedà sense explotar, i que podem apreciar que era de fabricació casolana. Archivo General de la Nación (Mèxic). Fons Díaz, Delgado y García, caixa 77-10 'Jurado Trotsky', número 7; i 'Trotsky 61-21, número 1.

⁴⁵⁶ Hansen, Joseph. The Attempted Assassination of Leon Trotsky, pàgina 85.

Els assaltants no comprovaren que realment haguessin acomplert el seu objectiu. Quan deixaren de disparar, tornà el silenci, i òbviament cregueren que l'Home Vell seria mort. Després de descarregar tantes bales, era de suposar que no se n'hagués ensortit. Per fugir, Siqueiros i Grigulevitx els esperaven a fora per marxar a gran velocitat, amb un parell de cotxes, alhora que s'endugueren els dos que tenia Trotski a dins el garatge, un Dodge i un Ford, que tenien sempre les claus posades. Aquests foren abandonats no massa lluny de la casa – un a tot just una cantonada, per haver-se quedat travat al fang del riu Churubusco, habitualment sec; l'altre, al carrer Mérida, de la Colonia Roma –, amb cordes, una escala de fusta, ganxos, una serra, roba, cartutxos i armes al seu interior. Amb els fugitius, hi anava en Bob Sheldon.

Aspecte de les habitacions d'en Sieva, la primera a l'esquerra, i els Trotski, des del pati de la casa. Els assaltants dispararen des d'aquest punt, aproximadament. Fotografia de l'autor.

Quan ja semblava que tot havia tornat a la normalitat, els Trotski començaven a incorporar-se quan sentiren el seu nét cridar des del pati: “Avi! Avi!”; espantats, sortiren ràpidament a l'exterior; creien que potser havia quedat malferit, o que els atacants se l'haguessin emportat amb ells. Però no: en Sieva, amb una ferida al peu, havia sortit a fora a demanar ajuda. Pels avis, fou una gran alegria. De seguida, aparegueren els guardes per comprovar què havia passat. Relata Natàlia Sedova: <<Separats de nosaltres pel foc d'una metralladora posada sota l'eucaliptus del pati, entre la casa i les dependències, dubtaren un moment, abans

d'acudir, presos pel mateix terror que nosaltres amb la idea que ens trobarien cadàvers... la joia inesperada de sobreviure ens exaltà>>⁴⁵⁷.

<<Molt destacada és l'excepcional gran tècnica de l'assalt. L'assassinat fallà degut a un d'aquests accidents que formen part com un element integral a cada guerra. Però aquesta preparació i execució de l'assalt foren impressionants en la seva visió, plantejament i eficiència. Els terroristes eren familiars amb els voltants de la casa, i la seva vida interna... paralitzaren els guardes amb una estratègia correcte de foc, penetraren a l'habitació de les suposades víctimes, dispararen amb impunitat de tres a cinc minuts, llençaren bombes incendiàries i deixaren el lloc de l'atac sense deixar rastre>>⁴⁵⁸. Però tanmateix, no acompliren la seva missió. Molts d'ells no eren professionals; potser era la primera vegada que agafaven una arma. Pedro Alberto Heredia, guia de la casa de Trotski, inclús planteja que, per bé que alguns ho feren per ideals, altres senzillament havien acceptat participar-hi per necessitat. A més a més, cal tenir en compte que anaven força beguts, i que, per tant, les seves facultats no eren les adients per a tal acció. Pavel Sudoplatov, a les seves memòries, indica que tan bon punt s'assabentà de com havia anat tot, es lamentà del fracàs: els assaltants eren camperols i miners, alguns amb experiència guerrillera, sí, però no pas en assassinats professionals. Potser haurien hagut d'encarregar la missió a algú altre, més expert. *<<Malauradament, l'Eitingon no prengué part en la ràtzia. Ell hauria revisat el pla i s'hauria assegurat que Trotski fos eliminat>>⁴⁵⁹.* Eitingon, però, sí que havia estat l'encarregat d'avisar a Moscou amb un missatge codificat, enviat a un vaixell soviètic a Nova York. Aquest, alhora, l'hauria transmès a París; i de París l'haurien enviat a Moscou⁴⁶⁰. L'agència de notícies soviètiques, TASS, també hauria reproduït la notícia de l'atac.

---

⁴⁵⁷ Serge, Victor. *Vie et mort de Léon Trotsky*, pàgina 119.

⁴⁵⁸ International Committee of the Fourth International. *Trotsky's assassin at large*, pàgina 14. Sembla ser una còpia de les declaracions de Joseph Hansen recollides a Vereeken, George. *The GPU in the Trotskyist movement*, pàgina. 323.

⁴⁵⁹ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks...*, pàgina 74.

⁴⁶⁰ *<<En el informe del 30 de mayo que Stalin y Molótoov reciben el 4 de junio, Grigulevich menciona la "falta de suerte" de los agresores y agrega que "por el momento todos nuestros hombres están sanos y salvos y una parte ha dejado el país". Promete que, "salvo dificultades particulares, de aquí dos o tres semanas habremos corregido los errores, porque no hemos agotado las reservas", y reclama con urgencia entre 15.000 y 20.000 dólares estadounidenses "para cerrar el negocio", pero buen conocedor de las costumbres de Stalin, se ofrece como chivo emisario del fracaso, asume "toda la responsabilidad de este fiasco de pesadilla" y se dice dispuesto a volver a Moscú para "recibir el castigo que merece semejante descalabro". Recibe 10.000 dólares para volver sin demora a tomar cartas en el asunto y confía el segundo intento a un agente mantenido en reserva para está misión: Ramón Mercader>>*. Marie, Jean-Jacques. *Trotsky. Revolucionario sin fronteras*. Fondo de Cultura Económica. Buenos Aires. 2009, pàgina 572. L'autor, alhora, diu que ho treu de Primakov, Ievgeni et altri.

Les mesures de seguretat s'havien mostrat, doncs, ineficaces davant l'atac: ni la porta de doble full, elèctrica; ni la il·luminació; ni l'alarma de detecció d'intrusos; ni la vigilància des d'una torreta; ni les armes... res havia aturat a l'NKVD en els seus propòsits. Però malgrat l'espectacularitat de l'atac, ningú, excepte en Sieva, havia pres mal. I això que a la casa eren una bona colla! Harold Robins, cap dels guardes; Otto Schuessler, secretari i guardià; Walter Kerley, Charles Cornell i Jake Cooper, també guardians; Alfred i Marguerite Rosmer; els servents Carmen Palma, Belén Estrada i Melquíades Benítez; i òbviament Lleó i Natàlia Trotski. Només trobaren a faltar en Bob. Què n'havien fet? Se l'havien endut amb ells? L'havien mort? Perquè havia obert la porta?

Ben aviat els dubtes sobre la lleialtat d'en Bob veniren a la ment dels membres de la casa, i més després del testimoni de la policia i d'una de les secretàries, Fanny Ianovitz, que començaven a lligar caps i a recordar fets de les darreres setmanes que el feien força sospitós. Segons em relatà Esteban Volkov, Harte <<volia saber massa>>⁴⁶¹. Preguntava molt sobre com avançava la biografia d'Stalin que estava escrivint l'Home Vell, i els darrers dies s'havia fet molt pesat insistint que volia recuperar una ploma estilogràfica que a vegades li deixava a Trotski. <<En Harte estava extremadament nerviós el dia abans de l'atac i aquell mateix dia. Aleshores va dir [la secretària] que quan en Harte l'acompanyà a casa com cada dia, li féu una sèrie de preguntes sobre la feina de Trotski entorn la biografia d'Stalin. "Fins a on ha arribat, ja?" "Quina part està fent?">>⁴⁶². Inclús, el migdia abans havia estat vist a dins del despatx de Trotski comprovant el bon funcionament (o no) del sistema d'alarmes que feia poc que havien instal·lat, tot i, òbviament, no haver rebut l'ordre de fer-ho.

Però Trotski hi confiava cegament: <<Si Sheldon Harte fos un agent de la GPU, m'hauria pogut matar a la nit i haver marxat sense mobilitzar vint persones, que estaven totes exposades a un gran risc>>⁴⁶³. Els de la casa van creure inicialment, doncs, que havia estat segrestat. L'explicació més creïble per al vell revolucionari i els seus ajudants era, doncs, que la persona coneguda per en Bob, al anar acompanyat, suposadament de policies, li digués que tenia un missatge important per Trotski, i que havien de passar. Al ser jove, inexpert (feia

---

Ocherski istori rossikoi vneshnei razvedki, 1933-1941, vol. 3. Moscou. Mezhdunarodnye Otnoshenia. 1997, pàgina 99.

⁴⁶¹ Entrevista amb Esteban Volkov, a la Casa-Museu de Trotski, el 30 de novembre de 2010.

⁴⁶² International Committee of the Fourth International. *Trotsky's assassin at large*, pàgina 23.

⁴⁶³ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 79.

tot just vuit setmanes que era a Coyoacán), i les ordres donades pel propi Trotski de col·laborar amb la policia mexicana, haurien fet que en Sheldon obrís la porta. No el féu canviar d'opinió, tampoc, les declaracions d'un dels policies de la garita, Francisco Ramírez Díaz, que tot i estar lligat pogué veure l'escena de la fugida, i explicà que en Sheldon Harte marxà amb els assaltants, sense barallar-s'hi ni forcejar-hi, per bé que dos d'ells el tenien agafat pels braços⁴⁶⁴. <<Fins i tot després d'haver estat retingut a la presó durant un mes per interrogar-lo en relació amb l'assalt, declarà al tribunal: "En Bob no fou maltractat pels assaltants, perquè anà amb ells voluntàriament, encara que agafat pels braços entre dos d'ells">>⁴⁶⁵.

El pare d'en Bob, Jesse Harte Sheldon, anà pocs dies després a Mèxic a la recerca de notícies del seu fill. Membre del Buró Federal d'Investigacions dels EUA, era amic personal del seu cap, J. Edgar Hoover. S'entrevistà amb Trotski, i cregué veure-hi al darrera de tot plegat la mà de George Mink⁴⁶⁶, agent soviètic als EUA. Jesse Harte digué que el seu fill mai li havia explicat que treballés per Trotski, sinó per un tal Sr. Williams, i que es comunicaven sempre a través de la Companyia Wells Fargo. Segons Julián Gorkín⁴⁶⁷, l'interrogatori de la policia al senyor Harte finalitzava de la següent manera: <<Él (padre Sheldon) se imagina la razón determinante de que su hijo le haya ocultado sus relaciones con Trotsky, por el cual no sentía ninguna simpatía, a su juicio, juzgándolo precisamente admirador de Stalin, ya que se encontró en su habitación, en Nueva York, el retrato de ese personaje, cuyo hallazgo fue debido a los hermanos del sospechoso>>.

Temps després, encara una altra prova apuntava cap a la traïció de Harte, però aleshores Trotski ja no fou a temps de valorar-la: <<Després de l'assassinat de Harte, després de l'assassinat de Trotski, vaig obrir el diccionari que vaig agafar en préstec de – un diccionari Espanyol-

---

⁴⁶⁴ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 28, pàgina 87.

⁴⁶⁵ Hansen, Joseph. The Attempted Assassination of Leon Trotsky, pàgina 86.

⁴⁶⁶ George Mink era un rus emigrat als Estats Units, on feia de taxista a Filadèlfia. Per influència de la GPU, fou nomenat secretari del Sindicat de Mariners. D'obediència absoluta, controlava els sindicats i oferia suport a accions de segrest. Enviat aleshores a Alemanya, matà el dissident Hans Wissinger a Hamburg, i el 1937 el trobem a Espanya, a la Brigada Lincoln, per controlar-hi, o inclús evitar l'entrada, de voluntaris del Partit Socialista Americà o del Partit Laborista Independent Britànic, alguns dels quals hagueren de patir la seva ira. De tornada als Estats Units, acomplí diferents missions en el si de l'espionatge soviètic. Se l'acusa d'estar al darrera, juntament amb Vidali, de la campanya contra Trotski a Mèxic.

⁴⁶⁷ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 58. De fet, el diari *Novedades*, en la seva edició del 28 de maig, ja ho explicava.

Anglès – que vaig agafar en préstec de la biblioteca d'en Harte, i la meua dona em féu adonar que a la tapa esquerra hi havia la signatura de David Alfaro Siqueiros>>⁴⁶⁸. De fet, sí que estigué a temps de dedicar una placa a Harte en el pati de la casa, un cop es conegué la seva mort. Per bé que anys després fou retirada, al saber-se la veritable naturalesa de Harte, fou tornada a posar, segons em relatà Esteban Volkov, perquè el seu avi havia confiat, fins al moment de la seva mort, en la innocència de Harte, i l'hauria volgut allà posada, i allà hauria de quedar-se.

La famosa placa feta posar per Trotski, a l'actualitat. Fotografia de l'autor.

La policia arribà tot just una hora després de l'atemptat. Es féu càrrec de la investigació el coronel Leandro Sánchez Salazar, qui ordenà investigar el terreny, seguir el possible rastre dels atacants, interrogar a la gent de la casa i al propi Trotski, i intentar reconstruir l'atac. D'entrada, però, un dubte l'assotà de manera clara: com podia ser que cap bala hagués tocat a ningú? Perquè estava tothom tan tranquil? De seguida, doncs, li passà pel cap que tot plegat no fos una maniobra falsa de Trotski, per intentar aconseguir suports a la seva causa, davant el clima cada cop més violent de les darreres setmanes: *<<Les raons per la convicció de Salazar foren l'escapada gairebé miraculosa de Trotski, l'extraordinari comportament dels guardes no disparant cap tret en la seva defensa, la increïble barreja d'eficiència i incompetència aparentment mostrada pels atacants, i la calma i atmosfera conspirativa posteriorment a la casa>>⁴⁶⁹. I més quan, tenint en compte les investigacions dels primers dies, aquestes no*

---

⁴⁶⁸ International Committee of the Fourth International. *Trotsky's assassin at large*, pàgina 23.

⁴⁶⁹ Mosley, Nicholas. *The Assassination of Trotsky*, pàgina 41.

donaren cap resultat ni sobre l'autoria, ni sobre on havien anat a parar aquells homes que suposadament havien entrat a la casa. En un informe confidencial del dia 30 de maig de 1940⁴⁷⁰, la policia ja parla obertament de la possibilitat d'un auto-assalt, de la mateixa manera que ho exposaven els diaris de l'òrbita del Partit Comunista de Mèxic⁴⁷¹. <<Nos permitimos hacer constar que un grupo de veinte hombres si hubieran estado en las calles habrían sido notados por los veladores y habitantes de la tranquila y poca concurrida barriada [...] En los momentos que íbamos a llamar a la puerta [de la casa de l'Avinguda Viena] salió el Comandante Basael quien llevándome a un lado me dijo: que el Gral. Nuñez había encomendado el asunto, la impresión que había sacado después de la conversación con el señor Trotsky era que se trataba de un "Auto Asalto", en estos momentos llegó el comandante de Policía mayor Alvires, jefe de la fuerza que hace la vigilancia de la casa de Trotsky y sustubo el criterio de que había sido un "Auto Asalto", pues él fué el primero en llegar después del asalto y encontró tanto al señor Trotsky como a su familia sin dar señales de nerviosidad y incurriendo en ciertas contradicciones en sus declaraciones>>. És per això que manaren detenir, per a ser interrogats, dos dels secretaris de Trotski, Otto Schuessler i Charles Cornell, i les dues serventes, Carmen Palma i Belén Estrada, per veure si podien aclarir els fets, perquè la seva actitud els podia fer pensar en la versemblança d'un auto-atac.

A més a més, per sorpresa de les autoritats, quan preguntaren a Trotski qui creia que hi havia al darrera de l'intent d'assassinat, aquest no ho dubtà i acusà a Stalin. Ho deia de manera tan convençuda, que el prenien mig per boig. Els dies successius, tanmateix, filà més prim: els explicà que Stalin era qui l'havia ordenat, però que se servia de la GPU per acomplir la feina, essent els principals responsables a Mèxic, segons creia ell, Narciso Bassols⁴⁷² (ambaixador mexicà a París, comunista, encarregat d'enviar els voluntaris

---

⁴⁷⁰ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 28, pàgines 28-30.

⁴⁷¹ Els dies posteriors a l'atemptat aparegué una nota a molts diaris, signada pel PCM, segons una resolució del Buró Polític del dia 28 de maig, que amb els titulars de <<El "Asalto" a la Casa de Trotsky, una Provocación de los que Conspiran Contra el Pueblo de México. ¡Fuera Trotsky y sus cómplices del "Comité Dies"!>>, exposaven que l'atemptat havia estat una maniobra feta pels agents provocadors trotskistes per tal d'afavorir les companyies petroleres i l'imperialisme americà, associats amb Trotski. Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126. Expediente 26. Document 2.1/266.5/1.

⁴⁷² Narciso Bassols i García (1897-1959) era nét del músic i editor figuerenc afincat a Mèxic Narcís Bassols i Soriano. Advocat i polític, fou estret col·laborador de Plutarco Elías Calle, i exercí de Secretari de Governació i Educació Pública durant els mandats de Pascual Ortiz Rubio i Abelardo Rodríguez Luján. Fou un ferm partidari del laïcisme i l'educació socialista, i un dels impulsors de les anomenades Missions Culturals, que volien no només alfabetitzar aquelles zones més pobres, sinó

mexicans a Espanya altra vegada a casa), Lombardo Toledano, David Alfaro Siqueiros, Hernán Laborde, i els militars bregats a la Guerra Civil Espanyola⁴⁷³. Per si no n'hi hagués prou, segons un memoràndum efectuat per la policia conservat a l'Archivo General de la Nación, encara creà més confusió el fet que el guarda Jake Cooper rebés un tret al braç el dia 28 de maig mentre feia tasques de vigilància; tot i que es disposà que tothom estigués alerta, no se n'arribà a localitzar l'autor.

La policia no tenia pistes i s'aferrava a la possibilitat de l'auto-assalt, sense tenir en compte altres circumstàncies, però alhora sense poder-ho demostrar. Inclús se sospitava de Diego Rivera, atesa la ruptura amb Trotski de feia uns mesos. Passada ja una setmana – 31 de maig –, Trotski s'exasperà, i acabà per escriure, a la premsa, al president Lázaro Cárdenas i al coronel Sánchez Salazar, una carta on protestava per la mala gestió que estava efectuant la policia en el cas, i alhora reclamant que deixés d'estar en el punt de mira⁴⁷⁴. <<El atentado no es un accidente inesperado que puede atribuirse a Dies, a Diego Rivera, etc. El atentado no es el primero de su género, todas las medidas de defensa fueron tomadas por mí ante la perspectiva del atentado inevitable por parte de la GPU. Hoy cuando el atentado es un hecho consumado se aprehende a mis amigos y defensores, se sospecha de mis amigos de ayer, pero no de los verdaderos enemigos bien conocidos de todo el mundo [...] Estoy seguro que la investigación se orienta hacia un callejón sin salida. Cada nuevo día, cada nuevo hecho, cada nueva pista seria, desvanecen todas estas construcciones artificiales y desenmascaran a los verdaderos criminales junto con sus inspiradores y protectores intelectuales>>. El president Cárdenas intervingué decididament, i així, les investigacions prengueren un clar canvi de rumb. Però mancava trobar un fil a resseguir, una pista que permetés a la policia anar fent indagacions i poder resoldre aquell misteri. Però qui? Què?

---

fomentar-hi una sèrie de valors allunyats de la religió i la tradició. Bassols fou també ambaixador a la Unió Soviètica i França, essent un dels qui apostà per rebre els refugiats republicans espanyols. Fou també el representant de Mèxic a la Societat de Nacions, on fou cèlebre la seva denúncia del feixisme arran de l'ocupació italiana d'Abissínia. Més tard, fundà l'Institut Polítècnic Nacional, i fou director de l'Escola Nacional de Jurisprudència de la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic.

⁴⁷³ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 28, pàgina 29. Després de l'atemptat, Trotski també havia escrit l'article "La Komintern y la GPU", on manifesta clarament la utilització que fa Stalin de l'estructura de la Internacional Comunista per al seu propi benefici: <<La Komintern no le da órdenes a la GPU, más bien al contrario, la GPU domina por completo a la Komintern. Muchos comunistas de diferentes países, al ser fnancera y políticamente dependientes, cumplen vergonzosas y criminales órdenes de la GPU>>. Extret de Ross, Marjorie. *El secreto encanto de la KGB*, pàgina 112.

⁴⁷⁴ La còpia que envià dirigida a Leandro Sánchez Salazar la podem trobar mecanografiada a l'Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 28, pàgina 31.

La resposta podria ser que provingués del mateix Trotski. Si fem cas a Julián Gorkín, que tingué accés a tota la documentació judicial i que escriví el llibre de l'assassinat de Trotski en col·laboració amb el propi Leandro Sánchez Salazar, aquest darrer anà un dia a un bar, i casualment escoltà la conversa d'uns tramviàries. Un d'ells, una mica enxerinat, explicava que havia sentit explicar al jutge de Tacubaya que havia deixat uns uniformes per als assaltants de la casa de Trotski. Tanmateix, podria tractar-se d'un enginy dels autors per no haver de dir la veritat: podria haver estat un 'soplo' del mateix líder revolucionari. Segons el memoràndum de l'inspector PS-24 al cap de la Oficina d'Informació Política i Social, en data 3 de juny, s'explica que el dia anterior s'havia entrevistat amb Trotski, a petició seva, a les 07.20 del matí, i que li comentà, entre altres coses, que <<De fuentes serias y verídicas tuvo noticias de que el señor Ignacio Aguirre Gómez, Juez Calificador de Tacubaya, sabe el nombre de alguna persona que formó parte del grupo de los asaltantes. Que esto lo sabe porque los uniformes que se usaron en el asalto se los pidieron a él; sin poder saberse si es miembro del Partido Comunista o simplemente un simpatizador con él>>⁴⁷⁵. Alhora, donava també un parell de noms de possibles assaltants, els pistolers Gómez Lorenzo i Andrés García Salgado, que havien estat membres del PCM.

D'on havia tret aquesta informació l'Home Vell? No ho sabem, però podem imaginar que, si la policia tenia els seus informants i col·laboradors, i que els comunistes d'obediència soviètica tenien els seus informants i col·laboradors, els trotskistes, tot i ser quatre gats, també podrien tenir-los.

El cert és que, doncs, el 18 de juny la policia mexicana anuncià que havia resolt el cas! Vint-i-set membres del PCM foren arrestats. Per saber com s'ho havia fet el coronel Salazar, aquesta vegada sí que ens hem de refiar del què explicà en el seu llibre. El cas és que només saber que el jutge de Tacubaya podia saber quelcom de l'assalt, l'anà a visitar, i li prometé no actuar contra ell si revelava qui li havia demanat els uniformes. Aquest, atrapat entre l'espasa i la paret, xerrà: el 17 de maig, a les 4 de la tarda, un amic seu, Luis Mateo Martínez, li demanà tres uniformes per colar-se, suposadament, en un local almazanista, on creia que podien guardar-hi armes. Segons ell, s'ho pensà molt, però finalment no li donà. Tanmateix, això serví perquè Salazar anés a cercar el tal Mateo, un mestre rural, fervent comunista. Fou detingut, i en el posterior interrogatori, digué que els uniformes els hi havia

---

⁴⁷⁵ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 28, pàgina 42.

demanat David Serrano Andonegui, membre del partit, que havia estat oficial a la Guerra Civil Espanyola. Continuem estirant el fil, doncs.

Lleó Trotski, el dia que anà a declarar davant el jutge que instruïa el sumari per l'atac del dia 24 de maig. Archivo General de la Nación (Mèxic). Fons Díaz, Delgado y García, caixa 'Trotsky' 61-21, número 16.

La policia es presentà al carrer Violeta número 85, cantonada Querétaro, del barri de Guerrero de la capital mexicana, on la dona de Serrano Andónegui, Águeda Serna Moral, regentava una pensió, freqüentada per exiliats espanyols com ella. Segons els informes policials, vivien a l'apartament "A". Serrano no només no presentà resistència, sinó que col·laborà activament: incriminà en l'assalt a David Alfaro Siqueiros, José Breña Blanco, Antonio Pujol, Julia Barradas (la seva ex dona), Ana López, Alfonso Mata, i Luis i Leopoldo Arenal (cunyats de Siqueiros). Serrano i la seva dona havien arribat a Mèxic amb el vaixell Ausonia, el 13 de febrer de 1939. Sembla ser que des d'aleshores ell havia viscut amb una identitat falsa, com el ciutadà Miguel Justo Julio⁴⁷⁶.

⁴⁷⁶ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 28, pàgines 93 i 94. És interessant la descripció que es fa de Serrano Andónegui: <<Ferroviario y mecánico radiotelegrafista. Conoce varios idiomas, entre ellos el ruso, y ha recorrido casi toda Europa. Trabaja en "Vulcano". Durante la guerra, pasó de Sargento a Mayor. Perteneció al Quinto Regimiento. Estuvo pensionado en Rusia. Salió de España en los primeros días de febrero de 1939, y residió en Francia e Inglaterra>>.

Entre la documentació que la policia s'incautà, cridaren l'atenció dos sobres de l'Hotel Majestic, dirigits al Capità Néstor Sánchez Hernández⁴⁷⁷, també combatent a Espanya. En una de les adreces, Guatemala núm. 54, possiblement casa seva, els veïns informaren que feia dies que no el veien; però la segona, carrer de la Corregidoria, número 101, resultà ser casa d'un oncle del citat Néstor, Carlos Sánchez, i la policia hi veié una bona oportunitat de sorprendre'l. L'agent Simón Iglesias es féu passar per un 'camarada' d'en Néstor, efectuant-hi tot de preguntes sobre el parador del seu nebot. L'home li digué que, des del 28 o el 29 de maig, li guardava una maleta amb una enganxina blava i una X blanca, i que hi havia passat un parell de vegades des d'aleshores, agafant-ne coses i una carta. La policia convencé a l'home perquè els donés la maleta, i a l'obrir-la... bingo! Un <<uniforme de Teniente de Policía y forniture de charol nueva, 2 cargadores y la pistola, quitada al policía>>⁴⁷⁸. El Capità Néstor Sánchez també havia participat en l'assalt.

Només calia esperar, ja que tard o d'hora segur que tornaria a buscar la maleta. Efectivament, dos dies més tard fou detingut quan es dirigia a casa de son oncle. En l'interrogatori policial, Néstor Sánchez digué que Siqueiros, amb qui l'unia una bona amistat, li havia proposat participar en l'atemptat a finals d'abril. Sánchez Salazar confirmava, doncs, que el famós pintor David Alfaro Siqueiros no només havia participat en l'atac, sinó que hi estava ficat de cap a peus: <<¿David Alfaro Siqueiros? Así pues, el famoso "coronelazo" ha tomado parte en este asunto, ¿eh? – Fue él quién organizó y dirigió personalmente el atentado>>, li respongué Sánchez⁴⁷⁹. Però ell sempre consultava les coses a un misteriós estranger, que era qui li proporcionava els diners: fa referència, com sabem, a Grigulevitx, el 'judío francés', conegut pels assaltants com en "Philippe" o "Felipe".

---

⁴⁷⁷ Néstor Sánchez s'embarcà cap a Espanya el mateix 1936, sense esperar al gruix de voluntaris mexicans. Lluità en el bàndol republicà, a la brigada Dombrowski (la XIII Brigada Internacional), assolint el grau de capità. Passà la frontera francesa a inicis de gener de 1939, i fou internat en un camp de refugiats a Argèlia, abans de ser repatriat a Mèxic. Formava part, com molts dels altres assaltants, del grup Francisco Javier Mina. Segons els informes policials, vivia amb el tinent d'artilleria Félix Guerrero Mejía, també ex combatent a Espanya, del regiment del qual, casualment, feia poc que s'havien "perdut" 11 armes.

⁴⁷⁸ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 28, pàgina 90.

⁴⁷⁹ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 52.

Néstor Sánchez explicà que aquella nit havien quedat a les 10 del vespre, com ja sabem, en un local del carrer Cuba, i com es desenvolupà l'assalt. Sembla ser que qui tenia més confiança amb Siqueiros era Juan Zúñiga, perquè anaven parlant de camí a Coyoacán. Durant la fugida, Sánchez indica que qui tenia la paella pel mànec era en Felipe, però que el conductor, que no coneixia, segurament era en Bob Sheldon, perquè li demanava que parlés en anglès. A l'alçada de l'Avinguda Insurgentes, una de les principals artèries viàries de Ciutat de Mèxic, els cotxes es deturaren (pensem que els altres dos els havien abandonat en altres circumstàncies), es traieren els uniformes, i es dispersaren. Tanmateix, ell, com hem vist, no es desfè del seu. Eren aproximadament 2/4 de 5 de la matinada. En Bob Sheldon i el Jueu Francès prosseguiren la seva marxa amb el cotxe.

Els següents dies anaven succeïnt-se les detencions: les investigacions policials parlen de David Alfaro Siqueiros com el cap visible – de moment encara fugitiu –, i d'Antonio Pujol i Néstor Sánchez com a col·laboradors més estrets. Però es fan petits informes dels ja citats Luis Mateo Martínez, David Serrano Andónegui, Julia Barradas, Ana López, Pedro Juan Zúñiga, José Breña Blanco, Alfonso Mata; Luis i Leopoldo Arenal, i Águeda Serna. A més a més, apareixen altres noms a la relació⁴⁸⁰: Ignacio Aguirre Gómez, del Comitè de Defensa dels Treballadors i jutge de Tacubaya; un tal “ingeniero Graves”; un tal Martínez, <<comisionado por Serrano para aconseguir uniformes>>; Anita López, filla de l'esposa de Serrano; una altra Ana López, casada amb l'ex comunista Antonio Herrera; Enrique de la Torre Arispe, <<primer querido de Julia>>; Jesús Alfaro Siqueiros; el coronel Juan B. Gómez; Pedro Velásques Camacho; i finalment el company de Néstor Sánchez, Félix Guerrero Mejía. Posteriorment, s'hi afegiran també com a sospitosos els noms de Francesc Pich Farré, un català, membre del Partit Federal, que havia treballat pel SIM a Espanya; Santiago Garcés García, qui havia estat Cap del SIM i que ara vivia a Mèxic; el germà d'aquest, Luis; José Cordero Pedroche; Patricio Izpizua; un tal Castillo, arribat des de l'estat espanyol el 13 d'abril de 1939 amb el vaixell Orizaba; l'administrador del diari “España Popular”; un gendre del general Riquelme; un tal Iriarte; uns tals Muñoz i Barnes, també refugiats espanyols; un tal Candelas; Sormenti (nom de Vittorio Vidale); i Victorio Salas, comissari polític de la Txeka a Barcelona.

---

⁴⁸⁰ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 28, pàgines 89, 90, 94 i 96.

A tota aquesta rècula de noms, encara hauríem d'afegir-n'hi uns quants més segons els informes de la policia secreta federal, i que es conserven, parcialment, a l'Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora⁴⁸¹. Finalment, però, foren vint-i-set els que passaren a declarar davant del jutge. Segons la premsa, als assaltants se'ls acusà de temptativa d'homicidi, associació delictiva, violació de domicili, de disparar armes de foc, usurpació de funcions, i ús indegut d'uniformes.

Retall del diari *La Prensa*, del dia 20 de juny, on es poden veure les fotografies d'alguns dels detinguts.

El Partit Comunista de Mèxic, que fins al moment no s'havia pronunciat, no trigà en reaccionar, davant la possibilitat de veure's directament involucrat, a ulls de l'opinió

⁴⁸¹ Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Expedient N/532/2182, del 18 de juny de 1940. És el cas de María Isabel Chavarría Hernández; Isabel Chávez Franco; Ángel Olivo; Gustavo Sol[...]; Enrique Ramírez Ramírez; Rosendo Gómez Lorenzo; María Pacheco; i un tal Alvarado, com a responsables directes. Indirectament, també s'acusa a Nicolás Toscana Arenal, també conegut com Nicolás Yoso Preyeso o Nicolás Tespano Arena; Ignacio Preciado García; Jesús Rodríguez Casas; José Arias Ramos o Romo; Francisco Rodríguez Casas-Urriaga o Juan Rubiaca Martínez; Abel González Ortiz; Luis Amat Quintana; Emilio Bravo Jiménez; Enrique Díaz Mata; Carlos Ruel Jiménez; Emilio Avilez Hernández o Emiliano Avilés Fernández; i Félix Santoyo.

pública, en aquest afer, i el 20 de juny emeté un comunicat on deia que <<El Partit Comunista declara categòricament que cap dels participants en la provocació són membres del partit; tots ells són elements incontrolables i agents provocadors; que un acte com el realitzat a la casa de Trotski, contrari a les formes genuïnes de la lluita del proletariat, no té res a veure amb nosaltres>>⁴⁸².

Però mancava, encara, tancar dos fronts: on era Siqueiros? On era Robert Sheldon Harte? La resposta per aquest darrer no trigaria, tampoc, a arribar. Néstor Sánchez donà a la policia un número de telèfon, que, al seu torn, li havia donat en Felipe per si era necessari que es comunicessin. Corresponia a una casa del grup de las Acacias, no massa lluny de la casa de Trotski. S'hi desplaçaren i interrogaren el veïnat: una refugiada russa els comentà que en una casa feia dies hi havia hagut força moviment de cotxes i de gent, majoritàriament de nit; i un home espanyol d'uns 40 anys, que vivia amb sa mare, els confirmà que en aquella casa hi havia força anades i vingudes, a les nits, per al qual cosa havia pensat que no es tractés d'una casa de barrets. Tanmateix, quan hi entraren, la casa era, òbviament, ja buida. Només hi havia algunes peces de roba, comprades a París. Era el lloc des d'on s'havien mogut els fils de l'atemptat.

La policia decidí anar a fer una visita al bar que regentava el pare de Pujol, i a casa els pares. Mentre parlaven amb sa mare, a l'escala casualment es toparen amb un altre dels assaltants, Mariano Herrera Vásquez – electricista, de 26 anys, membre del Partit de 1934 a 1938 –, i el detingueren. Els explicà també la seva experiència: senzillament, digué que li pagaven per no fer res. Només havia de presentar-se cada dia a un lloc determinat – carrer Tampico cantonada Chapultepec –, a les 10 del matí, per si havia de rebre instruccions, i prou. S'instal·là en una casa al carrer Londres, molt a la vora de la residència d'en Trotski, amb en Luis Mateo Martínez. Li oferiren 10 pesos diaris, i a més a més tenia temps per anar a veure la seva dona, Ana López⁴⁸³, i la seva amiga Julia Barradas, que fou a través de qui conegué a Siqueiros i a l'estranger francès. <<Entonces, vosotros sabiais para qué os necesitaba. Tratábase de asesinar a Trotsky, ¿no?>>, li preguntà Sánchez Salazar. <<El joven se turbó, vaciló un poco y terminó por decir: No se nos dijo eso exactamente, pero habríamos tenido que ser idiotas para no comprenderlo... Entre nosotros no se hablaba de otra cosa. Trotsky era el peor enemigo de Stalin y del

---

⁴⁸² Rourke, Walter. The Murder of Robert Sheldon Harte, dins *Fourth International*, març de 1942, pàgina 141.

⁴⁸³ Si bé els informes policials parlen d'Ana López com a companya de Zúñiga, en les declaracions d'Herrera, que podem trobar al llibre de Julián Gorkín *El asesinato de Trotsky*, indica que ell hi vivia maritalment des de feia uns anys. Com que en total ens apareixen fins a tres Anes López entre les detingudes, podria ser que hi hagués errors sobre qui era qui.

comunismo... ¡Había que eliminarlo! De otro lado, nosotros no teníamos que decidir nada: nos tocaba solamente obedecer. Y obedecíamos>>⁴⁸⁴.

Ell, doncs, obedient, el 17 de maig, la setmana abans de l'atemptat, fou conduït en cotxe per Angelica Arenal (esposa de Siqueiros), el propi Siqueiros, i Antonio Pujol, a una casa deshabitada de Santa Rosa, entre Villa Álvaro Obregón i el Desierto de los Leones, a les afores de la capital. Allà quedaria reclòs amb Luis Arenal, Narciso N., i un al que anomenaven “El Enfermo”, a l’espera d’instruccions. El dia 22, els altres havien obtingut el permís de Siqueiros, que els havia dut uns quants diners, per anar a Ciutat de Mèxic a fer algunes compres; així que l’endemà, ell decidí també anar a fer un tomb, però es trobà que, quan retornà a la casa, els altres ja havien marxat amb l’Antonio Pujol per tal de cometre l’atemptat. No sabé què havia passat fins que el dia 25 tornà Luis Arenal a buscar “El Enfermo”, li donà 50 pesos, i li digué que marxés. Quan anà a trobar l’Ana López a casa els sogres li explicaren els fets.

El fil s’anava fent llarg, i cada cop hi havia més implicats. Com pot ser que no ho haguessin descobert abans! Herrera havia parlat d’una caseta a Santa Rosa Xochiac. Amb la descripció, la policia no trigà massa a trobar-la. Es tractava del Rancho de Tlaninilpa, a uns 500 metres de la carretera principal. Era el 25 de juny, un mes després de l’assalt. La casa era de l’enginyer Daniel R. Benítez, però la gestionava un tal Juan Lira, qui alhora l’havia llogat a un inquilí, Cruz Hernández, de Santa Rosa, que hi vivia amb la família. Sembla ser que un misteriós home l’havia llogat només uns dies abans de l’atemptat, el 3 de maig, amb pressions a Cruz Hernández perquè l’abandonés immediatament, amb l’excusa de que la volia per fer-hi classes de pintura a uns alumnes. <<*A lo largo de los días que siguieron, observó que la vivienda continuaba sin ocupar; pero, una vez, pasando por allí, vio a varias personas: un hombre, un gringo, visiblemente, y el señor que se había hecho cargo de la morada de forma tan brutal*>>⁴⁸⁵. Segons les declaracions d’Herrera, en Sheldon hi havia arribat el 24 de maig, acompanyat de Luis Arenal, qui li havia comentat que avisés a l’americà que, quan vingués la dona de la neteja, anés a fer un volt per evitar ser vist. Aquest fet demostraria, doncs, que en Sheldon no hi estaria pres, sinó per voluntat pròpia.

---

⁴⁸⁴ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgines 66-67.

⁴⁸⁵ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 79.

Imatge de la caseta de Santa Rosa, on fou conduït Sheldon Harte després de l'assalt. Archivo General de la Nación (Mèxic). Fons Díaz, Delgado y García, caixa 'Trosky' 61-21, número 17.

La casa tenia planta baixa, on hi havia una sala i la cuina, amb el terra arreglat, però sense enrajolar; i el pis de dalt, on hi havia les habitacions. Un dels agents avisà a Salazar que en un racó la terra semblava remoguda; així que decidiren excavar-hi una mica. Un pagès de la zona els deixà unes eines, i a uns 30 centímetres de profunditat, començà a aparèixer calç; 30 centímetres més avall, semblava que apareixia un cadàver. Ràpidament s'avisà als bombers i al servei de laboratori de la policia federal perquè efectués les comprovacions pertinents. <<Los bomberos procedieron a cavar la tierra en ese lugar y a poco de hacerlo se descubrió el cadáver de un individuo en paños menores, pues solamente tenía un sueter color azul marino y un calzón de punto blanco. El cadáver estaba totalmente cubierto de una tierra parecida al tepetate y tenía el aspecto de haber sido mezclada con cal [...]. A la simple vista se podía observar una herida profunda al parecer por proyectil de arma de fuego como de un centímetro de diámetro situada en el temporal derecho>>⁴⁸⁶. Segons aquesta mateixa descripció policial, el cos fou dut a la comissaria de San Ángel per a una primera exploració, i més tard a l'Hospital Juárez per a ser rentat i tractat de l'avançat estat de putrefacció en què es trobava. Allà, el metge Arturo Valedón Gil confirmà que la víctima havia mort per l'impacte de dues bales al cap, feia

---

⁴⁸⁶ Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Expedient N/532/2182, pàgines 97-102.

aproximadament uns 25 dies (o sigui, pels volts del 31 de maig). Harte els era incòmode: podria arribar el dia que els delatés, i no ho podien permetre.

Salazar manà avisar Trotski. Acompanyat d'Otto Schuessler, el revolucionari es veia visiblement emocionat; sense esgarips, plorà. I identificà el cadàver: efectivament, era en Bob⁴⁸⁷. Segons les esbrinacions posteriors, hauria estat mort mentre dormia, llençat al forat, i la seva roba cremada per no deixar rastre. Els germans Arenal n'haurien estat els responsables. Però a aquelles alçades, havien fugit ja a Nova York, on Luis Arenal havia viscut una temporada, col·laborant amb el seu cunyat Siqueiros, i on havia estat també col·laborador de diari *The New Masses*. El president Cárdenas també fou assabentat de la situació mitjançant un telegrama del cap de la policia, el general Núñez⁴⁸⁸.

A l'esquerra, podem veure el clot on havia estat enterrat Sheldon Harte, amb restes de calç ben visibles. A la dreta, una imatge del cos ja desenterrat. Archivo General de la Nación (Mèxic). Fons Díaz, Delgado y García, caixes 'Asunto Trotsky' 75-8, número 1; i 'Jurado Trotsky' 77-10, número 3.

Paral·lelament, els agents miraven de localitzar a David Alfaro Siqueiros. Aquest havia estat vist dos dies abans de l'atemptat a Guadalajara, en companyia de dos

---

⁴⁸⁷ Malgrat tot l'enrenou i la tinta vessada entorn a la fidelitat o no de Sheldon Harte, Juan Espinosa Bávara, cap del Servei de Població, no decretà que se'l localitzés fins el dia 31 de maig, en una carta dirigida a l'Oficina d'informació política i social. I no fou fins el dia 5 de de juny que el mateix home féu una circular per demanar que no se'l deixés sortir del país.

⁴⁸⁸ Archivo General de la Nación. Archivos Presidenciales. Lázaro Cárdenas del Río. Referència 546.6/77. Podem trobar una còpia transcrita del telegrama a Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgines 315-316.

comunistes espanyols; i també esbrinaren que s'hi havia refugiat després del mateix, i fins el 3 de juny, quan hauria marxat a Hostotipaquillo, ciutat minera on Siqueiros tenia molts seguidors. Per dissimular, tenia algú que enviava articles als diaris mexicans (inclús una entrevista) a nom seu, per fer creure que encara es trobava al DF.

Els serveis secrets escriviren un informe sense signar, el 8 d'octubre de 1940, on es relatava la manera de poder topiar amb Siqueiros: <<En orden sucesivo, destacué hacia Guadalajara, a fines de la tercera semana de septiembre próximo anterior, a los agentes [...]. Inmediatamente iniciamos la ejecución del plan general elaborado por usted, principiando por enviar a Hostotipaquillo, Jal, a los agentes Figueroa Arceo y Ramírez Rodríguez, después de proveerlos de indumentaria de la región llevando artículos de mercería para que se hicieran pasar como comerciantes ambulantes y pudieran de esa manera recabar informes sobre el paradero del prófugo>>⁴⁸⁹. Així, viatjant pels pobles de la zona, informaren que Siqueiros estava a la regió de Cinco Minas, on gaudia de la protecció de les autoritats perquè havia estat secretari general de la Federació Nacional Minera, i hi havia dirigit nombroses vagues. Estava amagat a les muntanyes de Sierra Madre occidental, però de tant en tant baixava al poble. De fet, poca gent sabia que era allà.

Per intentar aixecar la menor polseguera possible, el cap de la policia manà enviar-hi alguns agents que, fent-se passar per propagandistes electorals, i servint-se d'un policia local i un personatge influent de la zona, muntaren una fictícia campanya per anar passejant-se pel poble sense fer-se sospitosos a ulls de la població⁴⁹⁰. Tanmateix, aviat foren descoberts. Tot i així, l'alcalde es prestà a col·laborar, i els informà dels noms de diverses famílies del municipi que l'havien acollit, inclús la seva, però que feia dos dies que havia marxat a les muntanyes. Mentrestant, trenta homes del 4art Batalló de línia, militars, foren enviats al municipi de Magdalena, per tallar una possible fugida de Siqueiros per aquella zona. Altres tropes de destacaments de la zona els fou facilitada una descripció de Siqueiros i la seva dona, Angelica Arenal, i se'ls demanà la col·laboració.

---

⁴⁸⁹ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 27, pàgina 150.

⁴⁹⁰ Segons l'informe policial, obtingueren el suport del governador de Jalisco per a què els agents Morales Rodríguez i Martín Cruz Carreño anessin amb el polític Ramon Blanco i un element anomenat "El Calavera", fent-se passar per membres de la candidatura de J. Guadalupe González.

Així doncs, el dimarts 1 d'octubre s'inicià una batuda per les muntanyes, controlant camins, passos i ranxos, sense èxit. Dimecres tampoc hi hagué sort, però sí dijous al matí. Aquell dia localitzaren Cristóbal Rodríguez Castillo, un vell sindicalista amic de Siqueiros, que amb la família estaven molt necessitats, i es decidí a explicar la veritat. A l'abril Siqueiros li deixà nota perquè es presentés a Ciutat de Mèxic, per tal de parlar d'un assumpte. Allà, li demanà que, si us plau, li enviés un parell d'homes de confiança, per tal d'acomplir una missió. <<Tres días después hizo su regreso recibiendo de Alfaro Siqueiros cien pesos para que hicieran el viaje los individuos mencionados, habiendo designado, de acuerdo con Concepción Martínez, Presidente Municipal y Gerónimo Luna, secretario del Ayuntamiento, a Genaro Casillas y a Narciso Padilla, los cuales fueron conducidos por el propio Luna a esta metrópolis más o menos a mediados de mayo. (Casillas y Padilla, según las investigaciones hechas en Caso Trotsky, participaron en el asalto del 24 de mayo)>>⁴⁹¹. El tal Gerónimo Luna explicà que, l'11 de setembre, tornà a veure's amb Siqueiros, qui li havia explicat que havia participat en l'assalt, i li demanava prudència. Per vehicle de Luna, doncs, saberen que havia marxat, junt amb la seva dona i un pistoler conegut com Marcos Orozco, a la zona del ranxo de San Blasito. Siqueiros, a les seves memòries, explicà que, sabent-se buscat per la policia i l'exèrcit, s'amagà amb la família Ibarra a la Ranchería, sense contemplar, però, que seria detingut tan ràpidament.

El 4 d'octubre, un telegrama arribava a l'oficina del president Lázaro Cárdenas: <<C. Presidente República. Urgente, Jiquilpan Mich. Permitome informarle debido labor Jefe Servicio Secreto y Agentes Comisiona; Jalisco fue detenido David Alfaro Siquiros quien ya se encuentra en esta y lunes proximo será consignado juez conoce causa. También fueron detenidos y estan en esta, presidente Mpal., Jefe Policia Jefe Defensa Social y Cinco personas mas de Hostotipaquillo Jal. Por quienes protegian referido Siqueiros y los que tambien seran consignados. Muy resppte. – Gral. Jefe Policia Dist. Fed. J. Manuel Nuñez>>⁴⁹².

La detenció havia estat força còmica: la tropa s'havia presentat al ranxo de San Blasito, on una parella d'avis, atemorits, els digueren que de tant en tant donaven de menjar a un tal Macario, que és com es feia dir Siqueiros, i que la nit anterior hi havia dormit. A les nou del matí, havien convingut que li portarien alguns aliments al paratge conegut com l'Arroyo de los Otates. <<Inmediatamente se formó un cerco sobre tal sitio [...]. Poco después de las

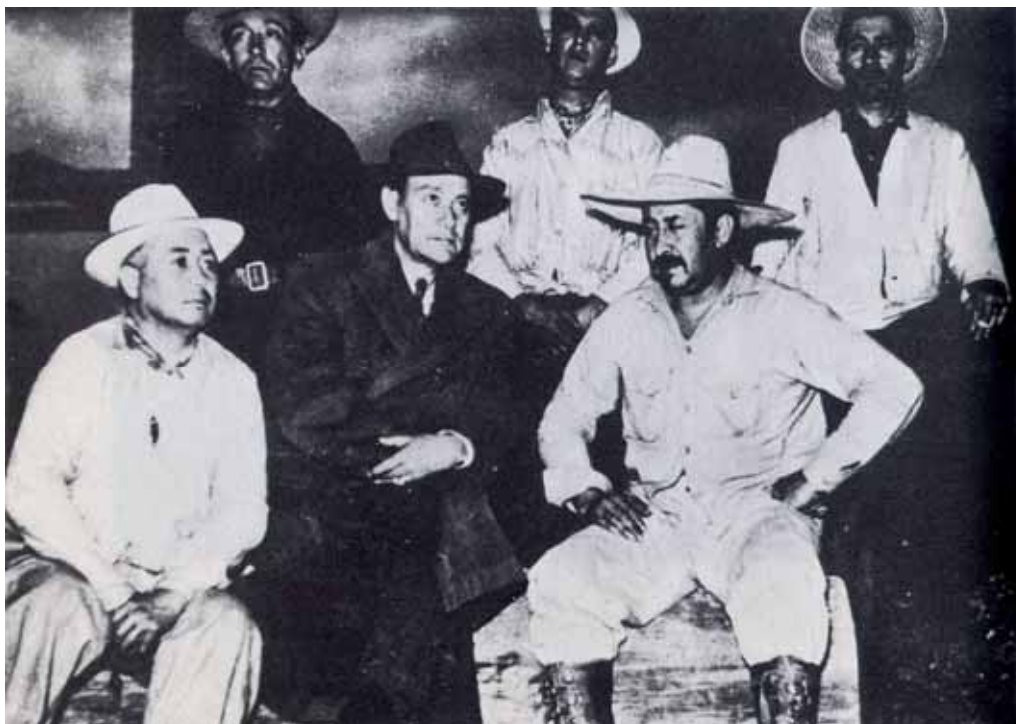
---

⁴⁹¹ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 27, pàgina 155.

⁴⁹² Archivo General de la Nación. Archivos Presidenciales. Lázaro Cárdenas del Río. Referència 546.6/77, número 505.

8.00 horas se logró en primer término la captura de Marcos Orozco, sin resistencia [...]. Se siguió buscando entre la maleza y momentos después, en una ladera del mencionado Arroyo de los Otates, fue sorprendido [Siqueiros] durmiendo boca-arriba sobre una colchoneta, despertando al aproximarnos>>⁴⁹³. Fou arrestat, i conduit davant del jutge per a prendre-li declaració. La notícia de la seva detenció s'estengué com la pólvora.

Leandro Sánchez Salazar, al centre, amb els detinguts a Hostotipaquillo relacionats amb l'atemptat a la casa de Trotski, el 24 de maig de 1940. A la dreta, assegut, hi podem reconèixer a David Alfaro Siqueiros. Fotografia extreta de Dugrand, Alain. *Trotski: México 1937-1940*, entre les pàgines 64-65.

El judici contra el grup d'assaltants, segons explicà Siqueiros a les seves memòries, constava de 15 toms. En les seves declaracions, digué que el dia de l'atac es subdividiren en grups, sense saber qui era el líder, i que volien només robar documentació, sense matar a ningú! <<En lo que respecta a mi participación personal en ese acto, sólo debo decir que mi cometido fue el de inmovilizar a la defensa exterior de la casa de Trotsky, constituida por 35 policías mexicanos armados de máuseres y que cumplí adecuadamente con ese objetivo>>⁴⁹⁴. Quines incongruències. Però Siqueiros era una persona coneguda i respectada, i per això les autoritats es mostraren més

---

⁴⁹³ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 27, pàgina 157.

⁴⁹⁴ Siqueiros, David Alfaro. *Me llamaban el Coronelazo*, pàgina 369.

indulgents, i més tenint en compte que, quan fou finalment detingut, Trotski feia ja un mes i mig que havia estat assassinat. Així, tot i ser empresonat i condemnat, segons la documentació conservada a l'Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora, el 28 de març de 1941 ja fou posat en llibertat, per bé que la policia secreta no li tragué l'ull de sobre, els primers dies. De fet, en el congrés del CTM de març de 1941 ja s'havia aprovat una resolució a favor del seu alliberament (vegi's el diari *El Popular*, en la seva edició del 2 de març), de la mateixa manera que ho havien demanat una cinquantena d'intel·lectuals feia només quinze dies. El seu procés, totalment irregular, havia rebut moltes pressions per la notorietat del personatge: se l'acabà exonerant dels càrrecs d'homicidi, temptativa d'homicidi, possessió d'armes de foc, usurpació de funcions d'oficials, i d'associació criminal. El jutge Emilio César també decretà que no havia tingut res a veure amb la mort de Harte, de manera que se l'acabà jutjant només per violació de domicili, utilització il·legal d'uniformes policials, robatori (dels dos cotxes), i de danys a la propietat. Déu n'hi do!

I és que Siqueiros <<no era només un artista famós, sinó que per sobre de tot era un comunista ortodox, capaç d'una acció revolucionària. En efecte, el 1966 li fou concedit el Premi Internacional Lenin per 'la força de la pau entre els pobles'. Potser fou la seva dedicació el maig de 1940 el que li fou reconegut>>⁴⁹⁵. Amb la connivència de totes les autoritats implicades, el 22 d'abril la policia explica que la setmana anterior, el dia 16, li havien estat concedits uns passaports, per ell i la seva dona, i que tenien intencions de viatjar a Xile. Així, gràcies a les gestions de l'ambaixador xilè a Mèxic, el reconegut escriptor Pablo Neruda – suspès del seu càrrec per un mes per haver pres la decisió sense consultar-ho a ningú –, a finals de mes la parella fugí a aquell país sudamericà, amb la seva filla, via Cuba i Colòmbia, no retornant a Mèxic fins al cap de tres anys, el 1944, pràcticament rehabilitat del tot. Tot i així, i admetent que la seva actuació havia estat delictiva, Siqueiros es queixava: <<he pasado largos períodos de cárcel, más de 3 años de exilio, la pérdida de fuertes cantidades depositadas por concepto de caución, y una ofensiva infamante de carácter de escala internacional>>⁴⁹⁶.

A la casa de l'Avinguda Viena, mentrestant, es plantejaven què fer en endavant. L'assalt havia suposat un cop dur per a Trotski, que veia que no podia estar segur enlloc, que no podia confiar pràcticament en ningú, i que el cercle que li imposava Stalin

---

⁴⁹⁵ Volkogonov, Dmitri. *Trotsky: The Eternal Revolutionary*, pàgina, 455.

⁴⁹⁶ Siqueiros, David Alfaro. *Me llamaban el Coronelazo*, pàgina 369.

s'estrenyia cada cop més. <<Li fou suggerit que passés a la clandestinitat: que s'amagués, canviés el seu nom i aparença i desaparegués per algun lloc dels Estats Units. Però féu les orelles sordes a aquestes suggerències; la única concessió que féu va ser reforçar les fortificacions de Coyoacán. Aquestes eren ara, de fet, substancialment millorades: parets més altes, altres torres de vigilància, portes blindades i obturadors d'acer a les finestres>>⁴⁹⁷. Aquestes que acabem de llegir foren les modificacions que Trotski es decidí a fer, segons ens comentà Pedro Alberto Heredia⁴⁹⁸, guia de la Casa Museu de Trotski. Els torreons que encara es conserven avui dia foren afegits després d'aquest atemptat, a les parts altes de la casa, i fou també quan es tapiaren finestres, s'instal·laren portes blindades de ferro, i l'espai de portes i finestres que donaven al pati també es reduïren... tot plegat per evitar nous atemptats, sense tenir en compte que aquests podrien provenir de dins mateix de la casa, i no pas de fora!

Els dies posteriors a l'assassinat, òbviament, les visites a la casa s'incrementaren enormement: simpatitzants, policies, mitjans de comunicació... En un d'aquests encontres, un periodista formulà una pregunta al revolucionari sobre si temia un nou atac, a la que Trotski respongué: <<Por supuesto que lo temo, y lo espero tranquilamente. Es por ello que mi casa se ha transformado, no en una fortaleza como dice usted, sino en una casa medieval. Ahora tenemos que vivir con luz eléctrica. De ahora en adelante será una prisión en la que pasaré los últimos años de mi vida>>⁴⁹⁹. Trotski, per tant, era ben conscient del què podia esperar-li; l'assalt del 24 de maig n'havia estat el darrer avís. I sabia que, d'aleshores ençà, hauria de viure resignat entre aquelles parets, fins que arribés el dia de la seva mort.

Inclús els seus col·laboradors, lluny d'animar-lo, eren ben realistes respecte a un incert futur. Joseph Hansen, un dels seus guardes d'aleshores més fidels, escriuria, a la revista trotskista que editaven per als seus seguidors: <<El clam continu a la premsa stalinista no és altra cosa més o menys que la preparació per un segon, i encara més ben preparat, assalt de la GPU. Un segon atemptat contra Trotski és absolutament cert>>⁵⁰⁰. Pocs dies després, ja que l'article sortí publicat al número d'agost, les seves paraules s'acompliren.

---

⁴⁹⁷ Carmichael, Joel. *Trotsky. An appreciation of his life*, pàgina 475.

⁴⁹⁸ Entrevista mantinguda el 30 de novembre de 2010.

⁴⁹⁹ Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgina 330.

⁵⁰⁰ Hansen, Joseph. *The Attempted Assassination of Leon Trotsky*, pàgina 91.

El fracàs de l'atemptat de Siqueiros no només neguitejava a Trotski i els seus, sinó també a Stalin, i a Eitingon com a responsable darrer del conjunt de les missions. Calia buscar una alternativa, i ràpid: Trotski estava avisat; els comunistes mexicans havien quedat en descrèdit; la guerra a Europa prenia un nou caràcter amb la rendició de França; la impaciència del líder soviètic anava en augment. Ramon Mercader, potser, ja se les veia a venir. Ell quedava, aleshores, com la persona més ben posicionada per a una nova temptativa. Lluís Mercader relatà que son germà deia, de Siqueiros: <<El cabrón entró allí, con todo un ejército de matones, y empezó, como buen mexicano de película, a pegar tiros en todas direcciones, como si tuviera una regadera. Y se fue sin comprobar si había matado a alguien o no. Dispararon centenares de tiros y no consiguieron nada, ni siquiera birió a nadie – y, terminó –: Claro, el escándalo fue formidable. Kotov estaba desesperado. Él tenía la orden de Stalin de matar a Trotsky y tenía que hacerlo. No podía incumplirla. Después de lo de Siqueiros llegó incluso a negociar con un aviador americano para que bombardeara la residencia; la cosa no llegó a cuajar: resultaba complicado, caro y arriesgado [...] Al final le vi tan desesperado que le dije: “No te preocupes, lo haré yo”>>⁵⁰¹.

S'acostava, ara sí, l'hora de la veritat per a Ramon Mercader.

---

⁵⁰¹ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 77 i 81.

Fotografies de les modificacions que va patir la casa, després de l'atemptat de Siqueiros: nous torreons de vigilància interiors (el de sota de tot és el que ja hi era, que controlava el carrer); finestres tapiades, portes reduïdes i blindades; l'entrada per a visitants també tapiada i oberta una altra de lateral... tot per garantir la seguretat de Trotski. Fotografies de l'autor.

‘JA HO FARÉ JO’. PREPARANT EL CRIM

Dos mesos i mig després de l'assalt de maig, els seguidors de Trotski dels EUA havien aconseguit 2.250 dòlars per millorar la seguretat de la casa de l'Avinguda Viena. Amb aquests diners, sumats a la venda dels papers de què Trotski disposava, a la Universitat de Harvard⁵⁰², que li reportà 6.000 \$ més, esperaven tenir-ne prou per a les reformes que s'havien de fer. Potser caldria canviar també el cos de guàrdies, fer-lo més professional: que els que en tinguessin cura fos gent entrenada específicament per aquesta tasca, que sapiguessin fer servir les armes, que tinguessin totes les precaucions necessàries. Aquesta era, tanmateix, una qüestió molt més complexa, ja que Trotski necessitava algú que vigilés però alhora l'ajudés en la seva feina; i tampoc disposava dels fons i suports necessaris per a poder escollir⁵⁰³.

L'Home Vell se sentia ara més cansat, i patia de nou la vella dolència apareguda durant la Guerra Civil Russa, que li anava retornant periòdicament: les febres i mals d'esquena sense un motiu aparent. Durant uns mesos, fou el seu pa de cada dia, fruit del nerviosisme provocat per l'atac, i la por a un segon assalt de manera immediata. Tot i així, intentava acomplir al màxim la seva rutina, no deixar de fer res que considerés important. <<Para el 11 de agosto ya estaba algo más animado y pasaba menos tiempo en cama>>⁵⁰⁴.

Els dies després de l'atemptat de Siqueiros foren frenètics, sobretot per la presència de la policia i de periodistes vinguts d'arreu. Però els esdeveniments havien de seguir el seu curs, i així, només 4 dies més tard, el matrimoni Rosmer tenia programat entornar-se'n a Europa, a través del port de Veracruz, via Nova York. Havien arribat, recordem-ho, feia ja més d'un any i mig, l'agost de 1938; les obligacions que havien deixat enrere, la malaltia de

---

⁵⁰² Segons un memoràndum efectuat per la policia, i amb data del 3 de juny de 1940, entre d'altres, s'hi exposa que <<el señor Trotski suplica que se ponga en conocimiento del señor Ministro García Téllez que él desea enviar a Estados Unidos de Norte-América la documentación que conserva en su poder y que trajo de Europa [...]. Esta documentación va a ser remitida a la Harvard University de Chicago, Ill., y su abogado ya hizo gestiones en Washington para que interviniera la Embajada Norteamericana>>. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126. Expediente 28. Número 43.

⁵⁰³ <<La necessitat de creació d'un cos de guardaespalles es posà de manifest a Trotski des de l'època que era a Prinkipo. Però a més a més d'aquesta important qüestió, hi havia el problema de l'ajuda intel·lectual i administrativa. La manca de recursos en general forçà a Trotski a envoltar-se de joves intel·lectuals capaços de teclejar els seus escrits, traduir i mantenir els arxius que estava reunint, i alhora dur a terme funcions de guardaespalles. La manca d'experiència en el maneig de les armes i en la lluita els feia uns nans en comparació amb els goril·les que protegeixen els homes d'estat>>. Vereeken, George. *The GPU in the Trotskyist movement*, pàgina 322.

⁵⁰⁴ Service, Robert. *Trotski: una biografia*, pàgina 625.

l'Alfred, i les circumstàncies recents derivades de l'esclat de la II Guerra Mundial a la seva França natal (l'exèrcit francès es rendiria als alemanys el 22 de juny), els empenyien a tornar. De manera que, malgrat la difícil situació del seu amic Trotski, no podien allargar més la seva estada, i el 28 de maig era la data fixada per acomiadar-se. No es tornarien a veure mai més.

Aquesta circumstància no passà inadvertida a Ramon Mercader. Segons José Ramón Garmabella, l'endemà de l'atemptat s'havia acostat a la casa, per oferir el seu suport als inquilins, però amb prou feines s'hi estigué quatre minuts mal comptats⁵⁰⁵. El més probable, tanmateix, és que si bé és possible que el dia 25 s'hagués apropat a l'Avinguda Viena, no hi hagués entrat fins el dia 28, tal i com havia quedat amb els Rosmer. I és que a través d'algun canal, Jacson – Mercader s'havia ofert a dur-los a Veracruz, amb el pretext que havia d'anar-hi per un tema de negocis: segons els havia explicat, era un viatge recurrent que feia de tant en tant. Així doncs, es presentà a Coyoacán aquell 28 de maig, entrant a la casa a les 07:58 del matí; aprofità l'avinentsa per jugar amb en Sieva, amb un avió de joguina que li regalà. La bona relació amb els Rosmer, a qui havia acompanyat en diverses ocasions d'excursió o bé amb el cotxe per fer-los favors, li donava un cert crèdit davant Trotski i Natàlia Sedova⁵⁰⁶, de manera que li fou permesa l'entrada al pati, on esperava pacientment a què els Rosmer acabessin d'esmorzar, sense cridar l'atenció. L'Home Vell estava donant menjar als conills, de manera que en un moment determinat es creuaren, tot encaixant les mans de manera cordial. El secretari de Trotski, Joseph Hansen, confirma que era el primer cop que es veien⁵⁰⁷: <<Jacson se comportó con ejemplar discreción y amabilidad: no se quedó mirando al gran hombre, no trató de iniciar una conversación con él ni de quedarse a su lado; en lugar de ello se fue a la habitación de Seva, le regaló un avión de juguete y le explicó cómo funcionaba. Por indicación de Trotsky, Natalia lo invitó entonces a desayunar junto con la familia y los

---

⁵⁰⁵ Tot i aquesta notícia que dóna Garmabella, entre les dades recollides per la policia s'hi recull la informació sobre les visites rebudes a la casa, i segons això Ramon Mercader no hi accedí per primera vegada fins el 28 de maig. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126. Expediente 27, pàgina 116. Albert Goldman també fa una relació de les visites que Mercader efectuà, tot i que en alguns casos divergeix de les dades policials. Goldman, Albert. *Quien está detrás del asesino de León Trotsky*, pàgina 49.

⁵⁰⁶ És curiós, però, que en un moment determinat, Natàlia Sedova declarà tot el contrari a la policia. En un interrogatori que se li efectuà el 22 d'octubre de 1940, afirmà que als Rosmer no els queia bé, que la Marguerite li deia que era un xarlatà, i els advertien sovint que no li fessin confiança perquè els faria perdre el temps. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 65-66.

⁵⁰⁷ Don Levine, Isasc. *The mind of an assassin*, pàgina 81.

Rosmer>>⁵⁰⁸. En total, Mercader s'estigué uns 45 minuts a la casa, abans no empengueren el camí a Veracruz, dels quals no se'n despreguè res estrany, ans al contrari, quedaren gratament sorpresos de l'amabilitat i discreció del company de la Sylvia. Tres quarts d'hora que estigué en tot moment acompanyat. Tot i així, posteriorment Natàlia Sedova sí que comentà alguns recels respecte a Mercader, potser fruit dels esdeveniments d'agost: <<después del atentado del 24 veinticuatro de mayo, Jacson visitó la casa y por excepción se le introdujo en ella, enseñándosele las huellas de los disparos de los asaltantes, y llamó mucho la atención a la declarante, la forma indiferente y como distraída con que Jacson observó todo, pues no era natural esto, dada la gravedad de aquel asalto y los consiguientes peligros que corrieron los de la casa, particularmente Trotsky; que esta actitud de Jacson fue también motivo de comentarios entre Trotsky y la declarante>>⁵⁰⁹.

Cap allà tres quarts de nou del matí, doncs, el Buick de Mercader empenia el camí cap a Veracruz amb els Rosmer, però també amb la companyia de la Natàlia i d'una amiga seva, l'Evelin – <<era peligroso que yo volviera sola con Jacson a México>>, deia la Natàlia –, que volgueren acomiadar el matrimoni francès des d'allà; Trotski, a resultes de l'atemptat de feia només quatre dies, va convenir que era millor que es quedés a la casa. L'única anècdota que ha trascendit fins als nostres dies d'aquest trajecte, i a la que no s'hi féu cas fins un temps després, és que Natàlia Sedova s'extranyà que en Jacson hagués de preguntar algunes indicacions per anar a Veracruz, tenint en compte que, com sovint reclamava, estava habituat a anar-hi. Després del 20 d'agost fou quan s'adonà que aleshores l'únic que cercava era apropar-se a ells...

Els dies després del fallit atac de Siqueiros foren, doncs, de definició per tothom: per Trotski i els seus de cara a preparar-se millor per a nous assalts; però també per als serveis secrets soviètics per tal de pensar quines podrien ser, a partir d'aleshores, les alternatives per acostar-se a la casa de l'Home Vell. Sens dubte, aquest fracàs havia estat un cop molt fort per a tot l'entramat d'agents, i els responsables (Sudoplatov, Eitingon, Grigulevitx) patien que no rodessin caps per la mala gestió de l'afer, com havia passat amb els seus antecessors.

---

⁵⁰⁸ Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 445.

⁵⁰⁹ Declaracions de Natàlia Sedova a la policia mexicana, 7 de setembre de 1940. Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 140.

La direcció de l'NKVD a Moscou donava voltes a l'assumpte, i fou aleshores que s'arribà a la conclusió que caldria un atac més simple, fins i tot de caire individual: en el de Siqueiros hi havia hagut massa gent implicada, massa connexions, i el resultat final havia demostrat que no era del tot prudent aventurar-se a una altra acció d'un estil similar. En qualsevol moment podien córrer el perill que es relacionés directament la URSS amb l'autoria de l'atemptat, amb l'escàndol que suposaria, a nivell diplomàtic i a ulls de l'opinió pública mundial. La figura de Mercader sorgí aleshores amb força. A banda de les referències que els hagués pogut donar Eitingon, no era un desconegut per Sudoplatov: arribat a Espanya a finals de maig de 1938, després d'haver atemptat contra el general Ievhen Konovalts⁵¹⁰, un dels líders dels nacionalistes ucraïnesos opositors als comunistes, Sudoplatov fou enviat, com tants altres futurs dirigents soviètics, a les Brigades Internacionals. <<Fou durant la meua estada a Barcelona que vaig trobar-me per primera vegada amb en Ramon Mercader del Ríu, un jove lloctinent que havia acabat de tornar d'una missió de guerrilla rera les línies de Franco>>⁵¹¹. Creiem, però, que Sudoplatov deu anar equivocat en el moment de coneixença, ja que per aquelles dates en Ramon ja havia de ser a França. Sigui com sigui, coincidia amb Eitingon que era un candidat que podia estar preparat: per la seva experiència al front, perquè havia après a utilitzar el fusell, perquè havia tingut oportunitats de combatre cos a cos, i perquè havia rebut un entrenament específic que el feia capaç de disparar, emprar un punyal, o colpejar mortalment a l'enemic. Desestimades altres opcions, la seva semblava ser la més factible en aquelles circumstàncies. Com bé explica Javier Juárez, <<el fiasco del ataque a la villa de la calle Viena precipitó el cambio de misión asignado inicialmente a Ramón Mercader. De observador, infiltrado y espía, pasó a convertirse en el ejecutor alternativo, en la opción improvisada con la que acometer el crimen>>⁵¹². Ell sabia que segurament seria una peça clau en l'equip per combatre el trotskisme, però fins aquell moment no tingué consciència que en seria l'executor.

---

⁵¹⁰ Sudoplatov s'havia infiltrat entre els nacionalistes ucraïnesos dos anys abans, passant informes regularment a Stalin i al PCUS. N'havia conegut les diferències internes entre ells, i els contactes que mantenien amb els nazis, que els subvencionaven. Com que Konovalts era el més perillós i preparat, l'acabà matant amb una capsula de bombons bomba a Rotterdam. Amagat a París, entrà a Catalunya amb identitat falsa.

⁵¹¹ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 30.

⁵¹² Suárez, Javier. *Patria. Una espanyola en el KGB*, pàgina 165.

Mentrestant, Ramon Mercader estava en un moment d'impàs: com a persona mínimament propera al cercle de Trotski, podria ser investigat en les diligències que cercaven les responsabilitats i autoria de l'atemptat del 24 de maig, i podia ser descobert; o bé els seus caps podien assignar-li un canvi de missió, o pitjor encara: cercar un apropament més marcat amb el vell revolucionari que l'exposés a més riscos. Segons els informes policials que recullen les visites a la casa de Coyoacán, Jacson – Mercader, segurament encara desconegut del seu destí, hi anà fins a quatre vegades més els dies següents, tot i que en dos casos no en sabem els motius: el 30 de maig s'hi estigué mitja hora, de les 15:42 a les 16:12, però en Trotski feia la migdiada i el veié només un moment. Es tracta, com es dedueix, de la seva tornada de Veracruz amb la Natàlia Sedova⁵¹³. Els registres parlen també d'una estada, el 4 de juny, de les 14:31 a les 14:55; i d'una altra el dia 7, de dos a tres quarts de cinc de la tarda. Finalment, el dia 12 de juny féu una visita llampec, de només cinc minuts, en aquest cas per oferir el seu cotxe als ocupants de la casa. Tanmateix, aquestes dues darreres no foren recollides en el llibre d'Albert Goldman, advocat de Trotski, però sí en la documentació policial.

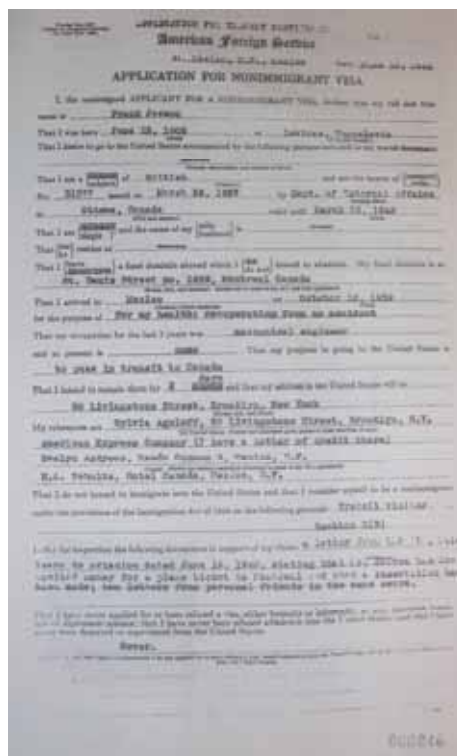
El dia 12 de juny, doncs, Mercader anà a la casa per anunciar-los que, per tema de negocis, marxava aquell mateix dia als Estats Units, però que els deixava el cotxe durant la seva estada, per si el necessitaven, tot i saber que els que ells tenien, encara que haguessin estat utilitzats en l'atemptat, eren operatius. Jake Cooper, un dels secretaris de Trotski, declarà que el 12 de juny fou ell qui l'acompanyà a l'aeroport, per tal d'embarcar rumb a Nova York; varen dinar junts, i comentaren la seva carrera periodística, i dels coneguts que tenia a la secció francesa de la IV Internacional. Es curiós que, parlant de l'atemptat del 24 de maig i de la mort d'en Bob, li digués: <<*Espero que la policía arreste pronto a los agresores, y que la clase obrera del mundo entero haga pagar caros sus crímenes a Stalin*>>⁵¹⁴. Potser, malgrat el marcat apoliti-cisme mostrat fins aleshores, ara en Jacson començava a posicionar-se?

---

⁵¹³ Per les declaracions posteriors de la Natàlia Sedova a la policia, sembla ser com si ja sospités, per aquelles dates, de les intencions d'en Frank Jacson – Mercader. Digué, el 30 d'agost de 1940: <<*Estuvimos de viaje el 29, el 30 y parte del 31. Llegamos a México este último día, entre las 2 y las 3 de la tarde. Como era hora en que debíamos comer, pensé invitar a nuestra amiga; pero como tenía que invitar también a Jackson, a quien no quería llevar a casa, los invité a comer a un restaurante. Después, fuimos a la casa. De nuevo entró Jackson a la casa, cargando uno de nuestros bolsos de viaje, y habló otra vez con mi marido, sin pasar del patio*>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 41.

⁵¹⁴ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 132.

Tot indica que havia estat reclamat per Eitingon a Nova York, per tal d'enfocar la seva tasca a partir d'aquell moment. Per tal d'aconseguir passar la duana sense impediments, es presentà al consolat americà amb l'excusa de que, per anar a Montreal (recordem que segons el seu passaport, Frank Jacson era canadenc), li calia fer escala a Nova York, i que necessitava un permís de trànsit per almenys dos dies. Segons la documentació adjunta al sumari que se li instruí per la mort de Trotski, aquell mateix dotze de juny havia rebut l'autorització de les autoritats americanes per tal de fer escala a Nova York, dient que estaria un parell de dies a casa la Sylvia abans de tornar a embarcar cap al Canadà⁵¹⁵. De fet, les comprovacions que feren els responsables de l'ambaixada diuen clarament que Jacson havia comprat el bitllet fins a Montreal. En realitat, però, com sabem, no arribà mai al Canadà, sinó que es quedà a la ciutat dels gratacels. Segons les seves pròpies declaracions, un cop a Nova York <<*allí no estuvo sino con Sylvia y sus familiares y amigos, todos trotskistas, salvo la familia; que con ningunas otras gentes tuvo relación; que no fue de viaje de negocios, sino solo a ver a Sylvia*>>⁵¹⁶. Però és clar que es trobà amb algú més!

Petició del visat nordamericà que efectuà Mercader el juny de 1940 per tal de desplaçar-se a Nova York, suposadament com escala per volar després a Montreal. Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 246.

⁵¹⁵ Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 246.

⁵¹⁶ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 30-31.

Segons Sudoplatov, en el missatge que Eitingon havia enviat a Moscou anunciant el fracàs de l'operació duta a terme per Siqueiros, havia remarcat <<que amb l'aprovació del Centre, ell buscaria un pla alternatiu. El pla alternatiu voldria dir la fi de la penetració d'agents en els cercles trotskistes a Mèxic. Si algun dels nostres agents fos arrestat intentant matar Trotski, tota la xarxa estaria exposada>>⁵¹⁷. Primer Lavrenti Beria estigué en desacord en desmantellar la xarxa d'agents: havia costat molt estructurar-la, i això volia dir no saber què es tramava en els cercles més íntims del trotskisme, i aquesta era una de les prioritats de la intel·ligència i contraintel·ligència soviètiques. Dues hores més tard de fer aquestes observacions, però, Sudoplatov i Beria foren convocats pel propi Stalin. Després de rumiar-s'ho molt, aquest apostà fort per l'opció exposada per Eitingon: matar Trotski servint-se d'un sol agent, deixant de banda les xarxes d'espionatge convencionals. <<L'eliminació de Trotski significarà el col·lapse total de tot el moviment trotskista, i no necessitarem gastar més diners combatent els trotskistes i els seus intents de minar la nostra Komintern>>⁵¹⁸. Després d'aquestes paraules, el líder soviètic els convidà a sopar: no es mostrà enfadat o colèric, com haurien previst, pel fracàs de l'operació, sinó que semblava que ho havia encaixat força bé. <<Certament, estava molest perquè l'atemptat havia anat malament, però es mostrà pacient i preparat per apostar més fort, posant tota la seva xarxa d'agents en la línia d'un esforç final per desempallegar-se de Trotski>>⁵¹⁹.

Així doncs, Eitingon, un cop rebudes les instruccions de Sudoplatov, de seguida posà fil a l'agulla. Convocà a en Ramon i la Caritat per discutir com preparar l'atac, i analitzar les seves propostes: com hem llegit anteriorment, Eitingon els plantejà opcions ben esbojarrades - com un bombardeig aeri -, fins que, per la pressió exercida per sa mare i pel propi Eitingon, en Ramon acabà per oferir-se per ser ell l'executor, en darrera instància, de Trotski. És en aquest moment, doncs, i no abans, que Ramon Mercader apareix definitivament com un mercenari ideològic, que accepta la responsabilitat d'un assassinat, i que es consciencia per a accomplir-ho. No fou una acció premeditada amb anterioritat, des del moment en què havia estat reclutat, com varis autors relaten, sinó d'aleshores. De fet, però, segur que els dies anteriors ja li ballava pel cap la idea, sabent-se la persona més ben posicionada per a un objectiu d'aquesta mena: la Sylvia Ageloff explicà a la seva amiga Marie Craipeau que, quan el seu home sapigué que hi havia hagut un atemptat fallit contra

---

⁵¹⁷ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 75.

⁵¹⁸ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 76.

⁵¹⁹ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 77.

Trotsky, reaccionà de forma violenta i desencantada⁵²⁰; tant, que ella mateixa es desfèu dels seus papers més comprometedors, espantada per l'expressió d'en Jac. <<Després ella va entendre-ho. En Ramon s'havia adonat que ara li tocava a ell>>.

Els tres, reunits en algun racó de Nova York, arribaren a la conclusió que havia de ser un atac personal, cara a cara, per assegurar-se que no fallarien; i meditant sobre quin sistema o arma empraria en Ramon, i tenint en compte les mesures de seguretat de la casa, decidiren que s'hauria de fer amb un ganivet o amb un garrot, ja que seria la millor manera de no alertar els vigilants i de no fer soroll, per poder facilitar, després, una escapada de l'agressor. <<En Ramon era prou fort i una vegada havia apunyalat un sentinella en un pont que era a punt de volar pels aires>>⁵²¹. Isaac Don Levine, per la seva banda, i citant a Vladimir Petrov⁵²², indica que Mercader, durant aquella estada a Nova York, es veié també amb Gaik Ovakimian⁵²³, aleshores responsable de l'NKVD als EUA, per parlar de la nova acció que s'hauria d'emprendre contra Trotsky, i els suports que hauria de rebre, un extrem difícilment comprovable però que considerem improbable atès que les instruccions vingudes des de dalt havien estat ben clares: com menys gent hi estigués implicada, millor.

En total, Mercader s'estigué dues setmanes als Estats Units – algunes declaracions indiquen que tres com a molt. Quinze dies en què compaginà algunes furtives trobades amb Eitingon i sa mare, i la convivència amb la Sylvia i la seva família – i segons Albert Goldman, també alguna trobada amb els Rosmer, que segons això no haurien viatjat a França de seguida, sinó que esperaven a Nova York l'oportunitat propícia de tornar al Vell Continent. El dia 1 de juliol, doncs, retornà a Mèxic, suposadament via Nova Orleans i San

---

⁵²⁰ La Sylvia aquell mes de maig no estava a Mèxic, sinó a Nova York, de manera que aquesta reacció que comenta Marie Craipeau no sabem si la notà en alguna conversa telefònica que haguessin pogut tenir, doncs; o bé un cop ja a Nova York, en el marc d'aquestes trobades de Mercader amb sa mare i Eitingon per decidir com efectuarien l'atemptat. El testimoni de Craipeau el podem trobar al documental *Asaltar los Cielos*.

⁵²¹ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 77. El propi Sudoplatov explica que inicialment es pensà en un segon escamot dirigit per Mercader, de només cinc homes, però que ell mateix ho desestimà.

⁵²² Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 87. Recercant a les memòries de Petrov, però, no he trobat enlloc cap referència a l'estada de Mercader als Estats Units.

⁵²³ Segons Levine, Ovakimian era un espia que havia operat als Estats Units i al Canadà durant una dècada. Arrestat a Nova York el 5 de maig de 1941 per una filtració dels britànics, quan oficialment treballava per la Soviet Amtorg Trading Corporation, fou rescatat pel consolat soviètic al pagar 25.000\$ i intercanviar-lo per sis americans detinguts, un cop ja iniciada l'agressió alemanya a la Unió Soviètica. Això indicaria el grau d'importància d'Ovakimian dins de l'estructura d'espionatge rus.

Antonio, des d'on avisà a la Sylvia que estava ja a punt d'entrar novament al país centreamericà. Tanmateix, les següents tres setmanes la Sylvia no rebé cap notícia seva, i es preocupà al no saber-ne res més: segons li relatà posteriorment el propi Jac, hauria caigut malalt en un poble a la vora de Puebla, i hi hauria fet repòs. Seria aleshores que li hauria demanat a la Sylvia que viatgés a Ciutat de Mèxic, per poder-se retrobar i que en tingués cura; així, a inicis d'agost aquesta hauria arribat a la capital mexicana i, efectivament, hauria trobat un Jac molt desmillorat: <<[...] las condiciones físicas de Jacson parecían ser extremadamente malas, tanto que había perdido mucho peso, estaba sumamente nervioso y pasaba gran parte del tiempo en la cama. Parecía estar bajo una gran tensión>>⁵²⁴.

Fent un cop d'ull a les declaracions d'uns i altres, però, el relat varia una mica. Ramon Mercader – Frank Jacson insisteix, lògicament, que viatjà als Estats Units únicament per veure la Sylvia i per efectuar-hi alguns negocis o trobar-se amb el seu cap; i, de fet, no hi ha cap testimoni que indiqui el contrari, ja que no es fa gaire cas, en els sumaris, a aquesta estada al país veí; només sabem que aprofità el viatge per cancel·lar la targeta de crèdit que tenia, el 27 de juny. Tanmateix, els informes policials indiquen que, tornant dels EUA, anà a deixar un equipatge en un hotel: creient-lo a Montreal, els agents encarregats del cas esbrinaren que havia tornat a Mèxic el 28 de juny (tornà en avió, doncs), passant per l'Hotel María Cristina de la capital, a deixar-hi unes maletes <<no habiendo tomado alojamiento, sino dejando únicamente su equipaje. En julio 5 se registró en el mencionado hotel sólo en el cuarto número 230, permaneciendo allí los días del 5 al 14, el 16 y el 18 del mismo mes hasta el 9 de agosto; habiendo liquidado su cuenta con fecha 9 de agosto en el hotel mencionado, tomando alojamiento en compañía de la Sra. Sylvia Ageloff en el hotel Montejo con fecha 11 de agosto hasta el día que fue aprehendido>>⁵²⁵. Com veiem, doncs, la Sylvia no hi arribà fins un mes i escaig més tard de la seva arribada a Mèxic. Què efectuà durant aquelles setmanes, doncs? I què li passava?, es preguntaven molts dels que el coneixien. Perquè la seva actitud, des de la tornada, havia variat moltíssim: era més sec, estava com nerviós, semblava que tot se li fés feixuc. <<Després del seu viatge als Estats Units, l'home havia canviat. El bon-vivant vulgar, content de dur una vida fàcil, va ser pres d'una ansietat aclaparadora>>⁵²⁶, en diria el revolucionari rus Victor Serge.

---

⁵²⁴ Goldman, Albert. *Quién está detrás del asesino de León Trotsky*, pàgina 22.

⁵²⁵ Archivo General de la Nación (Mèxic). Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales, caixa 126, exp. 27, pàgina 104.

⁵²⁶ Serge, Victor. *Vie et mort de Léon Trotsky*, vol. II, pàgina 127.

A la casa de l'Avinguda Viena també se n'adonaren de seguida. En primer lloc es preguntaren per la seva llarga absència: i és que tot indica que, després de tornar a Mèxic, trigà forces dies a recuperar el cotxe que els havia deixat. Realment estava malalt? El nerviosisme li jugà una mala passada? Havia iniciat ja els preparatius de l'atemptat? Deixem que parli la Natàlia Sedova: <<Volvió, sin embargo, sólo un mes después, aproximadamente. Parecía muy delgado y de mal semblante. Le preguntamos porqué había tardado tanto y nos dijo que había vuelto dentro del plazo previsto, pero que había tenido que viajar en el país. Añadió que sufría una crisis hepática. Su presencia fue muy breve: tomó su coche y se marchó. Dos días después, volvió para decirnos (en el patio) que Sylvia tenía vacaciones y vendría a pasarlas en México por avión, a fin de aprovechar mayor el tiempo. Ese día trajo para mí una lujosa caja de dulces, diciendo que era Sylvia quien la mandaba y que se excusaba de haberla olvidado en su primera visita. A mi marido le trajo un libro llamado "Hitler & Stalin", cuyo autor no recuerdo en estos momentos. Nos dijo también que Sylvia debía llegar el día siguiente y preguntó si podríamos recibirla un día después: el sábado. Ese día fue imposible, y pospusimos la visita para el lunes o el martes>>⁵²⁷. Fou aquest dia que comenta la dona de Trotski que, per primera vegada de manera oberta, Ramon Mercader, emparat per l'embolcall de Frank Jacson, es decidí a parlar de política. No ens avancem als fets, però.

De tornada a Mèxic, i segons la informació recopilada per la policia de la capital, Ramon Mercader no s'establí, de nou, a l'hotel on havia viscut amb la Sylvia, l'Hamburg⁵²⁸, ni tampoc als apartaments de Shirley Courts, allà on, recordem, havia tingut les suposades trobades o converses amb Eitingon i sa mare. En trià un altre, el Maria Cristina, deixant-hi primer, doncs, l'equipatge, i establint-s'hi definitivament a partir del 5 de juliol, segons les relacions proporcionades pels administradors dels hotels on s'hostatjà. És curiós que se'ns diu que, els dies que féu estada en aquest hotel (del 5 al 14 de juliol, el 16, i del 18 al 9 d'agost), <<no se recibió correspondencia dirigida a Jacson, ni llamadas telefónicas, ni visitas. Con la única circunstancia de que dormía en el día y salía por la noche. Acostumbraba llegar todos días por la mañana, entre 4 y 5>>⁵²⁹.

---

⁵²⁷ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 41.

⁵²⁸ <<En Hamburgo vivía con Sylvia y se trataba de un Departamento. Cuando ella se fue a Estados Unidos, ya no tuvo interés para él vivir en un Departamento>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 24.

⁵²⁹ Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126 exp. 27 pàg. 108-109.

A partir d'aquí, les dades proporcionades pels empleats dels hotels Waldorf i Montejo (els altres dos on s'allotjaren), no acaben de quadrar en quant a les dates: segons l'administrador del primer, el dia 7 d'agost hi havia anat a fer una paga i senyal per tal de reservar habitació, per ell i 'la seva esposa', que arribaria dos dies més tard. Deixà 20 pesos, i hi tornà l'endemà, ja que havia rebut un misteriós telegrama on s'hi deia "PLEASE COME BACK TO NEW YORK AT ONCE" (*si us plau, torna a Nova York de seguida*). Tanmateix, desconeixem l'emissor del citat missatge, encara que ben bé podria tractar-se d'Eitingon. Finalment, hi retornà el dia 9, a quarts de 12 del matí, per registrar-se. Dues hores més tard, hi compareixia amb la Sylvia, acabada d'aterrar. <<Su permanencia en el hotel fue del 9 al 16 del presente mes. Durante su estancia en el establecimiento no recibió Jacson, ni visitas, ni cartas y únicamente el telegrama que arriba se menciona>>⁵³⁰. Segons, però, els membres del Montejo, la Sylvia i en Jac s'hi haurien instal·lat el dia 11, a les 9 del vespre, el que no quadra amb les dates anteriors. <<La conducta que observaron durante su estancia fue buena>>, n'indicaria l'administrador.

Façana de l'hotel Montejo, situat al Paseo de la Reforma de Ciutat de Mèxic, on s'allotjaren darrerament Ramon Mercader i Sylvia Ageloff. Fotografia extreta de International Committee of Fourth International. *Trotsky's assassin at large*, pàgina 3.

⁵³⁰ Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126 exp. 27 pàgina 109.

Ni rastre, doncs, del famós bagul que sembla ser que havia guardat recelosament a Shirley Courts, i que havia traguinat amb ell fins a l'atac de Siqueiros. Un bagul que duia de corcoll a la policia, i que, segons les declaracions que efectuà posteriorment, només hi tenia <<dos trajes, un frac, un pantalón de montar, dos o quizá un pantalón de diario, una o dos batas de casa, cuatro o cinco pares de zapatos, un par de botas de montar, dos abrigos, quizá diez o quince libros, tres o cuatro pijamas y una cantidad de camisas que no puede precisar, un par de espuelas y un bastón; que todo esto y la maleta misma lo envié a Nueva York, el doce o trece de junio>>⁵³¹.

Segons es desprèn dels interrogatoris que li feren, la Sylvia havia tornat a Mèxic, teòricament, el 8 agost⁵³², accedint-hi amb la targeta de migracions número 380706, forma 11. Òbviament, també li preguntaren, i força, sobre la conducta de Jacson d'aquelles setmanes. Ella sempre deia més o menys el mateix: que a París, en Jacson - Mornard <<era de un carácter apacible y accesible; pero que en esta capital se había vuelto inaccesible, de temperamento violento, mejor dicho nervioso, y que cuando trataba con él cuestiones ideológicas, sólo se limitaba a escucharlas y a manifestar que estudiaría más profundamente>>⁵³³.

Tanmateix, altra vegada les dates no acaben de quadrar: segons la policia, que fa cas a les declaracions dels hotelers i de les dades migratòries, la Sylvia hauria arribat el 8 d'agost; en canvi, els interrogatoris policials efectuats a uns i altres indicarien que, el 29 de juliol, ja es trobaria a Mèxic, perquè fou aquell dia quan els Trotski els convidaren a prendre el te a la casa, atenent la petició de la Sylvia que els havia efectuat en Jacson feia uns dies. De fet, el registre de visites a la casa així sembla indicar-ho, ja que aquell 29 de juliol s'hi compta una visita de Ramon Mercader de les 14:40 a les 15:50, tot i que no s'hi expliciti també l'estada amb ell de la Sylvia. Tanmateix, també podria ser que Natàlia Sedova anés errada, i que la visita amb la Sylvia fos el 10 d'agost, que sí que quadraria amb les dades de què disposem, quan s'hi estigueren de les 15:25 a les 16:02. M'explico.

---

⁵³¹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 55, revers.

⁵³² Declaracions de Sylvia Ageloff a la policia mexicana, 26 d'agost de 1940. Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 55.

⁵³³ Barrón Cruz, Martín Gabriel. *Actuaciones ministeriales en el homicidio de León Trotski*. Instituto Nacional de Ciencias Penales. Mèxic. 2009, pàgina 79.

En Ramon Mercader buscava una aproximació a la casa, fer-se més visible i proper als guardes, al servei, a en Trotski i la Natàlia. Per això, aprofitava cada oportunitat que podia per anar-hi, des de la modèstia i la prudència. Ho explicà així la pròpia Natàlia Sedova: *<<Mornard o Jackson se presentó siempre como una persona tímida, discreta y hasta en cierto modo irresoluta y extraña, todo lo cual llamó mucho la atención a la declarante y al propio Trotsky, pues ambos hablaron de esto en ocasiones; que con Margarita Rosmer también cambió impresiones la declarante, acerca de Jacson, llegando a iguales conclusiones [...]. Jackson o Mornard no tenía entrada como amigo propiamente, a la casa: que todo lo que Jackson o Mornard procuraba por su parte era habituar a los guardianes de la casa a que lo vieran entrar y salir, por lo cual lograba que le abrieran la Puerta y en seguida estaba en el patio unos minutos y se salía, siendo así todas las visitas que hacía, tanto que, cuando se le invitaba a pasar a la casa él rehusaba con cualquier pretexto y salía inmediatamente>>⁵³⁴. Tanmateix, aquells dies prosseguí i intensificà la seva tasca d'acaramelar els ajudants de l'Home Vell, i no només a ells, sinó també les seves esposes o companyes. L'inspector de policia PS-24 escriuria que *<<el Sr. Jacson estuvo aprovechando todas las oportunidades para conocer los ayudantes del Sr. Trotsky así como a las esposas (Queridas) de estos, porque el Sr. Jacson en varias ocasiones invitó a las esposas, cenas, cines, etc, para captarse la mayor confianza posible. A tal grado que ya después cuando alguna de ellas iba con rumbo a Coyoacán a la casa de Trotsky, para ver a su esposo, iba con con ellas, como lo demuestran apuntes y registros de los ayudantes del Sr. Trotsky llevan allí en la casa, por la que me permito acompañar la lista sacada de los libros de visitas hechas allí>>⁵³⁵. Déu n'hi do! O sigui, que tenia a la butxaca els ajudants, i a més a més encisades a les seves *queridas*, a les que acompanyava amb el cotxe. Per tant, encara que llargues, hem d'entendre que les visites del 29 de juliol, quan s'hi estigué una hora i deu minuts; la de dos dies més tard, el 31, de només cinc minuts, entre les 07:05 i les 07:10 (hi ha qui apunta que el dia 1 d'agost hauria anat a portar uns paquets per la Natàlia); i la del 8 d'agost, quan hi passà tres quarts d'hora més, de les 17:55 a les 18:40, foren visites en què més aviat parlava amb els guardes, amistats de la casa, i no pas directament amb en Trotski o la seva esposa. Serien uns dies en què començaria a mostrar-se més receptiu a les idees trotskistes, que se li veuria certament una major propensió a interessar-se per la feina del revolucionari i la seva manera d'entendre el món, una persona com ell que, fins aleshores, s'havia mostrat sempre desencantat respecte a la política. En alguna d'aquestes visites, i explorant maneres per tal**

---

⁵³⁴ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 50-51.

⁵³⁵ Archivo General de la Nación (Mèxic). Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales, caixa 126, exp. 27, pàgina 113.

d'acostar-se a Trotski, Mercader hauria comentat a la Natàlia Sedova que amb la Sylvia <<Voldríem fer una passejada amb León Davidovitx. M'impresiona el seu caràcter. – Com? Una passejada? S'oferi a conduir. Fins més tard no vaig comprendre perquè estava desitjós d'acompanyar León Davidovitx a la muntanya...>>⁵³⁶.

L'opció més factible, des del meu punt de vista, és que el 29 de juliol fos quan anés a buscar el Buick, ja que no tenim cap altre visita anotada amb anterioritat, però no s'hi estigués un moment com declararia la Natàlia, sinó que, com explica Levine⁵³⁷, trigués a marxar perquè conversà força amb els guardes sobre la seva estada a Nova York. I que la curta visita del dia 31 fos la que Sedova ressenya que li dugué bombons, en nom de la Sylvia. La del dia 8, aleshores, sí que seria la que Mercader féu acte de presència per tal de demanar veure's un dia tots plegats amb la Sylvia per prendre el te, que es correspondria, doncs, a la del 10 d'agost. Tanmateix, en les successives visites, el seu aspecte i vigorositat anirien empitjorant. Estava més nerviós i pà·lid, com malaltís, i passava moltes hores al llit. Joseph Hansen, recordem, un dels secretaris de Trotski, en digué: <<En Ramon ens sorprengué com un home nerviós, envellit prematurament, enfosquit com si algun verí hagués actuat a través de la seva pell. El seu rostre es retorçà. Parlava ràpidament, però trobava les paraules amb dificultats, entrebantant-se ocasionalment amb les seves paraules. Tot i que no era cecat, apareixia, però, prim com un filferro. Duia ulleres de banya, es vestia polidament, rarament es cobria els cabells negres amb el barret. Era impossible tenir una conversa basada en la política amb ell; sempre es perdia amb altres temes [...]>>⁵³⁸.

Aquells dies, abans que arribés la Sylvia, sembla ser que es vengué el Buick, aquell que havia anat a buscar el 29 de juliol, ja que la Sylvia dirà, a les declaracions posteriors, que aquells darrers dies es movien per la capital federal amb cotxes de lloguer, i que el Buick se l'havia venut en una estada a Tampico. Però són dies també misteriosos, ja que el Buick ens apareix en un relat que ens desconcerta una mica. Al judici contra Sylvia Ageloff conservat a l'Archivo General de la Nación de Mèxic, en un moment determinat hi ha les declaracions d'un tal Alfonso Dufret Peralta; tal personatge no sabem ni qui és, ni a què es dedica, ni per què li prenen declaració. Resulta que havia estat interrogat el dia 11 de setembre de 1940,

---

⁵³⁶ Serge, Victor. *Vie et mort de Léon Trotski*, vol. II, pàgina 128.

⁵³⁷ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 89.

⁵³⁸ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 90. Trobem una versió similar a Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 446.

però no es conserva, ni en el judici a la Sylvia ni entre la documentació referent al de Mercader que em facilità Leonardo Padura, aquesta, sinó només una ampliació de la mateixa efectuada dies més tard. Tanmateix, la transcripció parcialment perquè ens donaria pistes sobre les trobades entre Ramon Mercader, sa mare i Eitingon a la capital federal: << [...] *manifestando que, como ha dicho en su declaración, por dos veces fue el citado Jackson, asesino de León Trotskij, a la casa "Watson and Philipps", que está en Dinamarca, 55 de México, D.F; que las dos veces fue acompañado de una mujer no obesa pero sí entrada en carnes, guera al parecer con el pelo pintado, pues no parecía un rubio natural el de su pelo, alta, pues alcanzaba como hasta la oreja de Jackson, vestida en traje de calle y sin abrigo; que llegaron en un carro Buick muy bueno y de color oscuro, quizá negro; que la primera vez llegaron entre diez y once de la mañana, y la segunda, entre once y doce; que las dos veces se bajaron los dos del carro y se acercaron al portero, y el declarante oyó que Jackson, en idioma español, preguntó al portero, un muchacho de Guanajuato, apellidado Martínez, que si estaba el señor Wolff [...]; que los empleados de la casa le han dicho que el citado Wolff es un judío alemán, y al declarante le consta que Wolff habla alemán, francés, español, yiddish y quizá otros idiomas, desde luego el inglés también, y que el declarante dice que hace negocios sospechosos, dicho Wolff, porque está al servicio de la casa "Watson and Phillips", pero no figura en ninguna nómina [...]. Que al propio Wolff lo ha visto en compañía de un judío apellidado Weil, y a ambos también los ha visto en la Compañía Dupont, que tiene oficinas en el edificio "Cidosa", y en esas oficinas figura como gerente otro judío, Rosenberg>>⁵³⁹. En un posterior cara a cara entre Dufret i Jacson – Mercader, per bé que amb alguna apreciació, el citat Dufret reconeix que sí, que aquell home és el que ell havia vist a la casa “Watson and Phillips”, malgrat les negacions de l’acusat. Hi ha una sèrie de qüestions, doncs, que se’ns escapen i no podem contestar: qui era el tal Dufret? Què era aquesta empresa que anomenen? Quins dos dies exactes foren les visites? Amb quina finalitat? Tanmateix, però, ens posen sobre una pista interessant: per les descripcions, el senyor Wolff sembla que encaixi amb la figura d’Eitingon (un jueu que parla varis idiomes, que treballa per l’empresa però sense que consti enlloc), que alhora se serveix d’una mena de tapadora fictícia, emparada potser per altres agents o responsables soviètics (Weil, Rosenberg), per la seva estada al país centreamericà. D’altra banda, la descripció de la dona, per bé que podria correspondre’s amb qualsevol, sembla, també, la de Caritat Mercader. El senyor Dufret explica, per tant, les trobades que tingueren els tres per parlar d’alguns aspectes de l’atemptat? Cal destacar també, però, que explica que la primera vegada la dona es quedà al cotxe, mentre que Mercader conversà només uns quinze minuts amb el misteriós Wolff; i*

---

⁵³⁹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 78-79.

que la segona no l'hi trobaren, i marxaren sense més ni més. Això no implicaria, però, que no es veiessin fora d'aquest àmbit, però sí que certificaria, doncs, que durant aquelles setmanes els tres s'haurien trobat en algun moment.

Caritat Mercader, en una fotografia de 1941, poc després de la seva arribada a Moscou provinent de Mèxic. Com podem veure, podria aproximar-se a la descripció que Dufret feia de la senyora que acompanyava Ramon Mercader a la casa Watson and Phillips. Imatge extreta de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 115.

Sigui com sigui, l'oportunitat que Mercader cercava per aproximar-se a la figura de Trotski d'una manera decidida, i amb possibilitats d'actuar, se li presentà el dia que anaren amb la Sylvia a prendre el te a la casa de l'Avinguda Viena, amb l'Home Vell, la Natàlia, i alguns dels guardes. Fou el dia 10 d'agost de 1940, entre les 15:25 i les 16:02⁵⁴⁰. Era el primer dia que eren convidats tots dos formalment, com a parella, i serà parlant d'ells, doncs, com s'inicià la conversa: si es casarien o si no, de la seva vida. Però aviat, tenint en compte l'alt grau de politització de tots els presents, la conversa derivà a comentar les dues

---

⁵⁴⁰ En una contradicció més, Sylvia Ageloff declarà, en els interrogatoris policials, que <<como no encontrara a la señora Natalia, el señor Trotsky le indicó que volviera el lunes doce, lo que hizo>>. O sigui, diu que no fou el dia 10 sinó el 12. El relat dels fets, però, no varia, independentment del dia en què es produís la trobada. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 19.

posicions que, dins el trotskisme, plantejaven visions diferents sobre la II Guerra Mundial, la guerra soviètico-finesa, i la Unió Soviètica com a involucrada en aquests conflictes.

El Partit Socialista Obrer Americà de James Burnham i Max Schachtman declarà, després de l'ocupació imperialista de zones de Polònia, Bielorrússia i Ucraïna, que la URSS havia deixat de ser un estat obrer, i revocava el seu compromís de defensar-la. I respecte a l'ocupació de Finlàndia, mentre Trotski seguia defensant la Unió Soviètica per sobre de tot, molts dels seus seguidors s'hi oposaven perquè ho veien com una guerra gratuïta sense cap més finalitat que una expansió territorial. La majoria dels trotskistes americans, però, representats per James Cannon, defensaven les tesis de Trotski, configurant-se, d'aquesta manera, el que ells mateixos anomenarien com la Majoria i la Minoria. Aquesta situació havia generat un tens debat en el si del trotskisme, doncs, que acabaria en ruptura i inclús cert qüestionament del lideratge de Trotski. “*On hi ha dos trotskistes, hi ha tres tendències*”, dirien, enfotent-se'n, Andrews i Gordievski⁵⁴¹. Robert Service veu en el rerefons de la polèmica el propi temperament de Trotski: el seu egocentrisme, la confiança total en les seves opinions, era el que atreïa i entusiasmava als seus seguidors; però alhora, era el que feia que no els acabés de convèncer del tot i se n'apartessin sovint després d'alguna disputa de caire teòric o pràctic. <<*Trotski nunca se entregó por completo a la amistad. Años después Max Eastman le diría a Alfred Rosmer en París que padecía una falta de “sentimiento hacia los demás como individuos”. Rosmer se mostró de acuerdo: “Es cierto. No tiene humanidad. Eso es algo de lo que carece absolutamente”*>>⁵⁴². Trotski tenia admiradors, seguidors, gent que l'adorava i el respectava, però gairebé cap amic. Pel seu caràcter, les seves maneres, la seva fredor i impaciència, era pràcticament impossible. Ell es devia a les idees, no pas a les persones⁵⁴³.

Així, Trotski creia que tot i la burocratització, les purgues i el propi Stalin, els fonaments de la Revolució d'Octubre es mantenien intactes. La URSS havia esdevingut un estat degenerat però que havia de ser sempre defensat, com a únic estat obrer mundial⁵⁴⁴.

---

⁵⁴¹ Andrew, Christopher; Gordievsky, Oleg. *KGB: The Inside Story*, pàgina 156.

⁵⁴² Service, Robert. *Trotski. Una biografia*, pàg. 135, recollint testimoni de Eastman, Max. *Great Companions: Critical Memoirs of some Famous Friends*, pàgina 123.

⁵⁴³ <<*Ell no podia tractar amb els homes. Ell no vivia entre homes. Ell vivia entre idees*>>. Eastman, Max. *Heroes I Have Known*, pàgina 246.

⁵⁴⁴ <<*Trotski advocava la defensa de la Unió Soviètica, i insistia en anomenar la llei d'un sol home d'Stalin “un estat dels treballadors”, perquè era un marxista ortodox, i d'acord amb Marx, només els treballadors poden expropiar als capitalistes privats. Si hagués estat la burocràcia d'Stalin i no el proletariat rus qui hagués*

<<Qualsevol intent per part dels Bolxevic-Leninistes de negar la naturalesa proletària de la Unió Soviètica, havia avisat Trotski, seria vista com una traïció>>⁵⁴⁵. Però en el si del trotskisme americà, com hem vist, sorgiren diferències a l'entorn d'aquest punt. James Burnham i Joseph Carter, per exemple, deien que la burocràcia soviètica s'havia convertit en una nova classe explotadora, i que per tant la URSS no podia ser ja considerada un estat obrer; i més després de l'ocupació d'una part de Polònia, considerada com un acte propi d'un país imperialista. Trotski els dedicà molts escrits i cartes, insistint sobre el materialisme històric, aspectes de la política trotskista, però sobretot respecte a la dialèctica marxista (el món avança inevitablement cap al socialisme o cal actuar decididament per arribar-hi? Cal una avantguarda revolucionària o és prescindible? La Unió Soviètica d'Stalin és una derivació marxista o bé una altra cosa?). Plantejant-ho en altres termes, podríem dir que la pregunta a resoldre pels uns i pels altres era si es podia parlar de la URSS realment com un estat obrer; o bé, com digué el revolucionari, diplomàtic i teòric Christian Rakovski el 1929, era només un estat burocràticament deformat amb un element obrer residual. L'ex trotskista italià Bruno Rizzi digué al llibre *La Bureaucratization du Monde*, de 1939⁵⁴⁶, que la Unió Soviètica havia patit una 'revolució d'administradors', és a dir, que la Revolució Russa havia tingut el mateix defecte que la francesa: havent volgut abolir la desigualtat, només havia acabat reemplaçant una manera d'explotació i opressió econòmica i política per una altra.

Amb l'esclat de la II Guerra Mundial⁵⁴⁷, i posteriorment la guerra amb Finlàndia, doncs, l'escissió entre la Majoria i la Minoria era pràcticament ja una realitat. I d'això s'embrancharen a parlar els presents a la casa de Coyoacán en la visita de la Sylvia i en Jac. Fou justament aleshores quan John Wright, ajudant de Trotski en la biografia d'Stalin que en aquells moments estava completant el revolucionari, avisà que <<la lluita faccional proveeix

---

*nacionalitzat la terra i la indústria de Rússia, aleshores tota la filosofia de vida de Trotski, la seva flama interna de fe, estaria equivocada>>. Eastman, Max. *Heroes I Have Known*, pàgina 244.*

⁵⁴⁵ Patenaude, Bertrand M. *Stalin's Nemesis...*, pàgines 188-189.

⁵⁴⁶ Citat per Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgines 416-417.

⁵⁴⁷ Em sembla interessant transcriure l'estat d'ànim de Trotski quan tingué notícia que la guerra havia començat. Segons el testimoni de Octavio Fernández, cap de la facció trotskista mexicana, <<el día que estalló la guerra, más o menos a las diez de la mañana, toda mi familia estaba en casa, alrededor del radio, cuando tocaron a la Puerta. Era Trotsky. ¿Se imaginan lo que significaba para él la declaración de guerra, los bombardeos, todo lo que él había predicho y anunciado, el peligro que representaba esta guerra que decidiría el curso de la política mundial? ¿En qué estado de ánimo creen ustedes que se encontraba? No tenía Buró Político, ni Comité Central, se encontraba completamente solo y se mordía los labios, su cabeza estallaba>>. Recollit per Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgina 288.

d'una cobertura perfecte als provocadors i assassins de la GPU per la penetració en Trotski>>⁵⁴⁸. No s'equivocava gens ni mica. Trotski defensava la Unió Soviètica fins al punt de defensar també l'ocupació de Polònia, Estònia, Letònia i Lituània, i fins i tot la guerra amb Finlàndia, perquè creia que eren mesures preventives per defensar la URSS davant possibles atacs, i d'extensió del comunisme a altres països. Però molts trotskistes no ho veien així, sinó més aviat com una mena d'imperialisme.

Fou aquesta, doncs, la manera que tingué Ramon Mercader d'acostar-se a la figura de l'Home Vell. Si fins aquell moment s'havia mostrat sempre escèptic amb la política o si més no a fer-ne manifestacions, ara es decidí no només a prendre'n consciència, sinó inclús a ficar-hi cullerada. En el transcurs de la trobada al jardí, Frank Jacson s'oferí a escriure un article que intentés posar llum a la problemàtica, o bé aportar-hi quelcom de nou. Malgrat, segurament, la sorpresa inicial dels presents – probablement la Sylvia la que més⁵⁴⁹ –, Trotski accedí a llegir allò que Jacson volgués presentar-li, sempre i quan tingués una base sòlida. Era una via perfecte, doncs, per veure el revolucionari uns dies més, i tenir-hi un contacte més proper. Ara, havia de pensar com actuar.

Segons Bertran Patenaude, Mercader s'havia introduït en les qüestions de la Majoria i la Minoria el juny d'aquell 1940: indica que, arran del viatge a Veracruz per dur-hi els Rosmer, s'havia vist algun cop més amb l'amiga de la Natàlia que els havia acompanyat, Evelin Andreas, que compartia pis amb el guarda de Trotski Hank Schultz, la seva dona Dorothy i la filla, Ann. La segona setmana de juny, feren estada a Mèxic James Cannon, el líder trotskista americà, i un tal Dobbs, que coincidiren amb Mercader en aquell pis, i ell s'oferí per fer-los de guia turístic pel DF i anar a veure les piràmides de Teotihuacán. Així, fou a través de les converses que tingué amb ells que s'assabentà profundament de les discussions que hi havia en el si del trotskisme, i ho aprofità hàbilment quan se li presentà l'oportunitat.

El llibre de registres d'entrades i sortides recull, doncs, la visita que Mercader realitzà, uns dies després, a Trotski per tal de presentar-li l'escrit. Exactament, s'hi estigué només onze minuts, de les 16:35 a les 16:46 del 17 d'agost, temps suficient per fer una

---

⁵⁴⁸ Patenaude, Bertrand M. *Stalin's Nemesis...*, pàgina 205.

⁵⁴⁹ <<Mai havia mostrat cap interès en Trotski. Sabia que jo era del moviment trotskista. Quan vaig ser a Mèxic de gener a març mostrà una mica més interès en la política com una concessió cap a mi, però res que em donés una pista sobre els seus sentiments>>. Dins *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina 3404.

mena d'assaig general, encara que semblí grotesc, de l'atac que posaria fi a la vida del revolucionari, només tres dies després. Un dels guardes li obrí la porta, intercanvià unes paraules amb algun d'ells, i de seguida Trotski, que estava donant de menjar als conills al pati, el féu passar al despatx. Malgrat la brevetat de la visita, Lev Davidovítx no se sentí gens còmode amb l'actitud de Jacson aquell dia: tot i la xafogor de l'agost, en Jacson es presentà amb una capelina al seu braç dret, que no deixà anar, i el barret posat, que no es traié. A més a més, mentre ell anava fent correccions a l'article que acabava de dur-li, informalment s'assegué a sobre la taula, en comptes d'una cadira, i només feia que escrutar amb la mirada els llibres i papers que Trotski tenia escampats per la taula. Aquest, li féu una sèrie de suggerències per l'article, i ràpidament se n'anà. De seguida li comentà a la seva dona, que en aquells moments no era a casa, que l'actitud mostrada no li agradava pas: no era propi d'un senyor no treure's el barret i allò de seure sobre la taula. A més a més, l'article era poc meticulós i pràcticament no tenia contingut. Natàlia Sedova ho explica de la següent manera: <<Unos días después Jackson volvió (otra vez al patio) sólo para decirnos que unos días más tarde partiría para Nueva York definitivamente; que había vendido el coche y estaba liquidando todos los negocios de su patrón. Habló con mi marido en el patio[...]. Dijo que tenía un borrador de artículo que quería dar a conocer a mi marido. Trotsky aceptó y los dos se dirigieron al despacho. Lo leyó mi marido, más bien por cortesía, hizo algunas observaciones a Jackson y éste se marchó después, muy rápidamente. Mi marido me dijo que el proyecto de artículo era muy confuso. Me dijo igualmente que Jackson no parecía un francés, ya que durante toda la entrevista había conservado puesto el sombrero y aun así se había sentado sobre la mesa de trabajo. A mi me extrañó bastante que llevara sombrero, prenda que nunca utilizaba>>⁵⁵⁰. Inclús, li comentà que preferia no veure'l més, que li feia mala espina, idea que la Natàlia també compartia; tanmateix, encara el deixarien passar a casa una darrera vegada.

L'article que duia en Ramon Mercader aquell 17 d'agost es titulava "Tercer Camp i Front Popular". Segons Albert Goldman, advocat de Trotski, <<"Tercer Campo" era la consigna enarbolada por la Minoría durante la lucha en el Partido Americano, indicando así que contra el campo Hitler-Stalin, tanto como contra el campo Inglaterra-Francia, debía existir un tercer campo, el de la clase obrera y los pueblos coloniales. La Mayoría rechazaba esta consigna, considerándola incorrecta; tenía en cuenta a la Unión Soviética como un Estado obrero, y en consecuencia, a despecho de Stalin,

---

⁵⁵⁰ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 41 revers.

comprendida en el campo revolucionario de la clase obrera>>⁵⁵¹. Trotski, doncs, tenia certa recança amb en Jacson, la seva intuïció li deia que no era aigua clara i així ho havia expressat en reiterades ocasions a la seva dona; però aquest havia sabut tocar el seu punt dèbil, la voluntat d'instruir i de treballar per la causa des de tots els àmbits, i el marxista convençut, el teòric, no s'hi pogué resistir. Havia acceptat llegir el seu article, més aviat per bondat: en Jacson sempre estava a la perifèria, de manera que, segons Esteban Volkov, <<*Nadie reparaba en él, no se le prestaba atención*>>. Era amable, generós, els convidava, els deixava el cotxe, els havia dut de pic-nic... aquest sentiment de gratitud no correspost va ser el que féu que <<*el día que pidió un pequeño favor, que digan qué leche, pues Trotsky no se pudo negar, cayó en la trampa*>>⁵⁵². El veuria un dia més, per donar el vist-i-plau al text, i aleshores ja el perdria de vista definitivament.

Des del dia 10, doncs, tot havia canviat. En Ramon Mercader sabia que havia arribat la seva hora, i s'havia marcat un calendari: així, és cert que es vengué el cotxe, i amb la Sylvia havien planificat ja la tornada a Nova York. Tenien bitllets, a priori, pel dia 21 d'agost, i la seva suposada malaltia era l'excusa perfecta per marxar: li convenia un canvi d'aires. Així ho va fer saber ell mateix als Trotski, però també la Sylvia ho havia comentat amb els amics: en una carta que li enviaren des de Nova York només un dia abans, el 19 d'agost, una companya de la Sylvia li envia records i una ràpida recuperació⁵⁵³.

I és que les darreres setmanes per Mercader havien de ser d'una gran pressió, i d'aquí que li canviés el caràcter o emmalaltís. Conscient de la importància de la seva acció, havia de mostrar-se interessat i atent quan anava a casa d'en Trotski; mantenir les aparences davant una Sylvia que no el reconeixia, després de dos anys de prometatge; havia de fer veure que tenia uns negocis a la ciutat per atendre; havia de mantenir informats als seus superiors, i complir-ne les ordres; i alhora, havia de planificar i preparar l'atemptat. Segons la Sylvia, en Jac cada dia es trobava pitjor: <<*Des del punt de vista d'en Jac, estic contenta d'haver vingut, perquè realment està malament i necessita cura*>>, escriuria a sa germana Hilda. <<*En Jac té*

---

⁵⁵¹ Goldman, Albert. *Quién está detrás del asesinato de Trotsky*, pàgina 66.

⁵⁵² El seu testimoni el podem trobar al documental *Asaltar los cielos*.

⁵⁵³ La Sophie, amiga de Nova York, en un moment determinat, dedica unes paraules al xicot de la Sylvia: <<*Jac, em sap greu sentir que hagi estat malalt. És el teu fetge altra vegada? Tant li fa, estic contenta de saber que ja estàs millor. Potser quan vingueu podràs rebre una millor assistència mèdica o se't curarà*>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales, caixa 126, exp. 27, pàgina 99.

diarrea o alguna cosa més terrible – això simplement l'esgota>>⁵⁵⁴. Els últims dies tenia tremolors, un caminar lent, fumava molt, la mirada perduda, se'l veia cansat... no s'aixecava ni per menjar, i contestava pràcticament només amb monosíl·labs a les demandes de la Sylvia⁵⁵⁵. Els nervis se'l menjaven per dins, conscient que es convertiria en un assassí, però convençut que era necessari per a la causa, i sabent que potser no en sortiria. Inclús una vegada va estar a punt de ficar la pota i mig delatar-se: en alguna de les darreres visites, Trotski era al pati conversant amb en Joseph Hansen i en Charles Cornell a propòsit de les millores que s'estaven efectuant en la seguretat de la casa, quan arribà Mercader, i l'Home Vell li preguntà què li semblava, aquella mena de fort que s'estava construint. Sorprenentment, Mercader respongué: <<*La propera vegada, la GPU utilitzarà altres mètodes*>>. Astorats, replicà Hansen: <<*Quins mètodes???*>>. Mercader simplement s'encongí d'espatlles⁵⁵⁶.

Trotski havia de confiar en els seus, o la desconfiança acabaria amb ell. Les pautes de seguretat eren molt estrictes, havia de ser mínimament optimista. Però no les tenia totes: el periodista de *El Universal*, Eduardo Téllez Vargas, declararia anys més tard: <<*Va arribar un moment en què Trotski no confiava absolutament en ningú. No confiava en ningú. No especificà noms, però em digué: “Seré assassinat tant per un d'ells aquí, o per un dels meus amics de fora, però per algú que té accés a la casa. Perquè Stalin no pot perdonar-me la vida”*>>⁵⁵⁷. Unes paraules certament profètiques. Trotski vivia, aleshores, pràcticament només de les seves idees. Les muralles que el protegien, alhora, li feien de presó. Darrerament, estava molt fatigat, potser de la llarga cursa d'obstacles que havia començat a mitjan anys 20, i que l'havia portat a anar fent salts d'un lloc a un altre, fugint d'un enemic reconeixible però invisible, que poc a poc havia anat reduint la seva influència i espai vital. Tot giravoltava entorn d'ell, d'Stalin, de la seva sort. L'hora de la veritat era a punt d'arribar, tant per ell com a per Ramon Mercader; no hi havia marxa enrere. <<*Si Mercader tuvo algun atisbo de duda, algun amago de temor, éstos*

⁵⁵⁴ Patenaude, Bertrand M. *Stalin's nemesis*, pàgina 249.

⁵⁵⁵ <<*Cuando vine a México en agosto de 1940, lo encontré bastante enfermo. Había perdido mucho peso [...]. Parecía muy preocupado, frecuentemente cuando yo le hablaba parecía no oírme [...]. Noté que estaba bastante irritable con los meseros que no le llevaban la comida exactamente como lo había ordenado, y les hablaba ásperamente [...]. Durante estos períodos hablábamos frecuentemente respecto de ir a Nueva York*>>. Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 171.

⁵⁵⁶ Aquesta anècdota apareix referenciada a múltiples llibres, però ens quedem amb la versió que donà el propi Joseph Hansen, protagonista dels fets, a *With Trotsky to the End*, dins *Fourth International*, octubre de 1940, pàgina 119.

⁵⁵⁷ International Committee of Fourth International. *Trotsky's assassin at large*, p. 16.

*sucumbieron ante su personalidad fría y disciplinada, ante su mentalidad de combatiente, en cumplimiento de una orden>>*⁵⁵⁸. I les ordres eren ben clares.

Trotsky, com l'ovella que tancada a la cleda espera el llop que udola cada vegada més a prop, es mostrava feliç per cada nou dia de què gaudia. <<Ell ens ha regalat un nou dia>>, acostumava a dir sovint. Una frase que algun cop li havia causat certa controvèrsia, al creure molts que un ateu com ell es referia a Déu. Però no, es referia a Stalin. I Stalin esperava, de Moscou estant, que li diguessin que, finalment, l'Operació Utkha havia arribat a la seva fi.

Ramon Mercader, en una fotografia de la seva estada a París o a Mèxic. Extreta de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 131.

---

⁵⁵⁸ Juárez, Javier. Patria. *Una española en el KGB*, pàgina 171.

CONTRA EL TROTSKISME REACCIONARI, PIOLET REVOLUCIONARI!

L'òrgan oficial del Partit Comunista de la Unió Soviètica, *Pravda*, fundat justament per Trotski a Viena anys ençà, afegia una nota en la seva edició del 24 d'agost de 1940 que anunciava el següent: <<*Havent superat encara més els límits de la degradació humana, Trotski ha estat atrapat a les seves pròpies xarxes i ha estat assassinat per un dels seus deixebles*>>⁵⁵⁹; feien servir la notícia que havia difós l'agència TASS, de les seves fonts de Londres, segons les quals la ràdio londinenca havia anunciat la mort de Trotski a Mèxic, de resultes d'un atemptat per part d'una persona del seu entorn més immediat, que li hauria causat una fractura de crani mortal. Res més. Cap més observació, cap comunicat oficial, cap valoració. La terrible història d'amor-odi entre l'estat soviètic i el Partit Comunista amb el qui havia estat un dels seus cabdills finalitzava d'aquesta manera tan escueta. Només temps després, segons Robert Service⁵⁶⁰, se'n féu una valoració una mica més àmplia – i força tendenciosa, recollint el testimoni de l'ortodòxia stalinista més dura.

En Lluís Mercader vivia aleshores a Moscou, en un pis, juntament amb la Lena Imbert, companya de son germà, que patia de tuberculosi⁵⁶¹: dels dos se'n feia càrrec l'estat soviètic. Quan sentiren la notícia, de seguida la Lena parà l'orella i comentà: <<*En això hi ha participat en Ramon*>>⁵⁶². Tan bé el coneixia, malgrat no tenir-hi contacte des de feia dos anys, que era conscient dels riscos que havia pres al acceptar la missió que li havien encarregat el 1938, i que irremeiablement podia encaminar-lo cap a aquest fatal desenllaç.

---

⁵⁵⁹ Broué, Pierre. *L'assassinat de Trotsky*. París. Editions Complexe. Brussel·les. 1980. Pàg. 15.

⁵⁶⁰ Un extracte de la valoració que se'n féu deia que <<*Según se afirmaba, las clases dirigentes de los países capitalistas habían perdido a su sirviente más fiel. Los motivos que habían llevado a Lenin a llamarlo "el pequeño Judas" estaban bien claros. Trotski había sido un menchevique y un contrarrevolucionario. Había luchado por los intereses del zar, de los terratenientes y los capitalistas [...]. Había tenido el final que le correspondía*>>. Sembla ser que el propi Stalin havia corregit el text. Service, Robert. *Trotski: una biografía*, pàgina 630.

⁵⁶¹ Lena Imbert, arribada a la URSS el 1939, estigué en un sanatori a 20 quilòmetres de Moscou intermitentment fins a 1941, quan esclatà la guerra. Des d'aleshores i fins el dia de la seva mort, ocorreguda el 1943, visqué amb en Lluís Mercader i sa mare, Caritat. <<*Nunca mostró celos. Nunca se quejó de Ramón*>>, deia en Lluís. Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader*, pàgina 124.

⁵⁶² Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 19.

Trotsky, com hem comentat, era també molt conscient que el seu final era a la vora. Era una batalla contra el temps. Per això, mesos abans de l'atemptat, el 20 de febrer d'aquell 1940, es decidí a escriure el què es considera el seu testament, on afirmava que, malgrat tot, moriria <<com un revolucionari proletari, un marxista, un materialista dialèctic i en conseqüència com un ateu convençut. La meua fe en el futur comunista de la humanitat no és menys ardent i fins i tot és avui més ferma que en els dies de la meua joventut>>⁵⁶³. De fet, feia anys que una idea així li voltava pel cap: del temps de la seva estada mig d'incògnit a França, se'n desprèn una conversa que tingué amb l'escriptor André Malraux, en un paratge proper a la casa de Saint-Palais-sur-Mer, un promontori sobre l'oceà des d'on contemplaven la posta del sol: <<Hay algo que el comunismo nunca podrá vencer: la muerte>>, li digué Malraux. Serenament, Trotsky li contestà: <<Cuando un hombre ha cumplido la tarea que se le ha dado, cuando ha hecho lo que quería hacer, la muerte es sencilla>>⁵⁶⁴. L'agost de 1940, però, ell encara no havia acomplert la seva.

Tot i les dificultats experimentades les darreres setmanes, aquell dijous 20 d'agost de 1940 l'Home Vell s'havia aixecat amb força vigor i vitalitat. Aquella nit havia pres una dosi doble de somnífers per dormir, i s'havia llevat de molt bon humor. A un quart de vuit ja era dempeus per tal d'arreglar i donar menjar als conills i pollastres que criava, i vetllar pels cactus i flors que tenia al pati: era pràcticament la única activitat física que realitzava, dia sí dia també. Esmorzà a les 9, i de seguida obrí una carta del seu advocat, Albert Goldman, que li deia, amb gran satisfacció, que el material que havia venut a la Universitat de Harvard havia arribat satisfactòriament a lloc. Prosseguí amb les seves tasques habituals, centrant-se, però, aquell dia, en gravar al dictàfon diverses puntualitzacions d'un futur article que volia escriure sobre la mobilització militar als Estats Units i la idea del derrotisme revolucionari; tanmateix, a la una féu una pausa per atendre el seu advocat de l'atemptat del dia 24 de maig, Antonio Rigault, amb qui convingué que es posaria de seguida a escriure una nota de resposta al diari *El Popular*, controlat pels comunistes, que l'havien acusat de difamació contra algunes persones i sindicats, a resultes d'un banquet que havien celebrat. De totes les cartes que sovint rebia i contestava, n'hi hagué una que es prengué amb un èmfasi especial: anava dirigida a Hans Schultz, qui li havia enviat un diccionari de llenguatge col·loquial americà perquè pogués seguir les converses dels seus guardes, una tasca realment difícil per a ell! Bromejava Trotsky: <<A la part que ja he estudiat,

---

⁵⁶³ Entre d'altres, podem trobar-ho a Service, Robert. *Trotsky: una biografia*, pàgina 621.

⁵⁶⁴ Van Heijenoort, Jean. *Con Trotsky, de Prinkipo a Coyoacán*, pàgina 62.

que fa referència a l'argot universitari, esperava trobar-hi algunes abreviatures per les diferents ciències, teories filosòfiques, etc. Però, per contra, hi he trobat merament unes 25 expressions per una noia atractiva. *Res de res sobre dialèctica o materialisme*>>⁵⁶⁵. Havent dinat, féu una petita migdiada i tornà al seu despatx, on, inclinat sobre uns papers, resseguia els diaris i hi feia anotacions, amb la seva actitud habitual, i tenia una sèrie d'articles apilats sobre la taula pendents de revisió. A les 5 de la tarda plegà uns instants, per prendre un te amb la seva dona, i tornà altra vegada a alimentar els conills. Allà el trobà Ramon Mercader quan entrà per la porta de la casa de l'Avinguda Viena.

Era aproximadament un quart i mig de 6 de la tarda d'aquell 20 d'agost de 1940, doncs, que Frank Jacson – Jacques Mornard – Ramon Mercader es presentà a casa els Trotski⁵⁶⁶. Des de la torre de vigilància, que controlava els carrers adjacents, aleshores pràcticament deshabitats, els guardes el veieren arribar com ho feia habitualment, amb el seu Buick matrícula D.2147⁵⁶⁷, que tanmateix efectuà una maniobra un xic estranya: en comptes de deixar-lo aparcad de morro a la casa, com solia fer, féu mitja volta, tot deixant el cotxe encarat cap a Coyoacán. “*Ja ha arribat la Sylvia?*”, els cridà tot just haver baixat de l'automòbil. “*No, espera un moment*”, li contestaren⁵⁶⁸. La Sylvia havia de venir? L'Home Vell no els ho havia comentat pas; potser amb el tràfec dels darrers dies, en què estaven millorant la seguretat de la casa, els hi havia marxat del cap. Baixaren, però, a rebre'l amb tota naturalitat. Qui obrí la porta a Mercader fou Harold Robins, que juntament amb Charles Cornell, Melquíades Benítez i Joseph Hansen estaven muntant una nova sirena d'alarma que un entusiasta seguidor de Los Angeles els havia enviat. Per la confiança que li tenien, ni tan sols fou escorcollat – si no, òbviament, li haguessin trobat les armes que amagava deliberadament sota la roba. Mai havia dut barret o impermeable, però ningú en féu cas, en aquell moment. De la mateixa manera que ningú havia trobat estranya la seva

---

⁵⁶⁵ Patenaude, Bertrand M. *Stalin's nemesis*, pàgina 253.

⁵⁶⁶ Tothom sembla confirmar que Mercader arribà més o menys a aquesta hora, excepte un informe policial, signat per l'agent PS-24 (el mateix que havia revelat informacions de l'atemptat del 24 de maig), que indica, al meu entendre erròniament, que l'hora correcta seria 2/4 de 4. Archivo General de la Nación (Mèxic). Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126. Expediente 27, pàgina 87.

⁵⁶⁷ Aquesta versió, doncs, xoca amb la plantejada anteriorment, segons la qual s'hauria venut el cotxe uns dies abans.

⁵⁶⁸ Hansen, Joseph. *With Trotsky to the End*, dins *Fourth International*, núm. 5 (octubre 1940), pàgina 115.

sobrada conversió de persona apolítica a una altra entregada a la causa. Així doncs, pogué accedir tranquil·lament a l'interior sense més ni més.

A diferència del què hem comentat pel cas de Trotski, en Ramon Mercader s'havia aixecat amb força més nervis que les jornades precedents. Els darrers dies havia fet llargues estades al llit, inusualment malalt, però malgrat tot, aquell 20 d'agost semblava tenir molta pressa. Marxà de l'Hotel Montejo de bon matí, ja amb aquell impermeable color caqui amb ell⁵⁶⁹. S'excusà a la Sylvia dient-li que seria fora fins al migdia, perquè havia d'anar urgentment al consolat americà per revisar el visat, ja que aviat tornarien cap a Nova York i calia que tingués la documentació en regla. Tornà, efectivament, cap al migdia, però visiblement malhumorat. Es pot especular molt sobre què féu realment aquell matí, si anà només a escampar la boira, per tal d'intentar asserenar-se; o bé si pel contrari polí els últims detalls de la seva acció, a acomplir aquella tarda mateix. Apunta José Ramón Garmabella que Mercader s'hauria vist, durant aquelles hores, amb Leonid Eitingon al bosc de Chapultepec, a la mateixa capital federal, qui li hauria entregat la nota escrita a màquina que li hauria de proporcionar una cobertura en cas de ser descobert, on s'hi narra una rocambolesca història sobre els motius de la seva decidida temptativa d'assassinat; i, alhora, hauria donat el vist-i-plau al piolet, que el propi Mercader hauria fet retallar el dia anterior a una fusteria de l'avinguda Chapultepec, per poder-lo amagar millor⁵⁷⁰. Hauria estat, doncs, l'ocasió propícia per tal d'assajar el pla, i facilitar a l'assassí, al mateix temps, la pistola i el punyal per a l'impermeable, perquè a l'hora de la veritat escollís el millor mètode per a què l'atac reeixís? Les declaracions que es recullen als sumaris judicials no ens aporten, en aquest sentit, unes proves gaire concloents, ja que Mercader es limità a repetir una i altra vegada una història inventada que no treia l'entrellat, ni de bon tros, sobre la seva veritable identitat ni els motius de l'atac. Així, si bé és probable que aquell matí – així com els dies precedents – es trobés amb Eitingon i sa mare per parlar de la seva actuació i no deixar cap aspecte a l'aire, no podem afirmar-ho explícitament.

---

⁵⁶⁹ La policia prengué declaració a Antonio Arguimbau, cambrer que els servia els esmorzars i dinars a l'Hotel Montejo (molts cops a la mateixa habitació, on sovint els trobava estirats al llit), qui digué que “*no notó nada raro en Jackson ni en Sylvia, sino que como de costumbre, les traje el desayuno*”. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caja 3265. Folio 602993, pàgina 70.

⁵⁷⁰ Garmabella, José Ramón. *El grito de Trotsky*, pàgina 207.

Sigui com sigui, en Jac i la Sylvia abandonaren l'hotel aquell migdia per tal d'anar a menjar quelcom. Casualment, però, davant el Palau de Belles Arts, pels volts de la una, es toparen amb el guarda Otto Schuessler i la seva xicota, i després d'intercanviar algunes paraules⁵⁷¹, convingueren de sopar plegats aquell vespre, per a poder acomiadar-se com cal abans de marxar als Estats Units. La Sylvia, tanmateix, i degut a l'actitud de les darreres setmanes del seu home, confessà a l'Otto que estava realment preocupada: aquell nerviosisme, el mal humor, la seva delicada salut..., no podien ser pas normals⁵⁷², calia solventar-ho ben aviat. Quan s'acomiadaren, doncs, es dirigiren al Saló Don Quixote de l'Hotel Regis per menjar quelcom; aleshores ell la deixà a l'hotel i se n'anà, a quarts de tres, prometent tornar-hi més tard per tal d'anar a casa de Liev Trotski, i anunciar-los personalment la seva marxa l'endemà. Però òbviament les coses no anaren pas així.

Mercader deixà passar gairebé tres hores, abans de plantar-se a l'Avinguda Viena, en què no sabem ben bé què féu. Semblava nerviós i distret, i se'l veia força pàl·lid, amb una suor freda que li amarava el cos. De seguida que entrà al pati de la casa, sota la indiferent mirada dels guardes, s'acostà a Trotski, que estava bastant absort en la seva tasca. Natàlia Sedova el veié des de les escales del menjador, dins del galliner⁵⁷³ intercanviant alguna paraula amb el seu home⁵⁷⁴, i s'hi apropà per tal de saludar-lo. <<Me pidió un vaso de agua. Le ofrecí te, pero rebusó diciendo que había comido tarde [...]. Parecía muy nervioso y profundamente abstraído en alguna idea. Tomó el agua>>⁵⁷⁵; el fet que en Jacson rebutgés la tassa de te, que ells

---

⁵⁷¹ <<Cuando se encontró a la una del mediodía a Sylvia con Jacson frente al Teatro Nacional, la primera no dió muestras de nerviosismo y en cambio en Jacson notó que se encontraba con una palidez muy marcada y que no hablaba absolutamente nada, cosa rara en él pues siempre era hombre más pronto parlanchín; que estuvo sumamente seco y frío excusándose que de fuera inmediatamente porque tenía una cita>>. Declaracions d'Otto Schuessler a la policia, recollides al judici a Sylvia Ageloff. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caja 3265. Folio 602993, pàgina 6.

⁵⁷² En aquella trobada, en Jacson semblava totalment abstret, no havia badat pràcticament boca durant tota l'estona. <<Tiene una salud muy frágil. La altitud, la alimentación del país no parecen irle muy bien. Será mejor que nos vayamos>>. Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 135.

⁵⁷³ Val a dir que, si bé l'aspecte de la casa i les habitacions pràcticament s'han conservat intactes fins avui dia, el que sí que varia és la posició de les gàbies de gallines i conills, un pèl desplaçats cap a l'esquerra per tal de facilitar l'entrada dels visitants des del museu, a través d'una rampa.

⁵⁷⁴ <<Encontré a Trotsky dándole de comer a sus conejos, me dijo que la hierba mojada o secainchaba la panza de los animales y me explicó el por qué, pero no lo recuerdo. Yo no conozco de conejos>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caja 3265. Folio 602993, pàgina 10.

⁵⁷⁵ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caja 3265. Folio 602993, pàgina 42.

feia poc que havien pres, no agradà massa a l'amfitriona. “Tinc el menjar encara aquí a la gola”, li hauria dit en Mercader, així que la Natàlia acabà per <<obsequiar sus deseos observando que estaba muy nervioso>>⁵⁷⁶.

Trotski, donant menjar als conills, en una fotografia de l'hivern de 1939 a 1940. Imatge extreta de Patenaude, Bertrand M. *Stalin's Nemesis. The Exile and Murder of Leon Trotsky*, pàgines centrals.

Mentre el revolucionari continuava amb l'alimentació dels animals, era la Natàlia qui donava conversa a Jacson: li preguntà si havia dut l'article, que aquest tragué d'una butxaca de l'americana, tot doblegat, però mecanografiat: <<está bien que lo haya hecho a máquina porque a mi esposo no le gusta la escritura a mano>>⁵⁷⁷. Però estranyada, li demanà també el perquè de l'impermeable i el barret que duia si feia força calor – sense tenir en compte que ell es vanagloriava sempre de no tenir mai fred. <<El temps pot canviar i potser plourà>>⁵⁷⁸, respongué sense massa èmfasi. L'inquirí també per la Sylvia, mentre el revolucionari continuava fent amb els conills i mostrava gestos que denotaven que aquella visita no el

---

⁵⁷⁶ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caja 3265. Folio 602993, pàgina 1 revers.

⁵⁷⁷ Ídem. Recordem que en la visita del dia 17, n'havia dut un esborrany a mà que no havia complagut gens al revolucionari, ni per les formes ni pel contingut.

⁵⁷⁸ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 103.

plaïa massa. <<La Sylvia? Ella està sempre bé>>⁵⁷⁹, i a propòsit de la pregunta, hi afegí que es venia a acomiadar, ja que l'endemà marxaven als Estats Units, a priori de manera definitiva. La Natàlia es molestà, per segona vegada: d'haver-ho sabut, els hauria donat alguns paquets per dur a Nova York, i intercanvià algunes paraules amb el seu home, en rus, sobre si convidar-los a te, abans de què marxessin. En Jacson s'oferí a tornar-hi demà, però ella li replicà: <<No, no, gràcies. Seria un inconvenient per tots nosaltres>>⁵⁸⁰. Davant la creixent incomoditat entre els tres, fou Trotski qui decidí que era el moment, doncs, de revisar l'article i que passés ja aquell tràngol. Natàlia Sedova relata els fets de la següent manera: <<”Está usted mal otra vez, y tiene muy mal aspecto. Esto no está bien”. Hubo un silencio. Lev Davidovich no quería dejar sus conejos, no parecía dispuesto a escuchar el artículo. Pero, dominándose, dijo: “Entonces, ¿quiere usted leerme su artículo?”. Cerró las puertas de las jaulas sin apresurarse y se quitó los guantes de trabajo. [...] Sacudió su blusa azul y se dirigió lenta y silenciosamente, conmigo y con Jacson, hacia la casa. Los acompañé hasta la puerta del estudio de Lev Davidovich. La puerta se cerró y yo entré en la habitación contigua>>⁵⁸¹. No era massa casual que Trotski es quedés a soles amb un convidat, però no era estrany o totalment inusual, com s'ha comentat en algunes ocasions. Joseph Hansen, en els seus escrits, comenta que sempre miraven que algú es quedés amb ell a l'estudi, però que de vegades, la presència de guardes feia que els visitants se sentissin incòmodes, o que fins i tot el mateix Trotski estigués cohibit, de manera que en algunes ocasions sortien i els deixaven a soles. Tot i la seva desconfiança, el revolucionari preferia fer aquest gest, de tant en tant, per mostrar-se més afable i proper als seus seguidors. El fet que, a més a més, coincidís que els guardes estiguessin embolicats en d'altres qüestions en aquell precís instant, féu que Mercader tingués la oportunitat, com només tres dies abans, de poder estar-se a soles amb l'Home Vell. És curiós, tanmateix, aquests gestos cap a la persona de Jacson – Mercader, perquè malgrat tot <<en Jacson [...] no fou mai acceptat com un

---

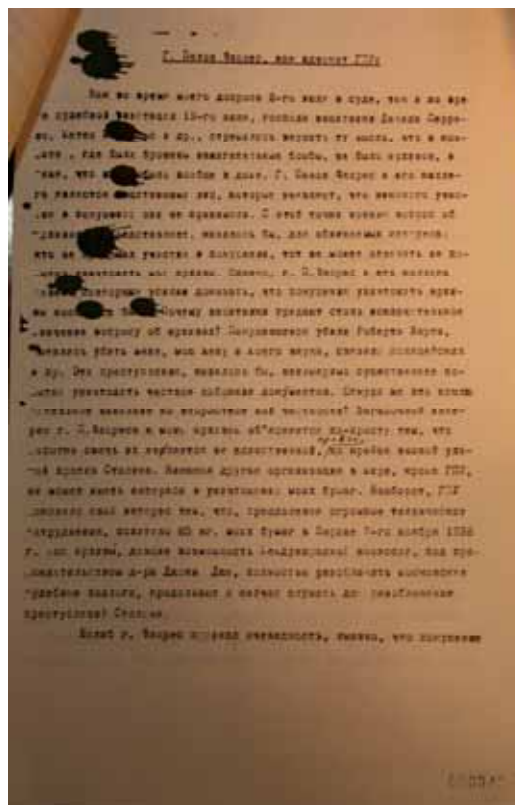
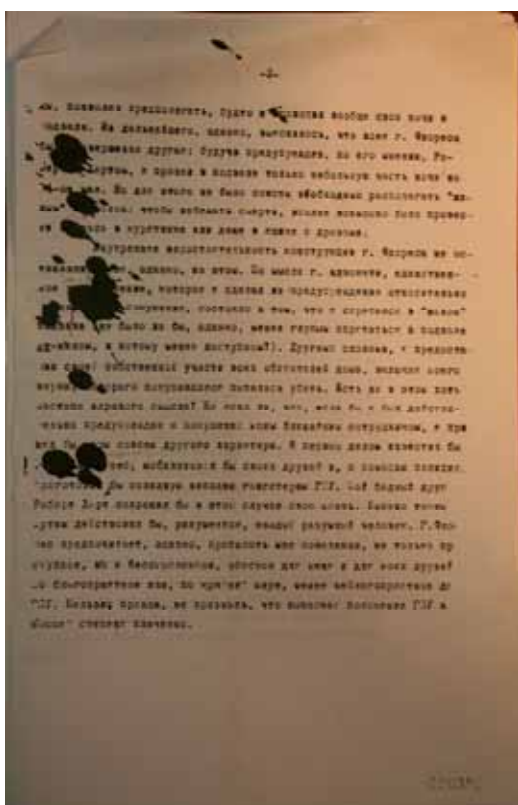
⁵⁷⁹ Sedova, Natalia. How it happened, dins *Fourth International*, núm. 11 (maig 1941), pàgina 101.

⁵⁸⁰ Sedova, Natalia. How it happened, pàgina 102.

⁵⁸¹ Ramos-Oliveira, Antonio. *El asesinato de Trotsky*. Compañía General de Ediciones, S. A. Mèxic D.F. 1972, pàgina 69. El relat podem trobar-lo de manera similar, però no exacte, a Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàg. 452. Afegí en una declaració posterior Natàlia Sedova: <<la declarante vió perfectamente que Jackson llevaba al pasar su sombrero, así como el impermeable abrazado con el brazo izquierdo y muy pegado al cuerpo, y aunque advirtió esto con toda claridad y pensó por un momento decirle a Jackson que dejara su impermeable sobre una silla, no lo hizo sin embargo precisamente por esa timidez que Jackson manifestaba>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caja 3265. Folio 602993, pàgines 51-52.

intim o amic proper de la casa>>⁵⁸². Només tres o quatre minuts després, se sentí un gran crit que denotà que quelcom anava malament.

Quan entraren al despatx, Mercader pogué veure que a sobre la taula de Trotski hi havia tot un escampall i piles de papers, ja fessin per preparar els darrers articles sobre els quals treballava, per enllestir la biografia d'Stalin que feia temps que el feia anar de corcoll, documentació de la IV Internacional, o lectures i monografies que li facilitaven per al seu propi gaudi i formació⁵⁸³. De fet, l'últim llibre que llegia, *Hitler speaks*, de Hermann Raus, també era allà mateix.

Exemple de papers mecanografiats en rus que tenia Trotski a sobre la taula en el moment de l'atac. Els esquitxos més foscos es corresponen a sang del revolucionari. Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgines 355 i 342.

⁵⁸² Hansen, Joseph. *With Trotsky to the End*, pàgina 119.

⁵⁸³ Gràcies a l'amic Leonardo Padura, que m'ha facilitat el recull que efectuà Raúl Carrancá sobre el judici, hi ha adjuntes còpies d'aquesta documentació, escrites en rus, però traduïdes posteriorment per les autoritats mexicanes. El que és de destacar, tanmateix, és la presència d'unes estranyes taques en alguns dels papers, com una mena d'esquitxos. Es tracta, efectivament, de sang del revolucionari, a resultes de la garrotada que li etzibà Mercader.

Així doncs, l'Home Vell s'assegué a la seva cadira, féu espai a la taula, i inicià una lectura atenta de l'escrit que en Frank Jacson acabava d'entregar-li. Mercader era conscient que Trotski tenia sempre dues pistoles a mà i un botó d'alarma a l'estudi, a la seva esquerra, i potser per això es col·locà lleugerament en aquell racó, darrera el revolucionari i l'escriptori, per evitar que en cas de ser descobert pogués avisar ningú. Quan ja la víctima estava totalment abstreta llegint el text, Mercader deixà l'impermeable en un moble i empunyà amb força el piolet que havia amagat en una butxaca, ben tapat amb la mateixa peça de roba. Preferí emprar aquesta arma abans que el punyal que també duia amagat en una altra butxaca de l'impermeable, o la pistola que tenia certament també a mà, entre la camisa i els pantalons. Pensà, segurament, que amb el piolet faria menys rebombori i la mort seria instantània, sense deixar cap opció a Trotski de poder-se defensar⁵⁸⁴. Sigui com sigui, amb molta sang freda, l'aixecà, i amb les dues mans li etzibà un cop molt fort, directe al crani. <<Contràriament al que s'ha escrit sobre l'assassinat, en Ramon no tancà els ulls abans de colpejar Trotski amb un petit i afilat piolet de muntanya que havia amagat sota el seu impermeable [...] Al darrer moment, just quan en Mercader anava a colpejar-lo, Trotski, que havia estat totalment capficat en l'article, bellugà el cap. Això canvià la direcció del cop, debilitant-ne l'impacte. Per això Trotski fou capaç de cridar demanant ajuda i no morí a l'instant. En Ramon estava massa sobreexcitat i no pogué rematar en Trotski, tot i que portava un ganivet. "Imagina't, encara que havia estat entrenat en una guerrilla i havia rematat un guarda fins a la mort durant la Guerra Civil Espanyola, el crit de Trotski gairebé em paralizzà completament", m'explicà en Ramon. Quan la dona de Trotski aparegué amb els guardes, l'immobilitzaren i no pogué utilitzar el seu revòlver>>⁵⁸⁵.

---

⁵⁸⁴ Preguntat Mercader als interrogatoris sobre el perquè de la utilització del piolet (zapapico pels mexicans), i la seva voluntat en prendre'l, aquest digué: <<el declarante no pretendió realizar un crimen perfecto, y si salió bien fue por pura casualidad; preguntado sobre si llama casualidad a usar una de las tres armas eficaces las tres, que llevó, y a que diera el resultado previsto, contestó: que no llama a eso una casualidad, como se le pregunta, pues decidió usar el zapapico o piolett contra Trotzky, como en efecto lo usó, y la daga y la pistola que llevaba iba a usarla contra sí mismo. Preguntado sobre si al usar el zapapico en vez de la pistola lo hizo también por casualidad o para evitar el ruido que pudiera denunciarlo, contestó: que no pensó nunca en esto; preguntado de nuevo sobre si también fue casualidad que aprovechara el momento en que Trotzky leía y no advertía los movimientos del declarante, a espalda de Trotzky, para descargarle el golpe mortal con el zapapico, contestó: que el declarante no procuró esas circunstancias, sino lo que hizo fue aprovecharlas>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caja 3265. Folio 602993, pàgina 28. Tanmateix, durant l'interrogatori de què fou objecte la nit del 23 al 24 d'agost de 1940, digué : <<El plan general era darle muerte con el zapapico porque lo sé manejar muy bien, me di cuenta de ello en mis excursiones por las montañas [...]. Tenía gran confianza en que al darle el primer golpe quedaría instantáneamente muerto>>. Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 23.

⁵⁸⁵ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 78.

Havia fallat. Havia tocat Trotski amb gran fúria, però no suficient com per tombar-lo; l'home tenia una gran resistència i fou capaç d'aixecar-se i plantar-li cara⁵⁸⁶. Aquest relat, però, resulta una mica contradictori amb la versió que dona son germà Lluís al seu llibre. Aquest li hauria preguntat, anys més tard en una trobada: <<Oye, ¿cómo es posible que entrases tan fácilmente y no pudieras salir? Él me contestó: Hombre, yo nunca había matado a nadie; ni sabía hacerlo. Y cuando le di con el pico (se refería al piolet) en la cabeza, el hombre empezó a chillar como un cerdo al que están degollando; e inmediatamente se me echaron encima y no pude hacer nada>>⁵⁸⁷. O sigui, que ni tenia experiència, ni tancà els ulls, ni sabia ben bé com aniria la cosa. És certament difícil saber a quina de les versions fer més cas. Tanmateix, el que sí que és constatable és que el fet que Mercader impactés un xic lateralment al crani de Trotski féu que aquest no morís instantàniament, sinó que pogués cridar i reaccionar amb força i virulència, conscient que l'estaven atacant i que li anava la vida. El propi esclafit, i la pròpia reacció de la víctima, és que el que deixà a Mercader totalment atònit, sense ser capaç de reaccionar i restant mig paral·litzat per l'escena.

Ressonà per tota la casa, doncs, un gran crit, esgarrifós i penetrant, acompanyat d'una remor de moviment, de baralla. <<Un crit horrible esquinçà la calma de la tarda – un crit prolongat i agonitzant, mig xiscl, mig sanglot. Em recorregué de cap a peus, glaçant-me fins als ossos. Vaig córrer des de la casa dels guardes cap a la teulada. Un accident d'un dels deu treballadors que estaven remodelant la casa? El soroll d'una lluita violenta, però, venia de l'estudi de l'Home Vell i Melquíades estava apuntant amb un rifle a la finestra de sota. Trotski, amb la seva jaqueta de treball blava, se'm féu visible un moment, lluitant cos a cosa amb algú>>⁵⁸⁸. Trotski aconseguí aixecar-se i agafà Mercader per evitar que un segon cop acabés amb ell. Tot i estar malferit, tingué l'energia suficient per mossegar la mà a l'agressor i que aquest deixés anar el piolet, empènyer-lo, forcejar-hi. Papers per terra, tacats de sang; el dictàfon havia anat a petar als peus d'una prestatgeria; la cadira també tombada. Quan més tard les autoritats policials es feren càrrec del cas, prengueren del lloc també l'impermeable de Mercader, el barret i la pistola, encara

---

⁵⁸⁶ <<Saqué el piolet del impermeable y cerrando los ojos seguidamente aseté un golpe en el cráneo de él. Solo una vez le pegué, y al hacerlo, lanzó un grito lastimero y estruendoso al mismo tiempo que se arrojó sobre mí y fuertemente me mordió la mano izquierda>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caja 3265. Folio 602993, pàgina 11.

⁵⁸⁷ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 82.

⁵⁸⁸ Hansen, Joseph. *With Trotsky to the End*, pàgina 115. Aquest testimoni podem trobar-lo també, entre altres, a Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgines 104-105; i a Dugrain, Alain. *Trotski. México 1937-1940*, pàgina 67.

intactes, per intentar constatar la identitat de l'assassí, les seves veritables intencions, i el desenvolupament dels fets.

Aspecte parcial de com quedà el despatx de Trotski, després de la baralla. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 14. Archivo General de la Nación (Mèxic).

Veient com arribaven els seus homes a ajudar-lo, el cos de Trotski s'aclofà, mentre només era a temps de xiuxiuejar una paraula a la Natàlia: "Jacson". Un Trotski irreconeixible, sense ulleres, ensangonat, abatut, que creia que havia rebut un tret. Però el cas és que tenia una ferida de set centímetres de profunditat per dos s'amplada al crani⁵⁸⁹, amb sortida de massa encefàlica⁵⁹⁰, provocada per la part ampla del piolet. Un piolet de mànec retallat, de 17,78 centímetres de pic, adaptat per ser totalment manejable. Per si amb això no n'hi hagués prou, i per assegurar-se l'èxit de l'atac, Mercader havia dut amb ell també un ganivet amb punyal d'empunyadura marró i marques de plata, que mesurava

---

⁵⁸⁹ Altres versions indiquen que en serien, "només", 3 o 3,5, confonent tanmateix les polzades amb els centímetres (gairebé 3 polzades, uns 7,62 cm). A la sentència del cas queda clar que es tracta de set. Carrancá, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 263.

⁵⁹⁰ Al llibre de Julián Gorkín *El asesinato de Trotsky*, pàgina 102, hi ha una còpia de l'informe mèdic de després de l'operació, on es donen detalls de la ferida ocasionada pel piolet.

34,92 centímetres⁵⁹¹; i una pistola automàtica Star de calibre 45, amb vuit bales, de fabricació espanyola, que no tingué temps d'utilitzar, que suposadament havia adquirit aquell mateix dia.

Fotografies realitzades per la policia – i incorporades als informes efectuats pels serveis secrets – del piolet, l'impermeable, el punyal i el barret, al mateix lloc dels fets, el dia 20 d'agost. Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Caixa 5, exp. 39 (11/10/1937 – 11/08/1960)

I és que Natàlia Sedova, només sentir el crit, entrà de seguida a l'habitació, trobant el seu home arrepenjat al llindar de la porta, fent tentines, a punt de caure a terra. Li posà un coixí sota el cap ensangonat, mentre avisava a crits que portessin gel. <<Què ha passat?>>, anava preguntant, mentre socorria al seu marit. En primera instància, pensava més aviat en un accident, que no hagués caigut una part del sostre, però de seguida entengué la situació. Ramon Mercader, de braços caiguts, esbufegava mentre contemplava aquella escena. Joseph Hansen i Harold Robbins entraren acte seguit al despatx per protegir el seu cap i alhora plantar cara a un Mercader que s'havia quedat petrificat, pistola en mà. Se li llençaren a sobre i li pegaren, amb els punys o la culata de les pistoles: tan fort, que

⁵⁹¹ Segons les declaracions en els interrogatoris posteriors al crim per part del propi Mercader, suposadament havia estat comprat a la Lagunilla – un mercat de segona mà molt destacat de Mèxic – amb anterioritat a la preparació de l'atac, encara que òbviament hem de posar en entredit la veracitat d'aquestes afirmacions, com totes les falses dades que facilità a la policia mexicana.

Hansen inclús es trencà un dit en un dels cops. Mentre Robbins el reduïa, fent-lo caure a terra i prenent-li la pistola, Hansen anà a veure si Trotski necessitava quelcom, ja que de seguida es presentà també a l'habitació Charles Cornell per col·laborar. L'estomacaren de tal manera, que Mercader arribà a perdre per uns moments el coneixement. Escoltant els crits i els laments de l'atacant, de terra estant, i mentre la Natàlia li netejava la sang que regalimava del seu cap, Trotski fou encara capaç de dir: <<*Que no el matin! Ha de parlar!*>>. I és que convenia de totes totes poder esbrinar no només qui era en Frank Jacson, sinó també quina autoria hi havia darrera de l'atemptat – encara que òbviament tots ells apostaven sense embuts per l'NKVD – GPU.

El testimoni de Harold Robbins, que s'enregistrà per al documental *A World without a Visa*, explica que mentre colpejaven a Mercader, aquest els digué varies vegades: “M’han obligat a fer-ho!”, però en cap moment fa referència a l’altre crit que, segons la majoria de llibres i articles que parlen de l’atemptat, també anava repetint una i altra vegada: “Tenen a la meva mare!”. En aquest sentit, m’inclino a pensar, com apunta Isaac Don Levine – i malgrat el testimoni de Robbins –, que les tan repetides asseveracions segons les quals Mercader s’escudaria en aquestes frases per tal de frenar als guardes que l’atonyinaven, són més aviat fantasies escrites a posteriori per periodistes i novel·listes, però que han gaudit d’una difusió extraordinària. No hi ha cap declaració de cap dels encausats davant la policia, o el testimoni de la mateixa Natàlia Sedova, que així ho indiqui. Tanmateix, hi haurà sempre una ombra de dubte, ja que en una data tan propera als fets com l’octubre de 1940, aparegué un article de Joseph Hansen a la revista *Fourth International* on assegurava que <<*Quan en Jacson retornà a la consciència, gemegà: “Han empresonat la meua mare... La Sylvia Ageloff no té res a veure amb això... No, no ha estat la GPU; no tinc res a veure amb la GPU...” [...] Quan en Robins va abatre l’assassí, en Jacson pensà que era el seu últim moment. Es cargolava de terror; paraules que no podia controlar se li escapaven dels llavis: “M’ho han fet fer”. Havia dit la veritat. La GPU li havia fet fer*>>⁵⁹². La versió de Mercader és un pèl diferent: <<*Vaig ser colpejat amb la culata d’una pistola per un dels guardes de Trotski. Més tard, el meu advocat prengué aquest episodi per provar que jo no era un assassí professional. Vaig afegir a la història que jo estava motivat pel meu amor a la Sylvia, i que els trotskistes estaven malversant els calers que havia donat al moviment, i que volien*

---

⁵⁹² Hansen, Joseph. *With Trotsky to the End*, pàgina 116.

involucrar-me en operacions terroristes. Em vaig limitar a explicar la llegenda preestablerta segons la qual les meves accions eren un afer intern del moviment Trotskista>>⁵⁹³.

Hansen indica que, en el moment en què deixà Trotski i anà a avisar els policies que hi havia fora, que estaven a l'espera d'accedir a l'edifici advertits pels crits i els cops, mirà el rellotge, que marcava les 17:50⁵⁹⁴. Mentrestant, Cornell i Robins l'interrogaren, sense extreure-li res de res. Duia només una carta de confessió, que seria examinada minuciosament per la policia, i 890 dòlars, probablement per sortir del país si hagués reeixit en la seva missió.

Un policia vigila el menjador de la casa, des d'on s'accedeix al despatx de Trotski. A terra, les taques fosques a l'estora delaten el lloc on caigué el revolucionari i fou primerament atès per la seva dona. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 75/8 'Asunto Trotsky', número 2. Archivo General de la Nación (Mèxic).

⁵⁹³ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 78.

⁵⁹⁴ Els periodistes del diari *La Prensa*, relataven així en l'edició de l'endemà, 21 d'agost, el testimoni del policia Felipe Ulloa González, un dels encarregats de vigilar la casa de Trotski des de la garita: <<Y qué sabe usted de este asunto?, le preguntamos. Poca cosa en verdad. Verá usted: yo estaba allí, frente a la casa, cuando oí ruido de tablas y voces, seguramente pidiendo auxilio. Me acerqué al ruido aquél y entonces vi que el vigilante que está en ese ángulo de la casa, hacía intentos de disparar al interior. Corría y apuntaba su fusil, pero no se decidía a hacer nada. ¿Y qué horas eran? Cerca de las seis de la tarde. En eso – siguió diciendo el policía – sonaron los timbres de alarma. ¡A armarse! – gritaron en la caseta. Todos cogieron sus carabinas y corrieron hacia la puerta, aprehendiendo varias personas y recogiendo heridos a Trotsky y a su agresor>>.

Trotsky ordenà explícitament que en Sieva no veiés l'escena⁵⁹⁵. I és que el dia del crim, quan arribà a casa des del col·legi, dos policies sostenien a Mercader a l'entrada principal. Esteban Volkov⁵⁹⁶ m'explicà que a primer cop d'ull no el reconegué, fou després que se n'adonà, i començà a entendre què havia succeït. <<Estaba hecho un guiñapo>>, a resultes dels cops rebuts, però també per la seva situació. Em féu una comparació molt clara: mentre que molts dels que foren afusellats per l'estalinisme morien cantant la Internacional, o bé cridant visques a Lenin, Trotsky o la revolució, Mercader era allà, <<chillando y aullando>>, de manera vergonyosa.

La primera reacció dels guardes, davant la possible tardança de l'ambulància, fou anar a buscar el Dr. Dutrem, que no vivia massa lluny; Cornell volia anar-hi amb el propi cotxe de Mercader, però no en trobaren les claus i perderen uns minuts en treure el seu del garatge. Quan Wenceslau Dutrem visità el revolucionari, les seves constants eren ja febles, i tenia la mà i cama esquerra totalment paralitzades. Poc després, entraven a la sala membres de la Creu Verda mexicana. El cervell havia perdut molta substància⁵⁹⁷.

---

⁵⁹⁵ Trotsky balbucejà molt poques paraules, recollides per Víctor Serge al segon volum de *Vie et mort de León Trotsky*, pàgina 131. A la Natàlia, en francès, li digué: <<Allunyeu en Sieva... ja ho saps... allà baix [féu un gest cap al despatx], he sentit... he comprès què volia fer... ha volgut... encara un cop... no l'hi he deixat fer>>; i en anglès a Joseph Hansen: <<Sento... aquí... que és la fi... Aquest cop ho han aconseguit>>. Amb una mica de variació, podem també trobar-les a Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 453.

⁵⁹⁶ Entrevista efectuada el 30 de novembre de 2011.

⁵⁹⁷ És interessant l'article que Joaquim Ibarz dedicà al tema al diari *La Vanguardia*, el 7 de març de març de l'any 2010, pàgina 12, sota el títol "Asesino catalán, médico catalán", on justament indica la casualitat que tant l'assassí com la primera persona que intentés salvar al revolucionari fossin catalans. Wenceslau Dutrem i Domínguez (Barcelona, 1909 – 1979), fou un reconegut metge i farmacèutic, que desenvolupà la seva tasca entre Barcelona, París i Ciutat de Mèxic. Doctor al Clínic durant els anys 30, era també conegut per la fabricació del preparat Erotyl, un estimulants sexual per a homes, que li valgué que Josep Maria de Sagarra li dedicés fins i tot un poema satíric (*Els senyors de certa edat / ja tenen llur candidat: / Wenceslau Maria Dutrem, / ara sí que tremparem! / Inventor de l'Erotyl, / que enlaira el membre viril, / un dia que feia vent / va fer aquest descobriment*). Durant la guerra, s'afilià al PSUC i col·laborà amb Frederic Duran i Jordà en la creació del Servei de Transfusions de Sang, que tantes vides permeté salvar als diferents fronts de guerra. Entre 1937 i 1939 estudià malalties tropicals a París, abans de dirigir-se a Mèxic, un cop esclatada ja la II Guerra Mundial. Treballà de professor de patologia a l'Escola de Medicina Rural de l'Institut Politècnic Nacional de Mèxic, i fou un dels fundadors dels Laboratoris Farbar SA. Fou també membre de la Mutual dels Metges de Catalunya i Balears, i un dels principals impulsors de la Borsa del Metge Català a Mèxic. Un cop mort, les seves cendres foren escampades a Mèxic per expressa voluntat del finat. El 23 de novembre de 2009 vaig preguntar al doctor Moisès Broggi, recentment traspasat, si mai havien parlat del tema amb el doctor Dutrem, a qui coneixia profundament, però no sapigué dir-me'n res més a banda del que hi ha publicat.

No trigaren massa a venir, doncs, policia i metges, i es congregà al voltant de la casa un nombre important de curiosos i de periodistes. El relat d'un dels portalliteres que recollí a Trotski ens permet fer-nos-en una idea: <<Recibimos la llamada directamente de las oficinas de policia de Coyoacán. Eran las seis de la tarde exactamente. Al llegar a la casa del excomisario ruso, no tropezamos con dificultades para entrar, pero sí para salir, pues varios individuos de pelo rubio, que hablaban inglés, se oponían a que sacáramos al lesionado, temerosos, según manifestaron, de que sufriera una nueva agresión [...]. Pude ver perfectamente cómo la esposa del herido cubría el cuerpo de su esposo con un manto blanco. La señora sollozaba y sostenía la cabeza del desterrado con ambas manos, las cuales tenía tintas de sangre. El señor Trotsky no hablaba, ni siquiera lanzaba quejas. Creíamos que estaba muerto, pero pronto nos dimos cuenta de que aún respiraba. Pude percatarme de que los "rubios" rodeaban a otro lesionado, al que recogió otra de las ambulancias, mientras nosotros salíamos con Trotsky protegidos por un gran número de policías, que hicieron valla, y bajo la dirección personal de un jefe, que me pareció ser el general Núñez. Solo empleamos media hora en nuestro servicio>>⁵⁹⁸. Els guardes i la pròpia Natàlia, enrecordant-se del què havia succeït amb Lev Sedov a París, eren força reticents a dur Trotski a un hospital; però la gravetat de la situació els empenyí a confiar en els mexicans.

Mentrestant, la Sylvia arribà a $\frac{3}{4}$ de 8 a la cita, 15 minuts tard. Havien quedat per veure's amb l'Otto i la seva xicota a la cantonada de l'Avinguda Francisco Madero i San Juan de Letrán. S'havia estat esperant, de les 6 a quarts de 8, a l'hotel, i al no arribar el seu home, cregué que el trobaria al lloc pactat⁵⁹⁹. Però en Jac no hi era. Era estrany, les vegades que havia fet tard sempre havia avisat a l'hotel per tal que li diguessin i ella no es preocupés. L'hauria d'haver recollit per anar a veure els Trotski i després sopar amb els Schuessler⁶⁰⁰, però veient que no es presentava, trucà a l'hotel per saber si hi havia passat des de que n'havia marxat, però no en tenien cap notícia. Estava preocupada, i si li havia succeït alguna cosa? L'Otto, veient l'estat d'ansietat de la Sylvia, li digué de trucar també a Coyoacán, per

---

⁵⁹⁸ Ramos-Oliveira, Antonio. *El asesinato de Trotsky*, pàgines 59-60.

⁵⁹⁹ Així sembla confirmar-ho, també, l'encarregada de l'Hotel Montejo, Dolores Noriega, qui en unes declaracions al diari mexicà *Excelsior*, aparegudes el dia 23 d'agost, digué que <<durante toda la tarde la señora Jackson permaneció en su cuarto, pues en ningún momento la vió abandonar el hotel. Cerca de las siete de la noche bajó para preguntarme si su esposo había hablado por teléfono o dejado alguna nota. Le informé lo contrario, tras lo cual subió a su cuarto>>.

⁶⁰⁰ <<Yo no sé qué sucede con Jacson porque su actitud es extraña porque cuando se retrasa habla por teléfono diciendo el motivo y ahora me dijo que estuviera en el Hotel porque a las cuatro de la tarde me iría a recoger para irnos a despedir del señor y señora Trotsky y no me ha llamado ni ha venido por mí>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caja 3265. Folio 602993, pàgina 5.

saber si per casualitat havia passat per allà aquella tarda; la Sylvia al principi n'era reàcia, però davant el fet que no apareixia, pensà que potser Schuessler tenia raó. Abans, però, i tenint en compte que en Jac li havia dit que potser havia de passar pel Banco Ejidal, i que havia de tenir una conferència amb Nova York per tractar uns assumptes d'un tal Alfredo Viñas, client seu, i per estar més tranquils, es dirigiren a l'adreça on suposadament vivia aquest senyor, Paseo de la Reforma 1329-1331, a las Lomas de Chapultepec, trobant-se però que el número no existia. Els veïns no coneixien ningú que s'anomenés així, de manera que tornaren a l'hotel Montejo, on comprovaren que no s'hi havia acostat pas. Per últim, es dirigiren encara a la seu del Banco Ejidal, al carrer Venustiano Carranza, els empleats del qual també els digueren que no coneixien ni a en Jacson ni al tal senyor Viñas. Eren aproximadament 2/4 de 10 del vespre⁶⁰¹ que l'Otto es posava, doncs, en contacte amb els altres guardes; i aquí vingué l'astorament de la noia: en Jac havia intentat assassinar en Trotski. Ràpidament prengueren un taxi i s'hi plantaren; però mentre li explicaven tot el que havia passat, la policia li demanà que anés a comissaria a declarar, i allà l'arrestaren, per la seva suposada complicitat amb l'atac. El seu món es desfeia: es veia a si mateixa només com una peça dins d'un entramat més gran per tal d'arribar a Trotski i poder matar-lo. Ara començava a lligar caps. En Jac no era real, les promeses, els viatges, el seu prometatge eren únicament una via d'aproximació al revolucionari, una fal·làcia que feia dos anys que durava. No parava de plorar, estava histèrica, i la ràbia contra aquell que l'havia enganyat se la menjava per dins, només li desitjava, a ell també, la mort.

Durant aquella nit, el Secretariat de Trotski redactà un comunicat que es féu arribar als mitjans de comunicació l'endemà, dia 21 d'agost, i que començava d'aquesta manera: <<Lleó Trotski està lluitant amb la mort, amb poques probabilitats. Fou colpejat per un agent de la GPU d'Stalin. Aquest segon assalt fou previst i predit per Lleó Trotski immediatament després de l'assalt previ del 24 de maig de 1940. La manera que seria era desconeguda. Els fets de l'atac d'ahir són resumidament tal i com indiquem: el Sr. Trotski coneixia l'assassí, Frank Jackson, personalment des de feia més de sis mesos. En Jackson gaudia de la confiança de Trotski per les seves connexions amb el moviment trotskista a França i els Estats Units. Era conegut com un simpatitzant generós a nivell

---

⁶⁰¹ En altres declaracions, el propi Otto Schuessler indica que eren les 20.05 o mig quart de 9, no pas les 21:30 o les 22:00, com indica posteriorment. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caja 3265. Folio 602993, pàgina 14.

financer. En Jackson visitava la casa sovint. En cap moment tingueren la més mínima sospita que era un agent de la GPU>>⁶⁰².

Trotsky era conscient que es moria. La descripció que en féu Natàlia Sedova és totalment explícita en aquest sentit: <<El vehículo de la Cruz Roja nos llevó hacia la ciudad, que atravesamos cuando las luces de la noche se encendieron. La sirena aullaba. León Davidovich tenía el brazo izquierdo paralizado; su brazo derecho describía sin cesar un movimiento circular... “¿Cómo te sientes? Mejor, mejor”, me contestaba. En la Cruz Verde la camilla tuvo que abrirse paso entre una masa de curiosos. Yo temblaba. Abí también podrían golpear nuevamente... Una enfermera empezó a cortar los mechones grises. León Davidovich me sonrió murmurando: “He aquí el peluquero...”, porque por la mañana habíamos hablado de la necesidad de llamar a uno a la casa. Pidió que se acercara Joe Hansen y le dictó unas pocas palabras que Joe anotó en su libreta. “¿Qué le ha dictado?”, pregunté a nuestro camarada. “Cosas sobre las estadísticas francesas”. Qué raro... las enfermeras cortaron su ropa, y dijo de improviso, claramente, en un tono grave y triste: “No quiero que otras me desvistan... Quiero que seas tú”. Debían ser, para mí, sus últimas palabras. Lo desvestí. Puse mis labios sobre los suyos. Me devolvió el beso, me besó otra vez y una vez más, luego perdió el conocimiento. Me quedé toda la noche a su cabecera, esperando que volviera en sí, a la vida. Sus ojos estaban cerrados, su respiración era penosa a ratos, ligera a otros. Así transcurrieron la noche y el día siguiente. Hacia la noche, después de la trepanación, los médicos constataron una mejoría. Luego su respiración se hizo jadeante y entrecortada... Lo levantaron, su cabeza de inclinaba sobre los hombros, pero los rasgos conservaban su fiereza. Yo esperaba contra toda desesperanza. Tantas veces lo había visto a lo largo de mi vida superar las crisis, salir indemne del peligro, resistir cuando eso parecía inhumano que creía todavía en lo imposible. Regresaría de pronto a su vigor, reabrirla los ojos, decidiría por sí solo su vida... Me había adormilado, agotada, en el sillón. Un presentimiento, o quizás un movimiento, me despertó. Vi a dos médicos vestidos de blanco frente a mí. Entendí... León Davidovich había muerto en calma, hacía un instante, el 21 de agosto de 1940, a las 7:25 de la tarde. Tenía 60 años>>⁶⁰³. En un article escrit per a la revista *Fourth International*, publicat el maig de 1941, Natàlia explicava que cap al vespre, de cop i volta la seva respiració, que fins aleshores havia estat acompanyada i tranquil·la, començà a accelerar-se i a entretallar-se; acudiren molts metges, que anaven amunt i avall per intentar que Trotsky, en estat de coma des d'abans de l'operació, no entrés en estat de xoc. Però no pogueren fer-hi res: el seu cos digué prou; havia resistit més de 24 hores.

---

⁶⁰² International Committee for the Fourth International. *How the GPU Murdered Trotsky*, cap. 6.

⁶⁰³ Dugrain, Alain. *Trotsky. México 1937-1940*, pàgines 68-69.

La imatge de Trotski, postrat al llit i amb el cap embenat, donà la volta al món. Aquí podem veure'l, poc després de la seva mort, a l'Hospital de la Creu Verda de Ciutat de Mèxic. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 2. Archivo General de la Nación (Mèxic).

L'edifici de la Cruz Verde estava situat a la cantonada dels carrers Victoria i Revillavigiedo, en un espai molt cèntric de la capital federal. Es creà, al llarg del dia 21 d'agost, una gran expectativa per conèixer l'evolució de la víctima: tots els diaris mexicans oferien en portada la notícia de l'atac que havia patit el revolucionari rus, alhora que iniciaven les especulacions sobre qui era realment l'agressor, i quines motivacions l'havien empès a cometre tal brutal agressió⁶⁰⁴. Multitud de periodistes i curiosos s'aglomeraven a l'edifici, on víctima i botxí eren atesos per separat, però el fatal desenllaç era només qüestió d'hores. L'informe mèdic deixa clar que els metges van fer tot el que pogueren per salvar la

---

⁶⁰⁴ Tots ressaltaven, en primera instància però, la crítica situació de l'Home Vell amb titulars com ara *"Con un 'poilett' de alpinista fue agredido León Trotsky"* (La Prensa); o bé *"León Trotsky se encuentra entre la vida y la muerte"* (El Informador).

vida de Lleó Trotski: <<A las veintiuna horas, previo estudio radiológico, se le practicó una craneotomía como de veinticinco centímetros cuadrados, en la región parietal derecha, encontrándose las siguientes lesiones: fractura expuesta y con minuta de la bóveda craneana a nivel de la porción parietal derecha, con hundimiento y proyección de esquirlas dentro de la cavidad, con herida de los meninges y destrucción de la masa encefálica, con hernia de la misma. El pronóstico es muy grave, aun cuando el resultado de la operación fue satisfactorio>>⁶⁰⁵. L'operació fou duta a terme pel doctor Rubén S. Leñeno, sota la supervisió del secretari de Salubritat i Assistència del govern mexicà – una mena de ministre de Sanitat – i rector de la Universidad Nacional Autónoma de México, Gustavo Baz. Coneixem també el nom dels altres metges que l'atengueren en aquelles circumstàncies: foren Joaquin Maass, Everardo García i l'anestèsista Salvador Méndez. Malgrat els esforços de tots ells, després de la trepanació, però, i adonant-se de la gravetat de la ferida, no cregueren pas que Trotski arribés a sortirse'n. Tot i així, no posaren traves a què els trotskistes americans es possessin en contacte amb el doctor Walter E. Dandy, un dels especialistes en el cervell més reconeguts de l'època, per tal que fos enviat en avió a la capital federal per tal d'examinar al seu líder. Tanmateix, els esforços foren en va, malgrat alguns signes inicials de recuperació. <<A les 19:25 del 21 d'agost, entrà a la crisi final. Els metges treballaren durant vint minuts, utilitzant tots els mètodes científics al seu abast, però ni tan sols l'adrenalina pogué reviuir el gran cor i ment que Stalin havia destruït amb un piolet>>⁶⁰⁶.

---

⁶⁰⁵ Ramos-Oliveira, Antonio. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 60.

⁶⁰⁶ Hansen, Joseph. *With Trotsky to the End*, pàgina 117.

Una altra imatge de Trotski, al llit, amb els metges tenint-ne cura. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 18. Archivo General de la Nación (Mèxic).

Mentre el revolucionari lluitava entre la vida i la mort, en el primer pis de la 6ª Delegació, en el mateix edifici de la Creu Verda, Mercader era també atès, custodiat fortament per la policia. Una reixa separava aquesta part de l'hospital de la resta, que tenia una doble finalitat: en primer lloc, tenir a Jacson vigilat; però alhora també evitar que qualsevol pogués atacar-lo a ell. Tot i així, a la multitud d'imatges que tenim sobre la seva estada a l'hospital, apareix sempre rodejat de gent: policies, personal mèdic, periodistes... i és que la seva figura, tant per la transcendència de la víctima, com el desconeixement sobre la seva veritable identitat i filiació, s'envoltà d'una aura de misteri que atragué a nombrosíssim públic. A les butxaques se li havia trobar un rellotge Longiness, dos estoigs d'ulleres buits, 76 pesos i quatre bitllets de 20 dòlars, juntament amb alguns cartutxos de la pistola, però res més que permetés incriminar-lo.

Un bon nombre de policies vigila la reixa de la 6ª Delegació, mentre que multitud de curiosos s'aplega a l'altra banda de la mateixa, expectants sobre la salut de Trotski i la identitat de l'assassí. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 5. Archivo General de la Nación (Mèxic).

L'aspecte de Mercader, veritablement llastimós, és fruit no només dels cops rebuts, que òbviament propiciaren que fos atès, sinó que també, segurament, té a veure amb les setmanes de patiment i nerviosisme precedents, així com amb la pressió de sentir-se pres, havent estat enganxat in fraganti, cometent un assassinat; i no un assassinat qualsevol, si és que d'alguna manera podem arribar a categoritzar-los, sinó que era el d'una persona pública i notòria, amb unes connotacions polítiques al darrera totalment inseparables de la seva figura. Calia que comencés a pensar, per tant, en la millor manera de cobrir-se, de camuflar la seva intenció darrera una història creïble, que li proporcionés un lloc on aferrar-se davant el fosc futur que l'esperava. De fet, però, estava ja del tot previst: el mateix Pavel Sudoplatov, líder en darrera instància de l'operació, explicava a les seves memòries que el grup que la planificava cercà d'antuvi un motiu que pogués resultar versemblant en el cas que fos pres i hagués de justificar-ho. Havia de ser quelcom relacionat amb una revenja personal d'en Jacson perquè en Trotski hauria convençut a la Sylvia perquè no es casés amb ell; o bé que havia tingut consciència que els trotskistes només el volien pels seus diners; o encara millor: que el revolucionari l'havia volgut convèncer per tal d'unir-se a un grup terrorista internacional que tenia com a objectiu matar Stalin i altres líders soviètics. Aquestes fal·làcies són les que, les darreres setmanes, havien madurat fins al punt de convertir-se en el pal de paller de la falsa biografia de Frank Jacson – Jacques Mornard, i les seves intencions.

Conjunt d'imatges de Mercader, essent atès després de l'atac. Fotografies extretes del Fons Díaz, Moreno y Delgado, dins l'Archivo General de la Nación (Mèxic), 75/8 'Asunto Trotsky', número 7; i 77/10 'Jurado Trotsky', números 1 i 4. De l'Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Caixa 5, exp. 39 (11/10/1937 – 11/08/1960); i de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 93.

De seguida, començaren a córrer per tot el país, però especialment per la capital, una sèrie de “corridos” (cançó esporàdica i anònima, de caire molt popular, que pot explicar des de temes amorosos a fets contemporanis de manera satírica), per explicar el crim. El primer que aparegué, segons Pierre Broué a *L’assassinat de Trotsky*, fou el 24 d’agost de 1940, i diria el següent:

Le gouvernement mexicain
dans un geste qu’on n’oublie pas
accordait l’asile au proscrit
et le protégeait de son bras.

Staline avec l’assassin
coopérant ouvertement
ont tranché avec précision
leur crime et son destin.

Personne ne peut juger
car c’est l’affaire de l’Histoire
pourtant moi, et pour sa mémoire
J’ai pu dans cer vers retracer.

Tanmateix, el corrido més famós aparegué el dia 26, i es venia a la capital en un full volant, a cinc centaus, els dies després de l’assassinat. *El Gran Corrido de León Trotsky* tingué un ressò espectacular, i fou molt popular sobretot a inicis dels anys 40. La lletra és molt clara⁶⁰⁷:

Murió Trotsky asesinado
de la noche a la mañana
porque habían premeditado
venganza tarde o temprana.

---

⁶⁰⁷ Podem escoltar-lo, amb algunes variacions, al portal d’internet Youtube (<https://www.youtube.com/watch?v=gZjVIWGtTlo>). La lletra completa està extreta de Gall, Olivia. *Trotsky en México*, pàgina 330.

Pensó en México este suelo
hospitalario y grandioso
para vivir muy dichoso
bajo el techo de este cielo.

Por fin lo venció el destino
en su propia residencia
donde el cobarde asesino
le arrancó allí su existencia.

Un zapapico alpinista
este asesino llevó
y al estar solo con Trotsky
a mansalva lo atacó.

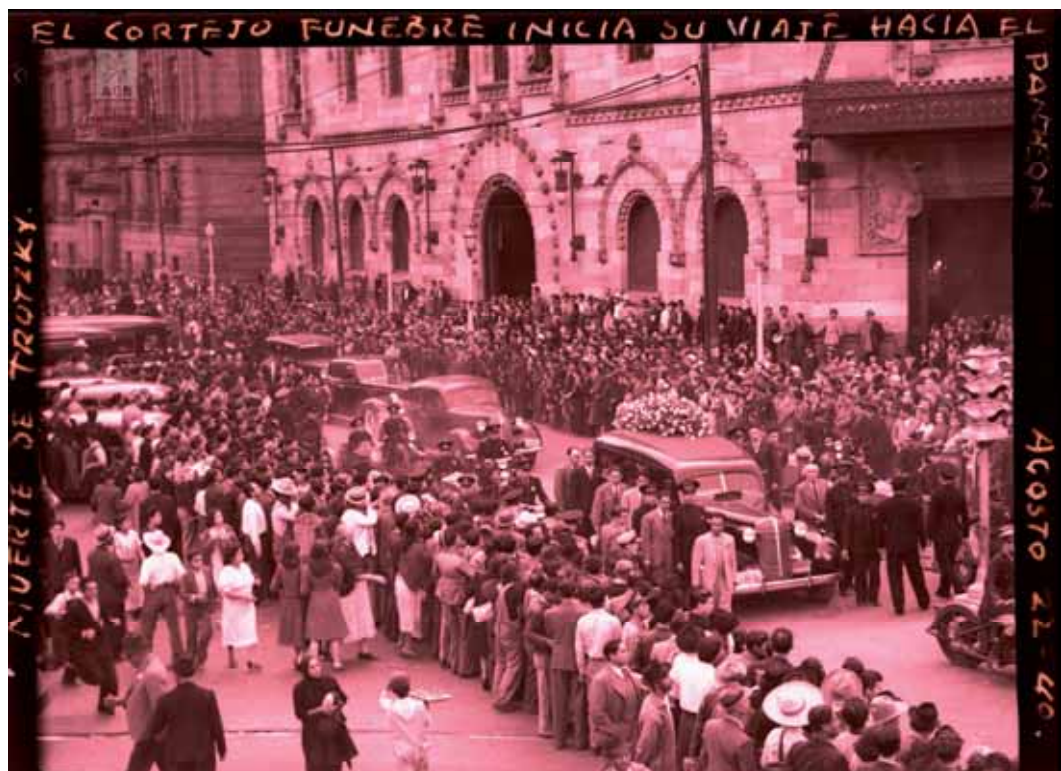
Fue un día martes por la tarde
esta tragedia fatal
que ha conmovido al país
y a toda la capital.

El dia 22, i seguint la costum mexicana, el cos fou transportat pels carrers de la ciutat fins al Panteó, a unes vuit milles de distància (uns 12 km), seguit de prop per molts ciutadans que volgueren acomiadar-se d'ell. Allà s'hi feu un acte d'homenatge, on parlaren el seu advocat i amic Albert Goldman; Rodrigo García Treviño, un dels fundadors de *El Popular* i antic dirigent de la CTM, enfrontat a la direcció estalinista; i Grandizo Munis (pseudònim de Manuel Fernández Grandizo), un dels líders de la secció espanyola de la IV Internacional, refugiat a Mèxic, que durant la Guerra Civil havia estat empresonat per elements de l'NKVD. Uns 300.000 mexicans seguiren la comitiva fúnebre, sobre una població aproximada de 2 milions de persones.

Tal i com resa la lletra que acompanya la fotografia, el cos, dipositat a la funerària Alcázar, fou traslladat al Panteó el dia 22 amb tota solemnitat. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 23. Archivo General de la Nación (Mèxic).

Fotografia del seguici fúnebre de Trotski pels carrers de Ciutat de Mèxic, el 22 d'agost de 1940. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 17. Archivo General de la Nación (Mèxic).

Des de l'Hospital de la Creu Verda, el cos fou traslladat a la Funerària Alcázar, al carrer Tauba de la Colonia Juárez⁶⁰⁸, on fou exposat cinc dies abans del seu enterrament. I fou així perquè els seus seguidors i la vídua, restaven a l'espera que els Estats Units autoritzessin un possible trasllat del cos al seu territori, segons petició d'Albert Goldman, però que tanmateix no s'acomplí⁶⁰⁹. Mentrestant, milers de mexicans s'acostaren a la funerària per retre-li un homenatge pòstum.

Les exèquies corren a càrrec del govern mexicà, amb un valent Lázaro Cárdenas que estigué en tot moment al cas de l'atac i brindà el seu suport incondicional a Natàlia Sedova. Finalment, doncs, després de la negativa dels americans, el seu cos fou incinerat al cementiri de la ciutat, el 27 d'agost, i les seves cendres retornades a Coyoacán perquè fossin dipositades enmig del pati de la casa de l'Avinguda Viena, sota bandera soviètica, on posteriorment s'hi aixecà un petit monument que avui dia encara el presideix (i on posteriorment també foren dipositades les cendres de Natàlia Sedova, morta a París el 1962).

Fotografies de la vetlla al cos de Trotski i de les aglomeracions per poder entrar a la seu de la funerària, on era exposat, en aquest cas el dia 22 d'agost. Imatges extretes del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 61/21 'Trotsky', números 4 i 12. Archivo General de la Nación (Mèxic)

⁶⁰⁸ Garmabella indica, erròniament, que fou dut a la Funerària Tangarsi de l'Avinguda Hidalgo.

⁶⁰⁹ La petició fou formalment desestimada pel Departament d'Estat dels Estats Units, segons Josep Hansen a [With Trotsky to the End](#), el 26 d'agost. D'aquí que l'endemà s'efectués ja la incineració del cos.

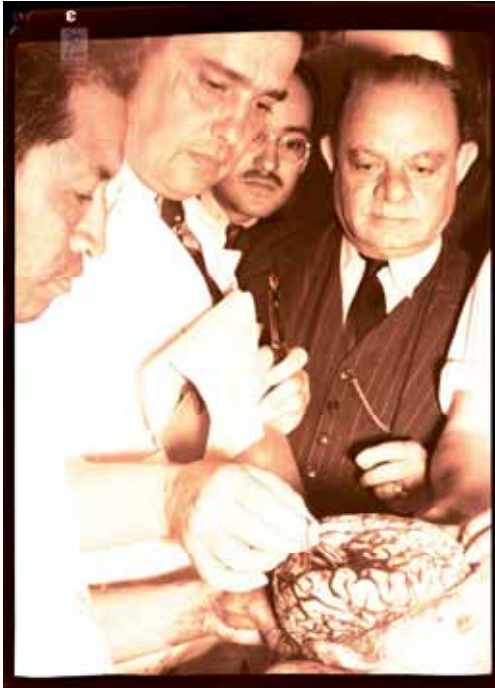
A l'imatge de l'esquerra, moment en què es tornaren les cendres de Trotski, en una àmfora, a Coyoacán (Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 9. Archivo General de la Nación). Avui en dia, el monument dedicat a la seva memòria, on reposen juntament amb les de Natàlia Sedova, és encara al bell mig del pati de la casa. Fotografia de l'autor.

L'autòpsia del cos fou feta pels metges José Rojo de la Vega i Edmundo Sol, a la mateixa funerària, a la sala 4C. Segons Julián Gorkín, aquesta indicava que el piolet s'havia dirigit de dalt a baix, de davant a darrera, i de dreta a esquerra, el que mostraria que: *<<el agresor, pues, no había atacado a su víctima, como se creyera en un principio, por detrás, sino de frente. Eso podía explicar su vivísima reacción con la que impidió que el asesino le asestara un segundo golpe de piolet, que habría acabado con él>>*⁶¹⁰; una estranya interpretació que cap altre autor apunta en les seves conclusions. Tanmateix, hem de tenir en compte que Gorkín disposà d'informació directament facilitada per Leandro Sánchez de Salazar, i que potser hi ha alguns aspectes de l'atac que segurament se'ns escapen i que donarien una visió diferent al què coneixem fins ara. El que sí que podem constatar és que – com recull Isaac Deutscher⁶¹¹, citant al propi Sánchez de Salazar –, de l'autòpsia es desprèn que el cervell de Trotski era d'extraordinàries dimensions, amb un pes de 1.560 grams – el pes habitual per homes és d'entre 1.300 i 1.400 –, i que tenia també un cor molt gran. De fet, les autoritats acadèmiques tingueren interès en estudiar-lo detingudament, i per això, com ha passat al llarg de la història amb altres

⁶¹⁰ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 107.

⁶¹¹ Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 456.

persones considerades excepcionals⁶¹², fou extret del seu cos per tal de ser seccionat i analitzat. Tanmateix, tal i com s'indica en un comunicat de l'Institut de Biologia de la UNAM datat del 4 de setembre de 1940, es diu que s'ha rebut el cervell, però que el seu estat de descomposició és ja tan avançat, que no poden fer pràcticament cap estudi a banda dels ja iniciats amb anterioritat pel professor Luis Benítez y Soto amb porcions de cervell més petites⁶¹³. Sembla ser que les neurones del revolucionari eren d'una mida excepcional, d'un home que podria considerar-se superdotat.

Moment en què s'analitza el cervell de Trotski, calculant la profunditat de la ferida ocasionada pel piolet. A la dreta, radiografia del cap del revolucionari. Fotografies extretes del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 15; i 61/21 'Trotsky', número 13. Archivo General de la Nación (Mèxic).

---

⁶¹² En el cas soviètic, a la mort de Lenin el seu cervell fou extret del cos abans del seu embalsamament i ofert al científic alemany Oskar Vogt per al seu estudi, per intentar esbrinar el perquè del seu "geni". Amb aquesta finalitat, es creà l'Institut d'Investigació Cerebral de Moscou – conegut amb el nom del *Panteó dels Cervells*, i que tingué varies denominacions, la darrera Institut Cerebral de l'Acadèmia de Ciències de la URSS –, on foren traslladats els cervells de destacades personalitats de diferents èpoques per tal de ser investigats i exposats. Així, tot i ser clausurat el 1990, i la poca activitat dels darrers anys, s'hi enviaren els cervells de personatges com la comunista alemanya Clara Zetkin, el cineasta Serguei Eisenstein, l'escriptor Màxim Gorki, el del científic Andrei Sàkharov o el del propi Stalin.

⁶¹³ Document signat pels doctors Isaac Ochotorena, José Gómez Robleda i Alfonso Quiroz Cuarón, amb la presència de l'advocat de Trotski Antonio Rigault, i del jutge instructor del cas Raúl Carrancá. Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 137. El fill del jutge Carrancá, també anomenat Raúl, afirma, en la presentació de la documentació del judici, que el propi Ochotorena li hauria comentat que les neurones de Trotski, d'una mida fora de la normalitat, <<perteneixien a un ser excepcional, superdotado>>.

Abans de finalitzar el capítol, però, caldria fer un breu apunt dels altres dos còmplices de l'atac, i que pogueren sortir de l'escena del crim, com se sol dir en aquests casos, sense ser vistos. Certament, en Ramon Mercader no anà sol a la casa de l'Avinguda Viena aquella xafogosa tarda d'agost. Si el pla hagués sortit bé, si Mercader hagués pogut abatre en Trotski sense fer soroll, i hagués pogut sortir de la casa tranquil·lament, s'hauria reunit, aleshores, amb Leonid Eitingon i sa mare, Caritat, els qui l'esperaven, a poca distància, dins un altre cotxe, a punt per fugir del lloc sense aixecar sospites. Al veure, tanmateix, que en Ramon no sortia i que començava a haver massa moviment a la casa, s'adonaren que quelcom no havia anat bé. La presència de la policia els féu desistir. Abans que tot s'acabés de torçar, prengueren la decisió de marxar i abandonar-lo, sabent que amb ell podien estar relativament tranquils, que no els comprometria almenys que la situació no fos totalment límit. Però igualment calia ser prudents i anar ràpid. Segons José Ramón Garmabella, Eitingon fugí en avió cap a Nova York aquella mateixa nit, mentre que la Caritat decidí quedar-se un dia més per tal de poder proporcionar al seu fill una bona defensa. És per això, que quedà amb la comunista espanyola Margarita Nelken, perquè l'acompanyés a veure Lombardo Toledano, perquè alhora aquest li recomanés un bon advocat. El nom que sonà fou el d'Octavio Medellín Ostos. El testimoni que recull Garmabella per les seves afirmacions és el d'Eduardo Cenicerós Ríos, ajudant de Medellín, qui hauria de ser, anys més tard, al seu torn advocat de Mercader i amic de la família. Segons aquest, *<<[...] ante tales circunstancias, no quedaba por lo pronto sino redactar un oficio que el presunto agresor debería de firmar apenas fuera posible, nombrando Octavio Medellín Ostos como su abogado defensor. Caridad Mercader quiso para su tranquilidad que el oficio se redactara de inmediato [...]. Cuando llevé el documento a la ofician, Caridad, visiblemente nerviosa y fumando un cigarrillo tras otro, me dijo: “Fíjese, licenciado, lo que ha hecho este chico. Es hijo de una queridísima camarada que se encuentra fuera de México y yo, en razón de esa amistad con la madre, he venido a solicitar que se hagan cargo de su defensa [...]”. A continuación, sacando del bolsillo el billete de un dólar, lo rompió en dos mitades, dándome a guardar una al tiempo de decirme que cuando lo viera se lo entregara porque él sabría quién se lo mandaba. Después, cuando dos semanas más tarde pude ver a solas al reo [...], no tuve ninguna duda, a juzgar por el gran parecido físico entre los dos, que el llamado Jacques Mornard era en realidad hijo de esa señora>>*⁶¹⁴. Caritat Mercader, acte seguit, hauria embarcat al port de

---

⁶¹⁴ Garmabella, José Ramón. *El grito de Trotsky*, pàgines 226-227. Tanmateix, segons el llibre *Trotsky's assassin at large*, editat pel Comitè Internacional de la IV Internacional a Londres el 1977, hi ha una entrevista a Cenicerós Ríos on diu que conegué a Mercader el 1945 o 1946, per insistència de la que acabaria sent la seva esposa, Roquelia Mendoza. De la mateixa manera, hem pogut comprovar que Ostos no fou nomenat advocat de Mercader fins el 8 de gener de 1941, per la qual

Tampico (costa atlàntica) cap al Japó, on les autoritats nipones l'haurien detingut a Yokohama durant dos mesos, abans de què les soviètiques, assabentades, l'haguessin tret d'allà per dur-la a la URSS.

A despit de les fantasioses descripcions de Garmabella, massa surrealistes, sabem que Eitingon, amb documentació falsa, es dirigí a Acapulco, a la costa del Pacífic, on un vaixell de càrrega soviètic l'esperava per marxar; setmanes o mesos més tard, es retrobaria amb la Caritat a Moscou. Però Pavel Sudoplatov embolica encara més la troca i diu que ambdós prengueren un vol cap a Cuba, on viurien emparats per parentel·la o amistats que la Caritat pogués tenir, durant uns sis mesos, després dels quals s'embarcaren cap a Nova York. Allà, la comunitat jueva els facilitaria identitats falses, amb les que es dirigirien a Los Angeles i San Francisco, i d'allà embarcarien cap a la Xina, el febrer de 1941. Entrats en territori rus, el Transsiberià els portaria, a la vegada, cap a Moscou. Julián Gorkín indicaria, a *El asesinato de Trotsky*, que la Caritat hauria arribat a Moscou havent passat prèviament pels Estats Units. La versió de Lluís Mercader sembla ser una mica intermitja: sa mare hauria fugit de Mèxic immediatament, passant a Califòrnia – com també féu, al seu torn, Iosif Grigulevitx –, des d'on s'hauria embarcat en vaixell cap a Vladivostok, on hauria pres el Transsiberià fins a Moscou, però no diu res d'Eitingon. Sigui com sigui, el cas és que ambdós aconseguiren sortir del país sense fer soroll, i que empleant-hi setmanes o mesos, arribarien a Moscou, malgrat les dificultats que suposava moure's per un món en guerra. Per això, la possibilitat que arribessin a la URSS per l'Àsia, i no pas per una Europa ocupada pels alemanys, sembla més factible.

El cos de l'Home Vell, però, sí que no es mouria de territori americà. Trotski no havia fet mai de pagès; ni havia treballat mai en una fàbrica; ni havia estudiat a cap universitat; ni havia fet mai tampoc de soldat; només havia fet de revolucionari i d'intel·lectual. Però havia exhortat als camperols a lluitar per unes terres que havien de ser col·lectives; havia animat als obrers a fer-se amb els mitjans de producció de la indústria; havia dirigit exèrcits de soldats, i havia encaminat la seva acció de govern, un cop constituïda la Unió Soviètica, una vegada havien aconseguit assaltar els cels, cap aquella direcció. I fent-ho, parlava en nom seu i del futur control del destí de la Humanitat que creia que els corresponia. Però part d'allò que havia ajudat a crear se li girà en contra.

---

cosa tal conversa resulta si més no inversemblant. Tanmateix, sembla ser que Cenicerós explicà la mateixa història al periodista del diari *La Vanguardia* Joaquim Ibarz, que ho publicà de manera similar al citat diari, el 28 de juliol de 1990, sota el títol de “La pequeña historia de un magnicidio”.

Durant anys s'havia vist obligat a fugir d'un estat soviètic controlat per Stalin que cada cop l'asfixiava més. <<Ell era el gran revolucionari que passà els darrers anys lluitant contra el resultat de la seva revolució. Quan era jove, creà un exèrcit victoriós o un imperi comunista; quan va ser vell, estava protegit de prop en un suburbi burgès. Serveix per a demostrar no només el model, sinó també les paradoxes de l'home – l'heroi que veu com les seves esperances i els seus èxits es converteixen en pols però no vol abandonar, i al final inclús acaba triomfant>>⁶¹⁵. La seva mort, tanmateix, fou una mena de redempció: tal i com escriu Robert Service, <<al ser asesinado se convirtió en un mártir político y, a partir de ahí, muchos autores que de otro modo lo hubieran tratado con escepticismo le otorgaron el beneficio de la duda>>⁶¹⁶.

Trotsky, al igual que Lenin, rebutjava el terrorisme individualista com una eina efectiva de lluita, ja que ho considerava al contrari, una desmobilització de la classe treballadora. <<Si un cuchillo, una bomba o un revólver, pueden reemplazar la lucha de clases, ¿de qué serviría intentar organizar y educar a la clase trabajadora para desplegar una lucha unida contra el capitalismo?>>⁶¹⁷. Però el cas de la seva mort podríem considerar-lo diferent: es tracta d'un terrorisme no vinculat a uns interessos personals o de classe, potser ni tan sols al servei d'una idea, com podria pensar el propi Ramon Mercader; sinó que al darrera hi ha tot un estat disposat a tot. Un estat obrer, però estat, malgrat tot, amb interessos geopolítics i estratègics clars.

Després del crit, doncs, vindria el silenci. Per a Ramon Mercader – o Jacques Mornard, o Frank Jacson – significà un silenci de 20 anys en una cel·la mexicana, on hauria de refer la seva vida, amb una falsa identitat, amb la por de ser assassinat ell també, amb la incertesa de què el seu sacrifici hagués servit per alguna cosa. Mentrestant, els primers dies es visqueren amb molts nervis a Moscou: tot i les notícies de l'agència TASS i les confirmacions de la mort de Trotsky, i la seguretat de què només havien pres una sola persona, no es tenien notícies d'Eitingon o la Caritat. L'entrellat no es resolgué fins una setmana més tard, segons recull Pavel Sudoplatov a les seves memòries⁶¹⁸. Via París, havia arribat a la Lubyanka un missatge de ràdio xifrat d'Eitingon, on anunciava l'èxit de l'operació Utká, que fou molt celebrat per les altes instàncies soviètiques. Beria preguntà a

---

⁶¹⁵ Mosley, Nicholas. *The Assassination of Trotsky*, pàgina 176.

⁶¹⁶ Service, Robert. *Trotsky. Una biografía*, pàgina 31.

⁶¹⁷ Goldman, Albert. *Quién está detrás del asesino de León Trotsky*, pàgina 60.

⁶¹⁸ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 79.

Sudoplatov si es sabia quelcom més dels fugitius; la mà dreta d' Stalin podia estar tranquil: eren amagats, fora de perill, i en Mercader no podia saber pas on. Més tard, ja farien cap cap a la URSS.

Ramon Mercader, abatut, a l'Hospital de la Creu Verda, on seria custodiat durant uns quants mesos. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 75/8 'Asunto Trotsky', números 6. Archivo General de la Nación (Mèxic).

JUDICI I DEFENSA

<<La opinión mundial juzga, no a la insignificante persona que asestó el golpe, sino al déspota que tras los muros del Kremlin gobierna con mano de hierro toda la Unión Soviética [...]. Stalin y su GPU son los criminales acusados por el asesinato de León Trotsky ante el Jurado de la Humanidad>>⁶¹⁹. Aquestes paraules escrites per l'advocat de Trotski, Albert Goldman, resumeixen en part el punt de vista generalitzat que causà la mort del revolucionari a nivell mundial. Una premsa planetària que, tanmateix, estava aleshores molt més preocupada i immersa en les notícies que es desprenien de l'activitat bèl·lica de la II Guerra Mundial i l'ocupació nazi de bona part d'Europa. Per molts, doncs, aquest assassinat, que en altres temps hauria provocat el vessament de pàgines i pàgines de tinta, quedava en part arraconat per les urgències informatives pròpies del moment.

El poeta i escriptor mexicà Octavio Paz, a l'article "El asesino y la eternidad", diu que els somnis i anhels de canvi de l'home no poder ser, mai, justificació d'un crim. I evoca justament el record de Trotski i el seu traspàs com a exemple patent d'aquest ideal. <<[...] no importa en nombre de qué ideal o de qué sueño, el asesino de Trotsky cometió su crimen. En la memoria de la historia sólo perdura su acto sangriento, la brutalidad absurda de un instante. El recuerdo perpetuará ese momento y la evocación del homicidio borrará cualquier otra mirada, toda otra consideración. El crimen de Trotsky será para siempre sólo eso: un crimen; su ejecutor, un asesino; y su acto, una abominable e injustificable transgresión. Para Paz, el revolucionario idealista es la nueva versión del viejo mártir, sólo que la vieja adoración devota de éste se ha reducido a la repetición obsesiva de escasas ideas aprendidas en algún manual. En ambos casos – mártir o revolucionario – la irracionalidad señala al fanático impredecible y errático>>⁶²⁰.

Però, de fet, no tothom era del mateix parer. Òbviament, en els sectors comunistes més ortodoxos d'arreu la notícia de la mort de Trotski fou àmpliament celebrada; i el seu executor, vist com un heroi. La complicitat moral amb Mercader era força estesa en els grups d'obediència soviètica més estricta. Els propis serveis secrets soviètics consideraren

---

⁶¹⁹ Goldman, Albert. *Quién está detrás del asesino de León Trotsky*, pàgina 4.

⁶²⁰ Barrón Cruz, Martín Gabriel. *Actuaciones ministeriales en el homicidio de León Trotski*, pàgina 52. L'autor, ahora, ho extreu de Fauquié, Rafael. La ética como escritura: Mario Vargas Llosa, Octavio Paz, dins *Espéculo. Revista de Estudios Literarios*, núm. 30. Universidad Complutense de Madrid. 2005.

l'assassinat com un fet cabdal en la seva trajectòria històrica⁶²¹. De fet, Pavel Sudoplatov, a 50 anys vista, i mentre escrivia les seves memòries, seguia veient aquell i altres assassinats com una cosa “normal” dins la dinàmica de l'època, encara que a les generacions posteriors els costi d'entendre. <<*Ara em sembla clar que la present moral és incompatible amb la crueltat de la revolució, la guerra civil, i les lluites pel poder que la seguiren. Stalin i Trotski s'oposaren un a l'altre, emprant mètodes criminals per aconseguir els seus fins. La diferència principal era que durant el seu exili a l'estranger Trotski s'oposà no només a Stalin, sinó també a la Unió Soviètica. Aquesta confrontació era un estat de guerra que s'havia de resoldre amb la victòria o la mort. No hi havia possibilitat per Stalin de tractar Trotski a l'exili merament com un escriptor de llibres filosòfics; Trotski era un enemic actiu que havia de ser destruït*>>⁶²².

Molt més explícita en aquest sentit fou la comunista catalana Teresa Pàmies. Stalinista, col·laboradora dels soviètics, i amiga de Ramon Mercader des de l'època de la guerra civil espanyola, assabentada de les seves posteriors peripècies i vicissituds, i malgrat la voluntat de voler amagar parcialment la seva coneixença amb ell, Pàmies en certa manera exposà que tot i haver esdevingut ell l'escollit, qualsevol dels joves idealistes i adoctrinats del moment podrien haver acomplert la seva missió – i el seu destí. <<*Suposant que Ramon Mercader del Ríu matés Trotski, s'ha de suposar, també, que el seu fou un crim polític. Justificar-lo? No es tracta de justificar res [...]. Allò que va fer Ramon Mercader –si ho va fer– podia haver-ho fet qualsevol de la seva generació de joves comunistes estalinistes. Qualsevol de nosaltres. Més ben dit, qualsevol, no. Es requerien unes condicions, una perseverança, una dedicació que no teníem tots. Un home superior? No: un fanàtic. Un fanàtic enfront a un altre fanàtic: Lleó Trotski. Per entendre el crim [...] s'ha de saber quina era l'educació, la formació política dels joves comunistes de la meua generació. [...] El moviment revolucionari ha estat i és un aprenentatge constant, a força de batzegades, derrotes, encerts i errors. La mort de Lleó Trotski fou un error polític, fou la insistència en l'error que pot dur fins el crim. Si fou Ramon Mercader, el planyo, i de la seva mala sort també me'n sento responsable*>>⁶²³. El nivell

---

⁶²¹ <<El KGB recorda l'assassinat de Trotski com una de les 'operacions especials' més importants. La primera Sala de Direcció de la Memòria, construïda el 1979, conté un retrat i elogi de l'organitzador de l'assassinat, Nahum (Leonid) Aleksandrovitx Eitingon>>. Andrew, Christopher; Gordievsky, Oleg. *KGB: The Inside Story*, pàgina 168.

⁶²² Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 81.

⁶²³ Pàmies, Teresa. *Memòries de guerra i d'exili...*, pàgines 92-93. En un article a la revista espanyola *Triunfo* (núm. 822, del 28 d'octubre de 1978), anomenat “Ramón Mercader: Misión cumplida”, pàgina 22, és encara més explícita: <<*Ramón Mercader fue un joven comunista de los años treinta, estalinista por consiguiente, como lo fuimos todos sus camaradas. Incondicional de cualquier decisión pública o secreta tomada en Moscú. Llaménlo fanatismo, ceguera o cretinismo, pero era así*>>.

d'adoctrinament ideològic era tan gran, la jerarquia tan marcada, i el control de quadres i militants tan destacat, que interferia en totes les facetes de la vida de les persones; les consignes esdevenien dogmes per a la majoria, que no es qüestionaven en cap moment ni les ordres, ni el rerefons que les envoltava. Obediència cega, confiança absoluta. Treballar pel partit, o per la causa, era un autèntic elogi, la possibilitat única d'aportar un granet de sorra en la construcció de l'home nou soviètic, de la vertebració d'un món més just que acabés amb les desigualtats i l'explotació. <<Para tales misiones no se consultaba a los partidos, pero dudo que de haber sido consultados se hubieran opuesto. En aquella época muchos lo habríamos considerado una prueba de excepcional confianza, por no decir un honor. Es tremendo admitirlo, pero era así>>⁶²⁴.

A Mèxic, com bé escriví Gorkín, s'hi estava representant <<el último acto de un gran drama universal: el de la revolución rusa devorándose a sí misma, con el cuerpo a cuerpo entre Stalin y Trotsky iniciado en Moscú a la muerte de Lenin>>⁶²⁵. La fratricida batalla entre tendències arribava, doncs, a la seva fi amb la mort de Trotski; les dissidències internes es donaven per acabades i s'imposava una única visió del què havia de ser la Unió Soviètica i el comunisme. Stalin esperava que, amb aquesta mort, el darrer vestigi de la revolució bolxevic inicial que encara li podia fer ombra, desaparegués i li deixés via lliure pels seus propòsits – ara sí definitivament. Aquell assassinat significaria la fi dels Processos de Moscou iniciats anys abans i, amb ells, s'assoliria la definitiva consolidació i enfortiment de la URSS, amenaçada per dues cares de la mateixa moneda: el trotskisme i el nazisme. Tanmateix, a banda de l'eliminació física del seu rival, sembla que res canvià massa, ni en el si del país, ni en la política internacional. Però Stalin tampoc tingué massa temps per païr aquest nou estat de les coses: les urgències pròpies derivades de l'entrada en guerra de la Unió Soviètica contra Alemanya a partir del mes de juny següent, acabarien per absorbir-lo del tot, i deixaria arraconades les altres preocupacions.

---

⁶²⁴ Pàmies, Teresa. Ramón Mercader: Misión cumplida, pàgina 22. En el mateix article, hi ha l'opinió del valencià Ricardo Muñoz Suay (el reconegut director de cinema i guionista, actiu membre del PCE fins al seu abandonament del mateix el 1962), qui és també contundent en la seva exposició i visió dels fets, d'acord amb les paraules de Pàmies. Escrit poc després de la mort de Mercader, diu: <<Creo que la muerte de Ramón Mercader [...] nos afecta a muchos. A todos los que, por nuestra deformada militancia, pudimos ser, en potencia, los asesinos de Trotsky. En todo caso, creo que a nadie de los que en aquellos años aceptábamos sin lugar a dudas – o con algunas pocas – la necesidad de exterminar a los trotskistas, como verdaderos aliados del fascismo, nos conturbó la noticia de la muerte espantosa de Trotsky, sino todo lo contrario>>.

⁶²⁵ Sánchez Salazar, Leandro; Gorkín, Julián. *Así asesinaron a Trotsky*, pàgina 14.

Mentrestant, el personatge que directament havia executat la voluntat del líder soviètic restava sol i aïllat en una habitació hospitalària de Ciutat de Mèxic, on havia estat conduït en ambulància. Ningú volia a Mercader: fins i tot la Creu Verda volia treure-se'l de sobre, perquè creia que podien atemptar contra ell a les seves dependències – ja fossin els trotskistes per venjança, o els stalinistes per tal d'eliminar un personatge que els podia resultar certament incòmode –, físicament o fins i tot enverinant-li el menjar. El Tribunal de Primera Instància de Coyoacán, de qui depenia el cas, era del mateix parer, de manera que no veia prudent, de moment, traslladar-lo a la presó de la jurisdicció (per evitar que fos atacat per altres presos o fins i tot per prevenir un possible suïcidi)⁶²⁶. Tenint en compte aquestes temences, fou internat, doncs, en una cel·la blindada, custodiada permanentment per un sentinella. Allà fou interrogat i reconegut per metges i infermeres. Primer, al Puesto Central de Socorros de los Servicios Médicos del Departamento Central de la Policía, fins el dia 26 d'agost; després, a les cel·les de la Sexta Delegación, al mateix edifici. I malgrat les nombroses visites de facultatius i policies, se'l tindrà incomunicat a l'espera de determinar-ne la seva situació legal i els càrrecs de què se l'acusava. L'operació la coordinava Leandro Sánchez Salazar, cap dels Serveis Secrets Mexicans i responsable també de la investigació sobre l'assalt patit per Trotski aquell maig, però aquesta vegada en col·laboració amb la policia federal, que dirigia el general José Manuel Núñez, i el Servicio Confidencial del Ministeri de l'Interior. Calia coordinar totes les forces deguda la importància dels fets, la personalitat de la víctima, i la revolada informativa que s'havia generat a nivell nacional i internacional.

El primer que féu la policia fou escriure un informe sobre l'estat en què quedà la casa de l'Avinguda Viena, recollint-ne material fotogràfic i proves que poguessin determinar el més exactament possible els fets ocorreguts i les persones implicades⁶²⁷. Així,

---

⁶²⁶ La pròpia premsa de l'endemà de l'atemptat parla ja d'aquesta possibilitat: per exemple al diari *La Prensa*, a la mateixa portada, es diu que “*en torno a la cama donde se encuentra acostado había anoche un Servicio especial de policías, pues es de temer que Jaseques Mortan [sic], siguiendo la táctica de los matarifes europeos, trate de arrancarse la existencia para evitar que el atentado se descubra en todos sus aspectos*”.

⁶²⁷ Per una carta del jutge Manuel Rivera, qui portà posteriorment el cas de l'assassinat, dirigida al cap dels Serveis Secrets, se sap que des de l'atemptat del 24 de maig, agents secrets vigilaven també la casa de Trotski independentment dels policies assignats per a tal finalitat, els de la garita; i que el dia del crim, el 20 d'agost, hi havia infiltrat a dins de la casa l'agent número 91, que fou rellevat pel també agent Manuel Gordillo Peniche. Tanmateix, ens hauríem de preguntar: i aquest agent, no féu cap informe? Si més no, no n'hem trobat pas el rastre en el documentació conservada als diferents arxius mexicans. Potser hauria pogut aportar alguna informació destacada que ens hagués aclarit algun detall més de l'atac. Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y

s'encarregà al cap del Servei de Laboratori, Antonio B. Quijano – un dels primers en arribar-hi després de l'atemptat –, la seva redacció, per descriure acuradament el lloc, examinar-lo a la recerca de proves inculpatòries, i analitzar-lo. A l'inici d'aquest memoràndum, datat del dia 21 d'agost, Quijano fa una descripció de la casa, partint del punt concret on hi havia el bassal de sang – allà on Trotski havia caigut a terra, en mans de la Natàlia Sedova –, i prossegueix explicant: <<Entrado por la puerta que comunica con la habitación de trabajo de éste último inmediatamente hacia la izquierda encontré dos sillas; la primera colocada en condiciones normales, y la segunda volteada sobre su lado derecho, y en el suelo junto al asiento de ésta, en el piso de la pieza, encontré un impermeable inglés color kaki que, al recogerlo y registrarlo, en su bolsa derecha contenía un puñal metido en su funda de cuero color bayo bordada con hilo de plata, advirtiéndome que dicha funda se encontraba cosida a la prenda y a la altura de la boca de la funda; dicha costura permitía sacar el puñal sin que la funda pudiera doblarse o salirse con todo y puñal; la hoja de esta arma mide 23 cm de largo por tres de ancho, teniendo su puño de metal pavonado con incrustaciones de plata. Siguiendo el mismo lado Oriente de la habitación, junto a la pared, se encuentra una mesa larga que llega hasta la pared Sur en cuya cubierta encontré: un sombrero color gris, con cinta angosta y color negro, infinidad de papeles dirección de Sur a Norte. En la misma cubierta de la mesa y sobre los papeles, un botellón de cristal y un vaso que también presentan algunas rociadas de sangre, dichos objetos se encontraban volteados. En la pared Sur y junto al ángulo Sureste encontré un armazón de madera (como librero) que en su lado lateral izquierdo tiene unos contactos (enchufes) que conectan a un aparato eléctrico mismo que se encontraba tirado sobre el suelo junto a éste armazón [...]. En el centro de la pieza encontré una mesa larga de trabajo en cuya cubierta había infinidad de papeles escritos a máquina, unas tijeras largas, unos anteojos tintos en sangre que se me informó eran del señor Trotsky. En la parte frontal de la mesa y casi en su centro encontré: un contacto llave para el timbre de alarma que no estaba encendido; junto a éste y hacia la izquierda un gancho que sirve para colgar un audífono telefónico de extensión local, aparato que encontré tirado en el suelo [...]. En el espacio comprendido entre las patas derechas de la mesa y en el librero de la pared Norte, sobre el piso había dos sillas grandes tiradas. En el piso, entre la mesa de trabajo y la otra que se encuentra colocada a lo largo de la pared Este, se ve sangre regada, hay rastros producidos por pies calzados de diferentes características, y en distintas direcciones, por lo que, uniéndolo al desorden que encontré en la pieza mencionada, puedo asegurar que hubo lucha entre los protagonistas>>⁶²⁸. Una acurada descripció que ens permet, en efecte, poder fer una

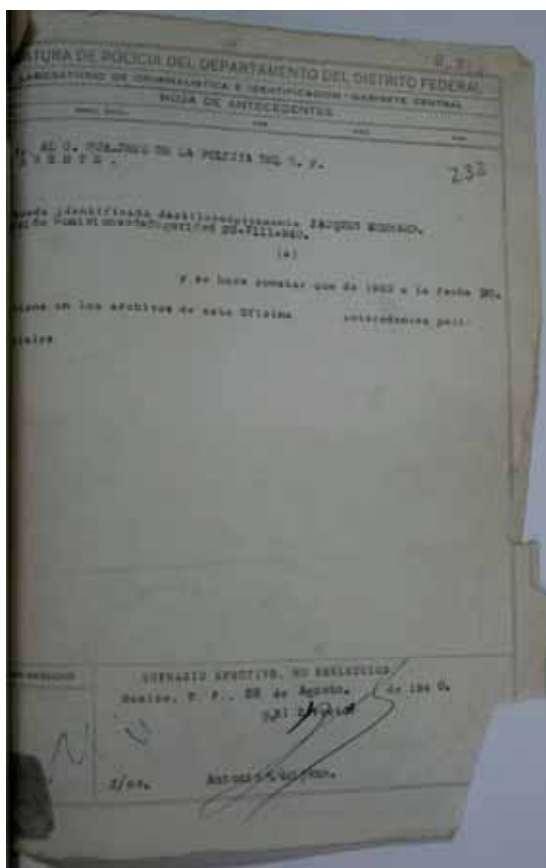

Seguridad, Servicio Secreto. Caixa 5, exp. 39 (11/10/1937 – 11/08/1960). Nota del 26 d'agost de 1941.

⁶²⁸ Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Caixa

recreació mental de l'espai, els objectes i la baralla. Tot es fotografià, i se li entregà al senyor Quijano, a més a més, <<un aparato conocido con el nombre de Pailer Alpinista, cuyo mango de madera fué cortado a una medida de 23 cm; dicho aparato, por uno de sus lados, termina en punta, y en la otra en forma de azadón; y mide seis centímetros de extensión, habiendo sido éste el instrumento con que se lesionó al señor Trotsky [...]>>. El policia, abans de marxar, relata també que topà amb Mercader: <<En el Puesto de Socorros me fue presentado un individuo que dijo llamarse Frank Jacson que estaba encamado. Procedí a tomarle dos individuales dactiloscópicas, mismas que fueron confrontadas en los Archivos de éste laboratorio en donde no se le encontraron ningunos antecedentes>>.

Full d'identificació dactilar de Mercader, efectuada per l'inspector Quijano, amb data del 28 d'agost de 1940. Extret de l'Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Expedient N/532/2182, pàgina 219.

Aquesta és, doncs, la primera impressió oficial del crim amb la qual treballava la policia. Tot i que mentrestant se succeïen els interrogatoris, el jutge Carrancá en tingué prou amb aquestes primeres valoracions, de moment, per decretar l'obertura del sumari del

---

5, exp. 39 (11/10/1937 – 11/08/1960). Foli 195. "Informe relacionado con la muerte del señor León Trotsky".

cas el dia 28 d'agost, segons la causa 110/1940, acta 41132/40 del Sector Central del Departament d'Investigacions de la Procuraduría General de Justicia del Distrito Federal, Mesa 7ª de la Delegación del Ministerio Público⁶²⁹. Només tres dies després, el 31, el fiscal Francisco Cabeza de Vaca presentà ja la petició formal de presó per Jacson, i també insistia en la complicitat de Sylvia Ageloff: per homicidi, tinença d'armes prohibides i de documentació falsa, el primer; i per responsabilitat penal de delictes d'homicidi, a la noia.

Els primers informes mèdics que s'efectuaren a Mercader, a banda de constatar les ferides produïdes en l'atemptat, fan un primer retrat sobre la seva personalitat i vida privada⁶³⁰, en base a les declaracions de testimonis de l'atac i d'informacions policials. El que descol·locà totalment les autoritats mexicanes, però, fou la carta que duia a la butxaca en el moment de ser detingut, on s'hi explicava una estranya història que, si bé no treia importància al crim que acabava de cometre, sí que marcà profundament la investigació i el procés judicial que s'inicià posteriorment⁶³¹. L'assassí la portava a sobre perquè, en el cas que fos mort o detingut, pogués tenir una coartada per l'acte que acabava de cometre i, si més no, pogués guanyar temps per tal de preparar-se una bona defensa o permetre la fugida dels còmplices. De fet, al recaure tota l'atenció en ell, és cert que en cap moment hem localitzat un testimoni, una diligència, carta o telegrama, que indiqués la recerca de cap acompanyant per part de la policia o el jutge. Es donà per fet que Jacques Mornard havia actuat sol, i aquí demostrà, doncs, un gran èxit.

---

⁶²⁹ Barrón Cruz, Martín Gabriel. *Actuaciones ministeriales...*, pàgina 54. La còpia del judici a la Sylvia Ageloff de què disposem no permet saber la data d'incoació del mateix, ja que els primers documents que reproduïen són del mateix dia 20 d'agost (interrogatoris a la Sylvia i a Natàlia Sedova). De la mateixa manera, les dades aportades a l'estudi de Raúl Carrancá y Rivas tampoc ho clarifiquen. El dia 29 és quan el jutge Carrancá es presentà davant Mercader per notificar-li els càrrecs de què se l'acusava (homicidi, ús de documentació falsa, i possessió d'armes prohibides), i designar-li un advocat defensor, però sí fem cas al recurs d'apel·lació presentat per l'advocat de Mercader el 1941, els tràmits s'haurien iniciat el dia 28.

⁶³⁰ <<El llamado Jacques Mornard era un hombre que fumaba mucho, tanto que encendía un cigarrillo con la colilla del anterior; además, era muy bien parecido al grado que podría haber pasado como actor cinematográfico de no haber existido el delito cometido. Decía beber con frecuencia aunque sin caer jamás en estado de embriaguez y respecto a su sexualidad se decía satisfecho por haber tenido relaciones cada vez que se le había presentado la oportunidad. Era también de gran simpatía, trato agradable y gran conversador a quien le encantaba exponer temas acerca de los viajes que había realizado>>. Barrón Cruz, Martín Gabriel. *Actuaciones ministeriales...*, pàgines 97-98.

⁶³¹ Fou una gran sorpresa localitzar, malgrat la desaparició del judici a Ramon Mercader – Jacques Mornard, una còpia de la carta original, escrita a màquina però signada manualment per l'encausat, en la meua estada a Mèxic. La carta es troba a l'Archivo General de la Nación, Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 26; mentre que la traducció de què em serveixo, de l'original en francès, és l'emprada per la policia mexicana, i que trobem al mateix arxiu, Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 27, números 90-92.

Tanmateix, com veurem tot seguit, la història que se'ns presenta grinyolava per tot arreu, i des del primer moment no convencé a ningú. Comença amb un categòric: <<Señores: Al escribir esta carta no tengo otro objeto en el caso de que me llegue un accidente que de explicar a la opinión pública los motivos que me inducen a ejecutar el acto de justicia que me propongo>>. Primer element, doncs: el que acabava de succeir no és res més que un acte de justícia. De què? – podríem pensar. Doncs bé: Ramon Mercader anuncia – de moment només en fa esment, en els interrogatoris posteriors ho ampliarà molt més – el què hem comentat en el capítol que parlàvem de París i la seva reinvençió en la figura de Jacques Mornard, la història segons la qual ell provenia d'una acomodada família belga. De seguida va directe al gra, i exposa que, mentre era a la universitat estudiant periodisme, s'havia sentit atret pels moviments d'esquerra que hi actuaven – havia llegit a Marx, Lenin i Trotski –, però qui més influència exerciren en ell foren els trotskistes que coneixia. <<Fue entonces cuando empecé a frecuentar los Trotskistas, quienes me convencieron de la justicia de su ideología y de todo corazón me junté a su organización. Desde entonces aporté a la causa revolucionaria toda mi energía y toda mi fe. Fui un devoto adepto de L. T. [Lleó Trotski] y hubiera dado hasta la última gota de mi sangre por las necesidades de la causa>>. Durant els dies posteriors a l'assassinat, a la Sylvia sovint se li preguntà per aquest fet, ja que sempre havia mantingut que el seu company era més aviat una persona totalment apolítica, que només s'havia sentit mínimament atret per la ideologia que ella professava (i encara només per fer-ho servir com a excusa per tal de cometre el magnicidi) les darreres setmanes⁶³². Però Mercader insistia: <<Yo hasta mil novecientos treinta y seis era como muchos jóvenes, no pensaba ni me interesaba la política, mi mayor atracción y afición la constituía el deporte [...] En mil novecientos treinta y siete comencé a discutir de política. La Escuela de Periodismo de París es el centro de toda clase de políticas>> Y, quan conegué la Sylvia un any després, ja estava, segons ell, del tot polititzat: <<Por ese tiempo yo tenía contacto en la escuela con compañeros izquierdistas, derechistas, extremistas, etc. [...] Mis relaciones con Sylvia era puramente amistosas, "cariño de camaradas". Tuve con ella conversaciones muy serias sobre marxismo, trotskismo, leninismo, etc. [...] Sylvia en París era visitada por amigos de filiación trotsquista. Los conocí y los

---

⁶³² <<A la pregunta relativa sobre qué concepto le llegó a manifestar Jackson que tuviera de Trotski, contestó que sólo de admiración por considerarlo como un hombre grande; a la pregunta relativa sobre si alguna vez le llegó a manifestar si había cambiado ese concepto, y en su caso por qué motivo, contestó que nunca le manifestó un cambio de esos conceptos y todavía el lunes en que estuvieron en la casa, al salir la deponente le dijo a Jackson que no le habían convencido los argumentos expuestos por el señor Trotski, contestándole que él los consideraba brillante>>. Archivo General de la Nación (México). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 21. A més a més, explicita que mai li havia comentat que conegués a cap trotskista, i que a París no l'havia dut mai a les reunions privades que feien, només a algun acte públic.

comencé a tratar y asimilé sus ideas. Sylvia dejó París y prometimos casarnos cuando fuera oportuno. Yo continué tratando a los militantes trotsquistas>>⁶³³.

Mitjançant aquests suposades amistats trotsquistes (Mercader en dirà dos noms, Rigaoudoulos i Yvon), fou quan ell conegué un enigmàtic home, un dels suposats responsables de la IV Internacional, que li canviarien la vida per sempre. Segons relata, no li preguntà mai com es deia, malgrat que parlaren en diverses ocasions, quinze o vint. Les converses sempre giraven entorn a la seva activitat professional i les relacions amb altres membres de la Internacional, fins que un dia – explica Mercader –, aquest estrany personatge li féu un oferiment molt especial: *<<Qué le parece un viaje a México para unirse con León Trotsky, pues necesita gente como usted>>⁶³⁴*. La proposta li semblà fantàstica, ell faria qualsevol cosa per col·laborar amb l'Home Vell. Però calia tenir en compte que, degut a la mobilització militar que hi havia a Europa a causa d'una guerra que es preveia imminent, no podia viatjar fins a Mèxic perquè les autoritats no li expedirien el passaport. Aquell home li va prometre, però, arreglar-ho. Així, *<<días después me llamó y me dijo: “no tiene inconveniente en cambiar de nombre?”, y me mostró un pasaporte canadiense con el nombre de Frank Jacson y mi retrato ya colocado que yo de antemano le había entregado. Me entregó el documento y doscientos dólares para hacer el viaje>>*. Tanmateix, la seva situació i missió havien de resultar totalment secretes, no podia informar-ne ni tan sols a la Sylvia, per la qual cosa havia de pensar-se què dir-li: és així que s'empescà que havia comprat el passaport per escapar de la guerra – malgrat aquesta encara havia de començar. Aquell estrany personatge li digué que s'estigués uns dies a Nova York, fent temps, però que quan veés l'ocasió propícia es desplaçés fins a Mèxic, en classe turista, i que un cop allà ja li indicarien quan hauria d'anar a veure Trotski, que comptava amb ell. *<<Esperaba una oportunidad para hablar con Trotsky, pero sin forzar ni buscar esa oportunidad, pues éste ya tenía antecedentes de mi llegada>>*. Calia que es mantingués allunyat de la casa de l'Avinguda Viena per no aixecar sospites, i acostar-s'hi només poc a poc i quan així se li fes notar⁶³⁵.

---

⁶³³ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 8-9.

⁶³⁴ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 9.

⁶³⁵ Sobre aquesta versió explicada per Mercader, Albert Goldman, advocat de Trotski, reflexiona, de manera coherent: *<<Dice él que las instrucciones eran esperar en México, no parecer ansioso de ponerse en contacto con Trotsky y hacer que su visita a Trotsky pareciese casual. Es absolutamente incomprensible porque un miembro del Comité de la Cuarta Internacional al enviar a alguien en función de secretario o traductor de Trotsky*

El coronel Sánchez Salazar no veia clares les explicacions que el detingut li anava donant. No s'empassava ni la seva vida de fill de diplomàtic, ni la seva situació a Brussel·les i París, ni la manera en què suposadament l'havien reclutat. Tot era massa confús, massa estrany. Redactà el seu primer informe, incloent-hi les transcripcions dels primers interrogatoris, al cap de només 5 dies: 144 valuoses pàgines, que desgraciadament no s'han conservat de manera completa. Tanmateix, n'he localitzat resums en altres sumaris i, gràcies a la documentació policial, els primers fulls íntegrament⁶³⁶. Així, es desprèn que al cap de pocs minuts d'haver-se iniciat l'interrogatori, Sánchez Salazar ja aturà a Mercader i li deixà les coses clares: <<Mire Jacques. Anoche quedamos en que yo lo iba a tratar con mucha consideración a cambio de que usted me vaciara todo su corazón. Si usted tuvo la hombría de acometer y llevar a cabo una empresa tan peligrosa como la de hace dos días, tengo la seguridad plena de que tendrá el mismo valor para abrir de en par las puertas de su corazón y decir a la Justicia por mi conducto todo, todo, absolutamente todo, lo que hay en el fondo de este asunto [...]. Yo lo exhorto a que como dos amigos hablemos y desentrañe usted para beneficio de la historia todo lo que haya dentro de este asunto. Está en un callejón sin salida. [...] Yo solamente aceptaré verdades, solo verdades>>. Però Mercader insisteix en què ell li està explicant la veritat, i prossegueix desgranant-li el seu passat fictici: els centres educatius on havia estat, la seva experiència amb l'exèrcit belga, els diferents llocs on havia viscut, la mort del seu pare en accident de trànsit, el seu fracassat matrimoni, la seva tasca com a periodista, el fet de què sa mare el mantingués amb enviaments regulars de diners de la fortuna del pare, l'existència d'un germà més gran també diplomàtic... Les preguntes versen també sobre la manera en què conegué la Sylvia, i les seves relacions amb el Partit Trotskista, al qual suposadament militava, a banda de la manera com entrà a Mèxic, o l'origen de la suposada fortuna familiar.

Abans de començar un segon interrogatori, que tingué lloc la nit del 23 al 24 d'agost, Salazar l'avisà molt seriosament: o deia la veritat i parava d'explicar històries sense sentit (<<lo que usted ha declarado hasta ahora es inaceptable, no cabe en el cerebro de ninguna gente de razón ni en el cerebro de un niño>>, li deia el coronel), o ells canviarien de tàctica i serien més

---

(como Jacson pretende), había de darle instrucciones de esperar y hacer aparecer como casual su entrada a la casa de Trotsky>>. Goldman, Albert. *Quién está detrás del asesinato de León Trotsky*, pàgina 49.

⁶³⁶ Archivo General de la Nación. Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caixa 126. Expedient 27. Fulls 117-128; el resum complet d'aquest primer interrogatori el podem trobar en el sumari contra Sylvia Ageloff, Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 6-12.

expeditius i menys considerats, tenint en compte que l'opinió pública mundial demanava respostes a la policia mexicana. Però Mercader li respongué: <<He entendido perfectamente su exposición. Le doy las gracias. Usted va buscando una verdad que yo no estoy en condición de darle porque no la conozco. Sé que me va a llevar usted a un terreno sumamente ingrato, que tendré que aceptar todas las consecuencias [...]. Las consecuencias de mi acto han tomado una proporción tan grande, tan enorme, que nunca pensé en ello. Soportaré las consecuencias, y aún cuando me cortaran la piel en pequeños pedazos, no podría otra cosa>>⁶³⁷.

Per intentar dirimir algunes de les qüestions més espinoses del suposat passat de l'encausat, el 31 d'agost féu aparició Walter Loridan, cap d'Afers Estrangers de l'ambaixada belga a Mèxic, acompanyat del seu ajudant Vasthaliti, per tal que d'entrevistar a Mercader – Mornard – Jacson i dictaminar el més aviat possible la veracitat de les dades que havia donat en els interrogatoris. Així, i després d'haver practicat les diligències prèvies pertinents, pogueren demostrar que mai hi havia hagut un diplomàtic belga anomenat Mornard, i que el responsable de l'ambaixada a Teheran en el moment en què suposadament havia nascut el detingut, el 1904, es deia Marc T'Serstevens⁶³⁸; a més a més, en Jacques no va saber dir cap càrrec més dels exercits, presumptament, pel seu pare. Van poder demostrar que no hi havia cap escola militar a Bèlgica anomenada Dixmude (tampoc al poble d'idèntic nom), on suposadament havia estudiat; i van poder veure, també, que no coneixia cap professor de la Universitat de Brussel·les, on teòricament havia fet estada abans d'entrar a la Sorbona de París. Tot i dir que vivia al cantó flamenc de la ciutat, fou incapaç de reconèixer cap paraula en flamenc, i li mostraren com, a la suposada adreça on vivia sa mare, el què hi havia en realitat era una botiga força popular. No existia, tampoc, cap col·legi jesuïta a la capital belga; i encara una darrera nova: en Jacques Mornard era certament un personatge real, que exercia de periodista a *La Nation Belge*, però estava en perfecte estat de salut i s'havia posat en contacte amb les autoritats belgues i mexicanes per esvaïr qualsevol dubte sobre la coincidència de noms. Per tant, la història explicada per Mercader trontollava per totes bandes, s'esmicolava, i demostrava a la policia la seva inversemblança.

---

⁶³⁷ Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgines 15-16.

⁶³⁸ El nom el trobem a l'obra del Secretariat de la IV Internacional *L'assassinat de León Trotsky*, a la pàgina 52. Segons això, el citat diplomàtic hauria estat el responsable de l'ambaixada a Teheran de 1904 a 1908.

Però prosseguim amb el contingut de la carta de confessió. Segons aquesta, l'ocasió per trobar-se amb el revolucionari acabà arribant, però <<León Trotsky me desilusionó completamente como líder político después de haber abusado de mi creencia y fé en su persona, en su beneficio personal, como ha abusado de la clase obrera>>⁶³⁹. Fou per ell que prengué una falsa identitat, mantenint a partir d'aleshores una vida basada en la il·legalitat; fou per ell que abandonà el seu país, actuant com un desertor que podia haver estat afusellat per covardia i traïció; fou per ell que creuà l'Atlàntic i esperà pacientment una senyal seva per mantenir-hi una conversa. I amb què es trobà? Que quan finalment parlaren, i li comentà quins projectes volia encomanar-li, veié que simplement el volia utilitzar com un terrorista per aconseguir el poder a la Unió Soviètica, no pas com a secretari o home de confiança, com ell es pensava. <<Su finalidad era reorganizar el estado de las cosas en Rusia; y su plan desmoralizar a los soldados, sabotear, inclusive, las fábricas de guerra y si había seguridad, atacar directamente la Organización Directora de la Unión Soviética>>⁶⁴⁰. Són declaracions que complementen el que, suposadament, havia escrit a la nota que duia amb ell el dia de l'assassinat.

En aquestes trobades, doncs, Trotski no només li plantejà una sèrie d'atacs en territori soviètic, sinó que també li esbossà la manera d'acostar-s'hi i com fer-ho (a través de contactes que tenia a Xangai, Xina, que estaven preparats per entrar al país quan ell ho indiqués, en col·laboració amb incondicionals seus de dins la URSS), i parlà molt, i molt malament, de la “minoria” dins del seu partit, que semblava la discòrdia, podia arribar a qüestionar el seu lideratge, i no eren uns militants de qui refiar-se'n⁶⁴¹. I en aquest punt, en Mornard encara s'encenia més, perquè atacar la minoria implicava també atacar a la seva

---

⁶³⁹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 9 revers.

⁶⁴⁰ A la carta de confessió, s'esplaià força en aquest sentit: <<Me fue propuesto ir a Rusia con el fin de organizar allí una serie de atentados sobre diferentes personas y en primer lugar sobre Stalin. Esto era contra todos los principios de una lucha hasta entonces considerada franca y leal y desvaneció todos mis principios. No obstante no dejó nada traslucir, pues quise saber hasta donde iría a parar la bajeza y el odio de este hombre. Empecé a preguntar entre otras cosas los medios a emplear para poder entrar a Rusia. Me fue contestado que no tenía que inquietarme pues como todos los medios son buenos para llegar a un resultado, él esperaba no contaba no solamente con el apoyo de una gran Nación sino también con el apoyo de cierto Comité Parlamentario extranjero. Esto fue para mi la gota de agua que hace verter un vaso demasiado lleno y desde ese momento ya ninguna duda subsistió en mi espíritu, que Trotsky no tenía otro objeto en su vida que el de servirse de sus partidarios para satisfacer sus fines personales y mezquinos>>.

⁶⁴¹ En la mateixa carta, indica que <<tiene el mismo odio a los miembros de su partido que no están absolutamente de acuerdo con él. Es por esto que hablando de la minoría del partido siempre insinúa la posibilidad de una lucha de otro orden político y cuando dice que los minoritarios quieren atacarlo uno de estos días esto quiere decir que va a comenzar contra ellos una guerra encarnizada>>.

estimada Sylvia. <<Él me insistió y me dijo que con Sylvia no era posible [...], que renunciara a ella, que no sería un gran sacrificio para mí puesto que se trataba de una persona que no es verdaderamente marxista>>⁶⁴².

De les trobades amb Trotski en sortia capcot, trist, decepcionat. Tenia un garbuix a dins del cap, ja que no sabia si fer cas al què li deia el revolucionari – trencar la seva relació amb la Sylvia i llençar-se a la piscina –, o bé deixar estar aquella vida i tornar enrere. <<Durante una semana me encontraba malhumorado, enfermo, no tenía ánimo para hablar, quería hacerle agradable a Sylvia su estancia a mi lado y mostrarme amable, sobreponerme a la idea que me observaba digo que me obsesionaba y a la cual no podía sustraerme>>. Però la situació se li feia insostenible, se sentia contra les cordes, patia per ell i per la Sylvia. De manera que, segons digué ell mateix, set o vuit dies abans de l'atemptat se li passà pel cap el fet de matar-lo. Sense pensar en un pla concret ni un mètode: senzillament acabar amb aquella farsa i, després, suïcidar-se al Parc Nacional, a la zona de les Tres Maries. <<Si es probable que después de mi acto no querrá saber más de mí [la Sylvia]no obstante es también a causa de ella que me decidí a sacrificarme totalmente quitando un jefe del movimiento obrero que no hacía más que perjudicarlo y estoy seguro que más tarde, no solamente el partido sino la historia entera sabrá darme razón cuando verá desaparecer al encarnizado enemigo de la clase obrera>>⁶⁴³. Segons les seves pròpies declaracions, Mercader no considerava que estigués pertorbat, ni boig: cec d'odi sí, contra aquell que li havia destrossat la vida i volia fer el mateix amb la de la Sylvia. Per obsessió, per una idea fixa que el rosegava per dins, es decidí a fer el pas.

---

⁶⁴² Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 10.

⁶⁴³ Paràgraf final de la carta de confessió.

crim. I és que a la policia no li costà gaire demostrar que el què deia Mercader era una fal·làcia, una fantasia: només repassant el llibre on es registraven les entrades i sortides de les visites a la casa de l'Avinguda Viena, podem veure, com hem comentat anteriorment, que l'assassí visità Trotski en només onze ocasions, essent la darrera el dia de l'atac. Per tant, comptem-ne només deu: d'aquestes, només un dia, el 17 d'agost, s'hauria entrevistat a soles amb el revolucionari, i per un període de temps molt curt, atès que la visita durà, en total, onze minuts. Si sumem totes les estades que féu a la casa (a recollir els Rosmer, amb la Sylvia a prendre el te, a buscar el cotxe...), comptem un temps inferior a quatre hores⁶⁴⁴. Com bé escriví Gorkín, <<¿podía alguien pensar que en tan escaso período de tiempo Trotsky hubiese confiado a Jacson-Mornard la delicada y compleja misión de que él pretendía haber sido encargado?>>⁶⁴⁵. A més a més, s'atreviria a confiar-li aquests projectes, un gat vell com Trotski, a algú a qui pràcticament no coneixia, i que per més inri ignorava el rus, el xinès, no coneixia el terreny i no tenia experiència? Ni la policia, ni els periodistes, ni l'opinió pública s'empassaren, doncs, aquest relat.

I parlant de periodistes, cal destacar una petita eventualitat que succeí a l'hospital de la Creu Verda amb un d'ells, que s'hi colà; d'aquí, també, que tan ràpidament es filtressin algunes notícies, encara que era constant el diàleg entre caps policials i reporters. El subcap dels serveis secrets, Simón Estrada Iglesias, informà al Coronel Salazar d'un incident amb el fotògraf Casasola, ja que un agent de vigilància de la Creu Verda li havia fet arribar que havia hagut de fer-lo fora de l'edifici perquè tan sí com no volia fer fotos de Mercader, Trotski i la Sylvia Ageloff. <<Como quince minutos después [...], el periodista ayudado de otras personas, pretendía de todas maneras tomar la fotografía; con este motivo mandé tres agentes para que auxiliaran al compañero número 277 a fin de que no se quebrantaran las órdenes superiores>>⁶⁴⁶, ja que els citats periodistes llençaven amenaces i insults. José Ramón Garmabella, però, a *El Grito de Trotsky*, atribueix també una història similar al periodista Eduardo Téllez Vargas, personatge molt influent entre policies, metges i presos. Segons l'autor, fou avisat dels fets

---

⁶⁴⁴ Aquesta dada es correspon al meu recompte, en base a la documentació policial; si mirem l'obra d'Albert Goldman, variarà atès que no hi consten totes les visites, de la mateixa manera que Julián Gorkín indica que eren 12 les ocasions que Mercader – Jacson anà a la casa de Coyoacán, amb un temps total que sumaria quatre hores i vint-i-set minuts.

⁶⁴⁵ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 151.

⁶⁴⁶ Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Expedient N/532/2182, pàgina 211.

ocorreguts i, fent-se passar per un agent ministerial, examinà el despatx de l'Home Vell i féu una foto al piolet. Acte seguit, se les enginyà per entrar a l'hospital i veure Trotski, Mornard i Ageloff, alhora que s'assabentà de l'existència de la carta escrita en francès que l'assassí havia entregat a les autoritats. Presencià parcialment un cara a cara entre la Sylvia i Mercader, però aviat fou reconegut i expulsat de l'hospital. Tanmateix, la informació ja la tenia.

Fos com fos, ja hem vist que tothom desconfiava de la veracitat de la història que s'explicava en aquella carta. És així, que les investigacions policials indicaren que no fou Mercader qui escriví la nota⁶⁴⁷, ja que ben aviat es pogué comprovar que l'article que presentà a Trotski aquell 20 d'agost i la confessió havien estat escrites amb màquines d'escriure diferents. <<A la pregunta relativa al tiempo que duró Jacson escribiendo el día del crimen o el tiempo que empeaba en hacerlo, contestó, que ese día no lo vió escribir y que no lo hacía nunca porque no tenía la capacidad para hacerlo>>⁶⁴⁸, deia la Sylvia, malgrat les declaracions contràries de Ramon Mercader, clamant que sí que feia servir una màquina d'escriure tot sovint. La policia, per acabar de sustentar les seves hipòtesis, féu una prova específica per comprovar si en Jacson tenia o no traça per escriure-hi, i si era possible, per la manera de redactar i l'emprar-la, que la confessió fos obra seva o no. De manera que li posaren al davant una màquina Remington portàtil, model 1, número de sèrie T33038, li digueren que es posés còmode, i li dictaren seguidament un text en francès, que picà paulatinament fins que es negà a continuar més amb tot allò; havia anat a una gens menyspreable velocitat de 30 paraules per minut, utilitzant sobretot el dit índex de la mà dreta⁶⁴⁹. Tanmateix, no feren cap més pas endavant per tal d'esbrinar l'origen d'aquells textos, fent cas omís a algunes veus que avisaven que al darrera podria haver-hi l'NKVD.

A preguntes del coronel, Mercader explicà que la carta l'havia escrit el dia anterior a l'atac (19 d'agost), al bosc de Chapultepec de la capital mexicana, mecanografiada amb una

---

⁶⁴⁷ Sánchez Salazar ja s'ho suposava, però no insistí massa quan li preguntà qui li havia escrit la carta; Mercader deia que ell, de manera que prosseguí amb altres preguntes, sense insistir.

⁶⁴⁸ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 20. Més tard rectificarà i dirà que no tenia capacitat per escriure sobre marxisme.

⁶⁴⁹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 56 revers.

màquina comprada al Mont de Pietat per 140 o 150 pesos pocs dies abans⁶⁵⁰. La màquina, suposadament, li guardava un tal Bartolo Pérez o París, a qui li regalà un cop havia ja escrit la confessió, aquell dimarts⁶⁵¹. Segons això, aquest tal Bartolo era un home que havia conegut durant les seves estades al bar Kit-Kat-Club, situat a la cantonada entre els carrers Independencia i Dolores⁶⁵². Amb una edat que rondava els 28 o 30 anys, mig mestís, moreno de pell i barbaclòs, en Bartolo era un pinxo de ciutat, d'aquells que té accés a allò prohibit, que es mou a la marginalitat i que és capaç de tot. A canvi de diners, seria el propi Bartolo qui li hauria aconseguit la pistola, a un preu de 160 o 170 pesos, que li hauria entregat el mateix dia 19, a la Plaça San Juan – moment en el qual li hauria regalat la màquina. <<Yo esperaba esa arma para cometer mi acto, pues quería emplearla – la pistola – o el puñal para privarme de la vida>>⁶⁵³.

Aquesta explicació sobre l'origen de la màquina tampoc convencé a ningú. No encaixava el fet d'haver de comprar-la d'amagat, encara que la volgués per un objectiu tan poc lloable; i és que la Sylvia o fins i tot els trotsquistes, si se n'haguessin assabentat, haguessin trobat normal que un home de negocis i periodista com ell en volgués o necessités una. I encara s'entén menys el perquè de confiar-li a un home a qui pràcticament no coneixia. Algunes dades indicaren inclús que, pel tipus d'escrit de la confessió, semblava haver estat picat amb un teclat francès, per la qual cosa no hagués trobat una màquina així amb facilitat a la casa d'empenyoraments. I encara se li plantejà, òbviament, l'enorme contradicció pel fet que la carta estigués escrita a màquina, però en canvi la data i la firma haguessin estat posades a posteriori, a mà, el que indicaria que, o bé ja ho tenia tot preparat

---

⁶⁵⁰ Sánchez Salazar restava incrèdul a les explicacions del detingut: <<Por qué no la escribí en su casa? Porqué estaba Sylvia. Cómo la va a escribir en el bosque? Cómo no, estoy muy acostumbrado a escribir en el automóvil, es una máquina portátil. [...] No digo dónde escribió la carta, sobre qué puso la máquina? Sobre las rodillas. Sobre las rodillas? Sí, en el interior del coche>>. Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 25.

⁶⁵¹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 11 i 54.

⁶⁵² <<Es uno de esos tipos que en todas las grandes capitales y en todas partes hay, es de esos individuos dispuesto a hacer toda clase de operaciones. En dicha cantina le di de beber y hablamos>>, hauria dit Mercader a la policia. Segons Gorkín, quan després de colpejar-lo repetidament els guardes de Trotski li preguntaven amb insistència per a qui treballava, en una ocasió hauria respost que per a Bartolo París, un amic que havia conegut a França i amb qui es trobava al Kit-Kat-Club. Inclús, Charles Cornell hauria afirmat que per boca de Mercader havien sabut que el mateix dia de l'atemptat s'hi havien de reunir una altra vegada. Tanmateix, no hem trobat, en els interrogatoris recollits al sumari del cas, cap referència al tal Bartolo en les declaracions dels guardes.

⁶⁵³ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 11, revers.

d'antuvi, i que només mancava signar-ho; o bé, com s'inclinen a pensar molts autors i jo mateix, que algú – possiblement Eitingon – li hagués entregat el text i ell senzillament hagués de posar-hi la data i la signatura.

Fotografia del Kit-Kat-Club, que podem trobar al monogràfic *Trotsky's assassin at large*, pàgina 20, publicat pel Comitè Internacional de la IV Internacional.

Per tal d'avançar en la investigació, s'escollí el 30 d'agost com a data per reconstruir els fets in situ, amb la participació de tots els actors, inclòs, lògicament, Ramon Mercader⁶⁵⁴. L'advocat defensor Jorge Guerra Leal sembla ser que renuncià⁶⁵⁵, i es nomenà Raúl

---

⁶⁵⁴ Segons la documentació emesa pel jutge Manuel Rivera conservada a l'Archivo Histórico del DF, l'any següent hi hauria més diligències a fer a la casa de Trotski, per aclarir dubtes sorgits i per verificar la certesa d'algunes de les acusacions efectuades per la defensa. Així, en data del 4 de setembre de 1941, el jutge Rivera ordenà preparar una nova reconstrucció dels fets al lloc de l'assassinat. Aquesta tingué el dia 19, a les 10 del matí. Hi havia d'haver, en teoria, fotògrafs. Per conduir en Mercader, s'havia d'utilitzar un cotxe de la comandància, 'haciéndose acompañar por un oficial, dos clases y tres policias. Igualmente el Escuadrón Montado le proporcionará una escolta de un oficial dos clases y ocho hombres que irán a bordo de la camioneta de la 16/a Compañía'. Mercader i el seu advocat volgueren rectificar algunes de les accions i declaracions d'un any abans, però el jutge no els tingué en compte.

⁶⁵⁵ Tenint en compte la documentació judicial, sembla ser que aquest advocat és el que havia demanat Mercader que el defensés, ja que se li havia assignat, d'ofici, un tal Humberto Ostos. Jorge Guerra havia acceptat l'encàrrec tot just el dia abans, però per circumstàncies que se'ns escapen, només ens apareix en alguns interrogatoris molt concrets, i de seguida l'advocat que figura és el tal

Gutiérrez Orantes en el seu lloc. Pel que podem observar en les imatges i llegir a les descripcions, Mercader presentava un estat llastimós: sembla com si pràcticament no s'aguantés dret, porta el cap embenat, té cara de patiment, i se'l veu força desmillorat respecte a les imatges preses tot just després de l'atemptat. Fou traslladat en ambulància a Coyoacán, ben escortat: allà, amb molta expectació, l'esperaven periodistes, fotògrafs, policies i els secretaris de Trotski, degudament desarmats i vigilats.

El despatx estava tal i com havia quedat el dia de l'atac: les ulleres i les lectures de Trotski sobre la taula, les cadires per terra, les pistoles al calaix... Mercader estava nerviós, gemegava, es queixava. Es deixà caure en una cadira, amagant el cap entre els braços. Suplicà, en un parell d'ocasions, no haver de continuar, i estigué a punt de desmaiar-se un parell de vegades. Tanmateix, les autoritats no es deixaren convèncer i es continuà amb el procediment. Així, el comandant Jesús Galindo⁶⁵⁶ feia com si fos Trotski, i s'assequé a la taula per tal de reconstruir els fets amb exactitud, mentre que en Ramon Mercader explicava als assistents com anaren els fets, gesticulant i posicionant-se per l'estança: <<En el momento de atacarle, leía mi artículo. Acababa de recorrer con la vista la primera página y se disponía a pasar a la segunda cuando di un paso atrás, me volví y saqué el piolet de entre el impermeable, que yo había colocado al entrar sobre la mesa situada a mi espalda. E, inmediatamente, le aseté un golpe en la cabeza. Así... [...]. Llegó alguien, creo que fue Robins. Yo no veía nada. Me sentí incapaz de dar un paso. Me molieron a golpes y caí al suelo, a punto de perder el conocimiento. Eso es todo>>⁶⁵⁷. A la tarda, prosseguiren aquesta tasca amb l'interrogatori d'un agent del Ministeri Públic, Cabeza de Vaca, i l'advocat Albert Goldman, qui li preguntà què n'havia fet del passaport i la documentació, com a element clau per a la seva identificació: respongué que tot ho havia cremat, en un descampat a tocar de l'avinguda Insurgentes, de camí a la casa de l'Home Vell⁶⁵⁸. També se l'inquirí sobre la reacció de Trotski i la baralla que ambdós mantingueren

---

Gutiérrez Orantes, qui uns mesos després també renunciaria al cas (o seria canviat per Mercader). Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 27, revers.

⁶⁵⁶ Galindo, cap dels agents del servei secret, indica que hagueren d'auxiliar a Mercader perquè "flaqueaba", encara que posteriorment "recuperó su entereza". Carrancá, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 294.

⁶⁵⁷ Sánchez Salazar, Leandro; Gorkín, Julián. *Así asesinaron a Trotsky*, pàgina 153.

⁶⁵⁸ <<Los documentos personales suyos los quemó en un terreno sin edificar que está al lado de la calzada que hoy sabe se llama calzada Nueva de San Angel, prolongación de Insurgentes, y el lugar era un poco antes del tranvía que atraviesa esa calzada, estando el terreno a la derecha cuando se va en dirección de San Angel o Villa Obregón y poco antes de llegar a la vía del tranvía que atraviesa dicha calzada; que los documentos los quemó cuando iba para la

una vegada assestat el cop: <<L'home cridà de tal manera que no ho oblidaré mai mentre visqui. El seu crit era un Aaaa... molt llarg, infinitament llarg, i encara em sembla que aquest crit em perfori el cervell. Vaig veure a Trotski aixecar-se com un boig. Es llançà sobre mi i em mossegà la mà... Mirin, encara poden veure les marques de les seves dents... Després vaig empènyer-lo, de manera que caigué al terra. S'aixecà com pogué i tot seguit, corrent i entrebancant-se, no sé com, sortí de l'habitació>>⁶⁵⁹. Així com també sobre l'enigmàtic personatge de la IV Internacional que suposadament l'havia enviat a Mèxic. Segons Julián Gorkín, els digué que tindria un origen balcànic, potser romanès.

Successió de fotografies del dia de la reconstrucció dels fets: Mercader essent acompanyat per dos policies; de camí amb l'ambulància; en un moment posterior, atenent les preguntes dels periodistes; i finalment l'instant en què explicava com colpejà a Lleó Trotski. Extretes, respectivament, de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals; Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader, mi hermano*, pàgines 83 i 87; i Volkogonov, Dmitri. *Trotsky: The Eternal Revolutionary*, pàgines 412-413.

---

casa de Trotsky y probablemente entre las cuatro y las cinco de la tarde; que quemó los documentos, porque tenía intención de suicidarse>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 54, revers.

⁶⁵⁹ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 104.

Mercader anava responent a gairebé totes les preguntes que sí: que realment creia que amb 200\$ en tindria prou per als seus propòsits; que creia que a Mèxic ja es posarien en contacte amb ell, tot i no haver avisat a ningú; que creia que trobaria feina de seguida; que havia seguit al peu de la lletra les instruccions que li havien donat de setembre de 1939 a maig de 1940... En canvi, quan se li preguntà per Trotski, a tot responia “no me acuerdo”: demandes sobre com i quan el conegué, els temes de conversa que mantingueren durant les seves primeres trobades, la peridiocitat de les visites... I quedava retratat davant policies i advocats per la inconsistència de les seves argumentacions, com per exemple quan se li demanà per les precaucions a l’hora de fugir: *<<Como dice usted, que sus intenciones eran suicidarse, una vez cometido el crimen antes de cometerlo se preparó precisamente para no perder la vida, pues se cercioró de que no existía pena de muerte en el Distrito Federal, utilizó como arma para cometer el crimen el piolet, arma silenciosa y segura, se compró automóvil para prepararse a la fuga y mandó com anticipación su equipaje a Estados Unidos?>>*⁶⁶⁰. Respongué, sense convèncer-los, que no havia pensat en res d’això. Com tampoc respon un parell de preguntes – potser perquè no li feren directament– per mi essencials: perquè no escampar als quatre vents el que suposadament pretenia fer Trotski amb ell, en comptes de matar-lo? Per què no confiar-li a la Sylvia?

Parlant de la Sylvia, cal dir que dos dies abans de la reconstrucció dels fets, el 29 d’agost, Mercader havia tingut un cara a cara amb ella, per mirar d’aclarir una sèrie de punts i contradiccions de les seves respectives declaracions. També hi eren presents els advocats defensors i el fiscal, Francisco Cabeza de Vaca. Sánchez Salazar pensà que la trobada era del tot necessària per tal de veure les reaccions d’ambdós, i d’aquesta manera jutjar millor si la Sylvia deia la veritat i realment no tenia res a veure en tot aquest afer. Així, escortat per dos homes armats, el coronel féu portar a Mercader a l’habitació on hi havia la Sylvia, produint-se aleshores una tensa situació que desembocà en crits, gemecs i retrets. *<<Tregui’m d’aquí! Què ha fet!>>*, deia en Ramon, mentre començava a plorar. *<<Mati’!! Mati’l>>*, cridava la Sylvia, al veure el qui fins ara havia estat el seu amant. L’estat d’excitació de la noia era tan gran, que la sessió s’hagué d’interrompre durant una estona, per permetre que es tranquil·litzés⁶⁶¹. Un cop represa, ja tothom més calmat, en Salazar

---

⁶⁶⁰ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 80. Aquesta declaració en concret la féu en l’interrogatori del 30 d’octubre.

⁶⁶¹ *<<Se hace constar que la señora Ageloff se encuentra en un estado de sobreexcitación nerviosa, lo que le origina una postración, o estado de nervios que, de momento no permite practicar diligencia>>*. Archivo General de la

preguntà a la Sylvia si era cert que el seu home hagués quedat desil·lusionat del trotskisme, si sabia quelcom de les seves trobades amb el revolucionari, si podia corroborar la història dels diners oferts per la suposada mare d'en Jac, però ella senzillament li responia que era un hipòcrita, una canalla, que l'havia utilitzat amb la única finalitat d'acostar-se a Trotski i assassinar-lo, i que no en volia saber res. Mercader, mirant de participar el més mínim, es tapava mentre rebia insults i més insults de la Sylvia. Tanmateix, i malgrat aquests fets, en algunes parts del sumari es veu com Mercader demanà al jutge que deixés la Sylvia en llibertat, exonerant-la de tota responsabilitat, recalcant que no havia fet res de veritat.

Ramon Mercader i Sylvia Ageloff, en un dels cara a cara que tingueren durant les investigacions policials. Aquesta imatge no és pas del del 29 d'agost, atès que en Ramon Mercader torna a tenir cabell. Fotografia extreta de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

Com podem apreciar, totes les descripcions dels dies posteriors al crim ens presenten un Ramon Mercader abatut i decaïgut, esbalaït, sense esma per afrontar el seu empresonament, els mecanismes de la justícia, les responsabilitats que es desprenen de la seva acció. *<<Després de l'atemptat, en Jacson sembla completament postrat, gairebé desmaiàt. Quan el van portar al jutge d'instrucció per l'interrogatori, arrossegava els peus com si els tingués enganxats a terra, amb la cara caiguda, mentre era sostingut per dos homes. Durant l'interrogatori manté els ulls fixes al terra, responent d'una manera gairebé inaudible, refusant de parlar en altra llengua que en francès, encara*

Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 37.

que parla amb fluïdesa l'anglès i l'espanyol>>⁶⁶². I és que aquests primers dos o tres mesos de presó se'ls passà pràcticament al llit i, si fem cas al què escriví Pavel Sudoplatov, gairebé sense menjar⁶⁶³. Tot i així, es mantingué ferm en la seva història, malgrat les pressions que rebia.

Mercader, postrat al llit, mentre se li prenia declaració. Dugrand, Alain. *Trotski. México 1937-1940*, entre les pàgines 64 i 65.

Una de les qüestions que més preocupava a les autoritats (o si més no una de les que centrava més la seva atenció), era l'origen i manipulació de l'arma del crim, el piolet o “zapapico”, com li diuen els mexicans. Volien esbrinar si el tenia des de feia temps o no, i d'on l'havia tret. Anteriorment ja hem apuntat que Mercader deia que l'havia portat des d'Europa, i que la germana de la Sylvia, l'Hilda, havia confirmat que l'havia vist en una ocasió; també, la estranya història que n'explicava Garmabella. En dues ocasions, durant el judici, Ramon Mercader explicà que l'havia comprat a Suïssa, i que el guardava en un bagul

---

⁶⁶² Secretariat de la IVe Internationale. *L'assassinat de León Trotsky*, pàgina 53. Gorkín ofereix una descripció similar: <<*Durante los interrogatorios se mostró, generalmente, reservado; pero la evocación de ciertos detalles concretos del crimen le turbaba, lo cual parecía ser la causa de largos momentos de postración que padecía*>>. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 122.

⁶⁶³ Sudoplatov indica que, seguint el seu consell, féu una vaga de fam per retardar un temps les investigacions; a mi em sembla, però, que el fet de menjar poc o gens es degué més aviat al seu estat d'ànim. Isaac Don Levine també afirma, en aquest sentit, que les primeres setmanes menjava molt poc; inclús hi havia dies que s'alimentava només a base de llet i pa que li donaven per esmorzar i sopar.

que sempre l'acompanyava a tot arreu⁶⁶⁴: un bagul que havia fet parar una mica bojos als policies, per localitzar-lo i saber-ne el contingut. Al mateix judici, però, la Sylvia afirmà que a Nova York segur que no el tenia, perquè no li havia vist pas, i que en tot cas el comprà a Mèxic, havent-s'hi fixat que el tenia, per primera vegada, el gener d'aquell 1940; de fet, li ensenyaren durant l'interrogatori que li feren el 26 d'agost⁶⁶⁵, i el reconegué, apuntant però que ella l'havia vist amb el mànec sense retallar. Ho ratificà de la mateixa manera al cara a cara del 29 d'agost, malgrat les declaracions contràries d'en Jacson, qui reclamava que el piolet ja el portava en el seu equipatge des d'Europa. El que sí que reconegué és que fou retallat pocs dies abans de l'atac perquè li entrés a l'impermeable⁶⁶⁶.

Fotografia de policies i periodistes, a l'edifici de la Creu Verda de Ciutat de Mèxic, mostrant el piolet emprat per Mercader per assassinar Trotski. Qui el du a la mà és Leandro Sánchez Salazar. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 16. Archivo General de la Nación (Mèxic).

⁶⁶⁴ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 25, 29 i 37.

⁶⁶⁵ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 21.

⁶⁶⁶ <<No se acuerda de la fecha en que cortó el mango del zapapico o piolet, que si recortó el mango del piolet fue porque siendo de su tamaño normal no entraría el piolet en la bolsa del declarante>>. Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàg. 317. L'impermeable, segons explicà, l'hauria comprat exclusivament per protegir-se de la pluja, però casualment només l'havia dut en dues ocasions: el 17 i el 20 d'agost de 1940...

És curiós constatar que durant el procés judicial calgué determinar que el zapapico fos la causa directa de la mort, ja que no es considerava arma prohibida, perquè no sortia en el catàleg que constava a l'article 160 del Codi Penal mexicà de l'època. En canvi, un punyal o una pistola que sí que se'n consideraven, i les penes aplicables farien o podrien fer variar el resultat final de la sentència.

Amb tot el volum d'informació recollit i aportat per la policia, doncs, el 31 d'agost el jutge Carrancá creié ja tenir prou dades com per anunciar una primera resolució, com fou determinar l'ingrés a presó de Jacques Mornard – Frank Jacson, però també de la seva companya, la Sylvia, considerada còmplice del crim: <<*Vistas las diligencias hasta ahora practicadas, en la causa arriba citada y estando para vencerse el término constitucional para resolver sobre la libertad o formal prisión [...] pide a usted se sirva: PRIMERO: Decretar la formal prisión del indicado JACQUES MORNARD VANDENDRESCHD o FRANK JACSON, por los delitos de HOMICIDIO, ARMAS PROHIBIDAS y [...] SEGUNDO: Decretar igualmente la formal prisión de la encausada SYLVIA AGELOFF, como presunta responsable penalmente, del mismo delito ya señalado*>>⁶⁶⁷. Es considerava comprovada la intencionalitat de Mercader al voler matar a Trotski (segons la seva actitud, les armes que duia, la premeditació, la lluita...), tot i que no pas la utilització d'una identitat falsa, perquè no se'n podia conèixer la veritable; i, ahora, es pensava que la Sylvia no era aliena a les motivacions del seu home, i que per tant, l'encobria o hi col·laborava, malgrat les declaracions contràries d'ambdós en les diligències dels dies precedents. Es donava una importància molt gran al fet que, sabent la Sylvia els perills que patia Trotski, no l'hagués avisat de les estranyes actituds i negocis del seu amant, que podien anar encaminades a un acostament a la seva figura per tal de fer-li mal. La sentència està basada en un consolidat argumentari del jutge⁶⁶⁸ sobre els articles als quals pot acollir-se per determinar la categoria del delictes, i decretar així l'empresonament dels encausats.

De moment, però, no es fa cas a altres especulacions, com la que indica la possibilitat que Mercader hagués participat també en l'atac del 24 de maig; de fet, se li fan diverses preguntes respecte a Robert Sheldon Harte, el perquè de la seva marxa als Estats Units després d'aquells fets, sobre les mesures de seguretat de la casa de l'Avinguda Viena...

---

⁶⁶⁷ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 42-43. Aquest auto de presó pot trobar-se també, amb alguna variant, a Carrancá Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgines 121-125.

⁶⁶⁸ Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgines 43-47.

Natalia Sedova ho sosté convençuda, també, en les seves declaracions. Però queda clar, almenys pel jutge, que són casos diferents, i que el què els ocupa és un assumpte diferent que cal ser tractat a part.

El jutge Raúl Carrancá sabia que es trobava davant un cas important, d'aquells que aixecarien passions i que es recordaria durant molt temps. Per això calia anar amb peus de plom i determinar, de la millor manera possible, el grau de sensatesa de l'assassí, descobrir-ne la seva personalitat i motivacions, i dictar una sentència ferma però justa. El seu fill Raúl ho explica molt bé en el pròleg de l'obra en què recull documentació que guardava son pare respecte al cas⁶⁶⁹: <<No es justo que el juez omita o ignore la llamada responsabilidad moral del agente. La justificación de una acción ofrece dos ángulos: uno exterior o social y otro personalísimo, hundido en los pozos de la subconsciencia humana. Sólo así el juez puede reprochar o no una conducta y, llegado el caso, aplicar atenuantes o agravantes con fundamento en su arbitrio. Ramón Mercader del Río, conocido al inicio de la investigación como Jaquez Mornard, fue convencido de la necesidad moral y política del magnicidio. Dicho convencimiento, a través de una fina labor de tipo intelectual, tuvo que hallar un elemento receptor en la inteligencia del asesino. ¿Era acaso algo patológico? ¿Y si en del Río Mercader hubo algo así, cómo influyó en los resortes intelectuales de su voluntad? ¿Una decisión ideológica, para llamarla de alguna manera, como es impelida por el núcleo emocional y sensitivo de nuestro ser?>>.

És per això que el jutge es decidí a aplicar, essent-ne el pioner, la legislació que li permetia fer un estudi exhaustiu de la personalitat d'un criminal si ho creia convenient. Així, si bé el Codi Penal mexicà de 1931 recollia una sèrie de principis del positivisme italià, que permetien que els jutges se servissin de l'ajuda de les anomenades Sociologia Criminal, Endocrinologia Criminal, i Psicologia Criminal, fins al moment ningú s'havia decidit a aprofitar aquestes prerrogatives. En data del 3 de setembre de 1940, doncs, prengué la resolució d'encarregar un estudi sobre Jacques Mornard – Frank Jacson a dos reconeguts doctors, Quiroz Cuarón i Gómez Robleda, perquè en fessin un anàlisi complet a nivell físic i, sobretot, psicològic, i aportessin una sèrie de consideracions que ell posteriorment pogués tenir en compte per al veredict final⁶⁷⁰. El doctor Alfonso Quiroz Cuarón era

---

⁶⁶⁹ Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 6.

⁶⁷⁰ La diligència que el jutge Raúl Carrancá efectuà el 31 d'agost, al mateix moment que exposava els perquès per decretar la presó per Mercader i la Sylvia Ageloff indica, al punt VII, que per tal de poder valorar les condicions del pres en el moment d'efectuar el crim, ordena que <<se haga un estudio somático-funcional y social de Mornard o Jacson, por medio de peritos especializados>>, i es designa als metges José Gómez Robleda i Alfonso Quiroz Cuarón, als que els dóna tres mesos per tal que facin

professor de criminologia i medicina criminal a la Facultat de Dret i Ciències Socials de la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic, i Director del Reformatori de nois de Tlalpan (un dels districtes del DF), però actuava a molts judicis per determinar si un acusat estava en els seus cabals o bé era simplement una persona malalta. Així, Carrancá li demanà la col·laboració en el cas, ja que era, com ell, professor de criminologia. Emparant-se, doncs, en l'article 52 de la llei mexicana, Quiroz i l'altre company que fou designat, José Gómez Robleda (cap del Departament de Medicina Social de l'Institut d'Investigacions Socials a la UNAM), treballaren en el cas de Ramon Mercader⁶⁷¹.

Però calia, òbviament, una certa col·laboració del presoner, que no sempre era fàcil aconseguir: quan Quiroz, dos o tres dies després de ser designat, li digué que volia que prengué part d'un estudi, la resposta fou taxativa: <<Non, j'ai fermé la bouche>>⁶⁷², <<tinc la boca tancada>>. Tanmateix, dilluns següent Gómez Robleda, més persuasiu i en un millor francès, li explicà que ho feien per un bé mutu, per a poder determinar si hi havia malaltia o no, i que la pena podia dependre d'això. Així, finalment acceptà prestar-s'hi. A partir d'aleshores, treballaren cada dia amb ell, matí i tarda, durant uns mesos, efectuant tot un ventall de proves: proves físiques, del sistema nerviós, d'adrenalina; el gravaren retransmetent per la ràdio, per tal d'analitzar-ne la veu i determinar si era o no periodista com afirmava; li feren una prova de muntar una pistola a les fosques; li demanaren que cantés la Marsellesa en quatre versions diferents (dues de les quals es cantaven durant la Guerra Civil Espanyola); li feren proves més aviat psíquiques, com enviar-li un missatge en rus, encefalogrames, anàlisi dels somnis, fer-li arribar llibres provocadors per veure'n la reacció, repetir frases sense sentit, tocar i identificar objectes amb els ulls tapats, fer trencaclosques... tot plegat, doncs, per arribar a determinar el seu origen, personalitat, pistes

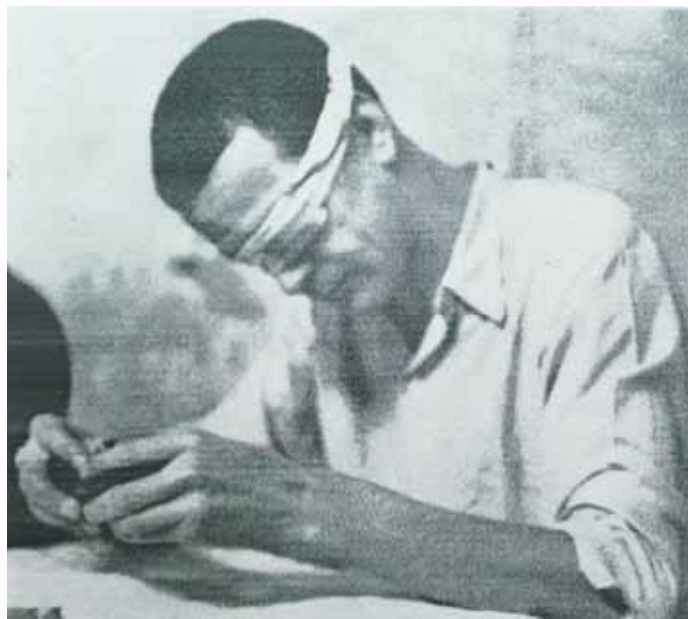
---

el seu informe, segons l'article 169 del Codi de Procediments Penals. Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 45.

⁶⁷¹ <<En el artículo 52 del Código Penal para el Distrito y Territorios Federales, queda provisto que para la aplicación de las sanciones penales se tendrá en cuenta: la naturaleza de la acción u omisión de los medios empleados para ejecutarla y la extensión del daño causado y del peligro corrido; la edad, la educación, la ilustración, las costumbres y la conducta precedente del sujeto; los motivos que lo impulsaron o determinaron a delinquir y sus condiciones económicas; de las condiciones especiales que se encontraba en el momento de la comisión del delito y los demás antecedentes y condiciones personales que puedan comprobarse, así como sus vínculos de parentesco, amistad, o nacidos de otras relaciones sociales; la calidad de las personas ofendidas y las circunstancias de tiempo, lugar, modo y ocasión que demuestren su mayor o menor temibilidad>>. Ceniceros, Eduardo. *Jacques Mornard. Gestiones para obtener su libertad preparatoria*. Imprenta Gráfica Atenas. Mèxic, D. F. 1957, pàgina 122.

⁶⁷² International Committee of the Fourth International, *Trotsky's assassin at large*, pàgina 5. La revista s'emparen, en la seva explicació, en una entrevista que realitzaren a Quiroz Cuarón el desembre de 1976.

sobre la seva actuació, i el grau d'enteresa mental⁶⁷³. <<Cap estudi psicològic d'una magnitud comparable s'havia fet anteriorment d'un assassí polític>>, escriu Isaac Don Levine⁶⁷⁴, qui fa un comentari força extens de les proves i tests que se li efectuaren. Per molt que li volgueren fer creure que era un estudi independent encarregat pel jutge, sense una connexió directa amb les investigacions policials (en part cert, en part fals), Mercader no volgué dir mai la veritat. Era amable i col·laborava, però fins a cert punt. Sembla que només li interessava aconseguir un informe favorable per aconseguir una rebaixa de la pena.

Fotografia de Mercader efectuant un d'aquestes proves proposades per Quiroz i Robleda, amb els ulls tapats. Reproduïda a Levine, Isaac Don. *Secrets of an assassin*, dins *Life* (28/09/1959). Nova York. Pàgina 109.

Mica en mica, però, Mercader anà dominant-se i “jugà”, podríem dir-ne, al joc que li proposaven els psicòlegs. <<Tractava les entrevistes i els tests com una batalla de la ment en la qual se li proposaven una sèrie de tasques: elaborar una autobiografia falsa consistent; prevenir als psicòlegs de trobar qui era realment; amagar les seves connexions amb l'NKVD, i convèncer-los que la Sylvia Ageloff no hi estava implicada. Ell anava emergint poc a poc de l'estupor, de la neurosi ansiosa i de la preocupació dolorosa que havia caracteritzat la seva condició després de l'arrest. Es llençà entusiàsticament

---

⁶⁷³ Si bé tenim ressenyades part de les proves que Quiroz i Gómez Robleda efectuaren, en algunes publicacions o documents judicials, cal tenir en compte que els centenars de pàgines que ompliren en el seu informe no són localitzables. Potser les dades més completes, escrites anys després per determinar si calia que fos posat en llibertat o no, apareixen al llibre d'Eduardo Cenicerós Ríos titulat *Jacques Mornard. Gestiones para obtener su libertad preparatoria*.

⁶⁷⁴ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 123.

a trobades funcionals amb els seus examinadors>>⁶⁷⁵. Entrevistes sobre la seva infància, adolescència i relacions familiars; encefalogrames, tests d'intel·ligència, memòria i raonament; tests de coordinació, habilitat i destresa; exàmens mèdics globals, interpretació de somnis, definició de conceptes... Tot plegat, els fa arribar a una sèrie de conclusions sobre la personalitat fictícia de l'empresonat, que òbviament no es poden tenir massa en compte atenent a què es basen en premisses falses, tot i que algunes parts probablement siguin certes. Per exemple, parlen de malalties sofertes de petit per malnutrició, baralles a l'escola, fimosi no operada fins als 21 anys, marques al cos de rascades i mossegades, autolesions, sentiment d'injustícia pels càstigs rebuts als jesuïtes i l'escola militar, amor pels avis paterns, rebuig cap al pare i admiració pel poder de la mare... Una de les primeres conclusions a les què arribaren era clara: <<*La conclusión salta a la vista. A la luz de la Psicología Criminal no hay más que un camino claro y evidente: un feroz complejo de Edipo*⁶⁷⁶, *no superado*>>⁶⁷⁷.

Els dos doctors no hi dedicaren els tres mesos previstos inicialment, sinó que finalment s'hi estigueren sis hores al dia, sis dies a la setmana, durant sis mesos, donada la complicació del cas. Com a resultat d'aquelles 972 hores d'investigació, varen fer-ne un informe de 1.332⁶⁷⁸ pàgines dividides en dos volums per a ser presentades al jutge, que anomenaren *Estudi Orgànic-Funcional i Social de l'Assassí de Lleó Trotski*. Un estudi que recollia totes aquelles proves fetes; el testimoni de Mercader; les interpretacions detallades de cada gest, resposta o habilitat, i que presenta una sèrie de conclusions finals dividides en dinou punts diferents. Isaac Don Levine s'explica molt bé quan descriu el què deuriem acabar pensant Quiroz i Gómez després d'aquells mesos: <<*L'NKVD havia escollit el seu home, òbviament, assenyadament, ja que combinava una llarga llista d'aptituds que podien ser dirigides cap a l'espionatge i l'assassinat. Tenia fluïdesa en molts idiomes, podia passar per un senyor a qualsevol lloc, era*

---

⁶⁷⁵ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 125.

⁶⁷⁶ Moltíssims autors, en la valoració de la trajectòria vital de Ramon Mercader, fan referència a aquest concepte freudià per tal d'entendre les relacions amb sa mare, la Caritat, i la influència exercida en la seva formació i els seus actes. Així, el complex d'Èdip diu que en un estadi mitjà de la infantesa (entre els 3 i els 6 anys), el nen o nena se sent atret sexualment pel progenitor de sexe oposat al seu, que el porta, alhora, a odiar a l'altre. Aquesta etapa, mal resolta, comporta una sèrie de problemes a l'afectat quan creix, ja sigui a nivell neuròtic o de dependència del progenitor en si.

⁶⁷⁷ Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 5 revers.

⁶⁷⁸ En alguns casos, podem veure que s'indica que són 1359 pàgines. Tanmateix, fem cas a un document escrit pel propi Quiroz el 1955, on posa aquesta xifra en concret; i al resum sumarial del cas. Recollit a Carrancá, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgines 230 i 287.

atractiu a les dones i podria ser afalagador als homes quan ho escollís. Era un hàbil atleta. El seu temps de reacció era ràpid; tenia memòria fotogràfica; podia seguir un camí marcat en la foscor; podia detectar el so més suau; podia aprendre instruccions altament complicades ràpidament i recordar-les acuradament; podia reconèixer objectes complexes tocant-los en la foscor, portar-los a banda i tornar-los a ajuntar. Els seus nervis eren serens, la seva salut raonablement bona, el seu autocontrol gairebé perfecte. Tenia un do per actuar i gaudia amb l'engany>>⁶⁷⁹.

Aquests dinou punts parlen tant de les motivacions de l'atac, com de les conseqüències del mateix, així com també de les aptituds físiques de Mercader, o una aproximació a la seva recòndita personalitat⁶⁸⁰. Per exemple, es diu que se'l considera un mitòman i que no es fa cas de les seves declaracions perquè enganya; que consideren que tenia un grau de cultura general, superficial, i en alguns casos força ignorant (<<*cuyo nivel pedagógico es inferior al grado que señala la Enseñanza Secundaria en México*>>); consideren també que duia un ritme de vida de tipus burgès, sense treballar, viatjant i practicant diversions costoses, essent considerat una persona destructiva i improductiva... però sobretot ens interessa la descripció que fan de l'assassinat en base a la seva suposada salut mental: <<*El acto impulsivo-delictuoso, "aparentemente" fue determinado por un sentimiento de odio hacia León Trotsky, su más remoto origen es de naturaleza subconsciente (complejo de Edipo muy complejo), y corresponde a la más grande exteriorización de un "estado neurótico" evolutivo que debió iniciarse desde la más temprana infancia como consecuencia de un "trauma afectivo". Posteriormente intervinieron motivos derivados de la crisis psíquico-social del adulto (fracasado social) que determinaron, por la acción circunstancial del medio, su categoría de "revolucionario" "destructivo", con vocación genérica para el asesinato y específica para el magnicidio*>>. Tot plegat, els porta a pensar que hauria simulat la seva amistat amb els trotsquistes i la seva ideologia, per tal d'acostar-se a Trotski; i que hauria participat ja en l'atemptat perpetrat per Siqueiros el maig de 1940⁶⁸¹. I la seva conclusió definitiva, el punt

---

⁶⁷⁹ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 136.

⁶⁸⁰ Aquests dinou punts, degudament transcrits, els trobem en dues obres de manera íntegra: a Alvahuante, Felipe. *El Asesinato de León Trotsky*, ed. Krupskaya. Brussel·les. 194?, pàgines 95-97; i a la part 3 del monogràfic *Trotsky's assassin at large*, editat pel Comitè Internacional de la IV Internacional. Són els mateixos que Quiroz Cuarón presentà el 1955 al Departament de Prevenció del Crim de Mèxic per tal de donar la seva opinió sobre el pres, en un moment en què havia demanat la llibertat condicional, i que pordem trobar a l'obra d'Eduardo Ceniceros Ríos *Jacques Mornard. Gestiones para obtener su libertad preparatoria*.

⁶⁸¹ <<*El procesado participó en época anterior en un atentado en contra León Trotsky, en la casa de la víctima, en una ocasión preparada por él, traicionado, engañado, de manera premediada, con indiscutible ventaja y alevosía*>>, resa el punt número divuit.

número 19, és molt clara: <<Por lo tanto, el procesado reunió los más grandes caracteres de la más Alta Peligrosidad Social>>, el que en recomanaria una pena dura i una reclusió sense excepcions. La situació es complicava, doncs, per Ramon Mercader.

Amb aquests informes, i la feina feta, els doctors, després d'aquests sis mesos, deixaren de veure a Mercader; Quiroz només el visità una vegada més, quan López Rey, secretari del Departament de Prevenció Criminal de les Nacions Unides, s'entestà en anar-lo a veure a la presó de Lecumberri. Tanmateix, a Quiroz Cuarón li quedà el cuquet de qui podria ser aquell home, de mirar de desenmascarar-lo tard o d'hora, de prosseguir amb les investigacions pel seu compte. Però el seu moment encara trigaria uns anys a arribar.

El doctor Alfonso Quiroz Cuarón amb Ramon Mercader, en una fotografia de finals de 1940.
Extreta de Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgines centrals.

Tanmateix, podem fer també una mena de descripció de com veien les autoritats i els metges a Mercader en base a l'informe que molts anys més tard, el 1955, Quiroz Cuarón escrigué per a María Lavalle Urbina, cap del Departament de Prevenció del Crim de Mèxic, basat alhora en l'informe de mil tres-centes i escaig pàgines de 1940. Fent una categorització bàsica, veiem que fisiològicament parlant consideraren que tenia facilitat de moviment, agitació, i aptitud per l'esport però no pel sexe, que els induí a pensar que era un

home influenciat per dones. En segon lloc, parlaren de les característiques psicològiques: se'l considerava un home perceptiu, detallista, mitòman (fantasiós), amb molt control emocional, de bona memòria, i impulsiu; d'aquí és on extregueren la idea del complex d'Èdip i una tendència a l'auto-càstig. Finalment, n'analitzaren les característiques sociològiques, presentant-lo com un home net, ordenat, ben vestit, cortès, sociable, humorista, amb capacitat per aprendre idiomes, i d'aparença conservadora però alhora revolucionari; això els portà a pensar que tenia una conducta social hipòcrita i de decepció.

Per molt complets que fossin aquests informes, però, sabem que foren emprats el 1955 per dictaminar si li donaven la llibertat condicional o no; tanmateix, ens ha estat impossible esbrinar si foren determinants a l'hora de dictar la sentència definitiva del judici, el 1943. De fet, m'inclino a pensar que, una vegada el jutge Carrancá fou apartat del cas, vers el gener de 1941 (com veurem seguidament), coincidí amb el tram final de les proves dels doctors, i potser el motiu de què aquestes arribessin a la seva fi – encara que, tot s'ha de dir, tenien una durada molt superior a la prevista inicialment⁶⁸². Posteriorment, no sabem si el citat informe es tingué en compte, donat el volum de dades acumulades en el cas, i potser una sensibilitat diferent de les persones que se n'ocuparen. Si més no, no se l'esmenta ni una sola vegada en la documentació consultada en aquest estudi.

Mentre es produïa tota la instrucció del cas en referència a Ramon Mercader, cal esmentar, també, que paral·lelament les autoritats investigaren de retruc a la Sylvia Ageloff, com hem vist, per suposada complicitat en l'assassinat o si més no en l'encobriment del seu amant. Ja sabem que el dia de l'atac ella cercava desesperadament a en Jacques, temerosa que li hagués passat quelcom, fins que una trucada a la casa de Trotski l'advertí que s'havia produït l'atemptat, i que el seu home n'era el principal responsable. Antonio Quijano – recordem, el cap del Servei de Laboratori –, fou testimoni de l'arribada de la Sylvia el vespre del 20 d'agost, mentre la policia encara efectuava les primeres inspeccions al lloc dels fets. <<Ya para salir de la casa, se presentó en ella la señora que dijo llamarse Silvia Agalof, que se dice esposa del heridor>>⁶⁸³. De seguida, com hem comentat, la policia la comminà a

---

⁶⁸² Es conserva una diligència datada del 3 de desembre de 1940, on els doctors Quiroz i Gómez entreguen al jutge 210 fulles escrites a màquina amb les primeres conclusions, però li demanen disposar de més temps, almenys fins febrer, per elaborar un informe complet. Raúl Carrancá els dóna permís per prosseguir amb les seves investigacions. Carrancá, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 243.

⁶⁸³ Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Caixa

acompanyar-los a comissaria, i allà mateix fou arrestada, a l'espera de determinar-se els càrrecs que se l'imputaven. I al llarg de les següents setmanes, se li prengué declaració sobre la seva relació amb Trotski, en Jac, la seva família, els viatges de jove, la seva activitat professional, sobre les armes emprades... Enviada, primerament, també a l'edifici de la Sexta Delegación (on tingueren lloc els cara a cara amb en Mercader), i on podia ser custodiada per la policia, fou aviat traslladada a l'Hospital Juárez, on seria tractada de l'angoixa i nervis que patia, que exacerbaven encara més la seva figura escardalena⁶⁸⁴. Es nomenà els doctors Manuel de Guevara Cropeza i José de Jesús González per a fer el seu seguiment.

En aquests primers interrogatoris, en els quals ella estava molt nerviosa i poques preguntes se li podien formular, la policia sapigué mínimament com s'havien conegut, com ho féu Mercader per arribar fins a Mèxic, la tapadora del negoci d'importacions, i que feia uns dies que la Sylvia havia tornat al DF des de Nova York, hostatjant-se mentrestant a l'hotel Montejo, al Paseo de la Reforma 240. L'habitació on eren, doncs, la 113, fou immediatament escorcollada, i s'hi trobaren cartes, telegrams, “unos boletos de pasaje”, i el passaport de la Sylvia, que serviren d'excusa per mantenir-la detinguda aquells primers dies. Tanmateix, la Sylvia no els parava de repetir que es veia a si mateixa únicament com el cavall de Troia emprat per en Jacques Mornard – Frank Jacson per accedir a Trotski: merament utilitzada durant dos anys per assolir aquest objectiu. <<Ahora estoy segura de haber sido el instrumento que ha permitido a Jacson llegar hasta Trotsky. Carezco de pruebas, pero estoy convencida de hallarme en lo cierto. Indudablemente, Jacson es un estalinista, y detrás de él se encuentran otros estalinistas a los que no conozco. Sólo un hombre se ha dedicado a perseguir encarnizadamente a Trotsky para suprimirlo: Stalin. ¡Y yo he sido el instrumento del crimen!>>⁶⁸⁵.

Anys després, les autoritats del seu país, els Estats Units, efectuaren una sèrie d'interrogatoris en comissions parlamentàries (en plena època de caça de bruixes contra tota aquella persona sospitosa de contactes amb la Unió Soviètica o de ser d'ideologia esquerranosa, doncs), i una d'elles versava en la col·laboració de ciutadans nord-americans en la trama d'assassinat de Trtoski. Així, quan es convidà a la Sylvia a parlar dels fets, una

---

5, exp. 39 (11/10/1937 – 11/08/1960). Foli 195. “Informe relacionado con la muerte del señor León Trotsky”.

⁶⁸⁴ Hi fou enviada el 6 de setembre, gràcies a les gestions de l'advocat de la Sylvia, que presentà al jutge diversos informes mèdics. Carrancá Trujillo, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàg. 126.

⁶⁸⁵ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgines 137-138.

vegada més, altre cop se l'inquiria en els mateixos termes, sobre si ella mai havia copsat la intencionalitat d'en Mercader, o sobre quin havia estat el seu paper en tota aquella història. L'enquestador de la sessió del Comitè d'Activitats Antiamericanes del quatre de desembre de 1950 li efectuà preguntes molt directes: <<Quina fou la seva reacció quan en Frank Jacson assassinà Lleó Trotski? SENYORETA AGELOFF. Vaig pensar que era agent de l'OGPU. Vaig pensar que no hi havia cap altra manera d'explicar-ho. Sr. WHEELER. Va pensar que d'alguna manera vostè hi havia estat involuntàriament o sense saber-ho involucrada? SENYORETA AGELOFF. Jo vaig estar-hi involucrada en la mesura que suposo que si mai no ens haguéssim conegut, imagino que ell no hauria pogut entrar a la casa. Haig de dir perquè quedi enregistrat, però, que mai vaig dur-lo a la casa, perquè vaig pensar que no era pas bo pel senyor Trotski que hi anés, ja que era il·legalment al país, de manera que només entrà a la casa un cop vaig tornar a Nova York, cosa que confirmà la senyora Trotski. [...] Sr. WHEELER. Creu que en Jacson pogué entrar a la casa per què la coneixia a vostè? Creu que va utilitzar la seva amistat per guanyar-se la confiança de Lleó Trotski a Mèxic? SENYORETA AGELOFF. Així ho penso. Crec que si no hagués estat ell ho hagués fet algú altre, però crec que aquest és el motiu pel qual van permetre-li [...]>>⁶⁸⁶.

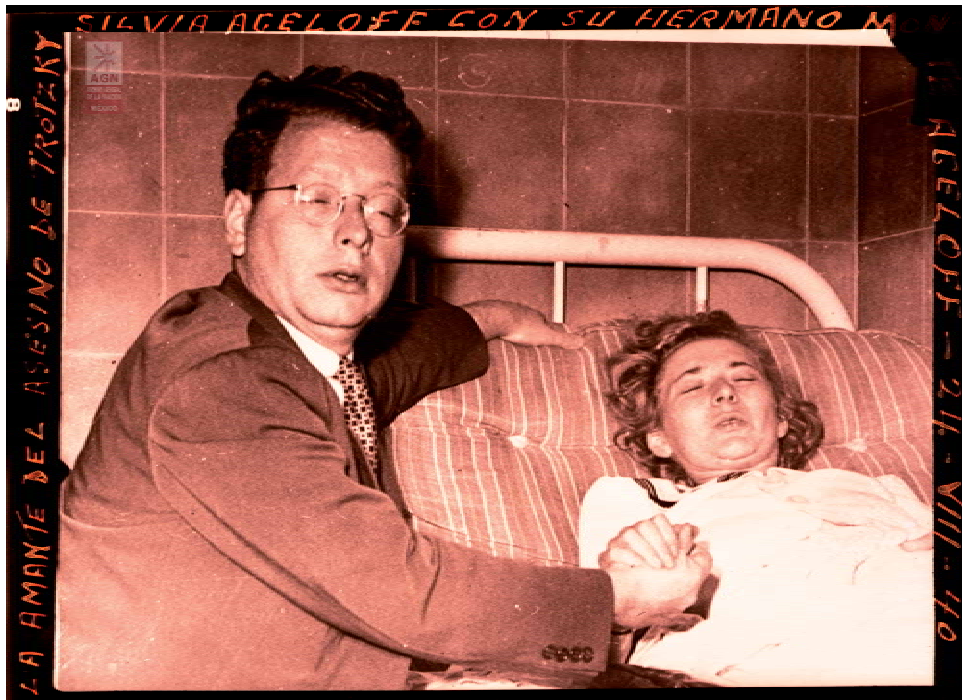
Des del primer moment, la família de la Sylvia es mobilitzà per intentar demostrar la seva innocència, actuant en instàncies judicials però també anant a cercar el president del país. Així doncs, varis telegrams foren enviats al president Lázaro Cárdenas per part de Samuel Ageloff, pare de la Sylvia, i sa germana Hilda, per tal d'aconseguir una audiència amb ell i demostrar-li la injustícia de tenir-la tancada⁶⁸⁷. Durant unes setmanes, s'hostatjaren a l'hotel Genova de la capital.

---

⁶⁸⁶ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky...*, pàgina 3406.

⁶⁸⁷ Els citats telegrams es conserven a l'Archivo General de la Nación (Mèxic). Archivos Presidenciales. Lázaro Cárdenas del Río. Referència 546.6/77.

Sylvia Ageloff acompanyada de son germà Monte, brocancer, vingut expressament dels Estats Units per donar-li suport, en un camastre de la Sexta Delegación, esperant la resolució de les acusacions de complicitat en l'homicidi de Trotski que se li feien. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 77/10 'Jurado Trotsky', número 12. Archivo General de la Nación (Mèxic).

La tàctica de la defensa de la Sylvia fou, doncs, intentar desvincular-la de l'atac aduïnt en tot moment que ella era desconixedora de les activitats d'en Jacques, i que en cap cas havia tingut la més mínima sensació que, amb la seva relació personal, pogués arribar a posar en perill a Lleó Trotski. Una veritat totalment contrastada, però que en aquells moments no es veia d'una manera tant clara com a posteriori, i de la qual en desconfiaven molts. Calia, però, prendre una ràpida decisió respecte al futur de la Sylvia, ja que les setmanes anaven passant, i mentre que es tenia la certesa absoluta de la intencionalitat d'en Jacques Mornard – Frank Jacson, la seva situació queda en un punt intermig sobre el qual la justícia no sabia cap a on decantar-se. Finalment, però, i tot i l'oposició de Francisco Cabeza de Vaca, el jutge Carrancá prengué la decisió definitiva de deixar en llibertat sense càrrecs a la Sylvia el 16 de novembre, convençut pel seu advocat, Martín Vergara⁶⁸⁸, de què havia estat instrumentalitzada per en Jacson, sense cap altra implicació. Així, i malgrat l'apel·lació interposada pel fiscal, la seva llibertat fou ratificada en resolució de l'11 de desembre d'aquell 1940.

⁶⁸⁸ Anteriorment, havia tingut d'advocats a Ángel Escalante i a Enrique Correa Martínez.

La sentència de la Sylvia la trobem reproduïda, parcialment, al fons del president Lázaro Cárdenas de l'Arxiu General de Mèxic⁶⁸⁹. Segons aquesta, es decreta la “*libertad por desvanecimiento de datos*”, en sentència del 10 de novembre de 1940, que alhora confirma la resolució de l'audiència celebrada tres dies abans, basant-se en diverses premisses que tingueren en consideració. En primer lloc, les declaracions del propi acusat principal, Jacson – Mercader, segons les quals la Sylvia no només no hauria participat dels preparatius de l'atemptat, sinó que ni tan sols en tindria coneixements, cosa que hauria ratificat per activa i per passiva la pròpia Sylvia. Tanmateix, se li recrimina en la sentència que no fes més esment a les extranyes peculiaritats que envoltaven al seu company sentimental, tenint en compte la situació política de Trotski, i al fet que ja hagués patit un primer atac el mes de maig últim: això és passaport fals, vinguda sospitosa des d'Europa, una feina de la que en podia dir poca cosa, viatges... Es recullen també les declaracions de Natàlia Sedova⁶⁹⁰, que confia plenament en la innocència de la Sylvia, qui ja havia mantingut alguna conversa sobre les activitats d'en Jac amb la Marguerite Rosmer, i havia donat sempre proves de lleialtat al seu marit i a la IV Internacional; i les constants acusacions d'engany i utilització des del dia de l'assassinat presentades per la pròpia Sylvia contra en Mercader. Així doncs, <<De conformidad con el artículo 547 fracción II del Código de Procedimientos Penales procede decretar la libertad por desvanecimiento de datos cuando, “sin que aparezcan datos posteriores de responsabilidad, se hayan desvanecido, por prueba plena indubitable, los señalados en el auto de formal prisión, para tener al detenido como presunto culpable”. Como resultado de lo antes establecido y estimando el suscrito Juez, que las pruebas han sido analizadas en relación con el auto formal prisión de fecha 31 treinta y uno de agosto último son indubitables y posteriores al mismo auto, procede declarar desvanecidos los datos que sirvieron de fundamento a dicho auto>>.

---

⁶⁸⁹ Archivo General de la Nación (Mèxic). Archivos Presidenciales. Lázaro Cárdenas del Río. Referencia 546.6/77. Per desgràcia, no s'han conservat tots els punts de la sentència, que tanmateix semblen correspondre's al document que publicà Raúl Carrancá a *El Caso Trotsky*, pàgines 161-168. La resposta a l'apel·lació la trobem a l'Archivo General de la Nación (Mèxic). Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1940. Caixa 3265. Foli 602993, pàgina 85.

⁶⁹⁰ El fet que Natàlia Sedova hagués defensat públicament a la Sylvia Ageloff havia aparegut ja als mitjans de comunicació, des de feia, almenys, un mes, coincidint amb la seva declaració davant del jutge. Per exemple, ho recull *La Prensa* en l'edició del 23 d'octubre.

Sylvia Ageloff i sa germana Hilda, arribant a Newark (Nova Jersey), després de les setmanes que estigué empresonada a Mèxic. Fotografia de la Hulton-Deutsch Collection / CORBIS (<http://www.corbisimages.com/stock-photo/rights-managed/HU061358/sylvia-ageloff-and-her-sister>)

Com hem comentat en el capítol anterior, Lázaro Cárdenas mostrà el seu suport a Natàlia Sedova, i el seu govern es féu càrrec de les despeses derivades dels funerals de Trotski. Però a més a més, el president Cárdenas, veient al darrera de tot plegat la Unió Soviètica i, de retruc doncs, els seus col·laboradors al país centreamericà (el Partit Comunista), el 29 de novembre manà escorcollar-ne algunes seus i ordenà alguns arrestos, el que provocà enfrontaments, en alguns casos a trets, que causaren fins i tot una mort. L'endemà, dia 30, condemnà l'assassinat públicament. Tot i que digué que no prendria cap mena d'accions contra el PC (com veiem no era veritat), el cert és que les posicions es distanciaren molt, fins al punt que a les eleccions que es celebraren poc després Cárdenas trencà l'entesa amb els comunistes i els sindicats, i les perdé. I és que com veiem, es mostrà molt categòric en la seva intervenció: *<<Si han decidido que sirven mejor a sus intereses cuando abandonan el campo de la cooperación con los obreros organizados de México para su mayoría progresiva y la defensa del sindicalismo, y se han aliado con una potencia extranjera que lleva a cabo actos de agresión contra la soberanía de este país, organizando ataques armados junto con elementos mexicanos y extranjeros, cometiendo crímenes que deshonran a la civilización y que ponen en duda la capacidad del gobierno del*

*pueblo de México para mantener en la capital de la República una situación de seguridad y tranquilidad para los ciudadanos que en ella residen, tales elementos han cometido el crimen de traición contra el país, han prostituído sus doctrinas de redención y de progreso del proletariado; evidentemente han dañado su país cometiendo un crimen que la historia registrará como deshonroso para quién lo haya inspirado y como nefasto para quién lo haya consumado y haya cooperado en su ejecución>>*⁶⁹¹. Aquesta encesa proclama provocà moltes protestes, de vàries organitzacions revolucionàries que discrepaven del to del discurs i les mesures preses.

La defensa dels comunistes no s'havia fet esperar gens: ja el 22 de novembre, el diari *El Popular*, portaveu del Partit Comunista, es posicionava de forma clara: “*Nosotros reprobamos el atentado que ha costado la vida a León Trotsky. Lo reprobamos clara y explícitamente*”. Però semblava que les intencions es quedessin aquí, ja que poc després pressionaren obertament i amb insistència a les autoritats per tal de suspendre un míting de la IV Internacional al Palau de Belles Arts de la capital federal, on volien parlar de l'assassinat i els possibles còmplices de Jacson al país, com demostren les protestes conservades a l'Arxiu Presidencial de Lázaro Cárdenas.

Però no eren pas els únics que parlaven de manera clara i pública dels fets: per exemple, la Sociedad Mejicana de Escritores féu un agut manifest titulat “En torno al Asesinato de León Trotsky”, dirigit a tota la opinió pública mexicana i publicada a alguns diaris, on exposaven la seva preocupació per la imatge donada del país a l'exterior arran del crim i de les diferents acusacions entre uns i altres que s'estaven produint: <<*El asesinato de Trotsky, ha tenido repercusión universal y ha puesto en entredicho el buen nombre de México, país de exilio. ¿A quién interesaba la supresión de Trotsky? ¿Y por qué? Al margen de la justicia, que sigue su curso, la Sociedad Mejicana de Escritores, que no es trotskista, pero que se impone la misión de abordar todos los grandes problemas de nuestro tiempo, se propone contribuir a hacer la luz, desde el punto de vista político-social, en torno a tan importante acontecimiento>>*⁶⁹².

Hom podria pensar, en aquest context, que si el tema estava tant en boca de tothom, al Mèxic de 1940, i que apareixia dia sí dia també a la premsa, que és estrany que ningú hagués reconegut a Ramon Mercader, especialment entre els refugiats espanyols

---

⁶⁹¹ Brown, Lyle C. *Los comunistas y el régimen de Cárdenas*, pàgina 33.

⁶⁹² Archivo General de la Nación (Mèxic). Archivos Presidenciales. Lázaro Cárdenas del Río. Referencia 546.6/77.

establerts a Mèxic d'ençà de la fi de la Guerra Civil⁶⁹³. Això ha creat certa controvèrsia entre alguns autors, que afirmen que la por a denunciar a l'assassí de Trotski per possibles represàlies, o bé al contrari, el fet de voler amagar-ne la veritable identitat a la policia per tenir-hi una connivència explícita, explicarà que es tardés deu anys a saber-se realment qui era Jacques Mornard. Inclús hi ha qui sospesava que si se sabia que un espanyol havia estat l'autor del crim, podrien estigmatitzar-los a tots, en un moment en què l'ajuda de Mèxic els era imprescindible, i per això mantenien silenci. Sigui com sigui, <<*varios refugiados catalanes que ocuparon durante la guerra civil española cargos de confianza en la organización comunista y que se han colocado después al margen de ella – e incluso contra ella –, reconocieron al asesino sin lugar a dudas. Como comprobación de sus afirmaciones llegaron a asegurarme que éste tenía una cicatriz en el antebrazo derecho, causada por una herida que recibió en el frente, cosa que hice verificar sin que el propio asesino se diera cuenta de ello*>>⁶⁹⁴. Gorkín, doncs, tot i que amb un estil certament fatxenda, diu la veritat sobre aquesta ferida, que és la que, recordem, es féu Mercader al front d'Aragó i de la qual es recuperà en un hospital de rereguarda de Lleida. Ara bé, no podem saber si diu la veritat quan afirma que ho verificà sense que Mercader se n'adonés... Tanmateix, no és l'únic testimoni que afirma haver reconegut l'assassí: hem parlat en capítols anteriors, per exemple, de Bartomeu Costa-Amic, malgrat algunes dubtoses afirmacions. Però és interessant veure com el seu propi germà, Lluís Mercader, indica que era un secret a veus la seva veritable identitat: ell explica que l'actriu Sara Montiel en persona l'havia anat a veure 4 o 5 vegades a la presó, amb el seu marit, el comunista Juan Plaza, i el pintor cubà Miguel Prieto. <<*Estos y otros exiliados comunistas y republicanos no tomaban precauciones cuando hablaban delante de ella de Ramón y que iban regularmente a visitarle en la cárcel, a llevarle libros y regalos. La misma Sara regaló a Ramón el receptor de radio que éste utilizaba en al cárcel y un ejemplar de la Iliada de Alfonso Reyes, que Ramón pidió expresamente. Todos le llamaban “Ramón” y todos sabían que era*

---

⁶⁹³ Per tenir una idea de la situació dels republicans catalans i espanyols refugiats a Mèxic, així com de la seva trajectòria i experiències, crec que és imprescindible l'obra de Dolores Pla Brugat, una catalana de l'Empordà establerta al país centreamericà des de fa molts anys, investigadora de l'Instituto Nacional de Antropología e Historia de Mèxic. Li agraeixo molt la seva inestimable col·laboració durant la nostra estada a Mèxic.

⁶⁹⁴ Sánchez Salazar, Leandro; Gorkín, Julián. *Así asesinaron a Trotsky*, pàgina 247. Segons els testimonis que havia recollit, el primer en adonar-se de la seva veritable identitat, un cop apareguda al fotografia als diaris, fou el fotògraf català Agustí Puértolas, qui havia estat corresponsal de guerra a Barcelona i al front d'Aragó. Més tard, també un tal Cabré i el dibuixant Bartolí se n'assabentaren, però no digueren res a ningú per no suscitar alarmisme. Manuel Cruells, a El Asesinato de Trotski (*Historia y Vida* núm. 41, agost 1971), també indica que un grup de periodistes espanyols l'havien descobert, però que guardaven silenci.

“Mercader”, que hablaba con ellos en perfecto castellano. ¡Y eso era en 1952!>>⁶⁹⁵. Un testimoni, el de Sara Montiel, que també podem trobar al documental de José Luis López Linares i Javier Rioyo *Asaltar los cielos*. Altres històries, potser ja més fantasioses, han fet també fortuna: per exemple, la que publicava el diari espanyol *El País*, en la seva edició del 20 d'octubre de 1978, segons la qual un carceller d'origen català el reconegué al cantar la cançó del Noi de la Mare⁶⁹⁶; o bé la que explica Víctor Alba també al documental *Asaltar los Cielos*, segons la qual després que Gorkín recollís proves demostrant que Mornard era Mercader, li donà el material, i ell ho publicà al diari *Excelsior*; alhora, l'anà a veure a la presó per tirar-li en cara la seva actuació, però Ramon Mercader l'únic que féu fou dir-li “Vés a la merda!”, i tot seguit el féu fora de la cel·la. <<Potser ell sempre es va veure com una mena d'heroi del paradís perdut>>, comenta Alba. Cal que tinguem en compte que part d'aquest hermetisme dins del món comunista dels anys 40 a Mèxic es devia, també, a l'arribada, el mateix 1939 o 1940 – en molts casos per ordre de la Komintern –, d'alguns dels principals dirigents del Partit Comunista d'Espanya (Vicente Uribe, Carrillo, Hernández, Antonio Mije, Francisco Antón...), i alguns del Partit Socialista Unificat de Catalunya, encapçalats pel seu líder, Joan Comorera⁶⁹⁷.

Mentrestant, doncs, el procés judicial seguia endavant. Malgrat no poder-se actuar per la utilització de passaport fals – al no tenir elements jurídics suficients per determinar si les dades eren correctes o no, o per saber d'on havia sortit el mateix –, el jutge Carranca

---

⁶⁹⁵ Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 97.

⁶⁹⁶ Començava el relat el periodista: «¿Qué li donarem al noi de la mare? ¿Qué li donarem que li sàpiga bo?» Al oír esta canción de cuna catalana, uno de los empleados de la prisión federal de México levantó la cabeza asombrado. La nana, cantada en un correcto catalán, salía de la celda del «belga» Jacques Mornard, que cumplía condena de veinte años por el asesinato de León Trotski. Este hecho casual, acaecido en 1952, iba a conducir a la identificación de una de las personalidades más misteriosas del siglo XX>>. De fet, la personalitat de Mercader fou, en tot cas, descoberta el 1950.

⁶⁹⁷ Comorera havia arribat a Mèxic l'agost de 1940 per dirigir el PSUC, fent-lo més stalinista, ja que la majoria de la dissidència interna i crítica a Stalin (per les purgues, el pacte amb Alemanya, etc.) provenia del comunisme català. Per això, hi hagué el què es coneix com el Manifest de Novembre de 1940, on dissidents del PSUC protestaren contra quatre factors: la promoció interna només en base a l'obediència més estricta de les ordres; pel fet de no tenir un PSUC totalment autònom del PCE dins la Komintern; per la signatura del pacte germanosoviètic i la utilització de la Internacional Comunista com una mena de policia soviètica; i l'abandonament per part de la URSS des refugiats espanyols a França. Comorera i els seus respongueren acusant-los de ser trotskistes i contrarevolucionaris. Aquest aspecte podem trobar-lo, per exemple, a Pike, David Wingeate. *In the service of Stalin. The Spanish Communists in Exile. 1939-1945*. Clarendon Press. Oxford. 1993; o a Estruch Tobella, Joan. *El PCE en la clandestinidad, 1939-1956*. Madrid. Siglo Veintiuno de España Editores. 1982.

centrava la seva tasca en determinar la naturalesa de l'assassí i les seves motivacions. Aquí, òbviament, hi entrava també una possible relació del pres amb els serveis secrets soviètics, el que li comportà més d'un maldecap. Així, no massa temps després de fer-se càrrec del cas, començà a rebre algunes amenaces de mort, tot i que no se'n pogué determinar un origen clar⁶⁹⁸.

El jutge Raúl Carrancá y Trujillo, en una imatge dels anys 40. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 61/21 'Trosky', número 19. Archivo General de la Nación (Mèxic).

---

⁶⁹⁸ <<Ten mucho cuidado Raúl que muy pronto la GPU te meterá en el baúl. Y así daremos gracias al todopoderoso y acabar para siempre la lepra pestilente de los juzgados, pues no otra cosa eres, y siempre has sido, desgraciado Yucateco embarazado de encima de todas las asquerosidades injustas, con el caserío de una apetosa gachupinería viejo hipócrita y podrido, no sea, que vayas a decirle a Jacques, con lo poco hombre que eres, yo te quiero ayudar, y lo agradezco, como lo hiciste con mi hermana y sólo por unas tortillas la razón se la volteastes [...]. Eres odioso, y odiado y constantemente multado. Que te maten cuanto antes, Sátrapa de los juzgados>>. Barrón Cruz, Martín Gabriel. *Actuaciones ministeriales en el homicidio de León Trotski*, pàgina 105; i també Carrancá, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 138. Tenim també la transcripció d'una altra amenaça, en aquest cas un sobre anònim escrit a màquina reenviat pel propi jutge a Agustín Leñero, secretari del president Cárdenas, qui aquest alhora ho reenvia al cap de policia del DF, el General José Manuel Núñez, perquè ho tingui en compte: <<Cualesquiera gestiones que haga usted en el proceso que se instruye a Jackes Mornard por el homicidio de Trotsky que tiendan a hacerlo declarar que es agente de al G.P.U., y por ende aclarar una cuestión internacional de honda y gravísima trascendencia lo pagará usted muy caro. Recuerde que la acción poderosa de una organización perfecta se infiltró hasta una mansión que se creía inexpugnable. Concrétese usted a buscar una causa ordinaria sin pretender, en lo más mínimo urgar más allá de las fronteras de un asunto trillado. No olvide camarada Juez que puede usted ser premiado o castigado según sea su actuación. No lo olvide y tenga siempre presente durante la secuela del juicio que hay mil ojos sobre usted, de todas razas que vigilan sus actos. Salud, Camarada>>. Archivo General de la Nación (Mèxic). Archivos Presidenciales. Lázaro Cárdenas del Río. Referencia 546.6/77.

Aquestes amenaces dirigides al jutge Raúl Carranca no entorpiren, tanmateix, les investigacions, per bé que en el pròleg del llibre de Gabriel Barrón, escrit per Daniel Cabeza de Vaca – ex Procurador General de la República, nét del qui fou fiscal del cas Mornard-Trotsky –, indica també amenaces cap al seu avi, en aquest cas amb pitjors conseqüències: <<Como si relatara una anécdota pero con los ojos enrojecidos, nos contaba [la iaia de l'escriptor] que mi abuelo había sido amenazado para no proseguir con la investigación que hubiera demostrado mucho antes lo que después quedó probado y reconocido, y que ahora es historia: la verdadera identidad del homicida y la responsabilidad de la Dirección Política Estatal (GPU) soviética en el homicidio de Trotsky. Mi abuela se refería al homicidio de Trotsky como una conspiración, y decía que esos mismos asesinos habían matado a mi abuelo. Nos contaba cómo mi abuelo se despidió de ella; le dijo que los mismos asesinos de Trotsky le habían inyectado algo en la pierna cuando salía de un restaurante en el centro de Coyoacán, que lo habían envenenado y no existían antídotos, le entregó las copias del expediente y murió>>.

Moltes de les informacions que la policia i el jutge anaven recollint és cert que s'anaven filtrant a la premsa per algun mitjà, a vegades amb una precisió destacada. Si no, no s'explica, per exemple, que els trotskistes sapiguessin ja l'octubre d'aquell 1940 moltes de les irregularitats de la declaració de Mercader i hi fiquessin cullerada, com podem llegir a l'article de Joseph Hansen "*With Trotsky to the End*", publicat a la revista de la IV Internacional. Això fa que puguin arribar a tenir fins i tot una opinió de si la justícia estava actuant correctament o no: segons el trotskista Walter Rourke, en un escrit al mateix butlletí que Hansen, *Fourth International*⁶⁹⁹, si bé les actuacions judicials dutes a terme pel jutge Raúl Carrancá, d'agost a desembre d'aquell any 1940, foren del tot correctes malgrat alguns errors de procediment, a partir de 1941 els serveis secrets soviètics hi prengueren part i el procés començà a complicar-se i a allargar-se. Hi veuen la seva mà al darrera de la substitució del jutge Carrancá en el cas, ja que fou nomenat magistrat del Tribunal Suprem i el sumari passà al Jutjat Setzè de la 6ª Cort Penal, a mans de Manuel Rivera Vázquez, menys decidit i enèrgic⁷⁰⁰. Alhora, el dia 8 de gener Mercader canvià d'advocat, essent escollit Octavio Medellín Ostos (un llest però desaprensiu advocat, en paraules de Rourke), en

---

⁶⁹⁹ Rourke, Walter. The Trial of the Assassin of Trotsky, dins *Fourth International* (agost de 1942), pàgina 234.

⁷⁰⁰ Segons el fill, el jutge Carrancá col·leccionà molta informació sobre el succés i sobre la figura de Trotsky, al llarg de la seva vida, amb la intenció de fer-ne un llibre. Tanmateix, morí abans de què pogués posar-s'hi. El que no ens acaba de quadrar és que indica que son pare arribà a dictar una sentència, que fou recorreguda per la defensa de Mercader.

substitució de Gutiérrez Orantes, per organitzar una millor estratègia per a l'acusat, al mateix temps que es presentà l'informe del psicoanalista de la defensa, el doctor Alfonso Millán, que lògicament tenia unes conclusions contràries a les presentades per Quiroz i Gómez Robleda⁷⁰¹.

Tot i així, aconseguir un canvi substancial en el procés es preveia certament difícil, atès que Jacson-Mornard havia reconegut – conscient o inconscientment –, amb les seves declaracions, la carta que duia a sobre, i les comprovacions policials, unes quantes de les acusacions que requeien sobre d'ell: premeditació, avantatge, traïció i falta a la veritat. La única opció que veié Medellín per tal d'impugnar el judici fou anar allargant-lo per guanyar temps i cercar vies més favorables per al seu client. Per això, la tàctica emprada fou anar acusant, aprofitant qualsevol ocasió, al jutge Rivera de parcialitat, intentant aconseguir que el cas li fos assignat a un altre jutge, potser d'una altra tendència ideològica, que els pogués ser més servil.

<<Tres mesos després que Ostos prengué el cas, i set mesos després de cometre l'assassinat, en Jacson sobtadament anuncià que les seves declaracions clau havien estat fetes mentre estava sota l'efecte d'un misteriós líquid que li havien injectat, i que li havia fet perdre la consciència i no sabia què estava dient>>⁷⁰². Amb aquestes declaracions, la defensa volgué remarcar que la reconstrucció dels fets havia estat feta sota pressió i manipulada, i que una autòpsia completa al cadàver de Trotski provaria que el cop no hauria estat fet per darrera, per la qual cosa demanaren repetir-la, i juntament amb aquesta reconstrucció, repetir també les declaracions. El jutge, tanmateix, no ho admeté a tràmit, però l'advocat prosseguí per aquesta via, amb l'esperança de guanyar temps i mirar de provar una suposada parcialitat de Rivera que l'inhabilités per estar al capdavant del cas.

Així, Octavio Medellín Ostos presentà un recurs de nul·litat del procés iniciat el 28 d'agost de 1940 contra el seu client perquè considerava, en primera instància, que s'havia excedit el temps legal per jutjar-lo⁷⁰³. Emparant-se en la llei mexicana i el Codi de Procediments Penals, prengué en consideració l'article 20 de la Constitució General de la

---

⁷⁰¹ Aquest informe apareix citat com a prova aportada al recurs d'apel·lació interposat per Medellín Ostos l'agost de 1941 al jutjat penal número 16 de la capital federal, però tanmateix no l'hem localitzat entre la documentació conservada.

⁷⁰² Rourke, Walter. *The Trial of the Assassin of Trotsky*, pàgina 234.

⁷⁰³ Archivo General de la Nación. Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1941. Caja 3340. Folio 607356.

República, on s'hi diu que un pres <<será juzgado antes de cuatro meses si se tratare de delitos cuya pena máxima no exceda de dos años de prisión; y antes de un año si la pena máxima excediere de ese tiempo>>. La causa era la 94/41 del Juztat Penal núm. 16, però s'hi especifica que <<fue iniciada en el Juzgado Mixto de Primera instancia Coyoacán, Distrito Federal, el día 28 ventiocho de agosto de 1940 mil novecientos cuarenta y consignada en definitiva a éste juzgado Décimo Sexto de lo Penal el día 9 nueve de febrero del corriente año>>. Tot i la seva argumentació, però, el jutge no acceptà el recurs, i declarà que <<no es apelable el auto dictado por el C. Juez Décimo Sexto de la Sexta Corte Penal de la ciudad de México, el día 29 de agosto de 1941, mil novecientos cuarenta y uno, en la causa instruída por los delitos de homicidio, ataque peligroso y portación de armas prohibidas, en contra de Jacques Mornard Vandendreschd o Frank Jackson [...]>>.

L'advocat de Mercader, tanmateix, insistí en una carta posterior del 13 de setembre, protestant per la resolució presa pel jutge Rivera. I encara més: en un recull de les protestes realitzades per Medellín, datades pel secretari del Juztat del dia 10 d'octubre de 1941, es veu com aquest demanà la compareixença del coronel Leandro Sánchez de Salazar; dels metges i infermeres que atengueren Mornard-Mercader els dies 20-21-22-23 d'agost de 1940; dels policies Ignacio del Toro i René Urquidi, que inspeccionaren el lloc del crim; que s'enviïn a la Defensa els exàmens psico-fisiològics de Mercader; i que se'n facin de nous, segons la seva proposta de facultatiu (demanaren al senyor Alfonso Millán Maldonado, però en el seu lloc s'assignà al també metge legalista Alberto Lozano Garza). Tot plegat suscità que Natalia Sedova escrivís també al jutge demanant que no s'acceptés el recurs de revocació i/o apel·lació de l'advocat de Mornard, ja que considerava que el seu cas no podia acollir-se a les circumstàncies que marcava la llei, per la seva excepcionalitat. Malgrat aquests estira-i-arronsa, el final del document examinat podem trobar-hi ha la sentència definitiva, una còpia de la qual trobem també a l'inici del mateix, i que data del 23 d'octubre de 1941, en què es denega l'apel·lació.

Medellín, mentre es valoraven les seves protestes, no es quedà amb els braços plegats, i mirà d'influir en el procés per altres vies. Tal i com consta a l'Arxiu Històric del DF, el 24 juny 1941 demanà l'acta policial feta el dia de l'assassinat: resulta que hi figuren dos agents secrets del govern mexicà anomenats René Urquidi Thiboult i Josep Maria Clavé Sánchez-Arnau, a qui vol demanar explicacions⁷⁰⁴. Però no s'atura aquí: Medellín

---

⁷⁰⁴ Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Expedient N/532/2182.

Ostos també demanà interrogar molts dels antics secretaris, guardes i policies de la garita, per fer-los preguntes sobre el caràcter i la fortalesa de Trotski, per tal de poder aduir defensa pròpia en el cas que l'atac hagués estat més aviat una baralla on Jacson passava a ser l'agredit, i no pas l'agressor. Segons aquesta nova versió, l'Home Vell, sense acabar de llegir l'article, li hauria llençat els papers a la cara alhora que li deia que era un militar estúpid. Mercader li hauria contestat malament, i aleshores Trotski hauria tret una de les pistoles del calaix per amenaçar-lo. Veient-se en perill, Mornard hauria tret de la gavardina el piolet que aquell matí hauria anat a recollir a la fusteria – on l'hauria fet retallar perquè fos més manejable per les seves activitats de muntanya –, i l'emprà per repel·lir l'atac del vell revolucionari. *<<Jacson es responsable de un homicidio surgido en el curso de una querrela y, expresándome con absoluta sinceridad, he de decirle que no estoy seguro de que el difunto no haya sido realmente el provocador. Yo no podría, pues, declarar con certeza si el verdadero criminal ha sido el provocador o el provocado>>*, arribaria a afirmar Ostos⁷⁰⁵.

Mentre aquest canvi de tàctica se succeïa, i amb ell les noves declaracions de Mercader i les demandes de revisió del seu advocat, el jutge decretà posar fi a la seva estada a la Sexta Delegación, i n'ordenà l'ingrés a la presó de Lecumberri, la Penitenciària, el 04 de març de 1941. En una carta datada del 14 de desembre anterior, del cap de Policia responsable de la vigilància del pres, Miguel Z. Martínez, ja havia adreçat al jutge Carrancá la petició que Mornard fos traslladat a la Penitenciària, *<<en virtud de que, a su juicio, no se hallan las seguridades necesarias para impedir que dicho individuo pueda ser asesinado o se fugue [...] en mi concepto, en la Penitenciària del Distrito Federal, internado en la Crujía Circular de Distinción que se halla aislada del resto del penal. [...] Con la permanencia del mencionado Mornard en el lugar en donde se halla, se distraen numerosos elementos de la Policía absolutamente indispensables en el desempeño de diversos servicios>>*⁷⁰⁶. Aquest, a l'hora, n'havia parlat ja amb el coronel Leandro Sánchez Salazar, qui ja havia expressat en alguna ocasió a Carrancá que no estava massa d'acord amb el fet que no estigués amb la resta de presos en una presó comuna⁷⁰⁷. Si bé és lògic

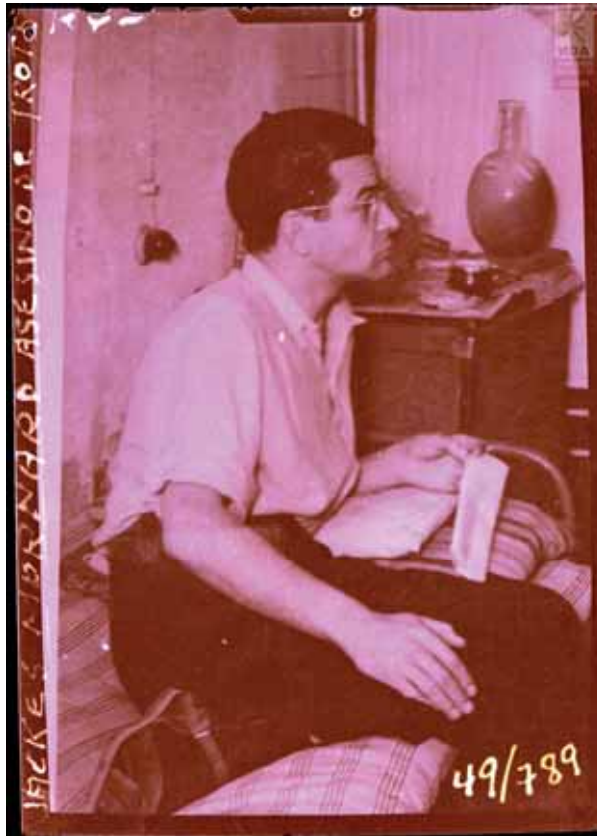
---

⁷⁰⁵ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 171.

⁷⁰⁶ Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Expedient N/532/2182, pàgines 295-296.

⁷⁰⁷ *<<Mornard, debería estar internado ya fuera en la Cárcel de Coyoacán o en la Penitenciària del D.F, y sólo por una deferencia del C. Juez que lleva el proceso, se le tiene en la Sexta Delegación, bajo la más estricta vigilancia>>*. Escrit de Salazar adreçat al cap de la policia del D.F, Miguel Z. Martínez, datada del 09 de desembre de 1940. Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo

que al principi se'l sobreprotegís per evitar represàlies, després de quatre o cinc mesos els efectius policials voldrien que tot plegat tornés a lloc. Així, se sap que el trasllat es produí efectivament el 4 de març perquè s'ha localitzat la nota conforme es remet "al reo Jacques Mornard" al capità David Pérez Rulfo, director de la presó: una nota de part de Leopoldo Treviño Garza, aleshores cap del Servei Secret mexicà, on a més a més hi figura una llista de les pertinences del reclus, en un inventari signat pel propi Jacques Mornard⁷⁰⁸.

Mercader, en una imatge dels primers temps reclus a Lecumberri. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 75/8 'Asunto Trotsky', número 8. Archivo General de la Nación (Mèxic).

Malgrat totes les reiterades acusacions de parcialitat, i les traves i els recursos interposats per Medellín Ostos, el jutge Rivera ordenà, doncs, tancar el cas a l'any del seu

---

Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Expedient N/532/2182, pàgina 307.

⁷⁰⁸ Es compona d'una escombra, dos matalassos, dos coixins, dos cobrellits, un llençol, una carmanyola, una bossa tancada en clau, una bosseta amb dos plats i una cassola, un llit, una tovallola, un jersei, sis llibres, un parell de sabates, unes sabatilles, tres revistes, un rentamans amb varis objectes a dins, una bossa amb estris de cuina, i un "veliz" amb roba. Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Expedient N/532/2182, pàgina 332.

inici i posar els autos a la vista de l'altra part, tal i com marca la llei mexicana. Per tant, demanà a la defensa i a l'acusació que presentessin en breu les seves conclusions per tal de ser valorades i així es pogués dictar sentència el més ràpid possible. Tanmateix, a la fi d'aquest període, Mercader exposà una darrera versió dels fets (13 mesos a posteriori), on explicava amb més detall les ofenses de Trotski contra la seva persona, el fet que ell no tenia la intenció de matar-lo, i que tot plegat es degué a la successió de la baralla, provocada per l'Home Vell. Així, embolicant-ho tot encara més, l'advocat tornà a esperar-se fins al darrer dia de què disposava per presentar les conclusions (depenent de l'extensió en pàgines del judici, se'ls oferia més o menys temps a les diferents parts): aleshores el que Medellín Ostos féu fou presentar una demanda contra la resolució presa pel jutge; i posteriorment una contra el mateix Manuel Rivera acusant-lo de parcialitat⁷⁰⁹, i guanyar, així, encara unes setmanes més a l'espera que el Tribunal Suprem resolgués el contenciós.

En aquest moment, saltaren totes les alarmes entre els trotskistes. La por que tenien era que el procés fos relegat al jutge Rivera, perquè, en aquest cas, <<aniria a parar al Primer Tribunal Penal – el tribunal que havia alliberat a en Siqueiros>>⁷¹⁰. Natàlia Sedova tenia aquesta recança ja que, si Siqueiros havia estat alliberat i exhonerat de la majoria de càrrecs que se li imputaven, malgrat haver-se demostrat la seva participació activa en l'organització i perpetració de l'assalt del 24 de maig, podria donar-se el cas que succeís el mateix amb en Jacson?⁷¹¹ Un Siqueiros que uns mesos abans ja n'havia fet de les seves⁷¹², i que pogué

---

⁷⁰⁹ Podem trobar un rastre de la demanda de recusació contra el jutge Rivera a l'Archivo General de la Nación. Són documents de novembre de 1942, sobre l'*'incidente de recusación del Juez Décimo-sexto de la Corte Penal interpuesto por Jacques Mornard Vandendresch'*, i que acaben amb una nota del Tresorer del Departament del DF, en data del dia 23 de novembre, en què s'imposa una multa de 20 pesos per considerar-la improcedent, <<de la que se hace solidario su defensor, licenciado Octavio Medellín Ostos, en la inteligencia de que el domicilio de éste último es Palma 32 Despacho 207>>. Archivo General de la Nación. Sección Siglo XX. Serie Archivo Histórico. Caja 3434 expediente 624005, año 1942.

⁷¹⁰ Rourke, Walter. *The Trial of the Assassin of Trotsky*, pàgina 235.

⁷¹¹ Malgrat aquestes pors, d'altra banda amb cert fonament, crec que no podia tractar-se de la mateixa manera. Siqueiros era un personatge molt popular i un pintor reconegut. Una condemna a la seva persona hauria empitjorat la imatge de Mèxic – i del seu govern – dins i fora del país. A més a més, per les seves demostrades relacions, s'haurien d'haver jutjat també tota una sèrie de quadres dirigents del Partit Comunista. La URSS, que s'intuïa darrera de tot, gaudia de molta popularitat, i a més a més en Harte no deixava de ser un nordamericà a qui pràcticament no coneixia ningú. Al contrari que amb el cas de Mercader, qui <<Era un desconegut que no revelaria la seva identitat. I la seva víctima era un líder revolucionari mundialment famós, l'assassinat del qual constituí un esdeveniment històric. El crim, encara més, fou una afrenta personal al president Lázaro Cárdenas qui, en garantir l'asil a Trotski, es considerà a si mateix responsable de la seva protecció>>. Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 153.

retornar a Mèxic en una data tan propera com el 1944, després d'haver-se refugiat quatre anys a Xile.

La declaració de Ramon Mercader – llarga, molt llarga – que s'adjuntà en aquest darrer recurs presentat pel seu advocat, el 27 de setembre de 1941, abonava clarament la tesi que defensava darrerament, en base a la manipulació del seu testimoni i de pràctiques il·legals i discutibles per part de la policia, tot cercant la seva autoinculpació i una redempció del paper de Trotski en aquest assumpte. <<Fue sólo a partir de abril último cuando pude, finalmente, y en compañía de mi actual defensor, leer las constancias de mi proceso y darme cuenta de lo que se había hecho conmigo en el curso de las averiguaciones desde la Jefatura de Policía hasta el Juzgado de Coyoacán. Con ello vi la necesidad de protestar por estos hechos y destruir legalmente todo lo que injustamente se me atribuía. Antes, y en razón de las circunstancias especiales de mi prisión, detenido primero en la Enfermería del Puesto Central de Socorro y después en los separos de la Sexta Delegación, en medio de un aislamiento que tuvo muchas características de incomunicación, sin ir jamás a práctica de diligencias a Coyoacán, pues todas ellas fueron hechas en el local de la Sexta Delegación a donde se presentaba el personal del Juzgado bruscamente y siempre de prisa; sin conocer mis derechos y habiendo pasado mi proceso por Villa Obregón y Xochimilco sin que yo haya tenido la oportunidad de conocer aquellos jueces; antes, repito, no tuve jamás oportunidad de leer estando solo, sin la presencia de una autoridad policiaca o judicial, ninguna de las constancias de mi proceso. – [...] mis condiciones físicas, intelectuales y morales en ese tiempo no eran las más apropiadas para establecer la verdad de los hechos en todos sus detalles, ya que me encontraba absolutamente agotado y decaído, sin ningún sentido de la personalidad y de la vida, se dice justamente la verdad [...]. Recuerdo que los doctores Quiroz Cuarón y Gómez Robleda, así como otras personas, a menudo me decían: ‘Mornard, ¿por qué no se defiende usted? ¿Por qué no hace usted nada por su defensa? Las autoridades pudieron hacer de mí, y lo hicieron, todo lo que quisieron: especialmente las autoridades policiacas. [...] Tengo por nulas las declaraciones que se me atribuyen y declaro además que: si formalmente se estima, cuando ni legal ni moralmente puede ser así [...] también formalmente me retracto de ellas. [...] Hechas las anteriores declaraciones, paso a relatar la verdad de los hechos. Consigno en seguida lo que admito y admitiré solamente como declaración mía sobre los

---

⁷¹² És curiosa la nota que manà publicar Siqueiros al diari *Novedades*, en data del 14 d'octubre de 1940, tot just deu dies després de què hagués estat fet presoner. Amb el títol de “Al abogado de la Viuda de Trotsky”, deia: <<Usted es la revolución respaldada unánime y apasionadamente por la contrarrevolución y yo soy la contrarrevolución, la reacción, unánime y apasionadamente execrada por la propia contrarrevolución. [...] Tenga calma y no se exalte llamándose “gángster y asesino stalinista” antes de que lo diga el tribunal que me juzga, pues esto, señor abogado Trotskysta, es un delito de calumnia y difamación [...]. ¿Cómo podría yo demostrarle que el Trotskysmo es el arma más putrefacta y artera de los enemigos Internacionales de la Revolución?>>. Archivo General de la Nación, Dirección General de Investigaciones Políticas y Sociales. Caja 126, Expediente 27.

mismo hechos>>⁷¹³. Per tant, el que podem veure és que demana que no es tinguin en compte les proves, interrogatoris i informes presentats fins al moment, per haver estat obtinguts o basats en informació manipulada, i que el que veritablement compti sigui el que explicarà tot seguit, que conté dades sensiblement diferents. Només per posar algun exemple, dirà que a París amb la Sylvia havien treballat plegats pel <<Partido Trotskista en diversas actividades no militantes; no militábamos debido a nuestra condición de extranjeros en Francia, pero nuestro trabajo (sobre todo de propaganda y de ayuda a los refugiados), nos mantenía en contacto estrecho con los dirigentes franceses del movimiento trotskista. Muchas veces los miembros del Comité Parisiense se reunían en mi casa; en mi casa hacían circulares, convocatorias para diferentes asambleas y los periódicos de las fábricas (Citroen entre otros). A mi casa venían los refugiados trotskistas para buscar ayuda, etc.>>. Arran d'això, doncs, i havent marxat ja la Sylvia als Estats Units, és quan diu que conegué el suposat membre de la IV Internacional que li oferí anar a Mèxic per ajudar a Trotski. I parlant de Trotski, aprofundeix també en el contingut de les suposades converses que havien mantingut: per exemple, en dirà que <<cuando hablaba de la URSS, los problemas de las masas rusas no le interesaban tanto como tener en sus manos el poder, y para lograr este fin él no ocultaba que no retrocedería frente a nada, aunque los medios que tuviese que emplear no se contaran entre los más éticos o políticos [...]. Me demostró que yo no tenía ninguna alternativa fuera de la de seguir el camino marcado por él! En efecto, yo estaba en sus manos: con una situación ilegal aquí (creada por él o a causa de él) y, por tanto, a merced de una denuncia de su parte a las autoridades>>. L'article que li hauria portat el dia de l'assassinat, més que un esquer per tal de poder-s'hi reunir a soles, seria només el seu darrer intent per tal de demostrar-li que podia servir en altres facetes, més pacífiques, i deixar de banda "l'acció" que li demanava. Com veiem, el que intentava era girar la truita, i demostrar que la persona instrumentalitzada per la cobdícia i maldat d'algu altre havia estat ell, a qui Trotski havia empès a matar en defensa pròpia, però que tothom s'havia conxorxat en contra la seva persona per tal de fer-lo passar com un assassí sense escrúpols que ho tenia tot preparat de bell antuvi.

La societat mexicana bullia també amb les incidències i la marxa del cas. Un exemple patent és el llibret de 125 pàgines de Rosendo Monterrey Grajeda titulat *¿Es delincuente político el asesino de León Trotsky?*, publicat per la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic el 1942, enmig, doncs, del procés. És un llibre que reflexiona sobre la delinqüència política i els estudis jurídic-socials, intentant adoptar un criteri científic per a una acció

---

⁷¹³ Monterrey Grajeda, Rosendo. *¿Es delincuente político el asesino de León Trotsky?* Universidad Nacional Autónoma de México. Mèxic, D. F. 1942, pàgines 81-108.

governamental a aquesta problemàtica segons la llei. L'autor es mulla demanant una elasticitat en quan a la condemna, segons la repercussió pública del cas; i en aquest en concret, diu que hauria d'haver-hi una pena ínfima o bé una absolució⁷¹⁴. Qui fa el pròleg, Vidal Álvarez Everoix, va encara més enllà: <<Yo afirmo que realmente debiera absolverse al acusado, porque Jacques Mornard en su acción delictuosa se alzó con la faz augusta del deber que le impusieron sus convicciones, y subyugado poderosamente por su ideal vivió al minuto en que a través de la molécula humana, como hombre, se sacuden los destinos de los pueblos que sueñan eternamente con la libertad>>⁷¹⁵. Monterrey diu també que el motiu de l'obra és determinar <<si el mismo delincuente, como responsable de una transgresión de indiscutible naturaleza política, es él al mismo tiempo un criminal de esa índole, o si se trata de un caso simple y sencillamente de un vulgar responsable del orden común>>; i afegeix que no està d'acord que el fiscal, Lic. Liborio Espinosa y Eleres, el tracti com un criminal comú i vulgui aplicar-li la pena màxima. Els crims contra l'estat són indubtablement més importants que els crims comuns, afirma, perquè afecten a una majoria, i, per tant, han de ser tractats de manera més severa. Inspirant-se en el penalista espanyol Luis Jiménez de Asúa, ho explica amb un exemple: l'assassinat d'un rei per motius personals seria un delictes comú; mentre que un homicidi i un incendi amb la voluntat d'influir en l'estructura de l'Estat o el govern, seria de caràcter polític. Una traïció a la pàtria serà més greu, per tant, que un assassinat o un assalt amb força. Així doncs, respecte a Mercader, es critica que se'l tracti com un assassí comú/vulgar; que rebés algun tipus de maltractament per part de la policia; que no se li deixés veure el seu expedient fins al cap de sis mesos (donant per vàlida, doncs, l'exposició de Medellín Ostos); i que no es dictés sentència en el temps indicat per la llei. <<Jacques Mornard debe ser absuelto del delito de homicidio puesto que es muy difícil determinar con precisión cuál de las dos tendencias ideológicas es al conveniente para la marcha ascendente de la humanidad, si la que llevó al acusado hasta privar de la vida de su víctima, o la que encabezada ésta>>. I encara hi afegirà Monterrey, posteriorment: <<Si como lo hemos expuesto, existen muchas posibilidades de que Jacques Mornard haya delinquido por motivos políticos, y lo que es más por motivos como el fin de la defensa de un ideal que a su modo de ver es el más conveniente para el progreso de la humanidad, un juzgador consciente tiene la obligación de tomar en cuenta

---

⁷¹⁴ Davant la petició de l'agent del Ministeri Públic, qui demanava per Mercader 23 anys de presó, cosa que la llei, tanmateix, no permet, Monterrey afirma que <<a Jacques Mornard debe imponérsele una sanción mínima de acuerdo con el espíritu que priva en nuestro ambiente jurídico, en el sentido de que a los delincuentes políticos debe hacerseles objeto de un tratamiento especial, menos riguroso que a la otra clase de delincuentes>>. ¿Es delincuente político...?, pàgina 12.

⁷¹⁵ Monterrey Grajeda, Rosendo. ¿Es delincuente político...?, pàgina 14.

este hecho para los efectos de imponerle una pena atenuada, aunque no se le considere como un delincuente de orden político>>⁷¹⁶.

Mercader, en un parell d'imatges del judici. A la primera, probablement de finals de 1940 o 1941, encara podem veure el posat decaigut que tenia els primers temps; a la segona, en canvi, de 1942, 1943 o 1944, la seva actitud era ja més desafiant i confiada. Fotografies extretes de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

Malgrat tot aquest intens debat públic, doncs, els jutges que dictaren sentència, Manuel Rivera Vázquez, José María de la Garza Villarreal i Rafael García de León, desestimaren els recursos de la defensa en quan fou una agressió en defensa pròpia; o bé que hi hagué una lluita; o inclús que no havia estat una cosa premeditada ni amb traïdoria⁷¹⁷. Digueren, segons l'article 315 del Codi de Procediments, que <<*siempre que el reo*

---

⁷¹⁶ Monterrey Grajeda, Rosendo. *¿Es delincuente político...?*, pàgines 116 i 121-122. El debat deuria ser força important entre els juristes de l'època. De fet, el penalista Raúl Carrancá y Rivas també en féu, anys després, una valoració: <<*Se le enseñó, abonando en terreno propicio, que Trotsky era un enemigo ideológico y político [...] El grado de culpabilidad del asesino debe ser analizable con parámetros de estricto rigor intelectual. ¿Es acaso uno culpable de sus ideas? No, salvo que sean claramente destructoras de los bienes jurídicos que tutela nuestra cultura. Por eso las ideas se deben combatir con ideas, nunca mediante la fuerza*>>. Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgina 8.

⁷¹⁷ Raúl Carrancá aporta una còpia del sumari, publicat a la revista *Anales de Jurisprudencia*, vol. XLV, núm. 6, corresponent al 30 de juny de 1944, que justament comença amb un total de 23 punts on es refuten totes les acusacions que posteriorment efectuà Mercader i el seu advocat. Amb aquesta clara exposició, s'indica que la causa queda vista per a la sentència. Aquest sumari reproduïx fidelment una part de les diferents declaracions i interrogatoris originals, però en un format de prosa i més estructurat, que el fa més intel·ligible. Tanmateix, hem optat per treballar sempre amb la documentació primerenca, entenent que és més fidel als fets. Tanmateix, ofereix alguns afegits que no s'havien pogut localitzar, com els resums d'alguns dels recursos interposats

cause una lesió després de haver reflexionat sobre el delict que va a acometer (en el cas de Jacson) obró con dolo directo proponiéndose quitar la vida a León Davidovich Bronstein o León Trotsky (y hay) una serie de actos plenamente probados [...] que con mucha antelación a la consumación del delito, el delincuente fríamente tomó la resolución de ejecutarlo, escogió los medios más eficaces al efecto, preparó su realización y cuando tuvo a la víctima en las condiciones que él había pensado, llevó a cabo el hecho>>⁷¹⁸. La pròpia sentència indica, però, que no es pot provar que Mercader actués en nom d' Stalin o de la GPU. <<Por último, la decisión del tribunal considera justo, haciendo uso del arbitrio judicial, aplicar por el homicidio calificado de que se trata la pena de 19 años 6 meses de prisión y respecto de la portación de armas prohibidas la de 6 meses>>⁷¹⁹. Per tant, se'l considerà plenament responsable de l'assassinat, i se'l condemnà a 20 anys de reclusió ordinària, rebaixant una mica la petició de la Fiscalia, que havia demanat que la condemna fos de 23 anys (vint per assassinat premeditat, dos per assalt amb armes; i finalment un més per possessió il·legal d'aquestes). D'aquesta manera, s'aplicava una de les penes més altes que preveia el codi penal mexicà.

La sentència es féu pública, definitivament, el 16 d'abril de 1943: havien passat dos anys i vuit mesos des del crim, i un any i vuit mesos des de que el jutge Rivera hagués donat per tancada la fase d'investigacions per tal de procedir a un anàlisi exhaustiu de la documentació, i arribar finalment a la sentència. Per tant, si bé la tàctica de Medellín Ostos no sabem si condicionà la pena imposada, sí que d'altra banda aconseguí el seu objectiu d'allargar el procés i posar-hi les màximes traves possibles. Tot i així, com veurem seguidament, l'advocat continuà interposant recursos contra la resolució que tanmateix fou considerada definitiva i inapel·lable el 27 de juny de 1944. En aquesta, punt per punt, s'exposa quins fets s'han tingut en consideració, i també el perquè de les desestimacions dels recursos de la defensa, que en molts casos, consideren exagerades i amb una manca gran de proves fefaents. Si la llegim textualment, diu: <<Sexta Corte Penal. Presidencia. Número de Partida 94/41. En la averiguación instruída contra Jacques Mornard Vandendresched o Frank Jackson, que se halla en la Penitenciaría, como presunto responsable de Homicidio, ataque peligroso y portación de armas prohibidas, la Corte determinó: Por ejecutoria de la Sala del H. Trib. Sup. de Justicia y por los delitos de homicidio y portación de armas prohibidas, sufra veinte años de prisión, en calidad de

---

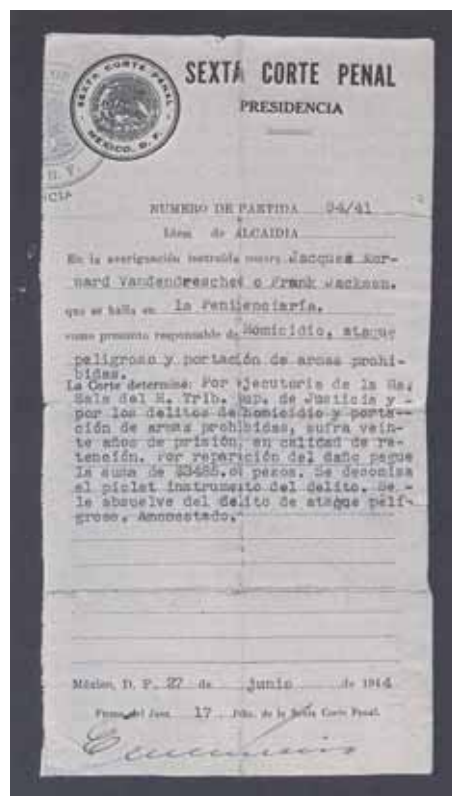
per Medellín Ostos el 1942, quan no es cansa d'exigir una rectificació de les acusacions contra el seu client, intentant demostrar que els càrrecs d'atac perillós, d'utilització d'armes prohibides o la pena de reparació de danys, no són aplicables en cap cas. El sumari dels *Anales* ocupa un total de 124 pàgines.

⁷¹⁸ Barrón Cruz, Martín Gabriel. *Actuaciones ministeriales en el homicidio de León Trotski*, pàgina 108.

⁷¹⁹ Barrón Cruz, Martín Gabriel. *Actuaciones ministeriales en el homicidio de León Trotski*, pàgina 109.

retención. Por reparación de daño pague la suma de \$3.485.00 pesos. Se decomisa el piolet instrumento del delito. Se le absuelve del delito de ataque peligroso. Amonestado>>.

Sentència definitiva, datada del 27 de juny de 1944, on es ratifica la condemna a Mercader a 20 anys de presó. Extretra de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 95; i lectura de la mateixa, per part d'un representant judicial. Hulton-Deutsch Collections/Corbis (<http://www.corbisimages.com/stock-photo/rights-managed/HU061357/judge-passing-sentence-on-trotsky-assassin>)

Segons el fill del jutge Raúl Carrancá y Trujillo, Raúl Carrancá y Rivas, reconegut catedràtic i penalista mexicà, la sentència no s'ajustà prou al codi penal de l'època, al dotar de més importància a l'article 302, segons el qual un homicidi és privar de la vida a algú altre, sense cap mena de diferenciació (*<<vale lo mismo la vida de un imbécil que la de un genio, la de un perverso endemoniado que la de un santo>>*, diria), que no pas l'article 52, que diu que el jutge cal que tingui en compte *<<la calidad de las personas ofendidas>>*, posant sobre la taula tota una sèrie d'elements que puguin determinar un major o menor grau de culpabilitat, al cercar un objectiu diferent a un assassinat comú. *<<Yo no soy partidario de igualar el grado de culpabilidad con la cantidad de pena; pero si la pena impuesta sirve para distinguir la naturaleza y*

*substancia del dolo – como acontece en un homicidio calificado – no hay la menor duda de que se debe imponer la máxima>>*⁷²⁰. Així, la pena de 20 anys i sis mesos li sembla poc.

El veredict conclou, doncs, que Jacson no fou enviat per la IV Internacional – considerant no provada l'existència del responsable que a París li hauria ofert treballar pel revolucionari; que Trotski, en el cas hipotètic que li oferís fer alguna mena d'acció criminal per ell, en tot cas no disposà de temps suficient com per comunicar-li tot el que pretenia; que havia viatjat a Mèxic amb l'objectiu de preparar l'atac; i que, malgrat els informes aportats per la defensa, aquest es produí per darrera i amb traïdoria. No es treu l'entrellat, però, de la seva veritable identitat, l'origen del passaport, dels calers que tenia, o de la seva vinculació amb l'NKVD. Aquesta és, també, la valoració que es féu dins els cercles trotskistes⁷²¹.

Tot i aquest revés judicial, Mercader i el seu advocat no tiraren la tovallola i presentaren un nou recurs, aquest cop al Tribunal Superior de Justícia del DF, demanant l'empara federal contra el que consideraren que era la violació de les seves garanties processals, recollides a la Constitució del país. Alhora, volgueren influenciar l'opinió pública amb la publicació en format de llibret del memoràndum aportat als magistrats del citat Tribunal, on expressaven obertament les seves inquietuds i punts de vista sobre els procediments emprats en el sumari del cas. En aquest, en només 15 pàgines⁷²², exposen tota una sèrie de factors que ja havien defensat davant el jutge Rivera, però que no havien estat tinguts en compte. Es posa èmfasi, en qualsevol cas, en la impugnació de la confessió de Mercader en l'interrogatori policial, sobretot quan es fa referència a l'atac per darrera mentre Trotski llegeix – ja que això és la base fonamental per acusar-lo d'avantatge i traïdoria –, i en la suposada mala praxis policial que l'hauria conduït a declarar allò que ells havien volgut, sota coacció.

Incomunicació a la Sexta Delegación durant sis mesos, i encara dos més un cop traslladat a Lecumberri, mentre se li habilitava una cel·la especial; interrogatoris prolongats i continus, de dia i de nit, <<*inclusive a altas horas de la madrugada, no obstante la condición física de*

---

⁷²⁰ Carrancá y Rivas, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàgines 10-11.

⁷²¹ Rourke, Walter. *The Verdict on the Assassin of Trotsky*, dins *Fourth International* (agost 1943), pàgina 237.

⁷²² Medellín Ostos, Octavio. *Expresión de Agravios de la Defensa. Proceso Mornard (Caso Trotsky)*. Mèxic, D. F. 1944.

enfermo del reo durante los primeros días de la investigación>>; <<Acción brutal de inyectar al reo soporífero (evipán sódico) para que descansara de la extenuación, fatiga y excitación causadas por los interrogatorios ininterrumpidos y, a renglón seguido, por órdenes de miembros de la policía preventiva, inyectarle un tónico energético (estricnina) para volverlo al estado de vigilia con el fin de continuar los interrogatorios>>; lectura de les declaracions en castellà, sense deixar intervenir els intèrprets en francès; les contradiccions en les declaracions de Natàlia Sedova i els resultats de la autòpsia de Trotski; els evidents signes de lluita entre ambdós... Tot plegat, porta a Medellín a demanar als magistrats que tinguin en consideració les al·legacions que aporta per tal de determinar <<el nulo valor legal de las pretendidas confesiones al reo u la H. Octava Sala revisora debe reconocerlo así, para reparar los agravios infligidos por la H. Sexta Corte Sentenciadora>>. Tanmateix, i malgrat les declaracions de Mercader i alguns testimonis que per raons que se'ns escapen feren l'octubre de 1943 davant d'un jutge⁷²³, el recurs fou desestimat el 17 de maig de 1944.

A Ramon Mercader li quedava, només, apel·lar a una darrera instància: el Tribunal Suprem de la Unió. Així, el 22 agost 1944 presentava una extensa demanda de revisió del judici i de la pena que se li imposà, de 132 pàgines, on Medellín Ostos posà tota la carn a la graella i exposà, el més minuciosament possible, la versió del seu acusat i les alteracions processals ocorregudes al llarg d'aquells quatre anys, recurrent a testimonis, fets, informes i disposicions legals que li servissin d'argumentari⁷²⁴. Acusant de lleugeresa i ignorància al Tribunal de Justícia del DF, i basant-se en la suposada indefensió del seu client i l'arbitrarietat de la condemna, reclamava al citat Tribunal que permetés que es presentessin una sèrie de proves que, al seu dia i per una interpretació restrictiva de la llei, no els havien

---

⁷²³ En base al recurs d'apel·lació presentat al Tribunal Suprem l'agost d'aquell 1944, pàgines 47 i 48, sabem que Mercader presentà altres expressions de greuges el 10 de desembre de 1943, la citada de març de 1944, una altra el 9 de maig; i finalment una darrera el dia 13 del mateix mes, sense que en coneguem, però el contingut i transcendència. Potser aquestes declaracions s'inclouen en algun procés que s'hagués donat per atendre aquestes peticions.

⁷²⁴ Aquest recurs d'apel·lació i la corresponent resolució del Tribunal les he consultat a través de l'enllaç que la revista catalana *Sàpiens* penjà a internet, en motiu de la publicació del dossier especial titulat "Parla l'assassí de Trotski", que aparegué en el número 109, corresponent a l'octubre del 2011. Si bé l'article del periodista Oriol Malló conté algunes errades, el cert és que proporciona aquest document, inèdit fins al moment, que conservava el Centro de Documentación y Análisis, Archivo y Compilación de Leyes de la Suprema Corte de México, i que localitzà gràcies a l'advocat Silvino Cortina, passant del bufet d'advocats de Medellín Ostos als anys 50. Tanmateix, els noms que apareixen en el document han estat esborrats, malgrat que poguem intuir-los en la majoria dels casos. Podem trobar-lo a l'adreça <http://www.sapiens.cat/ca/notices/2011/09/parla-l-assassi-de-trotsky-1423.php>.

permès aportar perquè el període marcat d'un any s'havia esgotat⁷²⁵. Ahora, es cercava la nul·litat dels interrogatoris fets davant el coronel Sánchez Salazar, al considerar que havien estat fets en coacció, incomunicació (aporten, certament, un seguit de testimonis de metges i infermeres que fins i tot ells tenien problemes per tal d'accedir a Mercader, ni que sigui per fer-ne un seguiment mèdic) i per part d'una persona (el propi coronel), a qui no pertocava fer (Medellín ho anomena usurpació de funcions), amb l'ús de mètodes no massa pertinents (com el tema de les injeccions o el fet que duressin, en alguns casos 10 i 11 hores seguides).

Hi ha, també, un apartat força gran del recurs en què es dedica a discutir i puntualitzar una sèrie de declaracions del fiscal, de la Sylvia, de la sentència, de la Natàlia Sedova⁷²⁶, seves..., per tal de demostrar contrarietats i arbitrarietats que a l'hora de la veritat podrien haver-se girat en la seva contra, i haver contaminat el procés i la sentència, al seu parer. Ahora, indica que el sumari inclou una sèrie de falsedats, com que el seu antic advocat assistís a alguns interrogatoris on hi figura el seu nom; que l'anés a veure el responsable de negocis de l'ambaixada belga – que diu que a més a més no es deia Loridan; o bé que en alguna ocasió s'hagués negat a declarar.

Unes quantes pàgines també les dedica a reflexionar sobre la seva relació amb Trotski, la possibilitat de què no volgués explicar les seves trobades amb ell als guardes, i que la Natàlia mentís en les seves declaracions per tal d'inculpar-lo, malgrat saber la veritat. Però és curiós constatar com també hi ha tota una versió en base a la necròpsia al crani del revolucionari, segons la qual el cop hauria estat donat de baix cap a dalt (i no a l'inrevés, com seria de suposar), i que els esquixos de la sang localitzats abonarien aquesta tesi: el cop de piolet s'hauria produït durant la baralla, i no pas premeditament i des de darrera la

---

⁷²⁵ <<Se llega al absurdo de admitir que es preferible producir una prisión definitiva arbitraria por falta de defensa, que prolongar una prisión preventiva para dar lugar a la defensa; es decir que con tal de ajustar la prisión preventiva al año constitucional, no le haría que se negara la práctica de diligencias de prueba de descargo, que vendrían en definitiva a hacer cesar o aminorar la prisión definitiva que se habría de imponer como pena>>. Pàgina 10 del recurs d'apel·lació.

⁷²⁶ Respecte a la Natàlia Sedova, i en menor mesura també contra els guardes de Trotski, el que intenta demostrar és que són testimonis que no poden prendre's amb objectivitat, al ser considerats part implicada que es mouen per interessos polítics, personals i afectius, agravats per l'odi que els suposa que l'acusat sigui l'assassí de l'Home Vell. <<Su reacción natural, humana, frente a la muerte violenta de su esposo tiene que ser de odio, de encono; su más vehemente deseo de venganza [...]. A ella hay que reconocer además participación en la jefatura de la pretendida Cuarta Internacional y juzgarla, por tanto, como líderesa política, movida no sólo por elementos conyugales y domésticos, sino también por la pasión y por el interés políticos, mal podríamos colocarla en el gesto de la matrona severa, estoica, impasible, capaz de elevarse por encima de su humana amargura y perdonar>>.

víctima. Per tant, seria una acció en defensa pròpia, sense traïdoria ni avantatge, i inclús que podria considerar-se en inferioritat de condicions, ja que Trotski podia comptar amb l'ús d'una pistola, que tenia sempre a mà, i ell no (tot i que la duia, no la féu servir). Alhora, reclama que se l'exhoneri del càrrec de premeditació, perquè, segons ell, tot fou fruit de la darrera conversa mantinguda amb el revolucionari, el dia 17, i de les reflexions que l'empenyeren, el dia 19, a cometre el crim.

En conjunt, doncs, argumentant tota una sèrie de disposicions legals, i cercant l'empara en articles concrets de la Constitució i el Codi Penal mexicà, Mercader el que demanava era que es tinguessin en compte tots els greuges presentats fins al moment, per tal que es revisés el seu procés i, sobretot, la seva condemna⁷²⁷. Des de la seva òptica, tant el sumari, com el procés d'incoació, testimonis i proves policiaques i judicials, estaven manipulades amb l'objectiu d'incriminar-lo, de la mateixa manera que no es tingueren en compte una sèrie d'irregularitats que ell denunciava. Ell havia ocasionat la mort a Trotski, sí, però calia deixar clar que la història que havia transcendit no era pas la correcta, i que bona part de les argumentacions considerades pel jutge són majoritàriament casualitats o situacions tretes de context, barrejades amb dosis de ficció aportades pel guardes de Trotski i autoritats policials, que conclogueren en un procés sense garanties que l'hauria perjudicat enormement.

Però l'esperada resolució que Mercader cercava arribà tard, molt tard. Malgrat que la seva demanda fou acceptada a tràmit el 4 d'octubre de 1944, no hi hagué una sentència ferma fins gairebé deu anys després: Medellín Ostos no l'arribà a conèixer, ja que havia mort el desembre de 1952. Així, el 8 de gener de 1955 els magistrats del Tribunal Suprem conclogueren que Jacques Mornard no tenia raó en els greuges que havia presentat, i per tant li denegaren l'empara que sol·licitava. El recorregut burocràtic i administratiu que havia seguit al judici arribava, doncs, a la seva fi. Catorze anys i mig després, es tancava, per fi i definitivament, el cas. Tanmateix, aquella època s'havia iniciat, ja, un nou procés amb la justícia que plantejava la seva llibertat condicional... aquesta vegada, però, ja amb la certesa de saber qui era realment l'assassí de Trotski.

---

⁷²⁷ <<Inquestionablemente que una pena de prisión como la que se me impone constituye una molestia a mi persona y a la posesión de mi libertad, molestia que proviene de mandamiento escrito de autoridad competente, pero que carece del requisito constitucional de estar fundada y motivada legalmente, ya que se han cometido todas las violaciones de ley que con una extensión mayor de lo que hubiera deseado he expuesto en la presente demanda>>. Pàgines 131-132 del recurs.

I és que la veritable identitat de Mercader no es sabé, oficialment, fins el 1950. Aquell any, el doctor Quiroz Cuarón, que no havia deixat mai de pensar en Jacques Mornard un cop finalitzada la seva tasca, anà al Congrés Mundial de Criminologia, celebrat a París, en representació de la UNAM. Aprofitant l'avinentesa, però, de la proximitat amb Barcelona (si tenim en compte que venia de Mèxic), decidí anar-hi per veure si podia esbrinar quelcom d'aquell misteriós reclús, del qual no n'havia pogut determinar, deu anys després, l'origen. Alguns indicis indicarien que podria ser de l'altra banda dels Pirineus⁷²⁸, i al haver estat Barcelona durant molts anys la ciutat dels "ismes" (amb presència important de tot tipus d'ideologies, ja fos l'anarquisme, el catalanisme, socialisme, pacifisme...), si més no creia que podria preguntar-hi per veure si sabien donar-li una pista vàlida. Així, segons l'entrevista amb Quiroz que el Comitè Internacional de la IV Internacional publicà el 1977⁷²⁹, el metge anà a la comissaria de policia de Via Laietana a preguntar, amb les dades de Mornard de què disposava. <<Allà vaig passar un temps amb un home extraordinari, un policia, don Pedro Polo Borreguero. El meu contacte amb ell fou una gran sort, perquè vaig anar a la comissaria central de la policia, i em vaig presentar com inspector en cap. Li vaig dir: "Podria donar-me l'expedient d'aquesta persona", i li vaig ensenyar la targeta d'identitat. L'inspector, un home amb cert escepticisme i molta experiència professional, em digué: "Deixi-me-la i torni d'aquí dos dies". A l'oficina de l'inspector hi havia un home gran, qui em parà i em digué: "Deixi'm que l'acompanyi". I em preguntà: "Té algun interès especial en el què ens ha donat?". "Sí". "Podria explicar-m'ho?". Li vaig dir: "Sí, el que els acabo de deixar és la targeta d'identitat de l'assassí de Trotski". I em digué: "De debò? Doncs és ben conegut, aquí. Vingui amb mi">>. Sortiren, i anaren al número 7 del carrer Ample, i li digué que allà era on havia nascut, que encara hi vivia son pare, i que sa mare es deia Caritat. Quiroz es mostrà astorat. Tingué la sort que topà amb l'home que havia estat responsable de la detenció de Mercader el 1935, en un bar del carrer Guifré de la ciutat, juntament amb altres

---

⁷²⁸ Algunes proves fonètiques que li havien realitzat assenyalaven aquest camí. A més a més, però, Isaac Don Levine indica que uns policies haurien indicat a Quiroz la possibilitat que fos català uns anys abans: <<Hi havia dos catalans empleats a la policia mexicana que foren presents en un interrogatori del presoner poc després del seu arrest, quan féu [Mercader] una exclamació que els convencé que provenia de Catalunya>>. Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 166. També comptem amb un informe d'antecedents de la policia, amb data del 25 de febrer de 1947, on es fa una biografia seva mig encertada: en ella es diu que es deia José Mornard Iglesias, que era de Barcelona i de les Joventuts Socialistes, però que havia estat entrenat a Rússia i havia treballat per a la GPU a França. Carrancá, Raúl. *El Caso Trotsky*, pàg. 36; i Barrón Cruz, Martín Gabriel. *Actuaciones ministeriales...*, pàgina 29.

⁷²⁹ International Committee of Fourth International. *Trotsky's assassin at large*, pàgines 5-8. Segons indiquen, l'entrevista fou feta el desembre de 1976.

17 membres d'una cèdula comunista, i de qui podia enrecordar-se'n⁷³⁰. Així, li recomanà que tornés al cap de dos dies, però l'advertí que li dirien, segurament, que la fitxa policial seria a Madrid. Dinaren plegats i s'acomiadaren.

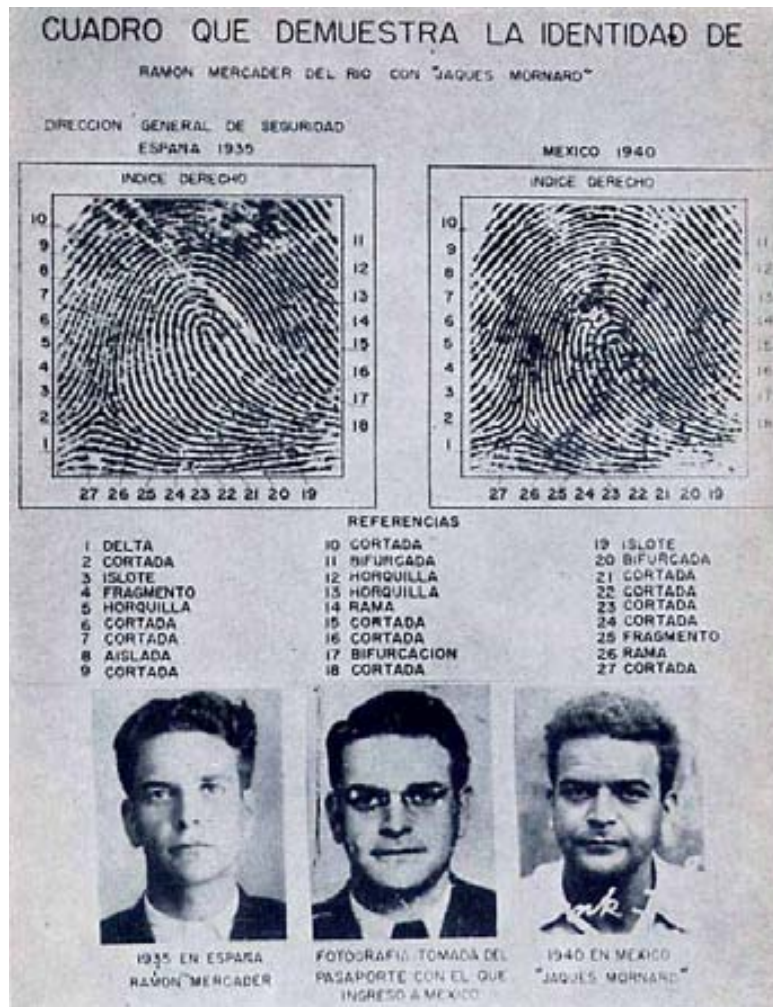
Efectivament, al cap de dos dies hi tornà, i li digueren que a Barcelona no es conservava res, que calia que es dirigís a Madrid. Allà es trobà amb metges de la Facultat de Medicina Criminal, que el posaren en contacte amb Florentino Santamaría, inspector en cap d'Identitat. L'anà a veure i el seu arxiver, Antonio Valcárcel, de seguida li trobà la fitxa, que pogué contrastar amb les seves dades i així poder afirmar, sense cap mena de dubte, que Ramon Mercader del Río, Jacques Mornard i Frank Jacson, eren la mateixa persona⁷³¹. Deu anys després, havia resolt el misteri. Tot i així, fins al moment del seu alliberament, Mercader continuà emprant el nom de Jacques Mornard.

---

⁷³⁰ Com hem comentat al capítol relacionat amb la joventut de Ramon Mercader, havia estat detingut per Pedro Polo Borreguero el 1935, i d'aquí que se'n conservés una fitxa policial. Polo Borreguero, nascut el 1897, havia ingressat al cos de policia el 1921, i havia estat servidor fidel dels germans Badia a la Comissaria General d'Ordre Públic de la Generalitat de Catalunya. Amb l'esclat de la Guerra Civil Espanyola fugí a França, i s'enrolà amb els nacionals. Al finalitzar aquesta, fou destinat a Barcelona, on fou el cap de la Brigada de Serveis Especials, que formava part de la temuda Brigada Político-Social. Torturador i perseguidor de maquis, comunistes i anarquistes, fou jubilat el 1955 i donà pas al temut comissari Antonio Creix, però tanmateix continuà exercint com a cap del Gabinet d'Informació del Govern Civil fins a la seva mort, ocorreguda el 1972.

⁷³¹ <<Mi inolvidable maestro y amigo, don Antonio Piga, Director de la Escuela de Medicina Legal, tuvo la gentileza de presentarme con ese eminente criminalista que es don Florentino Santamaría, y en una inolvidable tarde madrileña, en su oficina, al pedirle me hiciera el favor de informarme si los Archivos Dactiloscópicos Españoles tenían antecedentes del sujeto de quién le proporcionaba la ficha – sin nombre – llamó a uno de sus colaboradores más eficaces, don Antonio Valcárcel; le dio la indicación del caso y me pidió viera el reloj para tomar el tiempo en que hacía la confrontación, y apenas transcurrido minuto y medio, regresó mi querido amigo Antonio Valcárcel, con la ficha de identificación del asesino de León Trotsky con su verdadero nombre>>. Ceniceros Ríos, Eduardo. Jacques Mornard... pàgina 52.

Fitxa elaborada per Quiroz Cuarón on demostra que Mercader, Mornard i Jacson eren, en realitat, la mateixa persona, en base a les fotografies i les empremtes dactilars de Barcelona i de Mèxic. Extret de Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgines centrals.

A Ramon Mercader, doncs, l'esperaven molts anys a la presó. Anys d'incerteses, dubtes i pors, de rumors i, potser, de penediment. Però anys que indicaren la seva fortalesa anímica i de consciència, d'una persona que, malgrat tot, no obrí la boca ni una sola vegada per demostrar qui era ni qui l'hi havia encarregat l'assassinat, malgrat les dificultats que passaria⁷³². <<Nunca confesó nada a pesar que se le sometió al más tremendo de los tormentos>>, deia

⁷³² <<La historia de aquel asesinato era la historia del hombre adiestrado para aquel asesinato. La historia de todos los valores morales — el valor, el sacrificio, el dominio de sí mismo, la adhesión total a una causa —, todos esos valores pervertidos para convertir a aquel militante en asesino. Que no podía ser un asesino perfecto más que en su calidad de militante [...] Él no había sido un militante sacrificado a una violencia necesaria. Solamente un criminal [...] Había elegido la fidelidad a una causa que todos hubieran traicionado, escarnecido, ridiculizado, y él el primero, por aquel crimen en el que sin embargo había enajenado todo su ser, su fidelidad misma>>. Semprún, Jorge. *La segunda muerte de Ramón Mercader*. Ed. Planeta. Barcelona. 1985, pàgines 150-151.

Eduardo Ceniceros al documental *Asaltar los Cielos*; <<No traicionó a los suyos>>, confirmava el seu germà Lluís⁷³³.

Calia que es conscienciés que segurament hauria de fer el camí que ara iniciava tot sol. Perquè ningú admetria la seva responsabilitat o implicació en aquell afer; ningú carregaria amb la seva part de culpa d'un assassinat com aquell; ningú gosaria acusar, obertament, a l'estat soviètic o la figura d'Stalin d'estar al darrera del crim. <<Comprendió que entraba en la extensión desierta y helada de la muerte, que su silencio y su fidelidad no habían servido de nada, que no sería reconocido por los suyos, que nadie querría compartir aquella sangre, aquella muerte, aquella abyección, aquella entrega de si mismo. Sin embargo, cualquiera hubiese podido cometer aquel crimen, cualquier militante. Había sido elegido por sus virtudes, pero le dejaban asumir completamente solo la responsabilidad de aquella abnegación, aquella astucia paciente, aquella fuerza de carácter, aquel sacrificio total. Ya no tenía nombre ni pasado, nada más que aquel crimen que nadie quería aceptar con él, para no tener que negarlo>>⁷³⁴.

Vint anys de silenci. I vint anys són molts anys.

---

⁷³³ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 91.

⁷³⁴ Semprún, Jorge. *La segunda muerte de Ramón Mercader*, pàgina 172.

ELS LLARGS ANYS DE PRESÓ

Ramon Mercader, doncs, ingressà a la presó de Lecumberri el quatre de març de 1941, quan ja duia gairebé set mesos de reclusió; temps suficient per païr tot el què havia succeït i per conscienciar-se del què li tocava viure. Així, la seva actitud no fou desesperada i espantadissa, sinó més aviat al contrari: senzillament mostrava resignació, i una voluntat de continuar essent ell mateix a dins de la presó. <<Quan fou col·locat a una fosca i petita cel·la de la penitenciària, una de les primeres coses que féu fou comprar blanquejador i contractar un company de presó que l'ajudés a netejar-la i pintar-la. Estava igualment conscienciat amb la neteja del cos>>⁷³⁵. De seguida establí una rutina. Es dutxava cada dia amb aigua freda i s'afaitava també diàriament. S'aixecà, durant vint anys, cada dia ben d'hora per seguir el mateix ritual: una mica d'exercici, dutxa, s'afaitava, i era el primer quan cridaven als interns.

Inicialment, defugia força a la resta de companys. De fet, durant el primer any duia una activitat força minvada, passant la major part del temps a la mateixa cel·la, que tenia per ell sol, sortint-ne pràcticament només quan li ho requerien per diligències del cas o de la presó. Era, però, sempre el primer en aixecar-se i tenia, com hem vist, una higiene impecable; i no faltava mai quan passaven llista. Li costà molt passejar pels patis o iniciar relacions amb altres presos, que a més a més el veien amb cert recel, per la fama que el precedia.

Perquè Ramon Mercader no era el típic criminal: com bé advertien Quiroz Cuarón i Gómez Robleda al seu informe, <<tuvimos ante nosotros un hombre educado, dispuesto a satisfacer nuestras exigencias y a quien, brevemente, podríamos cualificar como el perfecto caballero [...]. No es un fanático, no es un loco, no es un degenerado, es, desde el punto de vista médico-social, un hombre sano [...]. Nuestro examinado ha cometido un delito del orden común; él piensa que ha logrado un fin elevado matando; él cree conservar la categoría de hombre moral después de haber asesinado; juzga bueno el acto de haber privado de la vida a León Trotsky por ser traidor a la clase obrera; no se considera ni como asesino, ni como magnicida, ni como loco moral, ni como anormal>>⁷³⁶. En síntesi, doncs, ve a dir que era un home normal convertit en magnicida; no volia mal cap a ningú més, sinó que la seva missió era una en concret i prou; i un cop havia acabat amb Lleó Trotski, podia tornar a ser un “perfecto caballero”. Els doctors creien que havia superat, amb allò, els seus fracassos

---

⁷³⁵ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 128.

⁷³⁶ Ceniceros, Eduardo. *Jacques Mornard*, pàgines 123 i 135.

socials i els traumes de la infància i la joventut que se li suposaven. Però a la presó no deixava de ser un més; especial, però un més.

Degut a la mena de crim que cometé, i les circumstàncies del moment, era objecte de vigilància especial per part de les autoritats, per evitar que algú busqués matar-lo. Son germà Lluís explica que tenia la major part del dia lliure, evitant així estar molt exposat als altres; però també que gaudia d'algunes bones amistats a dins de la presó, gent que li feia de guardaespalles davant la por a patir algun atemptat⁷³⁷. Però no només ho diu ell, sinó també altres autors com Héctor Oliva o el trotskista Walter Rourke: <<Més d'una vegada van oferir a Natàlia la possibilitat de carregar-se Mornard. Una vegada, un dels vigilants de la presó va proposar a la vídua acabar amb ell a canvi de cinquanta mil pesos i, en una altra ocasió, va posar-se en contacte amb ella la família d'un falsificador de moneda que era a la mateixa presó i que s'havia fet amic de Mornard. Però Natàlia va rebutjar totes les propostes i les va denunciar>>⁷³⁸. A vegades, però, els pitjors enemics podien ser els policies i funcionaris encarregats de vigilar-lo, ja que possiblement patí alguna pallissa o tortura per part d'aquests. <<En Ramon digué que abans que la seva identitat fos descoberta, fou colpejat per la policia mexicana dos cops al dia durant sis anys, i que era pres en una cel·la sense finestres>>⁷³⁹. Si bé crec que és totalment exagerada l'afirmació que fos colpejat dos cops al dia durant tants anys, perquè com seguidament exposarem Mercader tenia un tracte favorable dins de la presó, sí que podria ser que hagués patit algun tipus d'agressió, si més no al principi de la seva estada. De fet, en una conversa amb Carmen Vega⁷⁴⁰, amiga de la família Mercader, em comentà que, efectivament, en Ramon patí algunes tortures als inicis, que li causaren, entre d'altres, impotència.

---

⁷³⁷ <<Me contó que presos pagados intentaron apuñalarle en más de una ocasión. Cuando llegó a la Unión Soviética me regaló el cuchillo que llevaba siempre consigo para defenderse en caso extremo. Parecía un palo, pero se abría y dentro tenía una hoja de lima afilada>>. Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 114.

⁷³⁸ Oliva, Héctor. *Passatges a Amèrica. La vida desmesurada de cinc catalans a ultramar*. La Magrana. Barcelona. 2007, pàgina 192. Ho relata també Walter Rourke a *The Trial of the Assassin of Trotsky*, pàgina 236: <<L'any passat [1941], el policia de guàrdia de la seva cel·la féu proposicions per escrit al secretari de Natàlia Sedova oferint matar a en Jacson per 50.000 pesos; després de ser rebutjat, escrigué una segona carta per discutir obertament els termes de l'encàrrec. Les cartes foren entregades a les autoritats, però el policia desaparegué>>.

⁷³⁹ Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin...*, pàgina 79.

⁷⁴⁰ Conversa tinguda el 31 de gener de 2012. El nom de Carmen (o Karmen) Vega apareixerà moltes vegades més en el present treball. La Carmen era la filla petita d'una família de refugiats espanyols a la URSS, comunistes convençuts, que patiren moltíssim durant la II Guerra Mundial, inclús perden a dos fills. Ella nasqué el 1949 al sovkhos (granja col·lectiva estatal) Primavera, a la regió de Nizhregorski, a Crimea. El seu pare fou responsable dels espanyols refugiats a Ucraïna,

Mentrestant, però, què feien els soviètics? Deixarien, sense més ni més, que tot plegat es dirimís només a nivell judicial? No pas. L'NKVD continuava tenint un ull posat en el tema. Una prova fefaent ens la dona Vladimir Petrov, un peix gros dins dels serveis secrets soviètics que anys posteriors desertà a Austràlia, juntament amb la seva dona Eudokia: a les seves memòries que escrigueren conjuntament, afirma que encara el 1948 veié, per accident, el fitxer massiu de Trotski que hi havia a l'arxiu del Comitè d'Informació del Partit, a Moscou. L'arxiu estava situat al núm. 2 de la Plaça Dzerzinski, al Registre del Primer Departament Especial (Arxiu de l'MGB, posteriorment KGB); només uns pocs podien tenir-hi accés, i sempre amb restriccions: contenia milions de fitxes, de totes i cadascuna de les persones acusades en algun moment de possibles ofenses contra l'estat soviètic d'ençà de 1917. Però hi havia un segon registre, propietat del Comitè d'Informació (tot i que ambdós van acabar fusionant-se), que contenia informació de la contraintel·ligència soviètica, agents secrets a l'estranger, organitzacions contrarevolucionàries a països forans, i dossiers de científics, polítics i tècnics estrangers⁷⁴¹. El fitxer de Trotski, el personal, tenia quatre o cinc polzades de gruix. *<<Era interessant, tant per les seves revelacions com per les seves omissions. Contenia una massa d'articles publicats per Trotski en els quals atacava i criticava la política d'Stalin, i una sèrie de cartes entre Trotski i el seu fill Sedov>>*⁷⁴². Però resulta que no contenia cap de les suposades cartes que Trotski mantenia amb dissidents dins i fora de la URSS, que havien estat interceptades, i que havien permès jutjar-lo en absència durant els Processos de Moscou. Això sí: per exemple, hi havia nombrosos informes de la seva activitat a Noruega. Pel cas que ens ocupa, doncs, Petrov fa una sèrie d'observacions característiques: *<<Puc confirmar aquelles sospites des de l'evidència dels meus propis ulls. El fitxer de Trotski, que vaig llegir en el Registre el 1948, contenia detallades planificacions d'experts de l'NKVD d'un període d'anys, que conduïen a un assassinat exitós. Tot i que vaig llegir el fitxer ràpidament, amb una velocitat aprensiva, recordo clarament aquells papers. Un d'ells tenia un comentari a peu de pàgina d'un oficial sènior de l'NKVD que deia que a Trotski no se l'hauria d'haver deixat marxar*

---

com a delegat del PCUS, i a partir de la Revolució Cubana, el primer traductor dels cubans que anaven a la URSS a instruir-se, per acabar la seva vida com a assessor a Cuba, on hi anà amb tota la família. Carmen Vega es casà amb Luis Balaguer, fill d'un dels responsables del partit a Moscou, amic del seu pare, on hi tingué un fill. Com veurem, ajudà molt a Ramon Mercader, i es convertí en una amiga de la família, a la Unió Soviètica i més tard a Cuba. A finals dels 70 anà a Madrid, però visqué també a Caracas i Puerto Rico. Actualment resideix als Estats Units, on es dedica a la pintura.

⁷⁴¹ Petrov, Vladimir i Eudokia. *Empire of Fear*, pàgina 219.

⁷⁴² Petrov, Vladimir i Eudokia. *Empire of Fear*, pàgina 220.

mai de la URSS. Hi havia també còpies de les instruccions enviades des de les oficines centrals de l'NKVD a Moscou als residents a tots els països on Trotski havia viscut en diverses ocasions, incloent-hi les instruccions al resident de l'NKVD al Consulat General Soviètic de Nova York, qui dirigia l'operació d'assassinat al continent americà>>⁷⁴³. Alhora, detallava que tenia constància de la veritable identitat del seu executor, a qui ben aviat els serveis secrets voldrien alliberar, no sabem si per evitar que parlés o bé per premiar-lo per la seva actuació.

El fet és que les primeres notícies sobre plans per aconseguir-ne la seva llibertat daten ja dels primers mesos de captiveri, de 1940 mateix. En una nota redactada el 9 de desembre per Leandro Sánchez Salazar, ja apartat del cas, i dirigida al cap de la policia del DF, Miguel Z. Martínez, s'hi diu el següent: <<Tengo la honra de informar a Ud. [...] que se encuentra en México un sujeto de nacionalidad Norte-Americana, que se hace pasar como Abogado y de quién de dice, trae consigo, una muy fuerte cantidad de dinero, que utilizará en pretender sobornar a los custodios de Jacques Mornard y de David Alfaro Siqueiros [...]>>⁷⁴⁴. De 1940 és també la notícia a què fa referència Herbert Rutledge referint-se al periodista i hispanista britànic Burnett Bolloten, en aquells moments a Mèxic⁷⁴⁵.

Segons Pierre Broué⁷⁴⁶, però, el primer intent seriós d'alliberament de Mercader fou el 1941 a través de Genaro Carrero Checa, dirigent del PC Cubà, amic de la doctora Esther Chapa, metgessa de la presó. Lliga una mica amb la història que explicà Julián Gorkín a *El asesinato de Trotski*, on diu que la GPU envià aquell desembre a Mèxic, a través del seu home de confiança de l'Havana, a una dona. Aquesta portaria a sobre uns 20.000 dòlars per tal de treure'l de la presó, i comptaria amb la col·laboració de tres agents i set persones més que n'estaven al cas per a reeixir en la seva actuació. Aquesta comissió, la persona que feia

---

⁷⁴³ Petrov, Vladimir i Eudokia. *Empire of Fear*, pàgina 222.

⁷⁴⁴ Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora. Fondo Departamento del Distrito Federal. Sección Jefatura de Policía. Serie Investigación y Seguridad, Servicio Secreto. Expedient N/532/2182, pàgina 307.

⁷⁴⁵ <<Más adelante, en 1940, ocurrió un hecho, según algunos amigos de Bolloten en quienes éste confiaba, que cambió completamente su interpretación de la Guerra Civil española. Este hecho estaba de alguna manera relacionado con el asesinato de Trotski. Según una de las versiones, unos amigos comunistas trataron de coaccionarlo para que ayudase a escapar al homicida Mercader – ofreciéndole, por ejemplo, una vivienda segura. Es posible que Bolloten dejase algunos documentos escritos al respecto pero, que yo sepa, no se ha publicado nada sobre este episodio>>. Rutledge Southworth, Herbert. <<El gran camuflaje>>: Julián Gorkín, Burnett Bolloten y la Guerra Civil Española, dins Preston, Paul [ed.]. *La República asediada. Hostilidad internacional y conflictos internos durante la Guerra Civil*. Península. Barcelona. 1999.

⁷⁴⁶ Broué, Pierre. *L'assassinat de Trotski*, pàgines 125-126.

d'enllaç de la dona amb la presó, i l'advocat que elaborava la defensa del reclus, el protegien i pensaven continuaven en una evasió. Tanmateix, tot plegat fracassà per una confidència a les autoritats, i hagueren d'abortar el pla.

Segurament, l'intent que estigué més a prop d'aconseguir el seu objectiu fou el que tingué lloc entre 1944 i 1945, on hi prengueren part elements de l'NKVD dels Estats Units, Mèxic i la URSS, i que fallà, entre d'altres, per la participació de Caritat Mercader. Abans d'entrar-hi, però, expliquem que havia passat amb ella des de la seva fugida de Mèxic fins que hi tornà, quatre anys i mig més tard.

Recordem que havia patit un periple força llarg abans no pogué arribar a Moscou des del continent americà, que li costà varis mesos de viatge pel fet de trobar-se en un món en plena efervescència per una guerra de caire mundial. Un cop ja arribada a destinació, li fou concedit un pis a Kalujskaia, un sector residencial de la rodalia de Moscou on vivien molts agents de l'NKVD⁷⁴⁷. <<Grans honors esperaven a la Caritat. El propi Lavrenti Beria la presentà a Stalin al Kremlin. Fou condecorada amb l'Orde de Lenin per la seva participació en la liquidació d'aquell "perillós enemic del poble", i prometé que es faria tot el possible per rescatar el seu fill tan aviat com la guerra ho permetés>>⁷⁴⁸. De fet, per ser més exactes, quan arribà a la capital la Caritat fou rebuda certament per Beria, amb tots els honors; però no fou fins un temps després que la citaren al Kremlin, i en aquest cas fou Mikhaïl Kalinin, president de la URSS, qui la condecorà amb l'Orde de Lenin, la condecoració més alta que un soviètic, civil o militar, podia rebre; podia ser també atorgada a empreses, col·lectius, ciutats o estrangers. Era el 17 de juny de 1941. Beria la tenia en tan gran estima que fins i tot un dia, ja iniciada la guerra amb l'Alemanya de Hitler, com bé explica el seu fill Lluís, <<llegó un coche oficial del NKVD con un regalo para mi madre de parte de Beria. Era una enorme caja de botellas de vino del Cáucaso, Napareuli de 1907. Las botellas llevaban los sellos del zar de Rusia>>⁷⁴⁹.

Un document desclassificat fa uns anys dels arxius de la Presidència de la Federació Russa permeten veure com la seva condecoració, proposada el 6 de juny de 1941, tenia com a avalador el propi Beria, i que fou concedida personalment per Stalin. El decret del

---

⁷⁴⁷ Aquesta és la versió que donà Gorkín, segons ell, en base a les informacions que li facilità Enrique Castro Delgado, membre del PCE refugiat a Moscou. Sudoplatov, per contra, indica a les seves memòries que la Caritat de 1941 a 1943 visqué a Taixkent, l'actual capital de l'Uzbekistan.

⁷⁴⁸ Levine, Isaac Don. *The mind of an assassin*, pàgines 109-110.

⁷⁴⁹ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 136.

Presidum del Sòviet Suprem de la URSS l'aprovà tot seguit, i hi figuraven sis persones a ser homenatjades: Caritat Mercader; Leonid Eitingon; Iosif Grigulevitx; Lev Vasilevski; PP Postelniak⁷⁵⁰; i Pavel Sudoplatov. El document en qüestió diu el següent⁷⁵¹:

<<TOP Secret. 6 juny 1941 – Núm. 1894 / b.

VKP (b). SNK. Camarada Stalin, IV

Un grup de treballadors de l'NKVD el 1940 van completar amb èxit una missió especial. L'NKVD vol demanar les medalles d'homenatge de la URSS a sis companys que van participar en aquesta tasca. En demano el seu permís.

El Comissari del Poble d'Afers Interns. Beria>>

Escrit per la mà d'Stalin, hi consta a sota: "D'acord".

Com podem observar, es tracta en tots els casos dels responsables jeràrquics de l'operació: Sudoplatov com a cap de l'Administració Especial; Eitingon com a cap de la trama en sí; Caritat com a col·laboradora⁷⁵²; Grigulevitx pel seu paper en el fallit assalt del maig de 1940; i Vasilevski pel seu suport des de l'ambaixada de París, primer, i Mèxic, després.

Algunes fonts, erròniament, indiquen que també fou en aquest moment que se li concedí la medalla d'Heroi de la Unió Soviètica a Ramon Mercader. Per exemple, és el que diu Enrique Castro Delgado, representant del PCE a la Komintern, al seu llibre *J'ai perdu la Foi à Moscou*: exposa que Stalin en persona entregà la condecoració a la Caritat perquè la custodiés fins que la pogués tenir el seu fill, cosa que òbviament és falsa, ja que Mercader l'acabà per recollir personalment.

---

⁷⁵⁰ Malauradament, i malgrat la recerca efectuada, no he trobat informació sobre Postelnyak.

⁷⁵¹ Document trobat, en rus, a la pàgina web hrono.ru/biograf/bio_m/merkader_r.php, i fa referència al *Llibre de les sensacions històriques*, publicat a Moscou el 1993, pàgina 130. Agraïxo a Marlene Klein que m'hagi polit la traducció.

⁷⁵² De forma inversemblant, José Ramón Garmabella, a *El Grito de Trotsky*, indica que la medalla no li fou oferta fins el 1943, en recompensa per haver estat l'encarregada de logística de la delegació d'Stalin a la conferència de Teheran.

El relat d'Enrique Castro Delgado conté, doncs, alguns errors, però també ens posa sobre la pista de les activitats de la Caritat a Moscou, amb qui havia coincidit varies vegades. Per exemple, explica com un cop dissolta ja la Komintern, les autoritats soviètiques feren una trobada a l'hotel Lux i, arribats en autobusos, reberen els seus anteriors representants a l'antiga residència d'estiu de l'Estat Major de la Revolució Mundial. Era l'hivern de 1944, al districte de Kuntsevo. En aquella festa, <<en un rincón, dos generales soviéticos y una anciana conversan animadamente: Manuilski, Leonid i Blagoeva>>: Leonid era Eitingon; l'anciana, que es correspon a aquest nom de Blagoeva, era, possiblement, Caritat Mercader, ja que més endavant explica també Castro que <<el general Leonid, Stepanov y una invitada alta, de pelo blanco y acento catalán, hacen preparativos para marcharse. ¡Me iré con ellos!>>⁷⁵³. En nota a peu de pàgina, indica clarament que la dona <<se trata de Caridad Mercader, madre del llamado Jacques Mornard>>. La Caritat, molt atenta, i sabent que Castro no es trobava en la millor de les situacions, li posà a la butxaca unes taronges i uns bombons del banquet perquè ho portés a la seva dona. En una altra ocasió, indica també que tingué problemes amb el partit, i que Caritat li oferí casa seva per allò que necessités.

Però Castro també ens apareix al llibre d'Isaac Don Levine, explicant una anècdota si més no curiosa. I és que segons ell, quan l'editor ja tenia el llibre a les seves mans per fer-hi una darrera revisió, Castro, a qui havia entrevistat prèviament, li envià un escrit (en data del 16 de juny de 1959) on li digué que ell coneixia la història de l'assassinat de Trotski perquè li havia explicat la pròpia Caritat Mercader, a qui havia conegut a Moscou. Segons el relat, anava a veure-la gairebé diàriament a casa seva, en els moments en què patia aquest ostracisme per part de la direcció del PCE, i en una sèrie de confidències li havia dit que no sabia exactament què hi feia, a la URSS. <<Això no és el Paradís... És el més terrible dels inferns coneguts per l'home>>⁷⁵⁴, afirma que hauria arribat a comentar-li la Caritat. El seu estat d'ànim hauria decaïgut a partir de la seva arribada des de Turquia, on suposadament hauria anat a rescatar un grup de comunistes hongaresos, on fracassà perquè l'haurien descobert⁷⁵⁵.

---

⁷⁵³ Castro Delgado, Enrique. *Mi fe se perdió en Moscú*. Luis de Caralt, editor. Barcelona. 1964, pàgines 282; i 284-285.

⁷⁵⁴ Levine, Isaac Don. *The mind of an assassin*, pàgina 173.

⁷⁵⁵ No podem saber del cert si a la Caritat li haurien encarregat una missió o no, però tot sembla indicar que si bé als inicis rebé algun encàrrec de col·laboració amb unitats militars, no es mové massa de Moscou durant aquells anys. Qui sí que hauria tingut una missió a Turquia fou Eitingon, que juntament amb Sudoplatov dirigien una xarxa de contraespionatge amb varis milers d'agents en territori soviètic.

<<No, Enrique, hem estat enverinats per la literatura de la Revolució d'Octubre, per la il·lusió de la nostra pròpia revolució, per la idea del socialisme i no ens havíem adonat que quèiem en un món de mentides i de por... La gent no ho sap, però un dia hauran de saber-ho. Ho hauran de saber! Hauran de saber que la Caritat Mercader no és només la Caritat Mercader, sinó la pitjor dels assassins. Sí... la pitjor [...]>>⁷⁵⁶.

Caritat Mercader realment estava decebuda de la Unió Soviètica, i patia una profunda depressió, com explica el seu fill Lluís, amb qui convivia. Tenia certes comoditats que altres no gaudien, sí, però allò no era el que s'havia imaginat; ella volia més acció. A partir d'aquí, però, es barreja la realitat amb la fantasia, amb l'aura d'espia implacable que envoltava la Caritat. Per això, Julián Gorkín, servint-se també suposadament de confidències de Castro Delgado, indica que se li encarregà espionar als caps del PC Búlgar refugiats a la URSS (algun dels quals acabaria executat); o bé que realitzà varis viatges, aprofitant el seu passaport cubà, a Suècia, Noruega, Dinamarca, Holanda, Bèlgica i Turquia (aspecte que resulta especialment desraonat, entenent que ens trobem amb una lluita a vida o mort dels soviètics contra l'invasor alemany, i que els nazis controlaven pràcticament tota Europa; a més a més, a Caritat se li havia denegat una i altra vegada la possibilitat de sortir del país, com es veurà). Segons aquestes explicacions, calculà que en aquelles múltiples missions, hauria fet matar unes 30 persones.

Gorkín relata també que Castro passava moltes tardes a casa seva, el 1943, fumant i bevent cafè, comentant diversos aspectes de la seva estada a la Unió Soviètica. I reproduïx un possible diàleg entre ambdós, on la Caritat li explicaria que els russos l'havien enganyat, que els seus sacrificis no valien la pena, que s'havien aprofitat d'ella. <<He hecho de Ramón un asesino [...]. De mi pobre Luis, un rebén, y de mis otros dos hijos unas pures ruinas. ¿Y cuál ha sido mi recompensa a cambio de eso? ¡Cuatro porquerías!>>⁷⁵⁷. I potser no anava massa desencaminat, si fem cas al testimoni del seu fill Lluís, que explica que sa mare a Moscou no era prou lliure, no era feliç. <<En Moscú, del 42 al 44, antes de partir para México y después de su estancia en el cuartel, Caridad se pasaba los días sentada en la cama, vestida, con almohadas detrás de la espalda, el pitillo en la boca, tomando café tras café y tejiendo; haciendo tricot [...]. También leía mucho. Novelas policíacas [...]. De vez en cuando mi madre se ponía histérica y decía cosas inimaginables, gritando que se iba a matar y yo tenía que quitarle la pistola de las manos. Fue un suplicio para mí tenerla a mi

---

⁷⁵⁶ Levine, Isaac Don. *The mind of an assassin*, pàgines 175-176.

⁷⁵⁷ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 212.

lado>>⁷⁵⁸. Aquesta difícil situació pot fer pensar en l'època de la seva estada a França amb els nens, quan també havia tingut temptatives de suïcidi, quan es mostrava estranya en les seves accions i relacions. Els nervis se la menjaven per dins perquè volia fer alguna cosa per en Ramon, i s'esverava quan veia que els soviètics no s'hi esmeraven gens, des de la seva òptica. Es veia com a responsable de la sort de tota la família, de la mort d'un, l'empresonament de l'altre, de la dispersió de tots.

El que sí que podem afirmar és que Castro, que aconseguí fugir de la URSS el 1945, havia estat diverses vegades a casa la Caritat, sovint en companyia també de Jesús Hernández⁷⁵⁹. <<Habían estado invitados en nuestra casa muchas veces y mi madre, que era muy amiga de ellos, quizá en un exceso de confianza, les fue contando lo que sabía. Además, en Moscú [...], ella llevaba muchas veces sobre el pecho la Orden de Lenin. Y todo el mundo sabía por qué el gobierno soviético la había condecorado>>⁷⁶⁰. Sempre es mantingué al marge del PCE, depenent només de l'NKVD.

I és que entre els refugiats, tothom coneixia i respectava a la Caritat. Ho explica molt bé Manuel Tagüeña, qui havia estat responsable del XVè Cos de l'Exèrcit de la República durant la Batalla de l'Ebre: <<Dentro de los medios de la emigración española, sobre todo en el batallón del NKVD, bastantes españoles fueron incorporados a servicios secretos soviéticos [...]. Eran fácilmente reconocibles porque mejoraba rápidamente su situación material y adquirirían un aire de seguridad y confianza. En general, todos sabíamos quiénes trabajaban para el NKVD. Entre ellos destacaba una catalana de cierta edad con el pelo completamente blanco. Nos la encontramos en Moscú a la vuelta de la evacuación y en seguida nos llamó la atención la seguridad con que se movía y el respeto que le demostraban los rusos. Estaba condecorada con la Orden de Lenin. Con toda tranquilidad se dirigía duramente a los funcionarios soviéticos, sobre todo si veía que no les mostraban suficiente atención a los españoles. Se

---

⁷⁵⁸ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, página 105.

⁷⁵⁹ Hernández, que havia estat ministre dels governs de Largo Caballero i Negrín, i havia estat fins a la seva dissolució el representant del PCE dins la Komintern, s'havia guanyat l'enemistat de la majoria dels seus companys en intentar una mena de cop intern per tal de desbancar la Pasionaria, en una crisi sense precedents en la successió del partit arran de la mort de José Díaz. Segons Josep Puigsech a la seva obra *Entre Franco y Stalin*, Hernández aspirava a succeir Díaz justament en virtut del seu estatus com a representant del PCE a la Internacional. Entre els pocs que li donaren suport, s'hi comptava Castro i la pròpia Caritat, qui tanmateix vivia al marge pràcticament absolut dels assumptes del Partit. Hernández, poc després, hagué d'exiliar-se i acabà per formar el seu propi partit. Treballà com a ambaixador iugoslau a Mèxic els darrers anys de la seva vida.

⁷⁶⁰ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, página 97.

llamaba Caridad Mercader>>⁷⁶¹. La seva fama entre els espanyols refugiats era tan gran, que tal i com escriví Daniel Arasa⁷⁶², quan dos d'ells, Sebastià Piera i José Parra, foren cridats per acomplir una missió especial en la defensa de Moscou dels alemanys, pensaren que havien estat escollits a proposta seva, ja que la coneixien. És més: la seva preparació i entrenament específic estigué a càrrec de dos vells coneguts, Pavel Sudoplatov i Leonid Eitingon, cosa que els reafirmà encara més en les seves creences.

És el mateix Tagueña⁷⁶³ qui explica un altre cas en què l'actuació de Caritat Mercader davant els soviètics fou clau en la resolució de la situació personal d'un exiliat espanyol. Afirma que qui ajudà a Carlos Díaz, un metge molt reconegut refugiat a la URSS, a entrar a l'NKVD, fou, doncs, la Caritat. Gràcies a això, aconseguí el seu objectiu, que era poder sortir del país, i establir-se a Mèxic, primer, i després a Veneçuela, on tanmateix es suïcidaria temps després en estranyes circumstàncies.

Un exemple clar que mostra que la Caritat patia la seva estada a la URSS és la seva condició física. Quan arribà a Moscou des de Mèxic, el 1941, pesava 86 quilos; després del seu pas per algunes unitats militars durant la II GM⁷⁶⁴, i els maldecaps del seu fill, s'aprimà moltíssim, de manera que el 1944, quan finalment marxà del país per rescatar en Ramon, en feia només 54. Sortí cap a Mèxic via Turquia, per esquivar una Europa encara en guerra. Havia escrit varies vegades personalment a Stalin i Beria, perquè la deixessin marxar; cartes

---

⁷⁶¹ Tagueña Lacorte, Manuel. *Testimonio de dos guerras*. Ed. Planeta. Barcelona. 1978. Pàgina 303.

⁷⁶² Arasa, Daniel. *Los españoles de Stalin. La historia de los que sirvieron al comunismo durante la Segunda Guerra Mundial*. Belacqua. Barcelona. 2005, pàgina 312-313.

⁷⁶³ Tagueña Lacorte, Manuel. *Testimonio de dos guerras*, pàgina 324.

⁷⁶⁴ Algunes activitats que Julián Gorkín atribueix a la Caritat, com una missió a Turquia durant la guerra, una "hazaña" que en diria, indica Lluís Mercader que són senzillament una fal·làcia, que no li són atribuïbles a ella sinó, per exemple, a persones com Julia Rodríguez Danilevskaia, néta del prolífic escriptor de noveles Grigori Danilevski, persona estretament vinculada a Orlov durant la Guerra Civil Espanyola. D'altra banda, però, quan s'inicià la guerra el 1941, és cert que molts espanyols cregueren que havia arribat l'hora de venjar-se del feixisme, i volgueren enrolar-se a l'exèrcit Roig. Tot i un rebuig inicial dels soviètics, es constituïren algunes unitats formades per espanyols, com la 4ª Companyia Especial del 1r Regiment de la Divisió Especial Motoritzada de l'NKVD, dirigida per Peregrín Pérez Galarza i Celestino Alonso; o la unitat guerrillera coneguda com "brigada Ungría", dirigida per Domingo Ungría i el coronel Ilià Starinov, que fou aniquilada en un 75%. Autors com David Pike, però, a la seva obra *In the service of Stalin. The Spanish Communists in Exile. 1939-1945*, donen protagonisme a Caritat Mercader, ja que segons ell, amb els que sobrevisqueren d'aquesta darrera unitat se'n formà una de nova ajuntant-la amb el nucli fonamental de la 4ª Companyia de Pérez i Alonso, essent composta exclusivament per espanyols, i dirigida fermament per la Caritat. Formada la segona meitat de 1942, haurien combatut en varies accions guerrilleres fins a ser dissolta l'octubre de 1944.

que el seu fill Lluís duia en persona al Kremlin, entregades en mà. Li contestaven enviant-li cartes amables, bombons, flors; però no l'autorització que tan anhelava.

Caritat Mercader, en dues fotografies de 1941 i 1944, respectivament. Com veiem, la seva mala experiència a la Unió Soviètica es deixà veure també marcadament en el seu aspecte. Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 95.

La Caritat formava part del petit cercle d'exiliats que es podria dir que vivien bé a la URSS; i és que la majoria d'espanyols malvivien obtenint les feines més dures, amb racions alimentícies pobres, fent de prostitutes algunes dones, amb alguns dels nens orfes o sense els pares al país abandonats a la seva sort, a partir de l'esclat de la guerra. Aquesta situació li dolia, tot i que ho expressava amb la boca petita, per la seva fidelitat al sistema. Tot i així la vida cada cop se li feia més feixuga i angoixant, i només la idea d'anar a alliberar en Ramon la mantenia activa. <<Nunca comprendí cómo una persona puede ser tan irracional que, siendo comunista, fanáticamente comunista, creyendo en Stalin con los ojos cerrados, nunca quisiera adaptarse a la vida en la Unión Soviética, hasta el extremo de que se marchó para no volver>>⁷⁶⁵. En Lluís és molt clar, i deixà escrita una frase que pronuncià sa mare, que sintetiza la seva voluntat, i que realment ha fet molta fortuna, ja que molts autors han recollit: <<Jo només serveixo per destruir el capitalisme, no pas per construir el comunisme>>.

---

⁷⁶⁵ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 139.

Finalment, per insistència, a la darrerria de 1944 li permeteren abandonar la Unió Soviètica i dirigir-se a Mèxic. Deixà al Lluís al pis, i s'intal·là amb ell la catalana Conxita Brufau. Anà a Mèxic en companyia de la germana d'aquesta última, la Carme Brufau⁷⁶⁶ (que hi arribà tot just uns dies més tard que ella), qui hi havia anat amb la tapadora de voler muntar un negoci de cosmètics. Segons Isaac Don Levine, Stalin en persona ho hauria autoritzat, i a més li haurien ofert unes joies valorades entre 50 i 60.000 dòlars per finançar-se. Tanmateix, les coses no anaren com li hauria agradat. <<Creyó que por ser mujer, que por ser la madre de Ramón, lo iba a conseguir [alliberar-lo]. Ella conocía a mucha gente importante de allí, por ejemplo, a Lombardo Toledano, y, probablemente, fue implorando de uno a otro. Pero lo que hizo fue levantar la liebre y como consecuencia se derrumbó todo lo que se había organizado>>⁷⁶⁷. Al documental de José Luis López Linares i Javier Royo, *Asaltar los Cielos*, explica el mateix, que sa mare ho engegà tot a rodar amb les seves indiscrecions i escàndols. I és que una sèrie de persones ja feia temps que treballaven amb la voluntat de poder treure'l de la presó ben aviat.

Segons José Ramón Garmabella, el pla era poder injectar a Ramon Mercader alguna substància perquè es desmaiés i fos conduït a la infermeria, i d'allà poguessin facilitar-li una ambulància per fer-li un reconeixement en algun centre hospitalari; durant el trajecte, s'escaparia⁷⁶⁸. El mateix rumor recull Don Levine, segons el qual justament l'encarregat d'injectar-li aquesta substància seria Carlos Díaz⁷⁶⁹.

---

⁷⁶⁶ Carme Brufau era una comunista nascuda el 1915 a Agramunt i afincada a Castellersà (Urgell), considerada d'una gran bellesa, que treballà per l'NKVD d'ençà de la Guerra Civil Espanyola. Exiliada a Moscou, el 1945, com hem vist, fou enviada a Mèxic amb la graduació de capità de l'NKVD, per oferir el seu suport a Caritat Mercader i alhora ser l'organitzadora d'una sèrie de xarxes d'espionatge soviètic a Mèxic. Adquirí el sobrenom de Carmen Esbert, tot i que entrà legalment al país, segons consta a la seva fitxa conservada a l'Archivo General de la Nación de Mèxic. Naturalitzada mexicana, hi morí al cap d'uns anys. La seva germana Conxita, comunista com ella, es quedà a Moscou, on era la locutora en català de Ràdio Moscou. Freqüentava els cercles d'exiliats catalans i espanyols de la capital soviètica, i era amiga de la família Mercader.

⁷⁶⁷ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 110.

⁷⁶⁸ Garmabella, una vegada més, explica una anècdota que ens sembla mancada de versemblança. Segons això, quan Caritat estava a Mèxic, Ceniceros Ríos (a qui per aquelles dates encara no coneixia!) aconseguí treure'l un dia de la presó, a través d'influències en altes esferes, i el dugué al bosc de Chapultepec, on es trobaren mare i fill. Malgrat les llàgrimes de la Caritat, que volia endur-se'l, en Ramon s'hi negà i demanà retornar a Lecumberri, per evitar posar entre l'espasa i la paret als serveis secrets soviètics, que haurien quedat òbviament al punt de mira com a còmplices de la fugida. Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines 270-271.

⁷⁶⁹ <<Es treballà en un pla que necessitava d'un metge, el Dr. Carlos D., per injectar a en Ramon el virus d'una malaltia infecciosa, per la qual seria necessari moure el pacient a un hospital de malalties contagioses fora de la presó.

Segons l'expedient 4-354-3-1945-28176 conservat a l'Arxiu Històric de l'Institut Nacional de Migracions de Mèxic, la Caritat hauria entrat al país el 9 de març de 1945, i s'hauria hostatjat als apartaments Azteca (del carrer Hamburg, 29, de la capital mexicana), pagant 550 pesos al mes, fins al 8 d'octubre d'aquell mateix any. A l'expedient d'en Ramon (4-354-3-1940-12675), hi consta la següent anotació al respecte: <<En los primeros meses del año 1945 hasta Octubre del mismo año permanecen en México Caridad Mercader del Río y Carmen Brufau. El 13 de Julio del citado año, Caridad Mercader obtiene pasaporte cubano con visa para dirigirse a Francia en donde probablemente permanece en la actualidad. El expediente que corresponde a esta segunda internación al país no ha sido localizado. ATENTAMENTE. México D.F. a 16 de Enero del 1954. SIRIA OCHOA CASTELLANO>>.

Així doncs, poc més de quatre mesos després de la seva arribada al país, el 13 de juliol, havia demanat permís per anar a París amb la seva filla Montserrat Dudouyt, a la Rue Gabrielle Estrées, 4, amb la II Guerra Mundial ja finalitzada a Europa. <<Para obtener el permiso de internarse en Francia informo a las autoridades correspondientes, recibir por concepto de las rentas de sus propiedades, en Cuba, la cantidad de 950 dólares mensuales, así como no tener profesión. Está probado que llegó a París por avión, procedente de Cuba, con el pasaporte cubano N° 39 expedido el 13 de julio de 1945 por la embajada de Cuba, en México>>⁷⁷⁰. Així, segons el seu expedient, el 27 de setembre de 1945 se l'autoritza a marxar de Mèxic per Nuevo Laredo, constant que havia entrat al país només en qualitat de turista; i el 17 d'octubre del 1945 hi ha una nota que indica que ja l'hauria abandonat. A partir d'aleshores, s'instal·là a França, d'on no mouria ja la seva residència, convisquent amb els seus fills Montserrat⁷⁷¹ i Jorge⁷⁷² fins al moment de la seva mort, ocorreguda trenta-dos anys més tard.

L'NKVD preveïé el pla com un simple tràmit per arreclar la seva escapada d'uns institució així>>. Don Levine, Isaac. *The mind of an assassin*, pàgina 158.

⁷⁷⁰ Cenicerós, Eduardo. *Jacques Mornard*, pàgines 148-149.

⁷⁷¹ Quan es quedà a viure a França amb sa mare, als anys 20, la Montserrat s'afilià al Partit Comunista Francès i s'acabà casant amb Jacques Dudouyt, un fabricant de mobles d'artesanía. Estigueren de voluntaris a Espanya durant la Guerra Civil, però aviat tornaren a França per divergències polítiques. El marit fou pres pels alemanys durant la II GM i estigué en un camp de concentració; ella treballà per la Resistència. El 1952 els expulsaren del PCF sota l'acusació, justament, de "trotskisme". Tenia una relació distanciada amb la majoria de la família; amb son germà Ramon, per exemple, només s'escrigueren una carta entre 1940 i 1978. Quan el 1977 s'assabentà que son germà Lluís volia tornar a Espanya, juntament amb l'altre germà, en Jorge, l'acusaren de traïdor a la URSS – però és clar, ells no hi havien viscut mai i no sabien què era. En paraules de Jean Dudouyt, fill de la Montserrat, tenien una mentalitat stalinista però vivien com a burgesos.

La Montserrat i el Jorge, en dues fotografies de l'any 1939. Extretes de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgines 191 i 197.

Segons Levine, quan la Caritat arribà a Mèxic, s'assabentà que els comunistes mexicans, al capdavant dels quals hi havia Carlos Contreras (Vittorio Vidali), tenien també un pla per treure al seu fill de la presó. Segons aquest, una nit, un funcionari subornat el trauria de la presó amb l'excusa de dur-lo a un prostíbul, però ja no hi tornaria. Sigui com sigui, el cas és que la Caritat, cercant desesperadament l'alliberament del seu fill, es deixà veure massa, anà a parlar amb massa gent, i els esforços dels agents soviètics anaven quedant una i altra vegada en entredit per les indiscrecions seves. En una ocasió, havia aconseguit entrar a la presó de Lecumberri i tot; i juntament amb l'advocat de seu fill, havien iniciat els tràmits per preparar una revisió del procés que tanmateix fou rebutjada. Això irrità tant als residents de l'NKVD a Mèxic que fins i tot un dels seus responsables,

---

⁷⁷² En Jorge es quedà a França després d'estudiar a l'escola d'hosteleria, i se n'anà a viure a Bordeus. Es casà i tingué una filla, la Lola, però es divorcià i tornà a casar-se amb la Germaine. Treballava per a l'NKVD. Patia una paràlisi parcial a les cames des dels cinc anys, i el 1938 li diagnosticaren osteomielitis. L'any 1941 ell i la seva dona es dirigien a Crimea per tractar-se'n, quan Alemanya declarà la guerra a la URSS i el seu tren fou aturat per uns SS, que els detingueren. Es desferen dels documents secrets que duïen. Ella pogué demostrar que era ciutadana francesa, però a ell l'enviaren, com a ciutadà soviètic, al camp de Würzburg, on estigué confinat fins que acabà la guerra. Hi feia de cuiner, el seu ofici, i s'arribà a curar de l'osteomielitis, paradoxalment, a causa de la gana passada. De tornada a França, uns amics jueus li feren un préstec i muntà un laboratori de fotografia, treballant per a diverses empreses de publicitat. Morí el set de maig de 1987.

Jack Kupper⁷⁷³, programà un parell d'accions en contra seva per tal d'allunyar-la i permetre que els seus homes poguessin actuar més discretament. Però tot i així, el pla no arribà a concretar-se. <<*Según Ramón, todo estaba organizado para que saliera de la cárcel al cabo del cuarto año; pero llegó nuestra madre y organizó tales escándalos que lo estropeó todo. Esto es tan serio como paradójico. En palabras de Ramón: "Tuve que pasar dieciséis años de cárcel por su culpa". Ramón nunca se lo perdonó*>>⁷⁷⁴.

Qui també em parlà de Jack Kupper fou en Tomàs Pàmies, fill de Teresa Pàmies, qui aleshores prenia el nom fals d'Esperanza Rico. Ell sempre ha tingut la sospita que els seus pares (el pare era en Félix Barriga García) haguessin tingut alguna mena de paper en l'operació d'alliberament d'en Mercader, i la millor prova és el seu naixement: ell vingué al món justament a Mèxic, el 1946, on els soviètics els havien destinat. A més a més, en el seu part hi assistí el tal Kupper, que era cirurgià de formació. Un Kupper que hauria estat un dels responsables de l'evasió de Mercader si no fos que la Caritat ho espatllà tot. Però la Caritat no seria la única responsable d'aquest fracàs: segons la documentació que podem trobar a *The Mitrokhin Archive*⁷⁷⁵, l'agost de 1944 el nou agent destinat a San Francisco, Grigori Pavlovitx Kasparov, telegrafia al Centre denunciant l'agent principal de Ciutat de Mèxic, Lev Tarasov, <<*qui, es queixava, havia fet fracassar els intents d'alliberar l'assassí de Trotski, Ramon Mercader, a part de denunciar els luxes que es permetia, o bé el fet que dediqués més temps a donar de menjar a ocells que a la feina*>>.

Què hi ha del cert, però, en tot plegat? Una de les possibles respostes ens les ofereix Venona. El projecte Venona era una col·laboració secreta entre els serveis d'intel·ligència americans i britànics per tal de detectar els missatges encriptats que els agents soviètics dels seus territoris o àrees d'influència enviaven a Moscou, i així poder-ne esbrinar el significat i, de retruc, les seves intencions. Majoritàriament, serviren per a detectar espies i contraband

---

⁷⁷³ Nascut a Ginebra, jueu sefardita, era el cap de la delegació permanent de l'NKVD establerta a Mèxic després de l'atemptat. Kupper havia combatut a la Guerra Civil Espanyola, quan ja era membre de l'NKVD. La seva germana Lydia havia estat amant del general Malinovski. Ells protegien i vigilaven Mercader a la presó. Tenien uns 250.000 dòlars per despeses. També ells impediren que la Caritat veiés el seu fill. Kupper es mostrà expeditiu amb ella: per atemorir-la i intentar que ho deixés córrer, li preparà dos atemptats; del segon en sortí pels pèls, en un accident de cotxe. Kupper fou purgat després de la mort de Beria, però no executat. Visqué a l'hotel Lux de Moscou. Anys més tard s'instal·là a Vigo, i acabà morint a València el desembre de 1989. S'especula que el seu nom real era Griguli Kulik.

⁷⁷⁴ Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 102.

⁷⁷⁵ Andrew, Christopher; Mitrokhin, Vasili. *The Mitrokhin Archive*, pàgina 164.

d'informacions de caire industrial o de personatges rellevants, però podem trobar-hi també algunes referències, per exemple, a les temptatives d'alliberament de Ramon Mercader, enmig de documents que parlen dels refugiats espanyols a Mèxic o bé del seguiment a aquelles persones considerades contrarrevolucionàries. El projecte interceptà la majoria dels missatges entre 1942 i 1945, quan els soviètics se n'assabentaren i hi posaren remei, però no pogueren ésser desxifrats en la seva totalitat fins una data tan tardana com el 1980. Des de fa uns anys, part d'aquests documents, degudament tractats, són accessibles a la xarxa⁷⁷⁶.

Tot i així, reconeixent-ne els caràcters i les transcripcions, sovint es fa difícil saber-ne el significat autèntic, ja que els tant els noms com les localitzacions o les operacions consignades reben un nom en clau. Pel cas que ens ocupa, tenim fins a una vintena de documents que tracten sobre Ramon Mercader, sa mare o germans, o aspectes relacionats amb l'assassinat de Trotski. La nota més antiga data del 16/06/1943, i fa referència a un infiltrat que els soviètics tenien a l'escorta de la Natàlia Sedova (anomenada en clau "Dona Vella" o "Starukha"). Però ens interessen, sobretot, aquells que parlen de la preparació d'una evasió de la presó de Ramon Mercader, que certificarien, per tant, que sí que hi havia una sèrie de plans preparats per a tal finalitat.

Així, el 23 de desembre de 1943, la nota interceptada diu el següent: <<Per a Petrov. En Luka ha establert contacte. L'operació quirúrgica que han planejat els doctors serà d'aquí quatre dies. En aquesta etapa per altres mitjans és impossible. Sense retard envieu 20.000 en moneda Kapitán's per requeriments urgents. Telegrafieu els vostres [?]. Núm. 38. Yurij>>. O sigui, Lev Tarasov (l'agent de l'NKVD a Mèxic de qui es queixava Kasparov) avisa a Petrov (Beria) que en Luka (el segon secretari de l'ambaixada soviètica al DF, Pavel Pantelèvitx Klarin) ha establert contacte amb funcionaris de la presó (els doctors) per alguna mena d'acció a dins de la mateixa (l'operació quirúrgica), i que per això necessita 20.000 dòlars (la moneda Kapitán's, de l'anglès Captain, capità, referint-se al president americà). A les notes, s'explicita que l'acció en qüestió té a veure amb Ramon Mercader: s'estava començant a gestar, doncs, la seva fugida a finals de 1943? Val a dir que un document anterior, del 30 de maig de 1943, els soviètics ja deixen entreveure que tenen un presoner seu com a infiltrat a Lecumberri.

---

⁷⁷⁶ Els podem trobar a la pàgina web de l'Agència Nacional de Seguretat dels Estats Units (www.nsa.gov).

Les notes següents sembla que no deixen cap dubte al respecte: es parla del “GNOM AFFAIR”, l’afar Gnom. Gnom era el nom en clau que els soviètics havien donat a Mercader, un cop ja empresonat, substituint, doncs, el sobrenom Raymond que li havien donat en l’operació que planejava l’assassinat de Trotski. En algun cas, també es parla de l’afar RITA, una denominació primerenca de Mercader i la qüestió. Hi hauria implicades varies persones (el mateix Klarin, el mexicà Juan Gaytán Godoy⁷⁷⁷, Jacob Epstein⁷⁷⁸, Pavel Osipovitx Proshin⁷⁷⁹, el general Pavel Mikhàilovitx Fitin⁷⁸⁰, l’espanyol Antonio Mije García⁷⁸¹...), i plantejava la possibilitat d’alliberar-lo aprofitant algun dels trasllats des de la presó als jutjats. Els documents, amb moltes llacunes perquè no pogueren ésser desxifrats del tot, parlen de vigilància de carreteres, pistoles, guàrdies, cotxes i trasllats; una possible explicació indicaria que s’aprofitaria el pas de l’automòbil que escortaria Mercader per un carrer amb molt poc trànsit i vigilància per assaltar-lo i rescatar-lo, per ser posteriorment conduït a algun punt de la costa on seria embarcat direcció a Cuba. En alguns altres, per exemple el que és datat el 20 de febrer de 1944, es donen instruccions a un agent no identificat, de codi Anton (podria tractar-se de Francisco Antón, dirigent del PCE molt proper a la Pasionaria; o bé de Leonid Kvasnikov, responsable científic de la intel·ligència

---

⁷⁷⁷ Advocat mexicà, era una persona propera a Alejandro Carrillo Marcor, ex secretari particular del president Lázaro Cárdenas, i editor en cap del diari *El Popular*. Col·laborador dels soviètics al país centreamericà, en teoria era l’encarregat d’obtenir un vaixell per traslladar Mercader a Cuba si aquest hagués pogut fugir amb l’operació Gnom. Segons les males llengües, acabà per fugar-se amb l’esposa d’un dels agents russos i una sèrie de diners dels què s’hauria apoderat.

⁷⁷⁸ Epstein era un fill de russos emigrats a Nova York, on havia nascut el 1903. Veterà de la Brigada Lincoln a la Guerra Civil Espanyola i membre del Partit Comunista Americà, se l’identificà com un dels responsables del grup d’espies que operava a Mèxic DF mentre no arribà al país Pavel Klarin. Havia estudiat a la Universitat de Cornell, regentava un negoci de mobles, i tenia bona relació amb mexicans i refugiats espanyols. Vivia a l’Avinguda Madison de la ciutat dels gratacels.

⁷⁷⁹ De Proshin només en sabem que era el responsable de les codificacions.

⁷⁸⁰ Fitin fou director del Servei d’Intel·ligència soviètic durant la II Guerra Mundial. Enginyer agrícola i oficial de l’Exèrcit Roig, fou seleccionat per tasques del servei secret esdevenint-ne un dels responsables el 1938. Home de confiança de Beria, atenia les diferents dades que li arribaven mitjançant missatges xifrats de diferents parts del món. Amb la desestalinització, fou apartat dels seus càrrecs i no retornà a la feina fins el 1959. El condecoraren dues vegades amb l’Orde de la Bandera Roja; i una amb l’Orde de l’Estrella Roja.

⁷⁸¹ Mije, que provenia de l’anarcosindicalisme, ingressà al Partit Comunista el 1926. Amb l’ascens a la secretaria general del partit de José Díaz, sevillà com ell, fou nomenat responsable de la creació de la sindical comunista Confederació General del Treball Unitària (CGTU). També dirigia el diari *Mundo Obrero*. Durant la Guerra Civil fou membre del Consell de Defensa de Madrid, i comissari polític de l’exèrcit republicà. S’establí a Moscou, Mèxic, França i Txecoslovàquia, i donà suport a la Pasionaria i a Vicente Uribe contra Jesús Hernández, en la successió de Díaz. Col·laborador dels soviètics, fins a la seva mort, el 1976, formà part de la direcció del PCE.

soviètica), que negui qualsevol operació relacionada amb Mercader davant la seva propera trobada amb en Pedro (o sia, Jesús Hernández Tomás, qui feia poc, com hem vist, que havia fugit de la URSS, on havia tingut contactes amb Caritat Mercader), de qui sabem, per mitjà d'una altra missiva de només dos dies més tard amb ordres del propi Beria, que es volia obtenir informació seva prenent com a esquer a Eitingon; i encara en una tercera, es diu que és un bocamoll i que s'ha de fer tot amagat d'ell.

I és que Eitingon sembla ser que és qui coordinà les operacions, de la distància estant. En una comunicació del 14 de març de 1944, s'explicita que <<La persona que dirigeix el projecte és en Tom, però el seu representant aquí és en Luka [...]. Les relacions mútues són normals>>. En Tom, com podem endevinar, és l'Eitingon; i el seu representant directe, en Tarasov, que coordina els altres agents. De tota la documentació es desprèn també que en Mercader estava ben custodiat a la presó: <<El periodista [un mexicà que rep el nom de TODO] afegí que en Gnom gaudia de privilegis especials a l'hospital, i que hi tenia la seva pròpia gent [?] organitzada a l'hospital>>.

Els nordamericans, però, estaven advertits que quelcom estrany succeïa entorn a la figura de Ramon Mercader des de dates primerenques. Perquè si bé els missatges de Venona no pogueren ésser desxifrats fins anys més tard, alhora que s'interceptaven aquests, l'oficina de censura dels Estats Units també detectà una sèrie de cartes enviades per correu postal de Mèxic a Nova York, i viceversa, que contenien una sèrie d'anotacions amb tinta invisible en referència al tema. Entre 1942 i 1943, això els posà sobre la pista d'una sèrie de personatges vinculats amb el Partit Comunista (el mateix Epstein, Vasili Zublin (cap de l'NKVD als EUA), Lydia Altschuler⁷⁸², Helen Travis⁷⁸³...), que des dels Estats Units estant, es creia que oferien suport o col·laboració als mexicans que hi estaven implicats. Tots ells foren cridats a declarar, el 1950, davant el Comitè d'Activitats Anti-americanes, entre el 26

---

⁷⁸² Altschuler era una alemanya naturalitzada americana, que vivia a Nova York, on havia estudiat a la universitat de Toledo i al Hunter College. Feia d'escriptora, i havia estat la responsable, per exemple, de la revista Millors Temps (*Better Times*) del Consell de Benestar de la ciutat de Nova York. Era membre del Comitè de Dones del Consell Nacional de l'associació d'amistat americano-soviètica.

⁷⁸³ Helen Levi Simon Travis era una nordamericana nascuda el 1916, que havia treballat per la Ford i la Chrysler a Long Island i Detroit. El que cridà l'atenció de les autoritats, però, és que havia treballat al *Daily Worker*, diari vinculat al Partit Comunista, i que havia fet, com a mínim, una transferència de 3700 dòlars a Enrique de los Ríos, a Mèxic, per proveir de fons als conspiradors.

de juliol i el 4 de desembre, per valorar la seva participació en els fets⁷⁸⁴. Així, Epstein, Altschuler, Pauline C. Baskind, Francis Silverman, Anna Vogel Colloms⁷⁸⁵, Fanny McPeck, Ethel Vogel, Barnett Sheppard, Helen Travis, Philip L. Schmitz, així com Sylvia⁷⁸⁶ i Hilda Agellof i Ruby Weil (com hem vist anteriorment en el capítol dedicat a la trama americana de l'atemptat), foren interrogats per tal d'extreure informació sobre la seva vinculació amb la Unió Soviètica, els plans d'assassinat de Trotski, i un futur alliberament de Ramon Mercader. De tot plegat, els membres del Comitè tragueren la conclusió que la fugida de Mercader fou evitada pel govern dels Estats Units, perquè previngué que la informació que contenien aquestes cartes que els enllaços anaven transportant a un i altre arribessin a bon port; un Mercader a qui consideraren un agent important de l'NKVD. Tanmateix, queda clar que estaven més interessats en les relacions internacionals i les possibles concomitàncies amb el Partit Comunista i la URSS que no pas en altres aspectes; recordem que els interrogatoris daten de l'època de caça de bruixes als EUA. De fet, als acusats els pregunten més aviat sobre si es coneixien entre ells, si treballaven pel partit o n'eren membres, si tenien alguna cosa a veure amb els llistats de correu dels que en principi eren membres del grup de suport a Jacson – Mercader... però tots ho neguen tot. Inclús amb preguntes directes, com per exemple les que es fan a Epstein sobre la seva estada a l'Espanya republicana, el seu pas per Mèxic, o la seva probada relació amb Pavel Klarin, aquest senzillament afirma no recordar els detalls o bé ho nega absolutament tot, per la

---

⁷⁸⁴ *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky. Hearings before the Committee of Un-American Activities House of Representatives. Eighty-first Congress. Second Session.* Oficina d'Impremta del Govern. Washington. 1951. Majoritàriament, se'ls acusava de ser "mail drops", o sigui, d'enllaços de correu.

⁷⁸⁵ Segons el govern nordamericà, Anna Vogel anà el 12 d'agost de 1943 a Mèxic, per dur-hi una capsa que contenia varis fulls amb textos xifrats. No el pogué passar per la frontera, de manera que deixà la capsa, pensant que els guardes no hi farien massa cas, i anà a la recerca d'Epstein a la capital mexicana. De tornada, el tres de setembre, li tornaren la capsa, d'on el govern havia substituït els originals per còpies. Vogel ho donà tot al seu marit, Ethel, i aquest a l'esposa d'Epstein, Ruth Wilson Epstein, una dona que el 1937 havia anat a Espanya per fer d'infermera pels republicans.

⁷⁸⁶ Aprofito aquí per fer un breu apunt de la Sylvia Ageloff. A la tornada als Estats Units després de l'atemptat, prengué el nom de sa mare, Maslow, per evitar ser molestada; tot i així, li costà refer la seva vida. Segons Alain Dugrand a *Trotsky. México 1937-1940*, pàgina 62, <<Sylvia tiene hoy bastante edad y ha reconstruido su vida desde hace mucho tiempo, rechazando del complot toda la historia de la que fue víctima. Ayer seducida y abandonada, lleva ahora una vida burguesa y tranquila en Nueva York, que no he intentado romper>>. Garmabella diu que es casà temps més tard amb un fotògraf. Isaac Don Levine, a la revista *Life*, el 1959, confirmava que era casada. Morí el 1995, als 86 anys d'edat.

qual cosa poca informació pot extreure-se'n de les seves declaracions. O Lydia Altschuler, qui també fou també contundent amb els càrrecs que se li imputaren⁷⁸⁷.

Fos com fos, la qüestió és que sembla que una primera temptativa per alliberar-lo s'havia preparat per al dia 8 d'abril de 1944, però que com sabem pels esdeveniments posteriors, fracassà. Segons Venona, el missatge enviat a Beria pels responsables de l'operació a Mèxic era molt clar: <<[?] el 8 d'abril, quan seran creades les condicions, la vigilància dels guardes serà relaxada i la premsa tancada durant dos dies. Prenent en consideració els grans avantatges d'aquesta data, amb en Kite [desconegut] ens posarem a examinar la possibilitat d'èxit de la fugida amb l'ajuda de [?], zelador de rang en cas de no poder portar-ne un altre. Ens veiem obligats a avançar la data de la fugida ja que la posició d'en Kite a l'hospital [la presó] s'està tornant menys favorable. Estem considerant parlar-ho amb en Lord [desconegut], membre del magatzem [fa referència al departament de Justícia] però no hi tenim gaires esperances amb les intrigues contínues que circulen>>. Certament, alguna cosa no anà bé del tot, ja que a la missiva del 16 d'abril, per exemple, es parla de la imminent marxa a Cuba d'algun dels implicats en la trama, amb una urgència especial per Jacob Epstein, el què ens portaria a pensar en un canvi de plans més o menys immediat. Sembla ser que les disputes i recels entre els participants (entre ells en molts casos no es coneixen, requerien una suma de diners més elevada, o bé cercaven un major protagonisme que els altres) causaren gran problemes a la delegació soviètica, i féu fracassar en part les seves operacions. Per exemple, en un dels missatges es diu que Juan (Juan Gaytán) havia demanat una sèrie de diners per acondicionar el vaixell que faria servir Mercader per sortir del país i per subornar als seus zeladors, però que els qui li havien de proporcionar eren recelosos a donar-li perquè creien que s'aprofitava de la seva posició per obtenir uns ingressos extra⁷⁸⁸.

---

⁷⁸⁷ <<Senyora Altschuler, el comitè està actualment investigant un grup comunista a qui li fou assignat alliberar Frank Jacson del seu empresonament a Mèxic. Frank Jacson està actualment complint condemna a Mèxic per l'assassinat de Lleó Trotski el 20 d'agost de 1940. D'acord amb informació confidencial que està en possessió del comitè, Jacob Epstein fou enviat a Ciutat de Mèxic com a cap d'aquest grup clandestí. Aquest grup clandestí emprava un elaborat sistema de bústies de correu per rebre comunicacions de i des de Mèxic. Li llegiré una part d'aquesta informació confidencial: "Als Estats Units, les bústies de correu venien determinades per Lydia Altschuler, la directora educacional de la Unió de Consumidors dels Estats Units, la família de la qual viu a la Unió Soviètica" [...]. SENYORA ALTSCHULER: Jo sempre he estat, i sóc, lleial i una ciutadana respectuosa amb les lleis dels Estats Units. Protesto contra el fet d'haver estat convocada aquí, i tenir la meua reputació tacada per càrrecs fantàstics>>. *American Aspects of Assassination of Leon Trotsky*, pàgina 3358.

⁷⁸⁸ Un dels documents interceptats, datat del 29 de juny d'aquell 1944, parla justament del fet que els soviètics volguessin eliminar el màxim d'intermediaris, i que Anton actués més per lliure, va fer que Juan Gaytán perdés la seva preponderància i se sentís incòmode, alhora que també una part de

Així, per exemple, el 6 de juny de 1944 tornem a tenir un document certament important. Es torna a parlar amb força d'un pla d'escapada per a Mercader. Diu el següent: <<1. Pel projecte Gnom utilitzarem de manera activa al magatzem a Invent, un agent que fins ara només ha estat hoste d'un dels nostres amagatalls. 2. Invent fa temps que és soci del project Gnom. Fins i tot abans de l'arribada d'en Tom [?] Invent és molt amic del governador del Districte Federal, en el futur Lleopard. 4. Invent [?] Gnom i ha perfeccionat els plans per conduir el cotxe durant la fugida [...]. A l'hospital veié a la doctora Esther Chapa, en el futur Lata, qui fa el tractament mèdic a en Gnom. La Lata encara treballa a l'hospital i [?] a en Gnom. Aquest ens demana [?] aquesta correspondència i utilitzar a la Lata per aconseguir-ho; la Lata és una veterana compatriota, doctora preeminent, bacteriòloga, i està al dia en coses científiques a través d'en VOLK [Rosendo Gómez Lorenzo]⁷⁸⁹. Té 40 anys, és la primera dona d'en Volk, qui la recomana molt [...]>>. Així doncs, tenim que hi ha tota una sèrie de personatges implicats, des dels serveis secrets (Eitingon), passant per responsables polítics (Javier Rojo Gómez, el que apareix com a governador del DF), infiltrats a la seu judicial (aquest tal Invent), i en aquest cas també a Esther Chapa, una reconeguda científica que, recordem, era la metgessa de la presó – i una fervent militant comunista, lleial al partit. Una xarxa realment ampla de contactes i informadors mobilitzats per un mateix objectiu. Tanmateix, no sabem, posteriorment, en què es concretà aquest pla aquí exposat.

Dels missatges posteriors, poca informació més pot extreure-se'n, i no apareix cap altra referència a possibles fugides. Tot i així, en aquest punt el protagonisme el pren Caritat Mercader, que és percebuda com una amenaça a la missió com bé hem vist relatat anteriorment. Les dates que dona Venona van del 27 de febrer a l'1 d'agost de 1945, no havent-n'hi més enllà en el temps tot i que la Caritat no abandonà Mèxic fins a l'octubre. Anem a pams, però.

---

la seva retribució econòmica, que és el que el molestà més. <<Aquest fets finalment mostren en Juan com un aventurer i un murri>>. Un Juan que demanà diners per comprar uns subministres que no féu arribar mai a lloc; uns camions que mai veié ningú; la reparació d'un vaixell que no empraren; la falsificació d'una documentació que no arribà a fer; o per establir vigilàncies que no feia. Per tot plegat, les desconfiances i el fet que no anava a les cites, va fer pensar als dirigents comunistes que es tractava d'un talp a l'organització, però que no se'l podia apartar així com així perquè alhora tenia feines de responsabilitat i coneixia forces secrets, per la qual cosa optaren per encarregar-li tasques menors. Gaytán, com hem vist, acabà per fugir del país.

⁷⁸⁹ Rosendo Gómez era un periodista d'origen espanyol, que arribà a ser secretari general del PCM i director de la revista *Tiempo*. Tanmateix, acabaria essent expulsat del partit anys més tard.

El document del 27 de febrer indica que havia arribat un telegrama (que no s'ha conservat) per a 'Klava' del seu fill Lluís: òbviament, aquesta tal Klava era el sobrenom de Caritat Mercader, encara que ella en aquella data encara era de camí a Mèxic. Tanmateix, no és l'únic telegrama amb notícies dels fills que li arribà durant la seva curta estada al país centreamericà: un altre del 31 de maig li anunciava que el seu fill Jorge havia estat alliberat d'un camp de presoners a Alemanya, i que estava en bon estat de salut.

Els missatges que ens interessin, però, són els que porten data de 2 i 9-10 de març de 1945, quan la Caritat, doncs, encara no havia entrat al país – o amb prou feines. En el primer, on hi surt també referenciada la comunista espanyola Margarita Nelken, es demana a l'agent 'Cookie' (desconegut), que no es trobi amb la Caritat, i que si ho fa en tot cas la convidi a marxar a Cuba; en el segon, fragmentari, és una missiva enviada des de Moscou que diu literalment que *<<hem de pensar en la seva seguretat [de la Caritat], i això complica la nostra feina. En la vostra feina futura, tingueu present que la presència de Klava al camp [Mèxic] complica molt el projecte Gnom>>*. Així doncs, inclús abans de què hi prengué part, Caritat Mercader ja era percebuda com un perill per al desenvolupament de l'operació. A més a més, en el mateix document es perfila un canvi en la tàctica per tenir controlat i alliberar Ramon Mercader, ja que s'encarrega a nous agents prendre-hi part; es parla d'aconseguir suport polític per al projecte; es demanen informes de la rutina de Mercader a la presó, així com fotografies; i s'endevina que se'l vol fer arribar a Moscou a través de Cuba. Aquest canvi de responsables en la missió Gnom es veu també reflectit en el darrer document al què hem tingut accés que parla del tema, datat del 22 d'agost d'aquell 1945. No hi ha cap referència, però, a l'utilització de mesures més aviat expeditives per apartar a la mare del fill, com hem comentat anteriorment.

En base a aquesta documentació podríem considerar, doncs, que l'Operació Gnom fou ruïnosa, plena de mals entesos i sense unes opcions d'èxit massa reals, tot i que alhora demostren un cert interès dels serveis secrets soviètics en tenir cura de Mercader i cercar-ne, per bé que de manera poc tenaç, el seu alliberament mitjançant residents del mateix NKVD a Mèxic, col·laboradors, i membres dels Partits Comunistes Mexicà i Espanyol. Com bé escriví l'escriptor mexicà Guillermo Sheridan, *<<La "operación GNOMO" fue tan elaborada como desastrosa: la maquinaria soviética no logró coordinarse con la capacidad mexicana para el*

*desorden, las divisiones en el seno del siempre en purga PCM ni la volubilidad de sus asalariados >>*⁷⁹⁰.
Tots plegats hagueren d'acabar marxant amb la cua entre cames.

Mentrestant, Jacques Mornard – Ramon Mercader, no sabem si aliè o no a la polèmica del seu possible alliberament, prosseguia la seva vida a la presó. Un aspecte curiós és, per exemple, la demanda que es decidí a formalitzar contra el diari *El Universal* per calúmnies⁷⁹¹, amb la partida núm. 1843/42 de la Quarta Cort Penal de Mèxic, iniciada l'11 de desembre de 1942. Segons les explicacions adreçades al Procurador General de Justícia del DF per part de Mercader, el dia 9 aparegué un article a la pàgina 3 del citat diari que considerà ofensiu cap a la seva persona. És un escrit que conté un paràgraf que porta com a subtítol “Justicia y Venganza”, on es parla de les comoditats que té a la presó; de què el protegeixen; o del què ha hagut de patir la Natàlia Sedova, atenent a què és possible una fugida seva de la presó, de la mateixa manera que a Siqueiros se l'havia deixat marxar a Xile. Protesta Mercader – Mornard que en aquest escrit *<<se me dirigen, entre otras expresiones injuriosas, los calificativos de canalla y bellaco, que en lengua castellana, son franca y notoriamente injuriosas. En el mismo párrafo se me presenta como “agente del Jefe de la mayor banda de asesinos y secuestradores internacionales que recuerda la historia” y como miembro de la “GPU”, lo que es francamente calumnioso>>*. Mercader es queixa que no és la primera vegada que la premsa mexicana el tracta de forma irònica o amb despreci, però que ha arribat un punt en què ja no pot tolerar-ho més, i cal que actuï per demanar responsabilitats. *<<El hecho de que yo esté procesado no da derecho a nadie a injuriarme. El hecho de que yo esté procesado no establece una situación jurídica dentro de la cual deba quedar impune quien cometa un delito que afecte mi persona o mis intereses. Soy el árbol caído del que todos han querido hacer leña>>*. Tanmateix, no sabem què en dictaminà el jutge, perquè no hi ha cap contesta adjunta; possiblement, el cas quedà arxivat.

L'estada a la presó seguia el seu curs, i en Ramon començà ben d'hora a fer-se valer per part de les autoritats i d'altres presos. Així, segons un informe del director de la Penitenciària datat del 9 de setembre de 1946⁷⁹², Jacques Mornard havia estat donat d'alta com a ‘destajista’ (preufetaire) del Taller de Joguines el 05 d'octubre de 1943, amb tan bon

---

⁷⁹⁰ Rescatando a Mercader (un episodio del espionaje soviético en México), dins *Letras Libres* núm. 69 (març de 2006). Ho podem trobar a <http://www.letraslibres.com/revista/convivio/rescatando-mercader-un-episodio-del-espionaje-sovietico-en-mexico?page=full>.

⁷⁹¹ Archivo General de la Nación. Tribunal Superior de Justicia del DF. Año 1942. Caja 3425. Folio 625511. Erròniament, la data que apareix és l'11 de novembre.

⁷⁹² Ceniceros Ríos, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgina 57.

rendiment, que temps després acabaria per ser nomenat encarregat del mateix. Però sobretot se li destaca un altre mèrit, una tasca amb la que sens dubte es guanyà a companys i funcionaris.

Ramon Mercader al pati de la presó, els primers anys de reclusió, amb altres presos. Com podem veure, estava autoritzat a vestir de paisà. Fotografia extreta de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 95.

El 1945 el govern mexicà havia iniciat una campanya d'alfabetització a tot el país, incloses les presons. Així, el president Manuel Ávila Camacho, General de Divisió, havia expressat públicament en una ocasió que qui ensenyés a més companys analfabets, seria amnistiats. De manera que Ramon Mercader, una persona força instruïda, decidí prendre-hi part, com també hi prengué part un altre pres, Isidro Cortés, establint-se entre ells una mena de competició. Un Isidro Cortés que estava tancat a Lecumberri per haver matat la seva dona i dos fills a trets. El setembre de 1945, doncs, s'inicià en els cursos d'escolarització d'altres reclusos, seguint les directrius del Departament de Prevenció Social, cosa que realitzà ininterrompudament fins el 10 de maig de 1947. Segons l'informe 12604, expedient B-6 1899/41 signat per Florencio E. Anitua Loyo, General de Brigada Director, datat del 25 d'octubre de 1954, Mercader alfabetitzà amb èxit 347 presos, dada que contrasta amb els 463 que indica per Isidro Cortés. Tanmateix, són unes xifres elevadíssimes, per la qual cosa l'aleshores director, Ricardo Núñez Sáenz, sol·licità el seu

indult per gràcia, ja que el perdó no arribava, però tot i així no li fou concedit⁷⁹³. El 20 d'agost Núñez Sáenz ja havia escrit a Ávila Camacho per recordar-li la seva promesa, però aquesta vegada ho feia aportant molta més informació, insistint en què entre ambdós havien alfabetitzat més de mil reclusos; tanmateix, la redempció de penes no arribà mai, cosa que féu enfadar molt als dos presoners. És paradigmàtic que fins i tot Javier Rojo Gómez, governador del DF (que recordem que el seu nom apareixia també a l'Afer Gnom), els concedís un diploma en reconeixement per la seva tasca a la Campaña Nacional de Alfabetización, el 19 d'octubre d'aquell mateix any.

Però que la missiva del director de la presó fos en aquelles dates concretes sembla ser que també obeïa a a d'altres qüestions (pensem que Mercader i Cortés continuaren instruïnt presos encara uns mesos més). Com hem vist, la lluita de Mercader amb la justícia no feia massa temps que s'havia aturat, després dels successius recursos i demandes que no havien finit fins el 1944, i ara podia reactivar-se de nou. El detonant de la present sol·licitud hauria estat que volguessin traslladar-lo a una altra presó, el penal de les Illes Maries (al Pacífic), molt allunyat de la costa i, per tant, de difícil accés o control. Segons el punt sisè d'aquesta exposició al jutge, *<<por informes periodísticos me he enterado de que existe la posibilidad de que pueda ser objeto de una agresión en contra de mi integridad física. En el caso de que realmente existan personas interesadas en causarme algún daño en mi persona bago notar que si ese Departamento de Prevención Social al serme negado el amparo o sobreseerse por desestimiento, me niega a su vez el beneficio de la libertad preparatoria y ordena mi traslado al penal de las Islas Marías, ello sería dar facilidades para que pueda verificarse cualquier agresión en mi contra, ya que la forma en que se hace el traslado de esta Penitenciaría a ese penal así como las condiciones que en él prevalecen haría posible la realización de cualquier atentado en contra de mi persona [...]>>⁷⁹⁴. Així doncs, es demana la llibertat adduint també un perill cap a la seva integritat física, i com una arma de pressió per evitar el trasllat. Si bé, doncs, el recurs fou desestimat, potser féu l'efecte desitjat, ja que finalment no fou traslladat a cap altre centre penitenciari i pogué quedar-se, doncs, a Lecumberri, com era la seva voluntat.*

Perquè a Lecumberri hi estava força bé, dins del què cap. Segons Gorkín, Mercader se'n sortia molt bé perquè era un pres ric. *<<En México jamás pasó necesidades – de carácter material, al menos – a raíz de su arresto [...]. Hasta mediado el mes de mayo de 1947 ocupó una*

---

⁷⁹³ Cenicerós Ríos, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgina 97.

⁷⁹⁴ Cenicerós Ríos, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgines 39-40.

espaciosa celda, sana, aireada, soleada y tranquila. Vestía buena ropa y dormía con pijamas de seda. Comía bien, bebía café y licores, y fumaba puros de la mejor calidad. Tenía todos los libros que quería y un receptor de radio>>⁷⁹⁵. Diu que això era per intercessió de la qui era la cap de la delegació de la Seguretat Social a la presó, la metgessa Ester Chapa (que ja hem pogut comprovar que tenia relacions amb l'NKVD), de qui indica que feia de secretari. Tant si és així com si no, el cert és que el protegia, i cal tenir en compte que Chapa era una persona que gaudia de gran influència sobre funcionaris i presos; de fet, quan la destituïren, perdé alguns dels privilegis que tenia. Tanmateix, José Ramón Garmabella indica que el fill de qui seria el seu advocat Eduardo Ceniceros, Óscar, li comentà que son pare rebia cada mes un gir des de Nova York, portat per un tal Mateo Papaiconomos (espanyol de pares grecs, amic de Margarita Nelken), per a què li fes arribar l'import i pogués pagar-se els llibres, els estudis, despeses derivades dels advocats, o fins i tot a un altre pres perquè li netegés la cel·la. Que no havia de patir pels diners, vaja.

Com podem veure en aquestes dues imatges, la sintonia de Ramon Mercader amb els policies de la presó era molt bona. Fotografies extretes de Garmabella, José Ramon. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals; i International Committee of Fourth International. *Trotsky's assassin at large*, pàgina 7.

El tracte de favor que rebia Mercader (les visites que s'autoritzaven, regals, càrrecs que ocupava dins de la presó) inclús suscità la queixa d'alguns diaris, els quals recolzaven la petició de trasllat a les Illes Mariás, per evitar-ho⁷⁹⁶. Tot i així, continuava reclòs a l'ala de la presó destinada als presos perillosos, on dedicava moltes hores a llegir i autoformar-se.

⁷⁹⁵ Gorkín, Julián. *El asesinato de Trotsky*, pàgina 167.

⁷⁹⁶ <<Debido a la ideología marxista de los funcionarios penitenciarios el victimario de Trotsky gozaba en la cárcel de privilegios vetados al resto de los presos>>. Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgina 330.

Havia après molta electrònica, efectuant cursos pel seu compte, i aviat això cridà l'atenció dels responsables de la presó, que mica en mica li anaren encarregant petites feines de manteniment de la presó; però arribà un moment en que veieren clar que tenia certa vàlua, i acabaren per nomenar-lo, el desembre de 1952, encarregat dels Tallers de Ràdio i Fusteria (per treballar-hi i alhora ensenyar l'ofici als altres presos). <<También le fue conferida la comisión del sistema eléctrico de todo el penal, así como de los aparatos eléctricos del establecimiento, incluyendo los del Departamento de Refrigeración>>⁷⁹⁷. Arreglava llums, motors, aparells refrigeradors, ràdios, i tot tipus d'aparells que poguessin haver-hi. Tingué, al llarg de 15 anys, 150 alumnes a la presó que aprengueren a reparar ràdios i aparells elèctrics, 20 dels quals arribaren a treballar en companyies elèctriques reconegudes.

A més a més, no havia perdut pas el temps, i en Mercader també estudià dret i lleis penitenciàries. Es formà en varis sentits, llegint moltíssim, en diversos idiomes, i adquirint coneixements generals de tot: en paraules de sa mare, era una mena d'enciclopèdia amb potes. Més endavant, es dedicà també a fer de fuster, i a ensenyar-ne les característiques a altres companys.

Dues fotografies de Ramon Mercader, als anys 50, quan exercia de responsable dels tallers a Lecumberri. Com podem veure, havia canviat ja una mica la seva aparença, a resultes del pas del temps. Extretes de Mosley, Nicholas. *The Assassination of Trotsky*, pàgines centrals; i de Garmabella, José Ramon. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

---

⁷⁹⁷ Cenicerós Ríos, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgina 57.

Silvino Cortina, últim advocat que queda viu del cas de Mercader, fou localitzat per la revista catalana *Sàpiens* fa uns mesos. A través seu, un periodista va poder localitzar el recurs d'apel·lació d'Octavio Medellín Ostos, per a qui Cortina treballava de passant. Segons aquest home, doncs, entre 1952 i 1953 ell anava sovint a la presó a veure el seu client, per comentar aspectes de la seva condemna i el seguiment penitenciari. <<Era un home tranquil i poc xerraire. Es dedicava a llegir, reparar aparells de ràdio o donar classes d'espanyol als analfabets del centre. Però sobretot escrivia. Escrivia molt, en diversos quaderns que tenia ben guardats i arxivats. Era un home ordenat i sistemàtic, també en l'ordre personal. Sempre anava ben afaitat, i amb la roba planxada. Ell estava al polígon, que era de cinc cel·les especials per a reclusos d'alta perillositat. Compartia pati amb Goyo Cárdenas, un famós estrangulador que va assassinar tres prostitutes i la seva xicota quan era l'estudiant de químiques més brillant de la seva generació. I també amb un famós estafador italià, Enrico Sampietro, que falsificava tan bé els dòlars i els pesos que per això el van descobrir. Per excés de qualitat>>⁷⁹⁸.

Ramon Mercader, en un parell d'imatges d'entrats els anys 50, a la presó. Fotografies del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 75/8 'Asunto Trotsky', número 5; i 77/10 'Jurado Trotsky', número 21. Archivo General de la Nación (Mèxic).

⁷⁹⁸ Malló, Oriol; Mayayo, Andreu. Parla l'assassí de Trotski, dins *Sàpiens* núm. 109 (octubre de 2011), pàgina 32.

Prossegueix Cortina: <<Tot i que ell mai no va revelar la seva veritable identitat, era evident que era català. Jo vaig estudiar a l'Institut Lluís Vives, format per gent de l'exili [...]. La forma com els catalans pronuncien les a era molt evident en la parla de Mercader. Quan vaig agafar-hi confiança, i recordant els companys catalanistes del Lluís Vives, m'acomiadava dient-li "Visca Catalunya", i ell responia "Lliure". A la seva cel·la tenia una bona biblioteca, la ràdio i els diaris del dia, i a més rebia visites de força gent>>.

"El Burrero", un company de presó, indica que li deien "El hombre del piolet", però que era respectat perquè ajudava i havia ajudat a molts presos. Els formava, o bé fins i tot els oferia feina: Víctor Alba indica que feia negoci amb la construcció de caixes de fusta per aparells de ràdio, que després venien a la porta de la presó⁷⁹⁹. El Burrero diu que no es ficà mai en problemes, era molt tranquil, tal i com l'havia descrit també Cortina. I no se n'està de treure ferro a la seva condemna: diu que se l'ha de jutjar i prou; els assassinats, robatoris i violacions sempre han existit, són comuns i senzillament ha de rebre la pena estipulada, res més. De fet, Juana Proenza, una mexicana que apareix al documental *Asaltar los Cielos* com amiga de Frida Kahlo, inclús va més enllà en aquesta reflexió: els soldats que van a la guerra i maten, no se'ls jutja, sinó que se'ls condecora perquè compleixen una missió d'estat. Doncs Mercader hauria de rebre el mateix tracte.

Medellín Ostos era l'advocat més car de Mèxic, el què indicaria, per tant, que Mercader estava ben sustentat econòmicament com ja hem vist. Qui anava al despatx a pagar les minutes, sense regatejar ni un cèntim, era una dona que els soviètics havien contractat per dur-li el menjar a la cel·la i perquè en tingués cura: es deia Roquelia Mendoza Buenabad, i seria amb qui Ramon Mercader acabaria casant-se. <<De fet, era la única que entrava i sortia quan volia de la cel·la, més enllà de la visita conjugal. Amb calés, a Lecumberri, tot es podia aconseguir>>⁸⁰⁰. Segons Lluís Mercader, els soviètics es gastaren amb en Ramon uns cinc milions de dòlars, a banda, òbviament, de carregar amb les despeses de la mare, germà i amant (Lena Imbert).

---

⁷⁹⁹ Tant el testimoni del "Burrero" com el de Víctor Alba podem trobar-los al documental *Asaltar los Cielos*.

⁸⁰⁰ Malló, Oriol; Mayayo, Andreu. Parla l'assassí de Trotski, pàgina 32.

Ramon Mercader exercint de mestre d'un altre pres, al taller de la presó, el 1958; i una fotografia de la mateixa època, amb un dispositiu elèctric a les mans. Imatges extretes de Garmabella, José Ramon. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals; i Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 102.

A la Roquelia li fou concedida una pensió durant 16 anys, perquè anés cada dia a la presó a veure en Ramon, i portar-li el menjar que la seva mare preparava per a l'"angelito", com l'anomenaven. Era filla d'un militar mexicà i s'enamorà d'en Ramon pels diaris, pel que havia fet, i perquè el trobava guapo. La filla que adoptaren anys més tard, la Laura, indica que sa mare es barallà amb un novio que tenia, que era a la presó, i aleshores anà a visitar al seu cunyat, Manuel Prieto, company d'en Ramon, i així es conegueren en persona. En Lluís diu que era una persona molt especial, com abstreta i feta a sí mateixa, inexpressiva, fins i tot. Havia estat ballarina de cabaret, de jove, i en Ramon li deia irònicament però amb afecte "güerita", o sia, blanca, rossa; a ella que era de faccions índies. El reglament penitenciari mexicà permetia que dones, esposes o fins i tot prostitutes, anessin a les cel·les per tenir relacions amb els presos, o sigui, que no era un fet aïllat. En Lluís explica a les seves memòries que es casaren el 1944; de fet, però, el que caldria dir és que es conegueren el 1944, durant les festes de Nadal. Un Lluís amb qui al llarg de tot el període de reclusió, només s'intercanviaren quatre o cinc cartes.

Ramon Mercader i la Roquelia, en una escena a la seva cel·la de Lecumberri. Fotografia publicada per Isaac Don Levine a Secrets of an assassin, de la revista *Life* (28/09/1959), pàgina 122.

Quan es complien els dos terços de la condemna, es requerí altra vegada la llibertat condicional dirigint-se al Departament de Previsió Social, Secció Jurídica, Mesa de Preparatòries, que li obriren l'expedient núm. 8/423.42/3049, segons la petició datada del 20 de desembre de 1953. Tanmateix, les seves demandes no foren contestades immediatament i de manera resolutiva, malgrat les apel·lacions realitzades entre 1954 i 1955 per obtenir una resposta a les seves peticions.

Eduardo Cenicerós Ríos, l'advocat⁸⁰¹, publicà el 1957 un llibret realment interessant on hi adjunta les peticions i contestes de l'administració respecte a les gestions fetes per obtenir la llibertat condicional de Ramon Mercader⁸⁰², explicat pel propi advocat i segons la

---

⁸⁰¹ Suposem que a causa de la mort d'Ostos, ocorreguda a finals de 1952, fou quan Mercader contractà a Eduardo Cenicerós Ríos, qui fou, en última instància, responsable de la seva posada en llibertat i un amic per tota la vida. Segons una entrevista que concedí al Comitè Internacional de la IV Internacional, conegué a Mercader el 1945 o 1946, per insistència de la Roquelia, amiga seva. Diu que des d'un primer moment sabia qui era aquell home, i la seva veritable identitat, que amagava per evitar represàlies. Segons el seu testimoni, mai volgué escapar-se, en contra tot el que s'ha dit.

⁸⁰² Segons la llei mexicana, per obtenir la llibertat condicional, "preparatoria" que apareix als documents, que implica poder complir el darrer terç de la condemna fora del presidi, s'han de satisfer una condicions determinades: complir el règim penitenciari; tenir bona conducta; que no

legislació que s'hi aplica, també afegida en el llibre. <<Jacques Mornard⁸⁰³ privó de la vida a Leo Davidovich Bronstein – León Trotsky – en Coyoacán, D. F. Por ese delito la Octava Sala del H. Tribunal Superior de Justicia del Distrito y Territorios Federales lo condenó, en sentencia de 16 de mayo de 1944, a sufrir la pena de 20 años de prisión y a pagar la suma de \$3,485.00 (Tres mil cuatrocientos ochenta y cinco pesos), a título de reparación moral a la señora Natalia Sedof, viuda de Trotsky. La condena la viene cumpliendo a partir de su detención, 20 de agosto de 1940. Durante su reclusión ha observado magnífica conducta, acatando los reglamentos carcelarios desempeñando con eficacia y sentido de responsabilidad múltiples comisiones que le han sido conferidas, motivando su comportamiento que el general brigadier Ricardo Núñez Sáenz, Director de la Penitenciaría, solicitara al C. Presidente de la República concediera el indulto por gracia>>⁸⁰⁴. Així comença el relat, i indica tot seguit els casos que preveu la llei per tal de concedir-la, als que es volen acollir. Arran d'aquesta petició, datada del 22 de juny de 1954, el Departament de Prevenció Social de la Secretaria de Governació requerí informes als doctors José Sol Casao⁸⁰⁵, Jesús Siordia Gómez⁸⁰⁶, Francisco Núñez

---

sigui reincident; que s'arrepenteixi del crim comès; que algú es faci responsable de la seva conducta fora la presó i n'envii informes mensuals; i que trobi feina en un temps determinat.

⁸⁰³ Malgrat que quan es publicà el llibre i mentre s'efectuaren els tràmits que s'expliquen era àmpliament coneguda la seva veritable identitat, en tota la documentació Ramon Mercader segueix firmant i dirigint-se a les autoritats com Jacques Mornard Vandendresched.

⁸⁰⁴ Cenicerós Ríos, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgina 7.

⁸⁰⁵ L'informe del Doctor Sol, amb data del 3 de desembre de 1954, indica que Mercader tenia sempre bon humor i era atent, encara que sovint es mostrava reservat i discret. Àgil, intel·ligent i ràpid de pensament, era violent amb periodistes o gent que s'interessés en alguns aspectes de la seva vida que no volia comentar. Malgrat algunes consideracions físiques de menor importància (tenia petites lesions a les mans, li mancaven sis dents, on li havien col·locat pròtesis, o bé el ritme cardíac un pèl alt (80 pulsacions per minut), el considerà un home sa, fort i de bona constitució. Durant la seva permanència a la presó, fins al moment, només se li coneixien petites enfermetats o afeccions: encostipats, lleugers reumatismes, alguna infecció gàstrica i una amicosi temporal a una mà. Sol Casao indica en un moment, fins i tot, que pot ser que es tracti d'un superdotat.

⁸⁰⁶ <<El doctor Jesús Siordia Gómez, médico psiquiatra de este Departamento que examinó al reo con motivo de la solicitud de libertad preparatoria, dictamina lo siguiente: - Es un hombre sano desde el punto de vista somático. – Desde el punto de vista psíquico, informa que se trata de un individuo de condición neurótico con perfiles paranoides. – Se describe su personalidad de la siguiente manera: - “da la impresión de que se siente íntimamente orgulloso de su condición internacional de “hombre enigmático” de quien en todas partes del mundo se han ocupado en publicaciones de toda índole y por tanto, el hecho de que en un momento a otro su personalidad “pierde ese mérito”, y caiga en el olvido no es un futuro digno de él”>>. Més endavant, dirà que no té anomalies deficitàries en les seves funcions intel·lectuals, ans al contrari. S'estima molt a si mateix, i admet sempre que matà per ideologia política. Acabà dient que <<se llega a la conclusión de que la prisión no ha modificado su condición personal de delincuente magnicida de elevada peligrosidad>>. Cenicerós, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgina 163.

Chávez i Edmundo Buentello⁸⁰⁷, per dictaminar la possibilitat real de concedir la condicional al reclus Mornard, tenint en compte el seu historial. Alhora, es demanà l'opinió d'Alfonso Quiroz Cuarón, segons les dades que havia obtingut per desenmascarar-lo, tot i que tanmateix aquest apostà decididament per denegar la sol·licitud⁸⁰⁸.

Així doncs, el 17 de gener de 1956, com que advocat i client encara no havien rebut resposta de manera oficial, presentaren una demanda d'empara. El dia 24, només una setmana després, els notificaren que es denegava la llibertat provisional, resolució contra la qual presentaren recurs.

Els informes estableixen que la seva conducta a la presó no pot considerar-se només bona, sinó fins i tot meritòria. Tanmateix, seguint la línia exposada per Quiroz, el no-arrepentiment, el fet que segueixi explicant el crim segons la seva pròpia versió, i no considerar-se un assassí, foren elements determinants per a la resolució. Cal dir que s'ajunten al cas tota una sèrie d'opinions de metges i psicoanalistes, amb moltes referències a teories mèdiques, possibles efectes en la seva formació, diagnòstics possibles, símptomes, etc, per reforçar la decisió presa, algunes en línies fins i tot contràries. Buentello creu que se li ha de denegar la llibertat per no crear precedents en altres reclusos, mexicans o estrangers, i perquè creu que fora de la presó podria continuar actuant com a braç armat d'alguna fracció comunista, tot i haver pràcticament desaparegut l'enfrontament trotskistes-stalinistes. Per contra, Sol Casao, si bé no en demana expressament la llibertat, sí que indica que la seva conducta a la presó, on es mostra participatiu en les comissions, sociable,

---

⁸⁰⁷ El Doctor Edmundo Buentello li diagnosticà personalitat paranoide. <<Se encuentran presentes los elementos psicopatológicos siguientes con diversos grados de desarrollo: es impulsivo, egoísta, altivo, egocentrista, vanidoso, teatral, hermético, simulador, rígido, interpretador, dirigió sus pensamientos por causas afectivas, su delito es de magnicidio, hay deficiencia en su personalidad social, e intrínsecamente es deficiente moral [...]. Es un deforme psicológico porque el intelecto no actúa por sí mismo, sino obligado por la presión de procesos afectivos parcializados. Ha puesto su vida, y su voluntad, al Servicio de personales desviaciones [...]>>. Ceniceros, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgina 163.

⁸⁰⁸ Quiroz indica, per sobre de tot, la manca de penediment per tal de refusar la seva llibertat. A l'informe que adjunta, presenta un llistat amb cinc punts sobre el perquè considera que és un pres de perillositat alta, basat en la forma en què cometé el crim; mentre que un cop empresonat, addueix sis punts més per considerar que no es mereix la llibertat provisional, per una absència de dolor moral pels danys causats; indiferència per reparar els danys ocasionats a la víctima; absència de penediment; rigidesa en la justificació del crim; obstinació en continuar la mentida sobre la seva personalitat; i indiferència als problemes causats al país, per la repercussió del seu crim. Ceniceros Ríos, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgina 60.

disciplinat, on mai ha tingut un acte d'indisciplina..., afavoreix que es pugui tenir en compte la seva demanda ja que <<no se trata de un individuo peligroso criminalmente hablando>>⁸⁰⁹.

En els recursos presentats, Ceniceros critica que Buentello i Núñez Chávez mai han estudiat directament la personalitat de Mercader, i que Siordia Gómez només hi hagués tractat un cop, de manera superficial. Per tant, no estarien capacitats per jutjar-ne la personalitat. A més a més, s'intentà rebatre la tesi de Quiroz amb escrits d'altres psicòlegs, publicats més propers en el temps (recordem que l'informe de Quiroz és de 1941, de quinze anys abans). Diu, alhora, que el seu client s'entossudeix en amagar la seva personalitat per evitar així represàlies (o per por, fins i tot).

La resolució del jutge Clotario Margalli González no es féu esperar massa, i el 08 de març d'aquell 1956, a l'acte presentat per Ceniceros contra el Departament de Prevenció Social de la Secretaria de Governació per haver denegat la llibertat preparatòria, dictaminà que: tenint en compte la bona conducta de Mercader; els informes presentats el 1946 pel director de la presó; que ha complert ja bona part de la pena; i que un cop en llibertat se l'hauria d'expulsar del país, cosa que per tant anul·lava una part de les condicions i demandes establertes per la llei, arribà a la conclusió que la justícia mexicana l'havia d'emparar i protegir.

Mercader, enfilat a una escala, fent una de les petites reparacions que li eren conferides. Any indeterminat. Fotografia del Fons Díaz, Moreno y Delgado, 75/8 'Asunto Trotsky', número 4. Archivo General de la Nación (Mèxic).

⁸⁰⁹ Ceniceros, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgina 181.

Aquesta resolució obligà a dur el cas a la Direcció General d'Assumptes Jurídics, i que el Departament de Prevenció Social tornés a valorar el cas. Aquests darrers consideraren que les al·legacions presentades no podien considerar-se greuges, i les impugnaren per ser <<*carentes de rellevància jurídica*>>⁸¹⁰. Així, hi hagué diversos estira-i-arronsa entre magistrats, funcionaris i advocats, fins que finalment, la resolució definitiva arribà el 14 de desembre de 1956. Els jutges, Rafael Rojina, Edmunfo Elourdy i Ernesto Aguilar, per unanimitat, acordaren revocar la sentència del 8 de març i donar la raó a Prevenció Social, tancant el tema definitivament; una sentència que dictaminava no concedir els beneficis de la llibertat al pres, tot i estimar-se que aquesta podria arribar a ser totalment legal. Per això, Cenicerós es decidí a publicar el llibre, per denunciar tal praxis discriminatòria (datat del set de gener de 1957 i imprès el 16 d'abril), i per tal de denunciar la situació viscuda. Se li havia negat la redempció de la pena perquè els informes de la policia i els experts deien que si bé havia tingut un comportament exemplar, mai havia expressat penediment pel que havia fet, i alhora seguia entossudit en mantenir una identitat falsa. Però potser tenien por, les autoritats, que cap país volgués acollir-lo, de manera que s'hauria de quedar a Mèxic, amb l'alarma social i els problemes d'ordre i seguretat que se'n podrien derivar. Cenicerós acabà fent un comentari general d'aquesta darrera sentència, que considerava <<*oscura, prolija e incongruente*>>⁸¹¹, intentant rebatre els punts formulats pels magistrats.

I mentre a Mèxic Ramon Mercader defensava el seu dret a poder sortir de la presó abans de finalitzar la condemna, a la URSS unes quantes coses havien canviat. Stalin havia mort el 1953 i, després d'una dura pugna, Beria havia estat apartat del seu càrrec, jutjat, i executat. Aquells qui havien ordenat l'assassinat de Trotski en la seva màxima jerarquia, doncs, havien desaparegut, i s'iniciava un procés que històricament s'ha anomenat de desestalinització. Què deuria pensar Mercader quan s'assabentà de la marxa del XXè Congrés del Partit Comunista de la Unió Soviètica, i la denúncia sistemàtica de l'estalinisme que efectuà Nikita Khrushxov, nou secretari general del partit? Segurament es deuria quedar amb un pam de nas, expectant a veure com reaccionarien en el seu cas. Ell, stalinista convençut, que s'havia immolat pel servei a una idea i a un líder, ara patia una sotragada al veure com s'airejaven una part dels draps bruts públicament, i es desacreditava part de l'obra efectuada els darrers decennis. Possiblement hauria estat un cop més aviat anímic, de

---

⁸¹⁰ Cenicerós, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgina 225.

⁸¹¹ Cenicerós, Eduardo. *Jacques Mornard...*, pàgina 249.

reflexió personal. Els russos sembla que no tenien intenció de preocupar-se massa més d'ell, a banda de l'assignació monetària que li destinaven. Tanmateix, segons Álvaro Alba, el 1954 el cap d'intel·ligència exterior del KGB, Alexandr Paniuxkhin, proposà al nou president de l'organisme, Ivan Aleksandròvitx Serov, un pla per alliberar-lo, donat que Stalin ja era mort; però aquest, justament, sembla que rebutjà la idea per considerar-ho només <<*antics assumptes d'Stalin*>>⁸¹².

Aturem un moment els fets, però, per fer un breu apunt del pare d'en Ramon, Pau Mercader, qui aquells anys també conegué què se n'havia fet, del seu fill. Escrivia el periodista català Manuel Cruells que <<*hace pocos años todavía podía verse la solitaria figura de Pablo Mercader por las calles de Barcelona. Yo mismo hablé con él hará cosa de tres años [o sigui, el 1968], en las Ramblas, el día de San Jorge ante una parada de libros. No tenía ningún interés en recordar a su familia. Ahora he intentado localizarle, pero ha sido inútil*>>⁸¹³. Cruells no el localitzà perquè en l'entretemps Pau Mercader havia mort. Segons Lluís Mercader, l'únic membre de la família paterna que se'n féu càrrec fou en Luis del Río Mercader (son pare era germà de la Caritat, i sa mare germana del pare), un metge comunista de molt bon caràcter. Li explicà que havia continuat vivint al carrer Ample⁸¹⁴ de Barcelona, en companyia d'una dona de la seva edat. De gran, però, agafà una arterioesclerosi que li empitjorà molt la qualitat vida. Arribà un dia que tots dos pràcticament ja no es reconeixien i vivien en molt males condicions, de manera que el Luis l'envià a una residència a Banyoles, al Pla de l'Estany, on morí el 1969⁸¹⁵. El que havia estat casa seva, al carrer Ample, fou enderrocat el 1980 per ampliar la plaça de davant l'església de la Mercè.

La primera notícia del seu fill li havia arribat el 1951, quan era clara ja la seva autèntica identitat arran de les gestions de Quiroz Cuarón a Madrid i Barcelona. Sembla ser que fou aleshores que la policia li féu una visita per certificar realment que aquell era el seu

---

⁸¹² Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*. Asociación por la Paz Continental. Madrid. 2011. Pàgina 190.

⁸¹³ Cruells, Manuel. *El Asesinato de Trotski*, p. 20.

⁸¹⁴ Isaac Don Levine, per contra, indica que l'havia anat a veure a Barcelona, el 1959, i que aleshores vivia a Plaça Espanya. Hauria estat ell qui li hauria explicat coses de la seva relació conjugal, dels fills i al família. I que aquesta família li hauria proporcionat algunes de les fotos amb les que comptava.

⁸¹⁵ Al Registre Civil de Banyoles, T. 46 f. 171 núm. 92, consta que morí el 21 de novembre de 1969 a les 8 del vespre, a causa d'una bronquitis crònica o broncopneumònia. Efectivament, apareix domiciliat al "Asilo de ancianos", on traspassà. Fou enterrat a Banyoles mateix.

fill, i li explicaren què havia fet⁸¹⁶. Des del temps de la guerra, l'única nova que n'havia tingut era una carta del seu advocat, el 1954, on li deia que si podien comptar amb la seva ajuda en el cas que en Ramon sortís aviat de la presó. Ell ho portà a la policia, que li recomanaren que li contestés dient que sempre tindria les portes de casa obertes, per poder-lo enganyar; però no en tenim cap més notícia.

Retornem, doncs, amb en Ramon. Fins a l'estiu de 1958, s'estigué sense cap altre complicació al penal de Lecumberri, on vivia amb 3.800 presos més. Però aleshores fou traslladat a un nou penal, Santa Martha Acatitla, a la carretera de Puebla, on acabà de complir l'any i mig que li quedava de condemna. De la seva estada en aquest presidi poca cosa en sabem: només que el febrer de 1959 havia instal·lat una petita botigueta a la presó mateix, i que feia classes d'enginyeria elèctrica a alguns interns. Tot i que volgueren entrevistar-lo moltes vegades, sempre rebutjà trobar-se amb els periodistes; en molt rares ocasions en rebé algun⁸¹⁷. Amb els diners que havia fet, el 1958 comprà un cotxe a la Roquelia, un Lincoln de 1952 amb matrícula 88480, perquè li fos més còmode i fàcil anar-lo a veure.

Però els anys no passen en va per ningú, i aquell Ramon Mercader no era el mateix que anys enrere, s'havia fet gran. Caminava més a poc a poc, havia perdut aquell atractiu que tenia de més jove, el cabell se li havia tornat blanquinós, i havia augmentat força de pes. Segons deia son germà, en algun moment havia arribat a engreixar-se fins a fer 103 quilos.

---

⁸¹⁶ Levine, Isaac Don. *The mind of an assassin*, pàgina 178. La premsa espanyola no publicà notícies sobre la veritable identitat de Mercader fins a l'any següent, el 1952, quan les autoritats mexicanes ho havien difós àmpliament: per exemple, *La Vanguardia*, en la seva edició del 20 de setembre d'aquell any en fa un breu amb el títol de "Sensacional revelación sobre el asesino de Trotzky"; i tornà a parlar-ne el 25 d'agost de 1953 ("El asesino de Trotski es espanyol, al parecer"); o bé el 7 de novembre de 1961, en portada, quan parla d'una aparició de Natalia Sedova a la premsa francesa i recalca que l'assassí "se llama Mercader".

⁸¹⁷ Un periodista que explica que s'havia trobat amb Ramon Mercader a la presó era Terence Robertson, que escriví l'article *Ma rencontre avec l'assassin le plus mystérieux du monde* el 1960. Segons ell, fou rebut a la presó per Mercader i el seu advocat, i l'inquirí, sobretot, respecte a la seva veritable identitat, ara que li quedava poc temps per complir la condemna, però no li volgué respondre. Com que insistia, Mercader acabà per abandonar la sala. <<"Les autoritats mexicanes creuen que el seu veritable nom és Río Mercader i que vostè ve de Barcelona". La còlera crispà el seu rostre i començà a caminar per la cel·la, repetint: Mentides, mentides que tots creieu. Llavors em mirà: No m'importà massa el que ells creguin. S'han dit i escrit tantes mentides sobre mi que ja m'és ben igual. Si vol saber perquè vaig matar un home i res més, aleshores podem col·laborar. Sinó, ja pot marxar immediatament>> (pàgina 49). Per bé que em molts errors, Robertson explica a grans trets la vida de Mercader, i ratifica que li oferí diners per part de tercers per tal de fer una adaptació cinematogràfica de la seva existència.

Per tal de poder contrastar les dades que fins aquí he exposat, un cop a Mèxic vaig demanar poder veure el seu expedient de presons, però resulta que a l'Arxiu Històric del DF, on conserven la majoria dels registres de presos, tenen només els de la Penitenciaría (Lecumberri), que arriben fins a 1981, quan fou tancada. Com que Mercader fou traslladat a Santa Martha Acatitla, el seu expedient anà amb ell a aquella presó, que encara està en actiu. Per tant, vaig haver de tramitar una sol·licitud per aconseguir que em deixessin veure aquella documentació, de cinquanta anys enrere en el moment de la mateixa, però em va ser impossible. Inclosa a la contesta que m'adreçà amb data de 9 de desembre de 2010 Luis Ángel Pereda Lara, responsable de l'Oficina d'Informació Pública de la Secretaria del Govern de Mèxic, hi havia la resposta de Celina Oseguera Parra, Subsecretària del Sistema Penitenciari del Districte Federal, qui m'advertia que, sense perjudicar la intencionalitat del meu estudi, no podien facilitar-me l'expedient de Jaques Mornard per trobar-se encara sota l'empара de la legislació vigent, que protegeix el dret a l'honor i la privacitat del presoner i els seus familiars. Al ser encara una presó en ple funcionament, la documentació que s'hi gestiona obeeix només a procediments judicials, i en cap cas a altres circumstàncies. En conversa telefònica, em suggeriren en tot cas concertar una entrevista amb el director de Santa Martha per exposar-li el cas, si rebia una resposta negativa, però quan aquesta m'arribà em trobava ja de retorn a casa.

Els darrers anys de Ramon Mercader a la Penitenciaría també es convertí en l'encarregat del taller de fusteria de la presó. A la imatge, controlant la feina d'un altre pres, aproximadament el 1953; a la fotografia de la dreta, prenent notes amb una màquina d'escriure, el 14 de desembre de 1954. International Committee for the Fourth International. *How the GPU murdered Trotsky*; i Bettmann / CORBIS (<http://www.corbisimages.com/stock-photo/rights-managed/U1271666INP/jacques-mornard-working-on-typewriter>)

El 06 de març de 1960 tornà a demanar la condicional, a falta de només 4 mesos per rebre la definitiva, ja que expirava la condemna de 20 anys dictada el 1943, efectiva des

del mateix dia de l'assassinat de Lleó Trotski. A través del seu advocat, envià una carta a Gustavo Díaz Orgaz, secretari de Governació, per exposar-li. A més de ressaltar els atenuants que ja havia redactat en defensa seva el 1955, aquest cop Mercader esgrimia també el fet que el succés fos esperat per molts periodistes, vinguts d'arreu, que l'esperarien el 20 d'agost a la presó de Santa Martha, el que podria ser perillós per ell, la seguretat dels altres reus, i podria provocar un escàndol públic que no interessava ningú. Díaz Orgaz no sabia ben bé què fer, així que, segons José Ramón Garmabella, passà el mort a Luis Echevarría Álvarez, subsecretari, que seria qui li otorgaria la llibertat definitiva, però alhora n'ordenava l'expulsió del país. La directora del Departament de Prevenció Social, María Lavalle Urbina, no hi posà cap objecció, així que a partir d'aquell moment calia només saber quan poder-lo alliberar i en quines condicions. En virtut de l'ordre dictada, però, hi hauria algun estat disposat a acollir-lo? Qui voldria ficar-se un assassí a casa?

Ramon Mercader, en una escena quotidiana dels darrers anys de la seva estada a les presons mexicanes. Extret de Robertson, Terence. *Ma rencontre avec...*, pàgina 47.

En aquest moment cal que fem una ullada a un fet que tingué lloc uns mesos enrere. I és que Anastàs Mikoian⁸¹⁸, viceprimer ministre soviètic, visità Mèxic a finals 1959 per portar-hi, a priori, una exposició de ciència i tecnologia soviètiques⁸¹⁹. Rebut per les autoritats mexicanes, és probable que aleshores parlessin del futur de Mercader, o bé que ambdós governs haguessin arreglat alguna mena de protocol sobre com procedir a la seva expulsió de Mèxic. Sinó, no s'entén que, en una data tan propera com el 23 de març, el propi Mercader es dirigís al citat anteriorment Díaz Orgaz presentant-se com a txecoslovac que no té cap inconvenient en ser extraditat al seu país. Segurament per no cridar tant l'atenció, i d'una manera estranya, Mercader havia efectuat els passos necessaris amb les autoritats de Txecoslovàquia, no pas les soviètiques, per obtenir d'una manera rapidíssima la nacionalitat d'aquest país. Perquè, si bé com hem comentat repetidament, la seva veritable identitat havia estat descoberta el 1950, el fet és que continuava constant com a Jacques Mornard, de nacionalitat indefinida, atès que no havia presentat mai cap passaport que l'identifiqués com a súbdit belga com ell reclamava.

---

⁸¹⁸ Anastàs Ivànovitx Mikoian (1895-1978) era un dels pocs bolxevics que havia sobreviscut a les diferents purgues de la vella guàrdia revolucionària soviètica als anys 30. Després de la mort de Lenin, havia apostat decididament per Stalin, qui el 1926 el nomenà Comissari de Comerç Exterior, càrrec que exercí fins el 1949, quan caigué en desgràcia. Amb la mort d'aquest, tornà a escena pública tot brandant el seu suport a Khrusxov, assolint el càrrec de vicepresident de la URSS, que comportà, de facto, que arribés a ser la segona autoritat del país. Adquirí força ressò internacional arran dels seus viatges diplomàtics arreu del món. El 1964, amb l'arribada de Brèjnev, el nomenaren president del Presídium del Soviet Suprem de la URSS, exercint, per tant, les funcions de cap d'estat, fins que l'obligaren a retirar-se l'any següent.

⁸¹⁹ Podem trobar una notícia documental d'aquesta visita a la web www.net-film.ru. A la inauguració, que tingué lloc el 14 de novembre de 1959, Mikoian fou rebut per un grup de 200 comunistes mexicans al capdavant dels quals hi anava... Alfaro Siqueiros!

México, D.F., a 23 de marzo de 1960

Al C Licenciado
D. Gustavo Díaz Ordaz.
Secretario de Gobernación,
Presente.

El suscrito, Jacques Mornard, de nacionalidad checoslovaca, recluido en la Penitenciaría del D.F., manifiesta a usted, con todo respeto, que no tiene ningún inconveniente en ser entregado a las autoridades diplomáticas de Checoslovaquia, al ser puesto en libertad, pues este país le ha brindado su asilo.

Respetuosamente
J. Mornard.

Carta que presentà Mercader a les autoritats mexicanes donant el seu vist-i-plau a ser entregat als emissaris txecoslovacs. És estrany, però, que digui que encara estava reclus a Lecumberri. Extret de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 155.

Així, el sis de maig de 1960, a les 9 del matí, arribà a la presó Eduardo Ceniceros Ríos amb l'ordre de llibertat. Més tard, s'hi atansaren també el cap d'inspectors de la Secretaria de Governació, Santiago Ibáñez, i dos agents de la seva confiança, que acompanyaven els funcionaris de l'ambaixada txecoslovaca Oldrich Novicky i Eduard Fuches, encarregats de supervisar la seva marxa del país. Després de l'acte més protocol·lari, Mercader pujà a un camió de la mateixa presó, que l'hauria de conduir directament a l'aeroport, on estava ja tot arranjat prèviament. Roquelia, que l'estava esperant, l'ajudà a canviar-se de roba, i Fuches li féu entrega del seu nou passaport: Jacques Mornard Vandendresch era ara ciutadà de la República de Txecoslovàquia amb el passaport número 00354236464754.

Per fi, s'acostava el moment de la llibertat per a Mercader: vint anys de silenci i patiment, vint anys tancat per un crim ideològic que havia marcat, totalment, la seva vida. En aquell moment albirava l'esperança d'una nova existència, lluny de tot allò. Un futur d'incertesa, però amb llibertat, d'altra banda; o això esperava. Perquè el món, el 1960, havia canviat molt respecte a 1940. Stalin ja no hi era, i els seus crims havien estat propagats als quatre vents. El context de Guerra Freda havia polaritzat el món fins a extrems insospitats, que arribarien al seu zenit només dos anys després, amb la crisi dels míssils de Cuba. Estava preparat, Ramon Mercader, per afrontar aquesta nova etapa? Havia valgut la pena eliminar a Trotski, el vell revolucionari, heroi de la Revolució d'Octubre?

Tot plegat fou molt ràpid: a les 10, només una hora després de l'arribada del seu advocat, la comitiva era ja a l'aeroport. Alguns periodistes que havien estat avisats, però, l'esperaven amb candeletes, a punt de bombardejar-lo a preguntes. Quina era la seva veritable identitat? És cert que havia nascut a Barcelona? Fugia a la URSS? Ell, però, es refermava en el seu discurs de sempre, i els defugí tan aviat com pogué. Es despediren amb la Roquelia, que agafaria un altre vol, i pujà a l'avió. En aquell moment encara no ho sabia, però Mèxic seria el país on hauria viscut més anys, més inclús que a Catalunya. Però havia estat també el lloc on havia comès el seu crim, i la seva vida s'hauria vist marcada per sempre.

Segons l'Arxiu Històric de l'Institut Nacional de Migracions de Mèxic, expedient 4-354-3-1940-12675, el 13 de maig de 1960 Raúl Zambrano Iglesias, cap de la Oficina de Migracions, informa al seu superior que per acord del Subsecretari del Ram, el dia 6 de maig s'havia acomplert l'expulsió de Mèxic de Jacques Mornard Vandendresched, de nacionalitat txecoslovaca amb el vol 465 de la Companyia Cubana d'Aviació amb destí a l'Havana. S'hi afegeix una circular del 9 de maig, signada per director General de Població, Arcadio Ojeda, on diu que no es permeti mai més l'entrada al país sense autorització de Ramon Mercader, i en dóna els trets bàsics: 56 anys, nascut a Teheran, 1'80 m., front ample, boca regular, nacionalitat txecoslovaca, cabells ondulats, sense bigoti, celles abundants, solter, blanc de pell, ulls iris castanys clars, mentó oval, periodista, de complexió forta, nas recte, cicatriu a la galta dreta. Una descripció que es basa parcialment, encara, en la seva falsa identitat.

D'esquerra a dreta, Santiago Ibáñez, Oldrich Novicky, Eduardo Cenicerros i Ramon Mercader, ja a dins l'avió direcció a l'Havana. Extret de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

<<Entrenat rera el Teló d'Acer del submón comunista internacional, Ramon Mercader, després de dur una màscara de ferro durant gairebé vint anys rere els murs de la presó, ara retornava darrere el Teló d'Acer com un guarda d'aquells que l'havien entrenat en el caràcter del més pèrfid assassí del segle>>⁸²⁰. Es temia, doncs, que desaparegués qualsevol rastre seu amb aquella invisible però infranquejable línia que separava els dos móns, el comunista i el capitalista, que tenia tan en viu al món de després de la Segona Guerra Mundial. I és que realment, això és el què devia voler Ramon Mercader: desaparèixer del punt de mira de l'opinió pública, i començar de bell nou la seva vida ben lluny de Mèxic. Quin seria el seu destí?

---

⁸²⁰ Levine, Isaac Don. *The mind of an assassin*, pàgina 183.

I PER FI, EL PARADÍS: RAMON MERCADER I LA URSS

En sortint de Mèxic, Anastàs Mikoian prosseguí la seva gira oficial per Llatinoamèrica i féu també escala a Cuba, on fou rebut amistosament per les encara joves autoritats revolucionàries, que havien foragitat el dictador Fulgencio Batista feia poc més d'un any. Així, el quatre de febrer de 1960 visità l'Havana arran de la inauguració de l'Exposició Científica i Cultural de la URSS en aquella ciutat: les imatges ens mostren el soviètic al costat d'una de les figures més preeminentes de la iconografia castrista, Ernesto Guevara de la Serna "Che"⁸²¹. A banda d'establir uns primers ponts de diàleg sòlids entre ambdós països – aleshores Cuba encara cercava certa entesa amb els Estats Units –, Mikoian aprofità per subscriure, per exemple, un acord per la compra de sucre; o bé de concessió de préstecs per part de la Unió Soviètica al novell estat cubà. Tanmateix, és probable que, de la mateixa manera que sospitem que a la seva visita a Mèxic es tractés en privat un alliberament pactat de Mercader per evitar un escàndol, al seu torn durant l'estada a l'illa caribenya el representant rus intercedís davant els cubans per demanar-ne l'aquiescència davant la possibilitat de que el cèlebre pres pogués fer escala a l'Havana unes hores, abans d'embarcar-se en un vaixell fins al seu destí final. Ara bé: de tot plegat no podem tenir-ne pas una certesa absoluta.

El Che, mastegant canya de sucre amb Anastàs Mikoian, durant la seva visita oficial a l'illa.
Fotografia extreta de l'University of Miami Libraries. Cuban Heritage Collection.
(<http://merrick.library.miami.edu/cdm/singleitem/collection/cubanphotos/id/274/rec/31>)

---

⁸²¹ Podem veure imatges, a www.net-film.ru, de la visita que posteriorment féu el Che a Mikoian, a Moscou.

Però és clar que algú altre, si no Mikoian, s'havia pres la molèstia de convèncer les autoritats cubanes per a què col·laboressin en la sortida de Mercader de Mèxic. I és que l'avió que el dugué de la capital centreamericana a l'Havana era, ni més ni menys, que de la companyia estatal, Cubana de Aviación, vol 456; i encara més: l'encarregat de rebre'l en nom de les autoritats de l'illa fou el comandant Manuel Piñero àlies "Barbarroja", un dels peixos grossos del moviment revolucionari cubà⁸²².

Ramon Mercader, pujant a l'avió de Cubana de Aviación que l'havia de dur a l'Havana. Extreta de International Committee of Fourth International. *Trotsky's assassin at large*, portada.

L'estada a Cuba fou, doncs, merament un tràmit. Després de l'intercanvi d'impressions amb Piñero, agents del Ministeri de l'Interior cubà el traslladaren en un cotxe al moll, on un mercant soviètic, el *Dolinské*⁸²³, l'estava esperant. No sentint-se encara prou segur, però, s'esperà a passejar-se per la coberta del vaixell fins l'endemà de salpar, atent, potser, a què no hi hagués cap contraordre que el fes tornar a terra ferma precipitadament.

---

⁸²² Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 173.

⁸²³ International Committee of Fourth International. *Trotsky's assassin at large : security and the Fourth International*. Londres. 1977. Pàgina 2.

És probable que fos l'únic passatger d'aquell trajecte. Abandonava el continent americà direcció al port de Riga, a Letònia. Tornava, doncs, a una Europa que l'havia vist marxar el 1939, però amb unes condicions ben diferents.

Aproximadament quinze dies més tard trepitjava terra de la Unió Soviètica, la pàtria del socialisme. Tot i que havia lluitat per ella i l'havia defensat fins a l'extrem, ell no hi havia estat mai abans, i li era, per tant, un territori estrany. Son germà Lluís li havia recomanat que anés a viure, justament, a Txecoslovàquia, que potser s'hi sentiria millor per ser el país més occidentalitzat del bloc comunista; de fet, nombroses informacions el situen vivint a Praga aquells anys, fins que pocs dies abans dels fets de 1968, el traslladen definitivament a Moscou⁸²⁴. Tot plegat, però, una fal·làcia, fruit de la morbositat del personatge i la seva transcendència tant a un cantó com a l'altre de l'anomenat Teló d'Acer. De Riga, Ramon Mercader fou conduit directament a Moscou, on el rebé el cap del KGB, Aleksandr Nikolaievitx Shelepin – que ho fou de desembre de 1958 al novembre de 1961⁸²⁵ –, qui li donà la benvinguda al país i el nomenà, en virtut dels serveis prestats, coronel retirat d'aquest organisme, cosa que li permetria rebre una pensió i un allotjament. Així doncs, malgrat totes les especulacions, no fou fins el maig de 1960 que Ramon Mercader passà a formar part, oficialment, del servei d'intel·ligència soviètic; fins aleshores, havia estat només un il·legal, un d'aquells personatges protegits que no consten a la documentació per la naturalesa dels seus encàrrecs. Però òbviament no podia fer-ho amb la seva identitat real, aquella que encara no havia recuperat des de 1938, sinó que li proporcionaren un nou nom: a partir d'aquell moment, deixaria de banda el nom de Jacques Mornard i passaria a ser Ramon Ivanovitx López, un combatent espanyol refugiat a la URSS i nacionalitzat soviètic.

Al principi, només descansava i descobria aquell sistema: voltava per la ciutat, s'habitua al clima, al menjar, a les noves relacions socials, al seu nou paper en una societat ben diferent a les occidentals. Ben aviat, arribà també a Moscou per acompanyar-lo a la

---

⁸²⁴ International Committee of Fourth International. *Trotsky's assassin at large*, pàgina 2. Per l'hermetisme imperant a la URSS, es feia molt difícil conèixer les condicions de vida d'una persona corrent, i encara més, doncs, d'un personatge que cercava discreció com Mercader. Si avui dia ja se'ns fa difícil poder-ne resseguir el rastre, anys enrere en molts casos havien de refiar-se de notícies i relats que els arribaven de la manera més estranya. El fet és que la rumorologia de l'època el situava enmig de qualsevol situació conflictiva, ja fos de Praga estant, o bé indicant que era a Cuba durant la crisi dels míssils de 1962; al Magrib el 1963, enmig de la guerra entre francesos i algerians; estiuejant a la Costa Blava; o inclús a Mèxic, amb passaport fals, per visitar la casa de Trotski d'amagat. El cert és, però, que Mercader no es mogué de la Unió Soviètica entre 1960 i 1974.

⁸²⁵ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 80.

seva nova etapa la Roquelia⁸²⁶. Però Ramon Mercader era un personatge que calia amagar, que havia de ser poc visible. Ell buscava discreció; els dirigents soviètics, evitar que s'escampés la seva veritable identitat. Tot i que <<en la URSS sempre se consideró el atentado como un acto heroico>>⁸²⁷, ara els temps havien canviat, i resultava certament incòmode per a molts tenir Ramon Mercader a la vora; podia comportar problemes ja que segurament encarnava les ombres d'un passat, l'estalinista, que encara s'estava digerint. Per això, per la pròpia idiosincràsia soviètica, i per l'hermetisme d'aquells anys, tenim poques dades referents a la seva estada al país dels soviets; i encara menys fotografies fora de l'àmbit merament familiar. I és que Mercader, tot i ser un apassionat de la fotografia, no li agradava ser retratat. Mesures de prevenció, diguem-ne.

La parella visqué primerament a l'Hotel Leningradskaia, a la vora de l'estació de tren de Leningrad, mentre els cercaven un allotjament adient. No trigaren gaire a proporcionar-los un pis de quatre habitacions als voltants de l'estació de metro de Sokol, que per darrera donava a la coneguda avinguda Leningrad. Diversos autors apunten que la Roquelia ben aviat començà a treballar de locutora per les emissions en castellà de Ràdio Moscou. Tanmateix, Carmen Vega, una bona amiga de la família, ho posa en dubte: a *La Pupila del Kremlin*, indica que amb la Roquelia es coneixien molt bé, i mai li havia parlat del tema. Si és cert que treballà de locutora, en tot cas fou només a l'inici de la seva estada a la Unió Soviètica, molt puntualment. Perquè a més a més, la Roquelia no era ni comunista ni espanyola, i no tenia gens d'interès en treballar per dependències o institucions soviètiques. Per tant, seria una opció força remota en primer lloc que li oferissin la feina; i després que ella l'acceptés. Lluís Mercader, al seu llibre, també indica que rebutjà la oferta.

Sigui com sigui, el germà d'en Ramon, en Lluís, els acollí sovint durant aquesta primera època, per recolzar-los i orientar-los; era un canvi molt gran i necessitaven suport. També compartien nombroses vetllades amb David Zlatopolski, amic de la família. Aquest últim, però, indicà que l'alegria de Mercader per ser a la Unió Soviètica no li durà gaire, atès que no tenia feina⁸²⁸. Hem de pensar que aleshores comptava amb 47 anys, i segurament encara se sentia bé per fer moltes coses, per ser útil a la causa més enllà del seu passat. Però

---

⁸²⁶ Segons Isaac Don Levine a *The mind of an assassin*, la Roquelia agafà un avió des de Mèxic direcció a Montreal (Canadà), el 2 de juny d'aquell any. De Montreal volà a París, i de la capital francesa a Praga, des d'on s'hauria desplaçat a Moscou.

⁸²⁷ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 159.

⁸²⁸ Testimoni recollit al documental *Asaltar los cielos*, de José Luis López-Linares i Javier Rioyo.

de moment veia que no es comptava gaire amb ell: de fet, no fou fins un any després de la seva arribada a la URSS, el 8 de juny de 1961, que fou condecorat amb la medalla d'Heroi de la Unió Soviètica i l'Orde de Lenin – otorgada, recordem, vint anys enrera per Beria – pel propi Leonid Ilitx Brèjnev, aleshores president del Presídium del Soviet Suprem, i posteriorment successor de Khrusxov en el càrrec de secretari general del PCUS. Brèjnev féu un discurs lloant els mèrits d'un Mercader que estava orgullós de rebre la insígnia. Era el segon espanyol a qui li era concedida – el primer en vida –, després de Rubén Ruiz Ibárruri, el fill de la Pasionaria, mort a Stalingrad el 1942. Ara bé, això no es traslladà en cap altre mena de reconeixement, cap trobada amb líders soviètics, cap funció concreta dins de l'estat. És més, si bé Aleksandr Shelepin tingué el detall de rebre'l a la seva arribada a la URSS, ja no tingueren cap més encontre a partir d'aleshores, i el seu successor, Vladímir Iefimovítx Semítxastni (en el càrrec de novembre de 1961 a l'abril de 1967), li negà una entrevista posterior que demanà⁸²⁹.

Ramon Mercader i Leonid Brèjnev, el dia que el condecoraren Heroi de la Unió Soviètica. Extret de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

Per petició directa de Dolores Ibárruri, i per acord del Comitè Central del Partit, Mercader fou acceptat com a membre del PCE i se'l nomenà investigador sènior de

---

⁸²⁹ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 80.

l'Institut del Marxisme-Leninisme. Se li oferí una dacha⁸³⁰ a Kratovo, un poble a uns 40-45 quilòmetres de Moscou, complementària a la pensió de coronel retirat del KGB. Però si les seves relacions amb el partit més o menys rutllaven, i també amb els militars, amb el KGB, com hem vist, no foren precisament bones. Potser hi tingué a veure el fet que Mercader demanés, segons Sudoplatov, varies vegades a Shelepin i Semitxastni l'alliberament del propi Sudoplatov i d'Eitingon, en aquell moment presos a resultes de les purgues dutes a terme després de l'execució de Beria el 1953, contra els seus col·laboradors. Inclús a través d'Ibárruri, demanà la intercessió de Mikhaïl Suslov, cap del Buró Polític del PCUS, qui s'enfadà amb Mercader i li contestà autoritàriament: <<Nosaltres ja hem decidit el destí d'aquests homes una vegada i per sempre>>⁸³¹.

I és que Mercader considerava Eitingon un veritable camarada, un company fidel amb qui l'unia una profunda amistat. Hi havia certa admiració mútua. Havia estat el seu cap a l'operació a Mèxic, sí, però també el seu instructor i introductor a l'NKVD – en aquells moments KGB. S'interessà per la seva sort: no podia ser que un home de la seva talla, amb el seu currículum, de fidelitat absoluta al país i a la causa, estigués a la presó, i menys per contrarrevolucionari. Segons el seu germà Lluís, <<Cuando Ramón llegó a la URSS en 1960 lo primero que preguntó fue: “¿Dónde está Leonid?” Nunca pudo comprender por qué estaba en la cárcel. Cuando por fin salió de ella, se reunieron inmediatamente. Pasaban horas enteras juntos hablando en

---

⁸³⁰ Quan parlem d'una dacha, ens referim a una mena de cabana de fusta amb estufes en una zona boscosa, apartada de la gran ciutat. N'hi havia als voltants de Moscou i a Crimea. Sovint, es disposaven en un mateix espai varies d'aquestes cabanes, lloc d'esbarjo per excel·lència de les elits soviètiques. Era una zona tancada, exclusiva per a membres distingits del partit –inclosos els dirigents dels 'partits germans', que deien– o la nomenklatura. Era un espai vigilat per soldats armats, amb personal que ho mantenia al llarg de l'any. Habitualment, les famílies hi feien estada els mesos de juny, juliol i agost, i el fet de no estar gaire lluny de Moscou permetia a molts dels homes poder desplaçar-s'hi cada dia, mentre les dones i la canalla gaudien dels boscos i dels llacs, ja fos per jugar, passejar o collir bolets. Aquesta mena de complex disposava també de botigues ben assortides amb productes locals i estrangers, metges, banys turcs, restaurant i cinema, una sèrie de luxes a l'abast de ben pocs a la URSS.

⁸³¹ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, pàgina 81. Álvaro Alba (*En la Pupila del Kremlin*, pàgina 210) situa l'acció uns anys abans. Segons ell, després del XXè Congrés del PCUS (1956), Mercader escriví a Suslov per demanar l'alliberament d'Eitingon, apel·lant al seu destacat paper durant la Guerra Civil Espanyola i contra el nazisme. Mercader el posà com exemple de camaraderia; però Suslov no cedí, i avisà als espanyols que demanaven la revisió del procés que valia més no immiscir-se en l'afer.

francés, como dos viejos camaradas que se quieren mucho. Ambas familias se visitaban frecuentemente y se ayudaban mutuamente>>⁸³².

Els exiliats espanyols es reunien a l'anomenada Casa o Centro de España, situada al carrer Zhdànov. Allà es parlava del partit, de la situació a la Península, de la ràdio que gestionaven, de la URSS, del sistema... mai, però, criticant-lo obertament, sinó preguntant-se per aspectes concrets que calia resoldre – petites desviacions sense repercussions importants que calia solventar. No era només un espai de trobada i d'oci, sinó també de treball i de presa de decisions. Des d'allà es gestionava l'ajuda als refugiats, els seus visats i passaports, les seves necessitats de treball o d'escola, i d'organització. En Ramon començà a anar-hi, de tant en tant, a partir de 1961-62, quan la Pasionaria el vinculà amb un col·lectiu que s'estava creant per tal d'escriure una història de la Guerra Civil Espanyola. Ell hi havia combatut, des del primer moment i de forma heroica, i estava prou capacitat per una tasca d'aquella embergadura. Fou un projecte que l'engrescà, i que el tingué entretingut força temps.

Una instantània de membres del PCE a l'entrada del seu local, a Moscou. Ramon Mercader està ben bé al mig del grup. Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

Abans d'entrar-hi, però, cal saber que Ramon Mercader era admirat però també denostat dins aquest cercle d'exiliats: admirat per tenir la medalla d'Heroi de la Unió Soviètica, per la gesta de l'estiu de 1940. Ho deixà ben clar el refugiat Ricardo Muñoz Suay,

---

⁸³² Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 67.

antic dirigent de les JSU, al documental *Asaltar los Cielos*: <<*Cualquier comunista podía tener el orgullo o muy pocas dudas, por no decir ninguna, de que había que asesinar a Trotsky*>>. Alhora, però, en Mercader podia arribar a ser figura incòmode: fins i tot els màxims dirigents del partit, amb qui es relacionava, arribaven a sentir-se intimidats: fos pel seu físic – un home alt i fort, elegant, amb presència –; fos perquè era d'idees molt clares; per la seva condició d'oficial del KGB; o bé pel seu vincle amb l'estalinisme més dur, el cert és que creava cert malestar. Al mateix documental, Santiago Carrillo, líder del partit, explicava que Mercader era una persona solitària i que, encara que mai ho digués així, es notava que estava arrepenit del què havia fet.

Ramon Mercader era, doncs, de la junta del partit, però no ostentava cap càrrec dirigent, ni tenia una “camarilla” o cercle d'amistats que li fessin la gara-gara, com altres. Carmen Vega compara en Ramon amb el seu sogre d'aleshores, Luis Balaguer⁸³³, home important dins l'engranatge del partit, i hi veu una diferència molt clara, que possiblement expliqui els recels de bona part de la comunitat espanyola que es trobava a la Casa de España de Moscou: <<*Siempre hubo entre Ramón Mercader y mi suegro Luis Balaguer la diferencia entre el comunista de acción y el cuadro de partido. [...] Eran celos que le tenía a Ramón casi toda la comunidad de exiliados españoles en Moscú, pues era el único reconocido como un genuino héroe de acción por los soviéticos, quien dejara una huella en la historia de la Unión Soviética, del KGB, de la lucha de clases*>>⁸³⁴. Dóna a entendre, doncs, que els altres cercaven només visibilitat, treure un rèdit de la seva posició, fent retòrica, però no mullant-se implícita i decididament. I això exacerbava certa actitud vers aquell que havia complert la missió d'assassinar Trotski, i que havia estat condecorat per la gesta aconseguida. És simptomàtic, per exemple, que fos una

---

⁸³³ Luis Balaguer havia estat capità d'un batalló d'esquiadors de l'Exèrcit Republicà durant la Guerra Civil Espanyola. Refugiat a la URSS, fou cap d'organització del PCE de 1955 a 1968. Expulsat per la mateixa direcció del partit, de la qual era membre, en caigué en el marc de les lluites internes en el seu si, el 1970. Fundador, amb Enrique Zafra i Jesús Sáiz, del Centre Cultural Skalov (1948) per trobar-s'hi els espanyols i fer-hi activitats culturals. Durant anys dirigí la Ràdio Pirenaica des de Bucarest. Era home de gran voluntat i cultura, llicenciat en Ciències Socials i educador de joves a la URSS. Era també el responsable dels espanyols residents a Moscou i a la República Federativa Russa. Segons el periodista i refugiat Luis Galán (*Después de todo. Recuerdos de un periodista de la Pirenaica*. Anthropos. Barcelona. 1988, pàgina 388), Balaguer i Jesús Sáiz foren substituïts <<*considerándose que eran demasiado proclives a asumir las posiciones del partido huésped [...] Esta medida les sentó como un tiro a los reemplazados*>>.

⁸³⁴ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 102.

idea estesa entre tota la comunitat: Amaya Lacasa⁸³⁵ m'explicà que un dia, un estiu, tingueren visita a la seva dacha. Era un home de <<*buena facha, bien trajeado*>>. Ella encara era jove, però recorda que l'ambient era diferent a quan venien altres visites, hi havia quelcom estrany. Un cop hagué marxat aquell personatge, son pare hauria exclamat: <<*Ha dado su vida por la causa, pero es muy desagradable*>>; es tractava, efectivament, de Mercader. Mantenim, doncs, aquesta idea de que provocava als seus companys d'exili sentiments oposats, d'admiració i repulsió alhora, que creava certa incomoditat. Tomàs Pàmies⁸³⁶, fill de l'històrica comunista Teresa Pàmies, recentment traspassada, explica, doncs, que no era directiu del Centre Espanyol, però era tractat com a tal, amb molt de respecte, en virtut del què havia fet i de la seva distinció. Tanmateix, no hi apareixia gaire: segurament notava aquesta fredor vers la seva figura, i a més a més calia que visqués amb discreció, no fent-se veure massa.

I és que Tomàs Pàmies pot parlar amb propietat. Encara que la seva mare, Teresa, no ho hagués dit mai de manera tan explícita, amb en Ramon eren amics des dels temps de la guerra –recordem que als seus llibres explicava les visites que li havia fet al front –, i, per tant, una persona de molta confiança, bona i molt competent. Una amistat sorgida per anys de militància, de secrets i compromís; fins a tal extrem, que en Ramon era una mena de padrí per en Tomàs i el seu germà Pablo a Moscou, una persona a qui els seus pares havien encomanat la tasca de vetllar pels seus fills mentre ells eren fora en alguna missió. De fet, quan Teresa Pàmies anava de tant en tant a la URSS, convidada a algun efecte des del Comitè Central del PCUS com a membre d'un partit amic (PSUC-PCE), aprofitava no només per visitar els quatre fills, sinó també en Ramon. La confiança era total: tanta, que tingué la potestat de traure son germà Pablo de l'escola on era i el portà a Moscou, en un internat, perquè estigués més a la vora de son germà gran⁸³⁷. Veritablement, doncs, entre

---

⁸³⁵ Conversa tinguda el 23 de gener de 2012. Amaya Lacasa era filla de refugiats espanyols.

⁸³⁶ Conversa tinguda el 20 de febrer de 2012.

⁸³⁷ Temps després de contactar amb en Tomàs, vaig descobrir que al seu llibre *Carta a la néta sobre el comunisme. Els anys de lluita* (Ed. Columna, Barcelona, 2001), Teresa Pàmies narra, per primera vegada, que hagués tingut contactes amb en Ramon Mercader a la Unió Soviètica. Indica, però, que feia anys que no es veien, i que fou una trobada força casual, ja que ella es dirigia al Caucas de vacances però abans féu estada a Moscou, i es trobaren. <<*La visita fou patètica perquè ni el meu amic ni jo no podíem parlar clar tot sabent, ell i jo, el que callàvem. Ell, que jo havia conegut quan tenia vint-i-cinc anys en la Barcelona en guerra, un xicot ben plantat, guapo i d'una simpatia desbordant, havia esdevingut un home gras, massa gras. El greix acumulat al rostre li havia canviat les faccions i malgrat la bona qualitat de la roba que gastava, el vaig trobar negligit, ell, que era tant elegant amb el seu uniforme e comandant del Batalló Jaume Graells*>>.

ells hi havia una bona entesa, sens dubte forjada enmig de les turbulències de la revolta militar a Barcelona i els primers mesos de guerra; una etapa on s'ampliaren els horitzons de llibertats col·lectives i individuals, i on els llaços d'amistat que sorgien duraren, en molts casos, tota una vida.

Tomàs Pàmies considerava Ramon Mercader com un home culte, intel·ligent i refinat. Ell el va conèixer com una bona persona, que el cuidava i li responia els dubtes que tenia, de qualsevol cosa: era un home molt preparat que tenia explicacions per a tot, i això l'atreia. Tanmateix, no en coneixia el passat: era un camarada de joventut dels pares, amic de la família, i això era suficient. És més, ell el va conèixer sempre com a Ramon Mercader, mai amb cap altre sobrenom o identitat. El visitava de tant en tant a casa seva, on hi havia compartit algun àpat. A ell li agradava molt anar-hi, no tant pel menjar, sinó pel <<*calor humano*>> que hi rebia. En Ramon, alhora, aprofitava les visites per cartejar-se amb la mare d'en Tomàs.

Un dia que Teresa Pàmies era a Moscou, anaren a veure'l plegats, i en un moment determinat, en Ramon portà a sa mare a part. Dissimuladament, obrí una caixeta, i li ensenyà el seu contingut. En Tomàs, que observava l'escena, es quedà parat: pogué reconèixer una estrella d'or, del màxim nivell, l'estrella d'Heroi de la URSS! I la tenia un espanyol! Certament, era una cosa molt estranya, i allà entengué realment que deuria haver-hi alguna cosa gran al darrera. Sa mare féu com un gest de complicitat amb en Ramon, però ell no pogué saber de què es tractava, perquè no podia preguntar. Tota la vida dels seus pares era un misteri i un secret, una conspiració contínua, i ell havia après a conviure-hi sense preocupar-se'n gaire, havia après a callar⁸³⁸. I aquella vegada no en fou una excepció. Una insígnia, la d'Heroi, que comenta que els seus últims anys d'estada a la Unió Soviètica – a partir de la Primavera de Praga el 1968 –, sí que es posà més, sobretot davant els altres espanyols, com una manera de demostrar la seva fidelitat absoluta al PCUS davant les dissidències en el si del PC que donaren lloc a una profunda fractura, entre els partidaris de la ortodòxia i els que apostaven per una transformació del partit: una mena de pas previ preparatori per a una possible tornada a Espanya. Tanmateix, ni uns ni altres semblaven fer-li massa cas: <<*Nadie contaba nada con él*>>, em comentava. Un Tomàs Pàmies que perdé el contacte amb Ramon Mercader un cop aquest marxà de la URSS.

---

⁸³⁸ Mare i fill difereixen una mica en relatar aquest punt, ja que Teresa Pàmies diu que en Tomàs li preguntà <<*T'ha ensenyat la medalla, oi? Quina medalla?, vaig contestar amb fingida sorpresa; la que li han donat per matar Trotski*>>. Pàmies, Teresa. *Carta a la néta sobre el comunisme*, pàgina 24.

Tant Carmen Vega, com Jean Dudouyt –nebot d'en Ramon–, i Tomàs Pàmies⁸³⁹, coincideixen a dir que el pensament de Mercader era encara molt ortodox. No li agradaven el més mínim els revisionismes: és per això que odiava Khrusxov i idealitzava Stalin⁸⁴⁰. Ara bé, com una persona intel·ligent i crítica, també entenia que el sistema no s'aplicava gens bé. O sigui, era un comunista convençut, però amb el pas dels anys acabà veient que la dictadura del proletariat s'havia convertit, realment, en la dictadura d'uns pocs. Amb els anys que passà a la Unió Soviètica, acabà tenint cert desencant del sistema, tot i que no podem parlar encara de decepció. Veia l'aplicació soviètica del socialisme com quelcom deformat. Jean Dudouyt el qualifica com un home no ben bé stalinista, però sí que amb una visió molt ortodoxa del comunisme, i antitrotskista en tant que ho considerava una desviació de la línia oficialista. Mantenia els mateixos ideals fermes, però amb petits indicis de crítica. <<La cantidad de ingenieros que había en la URSS le resultava fascinante a Ramón, y admirava ese amor por la técnica que profesan los rusos, la cantidad de científicos que tenía el país, los inventos en diferentes áreas, en especial la aeronáutica, todo eso que parecían a primera vista adelantos de la técnica; pero al mismo tiempo se asombraba por el bajo salario que tenían los maestros, los médicos, los ingenieros, etc>>⁸⁴¹.

Quan, per exemple, es produí el Maig del 68 a París o la Primavera de Praga, fets més o menys coetanis a banda i banda del Teló, Mercader es mostrà una mica en contradicció: tal i com m'explicà el seu nebot Jean, tant la seva àvia (Caritat) com el seu oncle veieren en el Maig del 68 francès un moviment sense interès, conduït per trotskistes, anarquistes i esquerranosos, però no autèntics comunistes, encara que anessin en contra del sistema. De la mateixa manera, no aprovava gens el moviment reivindicatiu txecoslovac, però desaprojava encara més la intervenció i ús de la força que feren els soviètics. Tot i ser contrari a la invasió, doncs, no dubtà, d'altra banda, a donar suport a la versió oficial per no trencar la unitat del partit, que era el que més el preocupava⁸⁴². Tots els membres del partit

---

⁸³⁹ Converses tingudes, respectivament, el 31 de gener, i 12 i 20 de febrer de 2012.

⁸⁴⁰ <<La opinión de Ramón Mercader sobre Nikita Sergeevich Jrushev era pésima. No toleraba un comentario favorable en términos políticos, aunque tampoco defendía a Brezhnev a ciegas. Se dedicaba, con ese humor catalán, a ironizar mucho sobre su liderazgo>>. Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 98. Tot i que fou en temps de Khrusxov que ell fou acollit a la URSS, doncs, no li feia el pes la seva denúncia a Stalin i els indicis d'obertura que semblaven albirar-se. De fet, sobre Stalin més aviat evitava parlar-ne.

⁸⁴¹ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 88.

⁸⁴² José Ramón Garmabella explica que, al mostrar-se contrari a l'enviament dels tancs a Txecoslovàquia, Mercader inclús participà en una manifestació de protesta a Moscou, que fou

bullien davant les reformes dutes a terme a Txecoslovàquia, i suscitaven moltíssimes converses i discussions: de fet, el periodista Luis Galán explica a les seves memòries que ell, trobant-se de viatge a Moscou aquell 1968, tenia un dia conversa amb altres refugiats espanyols a la Casa d'Espanya quan s'hi sumà, sense dir res ni haver-se presentat, Ramon Mercader: <<Mercader era un hombre alto y robusto, de facciones regulares y entrecano cabello rizado. Se conservaba bien para su edad, pese a la prolongada reclusión en una cárcel azteca [...]. Ramón Mercader [...] se pronunció en tono comprensivo respecto de la Primavera de Praga>>⁸⁴³.

Lluís Mercader també parla, a les seves memòries, d'aquest desencís del seu germà respecte a la vida a la URSS, que no trigà gaire a aparèixer. La feina que li oferí Ibárruri li permeté investigar, llegir, escriure, contrastar dades i relacionar-se amb membres de dins i fora del partit. I això, mica en mica, li féu obrir els ulls: si durant els dos o tres primers anys d'estada a la Unió Soviètica en tenia una imatge totalment idealitzada pel què representava, no permetent a ningú fer-ne la més mínima crítica, Mercader anà copsant que potser la realitat no era com tal i com se l'esperava. <<Fue un período muy interesante porque entonces Ramón empezó a cambiar ideológicamente>>⁸⁴⁴.

I és que la Casa d'Espanya era, més que un lloc de memòria, un espai de *desmemòria*, una mena de tribu on hi havia un cap – la Pasionaria, potser també Carrillo – i els altres ballaven al seu so. Quan li oferiren participar de l'obra col·lectiva de la Guerra Civil, s'hi llençà de cap, i entre 1961 i 1962 es dedicà, sobretot, a recollir testimonis orals i anar-los contrastant amb les dades que es conservaven a l'Institut del Marxisme-Leninisme. Allà conegué força historiadors soviètics, però ben aviat aprecia una actitud que no li agradà gens: només podia escriure's allò que dictava el Partit. Ell s'esmerçava en llegir molt, redactar, revisar; feia ressenyes i es fixava en què es deia a l'estranger, a través dels llibres i diaris que podia aconseguir. Malgrat tot, però, tal i com li expressà a son germà Lluís, <<no había forma de discernir entre lo que era verdad y lo que era mito>>⁸⁴⁵. Caigué moltes vegades en la impaciència de veure que molt sovint el relat sacrificava el rigor històric pel protagonisme

---

reprimida per la policia. Crec però, justament per tot el que estem comentant, que és una possibilitat molt remota, que no s'adiu amb la seva manera de pensar i actuar. No crec que acceptés cap mena de dissidència en aquells moments, i menys en forma de manifestació, molt visible.

⁸⁴³ Galán, Juan. *Después de todo...*, pàgines 389-390.

⁸⁴⁴ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 149.

⁸⁴⁵ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 149.

d'un sector determinat. Cada cop era més crític amb l'edició de l'obra, perquè només donaven cove al paper exercit pels comunistes, no reconeixent ni tan sols els heroismes d'altres membres del bàndol republicà. Segons Carmen Vega, ell mateix ho definia com a "sectarisme". <<Todos teníamos bien claro que aquella edición de los libros sobre la historia del partido comunista era una prioridad partidista, una tarea de más importancia ideológica y política que histórica>>⁸⁴⁶.

Entre 1966 i 1971 aparegueren els tres volums de *Guerra y Revolución en España. 1936-1939*, en motiu dels 30 anys de l'esclat del conflicte. Foren pagats per l'Acadèmia d'Història de la URSS, i editats per l'Editorial Progreso de Moscou. Però el nom de Ramon Mercader no hi apareix pas: imaginem que per la discreció que el caracteritzava, per no aixecar l'alarma. Però potser fins a cert punt també per desavinences internes.

Ramon Mercader, Irene Falcón i la Pasionaria, en una trobada a la Casa d'Espanya, a Moscou. Extreta de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

No era, però, l'única feina que feia Mercader. Pel seu bon coneixement d'idiomes, treballava també de traductor de llibres i revistes, ajudat, mentre no conegué el rus i altres llengües eslaviques amb prou profunditat, per algunes companyes, com Svetlana Rosenthal – que apareix al documental d'*Asaltar los Cielos* –, o Elena Feerchstein. De fet, Eduardo Cenicerós indicà, anys més tard en una entrevista, que s'havia vist amb Ramon Mercader el

---

⁸⁴⁶ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 111.

1967 a Praga, on haurien passat un parell de dies plegats. <<Ell treballava fent traduccions, de llibres de l'espanyol al txec. Havia treballat de traductor des de llavors>>⁸⁴⁷.

Un relat curiós sobre aquest Ramon Mercader més estudiós ens l'ofereix Victor Zaslavski, reconegut professor de sociologia política a diverses universitats de Rússia i els Estats Units, però en aquella època encara estudiant. Ell anava sovint a la Biblioteca Pública Central de Moscou, un lloc on podien trobar-se exemplars únics a tota la Unió Soviètica sobre varies temàtiques – per tractar-se de llibres prohibits, escrits de dissidents, literatura occidental... – i, per tant, subjectes a múltiples restriccions. L'investigador havia d'anar ben acreditat, es controlava què llegia i què no, i hi imperava una dura normativa que feia que la majoria dels allà presents estiguessin en tensió. En un moment determinat del seu relat, però, irromp la figura de la persona que havia estat assignada a la mateixa taula que ell a la sala de lectura reservada, el que anomenaven *spetskebran* o *spets*. Era un home d'uns 60 anys, alt, d'esquena ampla i barbata pronunciada. Vestia a la occidental i, si bé allà tothom volia passar inadvertit, ell, contràriament, no tenia manies. Es repetia coses, somreia, i a vegades fins i tot reia sorollosament. <<Una vez, cuando se ausentó por un momento, no pude evitar el infringir las reglas sagradas del spets; ágil como un ladrón, burgué en su pila de libros. El que estaba abierto resultó ser *L'affaire Toukev* de Victor Serge [...]. Pero me impresionaron otros libros. Eran libros de Trotski, o bien trataban sobre él, y casi todos estaban en francés o español>>⁸⁴⁸. A Zaslavski li semblava estranyíssim: a altra gent l'haguessin condemnat a presó o executat, per això!

La curiositat l'empenyé a saber qui era aquell personatge. Així que a través d'una amiga seva, Natacha, bibliotecària, descobrí que estava registrat amb el nom de Carrasco, evidentment un pseudònim; més tard, però, esbrinaren que es tractava de Ramon Mercader, aquell qui justament havia matat a Trotski uns anys abans. <<Por Dios, no se lo digas a nadie – li digué la Natacha –. Terminaremos los dos en la cárcel>>⁸⁴⁹. Degut a aquesta por, Zaslavski ja no se sentí còmode, i per una sèrie de raons l'acabaren expulsant de la biblioteca: feia el que fos per no tenir més contacte amb el tal Carrasco, podria ser perillós!

---

⁸⁴⁷ Committee of Fourth International anomenat *Trotsky's assassin at large*, pàgina 2.

⁸⁴⁸ Zaslavski, Victor. Mi compañero de banco, Ramón Mercader, dins *Letra Internacional* número 8. Hivern 1987-1988, pàgina 83. El 2011 l'editorial siciliana Sellerio publicà unes memòries parcials de Zaslavski on es recull íntegrament aquest article, i ho publicaren fins i tot amb el mateix títol: *Il mio compagno di banco Ramón Mercader*.

⁸⁴⁹ Zaslavski, Victor. Mi compañero de banco, pàgina 83.

Però es veia que Mercader tampoc estava del tot còmode en aquelles condicions: <<No hacía caso de mi agitación ni de mi presencia. Pero también él tenía dificultades para leer. Era evidente que conducía un diálogo personal sin fin con Trotski o, quizá, con los autores de libros sobre Trotski. Polemizaba, acusaba, se defendía... a veces caminaba de aquí para allá por el pasillo, y se adelantaba, apretando los puños>>⁸⁵⁰. Zaslavski el creia escrivint les memòries, entre Praga, Moscou i Leningrad; però el cert és que, si realment Mercader estigué consultant la bibliografia existent sobre Trotski, segurament es degué a la seva curiositat pel saber: i en aquest cas concret, potser per valorar si realment havia fet ben fet, per conèixer més a fons aquell personatge al que, el 1940, havia infligit un cop de piolet al cap. De fet, ja hem comentat que no trigà gaire temps a començar a ser crític amb el sistema i amb la URSS; un sistema al qual ell havia contribuït, sacrificant més de 20 anys de la seva vida. I potser havia arribat el moment de veure si havia valgut la pena.

Mercader treballava, doncs, molt pel seu compte. A l'Institut hi anava quan el el requerien per algun assumpte on quan ell veia necessari anar-hi, per parlar amb algú o consultar llibres, diaris i revistes. A casa hi tenia un veritable estudi, un espai on s'hi passava moltes hores i on no volia ser molestat, ja fos per les seves investigacions, per les traduccions, o per la feina encarregada des de l'Institut. La biblioteca era molt important, on guardava llibres i escrits en varis idiomes; en molts casos, quan la Roquelia feia un viatge a l'estranger, li demanava una sèrie de títols que ella li portava a la tornada. Alguns, li demanava a sa mare, Caritat, que li enviés. Ho tenia tot molt ordenat, i sabia sempre a quina pàgina de quin llibre havia d'anar per cercar una cita en concret. <<En su casa se podía leer la mayor cantidad posible de periódicos de diferentes países, algo insólito en la URSS>>⁸⁵¹. El seu escriptori era sagrat, no s'hi podia tocar res; i mentre treballava, no se'l podia molestar.

Casa seva era la unió de dos pisos, modesta, res de l'altre món, però sí que molt més gran que el què disposaven els treballadors corrents. Constava d'un rebedor amb un mirall i un moble on posar-hi bufandes, barrets, etc. El seguia un passadís, amb una còmoda on hi col·leccionaven discos, sobretot música mexicana de la Roquelia. Cuina i lavabo eren, paret per paret, a la vora d'aquesta entrada. El passadís donava a la biblioteca (aprofitada com a menjador quan hi havia convidats) i a la sala d'estar, on hi tenien un piano de cua, un sofà i alguns sillons. Després venien les habitacions de la canalla, i, al final

---

⁸⁵⁰ Zaslavski, Victor. *Mi compañero de banco*, pàgina 84.

⁸⁵¹ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 86.

del passadís, la seva habitació. Carmen Vega explica que a casa hi tenien quadres de Siqueiros (<<*Ramón siempre presumía de un cuadro de Siqueiros, que tanto en Moscú como en la Habana estuvo en un lugar bien visible*>>⁸⁵²), Diego Rivera i Frida Kahlo.

Fa un moment he parlat de canalla. En Ramon i la Roquelia no podien tenir criatures. Recordem que segons em comentà Karmen Vega⁸⁵³, les tortures a què fou sotmès els primers anys de presó li provocaren impotència. Però tenien la voluntat de formar una família, així que el 1963 decidiren adoptar dos nens, l'Arturo i la Laura, que havien quedat orfes. El pare, refugiat espanyol, havia estat afusellat per Franco quan fou capturat en una missió a Espanya, on hi feia d'agent il·legal; i la mare havia mort en el part de la nena. Sembla ser, però, que en darrera instància la Roquelia tingué més pes en la decisió d'acollir els nens. Almenys, així ho explica Karmen Vega: <<*Fue Roquelia la de la idea de adoptar a Laura y Arturo después de haber llegado a la URSS, si hubiera sido por Ramón nunca se hubiera materializado la idea. Y no porque fuera descariñado*>>⁸⁵⁴. En Ramon estimà molt a la Laura; era més petita que son germà, la mimaren molt. Potser era més sec amb l'Arturo, perquè ja era més grandet, i, sobretot, perquè era un home. De fet, en el dia a dia es cuidaven només de la Laura, ja que a l'Arturo l'havien internat en un col·legi militar i només el veien quan li donaven un permís, per festes assenyalades o per vacances.

Ambdós porten els cognoms de la Roquelia (Mendoza Buenabad), des de sempre. Potser per discreció, o bé per estalviar-los l'estigma que podia suposar dir-se "Mercader" a la Unió Soviètica, on tothom coneixia, o almenys els sonava, el nom de son pare.

---

⁸⁵² Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 114.

⁸⁵³ Conversa tinguda el 31 de gener de 2012. El lector advertirà que escric Karmen quan faig referència a situacions o converses mantingudes amb ella a l'actualitat, respectant com es fa dir al present; per contra, utilitzo Carmen quan faig referència a la seva joventut, tal i com ens apareix a les monografies.

⁸⁵⁴ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 214. Lluís Mercader, a les seves memòries, parla com si hi hagués hagut una altra nena, Leonor, que haurien adoptat a Mèxic però que hauria mort. I ho il·lustra amb una fotografia. Tanmateix, ni Jean Dudouyt ni Karmen Vega tenen coneixement d'aquesta circumstància. A més a més, la fotografia que Lluís publicà on apareix la Leonor, Karmen Vega indica que en Ramon i la Roquelia la tenien a sobre el piano, i que la nena que hi apareix és clarament la Laura.

A l'esquerra, la Roquelia, en Ramon i la nena que Lluís Mercader indicaria que es tracta de Leonor, mentre que Karmen Vega aposta que era la Laura. A la dreta, una altra imatge dels tres, en el seu pis de Moscou. Extretes de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 155; i de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

Cinc o sis anys més tard, el 1968 o 1969, la família encara s'amplià una mica més: la Roquelia tornà d'un dels seus viatges a Mèxic amb en Jorge, el seu nebot. Resulta que una germana de la Roquelia i el seu marit havien mort en un accident de carretera al Popocatepelt (el cèlebre volcà mexicà), havent quedat els nens orfes, i ells, com a oncles, decidiren fer-se'n càrrec, per la qual cosa reberen una pensió de l'estat mexicà. Tanmateix, sembla ser que en Jorge no s'acabava de portar bé amb els seus cosins: Karmen Vega m'arribà a explicar que, fins i tot un cop ja adults, i havent ja traspassat son pare, les darreres notícies que tingué d'ells és que la Laura havia fet fora de casa en Jorge, quan ja ambdós havien retornat a Mèxic.

Ramon Mercader era un pare estricte, fred, i mantenia certa distància amb els seus fills. No els donava mai, per exemple, una abraçada. Karmen Vega em diria que era <<*muy recto y estricto con los varones, no tenían mucha relación de afecto*>>⁸⁵⁵. I amb la Laura, tot i ser la nineta dels seus ulls, no hi tenia tampoc massa paciència. Tanmateix, mai havia fet un crit: quan s'enfadava per alguna situació, senzillament deixava anar aire, fent una mena de sospir profund que tots ja entenien. I és que la Laurita, com li deien familiarment, sabia com fer-lo empenyar: era molt capritxosa, a vegades trapella, i volia sempre sortir-se amb la seva, ja fos per obtenir permís per sortir a jugar o per veure un programa de televisió. En Ramon no aixecava mai la veu o renegava, sinó que si alguna situació no li agradava o l'exasperava, callava, esbufegava, i en darrera instància marxava del lloc.

⁸⁵⁵ Conversa tinguda el 31 de gener de 2012.

La família l'acabaven de completar un parell de gossos, dos preciosos galgos russos (borzois que s'anomenen), que eren molt admirats al veïnat, i que Mercader acostumava a fer passejar per l'Avinguda Leningrad i els parcs que hi havia a la vora de casa seva. Es deien Iks (o Mister X) i Nana, i els havien comprat al Club de Borzois de Moscou a bon preu, primer el mascle i després la femella. Els donaven carn crua a diari. El preferit d'en Ramon era l'Iks, ja que la Nana era menys dòcil i en alguna ocasió havia arribat a mossegar la Roquelia i la Laura. Se'ls estimava tant que dormien al seu llit!

Rutinàriament, en Ramon continuava aixecant-se d'hora cada matí, reproduint una mica les costums que havia pres a la presó. <<Se levantaba temprano, hacía ejercicios durante varios minutos, para después salir a caminar. Hacía el mismo recorrido a diario, acompañado de uno de los perros. Solía dar paseos por el barrio, tanto por la mañana como al atardecer>>⁸⁵⁶. Sempre anava net i polit, s'afeitava diàriament, es posava colònia, es netejava les sabates i es vestia amb la roba elegant i de qualitat que li duia la Roquelia de les seves estades a l'estranger. Tota la família menjava junta, a tots els àpats (excepte quan a ell li era necessari dinar fora), en uns horaris força marcats: esmorzaven de 8:30 a 9, i sopaven a les 20. Anava a dormir tard, llegint, o bé mirant la televisió: en especial, li agradaven els esports, sobretot els d'hivern i el futbol.

A través de les trobades de la família Balaguer amb la família Mercader, la Carmen i la Roquelia es van fer molt amigues. Ambdues famílies tenien dachas properes, passaven temporades pràcticament plegades. En Ramon i en Luis Balaguer es coneixien des del temps de la guerra, i participaven dels projectes del Centre Espanyol. <<Había una relación muy cercana entre ellos, muy entrañable, una genuina camaradería. Una amistad forjada nunca supe si desde España o por el apoyo que le brindó Balaguer tras salir de la cárcel en México y vivir en la Unión Soviética>>⁸⁵⁷. A més a més, la Carmen i la Roquelia s'avenien, comentaven sempre moltes coses del dia a dia i de les seves aspiracions; les dues eren molt xerraires. Mica en mica es feren íntimes, i a través de la Roquelia, doncs, es féu amiga també d'en Ramon. Es trucaven, anaven a comprar, sopaven sovint. La Roquelia necessitava algú amb qui poder parlar en castellà, ja que mentre que el seu marit aprengué el rus de seguida, ella no. A més a més, no li agradava la URSS, i ni tan sols estava interessada en el comunisme i el sistema: ella volia viatjar, menjar i vestir bé. Per això, molt sovint viatjava a París o a Mèxic, d'on tornava al cap d'unes setmanes amb tota mena de roba, perfums i peces occidentals, que

---

⁸⁵⁶ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 112.

⁸⁵⁷ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 82.

eren l'enveja de molts a Moscou. Òbviament, sabia aprofitar-ho, i en moltes ocasions acabava per vendre aquells productes que portava al país. En Ramon, mentrestant, cuidava de la Laura – a qui tanmateix s'havia endut la Roquelia en alguna ocasió –, i visitava l'Arturo a l'internat.

Podríem preguntar-nos: i ell, que no volia viatjar? Potser a fora de la Unió Soviètica no hi estava autoritzat, però sí que gaudia del privilegi de moure's per dins el territori soviètic, previ requeriment, per conèixer el país, fer estada en balnearis o gaudir d'unes vacances a zones de mar o muntanya. Els privilegis que li corresponien, vaja, com a persona de la nomenklatura. Tanmateix, com diria son germà, era presoner d'ell mateix: presoner d'unes idees, d'un passat, que el perseguïen en el seu present. <<*Estando libre, seguía en la cárcel*>>⁸⁵⁸. Només en una ocasió realment mostrà una voluntat expressa de voltar món: essent ja a Cuba, un diumenge d'estiu anaren amb els fills a diferents parcs, a veure pallassos, passejar i gaudir de l'aniversari d'un nen de l'escola dels nanos. A l'hora de dinar, estant en un restaurant per estrangers del barri de Barlovento, en Ramon contemplava una sèrie de iots amb bandera de diferents països, quan exclamà, amb la veu entretallada: <<*¿Cómo desearía estar haciendo eso! Me gustaría ser libre para ir a donde lo desee*>>⁸⁵⁹. La única notícia que tenim sobre una estada 'de plaer' durant la seva estada a la URSS, i encara podem veure que és errada, el situa a la ciutat minera de Donetsk⁸⁶⁰.

Amb la Roquelia no dormien plegats. Però això no vol dir que, tot i els viatges i les decepcions, no s'estimessin, a la seva manera. <<*Él la quería mucho, aunque no creo que estuviera locamente enamorado de ella, ni ella de él [...] pero sí ambos se respetaban, se comprendían y apoyaban mutuamente*>>⁸⁶¹. Tot i que poguessin tenir de tot, la Roquelia no s'acostumava ni li agradava la vida a la Unió Soviètica: ni el menjar, ni el clima, les costums, els modals, l'idioma... la gent. I amb la seva actitud, influïa també en la del seu marit, qui ja hem

---

⁸⁵⁸ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 121.

⁸⁵⁹ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 107.

⁸⁶⁰ Al butlletí de l'International Committee of Fourth International anomenat *Trotsky's assassin at large : security and the Fourth International*, de 1977, podem trobar una suposada còpia de la correspondència que tingué amb el seu ex advocat Eduardo Ceniceros, i segons al qual el setembre de 1976 estaria a Donetsk, ciutat minera ucraïnesa, passant-hi uns dies de vacances. Tanmateix, hem de dir que de 1974 a 1978, Ramon Mercader estigué a Cuba, i trepitjà la Unió Soviètica només una vegada, el 1977, en motiu de les commemoracions del 60è aniversari de la revolució d'octubre, el que desmuntaria aquesta versió.

⁸⁶¹ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 109.

comentat que amb el temps anava desenganyant-se del sistema. Es preocupava, per exemple, quan veia el greu problema que representava l'alcoholisme, tant entre les classes dirigents com en les populars; o quan veia diàriament els mals gestos i caràcter d'aquells que estaven en oficis de cara al públic. Per exemple, una persona educada i elegant com ell no podia suportar l'organització de les vitrines a les botigues, l'enorme variabilitat dels preus, la poca estètica de tot plegat, la falta de varietat, el poc tacte en molts aspectes. A tall d'anècdota, el rebentava que els preus els enganxessin amb cola als productes, de manera que després era impossible treure'ls.

Tanmateix, gaudia de certs beneficis que no eren a l'abast de tothom. Començant pel tema de la sanitat, per exemple: ell es visitava al Policlínic núm. 1, de l'Avinguda Kutusov, adscrit al Kremlin i on rebien cura i tractament els màxims dignataris del país. O bé podia anar al teatre de tant en tant, ja fos al Teatre Bolshoi (on si calia li reservaven un palc), com a un teatre de barri que era al costat de l'estació de metro de Sokol. Podia anar també sovint al cinema (segons Karmen Vega li agradaven moltíssim les pel·lícules de Lola Flores i Sara Montiel⁸⁶²); gaudia de museus i exposicions; i també assistia a espectacles de dansa del grup rus Beriozka i del ballarí espanyol Antonio. Quan volia anar a qualsevol d'aquests esdeveniments, el Comitè Central del Partit posava a la seva disposició un cotxe i un xofer.

No era una persona que es fes estranya als altres. Carmen Vega recorda molt bé com el conegué i les primeres impressions que li causà, la tardor de 1970. Ella s'havia casat a Cuba, on havia viscut cinc anys amb el fill de Luis Balaguer (anomenat també Luis), i on havia tingut una criatura (a qui li posaren també Luis). En tornant a la Unió Soviètica, però, i a l'espera d'aconseguir la seva pròpia llar, vivien a casa els sogres. Al ser Luis Balaguer tan conegut, i per la mena de càrrec que desenvolupava, sovint tenien visites. Això li serví per conèixer molts dels visitants, entre els quals, òbviament, Ramon Mercader: cèlebre entre la comunitat espanyola, però del qual no n'havia sentit a parlar fins aleshores. <<*A Mercader nunca antes Luis Balaguer lo había mencionado en la casa, ni sobre su presencia en Moscú, ni que trabajarán juntos en tareas de partido o que mantenían una profunda amistad*>>. Quan sapigué que es tractava de l'assassí de Trotski, es quedà parada: <<*En ese momento no lo veía como un héroe, ni como un asesino. Era simplemente un personaje, una curiosidad histórica. Algo que pertenecía al pasado, a la leyenda de los exiliados españoles, y podía observarle, hablarle y oírle [...] Era como estar en el mismo*

---

⁸⁶² Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 114. Així també ho indica la seva filla Laura al documental *Asaltar los Cielos*.

espacio y tiempo con alguien que sabes que está en un cuaderno de historia y de pronto es parte de tu entorno>>⁸⁶³. Fa una descripció de Mercader com una persona elegant, guapo, alt, molt segur de si mateix, que escrutava a l'interlocutor amb la mirada. Era de modals molt fins, servicial, atent, però també tossut, convençut que el seu punt de vista era sempre el bo. <<Mercader no temía lanzar un criterio, decir lo que pensaba si era necesario y sin tener en cuenta el lugar en qué se encontraba. Era más atrevido, a diferencia de mi suegro>>⁸⁶⁴. La Roquelia, al seu costat, era ben diferent: era recordada sempre per la seva manera de vestir, sempre a la moda, i pels perfums francesos que duia, que impregnaven els espais per on passava. El car Joy de Jean Patou era el seu preferit.

La parella a finals dels 60 o inicis dels 70, en un creuer pel riu Volga. Extreta de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

Però no tenia sempre un posat seriós. <<Ramón Mercader, en medio de su seriedad externa, de su firmeza y carácter, era muy jaranero, con una lluvia de chistes catalanes, que quizás no

---

⁸⁶³ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgines 80-81.

⁸⁶⁴ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 84.

tienen gracia para el resto de España, pero son amenos. Era el típico catalán, que podía reírse de sus chistes antes de empezar a contarlos, y cuando terminaba no era muy chistoso>>⁸⁶⁵. De fet, d'aquesta manera, “el Catalán”, em digué Amaya Lacasa que era conegut en alguns cercles⁸⁶⁶.

Una curiositat, que acompanyava aquestes primeres trobades de Carmen Vega amb els Mercader, és que ben aviat, a través de gestions del seu sogre, aconseguiren un pis per anar a viure. Doncs bé, resulta que els veïns eren... els Grigulevitx! Iosif Grigulevitx, Laura Araüjo (l'esposa), i la filla, Nadia, que vivien un pis per sobre els Balaguer, al 5è. Per casualitats de la història, les trajectòries de Mercader i Grigulevitx tornaven a creuar-se. Encara que Vega parlava dels Grigulevitx amb els sogres i els Mercader, i a l'inrevés, el cert és que mai es trobaren en una taula o es feren visites; fins i tot, reflexionant-hi a posterioritat, s'adonà que ni tant sols es preguntaven sobre els altres. Tot plegat era encara més estrany, tenint en compte que les dues dones eren mexicanes, i per tant, podien tenir més afinitats. Però el que Vega desconeixia aleshores era el paper jugat pels dos homes anys enrere, i segurament la seva voluntat de no retrobar-se per espantar fantasmes del passat. <<*Quizás ambas sabían el papel que el otro había jugado en la vida de sus esposos y evitaban encontrarse, ni por casualidad [...] Incluso el propio Ramón jamás pestañeó cuando me oía hablar sobre Laura y Grigulevich, nada de comentarios*>>⁸⁶⁷.

Mentrestant, Caritat Mercader continuava vivint a París. Després de la seva sortida de la Unió Soviètica el 1944, havia dut una vida més simple, en companyia dels seus fills Montserrat i Jorge. La Montserrat i el seu marit, Jacques Dudouyt, havien deixat de tenir contacte amb en Ramon a partir de 1940: fins el moment de la seva mort, només s'escriviren dues vegades, una estant ja en Ramon a la URSS i l'altra mitjançant una carta que li fou duta a Cuba pel seu fill Jean, el 1975. La qüestió és que, mentre que la Caritat i en Jorge sí que hi tenien contacte, la Montserrat no. Tot i que vivien, per dir-ho d'alguna manera, com a burgesos, mantenien encara una mentalitat totalment stalinista, encara que haguessin estat expulsats del Partit Comunista Francès el 1952 per, paradoxalment, trotskistes⁸⁶⁸. Si bé era en Jorge i la seva esposa, Germaine, qui tenien més cura de sa mare,

---

⁸⁶⁵ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 85.

⁸⁶⁶ Conversa tinguda el 23 de gener de 2012.

⁸⁶⁷ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 93.

⁸⁶⁸ Conversa amb Jean Dudouyt, el 13 de febrer de 2012. El cert és que els expulsaren per ser amics d'André Marty, qui havia mantingut un pols amb la direcció del PC i en fou expulsat.

la Caritat esperava, cada dia, la trucada de la Montserrat; és més, si no la rebia, s'enfadava. Tot i així, a casa no es parlava mai d'en Ramon, era un tema tabú.

La Caritat ajudava a la Montserrat a criar el seu fill Jean, a qui s'estimava moltíssim, i amb qui mantenia converses de tota mena. Fins al punt, que quan el petit Jean entrà en plena adolescència (coincidint amb l'onada del maig del 68 francès), bé els deia als pares i a l'àvia que era trotskista, i no li explicaren pas la història de l'oncle. Fins que un dia, havent tornat molt tard a casa després d'una manifestació, els pares, enfadats, li hagueren de dir⁸⁶⁹. Qui li hauria dit a la Caritat que tindria un nét trotskista! Però la Caritat fou una gran àvia, tractava els néts amb afabilitat, i se'ls estimava. Al Jean, a qui veia més, li deia que era el seu 'tresor', i el cuidava molt.

Com pot deduir-se del què hem anat comentant, la Caritat vivia sola, a la Rue Rennequin, 25. En Jorge i la Germaine anaven a veure-la pràcticament cada dia; la Montserrat i en Jean, com a mínim un cop per setmana. Però no rebia gaires més visites, ja que vivia una mica d'esquenes al món; un món que no era el seu. No tenia masses amics, potser amb qui es freqüentava més eren un grup de jueus que de tant en tant sí que passaven a veure-la. A més a més, igual que quan era jove, de gran també tenia una personalitat fortament depressiva, que l'hauria conduït a alguna temptativa de suïcidi que la família hauria evitat.

Caritat Mercader a París, als anys 60, fent una de les activitats que més li agradava, pintar. Extret de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramon Mercader...*, pàgina 153.

---

⁸⁶⁹ Conversa amb Jean Dudouyt, el 13 de febrer de 2012.

Tot i que no tenia activitat política – almenys oficialment –, i ni tan sols era membre del PC, les autoritats no s'oblidaven d'ella. Sigui pel seu passat comunista, o per tenir-ne un control com a estrangera que era – a París, la Caritat hi vivia amb passaport cubà –, el cert és que, vigilada per la policia francesa, cada sis mesos havia d'anar a firmar.

Tanmateix, el paper més destacat, i segurament més enigmàtic, de la presència de Caritat a París, foren els set anys que treballà justament per a l'ambaixada cubana. Segons explica Lluís Mercader, un dia fou cridada per l'ambaixador, Harold Gramatges, amb qui es coneixien arran del seu pas per Cuba el 1940. Congeniaren, i li demanà que s'encarregués de les relacions públiques de l'ambaixada, ja que havia conviscut molts anys entre l'alta societat i seria la persona indicada per a tal tasca. Així, de 1960 a 1967, més o menys, es dedicà a organitzar recepcions, protocols, rebudes de personalitats... Rebia un sou del govern cubà, a banda, doncs, de la pensió de la URSS. És paradoxal, com explica Guillermo Cabrera Infante al documental *Asaltar los cielos*, que a l'ambaixada hi anessin nombrosos trotskistes anglesos i alemanys a buscar visats, i que els atengués Caritat Mercader.

Número 7

El Consul _____ de la República de Cuba
en París, Francia

Certifica: que Maria de la Caridad del Río y Hernández
natural de Santiago de Cuba (Oriente) de cincuenta y nueve años
de edad, de estado (viuda), profesión su casa, con residencia
en París (17te) Rue Remquigne halla inscripto al núm 86 _____
del Registro de ciudadanos cubanos que se lleva en este Consulado
General.

Y para que conste expido la presente en París, Francia
a diez y siete (17) de Mayo _____ de mil novecientos
cincuenta y dos (1952).

CONSUL

Número del documento: 7
Número del asiento: 457
Derechos cobrados: \$ 0,50-Frs 330 = 175 frs.
Artículo 25 del Arancel

Document que certifica que Caritat del Río constava domiciliada a París, i estava censada al registre elaborat pel consolat general cubà. Documentació de Jean Dudouyt.

Però era realment Caritat a l'ambaixada cubana com a simple treballadora, o bé com a controladora dels russos? Jean Dudouyt m'explicà que justament havia estat sempre molt crítica amb la Revolució Cubana perquè no havia estat pro-soviètica des d'un inici. Tot i així, ara volia treballar-hi de bon grat? O bé els faria d'espia? I una altra qüestió: és difícilment creïble que la cosa sigui tan senzilla: per molta amistat que tingués amb Gramatges, un país veritablement agafa una persona, per molt recomanada que vingui pel cònsol, sense tenir en compte quina trajectòria ha tingut, quines habilitats té, i sense acreditacions diplomàtiques? Sí que tenia la nacionalitat cubana, però amb això era suficient? Hi hagué al darrera, potser, pressions soviètiques? És un aspecte que només els personatges podrien aclarir-nos, però malauradament ja no podem comptar amb el seu testimoni.

Sigui com sigui, la Caritat anà un parell de vegades a veure en Ramon a Moscou, entre 1965 i 1974. Però la relació entre els dos no era pas fluïda. S'escrivien, quan la Roquelia viatjava passava a veure-la per París i li donava encàrrecs de'n Ramon, i viceversa. Però veure-la i conivire-hi ja era una altra cosa. Tenia un caràcter difícil, i sempre havia tingut una influència en ell que l'incomodava, i més ara que havia refet la seva vida. I és que havia estat ella qui l'havia ficat en aquell merder; per culpa seva no havia pogut sortir abans de la presó; la família havia quedat per sempre dispersa i distanciada, i en bona mesura, dividida, pel seu mal cap. En Ramon era molt dur amb sa mare, però és que la creia una tirana, la responsable dels seus mals. El propi Jean m'explicava, des de l'òptica de la família, que era molt bona àvia, però que reconeixien que com a personatge històric havia resultat ser molt negativa i manipuladora, i fins a cert punt histèrica. <<Caridad es la responsable de todo. De los problemas de la familia, de la historia>>⁸⁷⁰. I aquesta mateixa visió era que la en tenia en Ramon. La Roquelia se n'encarregava de recordar-li de tant en tant: <<¡No te olvides de lo que hizo! ¡Que nunca se te olvide!>>⁸⁷¹.

---

⁸⁷⁰ Conversa tinguda el 13 de febrer de 2012.

⁸⁷¹ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 106.

Caritat, Ramon i Roquelia, en una passejada en vaixell pel Volga, durant una visita que la mare feu al fill, als anys 60. Extreta de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

Sogre i jove no s'avenien gaire; Karmen Vega creu que és perquè totes dues volien ser la preferida d'en Ramon, la que tingués més pes en les seves decisions: <<Caridad pensaba que Roquelia no era suficiente mujer para Ramón, como si él se hubiera merecido algo mejor [...]. Caridad nunca trató a Roquelia como se merecía la nuera, tampoco lo hizo la familia de Mercader en Moscú, su hermano Luis y la esposa soviética de éste jamás le dispensaron un verdadero trato amistoso, una relación de genuina familia [...]. Aunque muchos colocan a Caridad en la cima de las personas que influían en la vida de Ramón, al final fue Roquelia la que marcó el destino de Ramón, ella impuso su forma de pensar, de actuar y decidir>>⁸⁷². La visió simplificada seria aquesta: que la mare (des de París), i el germà (des de Moscou), s'aprofitaren de la posició d'en Ramon, però qui estigué sempre al seu costat a Mèxic, la URSS i Cuba, fou la Roquelia, encara que es permetés marxar algunes temporades a fora. En Ramon respectava molt a sa mare, però no li tenia un amor de fill a mare: era més aviat, com diu Harold Gramatges a *Asaltar los Cielos*, una relació de revolucionari a revolucionari. I quan la Caritat li retreia quelcom a la Roquelia (no saber cuinar, no estar a l'alçada d'una situació, li replicava algunes expressions que emprava...), en Ramon sempre la defensava.

---

⁸⁷² Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 105.

Però l'edat començava a passar-li factura, i cada cop es movia menys i tenia menys ganes de sortir de casa. Es passava el dia fumant. No és cap novetat, sempre havia fumat; però arribada a la vellesa era cada cop més excessiu: més de dos paquets de tabac i dos o tres puros cubans a diari. Al final de la seva vida, <<Caridad se había cerrado en ella>>. Greument malalta, s'esperà a què el seu nét Jean tornés de Cuba per despedir-se d'ell i morir. I ho féu, tal i com es rumorejà a l'època, amb un retrat d'Stalin a damunt el capçal del llit. Per ser més exactes, hi tenia el retrat d'Stalin, un altre de Lenin i Stalin i, com no podia ser d'altra manera, un retrat del seu nét. Era el 28 d'octubre de 1975, i tenia 83 anys; per poc menys d'un mes, no havia sobreviscut al dictador Franco.

El seu enterrament, al cementiri parisenc de Pantin, fou pagat per l'ambaixada soviètica; de fet, als funerals hi assistiren dos emissaris soviètics en representació de la URSS, a més a més de la família. La tomba tenia una concessió de trenta anys que expirà el 28 d'octubre de 2005 i que hauria d'haver-se renovat abans del 28 d'octubre de 2007. Però la família preferí deixar estar la concessió i, per tant, a hores d'ara ja no hi deu ser. Leonardo Padura encara fou a temps de veure-la, segons explicà a la revista cubana *Espacio Laical*: si bé la tomba del seu fill Ramon ha tingut certa dignificació, i segueix rebent la visita o les ofrenes d'admiradors i curiosos, <<la tumba de Caridad, en cambio, exhibe la desolación de la muerte y la más triste, la del olvido>>⁸⁷³.

Tomba de Caritat Mercader, al cementiri parisenc de Pantin. Fotograma de la pel·lícula de José Luis López Linares i Javier Royo *Asaltar los Cielos*.

---

⁸⁷³ Padura, Leonardo. La última hora de Caridad Mercader, dins *Espacio Laical*, núm. 3. L'Havana. 2008. Pàgina 91.

Ses enfants, petits-enfants ;
Et ses amis ;
Ont la douleur de vous faire part de la perte cruelle qu'ils viennent d'éprouver
en la personne de
Madame Caridad DEL RIO
décédée le 28 Octobre 1975, en son domicile, 25, Rue Rennequin, Paris-17e.
RÉGRET
L'inhumation au cimetière de Pantin-Parisien, dans la sépulture de famille
aura lieu dans l'intimité

Recordatori dels funerals per Caritat Mercader, i retrat d'Stalin que tenia penjat a sobre el capçal del llit, en el moment de la mort. Documentació de Jean Dudouyt.

Si bé a Ramon Mercader, doncs, no li agradava rebre visites de sa mare, sí que, en canvi, l'alegrava tenir a la vora els seus germans i nebots. Amb en Lluís i la Galina, i els seus fills Oleg i Caritat⁸⁷⁴, s'hi veien sovint, ja que tots vivien a Moscou: passejaven, parlaven, es cuidaven mútuament. I havia acollit també al Jorge i la Germaine quan aquests el visitaven. D'aquestes trobades ens n'han quedat algunes fotografies que foren publicades ja per Lluís Mercader, però que també tenen altres membres de la família, i que sembla ser que foren fetes pel Jorge durant la seva estada a Moscou el 1965.

---

⁸⁷⁴ Vaig parlar telefònicament amb Caritat Mercader Kashin el 23 de novembre de 2009, però tanmateix rebutjà col·laborar en el projecte. Hagués estat interessant, ja que segurament hagués pogut aportar noves dades al present estudi.

Ramon, Jorge i Lluís, al bosc de Kuntzevo, el 1965. Fotografia aportada per Jean Dudouyt.

Fotografia d'un dels àpats a casa d'en Ramon, a Moscou. D'esquerra a dreta, Caritat, Oleg, David Zlatopolski, Lluís, Galina i Ramon. Al cantó oposat hi hauria Conxita Brufau i una filla seva, Germaine i Jorge. Fixem-nos amb els quadres de la paret, que són del Moulin Rouge i de Notre Dame, a París. Al dinar no hi hauria la Roquelia. Aportació de Jean Dudouyt.

Quan els tenia a Moscou, doncs, els convidava a menjar. I és que a en Ramon li agradava molt cuinar, sobretot receptes europees. Era força conxedor de la cuina i gran expert en vins, dels quals era capaç d'indicar-ne la regió, el millor any de collita, o fins i tot la família que el produïa, només tastant-los. Anava a buscar els ingredients a un supermercat especial on hi havia de tot i de bona qualitat, però per accedir-hi havia d'ensenyar un carnet especial. Podia trobar-hi articles soviètics d'alta gamma, així com importacions de tot tipus, i sempre a preus força baixos. Així, quan tenia convidats a casa, els podia oferir el bo i millor. <<*Nunca faltaban en su cocina, porque le gustaban, las tostadas y las salchichas rusas (kalbazas), el jamón y el caviar. El almuerzo tenía que ser de tres platos, entremés, sopa y carnes, además del postre, pues era muy dulcero. La mesa tenía que estar bien puesta, con todos los cubiertos y vasos [...]. Nada de sentarse a la mesa sin ésta estar servida o comer parado en la cocina*>>⁸⁷⁵. Tenia a casa un bon assortit de begudes, però mai s'havia arribat a passar de copes.

Els darrers anys d'estada de Mercader a la URSS, però, venen marcats, per una banda, per la monotonia i el desengany de la vida a la pàtria del socialisme (el que no vol dir, tampoc, que hi renunciï: és més, segueix pensant que la defensa de la Unió Soviètica és el deure de tot comunista); i de l'altra, per les lluites internes dins el si del Partit Comunista. Des dels anys 40 ja hi havia hagut desercions de companys que fugien de la URSS i aleshores es dedicaven a pregonar als quatre vents les pèssimes condicions de vida i manca de llibertat a què eren sotmesos espanyols i russos, com per exemple Valentín González 'el Campesino' o Jesús Hernández Tomás⁸⁷⁶. Però arribats a 1970, la divergència d'opinions respecte a mantenir un seguiment absolut de l'ortodòxia soviètica o bé impulsar certa renovació que acostés el partit a les línies mestres que s'estaven perfilant en el si dels partits comunistes dels països occidentals, provocà dures pugnes entre dirigents que suposaren diverses expulsions i escissions. Personatges històrics com Enrique Líster (que formà el prosoviètic Partit Comunista Obrer Espanyol), Fernando Claudín, Federico Sánchez (Jorge Semprún, expulsat anteriorment) o el mateix Luis Balaguer, s'oposaren a la línia reformista d'un Carrillo a qui acusaven d'erigir-se com una mena de dictador del partit, i foren expulsats o purgats. A Mercader se'l disputaven, tot i que ell preferia mantenir-se'n al marge i no prendre partit decididament en cap dels dos bàndols. Tot i així, està clar que la

---

⁸⁷⁵ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 86.

⁸⁷⁶ González, Valentín. *Yo escogí la esclavitud*. Plaza & Janés. Esplugues de Llobregat. 1977; i *Vida y muerte en la URSS*. Ediciones Maracay. Venezuela. 195?. L'obra de Jesús Hernández és *Yo, ministro de Stalin en España*. NOS. Madrid. 1954.

seva posició era mantenir-se fidel a la línia oficial del partit, encara que hagués tingut algun contacte amb en Líster, a qui ell i en Balaguer creien que els podria donar suport. Indica Karmen Vega que <<Ramón tomó partido en las luchas, pero a cierto tiempo se fue para un lado. Él quedó en medio, porque querían que hablara>>⁸⁷⁷. En aquell moment perdé moltes amistats.

Pels expulsats, la situació era especialment dura: <<La segregación del Partido Comunista está regida por normas que abarcan todas las relaciones con el mundo circundante: los camaradas retiran su saludo habitual, clausuran toda forma de vinculación con el amenazado de expulsión o tan solo caído en desgracia e inician frenética competencia hurgando en la vida política, en la actividad social y en la existencia íntima, en busca de errores, desviaciones de la línea, chistes, frases, juicios, apreciaciones, que puedan servir de leña aceptable en la hoguera de este nuevo Santo Oficio>>⁸⁷⁸. I per aquest motiu també cercaven defensar-se o atacar de qualsevol manera. És així que, pel que Ramon Mercader representava, com a encarnació de l'obediència i fidelitat màxima al partit, Semprún el prengué com a model de la seva novel·la *La segunda muerte de Ramon Mercader*, que tingué un èxit clamorós i fou traduïda a multitud d'idiomes. Per bé que el llibre és una estranya història d'espionatge que passa el 1966 a Amsterdam, i que el protagonista és un Ramon Mercader totalment diferenciat del real, el cert és que Semprún no es pot estar de fer certes reflexions i paral·lelismes amb l'assassinat de Trotski i el Mercader veritable. Què hi fa, en Mercader, a la URSS? – es pregunta l'autor. <<Y él, el hombre sin nombre, sin rostro, ni Jacson, ni Mornard, ni siquiera Ramon Mercader del Río, vuelve ahora de la muerte con el peso de aquel crimen inútil [...]. Hubiera podido convocar al juez instructor, a los periodistas, confesar mi identidad, desmontar públicamente los mecanismos de esta empresa. Hubiera escrito mis memorias, me hubieran pagado en dólares, me hubieran reducido la condena. Pero he elegido quedarme con los míos, en el horror y la abyección, como lo estaba antes, en la exaltación y el valor>>⁸⁷⁹. Però això no és tot; la crítica al partit i al sistema és encara més ferotge, i es personifica en la figura de Mercader quan en fa una comparativa amb el personatge de ficció que havia creat: <<Pero al otro sí que le habéis enviado a la muerte, ¿no? Habéis hecho de él el perfecto criminal, porque era un militante perfecto, ¿verdad? Y nunca os ha traicionadao, ¿verdad? Ha guardado silencio y le habéis condecorado secretamente con la orden de Lenin, ¿verdad? ¡La orden de Lenin, señor, sois unos hijos de

---

⁸⁷⁷ Conversa amb Karmen Vega, 31 de gener de 2012.

⁸⁷⁸ Ravines, Eudocio. *La gran estafa*, pàgina 274.

⁸⁷⁹ Semprún, Jorge. *La segunda muerte de Ramón Mercader*, pàgines 172-173.

perra! ¡Os habéis atrevido a mezclar el nombre de Lenin con ese crimen crapuloso, hijos bastardos de perra!>>⁸⁸⁰.

Fotografia d'un dinar a la Casa de España; Ramon Mercader pot veure's al centre de la mateixa. Extreta de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

Ramon Mercader, doncs, no era només una persona incòmode per a alguns dins el partit, sinó que ara passava a ser, també, una arma d'atac entre els bàndols enfrontats. Eusebio Cimorra, periodista exiliat a Moscou, explica que un dia es trobaren i intercanviaren algunes paraules: <<Ramón, ¿cómo nos han engañado!>>, li hauria dit. Al que li contestà Mercader: <<A unos más que otros, a unos más que otros>>⁸⁸¹. I això no és tot: perquè encara hauria de veure com el 1972 apareixeria la pel·lícula de Joseph Losey titulada *El asesinato de Trotsky*, que internacionalitzaria molt més la seva imatge⁸⁸².

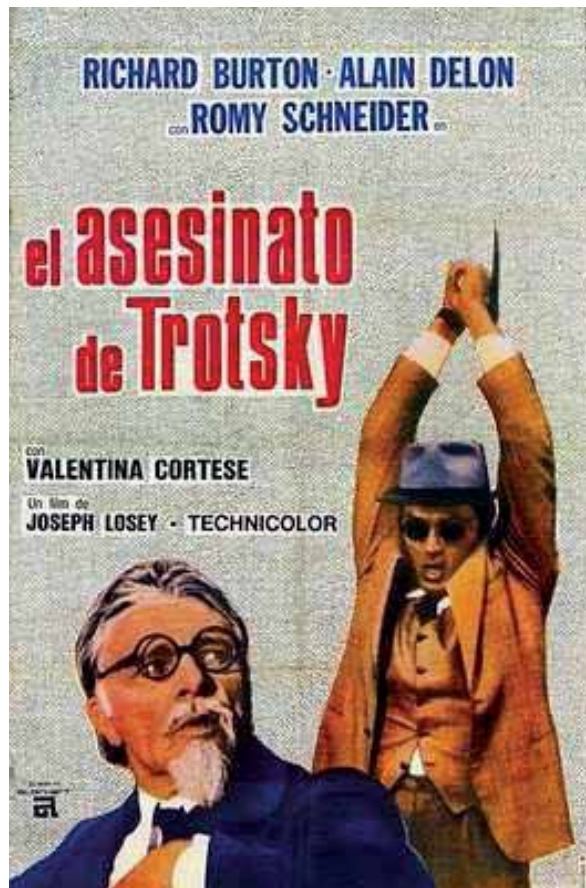
---

⁸⁸⁰ Semprún, Jorge. *La segunda muerte de Ramón Mercader*, pàgina 292.

⁸⁸¹ Testimoni recollit al documental *Asaltar los Cielos*.

⁸⁸² Segons explica, de manera inversemblant, Julián Gorkín a *El Asesinato de Trotsky*, Losey hauria ofert 50.000\$ a Mercader per assessorar-lo en la pel·lícula, i que hauria acceptat sempre i quan no es fes referència a la seva vida abans del crim. Losey hi estaria d'acord, però oferint aleshores només 25.000\$, trencant-se qualsevol possibilitat d'acord.

Cartell de la pel·lícula de Joseph Losey *El asesinato de Trotsky*.

Pocs refugiats espanyols acabaren de sentir-se a gust a la URSS, començant per la pròpia Caritat Mercader, que havia hagut de marxar-ne tot i ser comunista fanàtica. Ells veien que el sistema no funcionava, però es resistien a acceptar-ho, i encara menys a criticar-lo en públic. Els costà molt reconèixer que s'equivocaren, <<que lucharon por una utopia. Sería como admitir que sus vidas no tuvieron sentido>>⁸⁸³. I en Ramon, més que ningú, havia ofert la seva vida a la causa, a l'espera de veure la construcció d'una veritable societat sense classes i igualitària, que no s'acabava de concretar. Això creava un fort sentiment de decepció i tristesa, veure com els grans sacrificis no acabaven de conduir enlloc.

Un sentiment que també hom pot copsar en el relat que féu Pavel Sudoplatov d'una trobada que tingué amb Mercader, un cop hagué sortit de la presó, el 1968⁸⁸⁴: <<En un dia

---

⁸⁸³ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 140.

⁸⁸⁴ Tal i com explica el mateix Sudoplatov a les seves memòries, pàgina 422, Ramon Mercader i Caritat donaren suport a la revisió del cas d'Eitingon i el seu per a rehabilitar-los, altra vegada el 1976 (la Caritat havia mort el 1975, suposem doncs que els tràmits s'haurien iniciat aleshores). Tot i

de neu de principis de 1969 vaig quedar per dinar amb en Ramon Mercader al club de la Unió d'Escriptors a Moscou. Era el primer cop que ens trobàvem després de gairebé trenta anys. Allà en Ramon m'explicà amb tot detall la seva gesta del 20 d'agost de 1940 [...] Em digué: “Si hagüés de reviure els 40, tornaria a fer el mateix, però no en el moment d'avui dia”. No s'havia arrepentit d'haver assassinat a Trotski>>⁸⁸⁵. Queda clar, doncs: el que havia fet, fet està; però tanmateix, les coses havien canviat moltíssim, i en les dates en què es movien, aleshores ja no tenia sentit una actuació d'aquesta mena. Més endavant, torna a dir que dinaren plegats, però només indica que amb ells hi havia també en Vasilevski – recordem, el que havia estat cònsol a París i Mèxic –, i que li recomanà a en Ramon no portar la insígnia d'Heroi per no cridar l'atenció. Tanmateix, tenia encara ben present el moment de l'assassinat, i la baralla que tingué amb Trotski. David Zlatopolski, al documental *Asaltar los Cielos*, explica que una vegada li digué que somiava molt amb aquell crit, que era horrorós. I mentre li explicava, es tapava els ulls amb les mans. Aquells darrers anys a la Unió Soviètica costaren molt de passar.

---

els esforços, el seu cas no es reobrí fins el 1990 i no la seva rehabilitació no arribà fins el 1992, tot just quatre anys abans de morir.

⁸⁸⁵ Sudoplatov, Pavel; Sudoplatov, Anatoli. *Special Tasks*, p. 78 i 81.

CUBA, QUÉ LINDA ES CUBA

En Ramon no acabava de ser feliç a Moscou; la seva dona i els fills feia temps que li reclamaven marxar lluny, a un altre país, ja que no suportaven el clima i el model de vida soviètic. De fet, la Roquelia viatjava sempre que podia, per escapar d'aquell ambient que considerava asfixiant. En Mercader estava desil·lusionat, no li agradava la monotonia de la vida a la URSS, les incongruències del sistema, les limitacions que patia. Tot i els privilegis de què gaudia, aquella situació no podia durar més; així que un bon dia, la Roquelia prengué la iniciativa i es decidí a fer el pas, i diposità les esperances en la jove Carmen Vega, que com hem vist era una bona amiga de la família. Un dia, mentre passejaven, li digué, potser més aviat amb un punt d'utopia: <<Si tú llegas a trabajar un día en la embajada y conoces a Fidel, pídele por favor, háblale de Ramón y dile que nos gustaría vivir allí>>⁸⁸⁶. La Carmen es quedà parada: ella parlava molt de la seva estada a l'illa caribenya, i de fet en Ramon i la Roquelia sempre l'escoltaven embadalits, anhelant segurament una fugida de la URSS, però no s'esperava aquella demanda. De fet, els seus pares, quan també abandonaren el suposat paradís soviètic per fer parada i fonda a Cuba, tenien un sentiment similar: enyoraven el clima, el menjar, l'idioma... el caràcter més llatí. I no podent anar a recalar a Espanya, Cuba era vista una mica com el seu substitut. En Ramon parlava molt bé de Fidel Castro, i sentia simpaties tant per la revolució cubana com per l'illa en general, hereva de la cultura espanyola fins a final del segle XIX i lloc de naixement de sa mare.

Segurament amb el que no comptaven la família Mercader era que la Carmen, un temps després d'aquesta enigmàtica conversa, comencés a treballar a l'ambaixada. Gràcies a l'amistat que l'unia amb Germán Amado Blanco – a qui havia conegut a Cuba –, flamant nou viceministre de Comerç Exterior del règim revolucionari, i al seu coneixement tant del castellà com del rus i del modus vivendi d'ambdós països, li fou proposada l'entrada a l'ambaixada de l'illa a Moscou, primer en el departament vinculat a educació, després també a protocol, i finalment a l'oficina de comerç exterior. Complia de bon grat la seva tasca, però li quedava al pap la demanda que la Roquelia li havia efectuat, i maldava per pensar com podia veure's acomplerta. Un bon dia, però, se li presentà l'oportunitat propícia a fi i efecte d'intentar aconseguir els seus amics.

---

⁸⁸⁶ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 121.

El desembre de 1972 es celebrà a bastament per tot el territori els fasts pel 50è aniversari de la creació de la URSS, amb grans actes i festes. Nombroses delegacions estrangeres hi foren convidades, entre elles, òbviament, la cubana, encapçalada per Castro, que venia acompanyat de varis ministres que aprofitaren per signar acords de col·laboració i cooperació de divers signe. Els dies 21 i 22, paral·lelament a les celebracions oficials, l'ambaixada cubana féu algunes recepcions per a convidats, amics, i autoritats soviètiques, assistint-hi el propi Fidel. Flaixos, reunions bilaterals, trobades... fins que l'endemà tot tornà a la normalitat, després d'uns dies previs molt intensos per a tot el personal. Tanmateix, quan la Carmen era ja a casa, al vespre, la trucà Roberto Fernández, cap de seguretat de l'ambaixada, per dir-li que en Fidel la volia conèixer. Sorpresa i alterada, com és perfectament lògic, deixà els nens amb una veïna (ara ja no vivia al bloc de pisos amb els Grigulevitx), i la passaren a buscar amb una amiga seva, també hispano-soviètica. Les conduïren a un edifici d'apartaments per a diplomàtics, senzills però agradables, custodiats per una sèrie de militars. Instal·lades en una habitació, entrà al cap d'uns minuts el mateix Fidel Castro, acompanyat de Fernández (que de seguida es retirà), i de José Abrahantes⁸⁸⁷, la seva mà dreta. Encara que ens resulti estrany, sembla ser que volia parlar amb algú d'allà perquè li donés la seva visió de la Unió Soviètica, però preferia que fos algú amb qui pogués parlar en castellà, i per això des de l'ambaixada pensaren en elles dues. Els temes, doncs, foren la vida a la URSS i també alguns aspectes de Cuba, en una conversa que durà unes dues hores.

En un moment determinat, però, i havent-ho meditat molt, la Carmen s'adreçà a Fidel Castro de manera decidida: <<Comandante, ¿Usted sabe que yo tengo un gran amigo, un español, Héroe de la Unión Soviética, que tiene muchas ganas de vivir en Cuba? - ¡Ah sí! ¿Y quién es? – Ramón Mercader>>⁸⁸⁸. Prosegueix el relat Carmen Vega: <<Se quedó paralizado por un segundo,

---

⁸⁸⁷ José Abrahantes Fernández fou ministre de l'Interior del govern cubà fins el juny de 1989, quan fou destituït arran de l'escàndol protagonitzat pel general Arnaldo Ochoa, executat per tràfic de drogues. Fill d'un dirigent comunista cubà exiliat a Mèxic, Abrahantes prengué part en la Revolució des dels seus primers embats, fou general de l'exèrcit, i havia substituït el 1985 a l'històric Ramiro Valdés al capdavant del poderós Ministeri de l'Interior i de la Seguretat de l'Estat. Home pacient, assenyat i calculador, sovint li eren encarregades les tasques més delicades. Amic inseparable de Fidel, era cap de la seva escorta i l'acompanyava sempre en les seves gires per diferents països. Gaudia de gran influència sobre l'exèrcit i el partit comunista, fins al punt que es considerava que era l'única persona autoritzada a trencar el son de Castro en cas d'emergències. Acusat d'encobrir una sèrie de negocis relacionats amb el narcotràfic i la falsificació de productes, fou condemnat a 20 anys de reclusió, morint el 21 de gener de 1991 a la presó de Guanajay suposadament d'un atac de cor.

⁸⁸⁸ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 137.

no creo que fuera porque supiera quién era, sino precisamente porque el nombre le resultaba conocido y no se acordaba de dónde. Enseguida buscó la mirada de Abrahantes. Éste, con una rapidez inusual, que me asombró porque el tema que había sacado a relucir era más que inesperado, le dijo a media voz y seguro de sí mismo – El que mató a Trotski>>. Es veia que a en Fidel li feia gràcia la petició, però alhora havia fet un canvi en la seva expressió: sabia que era un tema delicat. Recordem que Castro ja li havia permès el pas per Cuba el 1960, i que en Ramon sempre li havia estat agraït. Després de sospesar-ho uns instants, <<me puso una mano sobre mis hombros y sin mucho miramiento me dijo – Está invitado a la isla>>.

Vega no s'ho acabava de creure. Ja està? Ho havia dit només per acontentar-la o bé seria una proposta en ferm? Fidel Castro canvià de tema, però més tard ella hi insistí: volia estar-ne segura. Li explicà les circumstàncies de la vida de Mercader a la URSS, i la voluntat de passar els darrers anys de la seva vida a l'illa. Abrahantes, molt ben informat, i sense que en sapiguem els motius, hi afegí cullerada en favor seu. En un moment determinat, Fidel la interrompé en el relat, i li preguntà: <<¿Cuándo le vas a ver? Y le respondí sin pensarlo mucho. – Esta noche si es preciso o mañana a más tardar. Con voz seria recalcó: Puedes decirle de mi parte que ya está invitado a la Isla. Que cuando quiera pueden ir a vivir a Cuba. Él y toda su familia. Con un rápido movimiento de cabeza, se vira hacia José Abrahantes y le dice, no en tono imperativo, sino como una especie de ruego. – Por favor, da órdenes en la embajada para que les hagan todos los trámites necesarios para el viaje>>⁸⁸⁹.

Al arribar a casa, tot i ser ja entrada la nit, trucà als Mercader per donar-los la notícia, que òbviament no acabaven de creure's. Quedaren que l'endemà els ho explicaria amb detall. Era possible que aquella noia de només 23 anys hagués pogut aconseguir-los un permís per residir a Cuba? I els soviètics, no hi posarien cap objecció? Els tràmits anaren més ràpids del que es pensaven: quan el matí següent la Carmen arribà a l'ambaixada, Fernández ja s'havia posat en contacte amb un alt oficial soviètic per comunicar-li la situació, i demanaren la seva col·laboració per tal de conèixer en Mercader i fer una sèrie de comprovacions prèvies a la paperassa.

Potser a la Roquelia li hagués agradat més tornar a Mèxic, però és clar que en Ramon no podia tornar a posar-hi els peus, tant pel que hi havia fet, com pel record de 20 anys de presó, o la negativa predisposició de la societat mexicana cap a ell. De manera que potser el més fàcil per escapar de l'hermetisme de la URSS i de la majoria dels seus països

---

⁸⁸⁹ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 138.

satèl·lits era viatjar fins a Cuba, que també era un estat marxista-leninista, i a més, era el lloc de naixement de la seva mare. Fidel Castro ja s'havia mostrat afable el 1960, i tornava a ser-ho el 1974. Si bé Cuba havia entrat de ple a l'òrbita soviètica a partir del decidit suport de Castro a la repressió desencadenada arran de la Primavera de Praga de 1968 (amb l'intent de creació del 'Socialisme amb rostre humà' d'Alexandr Dubček), mantenia certa independència que la feia menys susceptible a la uniformització que imperava a la majoria de països comunistes, ja fos per la distància, les peculiaritats econòmiques i climàtiques de l'illa (que evidentment la diferenciaven força de la resta), o el socialisme sui generis que s'hi anava configurant. Era evident que, tot i els dubtes i tibantors hagudes en el si del moviment revolucionari fins aleshores, els comunistes cubans s'havien acabat convençent de la importància de la Unió Soviètica com a potència, i la necessitat de construir una societat futura en base al model que propugnaven⁸⁹⁰. Els anys 70 foren una dècada en què mica en mica els cubans anaren impregnant-se de literatura, filosofia, idealisme, cultura soviètica, i prengueren com a vàlids uns referents que fins aleshores no havien tingut. També a nivell polític i econòmic els canvis foren grans, amb la configuració d'un nou partit, més fort, i l'aplicació de plans quinquennals i un desenvolupament planificat dels sectors econòmics del país, ingressant inclús al COMECON⁸⁹¹. Així, potser per respecte a aquesta 'gran mare' russa, per solidaritat internacionalista, per la ferma creença que Ramon Mercader havia estat un heroi, o per les relacions d'amistat entre alguns membres del Partit Comunista amb Caritat Mercader, el cert és que els dirigents cubans l'esperaven amb els braços oberts; mancava només que les autoritats soviètiques hi donessin el vist-i-plau.

---

⁸⁹⁰ Crec que Richard Gott l'encerta quan escriu que <<[en] 1968 el régimen de Castro estaba en bancarrota intelectual y fue cayendo agradecidamente en el cálido abrazo soviético. El atractivo de la alianza con la Unión Soviética no estaba tanto en el armamento y las garantías militares que venían ajenas como en el armazón ideológico que la experiencia soviética y de Europa oriental le proporcionaban>>. Cuba podía continuar tenint tractes comercials favorables amb la URSS, però sobretot li interessava una neta identificació amb el model soviètic per justificar una sèrie de canvis estructurals i econòmics al país i en un àmbit internacional. Gott, Ricard. *Cuba. Una nueva historia*. Akal. Madrid. 2007.

⁸⁹¹ << A partir de 1968, la progresiva identificación del régimen con el modelo soviético se ha llevado hasta el mimetismo. Creado oficialmente en 1965, el nuevo Partido Comunista cubano, que integraba a todos los Componentes revolucionarios – incluso al viejo partido comunista –, se proclamaba la Vanguardia organizada marxista-leninista de la clase obrera y la fuerza directora de la Sociedad y del Estado. La constitución de 1976 instaura un Estado socialista de obreros y campesinos, practica el centralismo democrático y encierra al pueblo en la maquinaria del poder popular. Los Comités de Defensa de la Revolución ejercitan la vigilancia revolucionaria y quieren convertirse en el lugar de socialización por antonomasia, en un sistema que excluye el pluralismo político o sindical y la libertad de prensa>>. Thomas, Hugh; Vayssièrre, P.; Orozco, R. *La revolución cubana. Cuadernos historia* 16, núm. 284. Madrid. 199?. Pàgina 14.

Aquell vespre, quan anà a casa seva, els Mercader estaven impacients i mig incrèduls. Escoltaren atentament la Carmen i, un cop acabat el relat, en Ramon s'aixecà, l'abraçà fortament, li féu dos petons, i li digué a cau d'orella: <<Gracias, gracias, muchas gracias. Aunque no ocurra, gracias por el gesto, por el apoyo. Ahora el proceso es de los rusos, de ellos depende el que me dejen salir>>⁸⁹². En Ramon, sempre moderat i tranquil, se'l veia visiblement emocionat. <<La cena se convirtió en un verdadero festín, en una verdadera celebración mundial. Se brindaba por todo. Por la comida, por Cuba, por México, por España (claro que la republicana). Conocí en ese momento a otro hombre, alegre, con una sonrisa en su rostro permanente>>.

Per bé que els primers contactes feien pensar en què el procés seria ràpid, la realitat és que calia valorar i calcular bé la situació, sobretot pels mèrits i galons que acumulava Mercader: Heroi de la Unió Soviètica, guardonat amb l'Orde de Lenin, jubilat amb pensió del KGB, membre destacat del PCE i, sobretot, portador de secrets que podríem considerar d'Estat. A més a més, Mercader no volia ofendre a ningú, i sabia que la seva sortida del país seria un camí costós, ja que els seus superiors no s'ho pendrien gens bé.

Des del primer moment, un general del KGB fou assignat per dur els tràmits corresponents a la part soviètica. Visitava sovint en Ramon, per parlar i per informar-lo de com anava el procés. També el visità unes quantes vegades Roberto Fernández, per la part cubana. Mentre tot seguia el seu curs, Mercader demanà a Carmen Vega, que feia una mica el paper de mitjancera entre ell i les autoritats cubanes, si podia demanar a algun dels seus superiors que acceleressin els tràmits per tal que la Roquelia i els tres nens poguessin sortir abans del país: ells segurament no tindrien tants impediments i problemes per sol·licitar la residència a Cuba, i a més a més, a posteriori segurament seria una facilitat més per ell a l'hora de pressionar les autoritats soviètiques si els tenia ja instal·lats a l'Havana. Tot i la resposta afirmativa de Castro, doncs, el KGB no l'autoritzà, almenys immediatament, a sortir de la URSS; però tampoc s'hi havia negat, només volien temps per deixar-ho tot arreglat i enllestit.

Així doncs, el gener de 1974 la Roquelia i els nens prengueren un vol direcció a l'Havana⁸⁹³; ell encara hauria d'esperar una mica més, però tot estava ja encarrilat. <<Todo

---

⁸⁹² Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 144.

⁸⁹³ Sortiren de l'aeroport Sheremetyevo II amb l'avió IL-62 d'Aeroflot, les línies aèries soviètiques. En Ramon els anà a despedir. Gaudiren d'un viatge en primera classe, acompanyats també dels gossos! Segons José Ramón Garmabella, autor que presenta sempre molts dubtes, aterraren a l'Havana el 07 de novembre de 1973.

estaba listo. Él se iba a ir, pero luego enfermó. Tenía ya el pasaje. Él tardó en marcharse porque enfermó>>⁸⁹⁴. No tot eren flors i violes, doncs. Poc abans de què marxés la família, Mercader començà a trobar-se malament. Febre, dolors als ossos, tos... Quan es quedà sol, la Carmen l'anava a visitar sovint, el trucava molt, li portava menjar que només havia d'escalfar; ahora, li feia de missatgera amb l'ambaixada. En Ramon inclús li oferí si volia anar a viure amb ell al pis, però ho declinà.

Alguna cosa havia canviat, es notava: sortia poc, es quedava a casa amb la bata posada, se'l veia trist. Tenia fins i tot por que no arribés a marxar, ja que el procés s'estava allargant massa, i ell estava malalt. Enyorava la família, a qui trucava sovint. El dolor s'aguditzà i acabà per fer estades a l'hospital, a la Clínica del Kremlin, al barri de Kuntzevo (destinada únicament a alts dirigents de l'aparell del partit o personalitats estrangeres) fins que finalment se'l quedaren. Al seu llibre, el seu germà Lluís afirma que ingressà el dia 22 de maig perquè li costava molt respirar i tenia uns dolors al pit; ell trucà l'ambulància i l'acompanyà a la clínica. Segons la seva versió, els metges li digueren que tenia el pulmó ple de líquid i que s'estava morint, però, tot i creure que patia alguna mena de càncer, no li trobaren cèl·lules cancerígenes ni cap altra patologia tot i les múltiples proves a què fou sotmès⁸⁹⁵. Tanmateix, la versió de Carmen Vega és força diferent: ella explica que qui tingué l'afectació als pulmons, una pleuresia, fou ella, i que a més a més fou en Ramon qui li detectà després d'escoltar-la, ja que a la presó, a Mèxic, havia tingut contacte amb presoners que n'havien patit⁸⁹⁶. Explica que quan ingressaren a en Mercader, li feren tota mena de proves, i dictaminaren que tenia leucèmia! Però a ell no li digueren pas, i de fet, les proves no foren del tot concloents⁸⁹⁷. No l'enviaren a fer quimioteràpia i no li receptaren pastilles; només morfina pel dolor, perquè no li donaven massa temps de vida. Perdé molt pes en poc temps.

---

⁸⁹⁴ Conversa amb Karmen Vega, 31 de gener de 2012.

⁸⁹⁵ <<Cuando salió de la clínica, tres meses más tarde, me dieron el diagnóstico, donde se hablaba del derrame y terminava con las palabras "con sospecha de cáncer">>. Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 16. Per aquest mateix cas, Garmabella apunta com a causa de la dolència el fet que Mercader fumés fins a tres paquets de tabac diaris des de feia molts anys, però no en tenim cap constància oral o escrita que ho corroborari.

⁸⁹⁶ Conversa amb Karmen Vega, 26 de gener de 2012.

⁸⁹⁷ <<Los médicos, en la URSS, no le dijeron qué tenía del cierto. Claro que en Cuba nunca le encontraron leucemia>>. Conversa amb Karmen Vega, 26 de gener de 2012. Leucèmia fou una possible diagnosi dels metges de Moscou que els cubans no trobaren. Tanmateix, per les malalties posteriors que patí, no podríem descartar-ne la possibilitat.

En aquestes circumstàncies, però, els metges es trobaren que d'un dia per l'altre millorà notablement i, tot i que es cansava, tirà endavant. Tres mesos més tard sortiria de la clínica, sense un diagnòstic clar i havent estat a les portes de la mort, però sense ser el mateix home que havia estat. <<No era el mismo Ramón de antaño, ese hombre ágil que estábamos acostumbrados a ver. Le tomaba mucho esfuerzo cualquier tipo de ejercicio, aunque disimulaba bien, para no molestar a nadie>>⁸⁹⁸.

A l'hospital havia rebut la visita de força gent. Però un dia demanà, si us plau, que no entrés ningú a l'habitació, i féu cridar a Eitingon per parlar-hi a soles, com sempre en un fluid francès. A la sortida, Eitingon féu varies preguntes al seu germà Lluís, i li insinuà que potser l'havien enverinat. <<Empecé a darle vueltas al asunto y en la primera ocasión, le pregunté a Ramón muchas cosas, entre ellas, cuándo había visto por última vez a los “camaradas”, como llamábamos a las elites del KGB entre nosotros. Me contó que pocos días antes de enfermar, el 9 de mayo, día de la Victoria sobre el ejército alemán, había asistido a una fiesta con todos los prebostes del partido y del KGB. Allí le regalaron un reloj de oro que llevaba grabado “Al héroe de la Unión Soviética, Ramón López, en recuerdo del Día de la Victoria”>>⁸⁹⁹. Era el rellotge, potser, la clau? Abans d'això, mai havia patit cap malaltia especial (excepte que havia contret el tifus a la presó, sense complicacions, vers l'any 1953), i havia gaudit sempre d'una salut envejable. Com és que ara, de sobte, es trobava tan malament? Aquesta versió, però, cau en contradicció amb el què acabem de comentar, ja que els dolors s'iniciaren abans de què la família marxés a Cuba, o sigui, a finals de 1973; i segons aquest mateix text, el rellotge li regalaren el 9 de maig. Tot i així, no descartem, d'entrada, la possibilitat d'alguna mena d'enverinament.

Tot i patir des d'aleshores alguns problemes d'equilibri, la veritat és que es recuperà prou bé. Però les últimes setmanes foren molt dures per ell, tot se li feia molt feixuc, l'espera inacabable, la pressió insuportable. <<Ya no era el hombre relajado, tranquilo, seguro de sí mismo, de lo que hacía, capaz de dominar la situación y no dejarse llevar por los acontecimientos. En varias ocasiones se irritó por las demores y las tardanzas de los papeleos. Perdía la paciencia con facilidad, en especial las últimas semanas, y por cuestiones banales. No tengo dudas que aquel estado anímico era producto de la soledad>>⁹⁰⁰, afirma Carmen Vega.

---

⁸⁹⁸ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 151.

⁸⁹⁹ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 165.

⁹⁰⁰ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 154.

Aproximadament un mes més tard, rebia l'autorització per poder establir-se a l'illa caribenya. Sense més ni més, un dia el deixaren marxar. Li entregaren el passaport i els documents necessaris per tal de cobrar la seva pensió. L'oficial que li portà els papers sopà i begué amb ell, i acabà plorant per la seva marxa. L'endemà l'esperava un nou canvi a la seva vida. El vol, el pagaren els cubans.

Abandonà la Unió Soviètica, doncs, l'agost de 1974, amb esperances renovades de poder començar de nou. A la seva arribada a l'Havana se n'acabà de convèncer: a Cuba tot seria diferent. I és que la rebuda fou molt ben planificada, però gens ostentosa; no se'n féu cap mena de publicitat. <<En el aeropuerto se encontraba la esposa y los hijos y ese detalle lo contava con verdadera emoción. Acudió además un ayudante del Comandante José Abrahantes, entonces Viceministro primero del Ministerio del Interior, varios oficiales de alto rango del Ministerio de las Fuerzas Armadas Revolucionarias (MINFAR) y del Ministerio del Interior (MININT)>>⁹⁰¹. Tanmateix, no hi havia cap representant de la comunitat espanyola refugiada a l'illa. Aquest mateix ajudant d'Abrahantes fou qui s'havia encarregat de l'allotjament de la família i l'escola dels nanos, i ara s'ocuparia també de l'aclimatació de Mercader en el seu nou rol. Els militars el portaren a casa seva en un cotxe Volga negre, destinat habitualment única i exclusivament a insignes diplomàtics de pas per Cuba. És més: li deixaren a disposició seva unes setmanes pel que hagués de menester.

<<Llegó a la Habana bien>>, segons Carmen Vega⁹⁰². Però havent sortit feia poc d'un ingrés tan greu a la Unió Soviètica, és normal que els cubans se'n preocupessin. Segons una carta que envià a son germà Lluís, datada del 08 de febrer de 1975, en Ramon diu que només arribar de Moscou els metges, avisats dels seus antecedents mèdics, el tingueren en observació, i que el controlaren fins més o menys el gener de 1975 per evitar recaigudes. Es prengué aquests primers mesos com una etapa de descans, i, tot i els controls mèdics, féu força turisme, passejant-se amb la família per tota l'illa, essent molt ben acollits arreu on anaven. Prova d'aquest benestar i de la seva millora és que de seguida començà a guanyar pes.

---

⁹⁰¹ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 156.

⁹⁰² Vega es traslladà també a l'Havana amb la seva canalla només dos mesos després que en Ramon, i allà continuà relacionant-se amb la família Mercader de manera força estreta.

Els Mercader vivien en un xalet amb jardí a la colònia Miramar de la capital cubana. Tradicionalment, Miramar era el barri on la burgesia acomodada s'havia establert fins al triomf de la Revolució, el 1959. Prenent com a model la ciutat de Nova York, el seu eix principal era (i és) l'anomenada Cinquena Avinguda, al voltant de la qual sorgí un barri residencial amb clubs privats, sales de ball, balnearis i platges artificials i ports esportius a la seva franja litoral – una prolongació del cèlebre Malecón havà. Molts països hi establiren la seva ambaixada, i de fet, avui dia continua sent una de les zones amb més 'glamour' de l'Havana, amb la construcció de nombrosos hotels, algunes atraccions turístiques, i vàries discoteques.

La casa de Ramon Mercader a l'Havana, el 1975, amb un dels seus gossos al jardinet. Vivia al número 6615 de la Cinquena Avinguda A, entre els carrers 66 i 70, molt a la vora de l'actual Aquari Nacional. Fotografia de Jean Dudouyt.

En aquella zona en Ramon esperava poder mantenir una vida relaxada i despreocupada, lluny dels maldecaps i del fantasma de l'assassinat de Trotski, que fins aleshores l'havia perseguit arreu. Buscava el seu espai de llibertat, i per això s'amagà que fos a l'Havana, tant per la seva pròpia seguretat com per la resposta que s'hagués pogut generar si s'hagués descobert. Si s'hagués tingut la sensació que Mercader era un veritable heroi del socialisme, segurament ho haguessin pregonat als quatre vents; però està clar, era també un

assassí, i no convenia que se sabés. Mercader volia mantenir una vida tranquil·la, emparant-se amb un cert anonimats que li permetés gaudir de la família i la feina; i pel govern cubà segurament era també la millor solució. De fet, hem d'imaginar-nos la seva existència com la de qualsevol altra família més o menys potentada de l'illa: trobades familiars al jardí de casa, jocs amb els fills i parelles dels fills, alguna sortida fora de la ciutat per gaudir de la natura, visites d'amics, una tasca laboral més o menys rutinària... En aquella casa mai els faltà de res: els duien, un cop per setmana, un 'módulo alimenticio', o sigui, una comanda amb productes suficients per a tota la família. A més a més, podien anar a comprar sempre que volguessin als supermercats per assessors i estrangers⁹⁰³, i amb la pensió que rebia dels russos i el sou que li pagaven els cubans, es podia permetre anar a sovint a restaurants. Per acabar-ho d'adobar, la tintoreria Chantillies anava a casa seva i els recollia la roba bruta, alhora que els retornava la neta, ja planxada i emmidonada, un parell de cops per setmana. Però si calia, tenien també una rentadora i una secadora de fabricació soviètica a casa.

Ramon Mercader davant la porta del garatge de casa seva, el 1975. Fotografia de Jean Dudouyt.

Mercader es movia per barris i ambients podríem considerar que benestants. Vivia certament en una bombolla, en unes condicions ben diferents que la majoria d'habitants de

---

⁹⁰³ En Ramon comprava a botigues especials per a assessors soviètics i estrangers, on hi havia de tot, a diferència de moltes de les botigues de queviures només per a cubans.

l'illa. Però ell n'era molt conscient, contràriament a molts dels qui l'envoltaven. Per això, tenia curiositat per veure la vida autèntica dels cubans, anar allà on anaven ells, conèixer la realitat del país. Tot i així, els xofers no li volien dur mai, de manera que aprofitava ocasions especials per fer alguna escapadeta. Una d'elles fou en motiu de la visita del seu antic advocat, Eduardo Ceniceros, amb qui sempre havia mantingut cert contacte i amb qui es portava molt bé. Se l'emportà a fer un vol, i anaren a parar a una de les múltiples botigues estatals a les que els cubans havien de dirigir-se. <<La impresión fue bien deprimente, por no decir solamente negativa>>⁹⁰⁴: estanteries buides, llibretes de racionament, pocs productes, impossibilitat d'obtenir-ne d'altres fora dels exposats... S'adonaren que fora els barris de Miramar i el Vedado, tenien una gamma de varietat ben baixa, amb una pràctica inexistència de fruita, per exemple, i a sobre en males condicions. Es preguntava en Ramon: *¿Cómo pueden vivir así y tener esa sonrisa en la cara?*⁹⁰⁵ Sentia també buidor quan veia l'estat de molts habitatges, dels que ningú se'n feia càrrec.

Encara que es deixés veure, la seva estada restà envoltada, sempre, de secretisme: només els seus superiors sabien qui era realment aquell home i què hi feia a Cuba. Segurament, molts dels qui en el dia a dia treballaven amb ell, que el servien, o inclús alguns dels amics que féu aquells anys, no sabien de la veritable identitat del personatge. Per descomptat, el nom que emprava era el de Ramón López⁹⁰⁶, i els seus fills, al prendre els cognoms de la mare, quedaven exempts també de possibles reconeixements. Però està clar que havia rebut un suport decidit de les autoritats cubanes, al permetre-li treballar per ells; oferir-la una residència a Miramar, amb aire condicionat i tot (un luxe a l'abast de molt pocs en aquell temps a Cuba); tenir accés a tota mena de productes, molts dels quals mancaven habitualment als estants de les magres botigues estatals; poder conduir un cotxe; ser assistit en hospitals reservats a personal destacat del Ministeri de l'Interior i de les Forces Armades. Tot plegat indicaria, doncs, una màxima connivència amb els dirigents del Partit Comunista de Cuba, inclús amb membres de la família Castro i tot.

---

⁹⁰⁴ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 162.

⁹⁰⁵ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 163.

⁹⁰⁶ Joaquim Ibarz, periodista de *La Vanguardia*, tingué oportunitat de parlar telefònicament amb la Roquelia abans de què morís, l'agost de 1989, i amb la seva filla Laura, el 1990. Aquesta última deia que els cubans que el coneixien l'anomenaven "el hombre guapo de las guayaberas lindas". Ho recull a l'article que publicà al citat diari amb el nom de *La pequeña historia de un magnicidio*.

Ramon Mercader en companyia de Ramón Castro, germà de Fidel i Raúl, qui es dedicava més aviat a aspectes de planificació agrària del règim cubà. Aquell 1975, el nebot d'en Ramon, Jean Dudouyt, feia les seves pràctiques de doctorat treballant a la granja de Ramón Castro, gràcies a les gestions del seu oncle. Fotografia de Jean Dudouyt.

Amb en Fidel no s'hi arribà a trobar mai, tot i ser ell en persona qui havia disposat que s'establís a l'illa i que gaudís d'una posició tan avantatjada. <<En numerosas publicaciones, sobre todo en los artículos periodísticos que a cada rato salen sobre Ramón y su paso por la Isla, aparece que estuvo en Cuba laborando como asesor de Fidel Castro, y que era una especie de consejero para operaciones encubiertas o especiales, una especie de "especialista en asesinatos" o quizás "cárceles y prisiones" por su experiencia mexicana. Nada de eso ocurrió así [...]. Jamás Ramón se entrevistó, ni en público ni en privado, con el gobernante cubano>>⁹⁰⁷. Fins a tres vegades li anunciaren que en Castro l'aniria a veure a casa seva; tres vegades s'organitzà el rebombori que suposava preparar el lloc, revisar la seguretat del veïnat, les anades i vingudes d'homes, portar menjar,

---

⁹⁰⁷ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 158.

arreglar-se, i sobretot esperar-se, amb un nerviosisme palpable; i tres cops, per temes d'agenda, es cancel·là la cita. O sigui, que en els quatre anys que estigué a Cuba, Mercader no tingué mai contacte directe amb el màxim dirigent cubà.

Tot plegat no treu, però, que Ramon Mercader tingués un bon nivell de vida, tot i que patís febres cada tarda – la *polilla*, que les anomenava ell mateix. Explica Carmen Vega: <<Después de pasar por aquel proceso de adaptación, que incluía viajes turísticos por el país e incesantes chequeos médicos, Ramón comenzó a trabajar en la sede del Ministerio del Interior en calidad de asesor, según la propia definición que daba sobre sus labores. Nunca precisó dónde se encontraba en específico su oficina, cuáles eran sus funciones, qué tareas tenía que cumplir, a quién tenía que rendir informes o presentar propuestas. Simplemente asesor>>⁹⁰⁸. Malgrat aquesta indefinició, és extesa la idea que treballava com assessor en matèria penitenciària (quina paradoxa, doncs!) al Ministeri de l'Interior. Però bé, no és tan estrany: vint anys engarjolat, i havent estudiat lleis i dret penitenciari, és de suposar que les seves opinions podien ser força útils per als seus superiors, a l'hora de planificar el règim carcerari cubà⁹⁰⁹. Tanmateix, no podia tenir-hi una dedicació plena: i és que els metges que el duien li prohibiren treballar més de quatre hores diàries, encara que sovint se saltava a la torera aquestes recomanacions i s'hi estava força estona més: <<Trabajo de 4 a 6 horas diarias, los médicos no me permiten más, son unos tiranos y como han prevenido al ministro del que yo dependo, en cuanto llegan las 14 horas, me buscan y me mandan para casa>>⁹¹⁰. A més a més de la 'polilla', cal entendre que des de que patí la malaltia es cansava molt més. José Ramon Garmabella⁹¹¹, les afirmacions del qual sempre hem de prendre amb cura, indica que a ell es deu la redacció d'un codi de drets humans i del reglament interior de les presons cubanes; i també que promogué la remodelació de totes les instal·lacions; o el fet que els presos per delictes menors poguessin complir la pena amb

---

⁹⁰⁸ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 164.

⁹⁰⁹ En aquells anys, en què Cuba estava experimentant canvis en la seva concepció del socialisme, prenent un model cada cop més soviètic, no és estrany que molts assessors arribessin al país directament, doncs, de la Unió Soviètica, per encaminar l'illa en aquesta direcció. Segons em comentà l'historiador Oscar Zanetti, arribaren a ser-ne milers, el que em faria suposar que potser la via d'entrada al país de Mercader tingués a veure amb aquest fet, i que se l'acollís en virtut de ser una mena de delegat – assessor enviat des del país dels soviets per a consolidar la Revolució; potser tot plegat una mera excusa, però argument vàlid per a permetre'n la residència i la concessió d'una sèrie de privilegis que els eren vetats als cubans. Robert Quirk indica que, només l'estiu de 1971, n'haurien arribat uns 10.000 a l'illa (*Fidel Castro*. W. W. Norton & Co. Nova York. 1993, pàgina 682).

⁹¹⁰ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 271.

⁹¹¹ Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgina 367.

treballs socials. <<Ramón en una ocasió me comentó [parla Carmen Vega] con ironía, ya cuando estaba ingresado, que su tarea era estar allí pasando el tiempo y hablando, procurando no molestar y que no le molestaran. Supe que estaba en una ocasión visitando algunas cárceles, pero no creo que su opinión se considerara [...]. El único comentario que hizo sobre ellas, fue que algunas de las cárceles de México eran verdaderos hoteles de lujo comparadas con las que observó en su recorrido>>⁹¹². Quedà esparverat del tracte que rebien alguns presoners, i de les condicions en què vivien. Quan se li ocorregué fer alguna observació al respecte, <<enseguida lo pusieron en su lugar>>. Sembla ser que aleshores no tornà a visitar presons ni a quèstionar el règim; un règim que ben aviat el va fer passar d'un entusiasme inicial a un sentiment contrariat. Al cap d'uns mesos estava ja força desenganyat: havia copsat que passava una cosa similar a la Unió Soviètica, on hi havia una elit dirigent que no li faltava de res (amb qui ell es relacionava i que gaudia dels seus mateixos privilegis), mentre que la realitat del poble era ben diferent. Alhora, veia que el quèstionament, no ja del sistema o de la revolució, sinó de plantejaments determinats o certs actes, eren censurats i penats, que no es podia parlar del règim, inclús més restrictivament que a la URSS. En parlà sovint amb Eladio Calvo, cunyat de la Carmen i alt dirigent de les FAR, qui defensava totalment la Revolució i discrepava de les crítiques d'en Ramon. De la mateixa opinió és Jean Dudouyt: durant la seva estada a Cuba, el 1975, s'adonà que amb el seu oncle podia parlar-hi pràcticament de tot, a diferència, per exemple, de sa mare, més capquadrada. Això, sempre i quan no hi hagués ningú a la vora: una tasca difícil tenint en compte que el xofer/guardaespatlles l'acompanyava sempre a tot arreu⁹¹³. Tanmateix, preferia Cuba al país dels soviets.

Un xofer el venia a buscar de bon matí, prenien el cafè plegats, i el retornava a les 6 de la tarda. Al cap d'un temps, però, tingueren problemes perquè es quedava amb productes que arribaven del supermercat, o els demanava peces de roba i altres objectes, que després ell revenia. Per això, el feren fora, i aleshores li oferiren la possibilitat de moure's lliurement, cosa que li provocà gran satisfacció. No trigaren gaire a facilitar-li un Lada – cotxe espaiós perquè pogués anar amb la família o els gossos –, amb el que es desplaçava a la feina o que utilitzava en les seves estones d'oci. Però al cap d'un parell d'anys, a causa de la seva malaltia, hagué de vendre'l, ja que en poc temps patí un parell

---

⁹¹² Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 165.

⁹¹³ Parlant-ne amb Jean Dudouyt (13 de febrer de 2012), feia una reflexió molt interessant respecte a aquesta manca absoluta d'intimitat que feia que ben poques vegades se sentís lliure del tot per expressar la seva opinió. Deia: "El protegien a ell, o bé protegien el seu secret?". Què els feia més por, doncs, que parlessin amb ell o bé que ell parlés?

d'accidents que òbviament alertaren a la seva família i amics. Fou aleshores quan el ministeri li proporcionà, sempre que li fos necessari, un cotxe i un altre xofer per a què l'acompanyessin als llocs. El xofer, un militar a qui es refereix sempre Mercader en les seves cartes a en Lluís com un noi molt simpàtic, tenia una peculiaritat que li feia molta gràcia: tot i ser negre de pell, tenia un nom ben català: Amat Borrell Pijoan. Dels Lada soviètics dels anys 70 que duia Mercader, a la Cuba actual, encara poden veure-se'n forces; de la mateixa manera que podem trobar-hi també algun model de Buick, el cotxe que havia conduït per les carreteres mexicanes el 1940.

Ramon Mercader, assistint als actes del Dia de la Dona Treballadora, davant la seu del Ministeri de l'Interior (08/03/1976). Extret de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 167.

Escrivia a son germà que li agradava molt sortir amb els gossos: la femella era molt juganera; el mascle no gaire. Se'ls enduia a la platja, sovint també amb la resta de la família,

freqüentant sobretot la de Santa Maria del Mar, a uns 18 quilòmetres de casa seva, platja allargada i acollidora, amb una sorra molt fina, molt popular entre els habitants de l'Havana. Hi anava pràcticament tot l'any, encara que evidentment la preferia a l'hivern, quan hi havia poca gent. <<Vamos con todos a la playa a bañarnos a pesar de que según el servicio meteorológico dice "Mañana las temperaturas medias serán más bien frías, entre 18 y 20 grados" (aunque esto te parezca una broma)>>⁹¹⁴. Tants anys sense haver pogut gaudir del mar...! Segurament l'enyorava. I acostumat al fred de Rússia, temperatures de 18 a 20 graus no eren pas res!

Aspecte actual de la platja de Santa Maria del Mar, en un dia d'hivern. Fotografia de Maria Pruna.

Els gossos eren els reis de la casa, els tenien ben mimats; fins i tot els deixaven dormir al seu llit. Moltes vegades, si no els venia de gust sortir o anar a voltar, posaven l'excusa que no volien deixar-los sols a casa, que ho feien malbé tot. Però alhora, era també el contrari, l'excusa perfecte per sortir i anar a passejar. De fet, eren l'admiració de tot el barri, aquells gossos peluts i tan grans, probablement els únics de la seva espècie a tota Cuba. Vianants i conductors es quedaven parats quan els veien passar per la Quinta

---

⁹¹⁴ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 270.

Avenida, amb ell o amb la seva filla Laura⁹¹⁵. Crearen tanta sensació, que una vegada que tingueren dos cadells, molt abans de què nasquessin, ja els hi havien demanat i els acabà regalant. A casa els Mercader, els duïen, expressament, una caixa de cors i vísceres de vaca, setmanalment, per a la seva alimentació. La cuinera que tenien, a vegades, els demanava algun d'aquells cors, que ella preparava a casa seva i dels que en menjaven tota la família!

Fotogrames de la pel·lícula *Los Sobrevivientes*, on, encara que amb certa dificultat per la mala qualitat dels fotogrames, poden apreciar-s'hi els coneguts llebrers russos de Mercader.

La Roquelia anava fent viatges cap a Mèxic: ara, des de Cuba, era més proper i fàcil arribar-hi, i així podia anar a veure els seus i la seva ciutat; de passada, aprofitava per dur llibres i revistes que el seu marit li demanava. Mentrestant, els fills progressaven bé: l'Arturo estudiava i treballava per la Marina Mercant al vaixell Viet Nam Heroico; la Laura i en Jorge es treïen bé l'escola normal. En una carta datada del 14 d'abril de 1976, per exemple, relatava a son germà⁹¹⁶ que la Laura treïa molt bones notes; que l'Arturo anava fent; i que en Jorge era potser al qui li feia falta més constància. La Roquelia no treballava, però s'esmerava molt en cuidar un hort amb flors, hortalisses i arbres fruiters que s'havia anat fent. <<Roquelia se ha vuelto una campesina; tiene ahora una huerta entera con 25 árboles cítricos (naranjos, toronjos, limoneros, mandarinos), 2 árboles de mango, unos 30 bananos, unos 10 papayos, además tiene plantadas papas, remolacha, acelgas, ajos, lechugas, cebollas, frijoles y qué sé yo. Ésto le

⁹¹⁵ Aquests dos exemplars poden veure's fugaçment a la pel·lícula del cineasta cubà Tomás Gutiérrez Alea, *Los Sobrevivientes*, de 1977, on relata la vida d'una família aristocràtica que controla una plantació de tabac, durant els primers temps de la Revolució. A l'inici de la mateixa, poden veure's els gossos per dins de la casa i acompanyant un dels personatges pel jardí. És probable que Gutiérrez, aleshores ben relacionat amb figures preeminents del règim, conegués l'autèntica personalitat de Mercader, i aquest gest d'incloure els seus gossos en el rodatge del film (que hauria implicat, òbviament, la seva assistència a les sessions per acompanyar els animals), fos una picada d'ullet cap a la seva persona.

⁹¹⁶ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 273.

proporciona trabajo para todo el día>>. Ell es trobava millor, tot i que no l'abandonava el malestar: <<los vértigos no quieren abandonarme y resulta que la mayoría de los días llevo del trabajo, como y... me acuesto porque ya no puedo más, y hasta el día siguiente>>⁹¹⁷. Però a Cuba, almenys els primers temps, en Ramon i la Roquelia eren feliços. Als dos els agradava passejar, sortir, anar a la platja. <<Cuba fue para ambos la luna de miel que nunca tuvieron, el lugar de realización familiar plena>>⁹¹⁸.

Segons em comentà Leonardo Padura⁹¹⁹, en una conversa que tingué amb Harold Gramatges abans que traspassés, li havia explicat que Caritat Mercader l'havia anat a veure aquell 1975, ja que conservaven l'amistat iniciada els anys 40 i que quedà enfortida durant l'etapa que treballaren plegats a París, així com també havia pogut visitar Juan Marinello i el seu propi fill. Tanmateix, justament el 1975 és quan Jean Dudouyt, nebot d'en Ramon (fill de la seva germana Montserrat), s'estigué a l'illa. Em comentà que la seva àvia era impossible que hagués viatjat a Cuba mentre en Ramon hi era, ja que el seu estat de salut era força delicat. És més: s'esperà a morir a què en Jean arribés altra vegada a París⁹²⁰.

---

⁹¹⁷ Hagués estat interessant poder contrastar les opinions i fets que ens comenta en Lluís, i trobar documentació que hagués pogut generar en Ramon Mercader en el seu lloc de treball, abans que la malaltia l'obligués a fer menys esforços i estar-se més temps a casa, descansant. Però les consultes fetes a l'Archivo General de la República de Cuba no donaren resultats, atès que la majoria de fons que conserven són del període prerevolucionari. La documentació generada a partir de 1959 és encara custodiada per cadascun dels ministeris, i òbviament aquella relacionada amb el Ministeri de l'Interior és força sensible. La visita feta a la Dirección General de Prisiones tampoc donà resultats. Insisteixo, però, que és una circumstància normal, atès el grau de secretisme en què vivia Mercader a Cuba.

⁹¹⁸ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 168.

⁹¹⁹ Conversa tinguda el 19 de desembre de 2011.

⁹²⁰ Conversa tinguda el 13 de febrer de 2012.

Caritat Mercader a París, amb el seu nét Jean, en una fotografia de 1952. Arxiu personal de Jean Dudouyt.

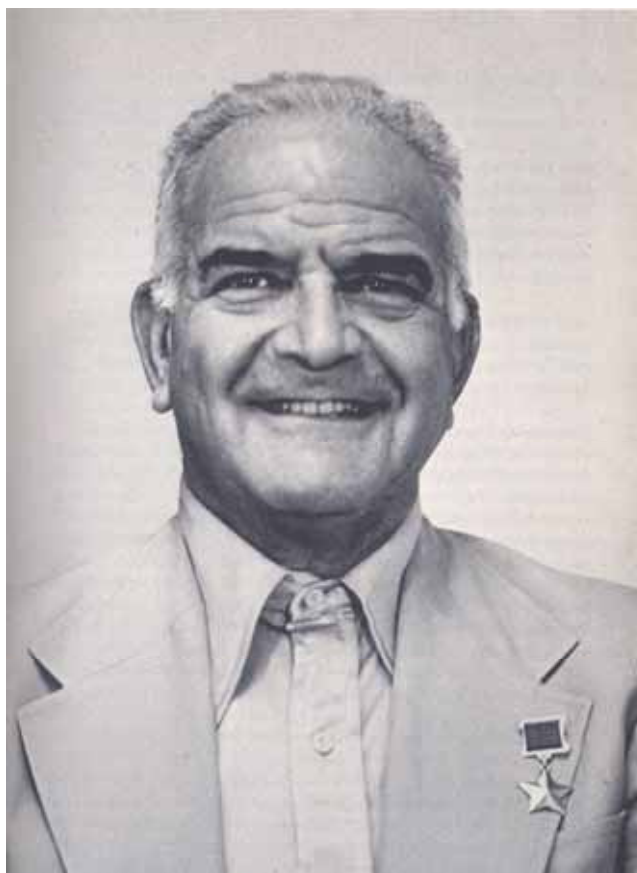
Mentrestant, en Lluís, el 1977, es preparava per tornar a Espanya. Aleshores son germà li escrigué encoratjant-lo que ho fes, i li afegí: <<*Yo también pienso volver a España, pero tú comprendes muy bien que no puedo ir con mi apellido. Quiero que tú me prepares el camino, que yo llegaré con otro apellido*>>⁹²¹. Franco ja era mort; el Partit Comunista seria legalitzat el 9 d'abril d'aquell any; i ell, amb les seves complicacions mèdiques⁹²², veia el final a prop i desitjava poder tornar allà on havia nascut, allà on hi tenia les seves arrels. Perquè Mercader sabia que el seu temps s'estava acabant, potser no amb la rapidesa que succeí, però no crec que s'imaginés un futur gaire llunyà. Mostra febaent és la fotografia que dedicà al seu estimat cap, company i amic, Eitingon, aquell 1977, amb unes clares paraules d'acomiadament:

---

⁹²¹ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 169.

⁹²² En Ramon, a banda de les febres, patia alguns dolors, però no li feia massa cas, perquè considerava que no era res greu. Tanmateix, aviat patí alguns problemes pulmonars, i això el preocuparen més. Carmen Vega m'explicà que, de fet, des de les observacions que li feren només arribar, no tornà a visitar cap metge fins que es posà realment malalt, a inicis de 1978 (conversa mantinguda el 26 de gener de 2012). Només havia anat al dentista, i encara li havien fet una pròtesi dental que no se li ajustava del tot.

<<Estimat Leonid: Gràcies per la teva amistat, estic orgullós d'haver pogut treballar sota les teves ordres i així haver après a comportar-me com un veritable comunista. Ramon>>⁹²³.

Retrat que Mercader envià a Eitingon el 1977. Extret de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 65.

Un Eitingon amb qui en Lluís havia comentat l'estat de salut d'en Ramon, i que seguia encaparrat en què a Mercader l'havien enverinat. En Lluís començà a sospitar de què el rellotge que duia sempre, aquell regal que li havien fet el 1974 i que ell apunta que poc després és quan començà a trobar-se malament, no estigués carregat amb radioactivitat, i que fos allò el causant dels seus mals⁹²⁴. A la carta que li envià el 24 de març de 1977⁹²⁵,

---

⁹²³ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 67. La vida també s'estava acabant a Eitingon, qui morí el 03/05/1981.

⁹²⁴ No és la primera vegada que s'apunta que un dels rellotges de Mercader tingués alguna mena de càrrega química. Quan se'l detingué a Mèxic el 1940, aparegueren algunes estranyes notícies als diaris, com per exemple el què apunta *La Prensa*, del 30 d'octubre d'aquell any, segons la qual el rellotge que duia en el momento de l'atac duia un verí que faria servir per suïcidar-se en cas de veure's acorralat.

⁹²⁵ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 276.

però, amb una nota afegida a posteriori, en Ramon li recalçà: <<En cuanto a la teoría de Leonid, carece de fundamento. YO ESTOY ENFERMO DEL PULMÓN IZQUIERDO aunque no de cáncer como creían los doctores del hospital. Ahora solo funcionan las 2/5 partes del pulmón>>. Per tant, Mercader continuava confiant en els soviètics. Aquest rellotge era d'or, un obsequi que li feren al KGB abans de què marxés del país. El tenia guardat en una capsa dins l'armari, juntament amb la resta de medalles, insígnies i documents oficials; així doncs, se'l posava poc. A Cuba, el tenia en una caixeta a la tauleta de nit, amb l'Orde de Lenin, l'Estrella d'Heroi de la URSS i el passaport. La Roquelia, en to de despreci, s'hi referia com “el cajón que guarda la mierda que le dieron por su trabajo”⁹²⁶. El rellotge que acostumava a dur en el seu dia a dia era un de suís, comprat a Mèxic uns quants anys abans.

Tot i el seu estat de salut, l'octubre d'aquell any encara es veié en cor d'anar a la URSS per les commemoracions de celebració del 60è aniversari de la Revolució. S'allotjà a casa son germà Lluís, no volia anar enlloc més. Perdia molt l'equilibri i no es trobava gens bé⁹²⁷. Féu, però, el cor fort, i participà dels actes programats, i inclús tingué temps de parlar amb Leonid Brèjnev per demanar-li que accelerés els tràmits per a la sortida de son germà de la URSS.

Fou en aquesta estada a Moscou, que hi hagué una trobada al Club dels espanyols del carrer Zhdànov, de dirigents del Partit Comunista que ja eren a Espanya amb els que quedaven a la URSS. En Ramon hi assistí, i conversà amb molts companys sobre la situació que s'obria a partir d'aquell període. Antoni Gutiérrez Díaz, aleshores acabat de ser escollit secretari general del PSUC, li prometé ajuda per en Lluís un cop aquest arribés a Catalunya; però ens interessa sobretot la conversa que tingué amb Santiago Carrillo, segurament l'home més influent del panorama comunista espanyol, en virtut de ser el secretari general del PCE des de feia 17 anys. En Ramon estava decidit a tornar, i demanà a Carrillo la seva intercessió per tal d'aplanar-li el camí. <<Carrillo le contestó que estaban dispuestos a ayudarle, con la condición de que publicara lo que había hecho, su vida>>, explicà en Lluís, segons el que son germà li havia explicat per carta. <<Yo siempre he sido leal para conmigo y para con quienes he trabajado y no puedo ahora “para ganar mi vida” ser desleal. La proposición que me hizo Carrillo quiere

---

⁹²⁶ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 177.

⁹²⁷ Garmabella apunta que pocs dies abans de marxar de Cuba el picà un mosquit que li passà el dengue, i que és la causa de les seves elevades febres, que feren que només sortís un cop del pis del seu germà Lluís a Moscou. Tanmateix, segons el què justament explicà son germà a les seves memòries, fa esment a desequilibris i una mala salut, però en cap cas al dengue o que hagués d'estar-se postrat al llit.

decir que fuera de ella no está el partido dispuesto a ayudarme de otra forma. Eso quiera decir que tendré que dejar mis huesos en el cementerio de Colón, de la Ciudad de la Habana. Es difícil saber que tengo que ser 'hot potato' hasta que termine de molestar al mundo, tanto para amigos como para enemigos>>>⁹²⁸.

Ramon Mercader era, doncs, ben conscient que, 37 anys després de l'atemptat, continuava incomodant als seus. Potser perquè la seva actuació era associada a l'estalinisme més dur; potser pel ressò internacional que havia adquirit l'afer. Era una figura que ningú volia al seu costat, per temor a què els perjudiqués. Ell remarca la seva lleialtat, portada fins al final i amb totes les conseqüències, això no li pot negar ningú. Però l'entristeix saber que, sense una acció decidida del Partit Comunista d'Espanya, haurà de morir a Cuba, sense veure acomplert el seu desig de tornar a Barcelona, a Catalunya. Però aquest Partit Comunista que liderava Carrillo el 1977 era ben diferent al d'uns anys abans. Era un partit que buscava un rentat de cara, un canvi d'imatge que el permetés consolidar-se i erigir-se com l'alternativa a una Espanya franquista que començava a avançar cap a la democràcia. No volien donar motius als militars perquè tornessin a aixecar-se; no volien que la societat espanyola els veiés com un perill. Per això, el més important era distanciar-se de la Unió Soviètica, i, sobretot, distanciar-se de tot allò que pogués fer pensar en la seva etapa més fosca, l'estalinisme. El fet de donar cove a Ramon Mercader podia perjudicar-los, però ben emprat, inclús els podia ajudar. I d'aquí la demanda de Carrillo: escrivint les seves memòries, Mercader incriminaria directament de l'assassinat a Stalin i a l'NKVD, de manera que ells en sortirien no només indemnes, sinó inclús reforçats, ja que sense renunciar als seus principis i idees, denunciarien els excessos del passat i s'acostarien a una esquerra més progressista i oberta als canvis del seu temps. Hem de tenir en compte que són els anys que, per aquest motiu, diversos partits comunistes europeus aposten pel que es coneixerà com Eurocomunisme – essent Carrillo un dels seus màxims abanderats –, una corrent que propugnava acostar-se a les classes mitjanes i cercar la participació en el sistema democràtic capitalista, per anar creixent mica en mica fins a acollir en el seu si una gran part de la població; un cop esdevinguts un partit de masses, podrien començar a aplicar un programa de caire socialista. Eren conscients, per tant, que el triomf d'una revolució en

---

⁹²⁸ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 170; podem trobar-la sencera a la pàgina 285. Mentrestant, la policia espanyola anava per una altra banda: segons l'informe datat del 21 de febrer de 1977, que es recull al seu expedient del Gabinet Central d'Identificació (Dirección General de Seguridad de Madrid. Lligall 56, expedient 13. Archivo General. Subdirección General de Estudios y Relaciones Institucionales. Secretaría General Técnica. Ministerio del Interior), els consta que el PSUC “*prepara con mucha discreción la vuelta a Barcelona de Ramón Mercader [...], que reside en la actualidad en Moscú. [...] O.D.S. ha podido saber también que Ramón Mercader se encuentra en estos momentos aquejado de una grave dolencia estomacal*”.

països capitalistes era extremadament difícil, i que calia apostar per altres vies⁹²⁹. En aquest sentit, una obra com la de Mercader els ajudaria a marcar distàncies amb Moscou i la línia més ortodoxa que representava. Però en Ramon, doncs, no va voler entrar en el joc que li proposava Carrillo, qui en aquell moment tenia altres motivacions i preocupacions polítiques, de manera que la porta que hagués permès el seu retorn es tancà – ja definitivament. Segons Garmabella, volgué recórrer a Irene Falcón⁹³⁰ per demanar-li ajuda, però la carta que escriví mai l'arribà a enviar⁹³¹.

Ramon Mercader vestia sempre de civil, mai de militar, inclús per anar a treballar al Ministeri de l'Interior o participar dels actes oficials que organitzaven. Allà al MININT (com es coneix a Cuba), era respectat: molts dels seus companys eren fills de refugiats espanyols, als que coneixia de joventut o de l'exili. A vegades inclús anava a sopar a casa d'algun d'aquests col·legues, però el cert és que no cultivà gaires amistats a l'illa.

---

⁹²⁹ Carrillo exposà la seva visió de l'eurocomunisme justament aquell 1977 en el llibre “Eurocomunismo” y Estado, publicat per l'editorial Crítica de Barcelona. El subtítol mateix ja és força revelador: <<El “eurocomunismo” como el modelo revolucionario idóneo en los países comunistas desarrollados>>. Ell mateix adverteix que no pot considerar-se la seva proposta com una “tercera via” dins el comunisme, ni com un retrocés a plantejaments socialdemòcrates: és senzillament una aposta renovadora per al comunisme del moment, en un món molt transformat més de cinquanta anys després de la mort de Lenin.

⁹³⁰ Irene Falcón, en realitat Irene Lewy Rodríguez, havia treballat com a traductora amb Santiago Ramon y Cajal (sabia quatre idiomes), i de periodista per varis mitjans: *La Voz de Madrid*, *Nosotros* o més tard a Moscou com a corresponçal del Partit Comunista Espanyol. Fou fundadora del Teatre Proletari, l'Organització de Dones Antifeixistes i de l'Esquerra Revolucionària Antiimperialista (ingressada al PCE). Durant la Guerra Civil, esdevingué amiga íntima i secretària de Dolores Ibárruri ‘la Pasionaria’ fins a la mort d'aquesta. Treballadora a Moscou per Ràdio Pirenaica, el seu company fou executat i ella expulsada de la feina el 1954, establint-se una temporada a Pequín. Poc després tornà a la URSS, involucrada en la organització del Partit Comunista, fins al seu retorn a Espanya el 1977. Morí el 1999. Deixà escrites unes memòries: *Asaltar los cielos. Mi vida junto a Pasionaria*.

⁹³¹ Sempre segons Garmabella, la carta, reproduïda a la pàgina 363 del seu llibre, diria: <<Querida Irene: Mucho me he tardado en contestarte la última carta pero si no lo hago hoy a lo mejor no te alcanzo en Moscú. Cada día escucho la Radio y Televisión Española y me quedo esperando la noticia de la llegada de Dolores a Madrid. Ella llegará a Madrid contigo, con todos los camaradas... pero sin mí. ¡Te aseguro que ya no sé qué hacer! ¿Es posible que ahora, cuando ya estamos tan cerquita, mis buesos se queden en tierras lejanas?>>.

Ramon Mercader camí de la feina, el 1975, a l'Havana. Fotografia de Jean Dudouyt.

Els mesos passaven i, mica en mica, s'anava apagant. Estava orgullós dels seus fills i molest amb els seus germans Montserrat i Jorge⁹³², però personalment anava envellint-se a marxes forçades. Entre desembre de 1977 i gener de 1978 havia passat el que semblava una meningitis (amb forts mals de cap), i és quan li prohibiren agafar més el cotxe. A les converses amb amics i coneguts parlava molt de la situació a Espanya; en seguia de prop els esdeveniments i tenia moltes esperances de poder-hi tornar. Llegia molt sobre els problemes que havia de superar l'anomenada Transició. De fet, l'enyorança de Catalunya cada cop es feia més gran⁹³³, sobretot atenent-nos a que les darreres cartes que enviava a en

---

⁹³² A les cartes datades de l'01 i el 31 de juliol de 1977, que podem trobar a les pàgines 276-282 del llibre de son germà, indica que l'Arturo era de viatge de pràctiques a Rotterdam; la Laura era una alumna brillant (tot i que una mica gandula); i que en Jorge potser no era un bon estudiant, però havia quedat el millor entre 14 escoles durant una estada de 45 dies al camp en 'emulació socialista'. Tanmateix, les paraules dirigides als seus germans foren més dures, ja que havien qualificat de traïdor a en Lluís per voler abandonar la URSS i tornar a Espanya. Encoratjà de forma clara a son germà: <<el teu deure és el tornar a Catalunya! [...] Començaràs una vida nova, però la comences amb un tresor de sapiència i experiència científica com no hi ha gaires que puguin tenir! Dificultats també en tindràs, i moltes, sobretot per les que jo, el be negre de la família, et proporcionaré amb els periodistes [...]. Però més de dos o tres mesos no duraran, sobretot si tu no els dones cap mena d'informació, ells també es cansen de llaurar al aigua>>. Tanmateix, en Jean, fill de la Montserrat, indica que, per bé que les relacions amb la seva mare sí que havien quedat enverinades a partir de 1940, amb en Jorge encara mantenien contacte i un intercanvi de cartes.

⁹³³ <<Extrañaba mucho a Cataluña, sobre todo relataba ya de manera repetitiva imágenes y anécdotas de la infancia>>. Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 177.

Lluís eren escrites en català. En una d'elles, li diu: <<Para que te cueste menos continuaré en castellano, ya que cuando vuelvas a dominar el catalán nos escribiremos en nuestra lengua, que yo ¡tanto tantísimo añoro!>>.⁹³⁴

Ramon Mercader, el dia de l'aniversari de la seva dona, el 1978, poc abans de la seva mort. Extret de Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgines centrals.

Segons Carmen Vega⁹³⁵, arribà un moment en què es veia que la cosa era greu: ell, sempre tan ben arreglat, elegant i impecable, començà a deixar-se, i fins i tot no s'afaitava (una cosa molt estranya en ell). Allà s'adonaren que calia fer-hi quelcom. Estigué sis mesos més o menys controlat pels metges, però arribà un moment en què va caldre ingressar-lo. Així, el juliol de 1978, essent en Lluís encara a la URSS, el trucaren per dir-li que a son germà li estava arribant el final. Amb una estranya delicadesa, tenint en compte les traves posades fins al moment, el KGB li preparà el viatge amb dos o tres dies de marge per a què pogués desplaçar-se a Cuba. Segons li explicaren a la clínica on era ingressat, s'havia trencat el braç esquerre mentre donava corda al despertador. Era l'inici del seu final. Al obrir-lo per veure on era el problema, es trobaren una sorpresa majúscula: l'os estava podrit. El

---

⁹³⁴ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 280.

⁹³⁵ Conversa tinguda el 26 de gener de 2012.

diagnòstic era ben clar: càncer d'ossos. Casualment o no, era on duia el famós rellotge del que sospitava en Lluís⁹³⁶. Sobre aquesta qüestió, però, caldria fer-ne un breu apunt: si bé la història de vida de Ramon Mercader – plena de secrets, enganys, trames, recels, assassinats, etc. – ens incita a pensar en la possibilitat de l'enverinament, potser caldria valorar de manera objectiva diversos factors: en primer lloc, hem de tenir en compte que, amb l'historial acumulat per la GPU-NKVD-KGB, els hagués estat més senzill fer-lo desaparèixer a la URSS, o haver-lo matat de manera més ràpida i sense deixar proves, si és això el que realment volien; Ramon Mercader oficialment no existia, el que hagués fet encara més fàcil eliminar-lo. La teoria del rellotge carregat de radioactivitat deixava obertes moltes possibilitats i incògnites, i no era 100% efectiu, ja que podria no haver-se'l posat o inclús regalat, o que n'haguessin descobert les propietats i incriminat directament als que van obsequiar-li. En segon lloc, que cada persona tolera la radioactivitat de forma diferent i l'afecta d'una o altra manera, el que acumulava un factor més d'incertesa en l'èxit d'un possible enverinament; i en tercer lloc, perquè les malalties que acostuma a provocar la contaminació per radioactivitat tenen a veure més aviat amb leucèmies, problemes a la sang, úlceres, hemorràgies internes, tiroïdes... i només en una segona etapa càncers de diversa índole. Cert que Carmen Vega parla de leucèmia en el diagnòstic que li feren a Moscou, però recordem que vindria d'abans que li obsequiessin el famós rellotge. Encara que hi ha la possibilitat real d'una sobreexposició a la radioactivitat en l'evolució d'aquesta minvada salut, crec que és obvi pensar en la llarga estada a la presó, molts anys de 'mala vida', per entendre'ns, i potser la quantitat de cigarretes fumades en la raó principal de la malaltia. Ja havia tingut el primer avís quatre anys abans; però – i aquí sí que potser hi ha un misteri a darrera –, ningú li detectà el càncer fins a finals de 1977 o 1978, quan estava ja en un estadi avançat i era totalment irremeiable. De fet, hi ha la sospita que el càncer d'ossos no era la causa directa, sinó que fos una metàstasi d'un càncer primitiu, potser de laringe (atenent-nos al seu historial de fumador), que s'havia estès primer als pulmons, després a tot el cos, i que l'havia anat masegant per dins sense que ningú hagués arribat a determinar-ho.

---

⁹³⁶ A l'epíleg del seu llibre, en Lluís indica que després de llegir unes notícies del diari *Novedades* de Moscou de juny de 1990 sobre enverinaments i proves de condemnats a mort per part dels serveis secrets soviètics, amb la participació de Sudoplatov i Eitingon, tornà a pensar en la possibilitat d'un enverinament de son germà per part del KGB, un cop assabentats que volia sortir del país – i per tant, que deixaria d'estar sota el seu control i podria fer revelacions a l'estranger.

Per resoldre aquests dubtes, vaig consultar als doctors Sílvia Tutusaus i Hernando Baquero, qui, amb les dades que els podia oferir, van poder orientar-me millor en les meves observacions⁹³⁷. Segons el què els anava comentant, ells no descartarien, d'entrada, un possible enverinament: òbviament, depenent sempre de la dosi i el temps d'exposició a una certa radioactivitat, i de les característiques del pacient, quatre anys serien suficient per tal de desenvolupar les malalties descrites, encara que es tractés d'una baixa radiació. Aquesta exposició faria baixar les defenses, i això explicaria l'afectació d'altres malalties. Tenint en compte les febres, l'embassament pleural i l'afecció pulmonar, s'inclinarien a pensar que les complicacions que venien donant-se en Ramon Mercader des de Moscou es tractaria d'una tuberculosi, molt extesa als anys 60 i 70, i que es manifestaria amb sudoracions, febres vespertines, problemes pulmonars i aquest estat de cansament; quan a més a més la tuberculosi es dissemina i afecta a l'abdomen però sobretot al cervell, a més a més podria ser el causant dels mals de cap i la manca d'equilibri. Com que es presenta amb un quadre molt característic, sovint es fa difícil trobar de què es tracta, i és factible que combini etapes molt doloroses amb altres de certa recuperació. Aquesta tuberculosi també comporta en molts casos un envelliment de la persona, com podem apreciar si mirem en detall les fotografies de Mercader.

Sí que, però, descartarien a priori la segona teoria, segons la qual un càncer inicial de laringe podria haver derivat en càncer de pulmó, i posteriorment d'ossos. El càncer de laringe provoca de seguida una sèrie de símptomes (pèrdua de la veu, dolors al coll...) que haguessin estat detectats, i no dissemina, com altres tipus de càncer. Així, si bé els mancarien elements de judici que desgraciadament no els puc oferir, sembla clar que Ramon Mercader patí una tuberculosi, a la que posteriorment s'hi afegí una possible leucèmia; el que sí que és cert és que finalment tingué un càncer d'ossos, que sovint costa de detectar fins que no és massa tard i comencen a produir-se fractures. Una llarga vida penitenciària podria haver afectat en el procés, però també l'origen de tot plegat és perfectament plausible que pogués venir de la radioactivitat, si és que es confirmés tal extrem. Certament es fa difícil de creure que els metges no ho haguessin vist abans, i que només li fos descobert quan ja li quedava poc temps de vida, quan algun oncòleg amb cara i ulls de la clínica del Ministeri de l'Interior on es visità ho acabà determinant.

---

⁹³⁷ Agraïxo moltíssim a la Sílvia i a l'Hernando que m'oferissin uns minuts del seu preuat temps a l'hospital per tal d'aclarir-me aquests dubtes. Haig de fer constar que qualsevol error en el plantejament de la malaltia o de les observacions que en faig es deu únicament a la meva mala interpretació del què ells bonament m'explicaren. Conversa tinguda el 7 de juny de 2013.

Fent una repassada als hospitals que existien a l'Havana el 1978, tenint en compte la seva importància i el tractament que havia de rebre Mercader, els que haguessin tingut més possibilitats d'haver-lo acollit són l'Hospital Quirúrgico Freyre de Andrade, l'Hospital General Calixto García o sobretot l'anomenat Hospital Oncológico, on eren atesos els malalts de càncer; ara bé, atès el secretisme del personatge, el càrrec que tenia al Ministeri de l'Interior, i el mal que l'afectava, l'assumpte es portà amb la màxima discreció. Per això, el portaren a l'anomenada Clínica de Seguridad Personal, un hospital exclusiu del barri Kohly de Miramar, destinat només a membres del Buró Polític del Partit i alts càrrecs de la Seguretat de l'Estat⁹³⁸. Antigament havia estat una mansió, i per tant, era d'espai molt limitat, amb no més de 10 habitacions. Hi havia molts metges que li estaven a sobre, del propi hospital o vinguts d'altres. Era un edifici molt ben equipat, amb les darreres tecnologies i els tractaments més novedosos. Els voltants de la clínica estaven vigilats; s'escorcollava els que hi tenien accés; es prohibia l'entrada de càmeres fotogràfiques i als nens. Però els pacients tenien totes les comoditats possibles, inclús comptaven amb els millors medicaments, provinents dels Estats Units. Era el lloc on atenien els alts càrrecs, però inclús ells no sabien qui tenien a l'habitació del costat. Quina sorpresa s'emportà el comandant Manuel Piñero "Barbarroja", quan hi descobrí en Ramon Mercader...! Tanmateix, ell no s'hi sentia còmode, perquè s'adonà que fora la clínica sempre hi havia dos homes vigilant; hi eren a totes hores, tots els dies. I ell estava segur que eren agents del KGB... De fet, Jean Dudouyt explica que un cosí seu anà a visitar-lo quan li quedava tot just una setmana de vida, i que a la porta de l'habitació hi havia uns quants guardaespalles i emissaris soviètics. Per protegir-lo i mirar que no li manqués res? O bé per assegurar-se fins al darrer moment que s'enduria amb ell els seus secrets?

---

⁹³⁸ Conversa tinguda amb Carmen Vega el 31 de gener de 2012. Un factor que em va fer pensar en l'Hospital Oncológico és que el seu director era Zoilo Marinello, germà del conegut revolucionari Juan Marinello, amb qui Caritat hauria tingut tractes des dels anys 40, com hem comentat. Integrant de les Milícies Nacionals Revolucionàries des de la seva fundació, Zoilo Marinello era membre del Partit Comunista de Cuba i reconegut oncòleg i investigador contra el càncer, essent segurament la màxima autoritat en la matèria a l'illa. A més a més, en aquells moments era també membre del Comitè Central del Partit, ministre de Ciència i Tècnica, i estava molt ben relacionat amb l'elit dirigent, el que em porta a creure que Mercader podia haver tingut totes les facilitats per ser visitat i tractat a l'hospital sense que pràcticament ningú tingués coneixement de qui era realment. No descarto, tanmateix, que fos ell qui el derivà a la Clínica de Seguridad Personal. En aquest sentit, posaria la mà al foc que inclús els propis metges no sabien del cert a qui tractaven.

Mentre era hospitalitzat, passà per Cuba Santiago Carrillo. En Ramon ho sabé, i demanà a la Carmen que es posés en contacte amb ell, que li digués que el volia veure – qui sap si per fer el darrer intent de tornar a Barcelona, demanant-li col·laboració. A través del Centro Español, li feren arribar el missatge i la crítica situació en què es trobava, però no l'anà a veure. Ni tan sols es dignà a respondre. <<Seguían abiertas las heridas por la separación dentro del partido comunista y una negativa de Ramón a pedir perdón por su pasado o publicar todo lo que había hecho. Aquella negativa de Carrillo para ver al ya moribundo Ramón le dolió mucho al enfermo, se sintió de nuevo traicionado>>⁹³⁹. Carrillo, doncs, es venjava per no haver-li donat suport.

A partir d'aquell moment, del seu ingrés, el seu deteriorament s'accelerà encara més: una nit s'aixecà del llit i se li trencà una cama⁹⁴⁰. Carmen Vega trucà a la Roquelia per dir-li que no li quedava pas gaire (en aquells moments era a Mèxic fent-se una operació d'estètica; no pensava que la situació fos tan greu), i que tornés de seguida a Cuba. Rebia moltes injeccions, per intentar pal·liar els greus dolors que patia; els ossos se li fracturaven de manera múltiple. Aviat li començaren a donar oxigen. La situació era crítica, i tots els familiars i amics es preparaven ja pel pitjor. Un agent del KGB a Cuba preguntà a en Lluís què calia fer amb les despulles on cop finés. La resposta fou clara: en Ramon havia de descansar a Moscou, ja que son germà havia donat la seva vida pel comunisme i la defensa de la URSS.

Ell, tanmateix, no perdia l'esperança (o això volia fer creure als seus propparents). Quan en Lluís hagué d'absentar-se de l'Havana, el 9 de setembre, per tal de tirar endavant els tràmits per aconseguir un visat cap a Espanya, en Ramon li comentà: <<Yo iré a Cataluña cuando tú te instales. Me prepararás el terreno. Aunque sea para barrer las calles de Barcelona, volveré>>⁹⁴¹. I fou de Moscou estant que en Lluís informà als periodistes estrangers de l'estat de salut de son germà, reconeixent, per primera vegada, la seva veritable identitat. Una identitat que havia perdut el 1937-1938 i que fins aleshores, 40 anys més tard, no havia tornat a aflorar públicament.

---

⁹³⁹ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 177.

⁹⁴⁰ Garmabella indica que se li trencà l'altre braç, per haver-se-li enredat amb el cable del sèrum.

⁹⁴¹ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 174.

Les darreres setmanes foren un calvari. <<Todos los días se le fracturaba algo>>⁹⁴². Només podien fer-se-li tractaments per pal·liar el dolor, però no pas per combatre el càncer. Constantment els funcionaris del Ministeri de l'Interior trucaven per preguntar quin era el seu estat. Tanmateix, la seva esposa i fills no el visitaven gaire: era justament l'amiga de la família, Carmen Vega, qui se'n cuidava més. El rentava, l'afaitava i li llegia el diari *Granma* i la revista *Siempre!*⁹⁴³; l'Arturo estudiava a l'Acadèmia Naval del Mariel, a les rodalies de l'Havana, i sovint feia sortides, per la qual cosa no hi anava gaire; el Jorge hi passava només de tant en tant; la Laura hi anava una estona, però pel seu caràcter, posava molt nerviós al personal i al propi Ramon, qui acabava demanant-li que marxés. <<Quería mucho a su familia, pero le atormentaban. Siempre miró para el bien de Roquelia>>⁹⁴⁴.

Aquests tres mesos que passà ingressat en cures intensives, quan tenia mal de cap, pensava molt amb en Trotski. <<¡Dios mío, ese grito!>>, repetia. <<Sin llegar a manifestar arrepentimiento por lo que hizo en México, sí afirmava que tenía muy adentro de su cabeza el grito de Trotski>>⁹⁴⁵. El seu advocat, Eduardo Ceniceros, explicà que inclús el darrer dia abans de morir, li digué repetidament que dins el seu cap no parava de ressonar-li repetidament aquell crit: el crit de Trotski del 20 d'agost de 1940 que l'havia perseguit tota la vida. Fins al darrer moment.

La Roquelia li féu costat les darreres setmanes, però l'estat de nervis d'en Ramon no hi ajudava. Un dia caigué mentre anava al lavabo, i acusà la Roquelia de no haver-lo aguantat bé o d'haver-lo tirat; inclús li demanà que marxés a casa. Qui estava més per allà era la Carmen. Però a partir d'aleshores fou ja la recta final: tot moviment li causava dolor, no se'l podia deixar sol. Li embenaren el cap; el conectaren a unes màquines per respirar. Però no durà més d'una setmana. El seu cos digué prou el 15 d'octubre⁹⁴⁶. Leonardo Padura, per boca d'un dels personatges de la seva novel·la sobre Ramon Mercader i Trotski, fa una reflexió força interessant en aquest sentit: <<A lo mejor es verdad que su misma

---

⁹⁴² Conversa tinguda amb Carmen Vega, el 26 de gener de 2012.

⁹⁴³ Garmabella narra que era la seva filla Laura qui en tenia cura, potser recollint informacions d'algun testimoni. Potser el fet que Vega fos també molt jove (el 1978 comptava amb 29 anys), explica la confusió. Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgina 370.

⁹⁴⁴ Conversa tinguda amb Carmen Vega, el 31 de gener de 2012.

⁹⁴⁵ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàg. 181.

⁹⁴⁶ Garmabella indica que morí el dia 18, i que un tal José Agromonte, metge de la clínica, en signà la defunció.

gente le metió radioactividad en la sangre para matarlo, como dice Eitingon, pero no hacía falta, porque ya lo habían matado muchas veces. Se lo habían quitado todo, su nombre, su pasado, su voluntad, su dignidad [...]. Ramón vivió en una cárcel que lo persiguió hasta el mismo día de su muerte>>⁹⁴⁷.

El cremaren, se'n cuidà un emissari rus. I les seves cendres foren traslladades fins a Moscou en un vol d'Aeroflot. En aquella època, una repatriació havia de passar, necessàriament, per la funerària establerta entre els carrers Calzada i K, anomenada, lògicament, Funerària de Calzada y K. Per al trasllat dels cossos o de les restes a altres països, allà es feien (i es fan encara avui dia) les gestions i els tractaments necessaris per al seu embalsamament i preparació pel viatge. Però mirant els llibres de registre d'aquells mesos, hi apareixen alguns ciutadans soviètics que foren enviats a la URSS, però en cap cas ningú que respongués als noms de Ramon Mercader, Ramon López, Ramón Ivanovitx, o qualsevol dels altres amb què era conegut a l'illa. Hem de suposar, doncs, que el trasllat de les restes de Mercader fou fet de manera extraoficial, segurament amb el coneixement de les autoritats cubanes, però sense haver passat pels tràmits i camins habituals⁹⁴⁸.

Inicialment, l'encarregat d'enterrar-lo al cementiri de Kuntzevo, aquell on eren dipositades les restes de tots els herois de la Unió Soviètica, era el delegat del Partit Comunista Espanyol a la Unió Soviètica; però els del KGB, al assabentar-se'n, volgueren tenir-ne cura ells mateixos. A la cerimònia funerària, que tingué lloc el 23 d'octubre de 1978 a les 10 del matí, hi assistiren la Roquelia i els tres fills; la dona del seu germà Lluís, Galina; alguns amics íntims, com Conxita Brufau; i els homes del KGB, el cap dels quals <<pronunció un discurso muy emotivo sobre la fidelidad de Ramón al partido y a la Unión Soviética y añadió que sería para siempre un ejemplo para todos ellos. Una banda de música militar tocó el himno de la Unión Soviética. Cuando cesó el himno, un destacamento de soldados que montaba guardia efectuó unas salvas en su honor>>⁹⁴⁹. L'acte durà menys d'un quart d'hora. José Ramón Garmabella indica

---

⁹⁴⁷ Padura, Leonardo. *El hombre que amaba a los perros*, pàgina 564.

⁹⁴⁸ Agraeixo moltíssim l'atenció que em prestà José Sorí, responsable de Coordinació Internacional de la Funerària Calzada y K, que mirà amb atenció el registre dels mesos d'octubre i novembre de 1978, sense resultat, però. De fet, una incineració, a Cuba i per aquelles dates, podem considerar-la com un fet extraordinari, que es donava en pocs casos. En aquest supòsit, o bé fou gestionada directament pels soviètics, o bé podria haver estat feta de manera reservada a l'Instituto Médico Legal de la capital cubana. Les indagacions efectuades a la Necrópolis de Colón també m'empenyen a pensar en aquesta hipòtesi.

⁹⁴⁹ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 174.

que, segons la voluntat del propi Ramon Mercader, la família demanà que sonessin els Segadors, himne nacional de Catalunya, però que aquesta petició no fou respectada⁹⁵⁰.

La tomba era molt humil i senzilla, amb una minsa inscripció on hi deia “ΛΟΠΕC P. И. 833”. Les inicials corresponen a les sigles del nom que adquirí a la Unió Soviètica, Ramon Ivanovix, i el ΛΟΠΕC seria la traducció de López. No obstant, no fou fins el 1987 que el KGB posà una senzilla làpida vertical de granit rosat, fent-la però més solemne i agraïda, on hi constava com a Ramon Ivanovix López, escrit en rus, amb les dates 1913-1978, el símbol d’Heroi de la Unió Soviètica, i en caràcters llatins, a baix de tot, el seu veritable nom, Ramon Mercader del Río⁹⁵¹. Una modificació posterior va fer que hi fos afegida, tapant la insígnia d’heroi i la inscripció que l’identificava com a tal, una fotografia seva.

Primera tomba de Ramon Mercader al cementiri de Kuntzevo (Moscou). Com pot apreciar-se, era molt senzilla. Fotografia extreta de Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader: mi hermano*, pàgina 175.

---

⁹⁵⁰ L'autor diu que Elena Bernal, secretaria de la Casa d'Espanya, volgué que una comissió d'aquesta hi assistís, i que en reconeixement pòstum sonessin els Segadors, però que una trucada del Comitè de Seguretat de l'Estat ho impedí. Mercader, que sempre havia estat sensible a les reivindicacions nacionals catalanes, diu Garmabella que morí <<anhelando la promulgación del Estatuto de Cataluña y se considerara el catalán como lengua oficial en España>>. Garmabella, José Ramón. *El Grito de Trotsky*, pàgina 371.

⁹⁵¹ Encara amb la Unió Soviètica en funcionament, a la pàgina 4 del setmanari *Moscow News* del 25 de juny de 1989 (editat en nou idiomes per la Unió de Societats d'Amics de la URSS i l'agència oficial Novosti Press) aparegué un petit article, signat per Mikhail Panteleiev, on indicava la certesa que Ramon Mercader havia estat enterrat al cementiri de Kuntzevo, bo i afegint-hi una fotografia perquè en quedés constància. Correspon a la làpida de granit que fou col·locada el 1987 pel KGB.

A l'esquerra, la tomba de Ramon Mercader, un cop reformada per part del KGB el 1987. A la dreta, amb les darreres modificacions, que hi incorporen una fotografia i retoquen la part de dalt de la làpida. Extretes, respectivament, de www.findagrave.com i de m-necropol.narod.ru.

El periple de Ramon Mercader havia arribat, doncs, a la seva fi. Els seus ulls s'havien tancat per sempre a Cuba, però les seves restes acabaren descansant en territori soviètic: un lloc on encara hi són avui dia. Ell, que ho havia donat tot per una idea, per una creença, per a mantenir la integritat del primer i més gran estat obrer del món, hi acabaria sent enterrat, encara que potser no de la manera que li hagués agradat més. Si el mite de la mort de Trotski l'havia acompanyat tota la vida, ara, un cop mort, encara suscitaria més interès i curiositat. Ramon Mercader, o Jacques Mornard, o Frank Jacson, o Carrasco, o Jaime López, o Ramón Ivanovitx López, era i és encara avui dia, conegut arreu del món, com el català que havia matat al vell revolucionari, en una història on s'hi barregen tota mena d'elements, trames, i tibantors. Ramon Mercader fou fill del seu temps, però els anys havien anat passant, i en el moment de la seva mort tot havia canviat; tot, menys la seva fe en un futur triomf del socialisme veritable arreu; casualment, el mateix pel que havia lluitat Trotski, i pel que l'havia assassinat. És més, Carmen Vega em confessà que, en el seu llit de mort, veient-lo tan prim, amb el cap embenat i la barba, semblava talment que estigués

veient a Trotski⁹⁵², tal i com les imatges de després de l'atemptat ens l'han ensenyat. Quins cops amagats que té el destí!

Ramón Mercader falleció en La Habana

*Falleció
el Asesino
de Trotsky*

**MUERE EN LA HABANA RAMON MERCADER,
EL ESPAÑOL QUE ASESINO A TROTSKI**

El asesino de León Trotski, Ramón Mercader, muere de cáncer óseo en Cuba

Recull d'alguns titulars a la mort de Ramon Mercader. *La Vanguardia*, 20/10/1978, pàgina 19; *El Informador* (Mèxic), 20/10/1978, portada; *ABC*, 20/10/1978, pàg. 17; o bé *El País* (edició digital), 20/10/1978.

---

⁹⁵² Conversa tinguda el 26 de gener de 2012.

REFLEXIONS A L'ENTORN DE RAMON MERCADER (CONCLUSIONS)

El piolet amb el que Ramon Mercader esberlà el cap a Trotski aparegué de nou en escena el 2005. Després de dècades sense saber-se'n res, una dona, Ana Alicia Salas Salas, es presentà al noticiari *De 1 a 3*, de Ràdio La 69 de Mèxic, acompanyant-la el seu representant legal, Marco Antonio Rojas, que tenia en possessió una sèrie de documents que certificarien l'autenticitat del mateix. Segons sembla, el pare de la dona, el policia Alfredo Salas Espejel, l'hauria guardat a casa seva durant molts anys. <<"Yo tengo el piolet porque mi padre fue agente del Servicio Secreto durante 36 años y después comandante. Mi papá vivió en su trabajo el suceso. Después fue fundador, con otras personas, del Museo de Criminología, donde estuvo expuesto el piolet y una vez intentaron robarlo". A la señora Salas su padre le contó que para prevenir un nuevo intento de robo decidieron sustituir el piolet original por uno parecido, al que también se le recortó el mango. Tal como temían, tiempo después alguien robó el piolet de remplazo creyendo que era el original: "Mi papá se quedó con el auténtico. Pasados los años, hasta en cuatro ocasiones lo quiso devolver, pero le dijeron que no podían aceptarlo porque era un caso cerrado">>⁹⁵³, així que romangué al si de la família Salas. Segons una notícia apareguda al diari *El País* el 17 d'agost d'aquell 2005, la senyora Salas volia vendre'l, certificant que era el de l'assassinat fent una anàlisi d'ADN comparant les restes de sang que contenia amb una mostra d'Esteban Volkov, però aquest només acceptaria si el piolet fos donat a la Casa-Museu de Trotski, de manera que no s'arribà a cap acord.

Aquesta anècdota se suma a les que, els darrers anys, han anat apareixent als mitjans sobre la figura de Mercader o de Trotski, i que demostra que, malgrat els anys passats i l'interès decreixent en el comunisme com a ideologia i alternativa al sistema polític-econòmic imperant, aquest episodi concret segueix suscitant atractiu entre una part de la població. Darrerament han vist la llum algunes monografies o novel·les, documentals, articles periodístics concrets... que volen aportar quelcom més i, sobretot, més innovador, sobre les dues figures, Trotski i Mercader, en una història sovint mal anomenada "oblidada". I és que moltes vegades, quan vol revaloritzar-se la figura d'un personatge, s'aplica aquest qualificatiu de manera indiscriminada, però diria que no és el cas. M'atreveria

---

⁹⁵³ *La Jornada*, edició del 22 d'abril de 2005.

(<http://www.jornada.unam.mx/2005/04/22/index.php?section=cultura&article=a56n1cul>)

a dir que Ramon Mercader no és un oblidat, sinó més aviat una figura relativament coneguda, tot i que sovint s'hi hagi d'afegir l'epíleg de “*sí, aquell que va matar a Trotski?*”, que esvaeix els dubtes del qui ho escolta. Tanmateix, moltes vegades no s'aprofundeix en la seva vida més enllà d'aquest fet que indubtablement marca la seva existència.

De fet, fent una recerca a la xarxa, un de seguida se n'adona de la importància del personatge. En el moment de redactar aquestes línies, “Ramon Mercader” apareix amb 1.230.000 resultats en un reconegut buscador, en pàgines web que van des de les merament informatives, a les que en generen rebuig o fins i tot les que el lloen per la seva contribució a la causa revolucionària global. Així, no ens ha d'estranyar que hi hagi, avui dia, un grup de rock-punk veneçolà anomenat, en honor seu, *Piolet*, amb un aclariment suggeridor: *rock proletario*; o bé un grup alpinista asturià força actiu, el Grupo de Montaña Ramón Mercader; així com també que es venguin on-line samarretes amb la seva efígie per part de les Joventuts Comunistes de Sevilla. Però, en canvi, apareix en molts altres espais com l'encarnació de la crueltat stalinista i dels abusos comesos en aquella època.

En la present tesi he volgut aprofundir en la trajectòria vital del personatge, dels antecedents familiars (amb un pes indiscutible de la personalitat de sa mare, la Caritat) al seu traspàs, passant per la seva formació, l'experiència de la Guerra Civil, la infiltració en els cercles trotskistes, l'atemptat, la seva estada a la presó, i el seu pas per la Unió Soviètica i Cuba. Crec que tots els elements aportats ens ajuden a entendre, una mica més, qui fou Ramon Mercader, i el paper que jugà enmig d'una època on les idees polítiques eren portades a l'extrem, i on la lluita per a l'hegemonia mundial es debatia en conflictes armats, però també en una enorme batalla ideològica a escala planetària que es cobrà milers de vides. No pretén ser, tanmateix, una biografia a l'ús: si fins ara la majoria de treballs apareguts sobre el personatge han partit primordialment de criteris ideològics, ja sigui des del periodisme o des de l'anàlisi política i social, crec que hi ha hagut poca investigació des d'un punt de vista historiogràfic i una supeditació massa marcada a les monografies que podríem considerar “clàssiques”, o sigui, les obres de Gorkín i Don Levine, sobretot. Si bé les he anat emprant al llarg de l'estudi, he volgut, alhora, contrastar-ho amb aportacions preses directament de les fonts primàries, per tal d'aportar testimonis i dades el més objectives possibles que ens ajudin molt més a copsar la transcendència de Ramon Mercader i del context global en el qual es desenvolupà la seva existència.

L'odi és un combustible inesgotable i, al meu entendre, Mercader fou un fanàtic del qual se serví Stalin, en darrera instància, com a instrument en la seva particular batalla contra el seu gran i darrer enemic personal i polític, Trotski. Ramon Mercader és, genuïnament, el producte d'una era de totalitarismes, que se servien d'aquells que hi confiaven amb una fe cega per emprar-los com a carnassa per aconseguir els seus propòsits; fou, alhora, víctima i botxí, i rera la seva figura, com bé escriví l'hispano-soviètic Juan Cobo⁹⁵⁴ a la revista *Novedades de Moscú*, hi ha <<el drama de miles y miles de personas que, por profunda convicción, participaron a veces en asuntos que, a tono con los patrones éticos actuales, de ningún modo podemos calificar de justos>>⁹⁵⁵. Eren temps terribles, per a tothom: per la víctima, per l'assassí, i per la societat soviètica⁹⁵⁶. <<No fue un malhechor de opereta>>, conclou Cobo. De fet, és probablement una opinió similar a la del productor musical Gay Mercader, parent llunyà d'en Ramon, que al documental *Asaltar los Cielos* deixa clar que Ramon Mercader senzillament fou un infeliç; no era un criminal, sinó un infeliç que va cometre un error.

Hem vist, a cadascun dels capítols, que hi ha una sèrie de factors que ajuden a gestar la personalitat de Ramon Mercader, des d'elements familiars, a d'altres vinculats amb la situació del moment, a les tensions polítiques i socials de la societat catalana, o a l'indiscutible factor ideològic. Són una sèrie de circumstàncies que marcaren tota una generació, especialment a aquells que es deixaren endur per les passions i les lluites del moment, per les ideologies que cercaven, per dreta o esquerra, crear el clima propici per una revolució que canviés el món que ells coneixien i que no els agradava. Enmig d'un

---

⁹⁵⁴ Periodista soviètic d'origen espanyol, fou autor del primer monogràfic sobre Mercader, a qui conegué personalment, a la premsa soviètica. Fou també autor de varis llibres relacionats amb Espanya, i coordinador de l'obra "No hay otro camino", que el 1988 juntava les propostes dels reformistes soviètics més radicals en el marc de la perestroika de Gorbatsxov.

⁹⁵⁵ Cobo, Juan. *El Asesino de Trotsky...*, pàgina 15.

⁹⁵⁶ Els soviètics no foren conscients de la gravetat de l'assumpte fins ben bé els anys del glàstnost, quan una sèrie d'informacions aparegudes en diaris començaren a parlar, de manera més crítica, dels desencerts i punts foscos de la història soviètica, en especial de les purgues i els crims d'Stalin. <<Para millones de soviéticos seguía siendo un secreto lo que el mundo sabía desde hace largos años. Nunca me ha sido tan difícil escribir como esta vez. La idea no se me iba de la mente>>, afegeix de subtítol al seu article Cobo. El 1988 havia aparegut una entrevista a Esteban Volkov al *Novedades de Moscú*; poc després, un article de M. Kapustin al *Moskovskaya Pravda*, dient que Mercader havia viscut a Moscou i se li havia concedit la Medalla de la Unió Soviètica; i a inicis de 1989, un altre article de Nikolai Vasetsky al *Literaturnaya Gazeta*, apuntant a Stalin com a inductor del crim. Mica en mica i en comptagotes, doncs, s'anaven fent públics una sèrie de detalls que esborronaven a uns, i que senzillament corroboraven el que uns altres ja havien intuït, que demostraven que la societat començava a perdre la por.

sistema de contradiccions i febleses, i d'una gran depressió econòmica que els empenyia a cercar alternatives, prengueren força aquelles propostes que plantejaven un trencament amb el model preestablert. Per això, qualsevol persona, especialment els joves, mínimament polititzada, podria haver esdevingut un Ramon Mercader.

El citat Cobo havia arribat a conèixer-lo, durant la seva estada a la URSS. Però era una persona molt reservada, i no havien coincidit massa perquè costava parlar-hi i tindre-hi confiança; era <<parvo en palabras>>, que en diria. El periodista havia descobert la seva història i veritable identitat en els seus viatges a l'estranger, llegint premsa i llibres que en parlaven, però creia que calia aprofundir-hi més, incidir en el seu cercle més proper per extreure'n informació més detallada. Preguntava a son pare i a vells comunistes, però no li donaven les respostes que volia. Els passava com a la majoria d'exiliats espanyols: sabedors que qualsevol d'ells haurien pogut estar al seu lloc; per ells, en certa manera, era com un heroi, però al qual no podien idolatrar perquè representava, també, la part més fosca de l'estalinisme. Fins i tot algun dels seus coetanis, de finals dels anys 80 del segle XX, pensarien també d'aquesta manera. I es fa seves unes paraules del propi Mercader a periodistes que, suposadament durant la seva estada a la URSS, li haurien preguntat pel crim: <<¿Cómo no pueden comprender que se trataba de una época totalmente distinta? ¿De repetirse ahora todo desde el principio, yo habría procedido de otra manera!>>⁹⁵⁷.

El testimoni de Karmen Vega que es recull a l'obra d'Álvaro Alba *En la Pupila del Kremlin*, va potser una mica més enllà. Ella, que el tractà al final de la seva vida, i que el conegué com a home instruït, atent i humà, en té una visió més diferenciada: <<La palabra asesino en relación con Ramón vine a escucharla después de que éste falleciera, estando yo fuera de Cuba. Para mi Mercader era un héroe, no sólo por la medalla y la orden que llevaba para lucir sobre el pecho, sino por la leyenda que le acompañaba en su vida. Y también por la forma en que afrontó su destino y se resignó a cumplir el papel que le asignaron. Sin protestar o quejarse>>⁹⁵⁸. Així, la lleialtat al partit, i el fet d'entomar i acceptar les responsabilitats del seu acte amb dignitat, són característiques fonamentals que Vega té en compte per efectuar el seu particular judici. Com també les té son germà Lluís: <<Se puede y se debe criticar y comentar, aunque seriamente y de forma documentada, lo que hicieron Ramón y Caridad Mercader. Naturalmente, es fácil hacerlo ahora con toda la información de que disponemos sobre la naturaleza criminal del estalinismo y desde nuestra cómoda e invulnerable

---

⁹⁵⁷ Cobo, Juan. *El Asesino de Trotsky...*, pàgina 15.

⁹⁵⁸ Alba, Álvaro. *En la Pupila del Kremlin*, pàgina 180.

posición de gente “que no se ha mojado nunca”. No obstante, yo creo que jamás deberían olvidar los habitantes de la URSS que Ramón fue un Héroe de la Unión Soviética, que ha llevado siempre con orgullo hasta su muerte la célebre Estrella de Oro, máxima condecoración de la Unión Soviética, y que asimismo mi madre llevó sobre su pecho la Orden de Lenin>>⁹⁵⁹.

Cal tenir clar que Mercader no fou escollit inicialment per a l'assassinat, però tampoc era un personatge seleccionat a la babalà: el fet de triar espanyols no obeïa a una casualitat. Parlaven castellà, de manera que podien ser enviats sense problemes a Llatinoamèrica; a Mèxic podien passar desapercebuts entre la colònia de refugiats, cada cop més extensa a partir de 1938; tenien una gran simpatia per la URSS i per Stalin; i a causa de la guerra i de l'alt grau de politització pres, <<para muchos españoles, los trotskistas y su líder eran entonces un enemigo incluso peor que los fascistas: los consideraban traidores de la causa sagrada y justa. Ellos no podían, en particular, perdonar a los trotskistas que en mayo de 1937, éstos, juntamente con los anarquistas, hubieran organizado una insurrección armada contra la República en la retaguardia>>⁹⁶⁰. Com bé havia anunciat Teresa Pàmies a la revista *Triunfo* el 1978, qualsevol dels comunistes d'aleshores podrien haver acceptat aquella missió, perquè tots creien fermament en les decisions preses del partit, i estaven tots anhelosos per col·laborar en tot el què estigués a les seves mans per tal d'avançar cap a la construcció d'un nou món; i el trotskisme, segons les directrius que havien rebut, era un impediment, una trava, per assolir aquest objectiu, debilitador del proletariat.

La Guerra Civil Espanyola, doncs, com hem vist, tingué també molt pes en la trama de l'assassinat de Trotski i en la trajectòria de Ramon Mercader. Segurament, sense aquest context de violència tan gran, preàmbul d'un imminent conflicte d'abast mundial i camp d'experimentació dels països que posteriorment hi participarien, no s'haguessin donat les condicions per al seu reclutament – ni tampoc el d'altres. I és que a multitud d'Estats d'arreu del món, una part de l'opinió pública seguia amb molt d'interès els avatars de la

---

⁹⁵⁹ Mercader, Lluís; Sánchez, Germán. *Ramón Mercader...*, pàgina 18. Aquestes línies foren escrites l'abril de 1990, justament en aquest moment, doncs, en què a la URSS es començava a descobrir definitivament la veritable naturalesa de l'estalinisme i l'abast dels seus crims. El propi Lluís Mercader explica a les seves memòries que no s'havia atrevit a escriure abans sobre son germà perquè no tenia clar quines conseqüències podrien derivar-se'n.

⁹⁶⁰ Cobo, Juan. *El Asesino de Trotsky...*, pàgina 16.

nostra guerra, creant-se grups de suport a un o altre bàndol⁹⁶¹, cosa que influí també, al meu parer de forma decisiva, en l'arribada de voluntaris que vingueren a lluitar sobretot en el bàndol republicà, en defensa d'una sèrie de valors, projectant sobre terreny espanyol segurament part també de les confrontacions internes dels seus països d'origen. I part d'aquests participants estrangers nodriren posteriorment els serveis d'intel·ligència soviètics i els grups d'assalt o de suport a Trotski a Coyoacán. Eitingon, Sudoplatov, Siqueiros, Pujol, Serrano Andónegui, Kupper, Grigulevitx, Epstein... i tants d'altres, tots passaren o visqueren l'experiència de la guerra, i això els imprimí un caràcter o una ideologia que els portà a actuar a escala mundial, seguint les directrius marcades des dels llocs de responsabilitat a Moscou. Quedaren marcats per una guerra on hi lluitava la dicotomia democràcia/socialisme/comunisme contra el feixisme o l'autoritarisme; però també per la mena de guerra civil interna entre corrents comunistes que s'hi desenvolupà amb gran duresa.

Ramon Mercader no és una excepció, en aquest sentit. Probablement, sense l'esclat del conflicte i la seva participació decidida en la lluita contra els insurrectes, mai hauria tingut un contacte tan estret amb els soviètics, a qui hi arribà gràcies a la mediació de sa mare. Caritat Mercader, per la rellevància de les seves actuacions i la influència sobre el fill, ha rebut també un tractament especial en aquest treball, perquè no pot entendre's part del què succeí si no es comprèn la personalitat d'una dona avançada al seu temps, però també autoritària i fanàtica, potser la que més dels personatges que hem presentat. Sens dubte, per la seva absència o presència durant la infantesa d'en Ramon i els seus germans, la mala relació amb el pare, la fugida a França, o el seu contacte amb grups anarquistes, primer, i comunistes, després, no s'arribaria a entendre els vaivens d'uns nanos que nasqueren amb la confortabilitat d'una vida burgesa i dissipada, però que ja de petits o adolescents veieren esfondrar-se el seu món, havent de triar un nou camí ple d'entrebancs. Casualment o no, per diferents vies, però amb l'ombra de la mare que els marcava clarament, acabaren tots optant per tenir una militància comunista i combativa.

---

⁹⁶¹ Fa uns anys vaig llegir les memòries d'Alexandr Rodímtsev, combatent a l'Espanya republicana i condecorat posteriorment Heroi de la Unió Soviètica, que indicava que inclús a llocs tan distants com Austràlia, Sudàfrica o Ceilan (l'actual Sri Lanka), es van organitzar grups de suport o debat a l'entorn de la Guerra Civil Espanyola. Fins i tot, a llocs com Irlanda es diu que hi havia hagut baralles als carrers o en mítings entre partidaris d'uns i altres, com s'explica al llibre coordinat per Paul Preston, *La República Asediada. Hostilidad internacional y conflictos internos durante la Guerra Civil*.

La complexitat de Ramon Mercader també queda ben reflectida, al meu entendre, quan fem esment a la diversitat de personatges que ha de representar, diguem-ne, al llarg del seu itinerari personal a partir de 1938, quan és reclutat per sa mare mateix i Leonid Eitingon. Jacques Mornard, Frank Jacson, Ramón Ivànovitx... tots ells són un fidel reflexe de la seva personalitat: obstinats, elegants, intel·ligents, però alhora freds, calculadors i enigmàtics. Mercader sap com jugar el rol que li toca en cada situació, ja sigui a París, a Nova York, a Mèxic o la URSS, essent sempre conseqüent amb els seus actes i la determinació presa. Potser algú altre, en la seva situació, hauria defallit i hauria acabat cedint a les demandes que se li feien a l'entorn de la seva identitat i els motius veritables de la seva actuació, per tal d'exonerar-se, com a mínim, d'una part de la responsabilitat, o per alliberar-se d'una part de la pressió que rebia constantment. Però es mostrà sempre ferm i determinat, encara que allò li pogués costar la vida o bé l'obligués a actuar criminalment, com havia succeït el 1940.

Hi ha un període cabdal en la seva història, i és quan desapareix enmig de la conflicte bèl·lic que assota la península i es trasllada a França per tal d'adquirir la que seria la seva nova personalitat els propers quaranta anys. Quan Sylvia Ageloff, enredada per la Ruby Weil, arriba a París, es troba un Ramon Mercader que ha creat un personatge sòlid, amb un passat, una personalitat i una llengua totalment diferents. Però és encara un Jacques Mornard dèbil, que no ha consolidat el seu paper en un viarany que encara no sap cap a on el portarà. De moment, pren les maneres d'un adinerat i galant belga, seductor de la trotskista americana que acaba de conèixer. Però mica en mica haurà d'anar mutant i adquirint més responsabilitat i agafant el seu lloc en un món totalment canviant. Així, a la vigília pràcticament de l'esclat de la II Guerra Mundial, sembla ser que rep les indicacions clares de travessar l'Atlàntic, prosseguir amb aquella aventura amorosa amb la Sylvia, i consolidar un Jacques Mornard que, gràcies a l'ajuda dels serveis secrets soviètics, ara passaria a ser l'enginyer canadenc Frank Jacson, un suposat encarregat de negocis que substituiria el maldestre periodista esportiu belga.

Mentrestant, les aigües estaven força mogudes a la Unió Soviètica a causa de les successives purgues promogudes per Stalin contra la vella guàrdia bolxevic, però també contra quadres del partit, membres dels principals organismes estatals i l'exèrcit. El darrer esglaió que quedava, la sublimació del procés, era eliminar Trotski, que feia temps que estava controlat i vigilat, però que per imperícia o bé poca destresa dels encarregats de fer-lo desaparèixer, encara no havia estat reeixit. Si bé aleshores Mercader no estava encara al

punt de mira principal dels plans d'Stalin, Beria i Sudoplatov, la fallada de l'atac encapçalat per David Alfaro Siqueiros girà la truita, i el col·locà com la persona més ben situada com per intentar assolir aquella fita.

Així, em sembla que ha quedat ben explicat tot el procés d'aproximació a la casa de l'Avinguda Viena aprofitant-se de l'amistat amb els Rosmer i la bona premsa de la Sylvia i les seves germanes, així com el propi procés intern que pateix Mercader quan es veu convertit en el braç executor de l'estalinisme. Convençut que allò que fa és el seu deure i la màxima contribució que pot fer a la Revolució, la situació el neguiteja i li causa molts maldecaps. Tanmateix, prossegueix amb l'ajuda de sa mare i Eitingon en els preparatius de l'atemptat que el portarien a aprofitar una de les febleses de l'Home Vell, la voluntat exemplar de formació i discussió dels conceptes del marxisme, per immiscir-se a Coyoacán i donar-li el cop de piolet que acabà sent mortal.

Els següents vint anys a la presó mexicana seran de redefinició personal; sense mostrar rebuig als seus actes i amb una fidelitat màxima cap als seus, tot i que l'hagin convertit en un assassí; però d'altra banda, el seu cos i ment van consumint-se entre les parets de Lecumberri i Santa Martha, malgrat els esforços per poder evadir la pena o bé amb una fracassada fugida planificada, o bé per vies legals interposant contínues demandes a la justícia mexicana. Tanmateix, serà a la presó que es forjarà el seu mite, sobretot a causa de l'interès dels mitjans per la seva autèntica personalitat, i serà també entre reixes que coneixerà la seva futura dona, Roquelia Mendoza.

Els anys a la Unió Soviètica seran de retrobament amb la família, de reconeixement per part del KGB i el govern soviètic amb la medalla d'Heroi de la Unió Soviètica, i la pensió i les facilitats que li suposà ser membre de la *nomenklatura*; alhora, però, el desengany derivat de la marxa del sistema i la seva col·laboració amb la casa dels espanyols, així com les relacions amb la cúpula directiva del Partit Comunista, li crearen conflictes interns i també amb la Roquelia, que no suportava la vida a la URSS. Així, es decidí, al cap d'uns anys, a demanar el permís per abandonar la pàtria del socialisme per tal d'encaminar-se a la terra que havia vist néixer la seva mare, i on Fidel Castro i els seus aplicaven un model econòmic i social diferenciat, més proper al seu caràcter llatí.

A Cuba pogué gaudir del clima, també dels privilegis de la classe dirigent del país i de la seva família: la Roquelia, els tres nanos adoptats i dos magnífics gossos, enveja de molts. Però la tranquil·litat li durà poc, i les complicacions mèdiques que li anaven sorgint

deterioraren la seva salut de manera accelerada. Sempre amb el crit de Trotski i el record del crim comès al cap, Mercader acabà morint amb l'esperança de poder retornar a la seva Catalunya natal i evocar el record d'unes felices vacances familiars a Sant Feliu de Guíxols, quan encara res feia presagiar el destí que canviaria la vida de tots els membres de la família en pocs anys.

Les dificultats en l'elaboració de la tesi han estat, però, diverses. La fonamental, com bé em digué Leonardo Padura, és que és una història on <<*todo el mundo miente*>>⁹⁶², i per tant costa molt discernir què és veritat de què és fantasia; què respon al mite creat a l'entorn de la figura de Mercader, i què és verídic. En la majoria de casos que he tingut accés a les fonts originals, les he emprat per tal de ratificar o corregir tot allò que s'havia escrit o suggerit fins al moment; i han estat també molt valuoses les aportacions derivades d'algunes de les converses que he tingut, com les de Karmen Vega, el propi Padura, o Jean Dudouyt. I és que, malgrat que fa 73 anys del crim, i 35 de la mort de Mercader, encara hi ha alguns punts en aquesta història que convindria abordar en un futur, especialment si es pogués tenir accés a la documentació generada per l'NKVD/KGB; o potser pel propi Mercader en la seva estada a l'administració cubana. Un Mercader que, en morir, i segons el seu nebot Jean, continuava sent un comunista ortodox i defensor acèrrim del sistema, tot i que no aprovava tots els mètodes dels quals se servia aleshores la Unió Soviètica, com ha quedat demostrat en el capítol sobre la seva estada en aquell país durant catorze anys.

Creia, potser, com especulen Christopher Andrew i Oleg Gordievsky, que el temps el posaria al seu lloc, identificant-lo com un servent a la Revolució i a la classe obrera, que contribuï al seu alliberament matant un traïdor?⁹⁶³ O bé es veia com una víctima, fruit del seu temps, quan el trotskisme s'havia convertit en el boc expiatori de tots els errors del comunisme soviètic de l'època d'Stalin? En aquest moment, em sorgeix un altre dubte que, com les preguntes que acabo de plantejar, tindran difícilment resposta. Si Mercader hagués tingut èxit en la seva temptativa d'assassinat, el continuaríem veient igual? Perquè òbviament, aleshores, sí que hauria estat considerat obertament com un Heroi; no pas públicament, de cara a la galeria, per no perjudicar la imatge de la URSS a nivell mundial;

---

⁹⁶² Conversa amb Leonardo Padura, tinguda el 19 de desembre de 2011.

⁹⁶³ <<*La Història, afirmava, el veuria com un soldat de la revolució mundial que hauria fet un servei immens a la classe obrera lliurant-la d'un líder que l'havia traït*>>. Andrew, Christopher; Gordievsky, Oleg. *KGB: The Inside Story*, pàgina 171.

però segurament, sí que de portes endins. La seva existència, aleshores, hauria estat també molt diferent.

Tanmateix, potser el fet de fallar aquell 20 d'agost de 1940 fou el que el salvà? Si hagués sortit en vida de la casa de l'Avinguda Viena, no l'haurien matat perquè callés, no haguessin fet com amb en Sheldon Harte? O bé un cop arribat a Moscou, ja fos aleshores o bé si haguessin prosperat les iniciatives per alliberar-lo el 1944-1945, no hagués patit alguna de les darreres purgues d'Stalin?

El fet, doncs, és que Mercader mantingué la fidelitat cap als seus fins al final. No podia obviar el què havia fet i patit, la seva formació i el seu entorn. Els temps havien canviat, el trotskisme havia deixat de ser l'enemic, el comunisme s'havia estès a molts països, i la pròpia Unió Soviètica havia experimentat canvis molt grans els darrers decennis. Probablement, en aquelles circumstàncies, no sorgiria un Ramon Mercader com havia sorgit 40 anys enrere. Però la seva trajectòria vital, ideològica i política, no havia patit una variació massa gran, tot i que se n'anà a la tomba amb uns anhels renovats de voler tornar als seus orígens.

Quan morí, la Roquelia tornà a Mèxic amb la Laura i en Jorge; l'Arturo, oficial de la flota mercant cubana, es quedà a l'illa i prosseguí amb la seva tasca. Segons escriví Lluís Mercader al seu llibre de memòries, l'Arturo hauria estat des d'aleshores diverses vegades a Barcelona, on hi viuen actualment la Caritat i l'Oleg Mercader, els seus fills, nebots d'en Ramon. La Roquelia tornà a Cuba el 1980, i morí el gener de 1990⁹⁶⁴, a Ciutat de Mèxic. La Laura i el Jorge ja hem llegit anteriorment que van acabar malament. De fet, la Laura apareix al documental d'*Asaltar los Cielos*, però jo no he aconseguit localitzar-la, ni a ella ni als seus germans, malgrat els esforços, ni tan sols a través d'en Jean Dudouyt, el seu cosí. És una llàstima perquè segurament hagués pogut puntualitzar i enriquir molts dels aspectes que he exposat al llarg d'aquestes pàgines.

Així, dins les obligades limitacions, he volgut realitzar un estudi amb el qual poder bastir un Ramon Mercader més de carn i ossos, abstenint-me de prejudicis adquirits d'antuvi, i que posi sobre la taula tots els factors que contribuïren a gestar la seva personalitat: un entorn familiar determinat, una consciència política adquirida, una situació internacional complicada, una batalla ideològica en el si del comunisme, rivalitats personals,

---

⁹⁶⁴ Ibarz, Joaquim. La pequeña historia de un magnicidio. *La Vanguardia*, 28/07/1990, *Revista*, pàgines 2 i 3.

relacions humanes, actuació de serveis secrets de diversos països, i la influència de l'opinió pública mundial. Hom podria tenir la sensació que m'he sobrepassat en aquesta tasca, i que l'aproximació al personatge s'ha pogut convertir, en alguns casos, en justificativa dels seus actes. Res més lluny de la meva intenció: aquesta ha estat, senzillament, la de voler posar l'accent sobre el personatge ressaltant-ne totes les vessants, entenent-ne el context personal i l'històric, i mostrant el procés evolutiu dels seixanta-cinc anys de la seva existència.

Ramon Mercader és cèlebre per haver comès un assassinat cruel, fred i calculat; però cal conèixer-lo amb profunditat per tal de poder jutjar de manera completa el seu acte i, sobretot, les conseqüències que se'n derivaren. Sense caure en la morbositat d'una història d'espies, amors ficticis, personalitats inventades, trames internacionals i un reconegudíssim mort, Trotski, amb una també fascinant – indiscutiblement molt més que la de Ramon Mercader – trajectòria personal, política, i ideològica.

EPÍLEG

La història dels comunistes al segle XX és difícil i tràgica. El comunisme ha estat part activa en la majoria de conflictes del segle, de vària índole. Mai a la història tanta gent ha donat la seva vida o ha ofert els seus esforços i generositat per una causa; però mai tampoc aquesta causa ha devorat tant als seus com el comunisme. Sovint, les revolucions creen l'esperança de poder destruir d'un dia per l'altre tot el vell món per crear-ne un de nou sobre les seves cendres; però l'excés d'expectatives acaba provocant grans decepcions que generen malestar i frustració. <<Entre els més grans fanàtics hi havia els fabricants de la Revolució Russa, que creien possible no només canviar les relacions econòmiques, sinó també els valors espirituals del poble, la consciència nacional i inclús la pròpia naturalesa humana>>⁹⁶⁵. Stalin senzillament aprofità i recollí el testimoni d'un bolxevisme ja autoritari d'arrel, acostumat a la violència i a la imposició d'unes idees que els semblaven justes, però que aplicaven sense penediment.

El comunisme dels anys 30 se sentia hereu de la Il·lustració, dels ideals de llibertat i dignitat dels homes, l'últim esglaó de la lluita contra els privilegis, <<el continuador més conseqüent de l'ideal socialista, última encarnació de l'ideal de llibertat>>. Tanmateix, aquest ideal <<va quedar sepultat per un estatisme autoritari que va donar resultats tan esfereïdors com les purgues soviètiques dels anys trenta i el totalitarisme i el terrorisme d'Estat d'Stalin>>⁹⁶⁶. Així, malgrat la crisi permanent, i els estira-i-arronsa provocats per les diferents guerres, intents revolucionaris i mobilitzacions arreu del món, el capitalisme demostrà una gran capacitat d'adaptació i subsistència. Trotski creia que en un futur la humanitat arribaria a un socialisme ple, i que en tal cas, l'estalinisme, màxima expressió d'aquest estatisme, es veuria només com un "retrocés episòdic"⁹⁶⁷ de tal procés.

L'Home Vell pensava que, com passà amb la I Guerra Mundial, la II portaria a un esclat revolucionari i que el marxisme prendria el poder a molts països d'Europa, per poder estendre's, després, per tot el món. Però la veritat és que el socialisme s'imposà més per l'acció de l'Exèrcit Roig i els pactes geopolítics i estratègics internacionals, derivats de l'equilibri de forces després de la guerra, que no pas per la intensitat i força dels moviments

---

⁹⁶⁵ Volkogonov, Dmitri. *Trotsky. The Eternal Revolutionary*, pàgina 234.

⁹⁶⁶ Cebrián, Carme [ed]. *Joan Comorera torna a casa*. Ed. Pòrtic. Barcelona. 2009, pàgina 38.

⁹⁶⁷ Deutscher, Isaac. *El profeta desterrado*, pàgina 459.

revolucionaris de cada país. És més: anys més tard, el 3 d'agost 1968, i davant el caire reformista que estava prenent l'anomenada Primavera de Praga, diria l'aleshores secretari general del PCUS, Leonid Brèjnev: <<Cada partido comunista es libre de aplicar los principios del marxismo-leninismo y del socialismo en su propio país, pero no es libre de desviarse de dichos principios si quiere seguir siendo un partido comunista>>⁹⁶⁸. Aquesta doctrina, que rep justament el seu nom, no seria abandonada fins el discurs de Gorbaxov a l'ONU del 7 de desembre de 1988, on digué que la llibertat d'elecció era un principi universal, sense excepcions.

Des de mitjans de la dècada de 1960, la classe obrera, el proletariat en la seva clàssica concepció, està en vies de transformació. Començaren a extingir-se les formes de treball tradicionals en les mines, els treballadors manuals, els obrers metal·lúrgics, les colònies industrials... S'iniciava l'era dels serveis que arriba fins avui dia, i que ha fet reduir, sobretot als països occidentals, la taxa d'ocupació en la indústria de manera imparable. L'esquerra, doncs, cercava altres camins, altres vies per aconseguir ser hegemònica en la societat que no fossin les marques traçades per la Revolució Russa cinquanta anys abans. El proletariat deixava de ser la base de la seva militància i de la societat, i les noves generacions, a més a més, se sentien cada cop més atretes per altres tipus de lluita, que haurien de ser incorporades en el seu ideari: moviments de descolonització, demandes de camperols sense terra, feminisme, trencament amb el model d'autoritat, disciplina o moral, moviments d'emancipació nacionals... El marxisme (i amb ell el trotskisme), deixava de ser quelcom atractiu per a la majoria d'obriers, estudiants i intel·lectuals del món occidental, i excepte breus repunts (la Transició espanyola, per exemple), el comunisme com a model de societat i alternativa al capitalisme anirà a la baixa des d'aleshores. L'experiència dels "socialismes" de l'Europa de l'Est i la caiguda de la URSS, òbviament, acabà de donar el cop de gràcia al canvi de concepció de l'esquerra.

En què ha quedat, doncs, Trotski avui dia? A partir de la seva mort, el seu comunisme fou vist com de rostre més humà que el d'Stalin; tanmateix, hi ha hagut des d'aquell mateix moment un interès decreixent per la seva figura, que els seus successors no han sapigut remuntar⁹⁶⁹. Joseph Losey, per exemple, deia que als Estats Units dels anys 30-

---

⁹⁶⁸ Judt, Tony. *Postguerra. Una historia de Europa desde 1945*. Taurus. Madrid. 2012, pàgina 645.

⁹⁶⁹ Si fem un cop d'ull al llibre de Tony Cliff *El trotskisme després de Trotski* (<http://www.marxists.org/catala/cliff/1999/trotism/index.htm>), l'autor exposa que a les errades en les prediccions del propi Trotski respecte al futur, se li sumen una sèrie de teories i interpretacions totalment esbiaixades per part dels seus principals seguidors i teòrics, que arriba a

40 el trotskisme era només un refugi per a intel·lectuals <<que es decantaven més per les paraules que per l'acció>>⁹⁷⁰. Amb el maig del 68, és cert que Trotski tornà a escena, però fou una mena de moda passatgera: era només un referent o font d'inspiració, però no pas un personatge que atraiés tant com per crear ideologia; els trotskistes quedaven més aviat relegats a la marginalitat. Els partits que se'n consideraven, a més a més, <<solían ser pequeños y estar dirigidos, a imagen de su epónimo fundador, por un líder carismático y autoritario que dictaba su doctrina y sus tácticas. Su estrategia consistía en el entrismo, es decir, en introducirse y trabajar desde dentro de las grandes organizaciones de izquierdas (partidos, sindicatos, sociedades académicas) para colonizarlos o impulsar sus políticas y sus alianzas en la dirección marcada por Trotski y sus teorías. Para el observador externo, los partidos trotskistas – y la evanescente Cuarta Internacional (de los Trabajadores) a la que estaban afiliados – parecían curiosamente indiferenciables de los comunistas con los que les unía una similar lealtad a Lenin y de los que sólo les separaba la historia sangrienta de la lucha de poder entre Trotski y Stalin>>⁹⁷¹.

Tot i la denúncia de Khrusxov dels crims d'Stalin al XXè Congrés del PCUS, el 1956, i d'haver-ne tret la mòmia del mausoleu de la Plaça Roja, el fet és que això no comportà una rehabilitació de Trotski⁹⁷². És més: la pugna que es mantenia amb Mao Tse-Tung resultà ser un creuament d'acusacions de trotskisme per part d'ambdós bàndols. Hi hagué una crítica a l'estalinisme, i una rehabilitació en certa manera parcial dels considerats comunistes autèntics; però els trotskistes no entraven dins d'aquesta categoria, tenien massa estigmes. Trotski havia estat acusat de ser agent de la monarquia austro-hungaresa; de còmplice dels russos blancs; d'agent dels Estats Units, d'Alemanya i del Japó; de col·laborador de l'Okhrana; d'espia britànic; de jueu sionista exterminador de russos; de nazi; de contrarevolucionari; de sanguinari comunista...

<<Con los años la mención de Trotski, aún a finales del siglo XX, entre los partidarios de la línea dura era sinónimo de divisionismo y despego a los principios marxistas [...] El calificativo de

---

qualificar de “socialisme miraculós”, i que òbviament no contribuí gens a l'extensió del trotskisme entre les bases que podrien haver-lo acollit.

⁹⁷⁰ Joseph Losey contra els dogmàtics, dins *Oriflama* núm. 121 (extra d'estiu juliol-agost). Barcelona. 1972. Pàgina 22.

⁹⁷¹ Judt, Tony. *Postguerra...*, pàgina 586.

⁹⁷² Segons l'historiador Jean-Jacques Marie, les persecucions i acusacions de trotskisme duraren fins a la pròpia mort d'Stalin (1953), i fins i tot més enllà. De fet, aquell mateix any la Seguretat de l'Estat trobà a un ex secretari de Trotski, el txec Wolfgang Salus, i l'enverinà, morint uns dies després que el gran líder soviètic. *Trotski...*, pàgina 581.

*trotskista permanece en el argot político ruso actual. No ha desaparecido. Es sinónimo de traidor, de oportunista>>⁹⁷³. De fet, a les manifestacions i actes dels comunistes russos actuals o dels nostàlgics de la URSS, apareixen retrats de Lenin, Stalin, Molotov... però en cap cas de Trotski. Continua sent, doncs, una figura estigmatitzada, fruit de tants anys d'arraconament, silenci i injúries. <<En el vocabulario popular de la lengua rusa existe una expresión, muy grosera, en referencia a una persona cuando ésta habla sin fundamentos ni argumentos y no desea escuchar a su interlocutor, que entonces se le compara con Trotski – pishdizh kak Trotski>>⁹⁷⁴. De fet, encara a l'any 2001 la revista russa *Novy Mir* creà cert escàndol al comparar *La meva lluita*, de Hitler, amb *La meva vida*, de Trotski⁹⁷⁵.*

Quan el gener de 1988 el Fiscal General de la URSS, en el marc de la glàsnost, anuncià la rehabilitació de la Vella Guàrdia Bolxevic assassinada per Stalin, alhora que es començava a reconèixer en la història oficial el paper jugat per socialistes, menxevics, liberals, monàrquics, etc., el nom de Trotski no aparegué. Mikhaïl Gorbaxov volia rehabilitar-los per intentar donar una imatge nova, de canvi, de modernitat. I començaren justament per Nikolai Bukharin, no pas per atzar: ell havia estat un dels màxims defensors de la NEP (la Nova Política Econòmica); i el govern Gorbaxov buscava una justificació a la nova orientació econòmica que cercava la Unió Soviètica, una política que pogués unir el lliure mercat amb l'economia planificada. Les peticions que es feren en favor seu foren en va: em digué Esteban Volkov que adreçaren un escrit a Gorbaxov, demanant no pas una rehabilitació històrica del seu avi (no li agrada, però, aquesta paraula, i menys pensar que els responsables de fer-ho fossin els seus botxins), sinó una anul·lació dels falsos càrrecs, perquè jurídicament el seu nom quedés net.

<<Un juicio oficial del Tribunal Militar Supremo afirmó que los Juicios de Moscú fueron falsos, que todos los inculcados, todas las víctimas de la represión estalinista (un millón de comunistas) fueron inocentes [...]. Trotsky y sus amigos políticos fueron víctimas de la más amplia tentativa de calumnia, mentira, de represión que sufriera cualquier otra tendencia política conocida en estos siglos. Las publicaciones condenando a Trotsky como traidor, contrarrevolucionario, agente del imperialismo, espía y organizador de atentados terroristas, fueron divulgadas en centenares de millones de copias, en todos los

---

⁹⁷³ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgina 28.

⁹⁷⁴ Alba, Álvaro. *En la pupila del Kremlin*, pàgines 28-29.

⁹⁷⁵ *Novy Mir* núm. 1, 2001, p. 235. Extret de Marie, Jean-Jacques. *Trotski...*, pàgina 13. Deia el diari que <<Trotski también era un cochino, pero escribía mejor>>.

lugares del mundo. Partidos de masas los utilizaron como material de des-educación, de desinformación de sus miembros y después de esa ola de calumnias y represión se intentó silenciar, eliminar de la historia y de la memoria el papel de Trotsky. Todo eso fracasó completamente. Trotsky ha sido rehabilitado en la URSS: el 19 de agosto de 1990, *Izvestia*, órgano oficial del gobierno, publicó un artículo diciendo que Trotsky fue un verdadero y honesto revolucionario, uno de los más importantes dirigentes del movimiento socialista internacional, segundo sólo con relación a Lenin>>⁹⁷⁶. Tanmateix, encara avui dia, la seva figura es manté associada a la seva disputa contra Stalin, i la terrible mort que l'esperava a Mèxic.

---

⁹⁷⁶ Barrón Cruz, Gabriel. *Actuaciones ministeriales...*, pàgina 71, recollint a Mandel, Ernest. El derrumbre de la URSS, revolucionarios, dins *Razón y Revolución*, núm. 2, primavera 1996, pàgina 11.

ÍNDEX ONOMÀSTIC

Per motius lògics, els noms de Ramon Mercader i Trotski han estat obviats d'aquesta relació, així com els seus àlies i identitats diverses.

- Abella, Rafael: 31
- Abrahantes Fernández, José: 440-441, 446
- Abril, Margarida: 42
- Adler, Aleksandr Sevastianòvitx: 139
- Adler, Viktor: 76, 78, 111
- Ageloff, Hilda: 125-126, 184-185, 194, 200, 202, 204, 24, 323, 334, 380
- Ageloff, Monte: 335
- Ageloff, Ruth: 58, 126, 131, 161
- Ageloff, Samuel: 334
- Ageloff, Sylvia: 125-127, 130-138, 142, 144-146, 149-151, 161, 172, 175, 177-178, 181, 183-185, 187-188, 193-196, 200-203, 247, 250-251, 253-256, 258-260, 263-265, 270-274, 283-284, 307-310, 313, 315-317, 321-322, 324, 326, 332-333, 335-337, 349, 356, 380, 479
- Agranov: 167
- Aguirre Gómez, Ignacio: 228, 231
- Alba, Álvaro: 7, 397
- Alba, Víctor: 53, 340, 390
- Alberti, Rafael: 201
- Alcofar Nassaes, José Luis: 60
- Aleksandròvitx, Serguei (gran duc): 7
- Alexandre II, tsar: 7, 73
- Allison, Gertrude: 127
- Almazán, Juan Andreu: 170, 211
- Alonso, Celestino: 371
- Altschuler, Lydia: 379-381
- Alvarado: 232
- Álvarez (comissari Líster): 192
- Álvarez Everoix, Vidal: 350
- Amado Blanco, Germán: 439
- Amat, Núria: 7
- Amat Quintana, Luis: 232
- Andreas, Evelyn: 247, 263
- Andrew, Christopher: 7, 65, 111, 139, 144, 177, 261, 481
- Anitua Loyo, Florencio E.: 385-386
- Antón, Francisco: 340, 378
- Antonov-Ovseenko, Vladimir: 53, 60, 63, 80, 84, 108
- Araújo Aguilar, Laura: 178, 426
- Arenal, Angélica: 234, 237
- Arenal, Leopoldo: 229, 231, 236
- Arenal, Luis: 209, 212, 22-9, 231, 234, 236
- Arguimbau, Antonio: 271
- Arriola, Cipriano: 215
- Atatürk, Mustafâ Kemal: 106
- Ávila Camacho, Manuel: 385
- Avilez Hernández, Emilio: 232

Axelrod, Pavel: 74, 76, 80
 Azaña, Manuel: 31
 Babitx, Tony: 186
 Balaguer, Luis: 364, 412, 424, 426, 434-435
 Baquero, Hernando: 12, 465
 Barnes: 231
 Barona, Isolina: 201
 Barradas Hernández, Julia: 214, 217, 229, 231, 233
 Barriga García, Félix: 376
 del Barrio, José: 43
 Barrios, Bernabé: 209
 Barrón, Gabriel: 342
 Bartolí, dibuixant: 339
 Baskind, Pauline C.: 380
 Bassols García, Narciso: 226
 Batalla Galimany, Ramon: 12, 32
 Batet i Mestres, Domènec: 28
 Batista, Fulgencio: 405
 Bautista Gómez, Juan: 209
 Baz, Gustavo: 287
 Beltrán, general: 155
 Benhameir, Emili: 31
 Benítez, Daniel R.: 234
 Benítez, Melquíades: 223, 270, 277
 Benítez y Soto, Luis: 296
 Béranger, Daniel: 136
 Beria, Lavrenti: 61, 173-175, 180, 251, 366-367, 31, 376, 378-379, 381, 396, 480
 Bernadó, Amadeu: 45
 Bernal, Elena: 470
 Berzin, Jan: 63, 65
 Blanco, Ramon: 237
 Blumkin, Jacob: 111-112
 Bolloten, Burnett: 365
 Borràs Abella, Vicent: 18
 Borràs Mompó, Vicent: 18
 Borrell Pijoan, Amat: 453
 Boudienni, general: 89
 Bravo Giménez, Emilio: 232
 Brèjnev, Leonid Ilitx: 401, 409, 459, 485
 Brenner, Anita: 147
 Breña Blanco, José: 229, 231
 Breton, André: 159
 Broggi, Moisès: 282
 Bronstein, Alexandr: 71
 Bronstein, Anna: 71
 Bronstein, David: 71, 72
 Bronstein, Elizabeta: 71
 Bronstein (o Kameneva), Olga: 71
 Broué, Pierre: 131, 207, 291, 365
 Browder, Earl: 190
 Brown, Lyle: 191

Broz, Iósif “Tito”: 176
 Brufau, Carme: 373-374
 Brufau, Conxita: 373, 433, 469
 Brufau, Joan: 30, 46
 Buentello, Edmundo: 394-395
 Bukharin, Nikolai: 80, 85, 100, 102, 105, 108, 166-167, 487
 Bulganin, Nikolai: 61
 Burnham, James: 261-262
 “Burrerro, el”: 390
 Cabeza de Vaca, Daniel: 342
 Cabeza de Vaca, Francisco: 307, 19, 321, 335
 Cabezas, Sílvia: 12, 20
 Cabré: 339
 Cabrera Infante, Guillermo: 428
 Calvo, Eladio: 452
 Campa, Valentín: 189-191
 Camus, Albert: 7
 Cannon, James P.: 147, 152, 261, 263
 Candelas: 231
 Cárdenas, Goyo: 389
 Cárdenas del Río, Lázaro: 8, 47, 49, 54-55, 120, 155-158, 165, 189, 210-211, 227, 236, 294, 336-337, 347, 378
 Carmichael, Joel: 72, 84, 9, 118
 Carol, Màrius: 19
 Carrancá y Rivas, Raúl: 184, 296, 307, 326, 342, 351, 353
 Carrancá y Trujillo, Raúl: 296, 306, 325, 332, 335, 340-342, 345, 347, 353
 Carranza, Venustiano: 156
 Carrero Checa, Genaro: 365
 Carrillo, Manuel: 188
 Carrillo, Rafael: 190
 Carrillo Morcar, Alejandro: 378
 Carrillo Solares, Santiago: 28, 40, 412, 416, 434, 459-461, 467
 Carter, Joseph: 262
 Cartiller, Gabucio: 209
 Casals, Pau: 10
 Casanova, Jaume: 11
 Casasola, fotògraf: 315
 Casillas, Genaro: 238
 Castedo, Fanny: 69
 Castells, Andreu: 81
 Castelo Pacheco, José: 65
 Castillo: 231
 Castro Delgado, Enrique: 366-370
 Castro Ruz, Fidel: 439-443, 450, 480
 Castro Ruz, Ramón: 450
 Cenicerros, Óscar: 387
 Cenicerros Ríos, Eduardo: 297, 361, 373, 387, 392, 396, 402, 404, 417, 423, 449, 468
 Cercas, Javier: 5

César, Emilio: 240
 Ceuppont, senyora: 136
 Chapa, Esther: 365, 382, 387
 Chavarría Hernández, Isabel: 232
 Chávez Franco, Isabel: 232
 Checa, Pedro: 210
 Cimorra, Eusebio: 435
 Claudín, Fernando: 434
 Clavé Sánchez-Arnau, Josep Maria: 344
 Cobo, Juan: 475-476
 Codovilla, Vittorio: 190, 192
 Colloms, Anna Vogel: 380
 Comorera Soler, Joan: 45, 340
 Companys i Jover, Lluís: 28, 30, 53
 Compte Canelles, Jaume: 28
 Cooper, Jake: 199, 219, 223, 227, 249
 Cordero Pedroche, José: 231
 Cornell, Charles: 115, 223, 226, 266, 270, 280-282, 317
 Correa Martínez, Enrique: 335
 Cortés, Isidro: 385
 Cortina, Silvino: 355, 389-390
 Costa-Amic, Bartomeu: 54-56, 58, 339
 Costa i Deu, Joan: 28
 Costello, John: 62, 64, 141
 Coulondre, Robert: 174
 Craipeau, Marie: 131-134, 145-146, 251-252
 Creix, Antonio: 359
 Creydt Abelanda, Óscar: 170
 Crook, David: 67
 Cruells, Manuel: 28, 397
 Cruz Carreño, Martín: 237
 Dallin, David J.: 148
 Dallin, Lila: 154
 Dandy, Walter E.: 287
 Danilevski, Grigori: 370
 Delaouet, Paul: 134
 Delrieu, Louis: 22
 Dencàs Puigdollers, Josep: 28
 Denikin, Anton: 89
 Denisov, Boris: 181
 Deutsch, Lev: 74
 Deutscher, Isaac: 79, 92, 106, 110, 116, 295
 Dewey, John: 160-161
 Díaz, Carlos: 371, 373
 Díaz, Porfirio: 147
 Díaz Mata, Enrique: 232
 Díaz Orgaz, Gustavo: 400-401
 Díaz Ramos, José: 370, 378
 Dobbs: 263
 Don Levine, Isaac: 7, 18, 22-23, 5-27, 29, 31, 43, 47, 51, 58, 65, 69, 127-128, 144, 210, 252, 258, 280, 323, 328-329, 58, 368, 372, 380, 397, 474

Draule, Milda: 116
 Dreyfus, Alfred: 161
 Dubček, Alexandr: 442
 Duclos, Jacques: 24
 Dudouyt, Jacques: 374, 426
 Dudouyt, Jean: 9, 12, 18, 21, 374, 415, 420, 426-427, 429, 431, 450, 452, 456, 466, 481-482
 Dufret Peralta, Alfonso: 258-259
 Dugrand, Alain: 132, 140, 147, 163, 380
 Duran i Jordà, Frederic: 282
 Dutrem Domínguez, Wenceslau: 219, 282
 Dzierzynski, Felix: 61, 92, 93, 102
 Eastman, Max: 98, 100, 109
 Echevarría Álvarez, Luis: 400
 Ehrenburg, Ilià: 172
 Eitingon, Nahum Isakovitx (o Leonid): 18, 23, 25, 60-62, 65, 67-68, 70, 112, 128-130, 136, 172, 175-177, 180-183, 187, 204, 206, 209, 217, 222, 247-248, 250-252, 255, 259, 271, 297-299, 302, 318, 367-368, 379, 382, 410, 445, 457-458, 464, 478, 480
 Eisenstein, Serguei: 296
 Elías Calles, Plutarco: 156-157, 226
 Elourdy, Edmundo: 396
 Epstein, Jacob: 378-381, 478
 Epsteina, Ruth Wilson: 380
 Escalante, Ángel: 335
 Escofet, Frederic: 37
 Espinosa Altamirano, Horacio: 54
 Espinosa Bávara, Juan: 236
 Espinosa y Eleres, Liborio: 350
 Espunyes Esteve, Josep: 25
 Estrada, Belén: 223, 226
 Estrada Iglesias, Simón: 315
 Estrine, Lola: 139-140, 142, 153-154
 Evans, Rob: 67
 Fajula, Sara: 21
 Falcón, Irene: 417, 461
 Farreras, Josep: 68
 Feerchstein, Elena: 417
 Fernández, Roberto: 440-441, 443
 Fernández, Rodrigo: 180
 Fernández Grandizo, Manuel “Grandizo Munis”: 292
 Fernández Vilchis, Octavio: 54, 155, 262
 Ferrà, Miquel: 402
 Figueres Ferrer, Josep Maria: 176
 Figueroa Arceo: 237
 Fitin, Pavel Mikhàilovitx: 378
 Florensa, Joan: 19
 Flores, Lola: 424
 Ford, James: 201
 Fosco: 52
 Franco Bahamonde, Francisco: 28, 46, 370, 431, 457

Frankel, Jan: 155

Franklin, Sylvia: 152

Fregoso, Rodolfo: 217

Frías, Jorge: 10

Fuches, Eduard: 402

Galán, Luis: 412, 416

Galindo, Jesús: 319

Gall, Olivia: 144, 147, 157, 175

Gapon, Gueorgui: 78

Garcés García, Luis: 231

Garcés García, Santiago: 231

García, Everardo: 287

García Arana, Ruperto: 209

García de León, Rafael: 351

García Salgado, Andrés: 228

García Téllez, Ignacio: 211, 245

García Treviño, Rodrigo: 292

García Urrutia, Ramón: 54

Garmabella, José Ramón: 7, 15, 17-18, 23, 29-31, 44, 47, 127, 171, 185, 196, 204, 246, 294, 297-298, 315, 323, 373, 387, 400, 415, 443-444, 451, 459, 461, 467, 469

Garrigasait, Raül: 7

de la Garza Villarreal, José María: 351

Gaytán Godoy, Juan: 378, 381-382

Gëro, Ernst "Pedro": 60, 63

Giné i Partagàs, Dr.: 21

Girmounski, Boris: 140

Goded Llopis, Manuel: 40

Godefroy, Madame: 136

Goldman, Albert: 130, 201, 246, 253, 264, 269, 292, 294, 301, 309, 319

Golos, Jacob: 148, 150

Gómez, Francisco: 209

Gómez, Juan B.: 231

Gómez Lorenzo, Rosendo: 228, 232, 382

Gómez Robleda, José: 296, 326-329, 343, 348, 362

González, Valentín "El Campesino": 192, 434

González Alba, Manuel: 28

González Cortés, Laura Ivette: 11

González Ortiz, Abel: 232

Gorbatxov, Mikhaïl: 485, 487

Gordillo Peniche, Manuel: 304

Gordievski, Oleg: 111, 144, 261, 481

Gorki, Màxim: 296

Gorkín, Julián: 7, 22, 24, 53, 57, 134, 192, 195, 204, 224, 227, 271, 295, 298, 303, 315, 317, 320, 339, 340, 365, 369, 371, 386, 436, 474

Gorskaia, Lisa: 112

Gott, Richard: 442

Graells, Jaume: 30, 46

Gramatges, Harold: 183, 428-430, 456

Graves, ingeniero: 231

Griosa, Jacques: 190

Grigulevitx, Iósif Romualdovitx: 176-178, 192, 206, 209, 212-213, 215-218, 221-222, 230, 247, 298, 367, 426, 478

Grigulevitx, Nadia: 426

Gros, Josep: 66

Guadalupe González, J.: 237

Guarner, Vicenç: 37

Guerra Leal, Jorge: 318

Guerrero Mejía, Francisco: 230-231

de Guevara Crokeza, Manuel: 333

Guevara de la Serna, Ernesto “Che”: 405

Gutiérrez Alea, Tomás: 455

Gutiérrez Orantes, Raúl: 319, 343

Gutiérrez Díaz, Antoni: 459

Hansen, Joseph: 196, 215, 222, 241, 246, 258, 266, 270, 274, 279-281, 285, 342

Hay, Eduardo: 155

Heijenoort, Jean van: 51, 106, 110, 114, 120, 155, 165, 169, 179

Held, Walter: 121

Helfand, Alexandr “Parvus”: 77

de las Heras, África: 41-43, 70, 179, 180

Heredia, Pedro Alberto: 11, 128, 163, 165, 222, 241

Hernández, Cruz: 234

Hernández, Jesús: 340, 370, 378-379, 434

Hernández del Castillo, Natàlia: 16

Herrera, Antonio: 231

Herrera, Hayden: 162

Herrera Vázquez, Mariano: 214, 233-234

Hitler, Adolf: 114, 116, 143, 151, 160, 174, 175, 190, 211, 264, 366, 487

Hoffmann, general: 86

Hoover, Edgar J.: 224

Houghtelling, James L.: 152

Iagoda, Guènrìkh: 166-167

Iakir, Iona: 161

Iakoubovitx, ambaixador: 170

Ianovitx, Fanny: 223

Ibáñez, Santiago: 402, 404

Ibárruri, Dolores “la Pasionaria”: 41, 46, 370, 378, 409, 411, 416-417, 461

Ibarz, Joaquim: 282, 298, 449

Iejov, Nikolai Ivanovitx: 152, 166-167

Iglesias, Simón: 230

Imbert, Lena: 38-39, 41, 47-48, 50, 129, 136, 172, 18, 268, 310

Imbert, Obdúlia: 41

Iriarte: 231

Iúdenitx, Nikolai: 89

Izpizua, Patricio: 231

Jackson, Gabriel: 28

de Jesús González, José: 333

Jiménez de Asúa, Luis: 350

Joffe, Adolf: 86, 103
 Juárez, Javier: 19, 40, 66, 179, 248
 Kaganovitz, Lazar: 137
 Kahlo, Cristina: 58
 Kahlo, Frida: 57-58, 121-122, 145-146, 159, 162, 165, 179-180, 390, 420
 Kahlo, Guillermo: 160
 Kaliaiev, Ivan: 7
 Kalinin, Mikhail: 102, 366
 Kàmenev, Lev: 86, 91, 95-96, 98-103, 108, 117-118
 Kapustin, M.: 475
 Kason, Henry: 139
 Kasparov, Grigori Paulovitz: 376-377
 Kerenski, Alexandr: 83
 Kerley, Walter: 223
 Khenkhin, Kirill: 67
 Khokhlov, Nikolai: 128-129
 Khrusxov, Nikita Serguéievitz: 6, 61, 160, 396, 401, 409, 415, 486
 Kírov, Serguei Mironovitz: 116, 119, 158
 Klarin, Pavel Pantelevitz: 377-378, 380
 Klein, Marlene: 175, 367
 Klement, Rudolph: 110, 114, 138, 142-144
 Kling, Jack: 152
 Knudsen, Konrad: 117-118, 155
 Koltxak, Aleksandr: 89
 Konovalets, Ievhen: 248
 Korotxov, Aleksandr Mikhàilovitz: 143
 Kotxergina, Aleksandra: 61
 Kowalsky, Daniel: 63
 Kravtxenko, Viktor: 139
 Krestinski, Nikolai: 166
 Krivitski, Walter: 63, 148
 Krúpskaia, Nadejda Konstantinovka: 76, 95
 Krylov, almirall: 111
 Kupper, Jack: 376, 478
 Kvasnikov, Leonid: 378
 Laborde, Hernán: 189-191
 Lacasa, Amaya: 413, 426
 Largo Caballero, Francisco: 60, 370
 Lavalle Urbina, María: 331, 401
 Lenin, Vladimir Ílitz Iulianov: 74-77, 80-81, 84-86, 90-96, 98-99, 103, 163, 268, 296, 299, 308, 431, 487
 Leñero, Agustín: 341
 Levi, Regina: 139
 Lie, Trygve: 118, 120
 Liebknecht, Karl: 79-80, 114
 Lincoln, Abraham: 7
 Lira, Juan: 234
 Líster Forján, Enrique: 434-435
 Lombardo Toledano, Vicente: 50, 55, 157, 227, 297, 372

López, Anita: 231

López, Teófila: 213

López Álvarez, Ana: 214, 217, 229, 231, 233

López-Linares, José Luis: 15, 131, 340, 373

López Raimundo, Antonio: 42

López Raimundo, Gregorio: 42

López Rey: 331

Loridan, Walter: 311

Losey, Joseph: 436, 485

Lozano Garza, Alberto: 344

Luna, Gerónimo: 238

Lunatxarski, Anatoli: 78, 97

Luri, Gregorio: 18, 22

Lushkov, general: 153

Luxemburg, Rosa: 79

Maas, Joaquin: 287

Machado, Eduardo: 127

Macià, Francesc: 27

Malló, Oriol: 355

Malraux, André: 269

Maluquer de Motes, Jordi: 12

Manuilski, Dmitri: 60, 368

Margalli González, Clotario: 395

Marie, Jean-Jacques: 486

Marina Bruigas, Rita: 16

Marinello, Juan: 183, 466

Marinello, Zoilo: 466

Martignet, Charles-Etienne: 144

Martín Berbois, Josep Lluís: 12

Martínez, Concepción: 238

Martínez, Manuel “el Guapo”: 54, 58

Martínez, Miguel Z.: 345, 365

Martínez, Sergia: 11

Martínez Cartón, Pedro: 192

Martov, Julius: 76-78, 80

Marx, Karl: 82, 261, 308

Mata, Alfonso: 229, 231

Mateo Martínez, Luis: 228, 231, 233

McArthur, Douglas: 111

McPeck, Fanny: 380

Medellín Ostos, Octavio: 297, 342-347, 350, 352, 355-357, 389-390, 392

Mella, Juan Antonio: 192

Méndez, Salvador: 287

Mendoza Buenabad, Arturo: 420, 423, 455, 462, 468, 482

Mendoza Buenabad, Jorge: 421, 455, 462, 468, 482

Mendoza Buenabad, Laura: 128, 391, 420-423, 45, 462, 468, 482

Mendoza Buenabad, Roquelia: 297, 391-392, 398, 408, 419-422, 42-430, 439, 441, 443, 455-456, 459, 468-469, 480, 482

Menzhinski, Viatxeslav: 61, 103

Mercader, Caritat (Caritat del Río

- Hernández): 14-24, 31-34, 40-41, 44-50, 5-56, 58, 60, 62, 66, 68-69, 136, 177, 180, 182-183, 204, 206, 210, 251, 259-260, 268, 297-299, 329, 358, 365, 367-374, 379, 382-383, 415, 419, 426-432, 437, 442, 456-457, 478
- Mercader, Galina: 432-433, 469
- Mercader, Gay: 475
- Mercader, Germaine: 375, 426-427, 432-433
- Mercader, Lola: 375
- Mercader de las Heras, Lenina:, 42
- Mercader Kashin, Caritat: 12, 14, 432, 433, 482
- Mercader Kashin, Oleg: 432-433, 482
- Mercader Marina, Joan: 14-15, 46
- Mercader Marina, Pau: 14, 16, 18, 21, 23-24, 34, 397
- Mercader del Río, Jorge: 14, 23, 374-375, 383, 426-427, 432-433, 462
- Mercader del Río, Lluís: 14, 16-20, 22-25, 31, 33-35, 39, 41, 44, 58, 60, 62, 129, 136-137, 182, 205, 242, 268, 277, 298, 339, 361, 363, 366, 369, 371, 373, 390-391, 397, 407-408, 410, 416, 421, 428, 433, 444-446, 456-459, 462-464, 467, 476-477, 482
- Mercader del Río, Montserrat: 14, 23-24, 374, 426-427, 462
- Mercader del Río, Pau: 14, 17, 23, 58-59
- Mercader Secanell, Narcís: 14, 16
- Merkulov, Vsévolod Nikolaièvitx: 175
- Mije García, Antonio: 340, 378
- Mikoian, Anastàs Ivànovitx: 401, 405-406
- Millán Maldonado, Alfonso: 344
- Miller, Ievgeni Karlovitx: 140
- Mink, George: 224
- Miravitlles Navarra, Jaume: 32, 42
- Miró, Joan: 10
- Mironov: 167
- Mitrokhin, Vasili: 7, 65, 139, 17, 212
- Modotti, Tina: 192
- Moglich, Zakhor Bonsòvitx: 109
- Molinier, Henri: 110
- Molinier, Jeanne: 109, 168
- Molinier, Raymond: 109, 118, 169
- Molins i Fàbrega, Narcís: 52
- Molotov, Viatxeslav Mikhàilovitx: 487
- Moltxanov: 167
- Monterrey Grajeda, Rosendo: 349-350
- Montiel, Sara: 339, 424
- Morales Rodríguez: 237
- Mornard, Robert (pare): 133
- Mornard, Robert (fill): 134
- Morris, Ernst: 147
- Mosley, Nicholas: 120
- Música, Francisco: 54, 189
- Muñoz: 231
- Muñoz Suay, Ricardo: 303, 411

Muralov, Nikolai: 160
 Mussolini, Benito: 190
 Nanetti, Nino: 46
 Naumova, Olga: 61
 Nelken, Margarita: 41, 190, 297, 383, 387
 Neruda, Pablo: 240
 Nevilson, Man Samóilovitx: 105, 117
 Nevilsona, Nina: 76, 105
 Nicolau II, tsar: 85
 Nikoaliev, Leonid: 116
 Nikolaievski, Boris: 139, 153
 Nin Pérez, Andreu: 51-54, 65, 152, 176, 192
 Noguera, Marta: 21
 Noriega, Dolores: 283
 Novak, George: 121-122, 147
 Novicky, Oldrich: 402, 404
 Núñez, José Manuel (general): 226, 236, 283, 304, 341
 Núñez Chávez, Francisco: 393, 395
 Núñez Sáenz, Ricardo: 385-386, 395
 Obregón, Álvaro: 156, 207
 Ochoa Castellano, Siria: 374
 Ochotorena, Isaac: 296
 Ojeda, Arcadio: 403
 Okolovitx, Gueorgui: 128
 Oliva, Héctor: 363
 Oliva Llorens, Jordi: 12, 44, 59
 Olivo, Ángel: 232
 Ordjonikidzé, Grigori: 93
 Orlov, Aleksandr: 63-65, 116, 146, 152-154, 167, 176, 180, 371
 Orozco, Marcos: 238
 Ortega y Gasset, José: 34
 Ortiz Rubio, Pascual: 226
 Oseguera Parra, Celina: 399
 Ostos, Humberto: 318
 Ovakimian, Gaik Balaovitx: 148, 152
 Pacheco, María: 232
 Padilla, Narciso: 238
 Padura, Leonardo: 9, 11, 19, 42-43, 67, 128, 184, 196, 259, 275, 431, 456, 48, 481
 Palau, Teresa: 15, 26
 Palma, Carmen: 223, 226
 Pàmies, Pablo: 413
 Pàmies, Teresa: 9, 26, 35, 39, 41, 45, 59, 68, 302, 376, 413-414, 477
 Pàmies, Tomàs: 9, 12, 376, 413-415
 Paniuxkhin, Aleksandr: 397
 Panteleiev, Mikhaïl: 470
 Papaiconomos, Mateo: 387
 Paporov, Iuri: 179, 216
 Pareja, Araceli: 57
 Parizhanin, Maurice: 113
 Parramon, Francesc: 32-33

Passarell, Jaume: 20
 Pastor Petit, Domènec: 59
 Patenaude, Bertran: 263
 Patiño, Sr.: 193-194
 Payne, Stanley G.: 66
 Penyarroya, comissari: 26, 68
 Pepeliaiev, general: 90
 Pereda Lara, Ángel: 399
 Pérez, Bartolo: 317
 Pérez Galarza, Peregrín: 371
 Pérez García-Lago, Luis: 41-42
 Pérez H. Arnulfo: 49
 Pérez Rulfo, David: 346
 Perovskaia, Sofia: 7
 Pestaña, Ángel: 27
 Petrov, Eudokia: 128
 Petrov, Vladimir: 128, 252, 364
 Pi i Sunyer, Carles: 27
 Piatakov, Iuri: 160
 Pich Farré, Francesc: 231
 Pike, David: 371
 Piñero, Manuel “Barbarroja”: 406, 466
 Pla, Josep: 27
 Pla Brugat, Dolors: 10, 339
 Plaza, Juan: 339
 Plekhànov, Gueorgui: 74, 76, 80
 Primakov, Vitali: 161
 Polo Borreguero, Pedro: 29, 358-359
 Postelniak, PP.: 367
 Potresov, Aleksandr: 76
 Preciado García, Ignacio: 232
 Preobrajenski, Ievgueni Alekséievitx: 107-108
 Prieto, Manuel: 391
 Prieto, Miguel: 339
 Proenzi, Juana: 390
 Proshin, Pavel Osipovitx: 378
 Puentes (comissari Líster): 192
 Puértolas, Agustí: 339
 Puigsech Farràs, Josep: 12, 64
 Pujol, Joan “Garbo”: 10
 Pujol Jiménez, Antonio: 177, 209, 212, 214, 229, 231, 234, 478
 Puntervold, Michael: 120
 Quijano, Antonio B.: 305-306, 332
 Quirk, Robert: 451
 Quiroz Cuarón, Alfonso: 14, 31, 296, 326-331, 343, 348, 358, 360, 362, 394-395, 397
 Rabinowitz, Grigori “Roberts”: 148-150, 152, 178, 182
 Ràdek, Karl: 80, 101, 107, 112, 160
 Rakovski, Christian: 167, 262
 Ramírez Díaz, Francisco: 224
 Ramírez Ramírez, Enrique: 232

Ramírez Rodríguez: 237

Ramón y Cajal, Santiago: 461

Ramos, Juana: 60

Ravines, Eudocio: 210

Rebull, Daniel “David Rey”: 54-55, 58

Reiss, Ignace: 127, 143-144, 178

Reyes, Alfonso: 339

Ribot, Luisa: 11

Ricaud, Maria: 193

Rigault, Antonio: 269, 296

Rikov, Aleksei: 100, 102, 08, 166

del Río Hernández, José: 20

del Río Mercader, José Luis: 29, 397

del Río Pacheco, Ramon: 16

de los Ríos, Enrique: 379

Ríos Rosas, Edgar Paul: 10

Rioyo, Javier: 11, 15, 131, 340, 373

Riquelme, general: 231

Rivera, Carlos: 190

Rivera, Diego: 50, 54, 57, 121, 147, 155, 159, 162, 165, 179-180, 208-209, 211, 227, 420

Rivera Vázquez, Manuel: 304, 318, 342, 344, 347, 351-352, 354

Rizzi, Bruno: 262

Robertson, Terence: 398

Robins, Harold: 165, 223, 270, 279-281, 319

Roca, Jaume: 12

Roca, Lluís: 46

Rodímtsev, Aleksandr: 478

Rodríguez, Idania: 11

Rodríguez, Luis Ignacio: 211

Rodríguez, Luis O.: 55

Rodríguez Casas-Uriaga, Francisco: 232

Rodríguez Castillo, Cristóbal: 238

Rodríguez Danilevskaia, Julia: 371

Rodríguez Luján, Abelardo: 226

Rojas Marco, Antonio: 473

Rojina, Rafael: 396

Rojo Gómez, Javier: 382, 386

Roosevelt, Franklin Delano: 147-148, 151

Ros i Santaaulàlia, Minguet: 25

del Rosal, Amaro: 41

Rosemberg, Marcel: 60, 63

Rosenthal, Gérard: 110, 120

Rosenthal, Svetlana: 417

Rosich, Dolors: 11

Rosmer, Alfred: 106, 110, 138, 169, 196-199, 205, 223, 245-246, 252, 261, 480

Rosmer, Marguerite: 106, 110, 138, 169, 196-201, 223, 245-246, 252, 257, 336, 480

Ross, Marjorie: 176-177, 215

Rossi, Roland François: 144

Rourke, Walter: 342, 363

Rous, Hermann: 275

Rous, Jean: 51-52

Rovira i Virgili, Antoni: 41

Rubiaca Martínez, Juan: 232

Rubinstein, Genrietta: 117

Ruel Jiménez, Carlos: 232

Ruiz, Juan: 47-48

Ruiz Ibárruri, Rubén: 409

Rutledge, Herbert: 365

Sabaté i Puig, Modest: 28

Sacanell, Enric: 44

de Sagarra, Josep Maria: 282

Sàkharov, Andrei: 296

Sáiz, Jesús: 412

Salas, Victorio: 231

Salas Espejel, Alfredo: 473

Salas Salas, Ana Alicia: 473

Salmerón, Pilar: 21

Salus, Wolfgang: 486

Sampietro, Enrico: 389

Sánchez, Carlos:

Sánchez Hernández, Néstor: 209, 211, 230-231, 233

Sánchez Salazar, Leandro: 134, 199, 225, 227-228, 230, 233, 235-236, 239, 295, 304, 310, 316, 321, 324, 344-345, 356, 365

Santamaría, Florentino: 359

Santoyo, Félix: 232

Schachtman, Max: 110, 121-122, 261

Schmitz, Philip L.: 380

Schüssler, Otto: 110, 143, 198, 223, 226, 272, 283-284

Schutz, Ann: 263

Schutz, Dorothy: 263

Schutz, Hans: 263, 269

Sedov, Lev: 109

Sedov, Liev (Liova): 51, 79, 103-104, 109-110, 113-114, 119, 125, 127, 138-140, 142, 144, 152, 155, 161, 168, 178, 283

Sedov, Serguei: 103, 117

Sedova, Natàlia Ivanovna: 52, 58, 76-77, 79, 103-104, 110, 117, 121, 138, 142, 153, 162-163, 169, 197, 199, 205, 218-221, 223, 246-247, 249, 254, 257-258, 260, 263-264, 272-274, 278-280, 283, 285, 294, 305, 307, 326, 336-337, 347, 355-356, 363, 377, 384, 393

Semitxastni, Vladimir Iefimovitx: 409-410

Semprún, Jorge: 434-435

Serebrianski, Iàkov Isaakovitx: 141, 172-173

Sergue, Victor: 88, 165, 187, 253

Serna Moral, Águeda: 229, 231

Serov, Ivan Aleksandrovitx: 397

Serra i Molleví, Josep: 25

Serrallonga Urquidi, Joan: 12

Serrano Andónegui, David “el Chivo”: 211, 214, 29, 231, 478

Service, Robert: 76, 78, 100, 137, 261, 268,

- 299
- Sheldon, Jesse Harte: 224
- Sheldon Harte, Robert “Bob”: 165, 179, 214-216, 218-219, 221, 23, 231, 233-236, 240, 249, 325, 347, 482
- Shelepin, Aleksandr Nikolaievitx: 407, 409-410
- Sheppard, Barnett: 380
- Sheridan, Guillermo: 383
- Shildback, Gertrude: 127, 144
- Shirley, Bob: 204
- Shirley, Sr.: 204
- Shvigovski, Franz: 73
- Silverman, Francis: 380
- Siordia Gómez, Jesús: 393-395
- Siqueiros, David Alfaro: 9, 170, 177-178, 201, 207-211, 214, 216-218, 221, 225, 27, 229-231, 234, 236-240, 242, 251, 347, 384, 401, 420, 478, 480
- Siqueiros, Jesús Alfaro: 231
- Smirnov, Ivan Nikititx: 119
- Soble, Jack “Sobolevicius”: 111
- Soble, Richard: 111
- Sokolnikov, Grigori: 160
- Sokolovskaia, Aleksandra Lvovna: 74-76, 105, 109, 117
- Sokolovski, Ilià: 76
- Sol, Edmundo: 295
- Sol[...], Gustavo: 232
- Sol Casao, José: 393-394
- Solé Sabaté, Josep Maria: 11, 469
- Soler i Hospital, Enric: 25
- Souvarine, Boris: 98
- Spentser, Fanni: 72
- Spentser, Moses Filípovitx: 72
- Spiegelglass, Serguei Mikhàilovitx: 141, 172-173
- Spriano, Paolo: 51
- Stalin, Iósif: 6, 63, 79, 85, 89, 92-93, 95-97, 99-103, 105-108, 112, 114, 116-119, 121, 126, 128, 142, 149-150, 153, 159-161, 163, 166-167, 172-174, 189, 207, 215, 222-223, 226-227, 242, 248-249, 251, 262, 264, 266-268, 289, 296, 299-301, 312, 333, 340, 352, 361, 364, 367, 370-371, 397, 401, 415, 431, 460, 475, 477, 479-481, 484, 486-488
- Starinov, Ilià: 371
- Steinberg, Maksim: 182
- Sudoplatov, Anatoli: 180
- Sudoplatov, Pavel: 61, 64-65, 128-130, 141, 172-175, 177-180, 182, 187, 193, 198, 212, 222, 225, 247-248, 251-252, 298, 299, 302, 323, 366-367, 410, 437, 464, 478, 480
- Sunyol i Garriga, Josep: 20
- Suslov, Mikhaïl: 410
- Sveevliet, Hank: 143-144
- Sverdlov, Iàkov Mikhàilovitx: 85
- Tagüeña Lacorte, Manuel: 370-371
- Tarasov, Lev: 376-377, 379
- Taubman, Aleksandr: 143

Tejada, Adalberto: 155
 Téllez Vargas, Eduardo: 266, 315
 Thomas, Hugh: 40
 Thorez, Maurice: 24
 Tomski, Mikhaïl Paulovitx: 100, 108, 166
 del Toro, Ignacio: 344
 de la Torre Arispe, Enrique: 231
 Torsstorff, Reiner: 52
 Toscana Arenal: 232
 Travis, Helen: 379-380
 Tresca, Carlos: 148, 192
 Treviño Garza, Leopoldo: 346
 Tsarev, Olga: 62, 64, 141
 T'Serstevens, Marc: 311
 Tse-Tung, Mao: 486
 Tukhatxevski, Mikhaïl: 89, 161
 Turati, Mario: 213
 Tutusaus López, Sílvia: 12, 465
 Uborevitx, Ieronim: 161
 Ulba González, Felipe: 281
 Ungría, Domingo: 371
 Uribe, Vicente: 340, 378
 Urquidi, René: 203, 344
 Valcárcel, Antoio: 359
 Valdés, Ramiro: 440
 Valedón Gil, Arturo: 235
 Vallarino, Raúl: 180
 Vandendrensch, Henriette: 134
 Vasetsky, Nikolai: 475
 Vasilevski, Lev: 182, 367, 437
 Vasthaliti: 311
 Vaupshasov, Alekseiévix: 65
 Vega, Karmen (o Carmen): 7, 9, 11, 363, 408, 412, 415, 417, 420, 422, 424, 426, 430, 435, 439-441, 443-446, 451-452, 457, 463-464, 467-468, 471, 475-476, 481
 Velázques Camacho, Pedro: 231
 Vereeken, George: 51, 134, 141, 143
 Vergara, Martín: 335
 Vidali, Vittorio (Carlos Contreras, comandante Carlos): 148, 191-192, 224, 231, 375
 Villa, Pancho: 156
 de la Villota, marquès: 46
 Viñas, Ángel: 63
 Vivancos, Dr.: 20
 Vixinski, Andrei Ianvarevitx: 118-119, 160
 Vogel, Ethel: 380
 Vogt, Oskar: 296
 Voitova, Galina: 64
 Volkogonov, Dmitri: 7, 105, 110, 144, 155, 165
 Volkov, Esteban (Sieva, Vsévolod): 6, 8, 11, 109, 164, 168-169, 179, 199, 205, 215, 219, 221, 223, 225, 246, 264, 282, 473, 487

Volkov, Plató Ivànovitx: 109, 117 119
 Volkova, Alexandra: 109 Zlatopolski, David: 408, 433
 Volkova, Zinaida: 76, 109-110, 112, 168 Zola, Émile: 161
 Von Papen, Franz: 61 Zublin, Vasili: 379
 Vorotxílov, Klim: 89, 92, 119 Zuleta, Fabiola: 12, 20
 Weil, Corinne: 126-127, 130 Zúñiga Camacho, Pedro Juan: 214, 231
 Weil, Ruby: 125-127, 130, 149-151, 380, 479
 Weyler Nicolau, Valerià: 18
 Wilkes Booth, John: 7
 Wissinger, Hans: 224
 Wolf, Irving: 120
 Wrangel, baró: 89
 Wright, John: 262
 Young, Al: 165, 198, 205
 Zafra, Enrique: 412
 Zambrano Iglesias, Raúl: 403
 Zamora, Adolfo: 198
 Zanetti, Óscar: 9, 11-12, 451
 Zapata, Emiliano: 156
 Zarzoso, Alfons: 21
 Zaslavski, Viktor: 418-419, 437
 Zazulitx, Vera: 74, 76
 Zborowski, Mark "Etiénne": 138-142, 144,
 153-155, 178
 Zetkin, Clara: 296
 Zig, Grigori: 74
 Zinóviev, Grigori: 93, 96, 99-103, 108, 117-

BIBLIOGRAFIA

- ABELLÀ, RAFAEL. *Julio 1936*. Plaza & Janés. Barcelona. 1981.
- ABRAMSON, LINA i ADELINA. *Mosaico roto*. Compañía Literaria. Madrid. 1994.
- ALBA, ÁLVARO. *En la pupila del Kremlin*. Asociación por la Paz Continental. Madrid. 2011.
- ALBA, VÍCTOR. *Història del POUM*, dins *El marxisme a Catalunya, 1919-1939*, vol. 2. Barcelona. 1974.
- ALBA, VÍCTOR; ARDÈVOL, MARISA. *El Proceso del POUM*. Ed.Lerna. Barcelona. 1989
- ALCOFAR NASSAES, JOSÉ LUIS. *Los asesores soviéticos (los mejicanos) en la guerra civil española*. Ed. Dopesa. Barcelona. 1971.
- ALVAHUANTE, FELIPE. *El Asesinato de León Trotsky*. Ed. Krupskaya. Brussel·les. 194?.
- AMAT, NÚRIA. *Amor i Guerra*. Ed. Planeta. Barcelona. 2010.
- ANDREW, CHRISTOPHER; GORDIEVSKY, OLEG. *KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachov*. Harpercolins. Nova York. 1992.
- ANDREW, CHRISTOPHER; MITROKHIN, VASIL. *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West*. Penguin Books. Londres. 2000.
- ARASA, DANIEL. *Los españoles de Stalin*. Belacqua. Barcelona. 2005.
- BARRON, JOHN. *KGB. La labor clandestina de los agentes soviéticos*. Ed. Diana. Mèxic. 1976.
- BARRÓN CRUZ, MARTÍN GABRIEL. *Actuaciones ministeriales en el homicidio de León Trotski*. Instituto Nacional de Ciencias Penales. Mèxic D.F. 2009.
- BROUÉ, PIERRE. *Trotsky y la Guerra Civil Española*. Ed. Jorge Álvarez, SA. Buenos Aires. 1966.
- BROUÉ, PIERRE. *L'assassinat de Trotsky*. París. Editions Complexe. Brussel·les. 1980.
- BROUÉ, PIERRE. *Trotsky*. Librairie Arthème Fayard. París. 1988.
- BROWN, LYLE C. Los comunistas y el régimen de Cárdenas, dins *Revista de la Universidad de México*. Vol. XXV, 09/05/1971.
- BUDENZ, LOUIS FRANCIS. *Esta es mi historia*. José Janés. Barcelona. 1945.

- CABRERA INFANTE, GUILLERMO. *Tres tristes tigres*. Seix Barral. Barcelona. 1984.
- CAMPA, VALENTIN. *Mi testimonio: experiencias de un comunista mexicano*. Ediciones de Cultura Popular. Mèxic DF. 1978.
- CARMICHAEL, JOEL. *Trotsky. An appreciation of his life*. Hodder and Stoughton. Londres. 1975.
- CAROL, MÀRIUS. *Las plumas del Marabú. Crónica erótico-sentimental de la Barcelona canalla*. La Esfera de los Libros. Madrid. 2009.
- CARRANCÁ Y RIVAS, RAÚL. *El Caso Trotsky*. CONEPOD. Mèxic, D.F. 1994.
- CARRILLO, SANTIAGO. *“Eurocomunismo” y Estado*. Crítica. Barcelona. 1977.
- CARRILLO, SANTIAGO. *Memorias*. Planeta. Barcelona. 1993.
- The Case of Leon Trotsky. Report of Hearings on the Charges Made Against Him in the Moscow Trials. Preliminary Commission of Inquiry into the Charges Made Against Trotsky in the Moscow Trials* (<http://www.marxists.org/archive/trotsky/1937/dewey>)
- CASTRO DELGADO, ENRIQUE. *La vida secreta de la Komintern. Cómo perdí la fe en Moscú*. M-E.P.E.S.A.-1950.
- CASTRO DELGADO, ENRIQUE. *Mi fe se perdió en Moscú*, Luis de Caralt. Barcelona. 1964.
- CASTRO DELGADO, ENRIQUE. *Hombres made in Moscú*. Luis de Caralt. Barcelona. 1965.
- CEBRIÁN, CARMÉ [ed]. *Joan Comorera torna a casa*. Ed. Pòrtic. Barcelona. 2009.
- CENICEROS RÍOS, EDUARDO. *Jacques Mornard (gestiones hechas para obtener su libertad preparatoria)*. Mèxic. 1957.
- CLIFF, TONY. *El trotskisme després de Trotski* (<http://www.marxists.org/catala/cliff/1999/trotism/index.htm>)
- COBO, JUAN. El asesino de Trotsky: ¿víctima o verdugo? dins *Novedades de Moscú* [Moscow News] núm. 12. 1989.
- COSTA-AMIC, BARTOMEU. *León Trotsky y Andreu Nin: dos asesinatos del stalinismo: aclarando la historia*. Costa-Amic, editores. Cholula-Mèxic. 1994.
- COSTELLO, JOHN; TSAREV, OLGA. *Deadly Illusions*. Century. Londres. 1993.

- COULONDRE, ROBERT. *Von Moskau nach Berlin. 1936-1939. Erinnerungen des Französischen Botschafters*. Athenaüm-Verlag. Bonn. 1950.
- CROOK, DAVID. *The Autobiography of David Crook* (www.davidcrook.net)
- CRUELLS, MANUEL. El Asesinato de Trotski, dins *Historia y Vida* núm. 41, agost 1971.
- DALLIN, DAVID J. *Soviet espionage*. London. Oxford University Press. 1955.
- DEULONDER, XAVIER. *Història de Cuba al segle XX*. Llibres de l'Índex. Barcelona. 2006.
- DEUTSCHER, ISAAC. *Trotsky. El profeta armado*. Ediciones ERA, S. A. Mèxic. 1966.
- DEUTSCHER, ISAAC. *Trotsky. El profeta desarmado*. Ediciones ERA, S. A. Mèxic. 1968.
- DEUTSCHER, ISAAC. *Trotsky. El profeta desterrado*. Ediciones ERA, S. A. Mèxic. 1969.
- DEUTSCHER, ISAAC. *Stalin. Una biografia política*. Edició de materials, S. A. Barcelona. 1967.
- DON LEVINE, ISAAC. Secrets of an assassin, dins *Life* (28/09/1959), pàgines 104-122.
- DON LEVINE, ISAAC. *The mind of an assassin*. Signet Book – The New American Library. Nova York. 1960.
- DUGRAND, ALAIN. *Trotski: México 1937-1940*. Siglo XXI editores. Mèxic, D.F. 1992.
- EASTMAN, MAX. Great in a Time of Storm: The Character and Fate of Leon Trotsky, dins *Heroes I Have Known: Twelve Who Lived Great Lives*. Simon and Schuster. Nova York. 1942.
- FERNÁNDEZ, ALBERTO. Cómo se obtuvo el asilo político en México para León Trotsky, dins www.ceip.org.ar/160307 (gener de 2008)
- FERNÁNDEZ, RODRIGO. La estrella española del KGB, dins *El País*, 08/03/1998.
- FERRÀ, MIQUEL. *La guerra secreta de Ramon Mercader*. La Magrana. Barcelona. 1987.
- GALÁN, LUIS. *Después de todo: recuerdos de un periodista de la Pirenaica*. Anthropos. Barcelona. 1988.
- GALL, OLIVIA. *Trotsky en México: Y la vida política en el período de Cárdenas, 1937-1940*. Mèxic. 1991.

- GARMABELLA, JOSÉ RAMÓN. *El grito de Trotsky. Ramón Mercader, el asesino de un mito*. Ed. Debate. Barcelona. 2007.
- GARRIGASAIT, RAÜL. *El gos cosmopolita i dos espècimens més*. A Contravent. Barcelona. 2012.
- GLASMAN, GABRIEL. *El camarada incómodo. La caza de León Trotsky por el poder stalinista*. L. D. Books. Mèxic D. F. 2009.
- GLOTZER, ALBERT. *Trotsky: Memoir & Critique*. Prometheus Books. 1989.
- GOLDMAN, ALBERT. *Quién está detrás del asesinato de León Trotsky : los hechos y los argumentos que prueban la culpabilidad de Stalin*. Clave. Mèxic DF. 1941.
- GONZÁLEZ, LUIS. *Los artífices del cardenismo*, vol. 14 de la *Historia de la Revolución Mexicana*. Colegio de México. Mèxic DF. 1979.
- GONZÁLEZ, LUIS. *Los días del presidente Cárdenas*, vol 15 de la *Historia de la Revolución Mexicana*. Colegio de México. México DF. 1981.
- GONZÁLEZ, VALENTÍN 'EL CAMPESINO'. *Yo escogí la esclavitud*. Plaza & Janés. Esplugues de Llobregat. 1977.
- GONZÁLEZ, VALENTÍN 'EL CAMPESINO'. *Vida y muerte en la URSS*. Ediciones Maracay. Venezuela. 1957.
- GORKÍN, JULIÁN. *Cómo asesinó Stalin a Trotsky*. Plaza & Janés. Buenos Aires. 1965.
- GORKÍN, JULIÁN. *El asesinato de Trotsky*. Círculo de Lectores. Barcelona. 1971.
- GOTT, RICHARD. *Cuba. Una nueva historia*. Akal. Madrid. 2007.
- GROS, JOSÉ. *Relatos de un guerrillero comunista español*. ATE. Barcelona. 1977.
- Guia Judicial de Cataluña 1927*. Impremta Elzeviriana i Librería Camí, S. A. Barcelona. 1927.
- Guia Judicial de Cataluña 1929*. Impremta Elzeviriana i Librería Camí, S. A. Barcelona. 1929.
- GÜNTHER, NOLLAU. *International Communism and World Revolution*. Frederick A. Praeger. Nova York. 1961.
- GUTIÉRREZ ÁLVAREZ, J. Ramón Mercader y el asesinato de Trotsky, dins *Historia y Vida* núm. 271 (octubre 1990), pp. 70-82.

- HEIJENOORT, JEAN VAN. *Con Trotsky, de Prinkipo a Coyoacán. Testimonio de siete años de exilio*. Editorial Nueva imagen. Mèxic. 1979.
- HERNÁNDEZ CHÁVEZ, ALÍCIA. *La Mecánica cardenista*. Vol. 16 de la *Historia de la Revolución Mexicana*. Colegio de México. Mèxic, DF. 1979.
- HERNÁNDEZ, JOSÉ. *Yo, ministro de Stalin en España*. NOS. Madrid. 1954.
- HERRERA, HAYDEN. *Frida: una biografía de Frida Kablo*. Diana. Mèxic. 2002.
- HOOK, SIDNEY. *Out of step. An unquiet Life in the 20th Century*. Harper and Row, Publishers. Nova York. 1987.
- IBÁRRURI, DOLORES. *Memorias de Dolores Ibárruri, Pasionaria: la lucha y la vida*. Planeta. Barcelona. 1984.
- IBÁRRURI, DOLORES. *Memorias de Pasionaria, 1939-1977: me faltaba España*. Ed. Planeta. Barcelona. 1984.
- INTERNATIONAL COMMITTEE FOR THE FOURTH INTERNATIONAL. *How the GPU Murdered Trotsky*. Londres. 1976.
- INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE FOURTH INTERNATIONAL. *Trotsky's assassin at large : security and the Fourth International*. Londres. 1977.
- Joseph Losey contra els dogmàtics, dins *Oriflama* núm. 121 (extra d'estiu juliol-agost). Barcelona. 1972. Pàgines 21-23.
- JUÁREZ, JAVIER. *Patria. Una española en el KGB*. Barcelona. Ed. Debate. 2008.
- JUDT, TONY. *Postguerra. Una historia de Europa desde 1945*. Taurus. Madrid. 2012.
- KASSON, HENRY. The Zborowski Case, dins *The New Leader* núm. 38 (21/11/1955).
- KOWALSKY, DANIEL. Los rusos en España, dins MIRALLES, RICARDO et alii. *Juan Negrín. Médico, socialista y jefe de Gobierno, 1892-1956*. Sociedad Estatal de Commemoraciones Culturales. Madrid. 2006.
- KRIVITSKY, WALTER. *Yo, jefe del servicio secreto militar soviético*. Nos, editorial. Guadalajara. 1945.
- LENIN, VLADIMIR ILÍTX. *Obras escogidas*, vol. 3. Ed. Progreso. Moscou. 1966.
- LIBERA, ZBIGNIEW. *Trotsky's ice-pick*. Onestar Pr. París. 2006.

LÓPEZ SEGRERA, FRANCISCO. *La Revolución cubana. Propuestas, escenarios y alternativas*. El Viejo Topo. Barcelona. 2010.

LURI, GREGORIO. L'amor perdut de Caritat Mercader, dins el diari *Ara*, 03/02/2013, pàgina 35.

MALLÓ, ORIOL; MAYAYO, ANDREU. Parla l'assassí de Trotski, dins *Sàpiens* núm. 109 (octubre de 2011), pp. 28-35.

MARIE, JEAN-JACQUES. *Trotski. Revolucionario sin fronteras*. Fondo de Cultura Económica. Buenos Aires. 2009.

MEDELLÍN OSTOS, OCTAVIO. *Expresión de Agravios de la Defensa. Proceso Mornard (Caso Trotsky)*. Mèxic D. D. 1944.

MERCADER, LUIS. *Ramón Mercader, mi hermano: cincuenta años después*. Espasa Calpe. Madrid. 1990.

MIRALLES BRAVO, RAFAEL. *Españoles en Rusia*. EPESA. Madrid. 1947.

MONTEFIORE, SIMON SEBAG. *La Corte del Zar Rojo*. Ed. Crítica. Barcelona. 2010.

MONTERREY GRAJEDA, ROSENDO. *¿Es delincuente político el asesino de León Trotsky?* Universidad Nacional Autónoma de México. México D.F. 1942.

MOSLEY, NICHOLAS. *The assassination of Trotsky*. Sphere Books Ltd. Londres. 1972.

MUÑIZ-HUBERMAN, ANGELINA. *Trotsky en Coyoacán*. Mèxic. Instituto de Seguridad y Servicios Sociales de los Trabajadores del Estado. 2000.

OLIVA, HÉCTOR. *Passatges a Amèrica. La vida desmesurada de cinc catalans a ultramar*. La Magrana. Barcelona. 2007.

ORLOV, ALEXANDER. *Historia de los crímenes de Stalin*. Barcelona. Destino. 1955.

PADURA, LEONARDO. *El hombre que amaba a los perros*. Tusquets. Barcelona. 2009.

PADURA, LEONARDO. La última hora de Caridad Mercader, dins *Espacio Laical*, núm. 3. 2008. Pàgines 90-91.

PAGÈS, PELAI. *El Movimiento trotskista en España (1930-1935)*. Ediciones Península. Barcelona. 1977.

PÀMIES, TERESA. *Carta a la néta sobre el comunisme. Els anys de lluita*. Ed. Columna. Barcelona, 2001.

PÀMIES, TERESA. *Memòries de guerra i d'exili. Quan érem capitans. Quan érem refugiats*. Proa ed. Barcelona. 2000.

PÀMIES, TERESA. Ramón Mercader: Misión cumplida. *Triunfo*, núm. 822 (28/10/1978), pp. 20-23.

PANTALEYEV, MIKHAIL. Following our publication, dins *Moscow News* núm. 26. 25/06/1989, pàgina 4.

PASTOR PETIT, DOMÈNEC. *Els espies catalans*. Proa ed. Barcelona. 2006.

PATENAUDE, BERTRAND M. *Stalin's Nemesis. The exile and murder of Leon Trotsky*. Faber and Faber Ltd. Londres. 2009.

PRESTON, PAUL. *El Holocausto español. Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*. Random House Mondadori. Barcelona. 2011.

PETROV, VLADIMIR i EUDOKIA. *Empire of Fear*. Andre Deutsch. Londres. 1956.

PIKE WINGEATE, DAVID. *In the service of Stalin: The Spanish Communists in Exile, 1936-1945*. Clarendon Press. Oxford. 1993.

PONIATOWSKA, ELENA. *Tinísima: novela*. Ed. Era. Mèxic. 1993.

PONS PRADES, EDUARDO. *Republicanos españoles en la 2ª guerra mundial*. Ed. Planeta. Barcelona. 1975.

PUIGSECH FARRÀS, JOSEP. *Entre Franco y Stalin. El difícil itinerario de los comunistas en Cataluña, 1936-1949*. El Viejo Topo. Barcelona. 2009.

PUIGSECH FARRÀS, JOSEP. Claves sobre la presencia militar y diplomática soviética. El Kremlin nunca quiso dominar España, dins Viñas, Ángel [ed.]. *En el combate por la historia*. Pasado & Presente. Barcelona. 2012.

RAMOS-OLIVEIRA, ANTONIO. *El asesinato de Trotsky*. Compañía General de Ediciones, S. A. Mèxic D.F. 1972.

RAVINES, EUDOCIO. *La gran estafa*. Ed. Francisco de Aguirre. Buenos Aires. 1977.

ROBERTSON, TERENCE. Ma rencontre avec l'assassin le plus mystérieux du monde, (revista desconeguda). 1960, pàgines 47-49.

ROSMER, ALFRED. Une Mise au Point sur l'Assassinat de León Trotsky, dins *Révolution Proletarienne*, núm. 321, pàgines 21-23. (novembre de 1948)

ROSS, MARJORIE. *El secreto encanto de la KGB. Las cinco vidas de Iósif Grigulevich*. Ediciones Norma. Costa Rica. 2004.

RUTLEDGE SOUTHWORTH, HERBERT. <<El gran camuflaje>>: Julián Gorkín, Burnett Bolloten y la Guerra Civil Española, dins Preston, Paul [ed.]. *La República asediada. Hostilidad internacional y conflictos internos durante la Guerra Civil*. Península. Barcelona. 1999.

SÁNCHEZ, GERMÁN. Mujeres españolas al Servicio del KGB, dins *Cambio* 16 núm. 1250 (06/11/1995).

SÁNCHEZ SALAZAR, LEANDRO. *Así asesinaron a Trotsky*. Editorial del Pacífico. Santiago de Chile. 1950.

SANTACANA, CARLES; PUJADAS, XAVIER. *L'altra Olimpíada. Barcelona'36*. Llibres de l'Índex. Badalona. 2006.

SECRETARIAT DE LA IVe INTERNATIONALE. *L'assassinat de León Trotsky*. París. 1976.

SEDOV, LEÓN. *El Libro Rojo*. Thomas Guinta, Trotsky Memorial Trust i Fundación Federico Engels. Mèxic. 2006.

SEMPRÚN, JORGE. *La segunda muerte de Ramón Mercader*. Ed. Planeta. Barcelona. 1985.

SERGE, VICTOR. *Vie et mort de Léon Trotsky*. Volumes I i II. François Maspero. París. 1973.

SERVICE, ROBERT. *Trotski. Una biografia*. Ediciones B. Barcelona. 2010.

SHERIDAN, GUILLERMO. Rescatando a Mercader (un episodio del espionaje soviético en México), dins *Letras Libres* núm. 69, març de 2006. (<http://www.letraslibres.com/revista/convivio/rescatando-mercader-un-episodio-del-espionaje-sovietico-en-mexico?page=full>)

SIQUEIROS, DAVID ALFARO. *Me llamaban el Coronelazgo: memorias*. Grijalbo. Mèxic, DF. 1977.

SOLÉ I SABATÉ, JOSEP MARIA; VILLARROYA I FONT, JOAN. Les víctimes dels Fets de Maig, dins *Recerques* núm. 12 (1982), pàgines 97-109.

SOLÉ I SABATÉ, JOSEP MARIA [coord.]. *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Edicions 62. Barcelona. 2004-2007.

SUDOPLATOV, PAVEL. *Special Tasks. The memoirs of an unwanted witness. A soviet spymaster*. Little, Brown and Company. Londres. 1994.

- TAGÜEÑA LACORTE, MANUEL. *Testimonio de dos guerras*. Ed. Planeta. Barcelona. 1978.
- THOMAS, HUGH; VAYSSIÈRE, P.; OROZCO, R. La revolución cubana. *Cuadernos historia 16*, núm. 284. Madrid. 199?
- THOMAS, HUGH. *La guerra civil española*. Ed. Grijalbo. Barcelona. 1976 (2 volums)
- TOSSTORFF, REINER. *El POUM en la revolució espanyola*. Ed. Base. Barcelona. 2009.
- TROTSKY, LEÓN. *Mi vida (Autobiografía)*. Ed. Zero. Algorta. 1972.
- TROTSKY, LEÓN. *La revolución española, 1930-1940*. Fontanella. Barcelona. 1977.
- UHLIG, MARK A. *International Herald Tribune*, 21/12/1990, pàg. 20.
- VANNI, ETTORE. *Yo, comunista en Rusia*. Destino. Barcelona. 1950.
- VASETSKY, NIKOLAI A. dins *Literaturnaya Gazeta*, 04/01/1989.
- VENTURA, SÍLVIA. *Els bojos a Catalunya 1850-2000*. Ed. 62. Barcelona. 2008.
- VEREEKEN, GEORGES. *The GPU in the Trotskyist Movement*. New Park Publications. Londres. 1976.
- VILLALPANDO, JOSÉ MANUEL; ROSAS, ALEJANDRO. *Muertes históricas. De Hidalgo a Trotsky. Los últimos días de los personajes que marcaron el rumbo de México*. Ed. Planeta. Mèxic, D.F. 2008.
- VOLKOGONOV, DMITRI. *Trotsky: The Eternal Revolutionary*. The Free Press. Nova York. 1996.
- VOLKOV, ESTEBAN. El asesinato de Trotsky. Publicat a *Parorama Internacional* i reproduït a www.ceip.org.ar/160307
- WEST, NIGEL. *Venona: The Greatest Secret of the Cold War*. Harper Collins Publishers. Londres. 2000.
- WILDE, HARRY. *Trotsky*. Alianza editorial. Madrid. 1982.
- www.archive.org (Dades relatives als comitès i subcomitès d'Activitats Anti-americanes)
- www.net-film.ru (vídeo visita Che Guevara a Mikoiàn a Moscou)
- www.nsa.gov (informes del projecte Venona, del Departament de Seguretat dels Estats Units)

ZASLAVSKY, VICTOR. Mi compañero de banco, Ramon Mercader, dins *Letra Internacional*, núm. 8. 1988. Madrid. pp. 80-84.

ZASLAVSKY, VICTOR. *Mio compagno di banco, Ramón Mercader*. Sellerio editore. Palerm. 2011.

DIARIS I REVISTES

El Informador (Ciutat de Mèxic)

El Mundo (Madrid)

El País (Madrid)

Excelsior (Ciutat de Mèxic)

Fourth International (Nova York)

Granma (l'Havana)

Il Giornale (Roma)

Justícia. Octubre. Social (Barcelona)

Juventud Rebelde (l'Havana)

La Batalla (Barcelona)

La Humanitat (Barcelona)

La Prensa (Ciutat de Mèxic)

La Publicitat (Barcelona)

La Vanguardia (Barcelona)

La Voz de México (Ciutat de Mèxic)

Novedades de Moscú (Moscow News)

Revista Bohemia (l'Havana)

The New York Times (Nova York)

The Times (Londres)

Treball (Barcelona)

Última Hora (Barcelona)

DOCUMENTALS

GENOVÈS, DOLORS; FERRI, LLIBERT. *Operació Nikolai* (produïda per la Televisió de Catalunya)

LÓPEZ LINARES, JOSÉ LUIS; RIOYO, JAVIER. *Asaltar los cielos* (produïda per Cero en Conducta i Televisió Espanyola)

El asesinato de Trotsky (produït per Anima)

Trotsky y México: Dos Revoluciones del Siglo XX (produït per TV Unam i la Casa-Museu de León Trotsky)

Ellos se atrevieron. La Revolución Rusa de 1917 (produït per l'Instituto del Pensamiento Socialista i el Col·lectiu Contraimagen)

ARXIUS I FONTS

Archivo General Militar de Guadalajara

Archivo General Militar de Ávila

Archivo General Militar de Segovia

Archivo General de la Nación (Ciutat de Mèxic)

Archivo General de la República de Cuba (l'Havana)

Archivo Histórico del Distrito Federal Carlos de Sigüenza y Góngora (Ciutat de Mèxic)

Archivo Histórico. Instituto Nacional de Migraciones (Ciutat de Mèxic)

Arxiu Central de la Universitat de Barcelona

Arxiu de l'Audiència de Barcelona i del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya (Barcelona)

Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès)

Arxiu personal de Leonardo Padura (Mantilla, l'Havana)

Biblioteca i Hemeroteca Nacional de Mèxic (Universidad Nacional Autónoma de México, Ciutat de Mèxic)

Centre d'Estudis Històrics Internacionals. Arxiu Moscou (Barcelona).

Centro Documental de la Memoria Histórica (Salamanca)

Col·legi Oficial de Metges de Catalunya / Museu d'Història de la Medicina de Catalunya (Barcelona)

Departament d'Economia. Universitat de Moscou

Institut d'Estudis Socials d'Amsterdam. Fons de Rodolphe Prager i Karel Skrábek; Fons Fulgur de fotografia.

Instituto del Derecho de Asilo - Museo Casa de León Trotsky (Ciutat de Mèxic)

Ministerio del Interior. Instituciones Penitenciarias. Archivo General.

Subsecretaría del Gobierno. Subsecretaría de Sistema Penitenciario del Distrito Federal (Ciutat de Mèxic)

Registre Civil de Barcelona

Registres de la Funeraria de Calzada y K (l'Havana)

TESTIMONIS ORALS

- Moisès Broggi (23 de novembre de 2009)

- Pedro Alberto Heredia (30 de novembre 2010)

- Esteban Volkov (30 de novembre 2010)

- Leonardo Padura (19 de desembre de 2011)

- Amaya Lacasa (23 de gener 2012)
- Karmen Vega (26 i 31 de gener 2012)
- Jean Dudouyt (13 de febrer de 2012)
- Tomàs Pàmies (20 de febrer 2012)
- Raúl Carrancá y Rivas (via correu electrònic, gener de 2013)